

ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS OSTRAVIENSIS
SBORNÍK PRACÍ FF OU ČÍSLO 244/2009

HISTORIE/HISTORICA

ČÍSLO 16

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

prof. PhDr. Nině Pavelčíkové, CSc., k narozeninám

Redakční rada:

Prof. PhDr. Dr. h. c. Milan Myška, DrSc., *předseda (Ostravská univerzita)*

Doc. PhDr. Aleš Zářícký, Ph.D., *místopředseda (Ostravská univerzita)*

Mgr. Jana Grollová, Ph.D., *(tajemník, Ostravská univerzita)*

Prof. dr. hab. Waław Długoborski *(Muzeum Holocaustu Oświęcim, Polsko)*

Doc. PhDr. Martin Skládáný, CSc. *(Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko)*

Doc. dr. hab. Janusz Spyra *(Uniwersytet Śląski, Katowice, Polsko)*

Prof. PhDr. Vladimír Wolf, CSc. *(Univerzita Hradec Králové)*

Jednotlivé příspěvky ve sborníku recenzovali:

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.; Doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc.;

Doc. PhDr. Petr Holý, Dr.; PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Karel Jiřík;

Doc. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D.; Prof. PhDr. Milan Myška, DrSc.;

Doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc.; Mgr. Richard Psík, Ph.D.

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.

© Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2009

ISBN 978-80-7368-645-1

ISSN 1213-8452

prof. PhDr. Nině Pavelčíkové, CSc., k narozeninám

Obsah

Slovo úvodem		9
Igor LISOVÝ	Lucius Ampelius – „moudrá babička“ u císařského trůnu (vzácné latinské kompendium z doby římského císařství)	11
Marek ZÁGORA	Ladislav Pohrobek ve vizuálních pramenech pozdního středověku	19
Radek FUKALA	Matthias Corvinus' Reign in Silesia and its Consequences	35
Antoni BARCIAK	Górny Śląsk i Górnoszlazacy w relacjach niemieckich podróżników z przełomu wieków XVIII i XIX.	47
Lumír DOKOUPIL	Hořký konec „Opavského Týdenníku“	57
Lenka KRÁLOVÁ	Jen ve „Svornosti“ je naše síla a spása (historie spolku Svornost v Krnově)	69
Jana MACHAČOVÁ	Vzory chování dívek a žen mezi tradicí a emancipací, české země 1880–1938	85
Zdeněk JINDRA	Zavedení výroby lodních pancéřových desek ve Vítkovicích v devadesátých letech 19. století	97
Pavel KLADIWA	Vztahy obce Zábřeh nad Odrou k Vítkovickému hornímu a hutnímu těžířstvu před I. světovou válkou	113
Jiří MATĚJČEK	Profesní, sociální a osobnostní kultivace v českých zemích v 19. a 20. století	127
Tomáš KREJČÍK	Výtvarný vývoj státních znaků po roce 1918	137
Zdeněk KÁRNÍK	Ostravský střed čs. sociální demokracie v roce 1920 Poznámky k regionálnímu činu národního významu	151
Dana MUSILOVÁ	Činnost poslankyně Jaromíry Batkové-Žáčkové v Národním shromáždění Československé republiky	161
Blažena PRZYBYLOVÁ	Poválečná správa Ostravy-Hulvák prostřednictvím pomocného národního výboru (1945–1946)	173
Jaromír PAVLÍČEK	Český nacionalismus jako jednotící prvek politických stran Národní fronty v polsko-československém konfliktu (1945–1947)	185
Vladimír VARINSKÝ	K historii vzniku protikomunistické rezistence na Slovensku v období po 2. světové válce	195

Arkadius MARKOWSKI	Důsledky polské měnové reformy na československé hospodářství v roce 1950	213
Ctibor NEČAS	Nahlédnutí do „prehistorie“ Romů na Ostravsku	221
Petr LHOTKA	Pojem „Cikána“ v právních normách od začátku 20. století do roku 1945	229
Radek LIPOVSKI	Soupis Romů domovsky příslušných do Rakouského Slezska z roku 1910	247
Marek JAKOUBEK	Pohled z druhé strany historie (pamětní vzpomínky Barbory Čížkové)	265
Blanka SOUKUPOVÁ	Německá menšina v českém veřejném mínění po druhé světové válce – několik poznámek k etnickému klimatu v postevropském čase	277
Helena NOSKOVÁ	Romové v pohraničí českých zemích po druhé světové válce	295
Oľga ŠRAJEROVÁ	Kysučania na Ostravsku po roku 1945	307
Eva DAVIDOVÁ	Romští imigranti v Ostravě – sonda do šedesátých let 20. století	317
Jaroslav VACULÍK	Snahy tzv. ruských optantů o návrat z Ukrajiny v šedesátých letech 20. století	329
Jiří PAVELČÍK	Romské děti na školách v Uherském Brodě	339

Inhalt

Das Einleitungswort		9
Igor LISOVÝ	Lucius Ampelius – „weise Grossmama“ bei dem kaiserlichen Thron (Ein seltenes lateinisches Kompendium aus der Zeit der römischen Kaiser)	11
Marek ZÁGORA	Ladislav Postumus in visuellen Quellen des späten Mittelalters	19
Radek FUKALA	Die Konsequenzen der Regierung von Matthias Corvinus in Schlesien	35
Antoni BARCIAK	Oberschlesien und Oberschlesier in den Berichten der deutschen Reisenden an der Wende vom 18. um 19. Jahrhundert	47
Lumír DOKOUPIL	Bitteres Ende von „Opavský Týdenník“	57
Lenka KRÁLOVÁ	Nur in „Eintracht“ ist unsere Stärke und Erlösung (Die Geschichte des Vereines „Svornost“ in Krnov)	69
Jana MACHAČOVÁ	Die Verhaltensmuster der Mädel und Frauen zwischen Tradition und Emanzipation, böhmische Länder 1880–1938	85
Zdeněk JINDRA	Die Einführung der Schiffs-Panzerplattenerzeugung in Witkowitz in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts	97
Pavel KLADIWA	Beziehungen der Gemeinde Zábřeh an der Oder zur Witkowitz Berg- und Hüttengewerkschaft vor dem I. Weltkrieg	113
Jiří MATĚJČEK	Profession-, Sozial- und persönliche Kultivation der böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert	127
Tomáš KREJČÍK	Die bildende Entwicklung der Staatswappen nach dem Jahre 1918	137
Zdeněk KÁRNÍK	Ostrauer Zusammenstoss der tschechischen Sozialdemokratie im 1920: Bemerkungen zur regionalen Tat von nationaler Bedeutung	151
Dana MUSILOVÁ	Die Tätigkeit der Abgeordnete Jaromíry Batkové-Žáčkové in der Nationalversammlung der Tschoslowakischen Republik	161
Blažena PRZYBYLOVÁ	Die Verwaltung von Ostrava-Hulváky durch den Hilfsnationalausschuss (1945–1946)	173

Jaromír PAVLÍČEK	Tschechische Nationalismus als vereinigender Faktor der politischen Parteien von der Nationalfront im tschechisch-polnischen Konflikt (1945–1947)	185
Vladimír VARINSKÝ	Tschechische Nationalismus als vereinigender Faktor der politischen Parteien von der Nationalfront im tschechisch-polnischen Konflikt (1945–1947)	195
Arkadius MARKOWSKI	Die Nachwirkungen der polnischen Währungsreform auf tschochoslowakischen Wirtschaft 1950	213
Ctibor NEČAS	Der Blick in die „Urgeschichte“ der Roma im Ostrauer Gebiet	221
Petr LHOTKA	Der Begriff des „Zigeuners“ in den rechtlichen Normen von der Anfang des 20. Jahrhunderts bis zum Jahre 1945	229
Radek LIPOVSKI	Verzeichnis der nach Österreichisch-Schlesien heimatständigen Roma vom Jahre 1910	247
Marek JAKOUBEK	Der Blick aus der zweiten Seite der Geschichte (Gedenkbuch von Barbora Čízková)	265
Blanka SOUKUPOVÁ	Deutsche Minderheit in der tschechischen öffentlichen Meinung nach dem 2. Weltkrieg – etliche Bemerkungen zum ethnischen Klima in der posteuropäischen Zeit	277
Helena NOSKOVÁ	Roma im Grenzland der böhmischen Länder nach dem 2. Weltkrieg	295
Oľga ŠRAJEROVÁ	Menschen aus Kysuca im Ostrauer Gebiet nach 1945	307
Eva DAVIDOVÁ	Roma Immigranten in Ostrava – die Sonde in die 60er Jahre des 20. Jahrhunderts	317
Jaroslav VACULÍK	Bestrebungen der sog. russischen Optanten um Heimkehr aus Ukraine in den 60. Jahren des 20. Jahrhunderts	329
Jiří PAVELČÍK	Romakinder an den Schulen in Uherský Brod	339

Milá Nino a vážená paní profesorko,

zůstaňme u oslovení, která se pomalu vytrácí ze slovníku současníků díky spěchu a díky rádo-by neformální podobě ve zprostředkovaných neosobních kontaktech na dálku. Jsme si blíží, ale jsme si i dál.

I v našem oboru, zvláště v sociálních dějinách, se velký odstup od konkrétního života v minulosti řeší návratem k vyprávění, k životnímu příběhu, který prohlubuje poznatky o dobovou atmosféru, o vyznávané hodnoty, kvalitu života, vztahy, interakce i to, „*jak lidé myslí.*“ Zvláště Tvůj příběh říká hodně o době, kterou jsme s přestávkami společně prožívaly jako kolegyně, i o skupině inteligence té doby. Je pro tu dobu téměř „typický“, ale současně zcela individuální. Je to příběh obdivuhodný i problematický, ne záviděníhodný, který svědčí o velké osobní síle a odvaze a také o schopnosti nevzdávat se. A protože je k tomu významná příležitost, Tvé životní jubileum, dovoluji si příběh Niny Pavelčíkové částečně představit.

Narodila se v roce 1939 ve Zlíně, tehdejší Jedenáctiletou střední školu navštěvovala v Kyjově a pak vystudovala Vyšší pedagogickou školu v Opavě. Po absolutoriu v roce 1958 začala učit na základních školách na Hodonínsku a současně dálkově studovat na Filozofické fakultě brněnské univerzity obor dějepis-ruština. Ze školství přešla do Oblastního archivu jihovýchodní Moravy ve Zlíně a v roce 1966 se přihlásila do konkurzu na interní vědeckou aspiranturu do Slezského ústavu ČSAV v Opavě. V jejím rámci složila v roce 1969 kandidátské zkoušky a rok na to obhájila doktorskou práci na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kandidátskou disertaci se jí již obhájit nepodařilo.

Ve Slezském ústavu ČSAV se jubilantka specializovala v rámci jeho zaměření na výzkum průmyslových oblastí na ostravskou průmyslovou oblast v období Mnichova a druhé světové války. V horečném období veřejného života v roce 1968 a následně po sovětské okupaci žila intenzivně vědou, veřejným děním a měnilo se i její soukromí. Celou její budoucnost však významně změnilo angažování ve prospěch obrodného procesu, které přineslo pro Ninu Pavelčíkovou nepříznivé důsledky: patřila k pracovníkům ústavu, kteří ztratili z politických důvodů odborné zaměstnání. Její odchod následoval poté, co s ní vedení ČSAV odmítlo sepsat jednoletou pracovní smlouvu měsíc před narozením dítěte. Po skončení mateřské dovolené v roce 1975 zůstala bez práce. Po období, kdy pečovala o dítě, se jí podařilo nastoupit na místo THP, později pracovala také jako podniková archivářka v Sigmě Opava. V roce 1983 se stala „referentem pro organizaci vnitřních vztahů“ ve stavebním družstvu.

Po sametové revoluci požádala Nina Pavelčíková o rehabilitaci a vrátila se k vědecké práci historika do Slezského ústavu, do oddělení hospodářských a sociálních dějin, které později i vedla. Vrátila se a obhájila svou dávno napsanou kandidátskou práci *Ostravská průmyslová oblast v letech nacistické okupace*, která vyšla v roce 1990. Vedle témat k německé okupaci – k vývoji pracovních sil v protektorátu, k reprodukci obyvatelstva ostravské aglomerace, k nacionalizaci průmyslu - začala sledovat i souvislosti s poválečným vývojem po roce 1945, konkrétně změny v rozmístění a sociální skladbě populace českých zemí, omezování působnosti Revírní bratrské pokladny, a především specifické podmínky Hlučínska a postoje jeho obyvatel. Přispívala do monografií k dějinám měst (namátkově Orlová) a obcí (např. Chuchelná). Vracela

se zčásti i jako pamětník k procesu normalizace. Hlavním tématem se jí ale stala „romská otázka“. Romská problematika se začala zkoumat ve Slezském ústavu v roce 1993, tehdy však Nina byla znovu „odejítá“, tentokrát do důchodu; bylo jí 54 let. Stalo se to v souvislosti s personálními změnami na vedoucích místech ústavu v roce 1992 (přihlásila se tehdy také do konkurzu na ředitele ústavu) a se „zeštíhlováním Akademie věd“, kdy z nové Akademie věd ČR byl Slezský ústav vyčleněn.

Znovu začínala a znovu hledala zaměstnání, nejdříve ve Slezské univerzitě v Opavě, ale její úspěšná kariéra vědeckého pracovníka se naplnila v Ostravě. Na Ostravské univerzitě dosáhla postupně až hodnosti profesora a zde se uplatnily i její organizační schopnosti ve vedení katedry historie Filozofické fakulty. Specializovala se na romistiku a po řadě studií se výsledkem její práce staly zásadní monografie o Romech v letech 1945–1975 na Ostravsku (1999) a obecnější pro celé české země za období 1945–1989 (Praha, 2004), jmenujeme-li ty nejvýznamnější. Jubilantka v nich zdokumentovala etapy poválečného vývoje romské populace a politiku státu vůči ní i vlastní aktivity Romů a hlavně upozornila na celou škálu souvisejících problémů z oblasti jejich kultury a tradic včetně psychiky a vzorů chování Romů. Její práce patří k základním v oboru pro sledované období. Profesorka Nina Pavelčíková je pro svůj obor romistiky, který na fakultě založila, zapálená, opírá se o etnografické základy romské kultury a o svůj přístup nezátížený předsudky, ale spíše naopak ovlivněný empatií.

Zvolené téma ji nutně vedlo i k promýšlení adekvátních metod práce i metodiky výzkumu, protože k romské problematice jsou prameny omezené, navíc v převážné většině pojímané z hlediska společnosti, pro niž byli Romové svým způsobem života specifickou vydělovanou skupinou. Jubilantka proto pracuje i novými specializovanými metodami oral history nebo sociologickými metodami.

Ninu jsem poznala při nástupu do Slezského ústavu ČSAV v březnu roku 1969 ještě jako Prokešovou, jako zapálenou diskutérku jak o problémech výzkumu, tak o věcech veřejných a aktuálních. Myslím, že všichni, kdo ji znají, potvrdí, že se téměř nezměnila, a pokud snad, tak jedině v tom, že přece již není tak zcela spontánní jako dřív. Stejně mohou kolegové dosvědčit, že nejen já a nejen jednou jsme ocenili i její kolegiální přístup a přímost v diskusích i jednání.

Na tomto místě bych chtěla připomenout ještě jinou lidskou vlastnost, která dokresluje osobnost profesorky Niny Pavelčíkové. Nina vždycky musela překonávat svůj zdravotní handicap, musela se vyrovnávat i se zdravotními komplikacemi svých nejbližších, ale nikdy to nevzdala, jako vlastně zřejmě nic ve svém životě, a vydobyla si na osudu své soukromé štěstí. Ale nebylo to úsilí sebestředné, naopak má dar podělit se a přenést pocit vzájemnosti na své okolí.

Příběh jubilantky, renomovaného odborníka, jehož vědecká dráha byla nelehká a jehož výsledky práce jsou v oboru nepřehlédnutelné, člověka, který je zapálený a vždy vehementně argumentuje pro své přesvědčení, a také vzácného přítele, je příběhem naděje, úsilí a překonávání překážek. Příběhem silné osobní angažovanosti.

Přejme profesorce Nině Pavelčíkové, ať má stále tu neuvěřitelnou energii a prožívá dál svůj příběh, ale raději již jen radostněji a v harmonii.

Jana Macháčová

LUCIUS AMPELIUS
„MOUDRÁ BABIČKA“ U CÍSAŘSKÉHO TRŮNU
(vzácné latinské kompendium z doby římského císařství)

Igor Lisový

LISOVÝ, Igor: *Lucius Ampelius – The „Clever Grandmother“ at the Imperial throne*
(Rare Romane compendium from the age of Roman Empire)

The writer of this entry tries to introduce the Community – and mainly the students of Humanities – with the writing document of Lucius Ampelius Liber memorialis. This book is uncommon not only for its content but also for the form of interpretation. It has some value from the language position of Roman literature of the first half of the 3rd century A. D. too. Past its subjectivism, the writing document of Ampelius is remarkable for: A/ It systematize notation about historical pro-cess in the Mediterranean for laics. B/ It advert to old Roman education, though private. C/ It serves for philologist as the valuable mine of understanding of language and composition in didactical manual. D/ At least it extend our attainments about old Roman culture and offer us another leeway for searching next information, cum identity of its writer.

Keywords:

Ancient Rome – Literature – Didactics

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; igor.lisovy@osu.cz

Paleta didaktických a jiných teoretických kompendií v antice je proti naší představě docela pestrá a bohatá. Její vzácnou ozdobou byla *Knih paměťihodností (Liber memorialis)* Lucia Ampelia, jehož působení spadá nejspíše do poslední čtvrtiny 2. a 1. poloviny 3. století př. n. l. Určitou nápovědu k datování poskytuje jméno adresáta, pro nějž tuto příručku Ampelius napsal. Je to Macrinus. Ztotožníme-li jej se jménem císaře (164–218 n. l.), pak by Macrinus pocházel z Afriky, díky pílí a houževnatosti se vypracoval na prefekta Flaminiovy silnice (*praefectus vehiculorum*), pak roku 208 na prokurátora aeraria, od roku 212 byl velitelem Caracallových prétoriánů a konečně se v srpnu 217 (po smrti Caracally) stal římským

císařem.¹ Nevynikal zvláštním vzděláním, a proto uložil svému krajanovi, snad i tajemníkovi, Luciu Ampeliovi, aby sestavil příručku, jejímž studiem by se Macrinus když ne razantně, tak podstatně povznosl před kamarilou.

Ať již jsou výše zmíněné předpoklady správné či ne, důležitou zůstává otázka zdroje a obsahu příručky. Italský badatel G. B. Conte uvádí,² že jejím základním pramenem je Livius. Neodmítaje tuto tezi, zvláště vliv Liviových epitomátorů na Ampelia, měli bychom upozornit na to, že Ampelius byl obeznán docela dobře s římským dějepiscetvím a že byl ovlivněn kromě Euhemera také Sallustiem,³ snad i Corneliem Nepotem.⁴ Někteří badatelé nacházejí u Ampelia závislost na Florovi, například v pasážích týkajících se secese římských plebejů a výkladu občanských válek v Římě;⁵ v jeho kosmografickém exkurzu na samém začátku shledávají vliv Hygina.

Veškerá kompozice spisu je vybudována za principem tří bloků – od obecného (kosmos a příroda, zázraky, mytologie a náboženství) přes otázky veřejného rázu (historické osobnosti), konečně k veřejně-politickým otázkám. Moderní badatelé nepovažují tuto kompozici za definitivní a vycházející od samotného autora. Ve prospěch tohoto přístupu svědčí například absence kapitoly *Zázraky na mořích* vedle zařazené 8. kapitoly *Zázraky na zemi*.

Další otázkou, kolem které se často v literatuře debatuje, je sám původ Lucia Ampelia. Převažuje názor o africkém původu, o čemž svědčí realie zmiňované v textu příručky:⁶ definování Caesarey Mauretanské jako velkého a podivuhodného města,⁷ popis Syrtského moře,⁸ zvýšená pozornost Africe při vysvětlení původu některých mýtů,⁹ znalost kartáginské bohyně Kartery, matky foinického Hérakla,¹⁰ konečně vzpomínka na Scipiona Nasiku, jenž oponoval Catonu Staršímu ohledně zničení Kartága.¹¹

Na začátku nabízí *Knihu pamětihodností* pozoruhodný kosmografický exkurz po třech světadílech a zvěrokruhu. Ampeliova znalost hvězd je poněkud ubohá,¹² i když planety vypočítá: Saturn, Slunce, Měsíc, Mars, Mercurius, Jupiter a Venuše. Konstatace však toho, že se hýbou dle vlastního směru a že ovlivňují lidské osudy, je od něj překvapující. V pasáži

¹ BARTOLONI, R.: *Monete di Roma imperiale*. Milano 1996, s. 88–89; CLAUSS, M. (ed.): *Die römischen Kaiser. 55 historische Portraits von Caesar bis Iustinian*. München 2001, s. 191, 192–193.

² CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Překlad z ital. za vedením D. Bartoňkové. Praha 2003, s. 486. Kromě této příručky bohatý faktografický a bibliografický materiál o římském literárním prostředí doby L. Ampelia poskytuje kn. CYTOWSKA, M. – SZELEST, H.: *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*. Warszawa 1992.

³ LUCIUS AMPELIUS: *Liber memorialis* 19, 8; 30, 5 (ed E. Assmann). Stutgardiae 1976 (dále AMPELIUS).

⁴ Srov. textovou shodu v 14,10 a konstataci v Der Kleine Pauly, Bd. 1. München 1979, col. 307–308.

⁵ AMPELIUS 25; 26.

⁶ Srov. NĚMIROVSKIJ, A. I.: *Úvodní příspěvek k ruskému překladu Ampeliova spisu*. Věstník dřevněj istorii 1989, č. 1, s. 255.

⁷ AMPELIUS 38, 2.

⁸ Tamtéž 7, 5.

⁹ Tamtéž 2, 1.

¹⁰ Tamtéž 9, 12.

¹¹ Tamtéž 19, 11.

¹² Tamtéž 3, 1–2.

o větrech¹³ autor používá řecko-římskou terminologii, vyčleňuje čtyři hlavní – *eurus* (*apeliotos*, *volturnus*) na východě, *zephyros* (*corus*, *favonius*) na západě, *aquilo* (*boreios*, *aparktios*) na severu a *notus* (*lybios*, *auster* či *africus*) na jihu – což naznačuje určitou odlišnost od větrné růžice Vitruvia.¹⁴

Ampelius rozdělil celou zeměkouli na tři základní části:¹⁵ na Asii (mezi řekou Tanais a Nilem), pak Lybii (mezi řekou Nilem a Haditanským průlivem), pak Evropu (mezi pojmenovaným průlivem a řekou Tanais). Jako nejslavnější evropské národy uvádí Skythy, Sarmaty, Germány, Daky, Moesy, Thráky, Makedoňany, Dalmaty, Pannony, Ilyry, Řeky, Italiky, Galy a Spany (Hispany, tj. Španěly).¹⁶

Ve výčtu světových řek¹⁷ jsou mezi jinými jmenovány Ganga, Tanais, Eurotas, Danubius (Ister), Tiberinus (Tiber), Nil, Tigris, Eufkrat, Rýn; na řeku Borysthenés, kterou, jak je známo, Hérodotos nazýval druhou po Nilu, autor zapomněl (řeku Simois zase lokalizuje do Frygie, nikoliv do Tróady). Přesto je tento popis stejně jako seznam ostrovů¹⁸ pro obyčejnou císařskou příručku poměrně odborný. Autor zde projevil svou zeměpisnou erudici a vyjmenoval dvanáct největších ostrovů Středomoří, včetně Sicílie, Sardinie, Kréty, Kypru, Euboie, Lesbu a Rhodu, dále mluví o Kykladách v čele s ostrovem Délos a Sporadách.

Pozoruhodným je popis pozemských divů.¹⁹ Je těžké s určitostí říci, zda si Ampelius vybral za zdroj tohoto popisu tzv. Pseudo-Aristotelův spis *De auscultationibus mirabilis*, Theofrastovy spisy anebo Pliniovu *Naturalis historia* a Pausaniův *Popis Hellady* či jiné autority, např. Strabóna, jisté je, že se snažil o systematizaci těchto divů dle zeměpisného principu, a to od Ambrakie v Epeiru až po Alexandrii v Egyptě. Jsou občas až příliš lakonické,²⁰ a dokonce i příliš nevěrohodné.²¹

Bájnou, avšak přitažlivou, je kapitola o bozích a bohyních. Zde se dozvíme, že Jupiteri byli tři: dva v Arkádii a jeden na Krétě²² – informace je asi zapůjčena od Cicerona,²³ dále dva Marty, pět bohů Slunce (stejný počet uvádí Cicero), čtyři Vulcany a čtyři Mercurie (u Cicerona pět), pět Apollonů (u Cicerona čtyři), dále tři Diany, tři Aeskupaly (Asklepie),

¹³ Tamtéž 4, 5.

¹⁴ VITRUVIUS: *Deset knih o architektuře*. Praha 1979, s. 48.

¹⁵ AMPELIUS 6, 1–2.

¹⁶ Orbis terrarum quem nos colimus in tres partes dividitur, totidemque nomina: Asia, quae est inter Tanain et Nilum; Libya, quae est inter Nilum et Gaditanum sinum; Europa, quae est inter fretum et Tanain. In Asia clarissimae gentes: Indi, Seres, Persae, Medi, Parthi, Arabes, Bithyni, Phryges, Cappadocei, Cilices, Syri, Lydi. In Europa clarissimae gentes: Scythae, Sarmatae, Germani, Daci, Moesi, Thraci, Macedones, Dalmatae, Pannoni, Illyrici, Graeci, Itali, Galli, Spani.

¹⁷ AMPELIUS 6, 8.

¹⁸ Tamtéž 6, 12–15.

¹⁹ Tamtéž 8, 1–24.

²⁰ Srov. tamtéž 8, 7: V Olympii [se nachází] slavný Jovův chrám, kde atleti přinášejí oběti, ne vždy obsahově vyrovnané (srov. 8, 1; 8, 3; 8, 5; 8, 11; 8, 16; 8, 21–22).

²¹ Srov. tamtéž 8, 11: V Ilionu je čtyřhranný kámen, k němuž byla připoutaná Kassan-dra. Dotkne-li se ho někdo zepředu, poteče mléko, dotkne-li se z jiné strany, poteče krev.

²² Tamtéž 9, 1.

²³ *De natura deorum* III, 21, 53.

čtyři Venuše (tentýž počet je u Cicerona), pět Menerv, pět Liberů a konečně šest Herculesů (o skythském Héraklovi a o činnostech tohoto hrdiny zde nemáme ani letmou zmínku).²⁴

Další blok příručky otevírá před čtenářem nejpodstatnější informaci, výčet světových říší,²⁵ assyrských, médských a perských králů,²⁶ vojevůdců a králů ve Spartě,²⁷ Athénách²⁸ a Makedonii.²⁹ Většinu laiků tento výčet určitě pobaví, odborníky však poněkud překvapí. Tak ze spartanských vojevůdců a králů jsou vyčleněni jako nejslavnější Eurysthenés a Proklos (prý první spartští králové), Lýkúrgos (zákonodárce, díky kterému Lakedaimoňští „vládli Řecku sedm set let“),³⁰ Theopompos a Polydoros (králové, kteří vedli dvacet let messenskou válku), Ofriadés (hrdina Messenské války), Tyrtaios (athénský básník, jenž nadchl Sparty pro vítězství), Leonidás (v bitvě u Thermopyl stál v čele Spartanů, padl, aby ztlumil útok Peršanů), Pausaniás (ten rozbil v Boiótii Mardonie, a pak byl obviněn ze zrady a byl donucen zemřít v chrámu Minervy hladem), Lysandros (vojevůdce, vítěz nad Athénany u Aigospotamoi a iniciátor vzniku tyranidy třiceti), Xantippos (v první punské válce plenil jako vůdce kartáginského vojska římského vojevůdce Regula) a konečně Agesilaos (vítěz nad Athénany u Koroneie). Mimo pozornost zůstali Agis a Kleomenés a také tyran Nabis.

V athénském seznamu čteme vzpomínku na Peisistrata,³¹ vynechán je Solón a Kleisthenés, dále autor letmo vzpomíná na Miltiada³² a Aristeida,³³ vynechává však Themistokla a Perikla, čímž naznačuje odvrát od Plútarchových *Životopisů* i *Morálií*.

Významným Římanům je z pochopitelných důvodů věnováno až osm kapitol. Jsou to římské králové;³⁴ slavní římské vojevůdci od Bruta a Valerie Poplicoly až po Gaia Caesara a Augusta;³⁵ dále následuje popis Římanů, kteří proslavili své jméno občanskými dobrodiny; jako poslední je v tomto seznamu uveden Cicero v souvislosti s potlačení Catilina spiknutí.³⁷ Poté autor věnuje pozornost Římanům, jež obětovali svůj život za vlast,³⁸ dále

²⁴ Ioves fuere tres: primus in Arcadia Aetheris filius, cui etiam Aetherius cognomen fuit; hic primum Solem procreavit. Secundus ibidem in Arcadia qui Saturnius cognominatur; qui ex Proserpina Liberum patrem procreavit vini inventorem. Tertius Cretae Saturni et Opis filius, Optimus Maximus qui est appellatus. Martes fuere duo... Soles fuere quinque... Mercurii quattuor... Apollines quinque... Diana tres... Aesculapi tres... Veneres quattuor... Minervae quinque...

²⁵ AMPELIUS 10.

²⁶ Tamtéž 11; 12; 13.

²⁷ Tamtéž 14.

²⁸ Tamtéž 15.

²⁹ Tamtéž 16.

³⁰ Tamtéž 14, 2.

³¹ Tamtéž 15, 7.

³² Tamtéž 15, 9.

³³ Tamtéž 15, 10.

³⁴ Tamtéž 17.

³⁵ Tamtéž 18, 1–29.

³⁶ Tamtéž 19, 1–13.

³⁷ Manius Agrippa qui dissidentem populum senatui conligavit atque conciliavit. Appius Caecus qui pacem Pyrrhi diremit, ne populus qui suis parere noluerat sub externis regibus regeretur. Tiberius Gracchus qui Scipionem Asiaticum quamvis inimicum haberet non est passus <a> tribunis in carcere<m> duci, quo<d> diceret nefas ibi esse Scipionem ubi captivi illius adhuc alligati tenerentur. Hic est Gracchorum pater qui in tribunatu cum agra-

těm, kteří dovedli mužně vést soubor³⁹ a konečně, spíše jako dovětek, Ampelius vzpomíná na slavné Scipiony⁴⁰ a na občany, kteří škodili státu svými činy.⁴¹ Mezi tuto galerii významných Římanů autor zařadil i dvě vsuvky o těch, kteří sňali z nepřítele výzbroj⁴² a kterým bylo poskytnuto jméno (*cognomen*) podle jeho činů, např. Scipio Africký, Scipio Numantinský apod.⁴³

V posledním bloku⁴⁴ autor poskytuje informaci neuspořádanou tematicky ani chronologicky, avšak pro vojevůdce-císaře velice důležitou. Budeme-li zkoumat návrh novodobého Ampeliiova vydavatele E. Assmanna, uspořádáme celou příručku podle tohoto vzoru: kapitoly 1–24, 27–28,1, konec kap. 43–47, 39, 1–3, 28, 2–4, 39, 4, 48–50, 29, 25–26, 40–zač. 43, 30–38.

Důležitějším však zůstává její obsah. Autorovy pohnutky k výběru významných vojevůdců a králů zůstávají bez odpovědi. Avšak na otázku, proč Ampelius v „kartáginské“ kapitole vyčlenil Hannonu, Magona, Hamilkara a Hasdrubala a vynechal informaci o Hannibalovi (jeho jméno zde zní pouze v kontextu příbuzenských svazků), odpověď je snadná: autor zařadil popis jeho činů, stejně jako i épeirského krále Pyrrha, do zvláštní kapitoly, v níž mluví o národech, se kterými bojoval římský národ (jeho definice však není přesná; nenacházíme vysvětlení příčin popsaných konfliktů). Ampelius, podobně jako Livius a jeho epitomatoři, zaujal prořímskou historiografickou tendenci a naprosto zamlčuje vojenské činy Maria (jeho konfliktu ze Sullou je však věnována kapitola 42) anebo Caesarovy výboje v Galii (tomu se věnuje v kapitole 42 v pasážích o konfliktu s Pompejem).

Po jistém, docela stručném přehledu římských vítězných válek, například s Etrusky, Kartágem, jiných vojenských konfliktů až po císaře Traiana,⁴⁵ tři závěrečné kapitoly Ampeliiova psíu jsou věnované otázkám sociální stratifikace a politického zřízení Říma. Autor uvádí stručnou, ale pravdivou informaci o původu a typech lidového shromáždění,⁴⁶ o strukturálním dělení římské společnosti v době Romula (král, senát a národ), v době Servia Tullia (tribue, třídy – *classes* a *centurie*), a také na přelomu doby královské a raně republikánské vzniklé dělení na *patrony* a *klienty*.⁴⁷

riis legibus seditiones excitarent interfecti sunt. ... Cato Censorius qui totiens accusatus [est] quoad vixit nocentis accusare non destitit. Hic est omnium rerum peritissimus et ut Sallustio Crispo videtur Romani generis disertissimus [Cato]. Cato Praetorius qui bello civili partes Pompei secutus mori maluit quam superstes esse rei <publicae> servienti. ... Tullius Cicero qui in consulatu suo Catilinae coniurationem fortissime oppressit.

³⁸ AMPELIUS 20, 1–11.

³⁹ Tamtéž 21, 1–4.

⁴⁰ Tamtéž 24.

⁴¹ Tamtéž 27, 1–5.

⁴² Tamtéž 21.

⁴³ Tamtéž 23.

⁴⁴ Tamtéž 28–50.

⁴⁵ Tamtéž 44–47.

⁴⁶ Tamtéž, kap. 48.

⁴⁷ Tamtéž, kap. 49.

Pozoruhodná je i pozornost autora k otázce typů států (královský, optimátský, národní a smíšený). Je však vidět, že právě tento závěrečný blok⁴⁸ zůstal nedopracovaný nebo byl ztracený.⁴⁹ Události či spíše specifikum soudobého vývoje autor vynechal, a to ze srozumitelného důvodu: to všechno bylo blízké každému dvořanovi a z pestrého politického „jídelníčku“ bylo atraktivní pouze to, co zajímalo císaře, jenž byl považován za tvůrce veškerého dění.

Přesto je Ampeliův spis pozoruhodný v několika rovinách: a) systematizuje pro laiky poznámky o dějinném vývoji Středomoří císařské doby; b) poukazuje na cesty starořímského, byť soukromého vzdělání; c) slouží lingvistům jako cenný zdroj poznání jazyka a slohu didaktických příruček; konečně d) rozšiřuje naše znalosti o starořímské kultuře a poskytuje prostor pro vyhledávání dalších informací, včetně identity jejího autora.

⁴⁸ Tamtéž, kap. 50.

⁴⁹ Rerum publicarum tria genera sunt: regium optimatum populare. Aut enim sub regum sunt potestate ut Seleucia Parthorum; aut senatus ut Massilia Gallorum; aut se ipsi regunt ut Athenienses solebant. Est et quartum genus quod Romani commenti sunt, ut ex his tribus unum efficerent: nam et regiam potestatem consules habent, et penes senatum consilii publici summa est, et plebs habet suffragiorum potestatem.

Summary

**LUCIUS AMPELIUS – THE „CLEVER GRANDMOTHER“ AT THE IMPERIAL THRONE
(Rare Romane compendium from the age of Roman Empire)**

Igor Lisový

This paper is donated to my colleague professor Nina Pavelčíková as a token of my high esteem and favour. Intention of the author is acquaint the community – mainly the student of Humanities – with the writing document of Lucius Ampelius Liber Moralis, the book which is excellent for its didactical contribution and also is an rare Roman literature remembrance of first half of the 3rd century A. D.

LADISLAV POHROBEK VE VIZUÁLNÍCH PRAMENECH POZDNÍHO STŘEDOVĚKU

Marek Zágora

ZÁGORA, Marek: *Ladislav the Posthumous in Visual Sources of the late Middle Ages*

The study draws attention to the images of the Bohemian and Hungarian king Ladislav the Posthumous, which were preserved in the visual sources of the second half of the 15th and the first half of the 16th century. The study is particularly devoted to the works of art, which have been preserved until now but it also deals with contemporary written descriptions of the young king. It also aims at partial interpretation of some of the “pictures”. The study emphasizes the “official” portrait of the king from the year 1457 and Ladislav’s images in the Late Medieval manuscripts.

Keywords:

Ladislav the Posthumous – visual sources – second half of the 15th and beginning of the 16th century – book and panel painting – portraits – iconography

Contact:

marek.zagora@seznam.cz

Ladislav Pohrobek, český král v letech 1453–1457 a zároveň uherský král, byl velice často zobrazován na výtvarných dílech pozdního středověku a některé z těchto vizuálních pramenů se dochovaly do dnešních dnů. Stávají se tak velice zajímavou sondou nejen do středověkého umění, ale zejména do soudobého myšlení ve spojení s prezentací královské moci.

Česká historiografie se věnovala patnáctému českému králi především ve spojení s výkladem českých dějin po husitských válkách a také v souvislosti s jeho nástupcem, králem Jiřím z Poděbrad.¹ Pouze jediná monografie byla věnována Ladislavovu životu a hlavně jeho náhlé a nečekané smrti,² o níž bylo napsáno i několik odborných lékařských studií.³

¹ Zejména URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský. České dějiny III/2*. Praha 1918; týž: *Věk poděbradský. České dějiny III/3*. Praha 1930; MACEK, J.: *Jiří z Poděbrad*. Praha 1967; nejnověji ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M.: *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437–1526*. Praha – Litomyšl 2007.

² URBÁNEK, R.: *Konec Ladislava Pohrobka*. Praha 1924.

V posledních letech se objevilo i několik stručnějších statí – „životopisů“, které si ale nekladly za cíl stát se kritickým příspěvkem o životě Ladislava Pohrobka.⁴

Vizuální prameny nesoucí „obraz“ Ladislava Pohrobka se v těchto pracích objevují poskrovnu a většinou se opakují jedna a tatáž vyobrazení, která mají vztah převážně k českému prostředí. Tato studie se pokusí přiblížit vedle známých i některá vyobrazení, která byla doposud opomíjena, a nebyl jim přikládán příliš velký význam.

Každý vizuální pramen s vyobrazením mladého krále Ladislava je zároveň pramenem historickým, i když s různou mírou vypovídací hodnoty, a tak se k nim musí také přistupovat. Při práci s vizuálními prameny narážíme na problém vymezení pojmu „portrét“. Až do 14. století nelze v českých zemích hovořit o portrétním umění. Vyobrazení panovníci předchozích staletí nebyli nositeli tváře, která by odpovídala jejich skutečné podobě. Většinou se objevuje časem ustálený typ vyobrazení vládců, u nichž shledáme jisté náznaky individuálních rysů, a ty se pak opakují a je jim pouze přisouzeno jméno panovníka, jenž měl být zobrazen. Ve středověku se zároveň objevila i spousta fiktivních vyobrazení vládců,⁵ u nichž nejsme často schopni určit, o koho se jedná, protože panovníkovo jméno u těchto vizuálních pramenů nebylo podstatné. Vyobrazený vladař byl hlavně symbolem královské moci a vlády.

Teprve od doby vlády králů z rodu Lucemburků se začínají pod vlivem francouzského umění na vyobrazeních panovníků více, i když zatím stále jen částečně, objevovat skutečné fyziognomické rysy jednotlivých vládců, což nám potvrdilo porovnání dochovaných vyobrazení s dobovými popisy lucemburských králů. Můžeme hovořit o vzniku „portrétu“,⁶ ale v žádném případě nesmíme zapomenout, že vyobrazeným byl panovník a že králové byli hlavně nejvyššími představiteli světské moci, čemuž byl vždy podřízen i výsledný „obraz“.

Výtvarné umění sloužilo především k panovnícké prezentaci a portrét se stal jedním z prostředků, jak ukázat panovníka v rámci středověké společnosti. Samotný král byl rovněž velice úzce spjat se vznikem uměleckých děl, byl jejich objednavatelem a hlavním donátorem.

³ Například VLČEK, E.: *Král Ladislav Pohrobek*. In: *Čeští králové II*. Atlas kosterních pozůstatků českých králů Ladislava Pohrobka, Jiřího z Poděbrad a Habsburků pohřbených v Praze s podrobným komentářem a historickými poznámkami. Praha 2000, s. 11–40, více s. 15–19, 29–40. Nelze opomenout studii MACEK, J.: *Smrt Ladislava Pohrobka*. Československý časopis historický 14, 1966, s. 766–775, která ale není lékařského charakteru.

⁴ Například in: ČORNEJOVÁ, I. – RAK, J. – VLNAS, V.: *Ve stínu tvých křídel...* Praha 1995, s. 42–45. Naposledy ČORNEJ, P.: *Ladislav Pohrobek*. In: RYANTOVÁ, M. – VOREL, P.: *Čeští králové*. Praha – Litomyšl 2008, s. 251–261. Tento text vznikl původně jako přednáška cyklu, který v letech 2003–2006 pořádalo Sdružení historiků České republiky v Národním muzeu v Praze. Ze slovenských prací lze uvést např. SEGEŠ, V.: *Pohrobok v tieni veľmožov*. In: *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava 2006, s. 167–172. Naposledy DVOŘÁKOVÁ, D. – PAPONOVÁ, M.: *Spomienky Heleny Kottanerovej*. Budmerice 2008, zejména s. 16–21.

⁵ Vyobrazení Ladislava Pohrobka bez portrétních rysů na oltáři svatováclavské kaple v dómu v Cáchách in: STUDNIČKOVÁ, M.: *Modlitební kniha Ladislava Pohrobka*. In: BUKOVICKÁ, B. – KONEČNÝ, L. (eds.): *Ars longa*. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásy. Praha 2003, s. 81–94, s. 93, poznámka 33.

⁶ Z novějších studií POCHAT, G.: *Zur Genese des Porträts*. in: TAKÁCS, I. (Hg.): *Sigismundus Rex et Imperator*. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Mainz 2006, s. 124–142.

Na panovnických dvorech často pracovali nejlepší umělci své doby, kteří sem přijížděli za prací až z ciziny.

Panovníkem, kterému jako „prvnímu“ posloužil portrét k vlastní i státnické prezentaci, byl římský císař a český král Karel IV., jehož vyobrazení nalezneme v nástěnné, deskové a knižní malbě, sochařství, mozaice, na mincích, pečetích i dílech uměleckého řemesla. U osobnosti Karla IV. máme dostatek srovnávacího materiálu, abychom si byli jisti, že vyobrazený panovník nese skutečné fyziognomické rysy samotného vladaře,⁷ i když i on byl více zobrazován jako symbol moci a vlády než jako člověk, nositel konkrétní, individuální tváře.

V případě Ladislava Pohrobka je nutné rozlišovat „obrazy“,⁸ které vznikly za králova života a které až po roce 1457, tedy po jeho náhlé smrti. Musíme přihlídnout i k jeho mladším vyobrazením, jež mají také velkou vypovídací hodnotu, jelikož jsou často jedinou památkou a zároveň odkazem na původní umělecké dílo či jiný zdroj, z něhož umělec při vypořádání Ladislava Pohrobka vycházel.

Uherský a český král Ladislav Pohrobek je jak ve vizuálních, tak i v dobových písemných pramenech představován jako krásný mládenec s blondatými nakadeřenými vlasy, jenž měl zemím, kterým vládl, přinést po delší době období klidu, míru a prosperity.⁹ Rudolf Urbánek jej na základě studia dobových králových popisů popsal podobně. Ladislav Pohrobek byl „mládenček pěkný, kadeřavý, kol jehož bílé tváře, andělsky sličné, s růžovým nádechem, s černýma očima, s nosem rovným, uprostřed mírně zahnutým, vlnila se jeho největší ozdoba, krásný zlatý vlas. Byl štíhlý, jemně urostlý.“¹⁰ Právě královny dlouhé světlé vlasy jsou nejčastěji zdůrazňovány v jeho popisech, a tak se staly i jedním z „atributů“, podle něhož lze Ladislava Pohrobka ve vizuálních pramenech téměř bezpečně rozpoznat.¹¹ Jeho vlasy musely být opravdu výjimečné, dokonce byly dobovými „pozorovateli“ považovány za nejkrásnější, které kdy viděli.¹²

Máme štěstí, že se nám na rozdíl od Ladislavova nástupce, českého krále Jiřího z Poděbrad, dochoval králův oficiální portrét z roku 1457 (Obr. 1),¹³ který nese Ladislavovy

⁷ PEŠINA, J.: *Podoba a podobizny Karla IV.* In: Acta universitatis Carolinae, Philosophica I., č. 1, 1955, s. 1–60, více s. 14; WAMMETSBERGER, H.: *Individuum und Typ in den Porträts Kaiser Karls IV.* Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 16/1967, č. 1 s. 79–93; ROSARIO, I.: *Art and Propaganda. Charles IV of Bohemia, 1346–1378.* Woodbridge 2000; STEJSKAL, K.: *Cisárova podoba v dílech umělců.* In: STEJSKAL, K. – NEUBERT, K.: *Umění na dvoře Karla IV.* 2. vydání, Praha 2003, s. 203–213; BOGADE, M.: *Kaiser Karl IV. Ikonographie und Ikonologie.* Stuttgart 2005.

⁸ Středověk „pracuje“ s mnohovýznamovým pojmem „imago“.

⁹ KOŘÁN, I.: *Proměna pohledu na tvář českých králů. K ikonografii Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad.* Časopis národního muzea – řada historická 129/1960, s. 177–196, s. 178.

¹⁰ URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský. České dějiny III/2.* Praha 1918, s. 750.

¹¹ PEŠINA, J.: *Studie k malířství poděbradské doby.* Umění VII/1959, č. 3, s. 196–227, více s. 226, poznámka 114a.

¹² URBÁNEK, R.: *České dějiny III/2,* s. 750, více poznámka 1.

¹³ Dnes se nachází v Portrétní galerii Kunsthistorického muzea na zámku Ambras v Innsbrucku, inventární číslo GG 2984.

fyzionomické rysy, s jejichž popisem se setkáváme v dochovaných písemných pramenech. Jedná se o anonymní malbu na pergamentu, který byl upevněn na dřevěnou desku o rozměrech 32 x 27 cm. Rám je původní. Obraz vznikl pravděpodobně na území rakouských zemí. Královo poprsí je zobrazeno ve tříčtvrtečním profilu natočené doprava. Ladislav má ve své době velice módní účes, dlouhé, světlé, až na ramena sahající vlasy, na nichž má „čelenku“ tvořenou stylizovanými růžemi, což by mohlo nasvědčovat, že se původně jednalo o zásunbní portrét, který byl určen pro královu budoucí nevěstu. Právě takové portréty byly nejdříve malovány na pergamen a teprve pak byly upevněny na dřevěnou desku nebo plátno.¹⁴ Ladislavovu obličejí vévodí výrazný zahnutý nos. Tento oficiální portrét se pak stal inspirací pro řadu pozdějších králových vyobrazení.¹⁵

Profesor Emanuel Vlček provedl v letech 1984–1988 odborný antropologicko-lékařský průzkum ostatků Ladislava Pohrobka, jehož ostatky jsou uloženy v hrobce českých králů v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze. Provedl rovněž superprojekci Ladislavovy lebky do králova oficiálního portrétu, která doložila, že se jedná skutečně o velice realistické vyobrazení českého krále.¹⁶ Zároveň došlo k srovnání Ladislavova portrétu s portrétem jeho děda, císaře Zikmunda Lucemburského, který se také nachází ve sbírce Kunsthistorického muzea ve Vídni.¹⁷ Profesor Vlček došel k závěru, že některé části porovnávaných obličejů nesou shodné rysy.¹⁸

Zajímavým vizuálním pramenem je také Zásunbní portrét Ladislava Pohrobka a Magdaleny¹⁹ Francouzské (Obr. 2),²⁰ který vznikl mezi léty 1460–1480 ve Vídni a dnes je k vidění v Budapešti ve Szépművészeti Múzeum.²¹ Kopie tohoto dvojportrétu ze 16. století se dnes nachází ve sbírkách Kunsthistorického muzea ve Vídni.²² Jedná se o malbu temperou na lipovém dřevě o rozměrech 38,5 x 54 cm. Z obrazu na nás vzhlízejí mladí snoubenci, oba ale jakoby nekoukali na sebe, nýbrž pohledy obou jsou namířeny na diváka. Dá se předpokládat, že autor²³ pracoval původně se dvěma obrazy, které spojil v jeden. Může tomu na-

¹⁴ TAKÁCS, I. (Hg.): *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz 2006, katalogové číslo 6.23, s. 507; PEŠINA, J.: *Studie k malířství poděbradské doby*, s. 223, poznámka 14.

¹⁵ Blíže např. PERGER, R.: *Das verschollene Porträt des Ladislaus Postumus im Wiener Stephansdom, ein Werk des Hans Hohenbaum, alias Hans von Zürich*. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 35, 1981, s. 85–89.

¹⁶ VLČEK, E.: c. d., obrázky s. 26–27.

¹⁷ Inventární číslo GG 2630. Olej a tempera na pergamentu, který byl nalepen na dřevěnou desku. Rozměry 58,5 x 42 cm. Portrét je datován do 20. let 15. století, respektive mezi roky 1436–1437. Naposledy o obraze podrobněji in: TAKÁCS, I. (Hg.): c. d., katalogové číslo 2.1, s. 153–154; barevné vyobrazení tamtéž, s. 153.

¹⁸ Vlček, E.: c. d., s. 26.

¹⁹ Magdalena, přesněji Markéta Francouzská (1443–1495), dcera francouzského krále Karla VII. (1422–1461).

²⁰ PEŠINA, J.: *Studie k malířství poděbradské doby*, s. 223, poznámka 14.

²¹ Inventární číslo 6960.

²² Olejomalba na dřevě, 38,5 x 52 cm, inventární číslo GG 4394. Dnes ve sbírce zámku Ambras v Innsbrucku.

²³ Za autora bývá považován mistr Hans von Zürich, který se objevuje mezi léty 1451–1476 ve více vídeňských pramenech a dokonce je roku 1457 zmíněn přímo ve spojení s Ladislavem Pohrobkem.

svědčovat i neutrální pozadí, které bylo u obrazu docela neobvykle zvoleno. Malíř nevěnoval velkou pozornost obličejům, které jsou lehce idealizované. Nejvíce času strávil vymalováním královských oděvů. Ladislav má na hlavě věneček, vysoký stojatý límec a sametový oděv s motivem granátového jablka.²⁴ Magdalena je oděna do červených sametových šatů, přes které si ještě vzala bílé svatební šaty bez rukávů. Vlasy má spletené do copů, které jsou umně skryty pod sítkou zdobenou perlami. Na hlavě pak má drahokamy posázenou korunu. Další nádherný šperk zdobí její krk, jedná se o řetěz s bohatými přívěšky. V levé ruce drží karafiát jako symbol jejich zasnoubení.²⁵

Velice reprezentativní vyobrazení Ladislava Pohrobka nalezneme i v latinsko-německo-českém slovníku,²⁶ který byl vyhotoven pro mladého panovníka, aby co nejrychleji zvládl jazyk, kterým se mluvilo v českém království. Rukopis se dnes nachází ve Vatikánské knihovně.²⁷ Foliu 3v vévodí miniatura zobrazující trůnícího krále Ladislava (Obr. 3). Mladý panovník sedí na vyvýšeném trůně a je pootočen doleva, v levé ruce drží říšské jablko, v pravé pak žezlo. Iluminace s tmavě modrým pozadím je orámována erby zemí, kterým Ladislav vládl. V horních rozích jsou zachyceny erby Uher a Čech, dole pak erby Rakous a Lucemburska, dole uprostřed je ještě znak Moravy. Král je oblečen do bílého spodního oděvu, přes prsa má překřížený růžový pás. Dále je oblečen do karmínově červeného pláště se zlatými ornamenty a modrým podšitím, který má sepnutý pod krkem zlatou sponou. Zpod králova šatu pak vyčuhují rovněž karmínově červené špičaté střevíce podle poslední burgundské módy.²⁸

S Ladislavovým vyobrazením v rukopise z Vatikánské knihovny souvisí i některé další panovníkovy „obrazy“. Jedná se zejména o králova zobrazení v Modlitební knížce Ladislava Pohrobka (*Orationale regis Ladislai Posthumi*), která se dnes nachází v klášterní knihovně v Teplé.²⁹ Známe je především vyobrazení mladého krále v jedné ze dvou figurálních iniciál v tomto rukopise, jehož první část vznikla v rakouském klášteře Melk a druhá, od folia 87r,

²⁴ Módní motiv granátového jablka se objevil na počátku 15. století v Itálii a byl oblíbený zejména v renesanční módě. Ladislav se s ním seznámil prostřednictvím módy burgundské.

²⁵ TAKÁCS, I.: c. d., katalogové číslo 6.24, s. 507–508. Obrázek tamtéž, s. 508.

²⁶ V českých odborných studiích se toto vyobrazení objevuje pouze černobíle, např. in STUDNIČKOVÁ, M.: c. d., s. 87; URBÁNEK, R.: *České dějiny III/2*, s. 725. Nádheru celé miniatury lze v barvě obdivovat in: PAUSCH, O.: *Imperator – Kaiser – Cæsars. Die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I.* Wien 2004, obrázek č. 6.

²⁷ Signatura Cod. Pal. Lat. 1787.

²⁸ HAIDINGER, A.: *Das Ladislaus-Vokabular Rom, BAV, Pal. Lat. 1787. Kodikologische Beschreibung.* In: PAUSCH, O.: c. d., s. 15–25, zejména s. 18.

²⁹ Signatura ve 2. polovině 20. století Teplá 39, dnes c 87. Rukopis obsahuje 204 pergamenových folií o rozměrech 11,4 x 8 cm. Více např. KRÁSA, J.: *Knižní malířství.* In: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526). Praha 1978, s. 390–457, zejména s. 394–396; též: *Knižní malba.* In: Dějiny českého výtvarného umění I/2. Od počátků do konce středověku. Praha 1984, s. 597–612, blíže s. 603; též: *Knižní malba 1420–1526.* In: KRÁSA, J.: *České iluminované rukopisy 13.–16. století.* Praha 1990, s. 311–374, s. 341; STEJSKAL, K. – VOIT, P.: *Iluminované rukopisy doby husitské.* Praha 1991, katalogové číslo 53, s. 63–64, obrázek č. 84; HOFFMANN, F.: *Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů v Teplé I. Rukopisy.* Praha 1999, s. 435–438; Studničková, M.: c. d., s. 81–94.

pak v Čechách po králově příjezdu do Prahy v roce 1453.³⁰ Na nejznámějším foliu 93r vidíme v iniciále U klečícího panovníka při modlitbě (Obr. 4).³¹ Výrazným a hlavně charakteristickým rysem jsou opět královny dlouhé světlé vlasy³² zdobené korunou. Králova tvář nese výrazné portrétní rysy. Mladý panovník je obklopen anděly, kteří hrají na hudební nástroje.

Ve stejném rukopise nalezneme i několik dalších Ladislavových vyobrazení, která ale nedosahují takových kvalit jako výše zmíněný „obraz“. Na foliu 6v, na němž se nachází první celostranná miniatura,³³ je zobrazen král Ladislav adorující trůnicí Pannu Marii. Po stranách jsou vyobrazeny znaky zemí, kterým mladý panovník vládl. Nahoře malíř zobrazil znaky Uher a Čech, dole pak Rakous a Moravy, přičemž každý znak je nesen andělem. Jedná se zde pravděpodobně i o vyjádření kontinuity vlády Ladislava Pohrobka v zemích, kterým vládl králův předchůdce, jeho otec Albrecht II. Habsburský. Na foliu 50v je panovník zachycen při zpovědi a na stejném foliu dole rozdává almužnu.³⁴ Na foliu 65v nacházíme krále jako rytíře ve zlatém brnění během modlitby. Tato vyobrazení nelze považovat za reprezentativní se zvýrazněním Ladislavových tělesných rysů. Pravděpodobněji se jedná o rady, „*jak si má mladý panovník počínat a které modlitby odříkávat v různých životních situacích*“.³⁵ Tepelský rukopis je jedním z důkazů, že Ladislav obdržel po příjezdu do Prahy několik rukopisů, které mu měly pomoci lépe se adaptovat v novém prostředí.

Dalším rukopisem, který je svou výzdobou příbuzný s vatikánským manuskriptem, je Antifonář brněnských kartuziánů, který se dnes nachází v Rakouské národní knihovně.³⁶ Na foliu 58v je v dolní části folia vyobrazen trůnicí Saul, před nímž stojí několik bojovníků. Již Josef Krása rozpoznal v Saulovi kryptoportrét Ladislava Pohrobka.³⁷ Při komparaci tohoto vyobrazení s Ladislavem Pohrobkem ve vatikánském rukopise lze nalézt řadu styčných bodů, např. téměř totožná velikost obou miniatur, což je jedním z důkazů, že se ve skutečnosti jedná o podobiznu mladého krále.³⁸

V rakouském klášteře Melk vznikl také další rukopis, jenž byl určen přímo pro Ladislava Pohrobka. Jedná se o latinskou gramatiku *Aelia Donata*, kterou opsal melcký mnich

³⁰ Obrázek viz KRÁSA, J.: *České iluminované rukopisy 13.–16. století*, s. 355, obr. 209.

³¹ Za autora této iluminace bývá považován tzv. Mistr Šelenberské bible, jemuž je rovněž přičítáno Ladislavovo vyobrazení ve vatikánském rukopise latinsko-německo-českého slovníku (viz výše).

³² Kromě krále Ladislava Pohrobka měl dlouhé světlé vlasy a „orlí“ nos i jeho poručník císař Fridrich III. Někteří kunsthistorici (G. Schmidt) dokonce přišli s myšlenkou, že se před polovinou 15. století ustálil typ světlolasého a bezvousého mladého krále s výraznýmnosem, přičemž byl tento typ ovlivněn vypoďobňováním právě Ladislava poručníka. Výrazně zakřivený nos mohl mít Ladislav i po svém dědovi z matčiny strany, po Zikmundu Lucemburském, jemuž prý byl velice podobný.

³³ Obrázek in: STUDNÍČKOVÁ, M.: c. d., s. 82.

³⁴ Obrázek tamtéž, s. 84.

³⁵ Tamtéž, s. 85.

³⁶ Signatura ÖNB Cod. 1775. Více Od gotiky k renesanci. Výtvarný kultura Moravy a Slezska 1400–1550 II. Brno 1999, katalogové číslo 245, s. 501–502. Pravděpodobně tisková chyba způsobila, že je rukopis v tomto textu datován o sto let dříve.

³⁷ KRÁSA, J.: *Knížní malířství*, s. 410. Černobílý obrázek tamtéž.

³⁸ HAIDINGER, A.: c. d., s. 22–23. Obrázek tamtéž, obrázky č. 13 a 23.

Simon (Šimon). Rukopis, který vznikl krátce po roce 1450, se dnes nachází v Rakouské národní knihovně ve Vídni.³⁹ Mladý král je zobrazen při modlitbě v iniciále P na foliu 1r.⁴⁰ Jeho hlavu opět zdobí dlouhé světlé vlasy a je oděn jako módní švihák, což je nejmarkantnější u jeho špičatých střevíců. Součástí iniciály jsou i znaky čtyř zemí, jimž vládl. Jsou zakomponovány jakoby do „trojlístku“, v jehož středu je znak Rakous. Jednotlivé lístky pak tvoří znaky Čech, Uher a Moravy.

Je pravděpodobné, že se Ladislavova vyobrazení nacházejí i v díle, které je úzce spjato s jeho nástupcem na českém trůně, tedy s Jiřím z Poděbrad. Z výtvarných děl pozdního středověku, jež se nám dochovala do dnešních dní, lze pouze o jednom prohlásit, že jeho spojení s králem Jiříkem a jeho dvorem je nesporné. Jedná se o Jiřího modlitební knihu, kterou mu jako dárek věnovala na Štědrý den roku 1466 jeho druhá žena Johana z Rožmitálu. Dnes se bohužel nachází v soukromých rukou ve Velké Británii.⁴¹ Rukopis je vyzdoben čtyřmi figurálními iniciálami, v nichž poznáváme postavu panovníka. Bohužel jsou nám známy jen z černobílých, ne příliš kvalitních fotografií.⁴² Na foliu 3r je zachycen klečící panovník v iniciále P, na dolním kraji listu jsou znaky zemí, které v době vzniku rukopisu patřily k českým zemím. Panovník je zobrazen jako mladý světlovlasý muž s oholenou tváří v plášti. Na foliu 12v je v iniciále S zachycen Kristus v majestátu a u paty trůnu klečí mladý král v tmavém plášti. Na foliu 33r je rovněž v iniciále S zobrazen panovník v komnatě klečící u pulpitu s otevřenou knihou. Postava je starší, při těle, se širokými tvářemi, v brokátovém plášti. Na foliu 94v je pak iniciála H, v níž je vyobrazen rovněž klečící panovník u pulpitu s otevřenou knihou a zjevuje se mu Panna Marie s dítětem. Král je malé postavy a širokých tváří s podbradkem.⁴³ Zobrazené postavy sice mají několik společných rysů (hladce vyholená tvář, v 15. století módní dlouhé nakadeřené vlasy a královskou korunu), ale přesto se liší svou fyziognomií. Může to být způsobeno faktem, že jsou iniciály dílem několika malířů, kteří pravděpodobně českého krále Jiřího z Poděbrad nikdy neviděli nebo prostě jen nechtěli zachytit jeho skutečnou podobu, která byla ve své době častým terčem posměchu. Malíři byli svým způsobem i omezeni, a to nejen prostorově, rukopis je docela malých rozměrů,⁴⁴ ale také tím, že představa panovníka a samotný pojem *král* byl kladen nad individuální podobu jedince.⁴⁵ Jen dvě poslední vyobrazení se blíží „podobě“ Jiřího z Poděbrad, jak ji známe z jeho jiných obrazů. Je ale také možné a nelze vyloučit hypotézu, že rukopis byl původně připravován pro Jiříkova předchůdce, Ladislava Pohrobka, čemuž by mohla napovídat i dvě

³⁹ Signatura ÖNB Cod. 23.

⁴⁰ Obrázek na <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7006800.JPG>; in: ŠVIHRAN, L.: *Kto nám vládl*. Bratislava 2002, s. 68.

⁴¹ ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M.: *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437-1526*. Praha – Litomyšl, s. 399.

⁴² PEŠINA, J.: *Modlitební kniha Jiřího z Poděbrad*. In: Sborník k sedmdesátinám Jana Květa, Acta universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/1965, s. 133–146; obrázky č. 72, 75, 78 a 80.

⁴³ Tamtéž, s. 133–135.

⁴⁴ Rukopis obsahuje 156 folií o rozměrech 15 x 9 cm po oříznutí, před oříznutím nebyl rukopis větší než 20 x 10 cm.

⁴⁵ PEŠINA, J.: *Modlitební kniha Jiřího z Poděbrad*, s. 135.

vyobrazení mladého krále na foliích 3r a 12v. Ty lze porovnat s Ladislavovými portréty v jiných pro něj určených rukopisech, zejména v jeho modlitební knížce.⁴⁶ Jeho předčasná smrt pak znamenala pozastavení prací na rukopise, který mohl být později doplněn a určen jako dar novému králi.

Právě vyobrazení krále na foliu 3r je nejrepresentativnější (Obr. 5)⁴⁷ a je v něm obsažena i jistá myšlenka kontinuity českého království pod vládou českých králů, myslíme Ladislava Pohrobka i Jiřího z Poděbrad, kteří se oba považovali za pokračovatele vlády Lucemburků, což bylo u krále Ladislava výraznější tím, že jeho dědečkem z matčiny strany byl Zikmund Lucemburský. Ve spodní třetině folia se nachází ve dvou řadách vyobrazení pětice znaků zemí, které za vlády obou panovníků patřily k českému království. Dva jsou bohužel poškozeny oříznutím. Tři celé patří zleva Moravě, Čechám a Slezsku. Škoda, že nevíme, jaké jsou jejich originální barvy. Poškozené znaky se dají určit jako znaky Lucemburska a Dolní Lužice, země, které byly považovány stále za součást zemí Koruny české.

Další králova vyobrazení vznikla až po jeho smrti, i když je více než pravděpodobné, že jejich autor čerpal inspiraci ze starších vizuálních pramenů, z nichž některé jsou dnes již bohužel ztraceny.

Z období po králově smrti, pravděpodobně z poloviny 80. let 15. století, pochází kolorovaná kresba perem v tyrolském rukopisu erbovní knihy, který se dnes nachází v Rakouské národní knihovně ve Vídni.⁴⁸ Na foliu 10r stojí vedle sebe římský král Albrecht II. Habsburský a jeho syn Ladislav Pohrobek. Ani jeden z nich nenese portrétní rysy, jež známe z jiných vyobrazení či popisů, jedná se tedy o portréty fiktivní, které lze určit pouze na základě nápisů, které jsou nad vyobrazenými panovníky. Král Albrecht II. drží v pravé ruce žezlo a na rozdíl od svého syna má knír. Ladislav Pohrobek drží delší žezlo, ale v levé ruce. Oba jsou oděni do dlouhého až po chodidla sahajícího svrchního oděvu, tzv. šuby, která je podšita kožešinou. Ladislavův otec je oděn do černé šuby se zlatým ornamentem, Pohrobek má šubu zelenou se zlatými knoflíky. U jejich nohou se pak nacházejí znaky tří zemí, kterým vládli, i když ne oba. U Albrechta II. se nachází znaky Svaté říše římské a Lucemburska, u Ladislava pak znak Rakous.⁴⁹

Vyobrazení českého krále Ladislava Pohrobka se objevuje i v prvních vydáních (tisících) Thuroczyho⁵⁰ *Uherské kroniky* (*Chronica Hungarorum*). Nejstarší a zároveň první vydání je z března 1488, kdy byla kronika jako jeden z nejstarších moravských prvotisků

⁴⁶ Podrobněji např. STUDNIČKOVÁ, M.: c. d., s. 81–94.

⁴⁷ Obrázek viz MACEK, J.: *Jiří z Poděbrad*. Praha 1967, za s. 96.

⁴⁸ Signatura ÖNB, cod. s. n. 12820.

⁴⁹ Vyobrazení na <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7009210.JPG>.

⁵⁰ Johannes de Thurocz, slovensky Ján z Turca, maďarsky, Thuróczy János (1435–1488/1490) pocházel z nižší šlechty. Na dvoře uherského krále Matyáše Korvína zastával např. úřad notáře zemského soudu. Jeho Uherská kronika vycházela pouze tiskem.

vytištěna v Brně.⁵¹ Knihu ilustruje 42 kolorovaných figurálních dřevorezů převážně trůnicích uherských panovníků a mezi nimi i krále Ladislava.⁵² Na foliu 122r je vyobrazen mladý král sedící na přenosném trůně, jenž je zdoben zvířecími hlavami a tlapami. Je zahalen v plášť a mírně natočen doleva. V pravé ruce drží žezlo, v levé pak říšské jablko. Jeho hlavu zdobí pro něj tak typické dlouhé nakadeřené vlasy a královská koruna.

Ve stejném roce jako brněnský tisk, ale o 75 dní později, vyšla Thuroczyho kronika v Augšpurku.⁵³ Na foliu 111v je vyobrazen Ladislav Pohrobek sedící na vyvýšeném trůnu.⁵⁴ Mladý, podle poslední módy oděný král je natočen doprava. V pravé ruce drží žezlo, v levé pak říšské jablko. Trůn má opěradlo, na němž jsou zobrazeny tři znaky, z nichž jeden není dokončen, takže jej nelze určit. Dva zbývající patří Rakousku a Uhrám.

Ze stejného roku a z Augšpurku pochází také výtisk, který se dnes nachází v Národní Széchényi knihovně v Budapešti.⁵⁵ Kniha je tištěna na pergamentu a obsahuje vyobrazení krále Ladislava Pohrobka, které je totožné s výše popsáním vyobrazením. Dřevorez je ale ručně malován, což mu dodává kouzlo iluminací středověkých rukopisů.⁵⁶ Třetí znak je domalován a opakuje se znak Rakous.

Na území dnešního Bavorska byl po roce 1490 vytištěn další exemplář Uherské kroniky,⁵⁷ v němž na foliu 132v rovněž nalezneme vyobrazení mladého Ladislava Pohrobka, které vychází přímo z prvního brněnského tisku Thuroczyho díla. Královo zobrazení je sice mnohem barevnější než „brněnské“, ale celá kompozice jinak opisuje vyobrazení z roku 1488.

V Schedelově⁵⁸ *Světové kronice* (Liber cronicarum nebo Chronica mundi),⁵⁹ která byla vytištěna a vydána v Norimberku roku 1493, je na foliu 250v vyobrazen typ mladého krále s bohatými dlouhými vlasy, které charakterizují Ladislava Pohrobka.⁶⁰ V pravé ruce drží říšské jablko, v levé pak žezlo. Je mírně natočen doprava a jeho hlavu zdobí královská koruna.

⁵¹ Kronika vyšla 20. března 1488, sedm měsíců po poslední zapsané události. Jeden z exemplářů se dnes nachází pod signaturou II 48.280 ve Vědecké knihovně v Olomouci. Obsahuje 167 papírových listů o rozměrech 29,5 x 21 cm. Další výtisk je pak např. v Národní knihovně České republiky v Praze, signatura 41.C.49.

⁵² Obrázek in: URBÁNEK, R.: *České dějiny III/2*, s. 743.

⁵³ Jeden z výtisků se nachází např. ve Slovenské národní knihovně v Martině, signatura Inc C 75. Kniha obsahuje 160 papírových listů o rozměrech 15 x 20 cm. Tento výtisk byl přímo věnován uherskému králi Matyáši Korvínovi.

⁵⁴ Vyobrazení na <http://www.caslin.sk/htdoc/diglib/chrohung/high/0111v.jpg>.

⁵⁵ Országos Széchényi Könyvtár, signatura Inc 1143. Kniha původně patřila uherskému králi Matyáši Korvínovi.

⁵⁶ Obrázek na <http://www.corvina.oszk.hu/corvinas-html/hub1inc1143.htm>, scan č. 244.

⁵⁷ Jedná se vlastně o překlad Thuroczyho kroniky do němčiny. Jeden z výtisků se dnes nachází pod signaturou Cod. Pal. Germ. 156 v Univerzitní knihovně v Heidelbergu. Kniha má 189 papírových listů o rozměrech 31,4 x 21,2 cm. Obrázek na <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg156/0280>.

⁵⁸ Hartmann Schedel (1440–1514), německý humanista, lékař a historik.

⁵⁹ Výtisk obsahuje 326 papírových listů o rozměrech 43,9 x 29,8 cm. Kronika obsahuje celkem 1809 dřevorezů.

⁶⁰ Obrázek např. v ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M.: c. d., s. 118; URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský. České dějiny III/3*. Praha 1930, s. 210.

Jde o vyobrazení, které se nejčastěji objevuje jako obrazový doprovod odborných studií, věnujícím se vládě Ladislava Pohrobka a jeho nástupců (Obr. 6).

Před rokem 1541, kdy velký požár zničil Pražský hrad, vznikl cyklus portrétů českých panovníků,⁶¹ v němž bychom našli i vyobrazení krále Ladislava. Kopie těchto deskových obrazů se nám dochovala v Hasenburském kodexu, který nechal vyhotovit Jan Zajíc z Hazmburka,⁶² jenž jej pak roku 1543 dedikoval českému králi Ferdinandovi I. Přál si totiž, aby byl velký sál na Pražském hradě opět vyzdoben panovnickými portréty, mezi nimiž nechyběly ani podobizny tří Ladislavových nástupců, Jiříka z Poděbrad, Vladislava II. Jagellonského a jeho syna Ludvíka, přičemž se dá předpokládat, že Ludvíkův portrét byl vyhotoven dodatečně, tedy v době, kdy už ostatní obrazy visely na svém místě. Bohužel nevíme, kdy celý cyklus vznikl. Nejčastěji se jeho vznik klade před rok 1514.⁶³ Hasenburský kodex, který obsahuje perem kreslené kopie jednotlivých panovnických portrétů, se dnes nachází v Rakouské národní knihovně ve Vídni⁶⁴ a lze se jen dohadovat, co bylo jeho hlavní předlohou.⁶⁵ V knihovně Národního muzea v Praze se pak nachází kopie Hasenburského kodexu, kterou vytvořil roku 1822 L. Krones.⁶⁶ U většiny panovníků je zachycena celá postava, ale u Ladislava Pohrobka stejně jako u Jiřího z Poděbrad je vyobrazeno jen poprsí zasazené do architektonického rámce. Král je natočen mírně doprava, v pravé ruce drží žezlo, v levé pak jablko. Jeho hlavu s dlouhými vlasy zdobí královská koruna. Toto vyobrazení⁶⁷ příliš neodpovídá Ladislavovým popisům a jeho oficiálnímu „vídeňskému“ portrétu (Obr. 7).

V Kuthenově⁶⁸ *Kronice o založení země české a prvních obyvatelích jejích* z roku 1539 je Ladislavův portrét zasazen do medailonu, stejně jako je tomu např. u jeho otce Albrechta II. Habsburského či jeho nástupce Jiříka z Poděbrad.⁶⁹ Mladý král s dlouhými vlasy a korunou na hlavě třímá v pravé ruce jablko a v levé pak žezlo, které spolu s korunou zasahuje částečně až do orámování celého medailonu. Pro královu tvář je typický výrazně zakřivený nos, který je znatelný i na Ladislavově oficiálním portrétu z roku 1457.

S vysokou pravděpodobností se nám dochovalo i několik Ladislavových kryptoportrétů. O kryptoportrétu v *Antifonáři brněnských kartuziánů* již byla zmínka. Další královny „obrazy“ pak nacházíme v deskové malbě. Jedná se zejména o jeho vyobrazení na obraze

⁶¹ Celý cyklus zobrazoval čtyřicet sedm postav od Přemysla Oráče po Ludvíka Jagellonského. Vyobrazení nebyli jen Konrád Ota, Rudolf Habsburský a Jindřich Korutanský.

⁶² Jan IV. Zajíc z Hazmburka (1486–1553).

⁶³ PEŠINA, J.: *Desková malba*. In: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526). Praha 1978, s. 315–386, s. 372.

⁶⁴ Signatura ÖNB Cod. 8043.

⁶⁵ Inspirací mohlo být vyobrazení lucemburského rodokmene na hradě Karlštejn. Více viz STEJSKAL, K.: *Die Rekonstruktion des Luxemburger Stammbaums auf Karlstein*. Umění XXVI/1978, č. 6, s. 535–563, více od s. 548.

⁶⁶ Signatura VI D 3.

⁶⁷ Obrázek v URBÁNEK, R.: *České dějiny III/2*, s. 751.

⁶⁸ Martin Kuthen ze Šprinsberku († 1564), český kronikář.

⁶⁹ Obrázek v URBÁNEK, R.: *České dějiny III/2*, s. 755.

Ukřižování z oltáře sv. Kříže,⁷⁰ známějšího jako Rajhradský oltář, jenž měl vzniknout kolem roku 1440, a měl by zachycovat rovněž kryptoportrét dalšího českého krále Jiřího z Poděbrad.⁷¹ Ladislava Pohrobka dále nalezneme jako nejmladšího krále na deskovém obraze Klanění tří králů⁷² z tzv. Svatojakubského oltáře, jehož vznik se dnes nově klade do období kolem roku 1453,⁷³ kdy mladý panovník dorazil do Čech a byl zde korunován na českého krále. Dnes se oba deskové obrazy nachází ve sbírce Národní galerie Praha. Největším problémem je u většiny deskových obrazů jejich datace. Historici umění kladou vznik daných děl většinou do doby, kdy Ladislav Pohrobek nebyl ještě na světě nebo byl malým dítětem. Před sebou ale vidíme mladého muže, kterým byl Ladislav po příchodu do Prahy, případně v době své smrti. Datace historiků umění ale není konečná, počítá se s odchylkami i několika desetiletí, proto lze hovořit o skutečných kryptoportrétech českého krále Ladislava Pohrobka.

Na obraze Ukřižování z oltáře sv. Kříže (Obr. 8) stojí po Kristově levici, tedy na straně jeho nepřátel, trojice mužů, z nichž prostřední nese portrétní rysy Ladislava Pohrobka, přičemž nejvýraznější jsou jeho dlouhé světlé vlasy. Jeho postava promlouvá se setníkem, který stojí nejbližší kříži a zároveň jakoby komunikuje i s postavou za sebou, kterou lze považovat za sakrální identifikační portrét Jiřího z Poděbrad.⁷⁴ Na obraze Klanění tří králů stojí nejmladší z králů nejdále od Panny Marie s Ježíšem. Jeho podoba⁷⁵ nese opět Ladislavovy fyziognomické rysy, jak je známe z jeho „vídeňského“ portrétu. Vedle světlých vlasů se objevuje opět i výrazný zakřivený nos.

Podobnost většiny vyobrazení dává tušit, že se v případě krále Ladislava Pohrobka navazovalo na pevně ustálenou ikonografickou tradici, která částečně (vyobrazení dlouhých nakadeřených vlasů) pronikla později i do renesančního sochařství, čehož důkazem je např. Ladislavovo vyobrazení na náhrobku králů Ferdinanda I. a Maxmiliána II. a Anny Jagellonské v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha od nizozemského sochaře Alexandra Colina z let 1569–1589.⁷⁶

⁷⁰ Inventární číslo O 1584, dřevo, 101 x 142 cm. Více BARTLOVÁ, M.: *Oltář Nalezení sv. Kříže z Olomouce (Rajhradský oltář)*. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 III. Olomoucko. Olomouc 1999, s. 430–443; též: *Poctivé obrazy. České deskové malířství 1400–1460*. Praha 2001, s. 306–337, hlavně s. 319–324; nejnověji v FAJT, J. (ed.): Karel IV. císař z Boží milosti: Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Praha 2006, s. 619–621; černobílý obrázek viz BARTLOVÁ, M.: *Poctivé obrazy*, s. 319, detail Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad na s. 320, barevné vyobrazení v barevné příloze mezi stranami 320–321 dole uprostřed.

⁷¹ BARTLOVÁ, M.: *Poctivé obrazy*, s. 323.

⁷² Inventární číslo O 1485, dřevo, 82,5 x 75 cm. Černobílý obrázek in: BARTLOVÁ, M.: *Poctivé obrazy*, s. 356. Podrobněji katalogové číslo 1351 in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 II. Brno. Brno 1999, s. 294. Barevné vyobrazení tamtéž.

⁷³ BARTLOVÁ, M.: *Poctivé obrazy*, s. 357.

⁷⁴ Tamtéž, s. 324.

⁷⁵ Jako první na podobnost nejmladšího krále s Ladislavem Pohrobkem upozornil Ivo Kořán. Podrobněji viz KOŘÁN, I.: c. d., s. 181; detail nejmladšího z králů tamtéž, s. 180.

⁷⁶ KRČÁLOVÁ, J.: *Renesance*. In: Katedrála sv. Víta v Praze. Praha 1994, s. 133–170, více s. 155–156. Detail Ladislavova „portrétu“ v URBÁNEK, R.: *České dějiny III/3*, přílohy III.–IV.

Ze srovnání výše uvedených vyobrazení Ladislava Pohrobka je zcela zřejmé, že byl nejčastěji zobrazován v majestátu, což bylo ve středověku nejreprezentativnější vyobrazení. Obraz vládce v majestátu byl prezentací královské moci a zejména královské vlády. V případě Ladislava Pohrobka jsou tato vyobrazení ještě doplněna znaky zemí, kterým mladý Habsburk během svého „krátkého“ panování vládl. Majestátní vyobrazení tak vyjadřují i kontinuitu Ladislavovy vlády ve spojení s jeho předchůdci, dědem Zikmundem Lucemburským a otcem Albrechtem II. Habsburským.

Ladislav byl často vyobrazován při modlitbě. Jedná se hlavně o „obrazy“ v jeho modlitební knížce. Král je zachycen jako donátor, ale tyto vizuální prameny jsou především výrazem panovníkovy soukromé zbožnosti.

Výjimečné postavení mezi Ladislavovými vyobrazeními zaujímají jeho oficiální portrét z roku 1457 a „zásnubní“ dvojportrét s Magdalenou Francouzskou. Zejména královo oficiální vyobrazení je názornou ukázkou portrétního umění poloviny 15. století. Obraz nese skutečné fyziognomické rysy mladého krále, které známe z jeho dobových popisů. Jeho věrohodnost pak byla ještě v minulém století potvrzena výsledky antropologicko-lékařského průzkumu a zejména superprojekcí Ladislavovy lebky do oficiálního „vídeňského“ portrétu. Dvojportrét je zase zajímavou sondou do „vývoje“ zásnubních portrétů, které byly posílány na vzdálené dvory vybraných budoucích nevěst a ženichů.

Charakteristickým rysem všech Pohrobkových vyobrazení jsou ale královy dlouhé, světlé a podle „poslední módy“ nakadeřené vlasy, které byly zdůrazňovány i ve všech jeho dobových popisech a jež „měly“, spolu s mladým panovníkem, přinést zemím, kterým vládl, období míru a také hospodářské prosperity. Jeho předčasná smrt ale rozhodla jinak.

LADISLAUS POSTUMUS IN VISUELLEN QUELLEN DES SPÄTEN MITTELALTERS

Marek Zágora

Ladislav Postumus (der Nachgeborene), der fünfzehnte König von Böhmen (1453–1457), war sehr oft in Kunstwerken des späten Mittelalters abgebildet. Einige von diesen „visuellen“ Quellen sind bis die heutigen Tage erhalten geblieben. So wurden sie eine interessante „Sonde“ nicht nur in die mittelalterliche Kunst, sondern auch in das mittelalterliche Denken in der Verbindung mit der Präsentation der königlichen Macht. Einige „Abbildungen“ sind sehr bekannt und man findet sie fast in jeder Arbeit, die sich mit der Geschichte der Böhmisches Länder im 15. Jahrhundert beschäftigt (z. B. Ladislav Postumus in Liber chronicarum von Hartmann Schedel aus dem Jahre 1493). Die anderen Darstellungen finden wir nur selten oder gar nicht. Es sind uns die Porträts des Königs, die während seines Lebens entstanden sind, erhalten geblieben, aber man darf auch jüngere Bildnisse von Ladislav Postumus nicht weglassen. Diese sind in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts entstanden. Die Ähnlichkeit des Herrschers in den meisten „Bildnissen“ zeigt, dass es im Falle des Königs Ladislav Postumus an eine fest stabile ikonografische Tradition angeknüpft wurde. Der typische Zug des jungen Königs waren seine langen, hellen und krausen Haare, die man auch in allen Bildnissen finden kann.

Außergewöhnliche Position unter den Darstellungen von Ladislav Postumus haben sein „offizielles“ Wiener Bildnis aus dem Jahre 1457 und Verlobungsporträt mit der Magdalena von Frankreich, das sich heute in Budapest (Ungarn) befindet. Vor allem sein offizielles Porträt gehört zu den schönen Beispielen der Porträtkunst der Hälfte des 15. Jahrhunderts, in der sich schon die Renaissanceeinflüsse durchsetzen. Das Bild „trägt“ reale physiognomische Züge des jungen Königs, wie wir sie aus seinen Beschreibungen kennen. Es sind auch ein paar Kryptobildnisse von Ladislav Postumus erhalten geblieben (z. B. im Bild „Die Kreuzigung“ vom Altar des heiligen Kreuzes). Die Identifikation des Herrschers hat wenigstens teilweise bei der Präzisierung der Datierung dieser, vor allem Tafelbilder geholfen. Nach der Komparation der erhaltenen Bilder von Ladislav Postumus ist klar, dass der König am häufigsten thronend (in der Majestät) abgebildet war. Das war die repräsentativste Darstellung des Königs im Mittelalter. Das Bild des thronenden Königs galt als Präsentation seiner Macht und besonders der königlichen Herrschaft. Im Falle des Ladislav Postumus sind seine Darstellungen oft durch Wappen der Länder, in denen er geherrscht hat, ergänzt. Der thronende König demonstriert so auch die Kontinuität der Ladislav Herrschaft in der Verbindung mit seinen Vorgängern, namentlich mit seinem Großvater Sigismund von Luxemburg. Ladislav war oft auch betend abgebildet. Es handelt sich vor allem um Darstellungen des Königs in seinem Gebetbuch, das vor dem Jahr 1453 entstanden ist. Der junge Herrscher ist hier nicht nur als Donator dargestellt, sondern sind diese Bilder auch ein Ausdruck der privaten Frömmigkeit des Königs.

Obrazová příloha

▲ (1) Oficiální portrét Ladislava Pohrobka z roku 1457.
Zdroj: TAKÁCS, I. (Hg.): c. d., s. 507

▲ (2) Zásnubní prsten Ladislava Pohrobka
a Magdaleny Francouzské.
Zdroj: TAKÁCS, I. (Hg.): c. d., s. 508

▲ (3) Mladý král při modlitbě, in: Modlitební
knížka Ladislava Pohrobka, fol. 93r.
Zdroj: KRÁSA, J.: *České iluminované rukopisy*, s. 355

▲ (4) Ladislav Pohrobek v latinsko-německo-
českém slovníku, fol. 3v.
Zdroj: URBÁNEK, R.: c. d. III/2, s. 725

▲ (5) Modlitební knížka Jiřího z Poděbrad, fol. 3r. Zdroj: URBÁNEK, R.: c. d. III/4, obr. 11

▲ (6) Král Ladislav v Schedelově Světové kronice z roku 1493, fol. 250v. Zdroj: URBÁNEK, R.: c. d. III/3, obr. 210

▲ (7) Ladislav Pohrobek v Hasenburském kodexu, před rokem 1541. Zdroj: URBÁNEK, R.: c. d. III/2, s. 751

▲ (8) Ladislavův kryptoportrét na obraze Ukřižování z oltáře sv. Kříže. Zdroj: BARTLOVÁ, M.: Poctivé obrazy, s. 320

MATTHIAS CORVINUS' REIGN IN SILESIA AND ITS CONSEQUENCES

Radek Fukala

FUKALA, Radek: *Matthias Corvinus' Reign in Silesia and its Consequences*

The Hungarian and Bohemian king, Matthias Corvinus, was politically skillful and significant doer in Silesia. His strong reign and his steps resulting in the country's centralization, naturally, eventually disappointed many Silesian dukes and estates. But, with a lapse of time, Corvinus' integration of Silesian territory and the establishment of the estates' and duchy institutions throughout the country proved to be a progressive element from political and military as well as economic respects. It is undoubted that his reign represented a significant stage in the development of the incorporated lands of the Bohemian Crown.

Keywords:

Matthias Corvinus – Silesia – consequences

Contact:

Univerzita Hradec Králové, Česká republika; radek.fukala@uhk.cz

In both Silesia and Bohemia, the end of the Luxemburg reign resulted in the division of power into two spheres. In fact, the split of power in the lands of the Bohemian Crown fatally foreshadowed the further developments as well as the power aspirations of the Jagiello dynasty within Central Europe. After that, it was just a matter of time until a member of the dynasty ascended to the Bohemian throne. Hand in hand with the maintaining of close contacts of the pro-Polish side with the Jagiello royal court in the Czech lands, there was an increase in the efforts of many Silesian Piasts to solve their hereditary disputes and other selfish interests via local conflicts. This was one of the aspects that markedly reflected the specific situation caused by the existence of the powerful city of Wrocław which in no way planned to withdraw from its achieved positions. In addition, the Silesian administrative

and economic centre felt even more autonomous and more independent from the Bohemian ruler after the death of the Emperor Sigismund of Luxemburg.¹

The alternative of a Bohemian ruler originating from the Jagiellos was opposed by those who sided with the interests of Albrecht II of Austria. Sigismund's son-in-law was quick to strengthen his position in Hungary, which provided him a certain precondition to also court the Bohemian Crown. His most dangerous rival was Kazimierz Jagiello (Casimir IV of Poland) who was elected by his partisans in the Bohemian city of Mělník in late May 1438. At that moment, the minds of some politicians again recalled the reminiscent idea of a Bohemian-Polish union. If the Habsburg was to maintain his position as the Bohemian king on a permanent basis, he had to eliminate the power of his competitor in the Czech lands. If he wanted to guarantee himself the position of Bohemian king, he first had to remove all points of friction in Silesia – a country which was taken at face value in both camps.²

The Cracow court did not falter this time and resolutely underwent a new round in the fight for the Bohemian Crown. Two waves of Polish troops invaded Silesia in order to allow Kazimierz to take the initiative in Bohemia. During the Polish push, the Opole Dukes, Bernard of Falkenberg (Niemodlin), John I, Nicholas I, Boleslaw V (called the Heretic) and, last but not least, the Premyslide Duke Wenceslas of Opava and Racibórz on the one hand and the Jagiellos on the other agreed in writing, at an encampment near Strzelce on 6 October 1438, to respect Polish claims to the Bohemian throne. A similar response arrived from the city of Brzeg. The Polish campaign in Silesia was, however, halted by the diversionary invasion of Poland by the Hungarian army. The Jagiellos resigned from the critical situation at home and eventually withdrew from the lands of the Bohemian Crown, shifting their main battlefield to the Polish territory. Albrecht of Austria responded to Silesian calls for help by giving up the hopeless siege of the city of Tábor and rather demonstratively approaching Wrocław with his army to – solemnly and more or less effortlessly – accept the tribute as the Bohemian ruler in the Silesian capital. He moreover signed the offered armistice with Poland there and appointed the Brandenburg Margrave, Albrecht Achilles, to the office of Silesian district administrator. After his successful sojourn

¹ TAKÁCS, I. (ed.): *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog*. Budapest-Luxemburg 2006; MÁLYUSZ, E.: *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*. Budapest 1990; BAUM, W.: *Kaiser Sigismund, Hus, Konstanz und Türkenkriege*. Graz 1993; KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*. Praha 1998.

² Many inspiring thoughts to further contemplate this can be found in BAZYLOW, L.: *Śląsk a Czechy w II połowie XV wieku*. Sobótka 2, 1947, pp. 110–140 (where also see for more bibliography); PIOTROWICZ, K.: *Plany rewindykacji Śląska przez Polskę pod koniec średniowiecza*. Katowice 1936, p. 45 nn.; HECK, R.: *Tábor a kandydatúra Jagiellońska w Czechach. 1438–1444*. Wrocław 1964; URBÁNEK, R.: *Konec Ladislava Pohrobka*. Praha 1924.

to Wrocław, Albrecht of Austria moved his forces to the Hungarian battlefield against the Turks – where he unfortunately died of dysentery on 27 October 1439. His involuntary departure from the Bohemian political scene once more gave the Jagiello diplomacy the chance to occupy one of the most significant Central-European thrones.³

Neither the election of Ladislaus V the Posthumous for the Bohemian king nor the tribute paid to the recently crowned ruler by the Silesian estates changed anything about the fact that a large part of Silesian political representation saw its independence and improvement of its economic, as well as social, position in its perspective liaison with the court of the Polish ruler. Under the protection of the Polish King, Kazimierz IV of Jagiello, the optimum solution of power and political matters was especially sought by dukes Boleslaw II of Cieszyn († 1452), Nicholas V of Krnov and Racibórz († 1452) and the Opole Bernard of Falkenberg († 1455), Boleslaw V, called the Heretic (or Wołoszek in Polish; † 1460), and Nicholas I († 1476).⁴

The policy of George of Poděbrady as administrator of the Bohemian lands was always preferential to the wealthy and strategically significant Silesia. In order to forestall Polish aspirations, George tried to support and fortify his position in the northern part of the Bohemian state via attempts to betroth his daughter Zdena († 1510) to Frederick I of Legnica († 1488). But Frederick chose instead to marry Zdena's step-sister, Ludmila († 1503), sometime later. The auspicious marriages to the Silesian Piasts and the deft manoeuvring to acquire Silesian properties were solely a prelude to the attempts to push the Polish king, along with other opponents, to the proper. In the course of George's reign, the Poděbrads (or the Kunštáts respectively) succeeded in transforming the Kłodzko County and the Münsterberg Duchy (including the important Żąbkowice Śląskie) into permanent family domains. Apart from the Piasts and the Premyslids, yet another regal line in the Silesian political arena – the dukes of Münsterberg – came to influence the course of events in the county for quite a long span of time.⁵

³ On the overall characteristics of the period, see: URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský. České dějiny III/1*. Praha 1915 (where also see for quotes on earlier literature and primary editions of sources). On the personality of Margrave Albrecht Achilles and the Hohenzollern aspirations in Silesia, cf. FUKALA, R.: *Hohenzollernové v evropské politice 16. století. Mezi Ansbachem, Krnovem a Křálovcem (1523–1603)*. Praha 2005, p. 9 nn. (where also see for more German bibliography).

⁴ BOGUČKA, M.: *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*. Warszawa 1998, s. 103–104, who also states the Oświęcim Piast dukes as the supporters of Jagiello policy.

⁵ GŁOGOWSKI, S.: *Potomci krále Jiřího z Poděbrad. Genealogie knížat z Minstrberka*. Ostrava 1989; *Genealogia Podiebradów*. Gliwice 1997; for more on this, cf. edition HAAS, A. (ed.): *Archiv koruny České 6. Katalog listin z let 1438–1526*, Praha 1958; FELCMAN, O. – FUKALA, R. (eds.): *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha 2008.

The decision of George of Poděbrady to take consistent steps in the Oder territory not only departed from the interests of power but also of economy, which were mainly based on the Wrocław merchants' long-distance trade. The self-confident Wrocław with its almost fanatically Catholic patriarchy was a thorn in the side, first of Ladislaus the Posthumous and later, the Poděbrad. Libelling the royal majesty as well as the hostile measures assumed by the Silesian metropolis ignited the fight with the Bohemian king which, except for minor lulls, dragged on for several years. The punitive expeditions against Wrocław, the marriage policy and moreover, the gain of the Münsterberg Duchy as well as, soon afterward, of the large part of the Opava Duchy for George's own heirs; all this was only the first step taken by George of Poděbrady that was aimed at a deeper and much more perceptible interference in the power situation of Silesia where he was going to build his forefront supported by a reliable personnel cast.

The influential positions in Silesia were to be occupied by men who were unconditionally devoted to the king not only in order to create a firm background for him there, but also to support his dynastic policy and his European peace projects, which were basically aimed at isolating the power of the pope.⁶

In this stage, George of Poděbrady – still as the substitute for Ladislaus the Posthumous – realized the royal marriage of Kazimierz of Jagiello to Elisabeth von Habsburg († 1505), in which also Henry IV of Rožmberk († 1457) was engaged and whose successful diplomatic negotiation was awarded by the post of the royal district administrator. Henry's brother, John II († 1472), then betrothed the Piast Duchess Anne of Głogów († 1483) and his second brother, Jodocus († 1467), became the Wrocław bishop in 1456.⁷ By the above-mentioned moves and diplomatic confrontations, Poděbrad tied Silesia closer to Prague than to Cracow. Appointing Jodocus of Rožmberk to the bishopric see smoothed the anti-Bohemian trend of the Silesian clergy and eased the control over it. Rožmberk himself in his position tried to hold some kind of golden mean in the conflicts of Wrocław and its chapter with the Utraquist George of Poděbrady. The sermons of the charismatic John Capistran (Giovanni da Capestrano) in their results provoked both the Catholic citizens of Wrocław and the city patriciate to deranged and spiteful behaviour against Poděbrad. Capistran, the passionate missionary and Hussite adversary, escalated the situation in the Silesian metropolis to such an extent that he had to be admonished through the Wrocław bishop.

⁶ URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský IV. Čechy za kralování Jiříka z Poděbrad. Léta 1460–1464. České dějiny III/4.* Praha 1962, pp. 141–159; for additional information, see POŠVÁŘ, J.: *Poznámky k politickému postavení Slezska v III. čtvrtině 15. století.* Slezský sborník 58, 1960, p. 48.

⁷ On this, see, most recently, KUBÍKOVÁ, A.: *Oldřich II. z Rožmberka.* České Budějovice 2004, pp. 133–134.

The deeply embedded hatred of the Bohemian Hussite movement made the Wrocław inhabitants – as the only ones in the whole of Silesia – to refuse to recognize the Prague ruler as the valid king. With the support of the papal anti-Hussite diplomacy, they not only undermined the international position of the Bohemian state but also illegitimately offered the Bohemian crown to other candidates. Their aim was to turn their city into a new royal residence.⁸

However, the position of the Bohemian Utraquist king in Silesia acquired weight and significance even under these circumstances. The Polish diplomacy ignored the appeals arriving from Wrocław and properly did not break the Głogów treaty of 1462.⁹

This almost obscure tangle of events and religious and political tension, which was apparent in Silesia at all sides, were heavily influenced by the ambitious and vigorous Hungarian ruler Matthias Corvinus. The chain of military campaigns and local clashes had an almost apocalyptic impact on Silesia, which was devastated by Hussite wars in the past decades. The Bohemian-Hungarian fights affected the western parts of Upper Silesia and the Moravian-Silesian borderline where many local villages perished.¹⁰ Pope Paul II did not hesitate to pronounce an anathema against George of Poděbrady, and Wrocław, along with Bishop Jodocus, joined the Zelená Hora (Green Mountain) union. Under this constellation, Poděbrad's Silesian supporters won with Münsterberg over the local Catholic alliance and the Polish king arranged armistice on 19 November 1467. The man of the golden mean, Bishop Jodocus of Rožmberk, however, did not participate in the peaceful settlement – he died before Christmas of the same year. The Silesians ruthlessly declared the recently closed armistice void in no time and burnt Münsterberg down in May 1468.

The Silesian actions were coordinated with the military campaign of Matthias Corvinus in Moravia. Only in the Upper-Silesian parts of the country, Poděbrad's side was consistently defended by the obdurate Opava District Administrator Bernard Bírka of Násile, who was able to suppress the resistance activities of the Hungarian partizans. Corvinus campaign was strongly supported by the newly elected Wrocław Bishop Rudolf of Rüdesheim (1468–1482) who opened yet another front in Silesia with his army of 8,000 thousand soldiers; it was, however, blocked by Poděbrad's son Henry I of Münsterberg the Elder († 1498). Conrad IX the Black of Oleśnica († 1471) and Przemyslaw of Cieszyn

⁸ The most recent overview of the religious conditions in Silesia was elaborated on by DRABINA, J.: *Kontakty Wrocławia z Rzymem w latach 1409–1517*. Wrocław 1981; *tż: Rola argumentacji religijnej w walce politycznej w późnośredniowiecznym Wrocławiu*. Kraków 1984.

⁹ HECK, R.: *Zjazd głogowski w roku 1462*. Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 8, Wrocław – Warszawa 1962; *tż: Czeski plan związku władców europejskich z lat 1462–1464 a Polska*. In: MALECZYŃSKI, K. a kol.: *Studia z dziejów Polskich i Czechosłowackich. T. I*. Wrocław 1960, s. 155–182, pp. 155–182.

¹⁰ TUREK, A. – JISL, L.: *Ostravsko za česko-uherské války ve světle písemných pramenů i archeologických nálezů*. Časopis Slezského muzea, B – vědy historické 3, 1953, pp. 1–24.

(† 1477) sided with him. Although the anti-Hussite party proclaimed Matthias Corvinus the Bohemian anti-king in the Bohemian lands, the Silesian Catholic league could not prove itself with any noticeable military successes. Its war in Silesia arrived at a deadlock and only brought more disillusion.¹¹

It was clear to King George of Poděbrady that the necessary point of departure was to resuscitate the Bohemian-Polish alliance. It, however, was not easy to tie Poland to the Bohemian “national” monarchy, since George of Poděbrady had to resign his family interests,¹² offering the Bohemian throne to the son of the Polish king as his successor in return for his collaboration. The Jagiellonian Central-European political strategy in the long run calculated that, as a consequence, giving up the Bohemian crown would only benefit its interests, especially after the Toruń peace treaty closed with the order of the German Knights (19 October 1466), and would open the way towards strengthening the position of the dynasty, Lithuanian by origin, on the map of Central and Eastern Europe.¹³

The web of new relations caused disillusionment among the Silesian politicians. Corvinus stood on the defence and Wrocław experienced the bitter fruit of its anti-Bohemian and anti-Hussite activities: there was a danger that any confrontation with the prepared Bohemian-Polish alliance would inevitably result in the fall of the Hungarian king. Poděbrad’s death in March 1471, however, pushed the Jagiellonian diplomacy into defence for a change. Under the new circumstances, the rival candidate of Wladislaw Jagiello (Wladislas II Jagiello) in most countries of the Bohemian Crown became the always determined Hungarian King Matthias Hunyadi-Corvinus, a ruler traditionally unpopular with the Bohemian historiography.¹⁴ Although he represented a politically skilful and significant agent in the Bohemian lands, he acted with exceptional imperiousness and arbitrariness that later raised aversion even in Silesia. The firm reign and centralization understandably dis-appointed many of Corvinus’ Silesian allies who only unwillingly conformed themselves to the Hungarian rules of reign and only hardly coped with the loss of freedoms and autonomy in their own country. It came down on the self-confident Wrocław, similarly as on the Piast and Premyslid dukes that they gambled on an unsuitable partner.

¹¹ On Silesian policy of King Matthias Corvinus, cf. WENDT, H.: *Die Stände Fürstenthums Breslau im Kampfe mit König Matthias Corvinus 1469–1490*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens (= ZGS) 32, 1898, pp. 157–176; GRIEGER, R.: *Die Pläne des Ungarnkönigs Mathias Corvinus mit Schlesien*, *Jahrbuch der Schlesien Friedrich-Wilhelm Universität zu Breslau* 24/1983, pp. 163–180.

¹² BOUBÍN, J.: *Česká „národní“ monarchie*. Praha 1992.

¹³ BISKUP, M.: *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*. Warszawa 1967; týž: *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521)*. Gdańsk 1993.

¹⁴ This is also suggested by the results delivered by MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích, 1471–1526 1. Hospodářská základna a královská moc*. Praha 1992, pp. 263–291; týž: *Král Jiří a král Matyáš. Od přátelství k nepřátelství (1458–1469)*. Časopis Matice moravské 109/1991, pp. 297–311; also cf. VÁLKA, J.: *Matyáš Korvín a Česká koruna*. Tamtéž, pp. 313–323.

Until his death in 1490, Matthias consistently and systematically opposed the Jagiellos in Silesia, uncompromisingly asserted his family interests to the detriment of the dukes and rampantly exploited the country's economy.¹⁵

But apart from the negative phenomena connected with Corvinus' administration in Silesia, we cannot omit its positive features. The centralization policy of the Hungarian ruler involved establishing the institution of the head land district administrator in 1474; the two district administrators in the Upper and Lower Silesias were subordinated to him. Corvinus also began to summon regular all-Silesian duchy assemblies (*Fürstentag*), where the country was represented by delegates of three curies of dukes and estates. Moreover, all-Silesian judicial authorities were constituted during the Hungarian and Jagiellonian reign. From 1498, the decisive word belonged to the duchy court (*Fürstenrecht, Oberrecht*), which consisted of three curies and was obliged to assemble twice a year; once in Wrocław and once in some Upper-Silesian city.¹⁶ The introduction of the regular tallage from the whole of Silesia understandably faced a negative response. Corvinus' reign nevertheless represented a significant stage in the development of the country.

The Hungarian king aimed to turn Silesia into the dominion of John Corvinus, and proceeded analogically to the Premyslids, Luxemburgs and Piasts before him as well as, later, the Hohenzollerns, Jagiellos and Habsburgs. Silesia became subject to dynastic family interests. Corvinus had only one goal in mind: to prepare a reliable base for the future power and political arrival of his illegitimate progeny. In 1482, he stipulated for the territory of the childless Duke John II of Żagań († 1504) for John of Corvinus and, several years earlier, he forced the Premyslid John III of Krnov to give up his own duchy under pressure. In Milan, Matthias then ceremonially betrothed John to the daughter of the local duke, Bianca Maria Sforza, insuring her dowry by the properties of the Oleśnica and Żagań duke. Through his administrator, István of Szapolyai (Stephen of Zapolya, Zápolský), Corvinus decimated the Silesian dukes one by one, planning to gloriously deliver the title of the Bohemian king, as well as the reign, to his son in Wrocław in the spring of 1490.

¹⁵ See, most recently, BACZKOWSKI, K.: *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479*. Kraków 1980; WENDT, H.: *Schlesien im Kämpfe des Königs Mathias mit dem Kaiser 1482*. ZGS 31/1897, pp. 231–242; FUKALA, R.: *Potomci krále Jiřího z Poděbrad a jejich zápas o hlohovské dědictví*. Kladský sborník 7, 2006, pp. 53–84.

¹⁶ RACHFAHL, F.: *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege*. Leipzig 1894; ORZECHOWSKI, K.: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*. Warszawa – Wrocław 1978; *týž: Historia ustroju Śląska 1202–1740*. Wrocław 2005; there is some rather comprehensive literature on both the legal history of Silesia and its individual duchies; cf., for example, PTAK, M.: *Śląskie ordynacje ziemskie*. Sobótka 34/1979, pp. 17–35; for older German production, see WEBER, M. – RABE, C. (eds.): *Silesiographia. Stand und Perspektiven der historischen Schlesiensforschung*. Würzburg 1998, pp. 273–274.

In consequence of the Hungarian dictate, only five dukes remained in Silesia at the end of the Corvinus' reign, compared to the twenty in the pre-Hussite period.¹⁷

Corvinus attached the Koźle, Bytom and Głubczyce regions to the Opava, Krnov and Racibórz duchies, thus constituting a new Hunyad enclave in Upper Silesia. The Opole dukes understandably reflected the critical situation around them and strove to reverse the power imbalance in Silesia. They, along with the Münsterberg Poděbrads and the Żagań-Głogów Duke John II the Mad (also Hanus II the Wild), refused to rely solely on their titular authority and began to accept the Jagiellonian political plans somehow more willingly.¹⁸

The period of Silesian “*medieval autumn*” is characteristic of the general deterioration of economic conditions, resulting from the Hussite invasions, the wars between Bohemia and Hungary, the Polish intervention and the activities of the marauding mobs. In the long run, the negative business balance of Wrocław and other Silesian cities was moreover negatively – and substantially – influenced by shifting the main centres of international trade from the Mediterranean area to the Atlantic shores. The positive factor of the Silesian economy during that period was a developing mining business, for example in Zlaté Hory (or, in German, Cukmantl), Horní Benešov, and Złotoryja, i.e. cities especially supported by Wrocław bishops, the Fuggers, Thurzós and the Krnov Honenzollerns.¹⁹

This period at the “turn of the eras” is moreover interesting from the linguistics aspect: throughout the 15th and 16th centuries, the German language was gradually superseded by Czech in the local authorities of the Upper-Silesian duchies as well as in the Opava region. The predominating “*czechized*” predicates of the originally Polish and German aristocratic families, which can be found in the contemporary documents, as well as the Czech-written business and church records and the increasingly significant Czech printed media prove that the standard Czech language took firm roots there and was undoubtedly comprehensible to the local Slavic ethnic. This linguistic process also vividly illustrates the complex character of the cultural stimuli in Silesia. However, we certainly must take into

¹⁷ HECK, R.: *Piastowie śląscy a Królestwo Polskie w XIV–XV w.* In: *Piastowie w dziejach Polski*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, pp. 69–95; SADOWSKI, T.: *Książęta opolscy i ich państwo*. Wrocław 2001, pp. 183–193; on the power fights for the Głogów Duchy and on the policy of John II of Głogów and Żagań, called the Mad, cf. SZCZEGÓŁA, H.: *Koniec panowania piastowskiego nad środkową Odrą*. Poznań 1968, pp. 75–147; TECHMAŃSKA, B.: *Nispokojny książę Jan II Żagański*. Kraków 2001.

¹⁸ FARBAKY, P. – SPEKNER, E. – SZENDE, K. – VÉGH, A. (eds.): *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490. Exhibition catalogue*. Budapest 2008.

¹⁹ FINK, E.: *Die Bergwerksunternehmungen der Fugger in Schlesien*. ZGS 28, 1894, pp. 294–295; WUTKE, K.: *Studien über die Entwicklung des Bergregals in Schlesien*. Berlin 1897.

account that the inhabitants of Lower Silesia (especially the city patriciate), the Jews and the imperial aristocracy stuck to German.²⁰

An immensely acute question in the Jagiellonian era was the dispute of constitutional law concerning the appurtenance of Silesia to the Hungarian Crown, which also threatened the territorial integrity of the Bohemian union. The particular family interests of the Jagiellos, Hohenzollerns and Piasts in the economically and strategically significant Silesia long doubted the country's liaisons in the framework of the lands of the Bohemian Crown. Although the Silesian dukes and estates were assured in the first quarter of the 16th century that Silesia was not part of the St Stephen Crown, they consistently strove for their own separate (or, in more modern terms, regional) policy in the forthcoming years in opposition to the bloated Bohemocentrism. The Silesian political representation definitely abandoned its anti-Bohemian standpoints, but without giving up its emancipation goals. The 16th century experienced a distinct turn in the policy of the Silesian dukes and estates both towards the Bohemian Kingdom and the Moravian Margraviate, and thus also towards the multilateral collaboration. As soon as Bohemia broke up the religious barriers, it gradually disentangled itself from the post-Hussite provincial isolation in all spheres of life, and Silesia held enormous credit in this process.

Yet another unsolved argument appurtenant to the constitutional law was the issue of Opava. Simply put, the problem at stake was whether the Opava region belonged to Silesia, or was the Moravian autonomous region. The Opava estates themselves only hitherto opportunistically pended among the disunited sides and jealously guarded both their own rights and their certain extent of autonomy against the Silesian neighbours. In the spirit of the contemporary estates' mentality, we thus must consistently differentiate between the terms "*Opava region*" and "*Silesia*" in the discussed period.

The development of the estates' status in the lands of the Bohemian Crown, which climaxed in the deep, but also contradictory turns of the social and power-political structures, also sensitively echoed the changes occurring on the Silesian territory. The Silesian society of estates and dukes in the 15th and the early 16th centuries displayed numerous features which were either utterly non-existent in Bohemia and Moravia, or could solely have

²⁰ FUKALA, R.: *Zápas o opolsko-ratibořské dědictví a mocenské aspirace slezských knížat na prahu novověku*. Slezský sborník 100/2002, Nr. 2, pp. 81–102; on the cultural conditions, see, most recently, CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenas artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*. Warszawa 2005 (who also provides more comprehensive bibliography); on the linguistic aspect, cf., for example, STIBOR, J. (ed.): *Zemská kniha opolsko-ratibořská z let 1532–1543*. Ostrava 1991–1993; ŠEFČÍK, E. (ed.): *Zemské zřízení těšínského knížectví z konce 16. století*. Český Těšín 2001; on this, also see earlier works – KAPRAS, J.: *Zemské zřízení opolsko-ratibořské a těšínské*. In: Sborník věd právních a státních 22. Praha 1922, pp. 243–265. On the significant Upper-Silesian documents, see, most recently, KUBICIEL, R.: *Wybrane problemy badawcze związane z Wielkim Przywilejem Ziemiem księcia Jana II opolskiego z 1531 roku*. In: BARCIAK, A. (ed.): *Z dziejów Śląska. Zbiór studiów*. Katowice 2000, pp. 55–84.

been found in the two countries in a seemingly related form. Silesian history contains many parallels to Bohemia, but it is at the same time characteristic of a certain inconsistency. Many trends of development in the Silesian duchies grew from roots which were much more deeply embedded in the past than we might assume on the basis of the brief overviews published by German, Polish and Czech historians. The post-Hussite era of Silesian history, including all its consequences for the Bohemian state, was moreover accompanied by the extraordinary effort of the Polish king, aimed at establishing significant positions in Central Europe (not excluding the Utraquist partisans) and thus at opening a way towards the expansive variant of the power policy of the Jagiellos in Europe. Let us only add that, in the period of the “medieval autumn”, the seemingly marginal Silesian territory had indubitable economic and strategic significance. The extensive religious and political transformations which it had undergone also affected the power-political structures of the northern part of the Bohemian state.²¹

As it follows from the biographical research, many Silesian personalities exceeded the regional average and found firm positions in the arena of Central-European powers. On the other hand, Silesian dukes only remained to be fiefdoms of the Bohemian king, and their status, superior to the community of the Bohemian estates, often pragmatically drove them to the anti-Bohemian camp. In the power confrontation with Hungarian and Polish interests, Silesia eventually retained its constitutional appurtenance to the unit of the lands of the Bohemian Crown.²² In the lapse of time, Corvinus’ integration of the Silesian territory, linked with the establishment of the all-Silesian estates’ and duchy institutions, proved itself to be a progressive feature from the political, economic and military aspects. From the view of long-term perspectives, however, the activity of John Corvinus in Silesia turned to be solely a historical episode, and the same was true as concerns the reign of this son of Matthias in the Opava region.

²¹ MACŮREK, J.: *Slezsko a jeho úloha ve vývoji česko-polských vztahů na přelomu 15. a 16. století*. In: Česko-polský sborník vědeckých prací I. Praha 1955, pp. 223–269.

²² WEBER, M.: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der frühen Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien 1992.

Contrary to this, the establishment of the Hohenzollern domains in Silesia in the 15th century and their stabilization during the 16th century represented a political reality worth respecting in the Reformation period. The members of the Brandenburg dynasty became significant side-by-side players on the Silesian power stage with the Saxon Wettins, all of the Silesian Piasts, the descendants of King George of Poděbrady, and the Opava Premyslids with the property basis of their family.

(Translation into English Lucie Vidmar)

Resumé

VLÁDA MATYÁŠE KORVÍNA VE SLEZSKU A JEJÍ DŮSLEDKY

Radek Fukala

Uherský a český král Matyáš Korvín byl politicky obratným a významným činitelem ve Slezsku. Jeho pevná vláda a centralizace pochopitelně zklamala celou řadu slezských knížat a stavů. Přesto se Korvínova integrace slezského území a zřízení celoslezských stavovských a knížecích institucí prokázala s odstupem času jako progresivní prvek v politickém, vojenském a ekonomickém ohledu. Jeho panování bylo bezesporu důležitou etapou ve vývoji vedlejších zemí Koruny české.

GÓRNY ŚLĄSK I GÓRNOŚLĄZACY W RELACJACH NIEMIECKICH PODRÓŻNIKÓW Z PRZEŁOMU WIEKÓW XVIII I XIX.

Antoni Barciak

BARCIAK, Antoni: *Upper Silesia and Upper Silesians in the German travelers' opinions at the turn of 18th and 19th centuries.*

The article is an attempt of showing the opinions about Upper Silesia and Upper Silesians. These opinions were written by two German travelers who lived at the turn of 18th and 19th centuries. Both views are concerned with the spirit of the epochs and they are based on the Enlightenment and the Romanticism ideas. The opinions are focused on showing the people from the region of Upper Silesia. Both of them are the kind of defense the people who were perceived as benighted and people who presented low level of civilization by Germans. The opinions show honesty and diligence Upper Silesians, as well. Especially one of them presents unshakable faith in human and his possibilities and this opinion admires technical achievements on Upper Silesia during the protoindustrialization period, too.

Keywords:

Upper Silesia – Upper Silesians – journeys – opinions – 18th/19th century

Contact:

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polsko; antoni.barciak@us.edu.pl

Wiedza o przeszłości Śląska, o jego skomplikowanych dziejach wśród Polaków nie jest wielka. W dodatku panują pewne stereotypy. Niedawno M. Cetwiński pisał, że górnośląska aglomeracja, to peryferie zainteresowań polskich historyków,¹ ale stwierdzenie to można chyba odnieść szerzej do całego Górnego Śląska. Nazwa Górny Śląsk pojawiła się dopiero w pierwszej połowie XV wieku i obejmuje ziemie pozostające niegdyś pod panowaniem

¹ CETWIŃSKI, M.: *Katowice i górnośląska aglomeracja a historiografia*. In: BARCIAK, A. (ed.): Katowice w 136. rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice 2002, s. 15–26; tenże: *Obraz Katowic w historiografii polskiej*. In: BARCIAK, A. (ed.): Katowice w minionej rzeczywistości. Katowice 2006, s. 19–29.

ksiąg wywodzących się z linii ksiąg opolskich. O tych właśnie księżętach piszący jeszcze w końcu XIV wieku kronikarz Piotr z Byczyny niewiele, praktycznie nic nie umiał napisać („*Restaret nunc scribendum de ducibus Opoliensibus et eorum successione nec non actibus; sed quia certitudinaliter quidquam de iis invenire non potui...*”).²

Ziemia ta już w średniowieczu odznaczała się innością w stosunku do drugiej części, czyli do Śląska Dolnego. Mocno podkreślał to piszący w samym początku XVI wieku Bartłomiej Stein, który zwracał uwagę też na mieszkańców tej ziemi, posługujących się językiem polskim. Właśnie język, obok zwyczajów, zdaniem tego kronikarza miał dzielić mieszkańców obu części śląskiej ziemi.³

Górny Śląsk pozostawał na uboczu, z dala od wielkich ośrodków politycznych czy kulturalnych, była to peryferyjnie położona kraina. Był więc też krainą tajemniczą, którą dopiero odkrywano i poznawano. Dokonywano tego zresztą wielokrotnie. Od końca XVIII wieku zaczęto tę ziemię nie tylko odkrywać, ale także coraz bardziej podziwiać. Od połowy wieku XVIII, czyli od włączenia jej do Prus, zaczęli ją odkrywać także Niemcy. Były to dla nich rzeczywiste peryferie, ze wszystkimi wyobrażeniami i mitami, jakie zwykle niosły z sobą takie tereny, zwłaszcza w odległych czasach. Tak też postrzegał ją J. W. Goethe, odwiedzając Tarnowskie Góry, gdzie 4 września 1790 r., dokonał znanego wpisu do księgi, określając zastany tu ogromny postęp techniczny mianem cudu.⁴

Górny Śląsk zaczął interesować, ale też intrygować. Industrializacja już nawet w swoich początkach wzbudzała zatem podziw, zarówno podróżujących Polaków jak i Niemców.⁵

Już od czasów odkryć geograficznych zdecydowanie wzrastało zainteresowanie innymi ziemiami i podróżami w ogóle. Ale to dopiero w XVIII wieku podróże stały się powszechne. Wiek XVIII z nowymi prądami, nowym myśleniem wyznaczał nowe miejsce podróżom. Wcześniej podróżowano głównie w celach zdobywczych, odkrywczych czy religijnych. We wspomnianym wyżej stuleciu podróżowano by zwiedzać i poznawać obce ziemie, ale też starożytne kultury. Miały więc podróże kształcić, służyć rozszerzaniu własnych wiadomości, celom badawczym, ale też zdobywaniu doświadczeń.⁶ Pragmatyzm i utylitaryzm odgrywać

² *Kronika ksiąg polskich*. In: BIEŁOWSKI, A. (ed.): Monumenta Poloniae Historica III. Warszawa 1961, s. 540.

³ *Descriptio totius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum*. In: MARGRAF, H. (ed.): *Scriptores rerum Silesiacarum XVII*. Breslau 1902.

⁴ Odnotował ten wpis znany podróżnik J. G. Schummel, który odwiedził Tarnowskie Góry w 1790 r. – por. KUNICKI, M. (Hg.): *Schummels Reise durch Schlesien im Julius und August 1791*. Berlin 1995, s. 80–81.

⁵ Por. ZIELIŃSKI, A. (ed.): *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX wieku (do 1863 r.)*. Wrocław 1974; ZIELIŃSKI, A. (ed.): *Górny Śląsk i Zagłębie w dawnych opisach. Wiek XIX*. Katowice 1984; KUNICKI, M.: c. d.

⁶ O podróżach por. KANIONKA-STRASZAKOWA, J.: „Do ziemi naszej” *Podróż romantyków*. Kraków 1988, s. 8. Por. też KOWALCZYK, M. E.: *Podróże po Europie w XVIII wieku*. In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): *Trzy relacje z podróży po Śląsku w XVIII i XIX wieku*. Katowice – Gliwice 2006, s. 185–202.

zaczął znaczącą rolę. Podróżowano więc do ziem mniej znanych, także takich, które trzeba było dopiero odkrywać. Doświadczenie, a właściwie jego zdobywanie leżało wszak u podstaw filozofii oświeceniowej. W podróżach coraz większą rolę zaczęły odgrywać zwykłe cele poznawcze, wynikające z potrzeby zaspakajania zwykłej ciekawości. W ten sposób rodziła się turystyka. Podróż stawała się przyjemnością. W dobie oświecenia była to wielka podróż „grand tour”, obejmująca różne kraje i ziemie. Schyłek zaś XVIII wieku przyniósł modę na podróże mniejsze, podróże po swojej własnej ojczyźnie, sięgające natomiast odległych nieraz zakątków.⁷ Była to już podróż romantyczna, bo jak pisała J. Kamionka-Straszakowa „*W romantycznej antropologii człowiek to istota wędrowna, poszukująca, błądząca, ciągle w drodze do celu, wieczny tułacz, pielgrzym, wędrowiec.*”⁸ W tej romantycznej podróży sięgano do korzeni, sięgano więc także do prostego ludu, odkrywano go, poznawano, wyrażając swoje opinie. Oświecony, ale też romantyczny podróżnik nie stronił przy tym od wypowiedzi na temat swojego poglądu na świat.

Rodziła się przy tym potrzeba przekazywania innym podstawowej wiedzy o zwiedzanych krajach. Rezultatem podróży turystycznych były ich opisy, obszerniejsze lub mniej obszerne, które zawierały coraz więcej informacji praktycznych związanych z terenem i zamieszkującą je ludnością. Odgrywały one rolę przewodników. Wskazywano w nich na kraje i miejsca godne zobaczenia, informowano o szczegółach, na co zwracać uwagę. Cieszyły się one popularnością. Chętnie drukowano je w gazetach w odcinkach. Obok ludzi dostrzegano też przyrodę i podziwiano ją.

Górny Śląsk długo, jak już wspomniano, był postrzegany jako kraina nieznaną. Prusy po przejściu Śląska starały się wykazać, że ziemia ta zaczęła się rozwijać dopiero pod pruskim panowaniem.⁹ Przy tym coraz częściej w Prusach zaczęto przeciwstawiać bardziej rozwinięty Dolny Śląsk Śląskowi Górnemu. Opinie o Górnoszlązakach nie były pochlebne. W Prusach lansowano program integracji Śląska z tym państwem. Negatywnym poglądom próbowano się przeciwstawiać na Górnym Śląsku.

Ten obszerny wstęp stanowi wprowadzenie do dwóch opisów Górnego Śląska, które wyszły spod pióra dwóch niemieckich podróżników, którzy nie pochodzili ze Śląska, a które niedawno przetłumaczone na język polski ukazały się drukiem. Stanowią one niezwykle interesujące źródło do zagadnienia postrzegania Śląska i Ślązaków w końcu XVIII i na początku XIX wieku. Tymi właśnie zagadnieniami, a więc opiniami o Śląsku i Ślązakach, ściślej zaś opiniami o Górnym Śląsku i Górnoszlązakach, chcieliśmy zająć się w prezentowanym tekście.

⁷ KAMIONKA-STRASZAKOWA, J.: c. d., s. 12.

⁸ Tamże, s. 20.

⁹ Por. JOACHIMSTHALER, J.: *Obraz Górnego Śląska w niemieckojęzycznej literaturze i publicystyce XVIII i XIX wieku*. In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 204.

Znajomość niemieckiego pamiętnikarstwa i opisów podróży odnoszących się do Śląska w Polsce nie jest na ogół wielka. Najczęściej przywoływany jest niezwykle interesujący opis podróży po Śląsku Johanna Gottlieba Schummela, wydany w Berlinie w 1792 r. Niedawno doczekał się on wydania reprintowego.¹⁰ Bardziej już znane są relacje polskich podróżników po tej ziemi.¹¹ Mimo wszystko niewiele jednak wiemy o postrzeganiu Górnego Śląska, zwłaszcza jego wschodniej części oraz Górnoszlązaków przez odwiedzające w minionych epokach te tereny podróżników.

Docenić dlatego należy inicjatywę Fundacji „Zamek Chudów”, która podjęła się wraz z Domem Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach wydawania tłumaczeń niemieckojęzycznych pamiętników, w tym także obejmujących opisy Śląska. Z wydanych ostatnio trzech relacji z podróży po Śląsku zwrócić uwagę chciałem na dwie relacje, których autorami są Niemcy (autorem trzeciej, bardzo krótkiej i ogólnej relacji jest Francuz)¹² Są to: znacznie ciekawsza, ze względu na bogactwo opinii o Śląsku i Ślązakach relacja zatytułowana „Podróż dla przyjemności przez Górny Śląsk,” publikowana w periodyku *Schlesische Provinzialblätter* w 1805 roku i znacznie obszerniejsza, pisana bardziej w literackiej konwencji opisu podróży schyłku XVIII wieku relacja, zatytułowana *Opowiadania albo podróże jednego Kosmopolity*, wydana drukiem w Lipsku w 1795. Obie sygnalizowane relacje możemy zaliczyć do literatury opisowej. Obie pozostają anonimowe, choć były próby bliższej identyfikacji ich autorów.¹³ Wiemy tylko, że autorami byli Niemcy, w przypadku pierwszej relacji, wykształcony zdaje się szlachcic, zaś drugiej wykształcony mieszczanin, pochodzący z Wielkopolski. Podróż pierwszego trwała krótko, może zaledwie najwyżej kilkanaście dni w roku 1805, drugiego zaś zapewne kilkanaście miesięcy w latach 1792-1793.

Obie relacje, choć bardzo podobne, różnią się jednak nieco między sobą. Prezentują bowiem różne osobowości autorów. Autora drugiej, wykształconego, jak już wspomniano i dumnego mieszczanina, szcycącego się swoim miejskim pochodzeniem i niechęcią do szlachty, bardziej interesuje prosty człowiek i jego losy, bardziej od ludzkiej, ale też filozoficznej strony.¹⁴ Próbuje przy tym sformułować program naprawy świata pozostawiając przesłanie potomnym. Pierwsza zaś ze wspomnianych relacji również wykazuje zainteresowanie człowiekiem, ale pokazuje przede wszystkim jego wielkość, dokonania i możliwości. Stąd w relacji przewija się ciągle podziw dla dzieła rąk Górnoszlązaków, ich dokonań. Podróżnika tego interesuje też przyroda i jej piękno, w znacznie mniejszym stopniu dostrzegane przez pierwszego z podróżników.

¹⁰ KUNICKI, M.: c. d.

¹¹ Por. ZIELIŃSKI, A. (ed.): c. d.

¹² SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d.

¹³ Tamże, Wstęp s. 9–13.

¹⁴ Np. Opis domu inwalidów w Rybniku w *Opowiadania albo podróże jednego Kosmopolity*. In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 87–88.

Podróż pierwszego z podróżników była dobrze przygotowana i opracowana, co do szczegółów. Była to podróż dla przyjemności, jak jednoznacznie ją sam klasyfikuje. To przygotowanie polegało na wykorzystywaniu szczegółowych map, które dla Śląska sporządzano na zlecenie cesarza od początku lat 20-tych XVIII wieku. Wspomina o posługiwaniu się mapą z 1736 r.¹⁵ Chodzi tu niewątpliwie o szczegółową mapę opracowaną przez J. W. Wielanda. Podróżny ten wykazuje się erudycją. Wspomina o lekturze znanego dzieła J. A. Weigla, zawierającego opis Górnego Śląska,¹⁶ ale także o innych jeszcze dziełach.¹⁷

Obie relacje odpowiadają swoim czasom i są ich wytworem. Obie wpisują się w założenia filozofii oświeceniowej oraz w ideologię romantyczną, choć może u obu nieco inaczej rozłożone zostały akcenty. Obie oddają ducha epoki. Stąd autor drugiej relacji zwie się zgodnie duchem czasów „Kosmopolitą”, czyli obywatelem Europy. Pierwszy z opisów bardziej jednak odpowiada nowym romantycznym założeniom podróży. Dla niego była to „najprzyjemniejsza i najbardziej pouczająca podróż” po ojczyźnie, zaś relacje z niej spisuje zaraz po jej zakończeniu „ku nieskrępowanej uciesze czytelnika gazety prowincjonalnej.”¹⁸ Dla niemieckiego podróżnika są to swoiste lekcje poglądowe, jest to podróż, podczas której można zdobyć wiedzę, pogłębić swoje wiadomości, zdobyć doświadczenie. Kieruje nim ciekawość. Podróżnik uczy się więc np. terminów związanych z hutnictwem, bo to rozszerza jego horyzonty, pozwalając rozumieć zachodzące przemiany.

Relacje te wpisują się mocno, pod względem ideowym w obszerny wydany w 1792 r. opis Śląska, którego autorem był wspomniany już Johann Gottlieb Schummel.¹⁹ Ten niezwykle interesujący dokument epoki zawiera nowe spojrzenie na Śląsk, zwłaszcza na jego wschodnią część i jego mieszkańców. Przynosi on obronę zamieszkującej tu ludności mówiącej po polsku, ukazując ją nawet w znacznie lepszym świetle niż niemieckojęzycznych mieszkańców Dolnego Śląska.²⁰

¹⁵ *Podróż dla przyjemności przez Górny Śląsk*. In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 155.

¹⁶ WEIGEL, J. A.: *Geographische, naturhistorische und technologische Beschreibung des souverainen Herzogthums Schlesiens. Theil 8*. Berlin 1804 – część ta zawiera opisy księstwa pszczyńskiego, opolskiego, okręgu głubczyckiego oraz wolnego państwa stanowego Bytomia.

¹⁷ M. in GEHR, A.: *Der hoch- und plattpolnische Reisegefährte für einen reisenden Deutschen nach Südproußen und Oberschlesien. Nebst einer Anweisung zur Selbüstübung dieser Sprache von einem in jeder Gegendwohnenden Verfasser*. Breslau und Leipzig 1804.

¹⁸ *Podróż dla przyjemności*, in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 153.

¹⁹ Wskazuje na to JOACHIMSTHALER, J.: *Obraz Górnego Śląska*, in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 206–215.

²⁰ Obszerne i wnikliwe omówienie tej relacji przygotowane przez W. Kunickiego znajdujemy we Wstępie do reprintowego wydania relacji z podróży Schummela – KUNICKI, M. (Hg.): c. d., s. 426 n.

Omawiane relacje w sensie swojej wymowy nie odbiegają więc od relacji Schummela.

Obie sugerują, że Górny Śląsk to kraina nieznaną, którą najpierw należy poznać, ale też kraina godna uwagi, dzięki zamieszkującej ją ludności oraz dzięki swojej przyrodzie. To właśnie przyroda zdaniem autora pierwszej relacji wyróżnia Górny Śląsk, a została ona tu ujarzmiona przez człowieka. Tego podróżnika fascynują góry. To typowe dla wieku XVIII, który przyniósł docenienie gór, i które dopiero teraz zaczęły budzić zainteresowanie i przyciągać.²¹ Zachwyca go w ogóle wygląd gór oglądanych z oddali, wygląd Beskidów w rejonie Bielska, które zwie Karpatami. Jako romantyka fascynuje go więc przyroda, jej potęga i ukryte piękno, interesują go też szczególnie zamieszkujący te góry ludzie. Postrzega ich jako „*tryskających zdrowiem i energią*”, a przy tym wyróżniających się strojem i pożywieniem.²² Dla autora była to też romantyczna podróż do korzeni, do ludzi, jak pisze, nie zepsutych pieniądzem i miejską kulturą i światowym życiem, żyjącym jeszcze według stosunków patriarchalnych.²³ Liczy się dla niego zdrowy rozsądek, nie zaś to, czy kto umie czytać i pisać.²⁴ Interesują go przedstawiciele niższych warstw, bo jak pisze przedstawiciele średnich warstw i arystokraci są prawie wszędzie tacy sami.²⁵ Zainteresowanie zwłaszcza ludnością wiejską przejawia też drugi z podróżników. Zgodnie z romantyczną wizją obaj przedstawiają zatem lud, sięgając do korzeni. Jeżeli pierwszy z podróżników, pozostający bardziej pod wpływem idei romantycznych, widział radosne twarze Górnoszlązaków, to drugi pozostający bardziej pod wpływem idei oświeceniowych, postrzegał je jako posępne, smutne i pełne zgrzyzoty, nieodpowiadające „*naszym oświeconym czasom*.” Wynikało to zdaniem tego podróżnika z położenia tej ludności.²⁶ Tak więc zwłaszcza pierwsza ze wspomnianych relacji przynosi tak entuzjastyczną gloryfikację Górnoszlązaków i to nie tylko ludzi gór. Bo w ogóle Górnoszlązacy, zdaniem tego podróżnika, to „*szczerze dzieci natury z kieliszkiem wódki w ręku i z ich wesołością*,”²⁷ a przy tym ludzie mili, gościnni, grzeczni i uprzejmi, lubiący muzykę i przy tym „*dobrzy i poczciwi z natury*.” Towarzyszy temu podziw dla gospodarności wszystkich mieszkańców Górnego Śląska, gdzie gorsze warunki dla rolnictwa i których przeciwstawia mieszkańcom Śląska Dolnego. Dziełem rąk tych pracowitych ludzi mają być stawy rybne, leśniczówki, leśne aleje oraz nowe osady, których jeszcze brak na mapie z 1736 r., którą się posługiwał w czasie podróży. Zaskakują go na Górnym Śląsku wody mineralne i łaźnie w Czarkowie.²⁸ W podziw wprawiają huty i kuźnie, które zwie warsztatami

²¹ Por. MAĆZAK, A.: *Peregrynacje. Wojáže. Turystyka*. Warszawa 1984, s. 159–164.

²² *Podróż dla przyjemności*, in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 155.

²³ Tamże, s. 155.

²⁴ Tamże, s. 174.

²⁵ Tamże, s. 177.

²⁶ SZYMAŃSKI, J. (ed.): *Opowiadania albo podróże jednego Kosmopolity*, in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 83.

²⁷ *Podróż dla przyjemności*, in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 177.

²⁸ Tamże, s. 165. Por. też KINCEL, R.: *U szląskich wód*. Katowice 1994, s. 170–171.

„*Wulkanusa*”,²⁹ a także kanał kłodnicki.³⁰ Dla niego to nowy świat. Szyny kopalniane przypominają mu Anglię.³¹ Ten lud, który dokonuje tu przemian, to polscy Górnoszlązacy, którzy posługują się polską mową.³² Zdecydowanie woli ich od niemieckojęzycznych Dolnoszlązaków, domagających się za wszystko pieniędzy.³³ Życie tu uważa za bardziej złożone, wymagające większych umiejętności, niż życie rolnika na Dolnym Śląsku.³⁴ Autorowi brakowało bardzo znajomości języka polskiego, możliwości komunikowania się z miejscową ludnością, nad czym bardzo ubolewa. Polscy Górnoszlązacy, to rdzenny miejscowy lud, przybyszami tu są zaś Niemcy. Zwartą osadę ludności niemieckojęzycznej spotkał tylko w Bojkowie koło Gliwic.³⁵

Obie omawiane relacje rozprawiają się z negatywnymi niemieckimi sądami o Górnoszlązakach. Oba opisy stanowią zatem obronę Górnoszlązaków. Autor pierwszej dostrzega obojętność, nawet niechęć, „*brak poważania*” miejscowej ludności wobec Niemców. Cytuje nawet niezbyt przyjazne wobec nich powiedzenia.³⁶ Stara się ją też zrozumieć – a niechęć do Niemców tłumaczy złym traktowaniem miejscowej ludności przez właścicieli ziemskich, ciągle powiększających świadczenia.³⁷ Autor drugiej relacji mówi wprost o „*jarzmie pańszczyzny, pod którym żyje większość górnoszląskich chłopów.*”³⁸ Gorszy go stosunek niemieckich oficerów do polskich rekrutów. Stara się przy tym zrozumieć wzajemną niechęć Niemców i Polaków.³⁹ Trudno mu jednak zrozumieć pozbawienie chłopów prawa do dziedziczenia i obciążenie ich pańszczyzną. Jest szczerze przejęty losem wiejskiej ludności Górnego Śląska. Ukazuje sposoby jej wyzyskiwania także przez władzę, którą nie ocenia najlepiej.⁴⁰ Jako zwolennika idei oświecenia razi go spotykana tu nadmierna uprzejmość okazywana „*każdemu porządnie ubranemu przybyszowi,*” utożsamianemu tu zwykle ze szlachcicem.⁴¹ Obaj podróżnicy biorą w obronę miejscową ludność, próbują obalić powielane poglądy o zacofaniu i panującym tu brudzie. Zachwycają się, zwłaszcza pierwszy

²⁹ Tamże, s. 177.

³⁰ Tamże, s. 172–173.

³¹ Tamże, s. 164.

³² Tamże, s. 173.

³³ Tamże, s. 178.

³⁴ Tamże, s. 177.

³⁵ Tamże, s. 167.

³⁶ Tamże, s. 178.

³⁷ Tamże, s. 179.

³⁸ SZYMAŃSKI, J. (ed.): *Opowiadania albo podróże jednego Kosmopolity*. In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 108.

³⁹ Tamże, s. 81.

⁴⁰ Por np. opis działalności Górnoszląskiej Inkwizycji Generalnej w Prudniku. Tamże, s. 108 n.

⁴¹ Tamże, s. 87.

z podróżników, czystością, którą spotykają wokół siebie. Pierwszy z podróżników dostrzega co najwyżej, że płótno nie jest tu najwyższej jakości.⁴²

Obaj podróżnicy byli protestantami, co mocno odbije się na ich relacjach. Protestantyzm ten nie jest jednak tak agresywny, jak to miało miejsce w opisie Schummela, którego przekaz zrażał wręcz katolików, będących w większości na Górnym Śląsku.⁴³ Podróżnicy podkreślają religijność Górnoślązaków, w opiniach których Niemcy określani są jako bezbożni. Obie relacje nie są tak agresywne w swoim protestanckim spojrzeniu, choć obaj nie skąpią złośliwości katolikom, pokpiwając z katolickiej pobożności, katolickich obrzędów. Zwłaszcza drugi z podróżników za zło świata obarcza katolickich księży, ich niską wiedzę.⁴⁴ Podróżnik ten opisuje też bogacenie się duchowieństwa kosztem niższych warstw społeczeństwa.⁴⁵ Stąd zgodnie z protestancką retoryką głosi konieczność ich wyzwolenia od ucisku katolickiego i szlachty, gdyż „*większa część mieszkańców Górnego Śląska jęczy pod uciskającym jarzmem niewoli nałożonym przez duchownych i świeckich despotów.*”⁴⁶ Jednocześnie uznaje jednak, że śląscy katolicy są bardziej tolerancyjni niż protestanci. To w jego dziele pojawia się utożsamienie Górnoślązaka z katolikiem, bliskie już utożsamieniu go z katolikiem i Polakiem. Przypisuje przy tym głównie protestanckim Dolnoślązakom szermowanie negatywnymi opiniami o Górnoślązakach i hasłami konieczności ich oświecenia.⁴⁷ W jego relacji przewija się powszechny w Prusach antagonizm mieszczańsko-szlachecki, co tak mocno ujawnia się w opisie zaproszenia na zamek pszczyński.⁴⁸ Zgodnie z duchem oświecenia, świadomy swojej niemocy, aby zmienić cokolwiek, pisze więc uderzając w dramatyczne tony: „*Dobry Górnoślązaku, nieznanany przez mieszkańców dużych miast, którzy nie troszczą się o twoje dobro powierzone w ich ręce, tucząc się twoim trudem; nieznanany i pogardzany przez tych po drugiej stronie Odry, który uprawiasz nieurodzajną ziemię pod uciskającym cię ciężarem, wzdychasz, ale ciągle niesiesz to brzemię z większą cierpliwością i mądrością niż ta, z którą niektórzy zażywają wolności, który mimo instytucji niszczących moralność ciągle pozostajesz dobrym stworzeniem. O jakże mi cię szkoda! Jak jest mi gorzkim wspomnienie scen lamentu i nędzy, które u ciebie widziałem.*”⁴⁹

Górny Śląsk, jak już na początku wspomniano, to także wezwanie dla współczesnych badaczy. Ciągle mało o nim wiemy w starszych okresach dziejowych.

⁴² *Podróż dla przyjemności przez Górny Śląsk.* In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 179.

⁴³ Zwracał na to uwagę JOACHIMSTHALER, J.: *Obraz Górnego Śląska w niemieckojęzycznej literaturze i publicystyce XVIII i XIX wieku.* In: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 207 n.

⁴⁴ SZYMAŃSKI, J. (ed.): *Opowiadania albo podróże jednego Kosmopolity,* in: SZYMAŃSKI, J. (ed.): c. d., s. 77–79.

⁴⁵ Por tamże, s. 118.

⁴⁶ Tamże, s. 120.

⁴⁷ Tamże, s. 107.

⁴⁸ Tamże, s. 85–86.

⁴⁹ Tamże, s. 120–121.

Zusammenfassung

OBERSCHLESILIEN UND OBERSCHLESILIER IN DEN BERICHTEN DER DEUTSCHEN REISENDEN AN DER WENDE VOM 18. ZUM 19. JAHRHUNDERT

Antoni Barciak

Etwas beiseite gelegenes Oberschlesien war immer ein geheimnisvolles und wenig bekanntes Land. Nach dem Anschluss an Preußen in der Hälfte des 18. Jhs. rückte es immer mehr ins Bild der Interessen von Deutschen. Diese nahmen Oberschlesier als primitive, rückständige Menschen wahr. Einer der ersten Deutschen, der in seinem Bericht aus der Reise nach Oberschlesien im Jahr 1792 den Versuch unternahm, Oberschlesier zu rehabilitieren, war J. G. Schummel. Zu dem oben genannten Bericht in der Aussage ähnlich sind zwei Beschreibungen der Reise in dieses Land von zwei deutschen protestantischen Reisenden, von denen der eine ein gebildeter Bürger war, und der andere ein bestimmt ausgebildeter Adliger. Der eine unternahm seine Reise 1792–1793 und der andere 1805. Beide Berichte sind ähnlich, aber auch unterscheiden sich ein bisschen. Sie stellen nämlich unterschiedliche Persönlichkeiten der Autoren dar. Die beiden Berichte sind in dem Geiste der Aufklärung und Romantik geschrieben. Daher wird die größte Aufmerksamkeit den hier wohnenden Leuten, polnischsprechenden Oberschlesiern entgegengebracht, die den Autoren nah werden. Die beiden Berichte tragen auch zur Verteidigung der Oberschlesier bei, indem sie ihre Emsigkeit und Ehrlichkeit zeigen. Der eine von den Reisenden konzentriert sich mehr auf die Glorifizierung der hiesigen Bevölkerung, die von ihm als eine nicht geld- und zeitverdorbene wahrgenommen wird, und dabei bleibt sie fröhlich und offen. Er interessiert sich auch mehr für die Natur und protoindustrielle Änderungen. Die hier anzutreffenden modernen, technischen Lösungen rufen seine Bewunderung hervor. Der andere von den Reisenden, ein Bürger, hat Mitleid mit dem Schicksal der von den Besitzern und katholischer Geistlichkeit ausgebeuteten hiesigen Leuten, in deren Gesichter er Trauer und Kummer sieht. In diesem Bericht kommt ein Konflikt zwischen dem preußischen Bürgertum und dem preußischen Adel zum Vorschein. Die beiden Berichte, bisher dem breiten Publikum nicht zugänglich und neulich gedruckt, bilden interessante Quelle der Geschichte von Oberschlesien der Jahrhundertwende und zu den Anfängen der hier schnell voranschreitenden Industrialisierung.

HOŘKÝ KONEC „OPAVSKÉHO TÝDENÍKU“

Lumír Dokoupil

Dokoupil, Lumír: *The Bitter End of the Newspaper Opavský Týdenník (Opava Weekly)*

The article was based on materials from the archive and information from period press and offers a detailed analysis of the last two years of the newspaper Opavský Týdenník (Opava Weekly). It monitors the crisis of the national party whose viewpoints the newspaper expressed, the attempts of the so-called board of trustees to save the newspaper as well as the reasons for its folding-up at the end of 1913. The article explains the role of prominent personalities associated with this newspaper, namely Vincenc Prasek, Václav Hauer and its last editor Václav Hans. It presents the circumstances under which the newspaper was succeeded by Opavský Věstník (The Opava Gazette) run by the editor Rudolf Gudrich in 1913.

Keywords:

Opava – newspapers – Opavský Týdenník (Opava Weekly) – Opavský Věstník (Opava Gazette) – Matice Opavská (Opava Foundation)

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; lumir.dokoupil@osu.cz

Opavský Týdenník (OT) svými čtyřiceti třemi ročníky vydanými od založení v roce 1870 až do zániku v posledních prosincových dnech 1912 prošel složitým vývojem. Milan Rusinský v něm vyčlenil tři základní etapy. První, „nejhodnotnější svým obsahem i nejvýraznější svými tendencemi“,¹ spjatou se zakladatelskou osobností Jana Zaccpala, druhou, kdy „přes vynikající své některé příspěvatele (!) klesá na úroveň provinciálního časopisu, který zdaleka již nemůže být považován za mluvčího Slezska,“ za redaktorství Antonína Otahala od roku 1895 a konečně třetí, kdy pod redakcí Václava Hanse „ztratil svůj význam vůbec.“²

K ústupu a ztrátě významu přispělo v různé míře několik skutečností. Zaccpal založil OT jako konzervativní národní list, jehož úkolem bylo dovršit to, „co začal Opavský Besedník:

¹ RUSINSKÝ, M.: *Kapitolky ze Slezska*. Mor. Ostrava 1946, s. 42.

² Tamtéž, s. 45.

*probuzení lidu k národně politickému životu.*³ Naplňovat tento záměr se Zacpalovi s pomocí erudovaných spolupracovníků, zejména Vincence Praska a Josefa Zukala, během sedmdesátých a osmdesátých let vcelku úspěšně dařilo. Osudové proměny pro další existenci takto koncipovaného listu se začaly projevovat od devadesátých let v důsledku postupující politické i společenské diferenciaci v dosud jednotném českém národním proudu. Marné byly apely a výzvy představitelů národní strany po zachování jednoty českého politického tábora. Silně, jak postihl první historiograf OT Václav Hauer, tu působil i politický vývoj v Čechách a na Moravě, hlavně porážka staročechů mladočechy ve volbách do říšské rady, založení pokrokové strany a organizování rolníků.⁴ Ve Slezsku zprvu zejména zásah pokrokářského hnutí na počátku nového věku prohloubil krizi konzervativní národní strany, jejímž mluvčím OT byl, „vedení opavskému vytykána byla nehybnost, snaha zachovati primát ve vedení a zvláště jeho spojení se stranou katolickou,⁵ brzy se tu vydělují i další politická uskupení – agrární, křesťansko-sociální i sociálně demokratické.⁶ Na tyto nové skutečnosti ztrnulý list, trpící nyní i nedostatkem talentovaných spolupracovníků, nedokázal reagovat. Naprosto neúčinné byly výzvy na stránkách OT, že „postupující roztržštěnost a ustavování samostatných stran politických na Slezsku vyžaduje nevyhnutelně v zájmu české věci, aby tu byl orgán, který by čelil těmto odstředivým snahám a stále vysoko třímal prapor národní sjednocenosti, starý prapor společného šiku, k němuž budeme se musít dopracovati, nebudeme-li chtít, aby zničila nás uskutku nepřítelů velkých a stále útoky bezohledného německví.“⁷ Mnohem lépe na situaci reagoval *Slezský Věstník* Rudolfa Gudricha,⁸ původně odborný hasičský list, který získal ke spolupráci především mladé představitele slezské inteligence, nespokojené „s ustrnulou důstojností Opavského týdeníku.“⁹ *Slezský Věstník* jako druhý český list vydávaný v Opavě se brzy transformoval do podoby politických novin, slovy redaktora OT A. Otahala „s rozepjatými plachtami veplul do opozičních vod,¹⁰ a stal se citelnou konkurencí tradičního listu.

Nebezpečným průvodcem tohoto vývoje byl pokles čtenářského zájmu, nedostatečný náklad a z toho plynoucí finanční potíže. OT, vydávaný od doby redaktorství Rudolfa Hilla dvakrát týdně, trpěl i nedostatky v administraci, a proto vycházel v nerentabilním počtu 940 pátečních a 900 úterních výtisků.¹¹ Již za Otahalova života psal o nebezpečí úpadku čtenářského zájmu Hauer v dopise Praskovi a upozorňoval, že „*Týdeník pozbývá obliby a že je ve*

³ HAUER, V.: *Jan Zacpal a „Opavský Týdeník“*. Věstník Matice opavské (= VMO) 1917, č. 23, s. 23.

⁴ HAUER, V.: *Opavský Týdeník a dopisy Praskovy*. VMO 1931, s. 54–55.

⁵ Tamtéž, s. 55.

⁶ K tomu viz GUDRICH, R.: *Vznik a vývoj politických stran ve Slezsku. 1894–1914*. Opava 1924.

⁷ *Ctěnému odběratelstvu!* Opavský Týdeník (= OT) č. 101 (3577), 30. 12. 1911, s. 1.

⁸ Podrobněji o této osobnosti PAVELČÍKOVÁ, N.: *Muž, se kterým se doba snažila držet krok*. Opava 2007.

⁹ RUSINSKÝ, M.: c. d., s. 52.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Zemský archiv v Opavě (= ZAO), Pozůstalost Václava Hauera, inv. č. 371, kart. 7 (dále Pozůstalost H.). K osobnosti R. Hilla viz DOKOUPIL, L.: *Olomoucké a opavské působení Rudolfa Hilla*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds.): ANDROS PROBABILIS. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám. Brno – Olomouc 2005, s. 555–565.

skutečném nebezpečí¹² a stav se po Otahalově smrti pod redakcí Václava Hanse dále zhoršoval.

Vážné problémy nastaly také ve vedení listu. Od Zaczalova odchodu do Opatie v roce 1888 bylo svěřeno sboru tří kurátorů, jimiž se pro relativně velmi dlouhé období stali přední činitelé českého národního života v Opavě – ředitel matičního gymnázia V. Prasek, advokát dr. František Stratil a profesor opavské reálky J. Zukal.¹³ Po Zukalově odchodu z kuratoria a jistém Praskově váhání s obsazením tohoto místa se od 8. května 1906 jeho novým členem stal profesor Hauer.¹⁴ Sám po čtvrtstoletí na toto své angažování vzpomínal: „R. 1906 žádal mne prof. Josef Zukal, abych místo něho přijal členství v kuratoriu. Žádost jeho mne překvapila a přivedla do rozpaků. Byl jsem přívržencem strany mladočeské (nyní národně demokratické), kdežto Op. Týdenník byl orgánem strany konservativní. Ale ježto obě strany měly též účel, aby hlavně bojovaly za práva česká, nabídku Zukalovu jsem přijal a následkem kupní smlouvy jsem se stal členem kuratoria.“¹⁵ Při Praskově pobytu od roku 1895 v Olomouci a po penzionování v Napajedlech odpovědnost za vedení listu byla hlavně na zkušeném dr. Stratilovi, u něhož byly uloženy také důležité písemnosti a doklady o majetku. Velkou ranou pro další osud listu bylo proto jeho úmrtí 22. ledna 1911, protože odešel nejen schopný organizátor, ale též muž s vysokou společenskou prestiží, který „dokázal sjednotit strany v důležitých dobách.“¹⁶ Od Stratilovy smrti se nestabilita a ztráta akceschopnosti kurátorského sboru stupňovala. Poměrně brzy se sice podařilo na Praskův návrh zacelit mezeru poslancem baronem Karlem Rolsbergem,¹⁷ ale narůstající problémy OT vedly již v červnu 1911 Hauera k názoru, že je nezbytné, aby z kuratoria vystoupil. V dopise žádal Praska, aby byl uvolněn, protože jeho členství ve sboru může poškodit Matici opavskou, v níž zastával předsednickou funkci.¹⁸ Domníval se, že by ho mohl nahradit advokát dr. Karel Dienelt, který se po zemřelém dr. Stratilovi stal v doplňovacích volbách poslancem zemského sněmu. Pro Praskův odpor od svého záměru ustoupil, při Praskově odloučenosti od života slezského centra a rychle se zhoršujícím zdravotním stavu a Rolsbergově angažovanosti ve veřejné činnosti však především na něho nejtěživěji doléhaly všechny nepříznivé okolnosti spojené s úpadkem OT, takže opakovaně trpce litoval, že své rozhodnutí neprosadil.¹⁹ I v později koncipovaném vyjádření pro výbor Matice opavské zdůraznil, že v lednu 1912 „z kuratoria vystoupil. Zůstal jsem v kuratoriu, byv o to žádán s podmínkou, že budu členem pasivním, tj., že se nebudu míchat do vedení listu, že

¹² ZAO, Pozůstalost Vincence Praska, inv. č. 171, kart. 3, dopis 24. 12. 1910 (dále Pozůstalost P.).

¹³ HAUER, V.: *Jan Zaczal*, s. 16–18.

¹⁴ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT. Podrobněji o Hauerově kurátorství DOKOUPIL, L.: *Ke spolupráci Václava Hauera s Vincencem Praskem*. Dějepis XXII. Sborník katedry historie. „Třicet let učitelem učitelů dějepisu.“ Věnováno profesoru PhDr. Janu Kumperovi, CSc., vedoucímu katedry historie FPE ZČU, k šedesátým narozeninám. Plzeň 2006, s. 230–231.

¹⁵ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 31.

¹⁶ Tamtéž, s. 56.

¹⁷ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 124, kart. 2, dopis 9. 2. 1911.

¹⁸ Tamtéž, koncept dopisu 28. 6. 1911.

¹⁹ Tamtéž, dopis z prosince 1911.

zůstanu jen správcem jmění kuratoria.“²⁰ Přes snahu opustit tento sbor byl hlavním činitelem v úsilí o jeho reorganizaci, zvláště když již v dubnu 1912 oznámil poprvé svůj odchod také Karel Rolsberg. Načas sice svůj záměr odložil, když Hauerovi napsal: „*Nechme tedy všechno prozatím při starém, až po volbě do říšské rady. Poslanec, který bude na moje místo zvolen, má pak kuratorium, vzdají-li se všichni dosavadní členové, znovu sestaviti.*“²¹ Neúspěch kandidáta národní strany ve volebním zápase však toto řešení neumožnil. Navíc tíživý zdravotní stav Praskův nutil hledat nové řešení. Již 14. dubna 1912 Prasek v dopise Hauerovi uvedl: „*bobužel nastalá churavost ochromila mne tak, že vlastně bych se měl vzdáti členství v kuratoriu.*“²² Na konci června se vrátil ke své starší myšlence rozšířit kuratorium na šest osob tím, že by měl každý kurátor svého náhradníka. Zároveň doporučoval, aby byl jeho náhradníkem jmenován dr. Antonín Mlčoch.²³ Konzultace mezi kurátory o této otázce dále pokračovaly, 16. října 1912 Prasek s potěšením informoval v dopise Hauera o Rolsbergově návrhu, aby ten byl nahrazen Ludvíkem Kalusem, zetěm poslance Věnceslava Hrubého, a zároveň jej žádal, aby oslovil profesora opavského matičního gymnázia Tomáše Svěráka s dotazem, zda by nebyl ochoten Praska zastoupit.²⁴ Problém však zdárně vyřešen nebyl, „*Dr. Kalus byl ochoten vstoupiti do kuratoria, smlouva kooptační však nebyla sepsána, protože kuratorium samo octlo se v krizi nebývalé. Profesor Svěrák nechtěl o kurátorství ani slyšeti a stejně bezvýsledné byly i mé dotazy u jiných osob. Tak veliká byla nechuť vstoupiti do kuratoria napadaného bez příčiny v listech a snad i strach před peněžitými obětmi. Stav Týždenníka byl jistě známý. Ke všemu ještě sám baron Rolsberg v polovici prosince mi oznámil, že se vzdává členství v kuratoriu. A když v brzku na to zemřel Prasek, možno říci, že kuratorium už neexistovalo.*“²⁵

Není proto s podivem, že velmi nestabilní sbor kurátorů, který v posledních dvou letech vydávání OT jen s obtížemi nacházel termín společné schůzky k projednání jeho existenčních problémů, nebyl schopen list koncepčně usměrňovat a vést. Jedině již od založení s ním přátelstvím k Zacpalovi a dlouholetou přispěvatelskou i kurátorskou činností úzce spjatý Prasek vyjadřoval mnohdy svá velmi kritická stanoviska, nejčastěji v dopisech redaktori či dalším kurátorům,²⁶ a stále požadoval důsledné zachování konzervativního kurzu novin. Když se však odhodlal jako „*nejstarší člen kuratoria a nejstarší spolupracovník Op. Týždenníka*“ k veřejnému prohlášení na stránkách listu, prokázal naprosté nepochopení současné politické situace ve Slezsku. Zdůrazňování „*všecheské politiky*“ a symbolické výzvy všem Slezanům k jednotnému bratrskému zasednutí pod mohutným stromem – OT – zůstaly zcela bez ohlasu.²⁷

²⁰ Tamtéž, inv. č. 371, kart. 7, koncept dopisu Matici opavské.

²¹ Tamtéž, inv. č. 129, kart. 2, dopis 21. 4. 1912.

²² ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 801, kart. 8, dopis 14. 4. 1912.

²³ Tamtéž, dopis 24. 6. 1912.

²⁴ Tamtéž, dopis 16. 10. 1912.

²⁵ HAUER, V.: *Opavský Týždenník*, s. 115.

²⁶ Viz např. ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 168, kart. 3, dopis 10. 8. 1911, inv. č. 422, kart. 4, dopis 2. 9. 1912; Pozůstalost H., inv. č. 124, kart. 2, dopis 27. 11. 1911 aj.

²⁷ PRASEK, V.: *Probláška*. OT 42, č. 16 (3492), 25. 2. 1911, s. 1.

Při malé akčnosti kurátorského sboru není překvapivé, že po nečekaném úmrtí A. Otahala 9. dubna 1911 se značnými obtížemi a s velkým zpožděním řešili ustanovení nového definitivního redaktora. Již od roku 1904 byl Otahalovým spolupracovníkem Václav Hans, velmi aktivní český národní pracovník ve Slezsku a dlouholetý jednatel Matice opavské v letech 1904–1912.²⁸ Přes uznání jeho žurnalistických schopností a angažovanosti ve prospěch české národní strany šlo nesporně očima současníků i svědectvím pramenů o velmi kontroverzní osobnost. Redaktor Gudrich s odstupem času napsal, že byl „*muž nadaný, vlastenec na slovo vzatý, muž velikého politického rozhledu,*“ který ovšem „*drsným způsobem psaní vyhnal četné nadšené pracovníky ze společného tábora.*“²⁹ Podle Hauera byl považován „*za rušitele jakž takž získané dohody mezi stranami ve Slezsku... pro svůj způsob psaní. Vzbudil si jím nepřátelství a odpor proti němu stupňoval se do té míry, že přehlížena byla jeho činnost mimonovinářská.*“³⁰ Za této situace kuratorium s uzavřením smlouvy a definitivním ustanovením Hanse do funkce redaktora a vydavatele váhalo. Již dva dny po Otahalově smrti žádal jediný v Opavě přítomný kurátor Hauer dopisem Praska o informaci, jak má dále za této situace postupovat, protože neví, jak byl problém redaktora řešen po Hillově smrti, a Prasek mu z Napajedel odpověděl, že „*co se týče vedení listu, to tuším se rozumí, že zatímně svěřujeme druhému redaktorovi, nečiníce žádných podmínek jiných, leč že bude veden v intencích Zaczpalových, konservativních.*“³¹ Zároveň však i s ohledem na kritickou situaci české národní strany ve Slezsku po Stratilově smrti hledalo kuratorium lepší a perspektivnější východisko pro politické zakotvení a ekonomické zabezpečení OT. Jako nadějný se jevil návrh vycházející od direktoria složeného z poslanců K. Rolsberga, R. Gudricha a Jana Poppeho, které bylo pověřeno přípravou statutu „*pro jednu společnou stranu, na něž by mohli přísahat všichni reprezentanti stran,*“³² aby se OT stal jejím orgánem; Hauer s ním vyslovil souhlas a podal o jednání zprávu Praskovi. Ten v nedatovaném dopise souhlasil s výhradou, že list nesmí být prodán, a předání vymezil zatím dobou jednoho roku.³³ Hauer informoval rovněž Praska o dohodě agrární a katolické strany a možnosti zřídit družstvo pro vydávání OT jako společných novin, aby nevznikl konkurenční časopis agrárníků, protože „*potom by asi Týdenník hynul, ježto by polovice venkova přestala jej odebírat.*“³⁴ O těchto poradách podal Hauer zprávu dopisy zaslány do Napajedel Praskovi 17. dubna a 2. května a znovu se k nim vrátil v dopise 22. června, kdy poukázal též na ochotu národní strany převzít s OT i jeho značná pasiva.³⁵ Když se však o jednáních dověděl kuratoriem zatímně pověřený redaktor Hans,

²⁸ MYŠKA, M. – DOKOUPIL, L. (eds.): *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada*, 6. (18.). Ostrava 2005, s. 35.

²⁹ GUDRICH, R.: *c. d.*, s. 4.

³⁰ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 58. V dopise Praskovi 9. 3. 1911 o něm V. Hauer napsal: „...dle zpráv zdejších jest onen Augustinián Brněnský, jenž píše do Hlasu ostřeji proti pokrokářům, nežli smí v Opavském Týd.“ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3.

³¹ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 124, kart. 2, dopis 17. 4. 1911.

³² GUDRICH, R.: *c. d.*, s. 41.

³³ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 801, kart. 8, dopis s. d.

³⁴ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 68.

³⁵ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3.

reagoval na konci června velmi příkrým dopisem Hauerovi, v němž mj. psal: „...*ráčíte jednati o vydání Opavského Týd. do rukou zvláštního družstva, které by s listem nakládalo dle své chuti a hovic svým osobním choutkám, mne prostě vysadilo na ulici...* Opavský Týdeník vydám jen tehdy, budu-li přesvědčen, že splněn bude odkaz Zacpalův, který list odkázal českému lidu ve Slezsku, nikoli však pp. Zíkovi, Lukešovi a spol. Konečně zbývá mi ještě vždy možnost jíti tam, odkud není návratu a veřejně ponechati plnou zodpovědnost pánům, kteří mne ku krajnímu donutí a českou rodinu svévolně zničí.“³⁶ Agresivní Hans zřejmě velmi dobře poznal psychiku taktního a zdrženlivého předsedy Matice opavské, který byl útokem „*trapně dotčen*“, sdělil, že jeho návrh byl dobře míněn, ale špatně pochopen, proto jej odvolal a opětovně vyjádřil přání, aby mohl kuratorium opustit.³⁷

Ve stejné době se začalo též hovořit o splynutí OT s Gudrichovým *Slezským Věstníkem*. Tyto zvěsti, o nichž se Hauer v červnu doslechl, ale neznal zdroj informací, mohl potvrdit až z obsahu dvou listů V. Hrubého, které však získal mnohem později při převzetí redakčních věcí OT.³⁸ Od Hrubého vyšel záměr sloučit ve Slezsku vydávané špatně prosperující české listy a svěřit je do správy konsorcia asi deseti osob. Podle pozdějšího Gudrichova upřesnění „*p. d. r. Hrubý sám mně nabídl splynutí Novin Těšínských a Slez. Věstníku. Odpověděl jsem, že Slezský Věstník chce zachovati neodvislým na všechny strany a přijímatí zprávy všech stran za účelem sblížení jich... Tedy ani konsorcium zamýšlené p. d. r. Hrubým nebylo utvořeno.*“³⁹

Žádný z uvedených pokusů o řešení obtíží, do nichž se dostal OT, nebyl tedy úspěšný a redakce zůstala v rukou Hansových, s nímž vedení obtížně nacházelo shodu a nedokázalo zabránit úpadku listu. Z korespondence vyplývá, že bez výsledku dlouho zůstávala i jednání o uzavření smlouvy. Hans ještě v říjnu 1911 požadoval nahlédnutí do Zacpalovy závěti a úmluvy s Otahalem, protože „*jinak věru nedá se ani sestavení smlouvy mysliti*“,“⁴⁰ návrh je i přílohou Praskova nedatovaného dopisu Hauerovi zřejmě z této doby.⁴¹ Podle informace Hauerovy byl ustanoven definitivním redaktorem a vydavatelem až 1. listopadu 1911, protože Prasek požadoval, aby byl nejprve pověřen jen provizorně na zkoušku.⁴² Znovu jednání o smlouvě dokládá Hansův dopis Hauerovi v červnu 1912 se stejnými požadavky jako v předchozím roce a s velmi negativní reakcí k Hauerově předloze. Redaktor uvedl, že „*smlouva... vykazuje takové tvrdosti, že přemýšleje o ní důkladně, dospěl jsem k názoru, že mi vůbec pražádných výhod a pražádné volnosti neposkytuje, nýbrž ukládá mi pouze břemena.*“⁴³ Hauer ji poslal k podpisu Praskovi, ovšem s poznámkou, že „*redaktor Hans není se zněním*

³⁶ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 45, kart. 1, dopis 26. 6. 1911.

³⁷ HAUER, V.: *Opavský Týdeník*, s. 100.

³⁸ Tamtéž, s. 114.

³⁹ Tamtéž, s. 114.

⁴⁰ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 45, kart. 1, dopis 10. 10. 1911.

⁴¹ Tamtéž, inv. č. 124, kart. 2.

⁴² HAUER, V.: *Opavský Týdeník*, s. 120.

⁴³ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 45, kart. 1, dopis 2. 6. 1912.

*smlouvy nyní spokojen a připojuje k ní své prohlášení.*⁴⁴ Zdlouhavé řešení otázky redakce OT bylo podle Hauerova mínění jednou z příčin jeho úpadku, protože kdyby redaktor „*byl ustanoven hned, snad byl by se staral lépe o finanční stránky listu.*“⁴⁵

Novinářská činnost Hansova, která nešetřila ostrými výpady proti odpůrcům, ale někdy i stoupencům národní strany, vyvolávala kritický ohlas a četné střety. Hauer zdůrazňoval, že Hans popuzuje proti sobě kde koho, a informoval Praska o řadě stížností, např. opavského soudce Lukeše či valašskomeziříčského redaktora Karase.⁴⁶ Pro napadení člena učitelského sboru matiční školy v Opavě si stěžovali také učitelé Josef Kuttan, Jan Jar. Hanzlík a Václav Hobzík.⁴⁷ Oprávněné byly proto Hauerovy obavy v dopise Praskovi, že bude-li Hans porotou odsouzen, budou kurátoři muset zaplatit útraty a „*bude jmény našimi v novinách smýkáno a ježto veřejnost si netroufá na osobu Vaší Slovnosti a na p. barona (Rolsberga – pozn. L. D.), zůstanu v kalu já.*“⁴⁸ Přes Hansovy sliby, že změní styl psaní a přestane přispívat do jiných novin, přes ostré výtky, zejména Praskovy, který jej označil za „neprozřetelného redaktora“ a dokonce „škůdce listu“, k zásadní změně nedošlo.⁴⁹ I po zániku OT se musel Hans v lednu 1913 např. na stránkách Slezského Věstníku za své útoky omlouvat, odvolat své články proti předsedovi hospodářské společnosti v Opavě Františku Zílkovi a složit 50 K pro Matici opavskou, aby byla odvolána žaloba na něho.⁵⁰

Byla to však především kritická finanční situace, která vedla k zániku dříve nejen na Opavsku, ale i na širším Ostravsku a Těšínsku oblíbených novin. Vydavatelé OT permanentně řešili problém nedostatku peněz, který stupňovaly dlouhodobě vážnoucí nedoplatky předplatitelů a zvláště inzerentů. Kuratorium se muselo nebezpečím ztrát zabývat již na sklonku Otahalova působení, kdy např. Hauer upozorňoval Praska na to, že vydavatel překračuje úvěr, obrací se na kurátory se žádostí o poskytnutí půjčky z jimi spravovaného fondu listu, a nabádal k opatrnosti.⁵¹ K vyhocení situace došlo brzy po Otahalově smrti, kdy zůstal nekrytý vysoký dluh 4 400 K a podle redaktora Hanse z dopisu Praskovi „*bude třeba několi-kaleté usilovné práce, aby se Op. Týd. postavil na zdravé nohy.*“⁵² Ozdravné kroky však nenásledovaly, naopak již počátkem července sděloval Hauer Praskovi dopisem do Napajedel, že je žádán výborem Matice opavské, aby oznámil, kdo je vydavatelem OT, protože dluh vzrostl na 6 000 K.⁵³ Splátky Hansovy v matiční tiskárně, kde se list od roku 1908 tiskl, však byly naprosto nedostatečné, jak vyplývalo ze zprávy dozorčího výboru tiskárny, do října dluh vzrostl na 9 000 K. Při zasedání výboru Matice opavské 10. října byla proto situace projed-

⁴⁴ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3, dopis 19. 6. 1912.

⁴⁵ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁴⁶ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3, dopis 22. 12. 1911.

⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 801, kart. 8, dopis 14. 4. 1912.

⁴⁸ Tamtéž, dopis 22. 12. 1911.

⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 168, kart. 3, dopis 10. 8. 1911.

⁵⁰ Slezský Věstník 16, č. 4, 25. 1. 1913, s. 2.

⁵¹ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3, dopis 24. 12. 1910.

⁵² Tamtéž, inv. č. 168, kart. 3, dopis 10. 8. 1911.

⁵³ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 124, kart. 2, dopis 2. 7. 1911.

nána, podle zápisu měla být provedena revize „pravého stavu OT“, kuratorium bylo žádáno, aby převzalo ručení za dluh, a záležitost měla být uzavřena do 31. října s hrozbou, že tisk listu bude zastaven.⁵⁴ Hans v dopise zaslaném Hauerovi uvedl, že mohl ze svých prostředků zaplatit jen 700 K, na ostatní výnos nestačil, ale informoval, že jedná „o získání značnějšího obnosu,“ a přislíbil, že se bude angažovat při „vyupominání dlužných obnosů.“⁵⁵ Jednoznačná hrozba likvidace OT donutila kuratorium, aby této pohromě zabránilo zaplacením Otahalova dluhu v tiskárně sumou 4 400 K a smlouvou zavázalo Hanse k pravidelnému platu za tisk. Jak Hauer poznamenal, „redaktor Hans byl tomu povděčen, slíbil, že povinnosti bude po tomto ulehčení řádně plnit.“⁵⁶ Ale ani do konce roku pozitivní obrat nenastal. Hans v posledních prosincových dnech zaplatil pouze 1 200 K a dále prohluboval osobní neshody i s některými členy matičního výboru. O tom svědčila věta v dopise Hauerovi, „kdyby štvance proti mé osobě i listu měly nésti ovoce, nezbuďte, než abych se poděkoval. Pracovat, držet se a okrást sebe i rodinu, bylo by to příliš dobrého.“⁵⁷

Podle Hauerových informací v prvé polovině roku 1912 „získal... red. Hans za poshovení, že po ukončení půlletí uvidí se, jeli (!) list aktivní neb pasivní.“⁵⁸ Matiční výbor se zabýval problémy OT na červnovém zasedání, na němž bylo stanoveno, že tisk novin bude v tiskárně zastaven k 1. červenci, pokud nebude dluh vyrovnán.⁵⁹ Hans reagoval dopisem se sdělením předsedovi Matice opavské: „... vyslovil jsem ochotu dáti do zástavy nad povolený úvěr pojistku, pan bar. Rolsberg pak zaručil 2 000 K, sl. kuratorium 800 K za červenec, prosím, abyste ráčil v tiskárně naříditi, aby se v tisku listu pokračovalo.“⁶⁰ Vydávání OT tak bylo prodlouženo, ale již na výborové schůzi Matice 8. července byla stanovena jako podmínka dalšího tisku splátka 3 000 K do konce měsíce, složení vinkulované pojistky a nepřekračování úvěru.⁶¹ Během prázdnin se však ukázalo, že stav je dlouhodobě neudržitelný. Redaktor splatil pouze přibližně pětinu stanovené částky, takže správní výbor tiskárny rozhodl o soudních krocích k dosažení nucené správy (sekvestrace) na OT. Marně Hans žádal dopisem Hauera 29. srpna o jeho intervenci, aby stání k této žalobě tiskárny na list bylo odročeno na 22. září.⁶² Hauer se sice obrátil listem na dr. Mlčocha jako právního zástupce, ten však možnost odložení sporu odmítl. Stání se konalo a žalovaný byl povinen do čtrnácti dní dlužnou částku pod hrozbou exekuce zaplatit. Krizový stav se pokusil řešit Rolsberg; nejprve se obrátil dopisem na Praska se žádostí, aby přijel do Opavy „stran sanace Op. Týd.“, který však okamžitě reagoval sdělením, že mu to zdravotní stav nedovoluje, vyjádřil však přání, „aby se nějak podařilo našeho

⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 369, kart. 7, opis protokolu ze schůze Matice opavské.

⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 45, kart. 1, dopis 10. 10. 1911.

⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 45, kart. 1, dopis 28. 12. 1911.

⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁵⁹ ZAO, Matice opavská v Opavě, inv. č. 5, Kniha zápisů 1912-1919, s. 19 (dále jen Kniha zápisů).

⁶⁰ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 45, kart. 1, dopis 1. 7. 1912.

⁶¹ Tamtéž, inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁶² Tamtéž, inv. č. 45 kart. 1, dopis 29. 8. 1912.

*Týdenníka z bídné situace vynéstí.*⁶³ Přesto mu Rolsberg znovu dopisem oznámil, že svolal na 16. září poradou do matičního domu,⁶⁴ jíž se podle Hauerova svědectví zúčastnili také představitelé slezské národní strany dr. Mlčoch a poslanec Gudrich. Hauer z jejich účasti na jednání vyvozoval zájem strany o OT a věřil, že jej skutečně převezme za svůj orgán. Jak uvádí, z fondu listu znovu zaplatil 20. září v záložně 3 300 K, v tiskárně osobně 23. září 1000 K a baron Rolsberg poskytl „ze své kapsy“ 1 200 K.⁶⁵ List byl dočasně zachráněn. Na schůzi výboru Matice v září Hauer upozornil, že „železný fond OT“ je vyčerpán, ale dluh v tiskárně znovu narůstal. 12. listopadu projednal matiční výbor Hansovu žádost, aby mu byla poskytnuta delší lhůta ke zpracování výkazu dlužníků a pohledávek.⁶⁶ Seznam však nebyl zřejmě předložen ani do dalšího zasedání výboru, takže následovalo rozhodnutí o podání žaloby na vydavatele listu s příkazem k předložení požadovaného výkazu ve stanovené třídenní lhůtě.⁶⁷ Jak sdělil s poznámkou „*je to trapná historie*“ Rolsberg v dopise Hauerovi, zaručil se ještě za tisk celkem čtyř čísel OT v prosinci, ale konečný pád se rychle blížil.⁶⁸ Výbor Matice opavské se při zasedání 19. prosince usnesl zastavit od počátku nového roku 1913 tisk OT, pokud nebudou vyrovnány pohledávky. Přestože 102. číslo 43. ročníku, v celkovém pořadí 3 679. od založení Zaccapalem v roce 1870, vydané v posledním prosincovém dni roku 1912 přinášelo optimistický úvodník „*Našim čtenářům a přátelům*“⁶⁹ se zdůrazněním významného poslání listu v národním zápase slezských Čechů a s výzvou k předplacení nového ročníku, bylo číslem posledním. List tedy skončil téhož dne, kdy odešel V. Prasek, jeho dlouholetý kurátor, přispěvatel i strážce konzervativních hodnot; do Napajedel mu bylo ještě doručeno vánoční číslo, které mohlo vzbuzovat naději, že list „*může býti zachován a dále vycházeti,*“ a tak plnit „*odkaz Zaccalův ve prospěch všech Čechů slezských.*“⁷⁰

Hans nebyl schopen usnesení prosincového zasedání splnit, takže zákaz tisku OT v matiční tiskárně vstoupil od 1. ledna v platnost. Již 3. ledna však rozeslal abonentům prohlášení, že knihtiskárna Matice opavské OT zastavila bez předchozí výpovědi, což matiční výbor dementoval na stránkách *Slezského Věstníku* poukazem na nedodržení smlouvy.⁷¹

Hauer po Rolsbergově definitivním odchodu z kuratoria se ještě na konci prosince obrátil na Praska dopisem s dotazem, jak má dále postupovat. Zároveň zdůraznil, že není ochoten převzít odpovědnost za vedení listu, a vyjádřil názor, že pokud se OT neujme národní strana, je nezbytné jej zastavit.⁷² Dočkal se však již pouze sdělení Praskovy dcery Ludmily Vaňourkové, že těžce nemocný otec není schopen odpovědi a ať dále postupuje podle

⁶³ ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 422, kart. 4, dopis 2. 9. 1912.

⁶⁴ Tamtéž, dopis 13. 9. 1912.

⁶⁵ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁶⁶ Kniha zápisů, s. 29.

⁶⁷ Tamtéž, s. 36.

⁶⁸ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 129, kart. 2, dopisy 28. 11. a 1. 12. 1912.

⁶⁹ *Našim čtenářům a přátelům*. OT 43, č. 102 (3679), 31. 12. 1912.

⁷⁰ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 115.

⁷¹ *Prohlášení*. Slezský Věstník 16, č. 3, 18. 1. 1913, s. 5.

⁷² ZAO, Pozůstalost P., inv. č. 171, kart. 3, dopis 23. 12. 1912.

svého nejlepšího uvážení.⁷³ Hauer proto jako poslední kurátor, přes své opakované snahy o odchod z této funkce a prohlášení, že zůstává jen pasivním kurátorem, musel situaci řešit. 8. ledna oznámil Hansovi, že mu dle smlouvy ponechává na vůli, zda do 30. června 1913 bude list vydávat, protože národní strana se dosud k jeho převzetí nevyjádřila.⁷⁴ Hans reagoval dopisem 10. ledna s námitkou, že dle smlouvy, která nebyla do 31. prosince 1912 vypovězena, mu vše zůstává k dispozici až do 31. prosince 1913,⁷⁵ ale ve vydávání listu pokračovat nedokázal. Když ani po šesti týdnech OT nevycházel, zaslal Hauer redaktorovi dopis s upozorněním, že tím došlo k porušení smlouvy a spolupráce byla ukončena.⁷⁶

Jak se Hauer již dříve obával, přinesl mu zánik listu značné osobní nesnáze. Při zasedání matičního výboru 12. dubna 1913 byl pokladníkem Otakarem Frommem upozorněn, že ve veřejnosti se šíří názor o jeho vině za ztráty, které úpadkem OT utrpěla matiční tiskárna, protože vykonával současně funkce starosty Matice opavské i kurátora. Hauer proto připravil obsáhlý dopis matičnímu výboru, v němž vysvětlil své angažování ve věci OT od Otahalova úmrtí až do zastavení listu.⁷⁷ Celá záležitost byla projednána na schůzi výboru 26. dubna 1913; v dopise podepsaném starostou Matice opavské dr. A. Mlčochem a jednatelem JUC. A. Břeským bylo uvedeno, že „výbor... usnesl se jednomyslně na tom sdělit Vám, že Vám v záležitosti dluhu ‚Opavského Týdenníka‘ nelze připočíst nejmenší viny, ba naopak, že jste si vždy ve svých funkcích jako předseda a člen výboru Matice Opavské naprosto korektně a bezvadně počínal.“⁷⁸

List byl zastaven, ale usilovná jednání pokračovala dále. Výbor Matice opavské se zaslazoval zejména o uhrazení ztráty. Již na zasedání 13. ledna byla v Hauerově nepřítomnosti vzata na vědomí informace, že kuratorium OT má k dispozici částku 5 000 K, které připadnou Matici. Při následujícím jednání výboru žádal Hauer opravu zápisu v tom smyslu, že „kuratorium... má ještě k dispozici určitý obnos, který bude věnován po zániku kuratoria buď Matici Opavské nebo některému jinému dobročinnému spolku.“⁷⁹ Počátkem dubna pak vystoupil s informací, že kuratorium chce věnovat své tzv. „železné jmění“ Matici s tím, aby z něho byl vytvořen Zacpalův fond jako zdroj trvalého příjmu.⁸⁰ Přestože zbylé finance, knihovna a inventář OT byly Matici věnovány, záměr se zřízením Zacpalova fondu nebyl uskutečněn a Hauer po letech litoval, že se hotovost rozplynula a fond „na stálé obnovování památky Zacpalovy a obětavosti jeho pro Slezany nevznikl.“⁸¹

⁷³ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 176, kart. 2, dopis 27. 12. 1912.

⁷⁴ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 116; zároveň informoval o tomto postupu Rolsberga – viz ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 129, kart. 2, koncept Hauerova dopisu 9. 1. 1913.

⁷⁵ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 45, kart. 1, dopis 10. 1. 1913.

⁷⁶ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 117.

⁷⁷ ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 371, kart. 7, Poznámky o poslední době OT.

⁷⁸ Tamtéž, inv. č. 213, kart. 3, dopis 29. 4. 1913.

⁷⁹ Kniha zápisů, s. 41–42.

⁸⁰ Tamtéž, s. 49.

⁸¹ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 121.

Za této situace se iniciativy k vytvoření listu, „*který by stál nad stranami*“ a „*byl hlasatelem myšlenky národní*“, ujal především poslanec a redaktor Rudolf Gudrich.⁸² Připravil „okružník“, v němž uvedl záměr obnovit vydávání listu, informoval o jeho hlavních úkolech, zaměření a zároveň zjišťoval zájem o jeho odběr.⁸³ Své velké potěšení z tohoto rozhodnutí mu vyjádřil v dopise i V. Hrubý, který vyzýval k rychlému jednání a oceňoval Gudrichovu koncepci: „*střízlivost, věcnost, uslechtilost, vystříháním se půtek a osobních nájezdů*.“⁸⁴ Protože „*red. Gudrich vydával list svůj v duchu všenárodním, pro všechny Slezany přijatelném*“,⁸⁵ souhlasil s tímto řešením též Hauer.⁸⁵ 2. května 1913⁸⁶ tak vyšlo první číslo *Opavského Věstníku*, v jehož názvu „*první slovo upomínalo na Týdenník a druhé zůstalo ze Slezského Věstníku*.“⁸⁷ Redaktor změnil i formát, vrátil se k bývalé velikosti Slezského Věstníku i OT, a vydával jej až do roku 1919.⁸⁸ V úvodníku „*Naším přátelům*“ Gudrich prohlásil, že cílem listu je především „*slučovat a spojovat rozdělené šiky ke společnému boji proti germanisaci, burcovat ospalce k národnímu životu a poučovat Slezany i bratry naše v království a markrabství o našem životě*.“⁸⁹ Gudrich nejprve převzal i redakci OT, ale vzhledem k platbám za nájemné brzy vrátil redakci nového listu do svého bytu.⁹⁰

Spory o uhrazení ztrát OT však dále pokračovaly. Šlo především o získání peněz z upomínek dlužníků, ale ani v polovině května 1913 Hans jejich výkaz matičnímu výboru nepředložil a podle dr. Mlčocha ani „*knih nevedl a jich nemá*.“⁹¹ Na konci května byl přijat Hansův návrh na uhrazení dluhu s podmínkou, že mu nebude z došlých úhrad nic vydáno, pokud z nich nebude proveden odvod Matici opavské ve výši 3 500 K.⁹² Znovu byl problém obsáhle projednáván v říjnu 1914, kdy vznikl spor mezi Hansem a Maticí v souvislosti s převodem peněz z účtu OT na matiční Záložnou opavskou, a v červenci 1915, kdy Hauer objasňoval charakter tzv. „*železného fondu*“ OT a konstatoval, že z něho Matice obdržela 6 000 K.⁹³ Válka a nečekaná předčasná smrt redaktora Hanse dlouholetý spor uzavřela. V knize zápisů k 11. srpnu 1915 můžeme číst, že matiční výbor věnoval „*vzpomínku zemřelému pracovitému dlouholetému jednateli M. O. p. Václavu Hansovi*...“⁹⁴

⁸² *Ve vlastní věci*. Slezský Věstník 16, č. 11, 15. 3. 1913, s. 1.

⁸³ ZAO, Pozůstalost Rudolfa Gudricha, inv. č. 50, kart. 1.

⁸⁴ Tamtéž, inv. č. 31, kart. 1, dopis 28. 3. 1913.

⁸⁵ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 117.

⁸⁶ V záhlaví listu chybně vytištěno 1912!

⁸⁷ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 117. Gudrich navázal na Slezský Věstník, vydaný list byl 18. číslem XVI. ročníku.

⁸⁸ PAVELČÍKOVÁ, N.: *c. d.*, s. 44.

⁸⁹ *Naším přátelům*. Opavský Věstník 16, č. 18, 2. 5. 1913, s. 1.

⁹⁰ HAUER, V.: *Opavský Týdenník*, s. 117.

⁹¹ Kniha zápisů, s. 65.

⁹² Tamtéž, s. 81.

⁹³ Tamtéž, s. 98 a 109 (Podle Hauerova názoru Matice nebyla poškozena, „dostala všechn inventář, zvláště cennou knihovnu a dílem vkladních knížkách, dílem v cenných papírech 6864,04 K“ – viz ZAO, Pozůstalost H., inv. č. 371, kart. 7).

⁹⁴ Tamtéž, s. 112.

Summary

THE BITTER END OF THE NEWSPAPER "OPAVSKÝ TÝDENÍK" (OPAVA WEEKLY)

Lumír Dokoupil

The author analyzes the reasons for the folding-up of the newspaper Opavský Týdeník (Opava Weekly) which expressed the opinions of the Silesian National Party. The article particularly refers to the disintegration of the formerly united Czech national community due to the founding of political parties. This resulted in a decrease in readers and a non-profitable circulation of the newspaper. The insufficient management of the newspaper represented another problem as the three-member board of trustees did not meet its function and ceased to exist at the end of the year 1912. The decline was as well brought forth by the controversial personality of the newspaper's last editor, Václav Hans. Nevertheless, the main cause of the disintegration were long-lasting financial problems which the newspaper failed to get over in spite of creating an emergency fund. The newspaper Opavský Týdeník stopped being published in January 1913 and, after complicated negotiations, it was succeeded by Opavský Věstník (The Opava Gazette) published by Rudolf Gudrich. The financial loss was dealt with only after editor Hans' death in 1915.

(Translation Andrea Holešová)

JEN VE „SVORNOSTI“ JE NAŠE SÍLA A SPÁSA (historie spolku Svornost v Krnově)

Lenka Králová

KRÁLOVÁ, L.: *Only in „Concord“ is our power and salvation (History of Association „Svornost“ in Krnov)*

„Svornost“ (Concord) was a Czech association which worked in 1877–1952 in Krnov, town in Austria Silesia. Czech people formed a minority between German population. It was established as an independent labour association, since 1924 as division of Matice opavská. It was cultural centre for meeting of Czech people in Krnov. The association has own library, choir and dramatic band. The association staged the performances, trips and balls. It was significant factor for Czech interest in borderline area, especially after 1918. The era of the „First republic“ was the most important in its development. After WW2, its activity died away and the association was disbanded.

Keywords:

history of association – Krnov – Svornost – cultural history – 19th–20th centuries

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; kralovalenka@seznam.cz

Krnov, město stavů a varhan, město ležící na soutoku dvou řek Opavy a Opavice, město v příhraničí či také město Jägerndorf. To vše je Krnov. Město bylo založeno ve 13. století a brzy se stalo významným hospodářským střediskem západní části Slezska, jehož nejvýznamnějším výrobním odvětvím byl textilní průmysl.

Výroba suken a lněného zboží se do popředí dostala na přelomu 18. a 19. století. Tradice a význam soukenického průmyslu byla známa po celé monarchii, a tak v polovině 19. století začali v Krnově hledat obživu i nemístní soukeníci. Majitelé podniků je přijímali rádi. Často i sami povolávali řemeslníky z jiných oblastí českých zemí, protože ti do provozů

přinášeli nové zkušenosti a pomáhali tak zdokonalit výrobu. Do Krnova přicházeli nejen soukeníci z Moravy a Čech, ale také soukeníci z Polska, Uher a Srbska.¹

Do dosud jazykově německého města začal pronikat slovanský, především český element. Řady krnovských soukeníků doplnili čeští pracovníci, kteří do města přicházeli především z oblasti Brněnska a severovýchodních Čech. Tvořili asi třetinu pracovníků v textilní výrobě.²

V padesátých letech 19. století bychom v Krnově našli na 500 Čechů. Ovšem zavádění strojů do továrního provozu mělo za následek propouštění dělníků, čímž se v sedmdesátých letech zmíněného století snížil počet Čechů v Krnově na přibližně 200.³

České národní hnutí ve Slezsku mělo ve srovnání s Moravou nebo Čechami několik desetiletí zpoždění. Bylo to dáno především skladbou obyvatelstva v této oblasti. Jednou z hybných sil pro aktivaci národního spolkového hnutí se stal spolkový zákon z listopadu 1867, ovšem ani ten nezačal působit okamžitě.

Počátky spolkového národního hnutí ve Slezsku se začaly výrazněji projevovat až v sedmdesátých letech 19. století, kdy česká menšina pocítila potřebu těsnějšího semknutí v oblasti německé většiny. Postupně se začaly institucionalizovat české spolky a v únoru 1877 byla v Opavě založena Matice opavská.⁴ Vývoj spolkového hnutí se nevyhnul ani dnešnímu příhraničnímu Krnovu. Německé dělnické spolky zde již měly svou dlouholetou tradici, když byl v roce 1877 založen první český spolek.

Ke vzniku spolku stačilo oznámení, které zaslali zakladatelé spolku 25. února 1877 zemské vládě v Opavě před započítím vlastní spolkové činnosti. K oznámení přiložili stanovy v pěti exemplářích, kde byl podle spolkového zákona z listopadu 1867 stanoven účel, který hodlal spolek sledovat, prostředky k dosažení tohoto účelu a způsob, jakým si spolek zajistí prostředky ke sledování vytyčeného úkolu. Podepsaní slovanští dělníci žádali potvrzení stanov nově vznikajícího česko-slovanského vzdělávacího spolku Svornost v Krnově. Iniciátory spolku se stali tito dělníci zaměstnaní v krnovských textilkách: Václav Stantejský, Stefan Spirago, Rudolf Plohák, Josef Sábler a Ján Bruck. Ti chtěli zřídit institucionalizované útočiště, kde by se mohli dělníci slovanského jazyka duševně a mravně povznášet.⁵

¹ BLUCHA, V.: *Město mezi dvěma řekami – Krnov*. Krnov 2007, s. 20, 98.

² BLUCHA, V.: c. d., s. 103; BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Svazek XIII. Olomouc 1994, s. 164–165.

³ Státní okresní archiv (= SOKA) Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, Kniha zápisů z výborových schůzí a valných hromad Svornosti – Zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928; v roce 1870 bylo v Krnově 265 českých obyvatel. BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164.

⁴ KNAPÍKOVÁ, J.: *Matice opavská. Spolek, osobnosti a národní snahy ve Slezsku 1877–1948*. Opava 2007, s. 9–23.

⁵ ZA Opava (= ZAO), fond Krajský národní výbor Ostrava (= KNVO), Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, dopis ze dne 25. 2. 1877; JANÁK, J.: *Spolky v českých zemích do roku 1951*. In: XXII. Mikulovské sympozium 1992. Brno 1993, s. 65–68.

Místní krnovská německá správa v čele s hejtmanem Krchem příliš nadšená ze slovanského spolku nebyla a pokusila se rozmluvit zemské vládě v Opavě povolení tohoto spolku. Jako důvod uváděla, že ve zcela německém městě není udržení spolku garantováno, je k újmě zdejších dělníků, kteří jsou zaměstnáni vesměs v textilním průmyslu a v důsledku snižování stavů žijí v nepříznivých poměrech. Z těchto důvodů prý nemohl úřad oblastní správy podporovat příliv a usazování se slovanských dělníků.⁶

Zemská vláda této žádosti nevyhověla, protože spolek nesplňoval ani jedno z kritérií, kvůli kterým by mohla jeho činnost zakázat. To znamenalo, že se účel spolku nepřičil právu a spolek se ani nejevil být státu nebezpečným. Podle zákona z listopadu 1867 mohl spolek zahájit oficiálně svou činnost čtyři týdny od podání oznámení zemské vládě, pokud nebyl před uplynutím této doby dán jeho úřední zákaz.⁷ Po mnoha jednáních a překonání prvních obtíží byla existence spolku a česky psaná statuta potvrzena výnosem zemské vlády dne 27. března 1877. A světlo světa spatřil *Slovanský dělnický vzdělávací spolek Svornost*.⁸

Zákon pověřoval zakladatele spolku, aby svolali shromáždění, na kterém se spolek konstituoval, tj. zvolil si své statutární orgány. Tuto schůzi bylo ale možno svolat teprve po uplynutí lhůty, ve které mohlo být utvoření spolku zakázáno, nevyslovil-li se úřad již dříve, že spolek zakazuje.⁹ To se však v tomto případě nestalo, a proto byla svolána první ustanovující schůze a zasedání spolkového výboru na 15. dubna 1877. Konala se o půl desáté dopoledne v hostinci U zeleného jelena, jehož majitelem byl Čech pan Kudeles. Zasedání se kupodivu zúčastnil také okresní hejtman Julius Krch. Ten byl podepsán pod v dopise, který podporoval snahu o to, aby spolek vůbec nemohl vzniknout.¹⁰

Na prvním zasedání byl předsedou spolku zvolen Stefan Spirago, místopředsedou Josef Reichel a jednatelem Václav Stantejský. Členskou základnu vytvořilo toho dne 64 zapsaných dělníků.¹¹

⁶ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, Nr. 2710/N ze dne 28. 2. 1877. Vedení obce si také nechalo sestavit dr. Conwallem Spatzierem seznam prý všech slovanských dělníků, kteří pracovali v březnu 1877 v krnovských firmách. Bylo jich celkem 207. Tamtéž, kart. 468, 22. 3. 1877. Podle oficiální statistiky bylo v roce 1880 v Krnově 265 Čechů. BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164.

⁷ JANÁK, J.: c. d., s. 65–68.

⁸ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, Nr. 2710/N; také SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

⁹ JANÁK, J.: c. d., s. 65–68.

¹⁰ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

¹¹ Tamtéž.

V prvních letech představovali členskou základnu především dělníci pracující v textilním průmyslu. Později, ve spojení s rozvojem železnice, narůstal ve spolku podíl českých železničních zaměstnanců, kteří již v prvním desetiletí 20. století tvořili dominantní většinu v členské základně.¹²

Účelem spolku bylo vzdělávat své členy ve slovanském jazyce po duchovní stránce. Tohoto cíle chtěl spolek dosahovat několika způsoby: vědeckými, technickými a živnostenskými přednáškami; založením knihovny; hudbou, zpěvem, společenskými zábavami, výlety a konečně také doučováním předmětů jako bylo čtení, psaní, počty, zeměpis, účetnictví, kupecké dopisování, německý jazyk, kreslení, těsnopis, přírodopis a národověda.¹³

Spolek se profiloval jako nepolitický a měl své sídlo v Krnově. Jeho příslušníci se dělili do tří členských kategorií: členové skuteční (každý dělník slovanského jazyka, bez rozdílu řemesla, po zaplacení zápisného 20 kr., odváděl 15 kr. jako měsíční příspěvek), podporující (ti působili ve spolku jako učitelé nebo pokud zaplatili napřed roční příspěvek 2 zl.) a konečně členové čestní (jmenoval je spolek na návrh spolkové správy usnesením čtvrtletní spolkové schůze). Peněžní prostředky, ze kterých byl financován provoz spolku, byly získávány z pravidelných členských příspěvků a darů příznivců.¹⁴

Správa spolku byla svěřena výboru volenému na valné hromadě prostou většinou hlasů pro období jednoho roku. Spolkový výbor se skládal ze 14 členů a z jeho středu pak vzešli následující funkcionáři: předseda, místopředseda (náměstek), jednatel (většinou také zapisovatel) a pokladník.¹⁵

Ve spolku i ve spolkovém soužití se uplatňovala slovanská vzájemnost, protože členy spolku byli i příslušníci jiných slovanských národností. Přívlastek slovanský byl v názvu zvolen schválně a to nejen kvůli mnohonárodnostnímu složení spolku, ale byla tu i taktická snaha zlomit odpor a nechuť politických úřadů vůči čistě českému spolku.¹⁶

¹² Ve druhé polovině 19. století se rozvíjela síť železniční dráhy a bylo snahou každého města, aby i ho spojil se světem tento moderní dopravní prostředek. V roce 1872 uvedla do provozu Moravskoslezská centrální dráha železniční spojení mezi Krnovem a Olomoucí. Krnov se stal důležitým železničním uzlem s mnoha služebnami a depem kolejových vozidel. Centrální dráha byla otevřena za velké slávy v Krnově dne 29. září 1872. BLUCHA, V: c. d., s. 114–118.

¹³ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, statuta schválená dne 27. 3. 1877; také SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, Zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

¹⁴ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, statuta schválená dne 27. 3. 1877.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

Členové spolku si založili vlastní knihovnu, zřídili školskou sekci pro výuku základních i odborných vědomostí a předplatili si politické, poučné i humoristické časopisy.¹⁷ Administrace některých periodik poskytovaly Svornosti značné slevy na předplatné. Spolková knihovna obsahovala po jednoročním trvání 48 svazků a půjčovalo se z ní dvakrát týdně. Knihovní řád určoval velmi přísně dobu k přečtení jedné knihy, např. dvěstěstránková kniha mohla být zapůjčena jen na 14 dní.¹⁸ Zpočátku byly knihy nakupovány nebo darovány z vyřazených fondů ostatních knihoven, jako například Marino Marinelli, Rosa Šandor, Papež v tuku a jiné. „*Pro tehdejší čtenáře-primitivy byla to četba velmi oblíbená.*“¹⁹

Vedení spolku také žádalo okresní hejtmanství o zavedení českých přednášek pro dospělé na tkalcovské škole v Krnově. Negramotným členům spolku se jedenkrát týdně předčítaly noviny ve spolkové místnosti. S vyučováním čtení a počítání se začalo až v roce 1879, kdy se do prvního kurzu přihlásilo 18 žáků a prvním učitelem byl Otto Truka, kterého později ve výuce vystřídal František Karal. První pokusy o založení české školy v Krnově spadají také do osmdesátých let 19. století, kdy zahájil spolek Svornost jednání s Ústřední Maticí školskou v Praze. Ovšem pro nedostatečný počet žactva a malou podporu se tento záměr neuskutečnil. Podmínky vhodné pro založení české obecné školy dozrály teprve po roce 1918.²⁰

Spolek, který shromažďoval krnovské Čechy, nabízel pouze knihy, časopisy a vzdělání, ale také společenské hry. K velmi oblíbeným se řadily šachy a kulečnick, ale například nebylo dovoleno hrát karty.²¹ Přispěl také ke vzniku hudebně pěveckého kroužku, ochotnického divadla a pořádal společenské zábavy.²²

Činnost spolku se zdárně rozvíjela a v osmdesátých letech byla již Svornost ve spojení s některými českými spolky zvláště z Opavy, Prahy, Duchcova a Strakonice, s vídeňským Slovanem ale také s americkými krajany. Vysílala delegáty na schůze a různé akce mimo Krnov, dokonce až za hranice do Švýcarska. Rozrůstala se také spolková knihovna, která čítala v roce 1882 již 154 svazků. Vzrůstající význam spolku dokazuje výzva krnovské měst-

¹⁷ Odebírané časopisy: Občan, Matice lidu, Epištoly svobody, Dělnické listy, Světozor, Národní listy a dokonce i nejmenované americké noviny, a to díky podpoře amerických Čechů. V dalších letech byly odebírány spolkovou čítárnou Bojovník, Spravedlnost a Pochodeň, které poukazovaly na vzrůstající sociální hnutí ve spolku, dále Opavský týdeník, Hlas národa, Národní politika, Pozor, Moravan, Naše zájmy, Labské proudy, které zase přispívaly k udržování národního cítění členů. Spolek ovšem neodebíral pouze české listy, ale také německé: brněnský Volksfreund anebo vídeňský Zukunft. SOKA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928; také BLUCHA, V: c. d., s. 113.

¹⁸ Doba půjčení se odvíjela od počtu stránek knihy. Tak na dvěstěstránkovou knihu měl čtenář podle výpůjčního řádu právo dva týdny, na třistastránkovou tři týdny, na čtyřistastránkovou čtyři týdny atd. Za každý překročený týden musel hříšník zaplatit pokutu pět krejcarů. SOKA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ ZAO, fond KNVO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“.

²² BLUCHA, V: c. d., s. 113.

ské rady, aby Svornost uložila také svůj pamětní spis do nové chrámové báně cvilínského kostela při opravách bouří poškozené věže v roce 1888.²³

Devadesátá léta byla dobou, kdy po odchodu zdatných organizátorů činnost spolku upadla a teprve příchod čerstvých obětavých pracovníků dal nový impuls k rozvoji dalších aktivit. Tento útlum byl jistě způsoben i snížením počtu Čechů v Krnově. Zatímco v roce 1880 jich bylo v Krnově registrováno 265, pak v roce 1900 klesl jejich počet na pouhých 141.²⁴

O tom, kde se spolek scházel po svém založení, nejsou žádné doklady, ale pravděpodobně to mohl být pro několik prvních setkání již zmiňovaný hostinec U zeleného jelena. Jelikož spolek brzy založil vlastní knihovnu a začal s výukou čtení a psaní, můžeme předpokládat i existenci spolkové místnosti. Její získání bylo pro spolek nejméně po roce 1900 největším problémem. Česko-slovanský spolek byl totiž již od svého počátku trnem v oku německé správě. Například hned po ustanovení valné hromady v dubnu 1877 se v některých německých listech objevily výhrušné zprávy namířené proti spolku a jeho jednotlivým funkcionářům, kterým bylo dokonce vyhrožováno i propuštěním z práce. Ale útoky nebyly vedeny jen proti Čechům, ale i proti německým pronajímatelům spolkových prostor. Někteří pronajímatelé byli donuceni německým bojkotem český spolek z podnájmu vypovědět.²⁵

Nicméně první doložená spolková místnost se nacházela v malém domku u řeky Opavy nedaleko zahradnictví mezi Starou a Sokolovskou ulicí, o kterou se staral hospodář Trávníček.²⁶ V něm byla pro spolkové účely vybavená útulná místnost s kulečníkem, knihovnou a časopisy. V „Domku“, jak sami členové spolkový prostor oficiálně nazývali, se kolem roku 1903 scházeli ponejvíce starší pánové okolo šedesátky. Byly to zbytky soukeníků, kteří přišli z Čech a jejich rodiny byly vesměs německé. Ti drželi spolek při životě hlavně z toho důvodu, aby nezapomněli českou řeč a mohli se pokud možno dál kulturně vzdělávat. V tomto období se také začali do spolku přihlašovat mladší Češi, byli to hlavně zaměstnanci státních drah, dokonce se mezi nimi objevil i jeden nádražní úředník a několik poštovních úředníků.²⁷

²³ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

²⁴ Nejnižší počet Čechů v Krnově pro období mezi lety 1880 až 1938. BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164; SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ BLUCHA, V: c. d., s. 113; také ZA Opava, fond Matice opavská v Opavě, inv. č. 50, kart. 6, paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46. Pravděpodobná adresa byla Pekařská ulice 15, jak se uvádí ve Zprávě o činnosti politických a dělnických spolků ve Slezsku (asi 1902). ZAO, Zemská vláda slezská v Opavě, inv. č. 2291, sign. X/99- X/K, kart. 4703.

²⁷ ZAO, fond Matice opavská v Opavě, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“.

Na valné hromadě na počátku roku 1904, kdy byl předsedou spolku Zajíček, se členové usnesli, že je potřeba najít novou vhodnější a hlavně větší spolkovou místnost. To se především mladším členům, kteří se v této věci hlavně angažovali, také podařilo. Pronajali si v tehdejší Panské ulici v hostinci Rosmanith (později Greipel) verandu, kam přestěhovali všechny spolkové věci. Dokonce si zde zřídili i malé jeviště, na kterém chtěli příležitostně provozovat divadelní představení. Pro obveselení se hrály kuplety anebo se při harmonice a houslích zpívaly tehdy módní české písně.²⁸

Členů přibývalo a v roce 1905 byl uspořádán první ples v „Koruně“ na Radničním náměstí, který měl vysokou návštěvnost. Spokojenost pořadatelů s plesem pokazila největší „akce“ německých radikálů, kteří zábavu v nějaké snad davové psychóze napadli. Čechům přispěchali tehdy na pomoci i někteří němečtí dělníci a s jejich pomocí byly útoky odráženy do té doby, než dorazili četníci.

Toto ovšem nebyl jediný útok, který byl proti Čechům proveden. Nejednou se také stalo, že byly poštvaným davem napadeny i jejich spolkové prostory, kde byli fyzicky atakováni právě přítomní Češi. O nevráživosti svědčí strhávání a pomazávání vylepovaných plakátů upozorňujících na různé akce spolku blátem.²⁹

I přes tyto nepříjemnosti byli členové Svornosti v hostinci Rosmanith spokojeni. Tato plodná a utěšená doba trvala pouze do chvíle, než v Panské ulici v domě, ve kterém byl umístěn hostinec, vypukl požár. Při něm shořela i část majetku spolku – nábytek a některé listiny. Oheň byl dáván za vinu opět německým radikálům.³⁰

Po požáru našel spolek další útočiště v hostinci U Rauerů na Minoritském náměstí, kde si pronajal jednu pěknou zadní místnost. Výhodou bylo, že členové dobře vycházeli i s německým hostinským. V roce 1907 nastaly v Krnově jazykové třenice, pravděpodobně v důsledku voleb do předlitavské říšské rady. Po jedné schůzi procházel rozvášněný dav Němců městem a mířil právě k tomuto hostinci, kde vytloukl všechna okna a vyhrožoval přítomným Čechům. Výtržníci při tom poškodili spolkový nábytek a knihovnu. Celému incidentu byli beze slov přítomni i tehdejší starostové Krnova a Opavy.³¹

Po této události se začal hostinský obávat o svůj majetek a ze strachu Svornost ze svých prostor vystěhoval. Kvůli obavám z radikálů a jejich útoků nemohli členové spolku dlouho najít pronájem nových prostor. Uschovali proto nábytek a knihovnu ve svých soukromých bytech. Po přechodnou dobu se konaly členské schůze v bytě tehdejšího předsedy Trnky, který měl malý obchod se smíšeným zbožím. Občas se také scházeli v hostinci U modrého lva. Toto přechodné období trvalo dva roky, po které spolkový život živořil, ne-li zcela ustal.³² Až konečně se v roce 1909 naskytlá příležitost pronájmu zadní místnosti

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž; také BLUCHA, V: c. d., s. 128–29.

³² ZAO, fond Matice opavská v Opavě (= MoO), inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“; také SOKA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

v Dělnickém domě. Pod záštitou sociálních demokratů patřilo toto období k jedněm z nejklidnějších a plným aktivní činnosti. Spolková činnost se rozrostla také díky příchodu mladých lidí a úředníků zaměstnaných v obchodních domech.³³

Svornost pořádala zájezdy a výlety do českého okolí Opavy i do Opavy samotné, kde již tehdy navázala styky s Maticí opavskou. Účastnila se také jejich matičních dnů. Stranou nezůstaly ani rodiny členů, pro které Svornost organizovala rodinné zábavy.

Spolek měl také svůj vlastní herecký a hudební kroužek, který vystupoval na jevišti v Dělnickém domě. Jedenkrát týdně se zde scházel krnovský Sokol, který mohl využít náradí patřící dělnické tělocvičné jednotě. Jeden den v týdnu měli k dispozici také kuželnu.³⁴

Tuto idylickou dobu přerušilo vypuknutí první světové války. V roce 1915 byl Dělnický dům přeměněn ve vojenskou nemocnici a většina členů spolku musela narukovat na frontu. Zbylí členové byli pronásledováni jako podezřelí a úřady naléhaly na rozpuštění spolku. Spolková činnost v důsledku válečných událostí ustala a byla oživena až v období československé republiky.³⁵

Rok 1918 přinesl mnoho radostí ale na druhou stranu i starostí, než byl Krnov obsazen československým vojskem. O vyhlášení republiky se dozvěděli zdejší Češi z tisku a to až se zpožděním. Nově konstituovaná Lodgmannova vláda u nich vyvolávala obavy, avšak ty byly rozptýleny 27. prosince 1918, kdy do Krnova dorazilo asi 600 československých vojáků.³⁶ Při obsazování Krnova prokázali členové Svornosti vojenskému vedení službu jako znalci místních poměrů a kraje.

Spolek Svornost oživil téměř okamžitě svou činností. Byl posílen sebevědomím z vlastního státu a objevily se před ním nové pracovní úkoly. Čerstvě konstituovaný stát vlil život do aktivit spolku, který byl posílen o nové příchozí Čechy – především vojenské navrátilce, železniční zaměstnance, vojáky, policisty, učitele a pracovníky správního aparátu. V převážně německém městě tvořili Češi v roce 1921, kdy proběhlo sčítání obyvatelstva, menšinu již s 1 062 lidmi.³⁷

³³ V roce 1910 stoupla populace Čechů v Krnově na 247 obyvatel. BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164; také SOKA Bruntál, fond Odbor Maticie opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

³⁴ ZAO, fond MoO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“.

³⁵ SOKA Bruntál, fond Odbor Maticie opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. 7. 1928.

³⁶ ZAO, fond MoO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“; také BLUCHA, V: c. d., s. 136.

³⁷ V roce 1921 měl Krnov 21 129 obyvatel, z toho 1 062 české a 18 635 německé národnosti. Češi tvořili pět procent populace. BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164.

Nádražní restaurace se stala po válce novým místem, kde se konaly spolkové schůze.³⁸ Ovšem jen do doby, než byla postavena budova české menšinové obecné školy a později i měšťanské školy. Schůzování se pak odehrávalo v jejich prostorách. Ke slavnostnějším příležitostem si Svornost pronajímala sál Dělnického domu.³⁹

Spolek Svornost pěstoval přátelské vztahy i s dalšími organizacemi svého druhu v regionu. Velmi blízko měl k Matici opavské, se kterou navázal kontakty již před první světovou válkou. To ještě neměl ani tušení, že jednou se jejich cesty spojí a budou usilovat o stejné cíle.

Matrice opavská se obávala, že po změně státoprávních poměrů na podzim 1918 ztratí důvod svého dalšího trvání. Změnily se totiž obecné podmínky její činnosti a ona musela přehodnotit své cíle a přeorientovat svou činnost.⁴⁰

Snažila se nejdříve teritoriálně rozšířit pole své působnosti a začala budovat síť matičních odborů. Výbor Matice opavské zažádal v polovině roku 1919 zemskou vládu o povolení založit nejen v Krnově svou pobočku pod jménem *Odbor Matice opavské v Krnově se sídlem v Krnově*.⁴¹ Zemská vláda slezská v červenci 1919 vyhověla žádosti centrální Matice opavské a její odbor byl zapsán do spolkového katastru a zároveň byly vzaty na vědomí odborové stanovy.⁴² I přes to, že v Krnově byla poměrně početná česká menšina, se nepodařilo Matici najít dostatek činovníků, kteří by se ujali vedení odboru. Ve městě totiž pokrýval její pole působnosti spolek Svornost, ke kterému se přidal ještě nově vytvořený Besední dům. Až do roku 1923 nebyl odbor Matice opavské ustaven, a proto musel být ze spolkového katastru vymazán.⁴³

Výbor Matice opavské tedy začal jednat s tamějším největším českým spolkem, kterým byla právě Svornost, a snažil se o spolupráci a koordinaci společné práce. Na základě jednání probíhajících během roku 1923 došlo ke změně *Česko-slovanského spolku Svornost v Krnově v Odbor Matice opavské Svornost v Krnově*. Spolek schválil své přetvoření na valné hromadě, která se konala 11. října 1923.⁴⁴ V názvu si ponechal jméno „Svornost“ především z tradice a úcty k předchůdcům a také jako směrnici k vytyčeným cílům. Samotný odbor Svornost byl oficiálně ustaven dne 20. února 1924. Tato transformace zapříčinila dvě věci, první byla již uvedená změna názvu a druhá se týkala přepracování stanov. Stejně zůstalo sídlo spolku, jeho členstvo a téměř totožné se ukázaly být také cíle, které měl přetransformovaný spolek vytyčené.⁴⁵

³⁸ BLUCHA, V: c. d., s. 139.

³⁹ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1.

⁴⁰ KNAPÍKOVÁ, J.: c. d. s. 188.

⁴¹ ZAO, SPÚ Krnov, Matice opavská Svornost, sign. 99, kart. 21, dopis ze dne 16. 7. 1919.

⁴² Stanovy vzaty na vědomí výnosem ze dne 16. července 1919, čís. X-1300. Tamtéž, 12. 12. 1923, č. XII-3717.

⁴³ Žádáno o vymazání odboru ze spolkového katastru. Tamtéž, č. XII-3717.

⁴⁴ Tamtéž, čís. XII-3326/1; ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, 27. 11. 1923.

⁴⁵ ZAO, fond SPÚ Krnov, Matice opavská Svornost, sign. 99, kart. 21, 12. 12. 1923, čís. XII-3326/1; také fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, 14. 3. 1924.

Nové stanovy si vzaly za vzor statuta ústředí Matice opavské z dubna 1923 (první poválečné) a v jejich důsledku se v roce 1924 stala Svornost filiálním spolkem Matice opavské v Opavě. Jejím účelem bylo podporovat v užším okruhu působišť a okolí snahy Ústředí Matice opavské, zejména v kulturních, školských, osvětových a dobročinných akcích. Prostředkem k plnění těchto úkolů se měla stát podpora českých škol, přednášky, podpora knihoven a čítáren, pořádání výstav, zájezdů a exkurzí, měla spolupůsobit s dobročinnými organizacemi a konečně také spolupůsobit při pozemkové reformě. Správu odboru vedlo předsednictvo a dalšími orgány byl výbor a valná hromada.⁴⁶

Nově schválený program začala Svornost plnit již v prvních poválečných letech, kdy svou pozornost zaměřila na vybudování české školy. Čeští rodiče byli proto vyzváni, aby do ní nechali své děti předběžně zapsat. Organizátoři potřebovali zjistit míru zájmu, aby mohli předběžný počet nahlásit úřadům, což bylo podmínkou pro vytvoření školy. V září 1919 se již mohlo začít na úrovni obecné školy s výukou pod vedením ředitele Lva Černína, nicméně škola zatím neměla vlastní prostory. Prozatímně byla umístěna do dvou pronajatých místností v zahradním domku kláštera na Hlubčické ulici. Vlastních prostor se obecná škola dočkala až v roce 1923, kdy byla za mocné podpory a agitace Svornosti vystavěna budova se čtyřmi třídami na Gorkého ulici. O dva roky později začal u ní působit kurz měšťanské školy. Samotná měšťanská škola měla v roce 1929 čtyři třídy a ve třicátých letech se téměř dočkala i vlastní budovy.⁴⁷

Odbor Svornost se ve školské otázce silně angažoval a úzce spolupracoval s Ústřední Maticí školskou.⁴⁸ I z tohoto důvodu mohlo od školního roku 1937/1938 na krnovskou měšťanku navázat české reálné gymnázium. Se stavbou budovy pro krnovské vyšší školství se začalo teprve počátkem roku 1938 na Jiráskově ulici, kdy počet českého žactva kulminoval na počtu 451 žáků. Ovšem v důsledku politické situace nebyla budova zcela dokončena.⁴⁹

V rámci spolku Svornost měly dlouhou tradici i kroužky dramatický a pěvecký. Po transformaci nebyl důvod tyto dvě skupiny rušit a zůstaly jeho součástí. Divadelní kroužek zůstal jeho součástí pouze do roku 1927, kdy členové na schůzi odhlasovali jeho odtržení od odboru a připojení k Divadelní jednotě v Opavě.⁵⁰ Pěvecký kroužek vydržel přidružen pouze o dva roky déle, protože v roce 1929 se připojil ke zpěváckému spolku Vlastimil.⁵¹

⁴⁶ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, stanovy spolku z roku 1924.

⁴⁷ O stavbu budovy pro měšťanskou školu se Svornost snažila již od roku 1927, ovšem bezúspěšně. Chyběly totiž peníze. ZAO, fond MoO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“; také BLUCHA, V: c. d., s. 139.; BARTOŠ, J. a kol.: c. d., s. 164.

⁴⁸ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1.

⁴⁹ ZAO, fond MoO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“; BLUCHA, V: c. d., s. 139.

⁵⁰ S odtržením byla spojena také ztráta značných příjmů do spolkové pokladny. SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 1, zápis z výborové schůze ze dne 4. 2. 1927.

⁵¹ Tamtéž, Zápis z valné hromady ze dne 2. 2. 1930.

Svornost byla činná také na přednáškovém poli. Každý rok přichystala pro své členy přibližně tři přednášky, které se většinou konaly současně se členskou schůzí, aby byla zajištěna hojná účast. Přednášky se snažily dotýkat aktuálních témat a výročí nebo byly vlastivědně zaměřené, témata se staly např. bitva u Lipan, první světová válka, Bílá hora, Od pramenů Vltavy...⁵²

Každý rok pořádal odbor již tradičně několik kulturních akcí a probíhaly oslavy různých výročí a svátků. V zimě se začínalo spolkovým plesem, v březnu se pokračovalo oslavou narozenin Tomáše G. Masaryka, dále oslavou svátku práce, lampiónovým průvodem, někdy i slavnostní akademií, v létě byl oblíbeným svátek Mistra Jana Husa. Vrcholnou akcí roku byla vždy oslava státního svátku 28. října. Odbor Svornost se také pravidelně účastnil matičních dnů v Opavě, které se konaly v letních měsících, a na této události se podílel i aktivně. Pronajímal si tři stánky pro bufet, kolo štěstí a hudbu a málokdy zůstal prodelečný.⁵³

Odboru Svornost nebylo cizí ani slovo dobročinnost. V rámci humánnosti především ve třicátých letech poskytoval dary a podpory nezaměstnaným, přispíval na vánoční školní nadílku Červenému kříži či Divadelní jednotě. Po vypuknutí hospodářské krize se angažoval v rámci hnutí „Demokracie dětem“, podnikal finanční sbírky a za ně nakupoval naturálie, které pak rozdával potřebným (mléko, železniční jízdenky, boty, šatstvo, chléb...)⁵⁴

Jak udávala i nová statuta z roku 1924, bylo povinností Svornosti spolupůsobit při pozemkové reformě. Odbor kupoval půdu od Státního pozemkového úřadu a parcely rozprodával Čechům na stavbu rodinných domků či pronajímal za nízký poplatek pro zřízení zahrádky. Snažili se tak, aby se půda nedostala do německých rukou. V rámci odboru vzniklo také „Družstvo pro stavbu rodinných domků“, které vedl činovník Svornosti Josef Vaníček.⁵⁵ Roku 1931 se Svornosti podařilo zakoupit od pozemkového úřadu pozemky s pískovnou a lesem na Cvilíně. Při provádění pozemkové reformy se všechny odbory prezentovaly velmi autoritativně a stavěly se do role poradců Státního pozemkového úřadu. To vše s cílem, jen aby nebyla zabraná půda a velkostatky prodány Němcům. Konečným cílem bylo vybudování pevné hospodářské základny české menšiny.⁵⁶

Růst odborů, ale i členstva, si vynucoval změnu organizační struktury Matice opavské. Podruhé v meziválečném období (poprvé 1924) byly stanovy odboru novelizovány 17. června 1926⁵⁷ a potřetí k 30. dubnu 1932 na základě ústředních stanov Matice opavské, které byly schváleny zemským úřadem v Brně.⁵⁸ Reorganizovaná struktura byla zahrnuta až

⁵² Tamtéž, inv. č. 1.

⁵³ Tamtéž, Zápis z výborové schůze ze dne 11. 5. 1927 a další.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Svornost byla majitelem pozemků u Petrovické silnice v Krnově ve výměře téměř 40 000 m². Tamtéž, Zápis z výborové schůze ze dne 11. 5. 1927, dále 2. 2. 1930.

⁵⁶ KNAPÍKOVÁ, J.: c. d., s. 97.

⁵⁷ Stanovy schváleny zemským výnosem Zemské správy politické v Opavě ze dne 17. června 1926 č. XII – 1326/I. SOka Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 4, kart. 1.

⁵⁸ Stanovy byly schváleny dne 30. dubna 1932 pod číslem jednacím 17.761/V-13. ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, 26. 11. 1932.; SOka Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 4, kart. 1.

v posledních zmíněných stanovách. O změně struktury se jednalo již od podzimu 1927 a tehdy bylo usneseno, že Krnov bude tvořit spolu s bruntálským odborem Praděd jeden okresní sbor. Právě tyto okresní sbory se staly mezičlánkem mezi Ústředním výborem a místními odbory v roce 1929. Bylo tehdy ustaveno šest okresních sborů. Sice se později bruntálský sbor osamostatnil (1937), ale tato vazba pomohla navázat užší kontakty mezi oběma menšinami.⁵⁹

Odbor Svornost vyvíjel snahy o to, aby zajistil posílení české menšiny v Krnově. Usiloval o zvětšení české populace, proto se snažil nalákat do města především rodiny s dětmi, které by zároveň zvětšily počet školní mládeže. Pokusil se také vybudovat ve městě kompletní české zázemí – česká lékárna Život, všeobecný lékař, trafika, hostinec...⁶⁰ Úsilí Svornosti přilákat do Krnova hlavně české živnostníky se do cesty postavila překážka v podobě hospodářské krize.

Členskou základnu Svornosti tvořili přibližně ze dvou třetin čeští železniční zaměstnanci, kteří pracovali v depech a dílnách ČSD. Spolkoví činovníci vynaložili mnoho energie a umu, aby zabránili snižování počtu českých zaměstnanců na těchto pracovištích. Pokud by totiž došlo k nějakému radikálnímu omezení pracovních míst, projevil by se to negativně také na počtu členů spolku.

Na počátku třicátých let bylo proto především na jejich podporu sepsáno několik memorand a byly vysílány deputace na úřady až do Olomouce.⁶¹ Odbor Svornost se nestaral pouze o železniční zaměstnance, ale snažil se také podporovat a dosáhnout příchodu více českých úředníků.

Tab. 1: *Vývoj počtu členů Svornosti.*⁶²

ROK	1877	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Počet členů	64	151	169	172	161	175	190	160	166	144	163	146

Široké spektrum působnosti Svornosti můžeme doložit také tím, že stála u zrodu českého peněžního družstva v Krnově. „Občanská záložna v Krnově“ vstoupila v činnost 1. srpna 1929 a do konce roku se na jejím kontě objevilo uložených 80 000 Kč vkladů, především od drobných vkladatelů. Odbor Svornost chtěl tímto docílit, aby čeští lidé nebyli závislí na německých finančních ústavech a dokázali tak i německé straně v této věci svou soběstačnost.⁶³

⁵⁹ KNAPÍKOVÁ, J.: c. d., s. 97–98.

⁶⁰ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904-1952), inv. č. 1.

⁶¹ Stav členstva k 31. 12. 1929 dle zaměstnání: 9 učitelů, 7 zaměstnanců pošty, 3 zaměstnanci finanční stráže, 10 bezpečnostní stráže, 6 vojáků, 108 železničářů (60 %) a 29 různá zaměstnání. Z celkového počtu 172 členů. Tamtéž, 2. 2. 1930.

⁶² Nelze zjistit vývoj členstva během celé existence spolku pro nedostatek záznamů. Počet členů se váže vždy k 31. 12. daného roku. Tamtéž, inv. č. 1.

⁶³ Tamtéž.

Na začátku roku 1938 byla Svornost tak zabrána do své činnosti, že si téměř neuvědomovala, jak moc se zatím od roku 1933 politická situace vyhroutil. Začala se stavba nové budovy školy, byly připraveny plány na stavbu Besedního domu, na jehož vybudování bylo zapotřebí 2 mil. korun a mnoho jiného. Od března 1938 se stával život pro českou menšinu v Krnově téměř nesnesitelným a v září začali obyvatelé české národnosti houfně Krnov opouštět.⁶⁴

Veškeré spolkové aktivity byly v období od října 1938 podřízeny úřadu likvidačního a prolongačního komisaře (Stillhaltekommissar, „Stiko“), který se snažil systematicky dostat spolkový život pod jednotnou linii.⁶⁵ Činnost všech spolků závisela na jeho povolení, ovšem Svornost se počítala mezi nežádoucí organizace, a proto byla vymazána ze spolkového katastru.⁶⁶ Spolkové jmění propadlo říši.⁶⁷

Po skončení druhé světové války se začali bývalí členové spolku vracet zpátky do Krnova. V listopadu 1945 byla obnovena činnost Svornosti a zároveň i činnost druhého krnovského českého spolku Besední dům. Pro malý zájem nových osídlenců však nebylo v Krnově dostatek lidí, kteří by se zajímali o spolkovou práci, a tak se nemohla rozvinout v předválečném rozsahu. Členové Svornosti i spolku Besední dům se sloučili a obnovili činnost společně. 17. listopadu 1945 se sešli na společném shromáždění a usnesli se obnovit činnost těchto spolků pod správou jednoho výboru. Výboru bylo uloženo, aby připravil již v roce 1938 zamýšlené sjednocení obou spolků v jeden a připravil novou valnou hromadu, která měla za úkol provést plánované sloučení a zajistit bývalý majetek obou spolků.⁶⁸

Na členské schůzi byl podle výsledků poslední valné hromady z roku 1938 určen za dosavadního předsedu František Čížek, ředitel měšťanské školy v Krnově, za místopředsedu Josef Vaníček, dílovedoucí ČSD v Krnově, pokladníkem František Kovařík, dílenský ČSD v Krnově a jednatelem Josef Holeš, ředitel měšťanské školy v Háji u Opavy.⁶⁹

Teprve v dalším roce se český spolkový život více rozhybal. Německé obyvatelstvo bylo odsunováno a do města přicházeli noví čeští osadníci, kteří ale na předválečnou tradici spolkového života nechtěli navazovat. Moravskoslezský zemský národní výbor, expozitura v Moravské Ostravě povolil 8. srpna 1946 ustanovení spolku a jeho pokračování ve spolkové činnosti podle stanov, které byly platné před druhou světovou válkou.⁷⁰ Svornost stačila ještě v dubnu 1947 oslavit své sedmdesátileté výročí od založení. Ve Slezském domě proběhla valná hromada a měl se konat také koncert Moravské filharmonie, od kterého bylo nakonec kvůli neúčasti KSČ upuštěno.⁷¹

⁶⁴ ZAO, fond MoO, inv. č. 50, kart. 6, „Paměti J. Vaníčka na jeho život v Krnově v letech 1903–46“.

⁶⁵ Více viz ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Praha 2001, s. 139–145.

⁶⁶ ZAO, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, 31. 5. 1939.

⁶⁷ SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 7.

⁶⁸ ZAOpava, fond KNVO, Matice opavská – Svornost Krnov, značka 434, kart. 468, 18. 11. 1945.

⁶⁹ František Čížek vykonával funkci předsedy obou spolků až do jejich zrušení. Tamtéž, 18. 11. 1945.

⁷⁰ Zaneseno do spolkového katastru pod č. spol. 1068. Tamtéž, 8. 8. 1946.

⁷¹ Oslavy proběhly 15. dubna. SOkA Bruntál, fond Odbor Matice opavské Svornost Krnov (1904–1952), inv. č. 2, 26. 3. 1947.

Politické události února 1948 zapříčinily, že spolek Svornost a jemu podobné začal být na obtíž. Poslední valná hromada odhlasovala 10. dubna 1948 splynutí Matice opavské i s jejími odbory se Slezským studijním ústavem, který od 1. května 1948 převzal veškerý její majetek a současně také její úkoly, práva a povinnosti. Slezský studijní ústav v Opavě, který se vytvořil v Opavě v intencích matičního odkazu jako vrcholně slezská vlastivědná instituce, převzal „velké“ matiční úkoly.⁷²

Právně bylo potvrzeno ukončení činnosti spolku zákonem č. 68/1951 Sb. z 12. července 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních. Ve zbývajícím čase, který Svornosti ještě zůstal, se jeho vedení zabývalo spolkovým majetkem (nemovitosti, pozemky, finanční hotovost), který byl věnován školám a MNV Krnov. 27. listopadu 1951 se členská schůze usnesla na rozpuštění spolku.⁷³ Svornost byla vymazána ze spolkového rejstříku 14. března 1952, jak oznámil Okresní Národní výbor (ONV) Krnov posledního předsedovi spolku Františku Čížkovi.⁷⁴

Český spolek měl za sebou téměř na den přesně sedmdesátiletou historii. Dokázal překonat mnoho překážek, přežil dvě světové války, vzdoroval nepřízní osudu a úspěšně se prosadil v německém prostředí. Ovšem nebyl již připraven na život v prostředí národnostně českém. Změnou politické situace po roce 1948 nebyl prostor ani pro pokrokové a národní ideály v jejich původním slova smyslu, na kterých byl spolek vystaven. Jeho dělničtí zakladatelé chtěli před několika desetiletími vítězit zbraní ducha, což ovšem v současném politickém klimatu již možné nebylo. A tak se skončila cesta spolku Svornost, který dokazoval během své sedmdesátileté historie, „...že jen ve *svornosti* je naše síla a spása.“⁷⁵

⁷² Tamtéž, inv. č. 8.

⁷³ Tamtéž, inv. č. 2, 19. 1. 1952.

⁷⁴ Tamtéž, inv. č. 11, 14. 3. 1952, zn. III-262.

⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 1, zápis ze slavnostní valné hromady ze dne 1. července 1928.

Resumé

**NUR IN „EINTRACHT“ IST UNSERE STÄRKE UND ERLÖSUNG
(Die Geschichte des Vereines „Svornost“ in Krnov)**

Lenka Králová

Im Jahre 1877 wurde in Krnov (damals noch Jägerndorf) der erste tschechische Arbeiterverein gegründet. Die Tschechen und andere Slawen bildeten eine Minderheit in der deutschen Stadt. Svornost arbeitete zuerst als selbstständiger Verein, später in 1924 wurde in Maticе opavská eingegliedert. Der Verein hatte ein eigenes Vereinsraum, wo das Mitgliedschaft sich versammeln konnte. Der Bestandteil des Vereines waren auch ein Gesangsring und dramatischer Ring. Sie veranstalteten auch Bälle, Ausflüge und andere kulturelle Unterhaltungen. Sie setzten sich für die tschechische Schulfrage ein. Sie unterstützen auch die tschechischen Eisenbahnangestellten, die die Mitgliederbasis bildeten. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde die Tätigkeit erneuert, aber bald wurde der Verein infolge der politischen Entwicklung aufgelöst.

VZORY CHOVÁNÍ DÍVEK A ŽEN MEZI TRADICÍ A EMANCIPACÍ, ČESKÉ ZEMĚ 1880–1938

Jana Machačová

MACHAČOVÁ, Jana: *Patterns of girls' and women's behaviour between tradition and emancipation, German borderland 1880–1938*

Material sound leads on the principle of memoirs' analysis the continuance of behaviour patterns from the 19th century, transferred in generations or their changes. It should help to recognition, which behaviour patterns, concrete behaviour patterns of women from the poorer part of the middle classes, continued and on the contrary, what ended or put forward as novelty during interwar period. It is a comparison of three women's generations born about (1850), 1875 and 1910.

Keywords:

memoirs' analysis – the continuance of behaviour patterns – the middle classes – 1875–1910.

Contact:

Slezský ústav SZM, Opava, Česká republika; machacova@szmo.cz

Tato materiálová sonda má za cíl hledat pokračování vzorů chování z 19. století přenášených v generacích, nebo naopak zachytit jejich změnu, tj. má přispět k posouzení, v čem se „dlouhé vlny“ sociálního chování, konkrétně vzory chování žen, prodlužovaly, kontinuovaly, a naopak, co končilo nebo se objevovalo jako novum v meziválečném období. Půjde o srovnání generací žen narozených kolem roku 1875 a 1910.¹

Z hlediska metodiky využíváme již osvědčenou analýzu pamětí v konfrontaci s dalšími dobovými prameny a dosavadními poznatky. Studie bude mít tedy popisnou část

¹ Navazujeme na předchozí výzkum pro 19. století: MACHAČOVÁ, J.: *Žena ze středních vrstev. Příklad Marie Stretti*. In: FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. (eds.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 262–277; též: *Rodina české inteligence v českých zemích v 19. století*. In: MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J. (eds.): *Studie k sociálním dějinám 19. století 3*. Opava 1993, s. 7–64; též: *Žena tvůrce rodinných vztahů? Systém hodnot žen z prostředí inteligence – paměti Zdeňky Janáčkové (1865–1938)*. In: SEKYRKOVÁ, M. (ed.): *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha 2006, s. 281–293.

a v závěru srovnáme nová zjištění se staršími poznatky jak z období do první světové války, tak ze sond pro meziválečné období.

Podobně jako ve starším období psali paměti především příslušníci středních vrstev. Tato sonda zachycuje konkrétně prostředí nižších středních vrstev – dost početných skupin různých profesí v rámci relativně sociálně dost diferencované střední vrstvy. Sledované osoby pocházely z rodin, kde byla řemeslnická tradice v generaci prarodičů. V generaci rodičů se otec pisatelky paměti snažil dosáhnout pozice „*samostatného*“. Nejdříve byl totiž zaměstnán jako kvalifikovaný malíř porcelánu v severních Čechách, a potom se snažil povznést osobní podnikavostí. Využíval k tomu všech prostředků: vzdělání, účelového sňatku, investic i náhodných podnětů. Matka, o níž se zmíníme podrobněji, ukazuje profesní kariéry středostavovských dívek, které se hned neprovdaly. Vypravěčka reprezentuje další generaci, dívky s vysoce kvalifikovaným profesním vzděláním. Ve vzpomínkových záznamech je zachyceno širší rodinné zázemí tří generací, sociální vztahy v lokalitě, a to v málo doloženém prostředí neúspěšných a občas i krachujících drobných podnikatelů a také německých studentů v meziválečném období.

Vzpomínky Evy Althammer-Švorčíkové² narozené v roce 1911 jsou dost podrobné a odrážejí jak rodinný život a vztahy, tak širší hospodářské a politické souvislosti, jak se projevily v lokálních podmínkách i osobním životě. Vypravěčka vystudovala vysokou školu, češtinu na pražské německé univerzitě, dosáhla doktorátu a stala se středoškolskou učitelkou, za války degradovanou na učitelku obecné školy, protože měla za manžela Čecha.

Sociální původ, profese a životní příběhy první generace žen

Dědeček Evy Švorčíkové byl krejčí s velkým závodem v Děčíně, v němž zaměstnával deset tovaryšů, ženil se až ve čtyřiceti letech s velmi mladou dívkou české národnosti. V roce 1892 měl již jen jednoho tovaryše a rodina i s ním bydlela v zadním traktu hotelu ve třech malých místnostech a čtvrtá sloužila jako dílna.³ Úpadek nastal údajně v důsledku dědečkova „*spolkaření*“ a nezájmu o firmu.

To ovlivnilo profesní kariéry i budoucnost dětí. Byly v rodině čtyři, syn a tři dcery: syn se zaučil ve stěhovací firmě, nejstarší dcera se vdala za poštmistra, druhá se připravovala na povolání a stala se telegrafistkou a nejmladší Gustl (matka vypravěčky), které dali jméno po císařovně, na poštu jít po třech třídách měšťanky nechtěla, a tak se učila vařit a chodila na hodiny šití, aby tak splnila tradiční přípravu na roli hospodyně. Měla však širší základ vzdělání, který jí poskytla drážďanská kmotra, „*Frau Apotheker Luft*“. Ta se po ovdovění přestěhovala z Drážďan do Děčína a platila Gustl ve 14 letech hodiny klavíru a francouzštiny, navíc mohla chodit ke kmotřiným dcerám na hodiny malování (brzy zemřely). Pro Gustl se stala kmotra a její společnice vzorem svým chováním i přístupem k životu. Vypravěčka to komentovala příměrem „*pletla si pýchu s hrdostí*.“ Byla přece ze zchudlé rodiny, a proto se její vzdělání považovalo za nepatřičné: „*lepší*“ si ji nevezme, protože nemá věno, a „*obyčejného*“ chtít

² ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: *Vždyt' Češi jsou tak milí... Česko-německé vzpomínky*. Prostor 2004.

³ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 15.

nebude, zůstane s outěžkem – komentovalo se a dodávalo, že není první, co míří nad svůj stav.⁴

Matka vypravěčky (Gustl) se narodila v roce 1877 a rodina jí dala možnost osobní volby budoucnosti: buď příprava na zaměstnání, nebo příprava na paní domu. Výše jejího věna zřejmě omezovala okruh vhodných partnerů. Netoužila po nezávislosti a profesní kariéře, po emancipaci, ale rozhodla se pro sňatek a roli hospodyně a reprezentantky manželovy pozice. Bylo jí sedmnáct let, když byla uvedena do společnosti a podobně, jak popisuje Karolina Světlá pro polovinu 19. století, se tak účastnila „*trhu nevěst*“.⁵ Stala se královnou plesu a zasnoubila se (to bylo v roce 1894). Její snoubenec však musel zasnoubení po čase zrušit, protože mu zemřel strýc, který ho finančně zajišťoval na studiích.⁶ Gustl byla údajně společensky znemožněná.

Východisko ze situace se hledalo v zaměstnání. S průpravou hry na klavír (ne již mlování) a se základy francouzštiny (což bylo typické spíš pro majetnější skupiny středních vrstev, které tak přebíraly vzory pro vzdělání šlechtických dcer) mohla působit jako vychovatelka jak ve středostavovském prostředí, tak u šlechty. Zaměstnání mimo lokalitu (protože zřejmě nechtěla zůstat v Děčíně) se již hledalo pomocí inzerátu, který podala sestra, která Gustl sjednala místo „*slečny k dětem*“. Tak se Gustl živila do svých 28 let (tj. 10-11 let). Působila postupně ve čtyřech rodinách: po dvou relativně krátkých následovaly dva delší pobyty v rodině v rozmezí tří až pěti let. Pak změnila povolání na „*poštáka*“, ale za nějakou dobu se opět stala vychovatelkou. Ve 34 letech otěhotněla a její budoucí partner zařídil, že přechodně žila v rodině jeho sestry, pak jako nesezdaná s otcem svého dítěte v Liberci.⁷ Znovu pak pracovala až ve věku kolem 50 let, někdy v roce 1927, kdy mužovi (vlastně nikde se nepíše, zda měli svatbu, a Eva jako nemanželské dítě neměla otcovo jméno) hrozila exekuce. Tehdy si našla firmu s gumovým zbožím a objížděla jako „*cesták*“ větší vesnice a města, kde prodávala i vyplachovačla pro intimní ženskou hygienu.⁸ Hned za rok až dva nato pak využila svých zkušeností, protože musela rozprodat všechna „*potítka*“ pro „*léčení*“ chřipky z mužova posledního pokusu o rychlé zbohatnutí.⁹

První rodina, v níž Gustl pracovala, byla nepořádná a vlastně potřebovala služku, ne vychovatelku. Pak rok a půl dělala vychovatelku u barona Trautenbergy, ale její francouzština již nestačila, a tak jí našli místo vychovatelky v německožidovské rodině na statku v Ústí nad Orlicí. Zde se mluvilo německy nebo francouzsky, se služebnictvem a chasou česky. Paní trávila půl dne čtením francouzských románů v chaiselonge. Svého svěřence učila Gustl i křesťanské modlitby, což jí zaměstnavatel pochopitelně vytkl s poznámkou, že syn se rozhodne o své víře až v dospělosti sám.¹⁰ Odtud odešla na vlastní přání, protože si byla vědoma

⁴ Tamtéž, s. 17.

⁵ MACHAČOVÁ, J.: *Vzdělání a výchova dívek v měšťanské rodině v první polovině 19. století. (Upomínky Karoliny Světlé)*. Slezský sborník 96/1998, s. 250–262.

⁶ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 26.

⁷ Tamtéž, s. 45.

⁸ Tamtéž, s. 96.

⁹ Tamtéž, s. 102.

¹⁰ Tamtéž, s. 28.

vzájemných sympatií s „*blavou rodiny*“. Pak se několik let starala o dceru cukráře a kavárníka v Drážďanech, zatímco její matka pracovala v cukrárně. Zde se seznámila se správcem panství v Krumlově, který chtěl „*rozvíjet její krásy duchovní*“, chodili na operety (volné lístky jí zajistil kavárník), ale správce jí nenabídl sňatek hned a Gustl se cítila proto ponížena (tu pisatelka naznačuje, že matka si pletla pýchu s hrdostí). Další osudy Gustl ukazují, jak radikálně změnila svůj postoj, protože později žila se ženatým mužem, který jí „*zařídil pokojík*.“ Necítila se již „*společensky znemožněná*“, společenská kontrola již pro ni nebyla to nejdůležitější jako v raném mládí a domácím prostředí. Začalo to v roce 1905, kdy jí napsala sestra provdaná za poštmistra, bydlící v Dotlerswies (Tatrovicích) u Chodova, a nabízela, že s manželem koupí koně a Gustl bude mít nové zaměstnání: rozvoz a roznášení pošty. Měla nahradit neustále podroušeného kočího, který utekl.¹¹ Gustl nabídku přijala a tady právě našla muže, do něhož se zamilovala. Byl však ženatý a ona začala, aby mu byla nablízku, zase pracovat jako vychovatelka v rodině židovského zubního lékaře v Karlových Varech. V roce 1911 otěhotněla a není zřejmé, zda se provdala. V roce 1935 se rozhodovala, zda muže opustí a přestěhuje se do Prahy za dcerou, která ukončila vysokoškolská studia,¹² bydlela s ní část roku a pak se vrátila, protože dcera dostala místo v Náchodě. V roce 1938 dceři psala, že „*Hitler ist wie ein Gott für uns*“ zvláště proto, že se již nemůže nikdo vyhýbat práci, ani její muž.¹³

Sociální původ a rodina vypravěččina otce, materiální zajištění rodiny

Oskar Schopf, životní partner Gustl, se narodil v roce 1875 v Lauterbachu (Čisté) u Horního Slavkova v rodině hudebníka, který byl členem chebské dechovky. Matka byla modistka. V rodině byli tři synové a dcera. Oskar se stal malířem porcelánu, jeho bratr kuchařem na lodi a o dalším se uvádí, že se stal houslistou, vzal si za ženu Češku a počestil se. Sestra Dora se provdala zřejmě někdy na začátku 20. století za lékárníka české národnosti, jemuž otec-řečník koupil lékárnu v Chebu.

Také výchova dívky v této rodině i její vzdělání byly opět zaměřeny především na přípravu „*domácí paní*“. Tady šlo o snahu o sociální vzestup, protože se neuvážovalo o přípravě na povolání, nemusela mít povolání jako její matka provozující modistství. V 16 letech ji poslali do Litoměřic, kde se učila vařit a „*vyšívat ažury a monogramy na výbavu*.“¹⁴

Oskar se oženil ve svých 28 letech, tj. v roce 1903. Vzal si vdovu po drogistovi a vedl obchod s jejím příslibem, že se stane spolumajitelem. V manželství byly dvě děti, první dcera zemřela v roce 1914 a druhé dítě hned po porodu v roce 1911. Neuvádí se, kdy a zda se rozvedl, ale po válce mu Gustl vyčítala, že se o dceru z manželství nezajímal. Sama pro zdraví vlastní dcery dělala vše, při zápalu plicních hrotů ještě v Rakousku se jí snažila otužovat, chodila se modlit i do kostela, protože lékaři byli skeptičtí, a když doporučovali změnu podnebí, rodina se přestěhovala.

¹¹ Tamtéž, s. 36.

¹² Tamtéž, s. 153.

¹³ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 174.

¹⁴ Tamtéž, s. 39.

Jak byla rodina (zřejmě ne manželstvím potvrzená) hmotně zajištěna? Před válkou vložil Oskar peníze „ulité“ v drogerii do nákupu kaolinového dolu, ale neuspěl a přišel nejen o kapitál, ale udělal i dluhy. Pak začal obchodovat, přestěhovali se z Chebu do Liberce a dařilo se jim tak dobře, že měli koupelnu a služku. V roce 1914 zavřeli služku (která volala na vojáky, ať zahodí pušky a jdou domů) i továrníka, s nímž otec obchodoval, a rodina se stěhovala do „chattré“ o dvou pokojích a kuchyni, kde byl odřený nábytek a běhoun jen v ložnici. Matka šla na oficiální potrat. Otec nemusel na frontu, protože ho vybrali za účetního. Tehdy bydleli v nájemním velkém bytě ve Františkově, z něhož se vystěhovali a matka prodala nábytek. Jezdila shánět jídlo na venkov, a to v Čechách i v Prusku. Otce přeložili do Lince na Dunaji, kam ho následovaly. Dva roky bydlely na venkově.¹⁵

Na konci války Gustl vyčítala muži, že se nestará o rodinu, zatímco všichni v okolí se snaží využít nekontrolované situace ve svůj prospěch.¹⁶ Pak se ze zdravotních důvodů (Eva trpěla plicní chorobou) vrátili do Podmokel, kde s matkou bydlela v hotelu a otec u své sestry na předměstí Podmokel (Rozbělesy). V roce 1920 se i ony přestěhovaly k příbuzným Pohlovým do krásného bytu.¹⁷ V roce 1923 se jim dařilo tak dobře, že všichni strávili tři týdny v Mariánských Lázních a chtěli koupit klavír.¹⁸

V roce 1927 se jim vedlo zle (není napsáno proč), vypnuli jim elektrinu, plyn a museli prodávat vybavení domácnosti i Evina psa.¹⁹ Otec začal zprostředkovávat prodej vagónů uhlí, a protože uhlí pro sebe dostal zadarmo, situace rodiny se zlepšila. Za krize si otec nejdříve pomohl jako účetní při likvidaci firem a také začal jako samostatný vést kurzy účetnictví a daňových záležitostí; to je živilo rok.²⁰ Po jeho neobvykle krátkém období „*nicnedělání*“, které se opakovalo zřejmě poměrně často a kterému matka říkala *Rentierdasein*, si otec opět chtěl splnit svůj sen o rychlém a snadném zbohatnutí pomocí příležitostného podnikání. Podnikání však bylo u soudu označeno jako nekalé a ohrožující veřejné zdraví.²¹ Matka pak prodala všechny „*zdravotní*“ pomůcky a z těchto peněz nějakou dobu žili. Trvalo dva roky, než se otec s matčinou pomocí opět uchytil jako účetní a daňový poradce.²² Již tehdy bylo v rodině občas málo jídla a matka nemohla zaplatit Evin prázdninový pobyt v české rodině (300–400 Kč).²³

Za pokročilé krize bylo v rodině o vánocích jako u snědeného krámu, vypravěčka pak musela dávat kondice a šetřit, o prázdninách doučovala děti němčině a připravovala je na reparát z latiny.²⁴ Ke konci prázdnin hrozila bytná rodičům soudní výpověď, protože neplatili nájem, prodali proto nábytek a odstěhovali se. Otec pracoval za stravu a byt pro sebe

¹⁵ Tamtéž, s. 53.

¹⁶ Tamtéž, s. 67.

¹⁷ Tamtéž, s. 68.

¹⁸ Tamtéž, s. 85.

¹⁹ Tamtéž, s. 96.

²⁰ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 99.

²¹ Tamtéž, s. 100.

²² Tamtéž, s. 104.

²³ Tamtéž, s. 105.

²⁴ Tamtéž, s. 143–144.

a matku v hostinci.²⁵ Eva jako studentka vysoké školy si požádala o podporu v *Bund der deutschen Studenten* a dostala ubytování v koleji. Kolem roku 1933 matka psala Evě, že otec pláče a mluví o sebevraždě, protože potřebuje půjčit 2 000 Kč. Tentokrát to byla Eva, která otci pomohla. Známost s učitelem jí totiž zprostředkovala pomoc z fondu školy pro chudé studenty v Děčíně. Tři učitelé se zaručili a ona slíbila, že částku splatí později z platu.²⁶ Eva se pak již nemohla na rodinu spoléhat.

Hmotné poměry rodiny byly tedy velmi proměnlivé, ve třech příznivých obdobích na průměru středních vrstev: před rokem 1914 (dvoupokojový byt s koupelnou a služkou), 1923 (pobyt v Mariánských lázních), v počátcích krize. Naopak v roce 1927 a pak za pokračující krize ve třicátých letech byla rodina několikrát téměř zcela bez prostředků (prodávání nábytku, neplacení nájemného), tj. na úrovni dolních vrstev bez práce.

Prestiž rodiny

V rodině Frau Apotheker ještě v Drážďanech se v roce 1883 vyžadovalo od dívek pukrle při pozdravu a líbání ruky.²⁷

Ve dvacátých letech měla Eva ještě kamarádky z podnikatelských rodin, např. dceru majitele prádelny juty²⁸ a matka napomínala svou švagrovou, „*paní lékárníkovou*“, že se nechová podle svého stavu, když sedává na lavičce se ševcovou, ženou strojvedoucího a předního dělníka v Bergmannwerke a dokonce obědvá se služkou u jednoho stolu. Matka tehdy pěstovala kávový kroužek v cukrárně, kde se scházela s paní plukovníkovou, ženou vyššího celního úředníka a ženou vědce z chemické továrny.²⁹

Podobně otec považoval pod svou důstojnost, jak uvádí pisatelka, aby chodil za některými svými zákazníky, když dělal účetního, i když dodává, že se mu také nechřelo z domu.³⁰

Vztah k náboženství a církvi

Jak už jsme uvedli, Evina matka byla křesťanka, ale zřejmě spíš papírová, protože se uvádí, že do kostela se šla modlit zvláště v době akutního ohrožení nemocného dítěte. Rodina zřejmě byla spíš ateistická, otce a jeho bratra totiž vyhodili ze školy, protože pochybovali o neposkvrněném početí Panny Marie a otec před spolužáky řekl, že katecheta je osel, pokud tomu věří.³¹ Eva se vyjadřovala o evangelících jako o lidech, kteří nelžou, protože jsou po generace vychovávaní v přísné víře.³²

²⁵ Tamtéž, s. 145.

²⁶ Tamtéž, s. 150.

²⁷ Tamtéž, s. 14–15.

²⁸ Tamtéž, s. 71.

²⁹ Tamtéž, s. 87–88.

³⁰ Tamtéž, s. 104.

³¹ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 39.

³² Tamtéž, s. 131.

Vzdělání a Evina výchova

Jaké bylo vzdělání a výchova dívky v takové rodině? Matka vycházela ze své zkušenosti a usilovala o co nejlepší dceřino vzdělání. Za války proto Evu přihlásila do městské školy v Urfahr u Lince, ne do místní vesnické, takže musela do školy docházet. Zdůvodňovala to kvalitou výuky. Taky se chtěla chlubit samými jedničkami na vysvědčení, což jí Eva na gymnáziu již nesplnila, protože měla čtyřku z tělocviku. Když Evě nešlo ve škole kreslení, tak prý matka zajistila, aby byla od něj osvobozena.³³ Také se ale uvádí, že děti se jí v první třídě pro její jméno vysmívaly (protože znaly příběh z náboženství) až tak, že ji matka učila doma sama a do třetí třídy nastoupila až po válce opět v Podmoklech, tj. v městské škole, ne na rozbělém předměstí, kde bydleli.³⁴

Eva pak studovala na Staats-Ober-Realgymnasium, tzv. děčínském typu gymnázia, což byla kombinace klasického a reálného gymnázia.³⁵ Měli povinnou češtinu a Evin vztah k češtině posílil obdiv k češtináři i požadované prázdninové pobyty v českých rodinách tak, že se rozhodla ji studovat na německé univerzitě.

Evin životní příběh, studia a vzory chování

Ještě na gymnáziu se tajně scházela se svým učitelem češtiny a „románek“ zůstal pro veřejnost utajen, i když třída o jejich vztahu věděla. Skončil rozchodem až ve třetím ročníku vysoké školy, protože byl z jeho strany považován za neperspektivní, neviděl sňatek a soužití s mnohem mladší ženou jako reálný.³⁶ Po maturitě se Eva zasnoubila se spolužákem zřejmě neoficiálně, protože jejich prázdninový vztah prý nepřesáhl rámec kamarádství³⁷ a vídala se se „*snoubencem*“ za studií v Praze jen málokdy, zato se spolužákem, adeptem práv, kterému vadila její chudoba, chodila na koncerty a do kavárny.³⁸ Se svým „*snoubencem*“ se sešla náhodně v roce 1937, tehdy již vystudoval medicínu a pomýšlel na budoucnost. Připomněl Evě zasnoubení, které si slíbili, a možnost společného soužití, jako podmínku si ovšem kladl, že by musela otěhotnět již před svatbou, protože „*pořádný Němec musí dávat Führerovi děti.*“³⁹ Na Evin dotaz, zda se stýká s kdysi blízkým spolužákem-Židem odpověděl, že si to teď nemůže dovolit.

Na gymnáziu měli také ve třídě jednoho spolužáka, organizovaného ve spolku *buršensafilerů*, kteří se považovali za elitu ve škole, a ten zřejmě kontroloval chování ostatních, protože Evě v tanečních po tanci se židovským spolužákem vyjmenoval hierarchii německých nepřátel, Židé byli ti největší, pak Češi, socialisté a komunisté.⁴⁰ S podobnou situací se setkala i její spolubydlící v Praze na začátku třicátých let, která chodila se studentem, členem

³³ Tamtéž, s. 58.

³⁴ Tamtéž, s. 38 a 68.

³⁵ Tamtéž, s. 59.

³⁶ Tamtéž, s. 147.

³⁷ Tamtéž, s. 135.

³⁸ Tamtéž, s. 141.

³⁹ Tamtéž, s. 171.

⁴⁰ Tamtéž, s. 119.

buršáckého spolku *Teutonia*. Jemu spolek kontakty s dívkou z položidovské rodiny zakázal,⁴¹ což ale již ovlivňovala nacistická ideologie spojenectví na základě krve.

Na české straně se projevovaly vzorce nepřátel národa jako těch cizích také tradičně a někdy ostentativně. Evu přivítal na prázdninovém pobytu v rodině, do níž se pak vracela o prázdninách víckrát, šestiletý chlapec s puškou a pokřikem *Budeme bojovat proti Němcům!*⁴² Stejně jako se s ní nechtěla bavit o jiných prázdninách v Sobotce úřednice z Prahy, protože je Němka.⁴³

Boje o insignie vedené z německé strany o obranu německé akademické půdy, jak píše, komentuje tak, že se vlastně jen honili, Češi Němce a opačně Němci Čechy přes Ovocný trh do Celetné.⁴⁴ K roku 1933 se vyjadřuje, že je jako studenty politika nezájímala, že jim byla stejně vzdálená jako Měsíc,⁴⁵ i když to zřejmě tak plně neplatilo, protože zaznamenává, že se její spolubydlící pohádala se svým přítelem, který byl přesvědčením sociální demokrat a „fandil“ Čechům; zřejmě to nepocitovala tak osobně jako v roce 1937, kdy sama chodila s Čechem a kdy se situace dále vyhrocovala, tehdy se politika dostávala i do osobních vztahů, napsala.⁴⁶

Evin nový přítel měl doktorát a připravoval sbírku básní *Heiliges Reich*. Věřil na čistotu vztahu před svatbou⁴⁷ a Evě nabízel v budoucnu sňatek. Jeho silné národní cítění přes korespondenci s Henleinem nepodlehlo nacistické ideologii.

Již jsme uvedli, že Eva se rozhodla pomoci otci a vzala na sebe závazek, že z budoucího platu bude splácet půjčené peníze a získala podporu u německého svazu studentů. V roce 1935-1936 dostala také státní stipendium, což znamenalo, že obědy a večeře v menze mohla splácet zase až ze svého platu.⁴⁸ Její vyučující profesor na vysoké škole jí zprostředkoval „slušně placené překlady“, takže nemusela hledat levnější nájem. Přihlásila se do aspirantury na profesuru, což byla nová učitelská kategorie, která znamenala, že měla rok učit bez platu a podmíněna byla podle předpisů výukou na škole v pohraničí. Od této praxe jí nepomohl ani slib na ministerstvu školství, že může učit vzhledem ke své sociální situaci v Praze, a sice na české škole, protože na německé vliv nemělo.⁴⁹ V roce 1937 se připravovala na druhou státnici. V téže roce se její budoucí partner stal po složení zkoušky finančním komisařem a ona doktorkou filozofie. Následovala svatba. Rok 1938 vnímal Evin manžel jako tragedii, ona „jako ne zcela napravená Němka“ jako špatnou operetu, protože vůdce to dá do pořádku. První válečný rok prožili v soukromí.

⁴¹ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 146.

⁴² Tamtéž, s. 113.

⁴³ Tamtéž, s. 136.

⁴⁴ Tamtéž, s. 141.

⁴⁵ Tamtéž, s. 148.

⁴⁶ Tamtéž, s. 167.

⁴⁷ Tamtéž, s. 149 a 152.

⁴⁸ Tamtéž, s. 154.

⁴⁹ Tamtéž, s. 154–155.

Zachycené příběhy žen tří generací

První generace – narozené kolem poloviny 19. století

Evina prateta a kmotra „*Frau Apothecker Luft*“ měla stálou společnici, neprovdanou sestru matky Gustl, tedy z generace Eviny prababičky. Po ovdovění se prateta-majitelka lékárny znovu provdala za mladého magistra.⁵⁰ (Což byl stejný vzor chování jako v případě Evina otce a jeho první ženy.) Hlavním cílem bylo zachování chodu firmy pomocí vytváření rodinných vazeb.

Dvě z jejich dcer zemřely v plicním sanatoriu,⁵¹ tuberkulóza byla nejen nemocí chudých.

Z této generace se v rodině další tety provdané za Sasa zakazovalo mazlení se synem, protože měl být vychováván téměř vojensky. Pisatelka paměti ale v této souvislosti uvádí, že Sasové nebyli v Děčíně oblíbení, a to hlavně pro jejich chování a jazyk.⁵²

Druhá generace – narozené kolem roku 1875

Vedle dcery z rodiny továrníka (přádelna juty) měla Eva také kamarádku z neúplné rodiny, kde otec padl a matka vlastnila cihelnu a denně sedávala několik hodin v kanceláři, pracovala a zřejmě dohlížela na vedení podniku. Tato rodina měla větší byt než zmínění továrníci. Ve dvou pokojích bydlela babička, v jednom kuchařka a v pokoji pro hosty občas guvernantka. Neměli služku, ale jen posluhovačku na půl dne.⁵³

V roce 1928 chodila Eva v době studií na obědy k paní Glöcknerové, vdově po řídicím učitelu, která vyvažovala pro patnáct dospělých.⁵⁴

Podobně chodila obědvat do rodiny architekta jako „*platící host*“, tedy i to byla skrytá forma výdělečné činnosti žen-hospodyň.⁵⁵

Třetí generace – narozené kolem roku 1910

Příběh Eviny sestřenice Mitzi (dcery ředitele pošty v Trutnově, narodila se někdy ke konci devadesátých let(?), ukazuje stále tradiční řešení situace typické pro 19. století, a to jak v rodině, tak při výběru partnera. V 16 letech zemřela Mitzi matka (měla 36 let), otec propustil línou služku a zeptal se dcery, zda by zvládla vést domácnost. Za to jí otec nabízel služčin plat. Dívka souhlasila a žádala, aby polovinu platu dostávala a polovinu jí otec ukládal. V rodině byly ještě dvě mladší děti. S vařením se jí vždy nedařilo, ale vydržela, jak píše pamětnice, zvládla „*úlohu hospodyně na výbornou*“.⁵⁶ Když se Mitzin otec znovu oženil, odešla

⁵⁰ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 14.

⁵¹ Tamtéž, s. 16.

⁵² Tamtéž, s. 76–77.

⁵³ Tamtéž, s. 74.

⁵⁴ Tamtéž, s. 120.

⁵⁵ Tamtéž, s. 120

⁵⁶ Tamtéž, s. 61–62.

Mitzi jako vychovatelka do židovské rodiny zubního lékaře ve Vídni. Měla talent na ruční práce, a tak ji paní přihlásila do kurzu na uměleckoprůmyslové škole.

V roce 1918 padl Mitzin snoubenec na frontě a zemřelo dítě, jemuž dělala vychovatelku. Zůstala bez životní perspektivy. Zamiloval se do ní voják vracející se z války, učitel, a nabídl jí sňatek, po spontánní zamítavé odpovědi změnila Mitzi názor a upřednostnila zajištěnou budoucnost paní učitelové před sňatkem z lásky.⁵⁷

Podobně Evina bytná v Náchodě, školníková dcera, se nechala od rodičů přesvědčit, že si musí především hmotně zajistit budoucnost. Vzdala se své lásky a vdala se za sedlákovu syna, v jehož rodině sloužila. Syn dostal městský dům a pohostinství, ale ženě stále vyčítal, že si ji vzal „s *holým zadkem*“. Měli posluhovačku na jeden a půl hodiny denně, která pomáhala „*při větších pracích*“. Šťastná nebyla.⁵⁸

Spolužák chtějící po maturitě studovat práva, jemuž se Eva líbila, se jí vzdal, protože si byl vědom toho, že je stejně chudá jako on a že on bude potřebovat věno, které by mu usnadnilo otevření kanceláře.⁵⁹

Jedna z prvních Eviných spolubydlících z privátu na studiích v Praze byla vdaná. Pocházela zřejmě z movitější židovské rodiny, protože její matka koupila novomanželům v Jablonci byt. Spolubydlící se vdala za svého profesora. Po roce se ale začala, jak se píše, v manželství nudit, nechtěla dítě a začala studovat práva.⁶⁰ Což byl asi úplně nový a také asi ojedinělý vzor chování.

Závěr

Z uvedeného vyplývá, jak jsme zjistili již dříve, že role hospodyně byla trvale do konce 19. století žádoucí u mladých žen a převažující. Ukazuje se ale také, že se v generaci narozené kolem roku 1875 zřejmě výrazně omezil starý vzor chování žen ze středních vrstev: neprovdaná nezůstala pasivně žít v rodině příbuzných, např. bratra nebo sestry, kde by vypomáhala v domácnosti, což paměti dokládají ještě pro předchozí generaci jako naše starší zjištění. Zabydlel se již vzor nastupující v poslední čtvrtině 19. století, vlastní zaměstnání a samostatnost. Jistě ne prestižní vzor, ale řešící nově postavení neprovdané.

Stále se ještě jako dost frekventovaný vzor i v nejmladší sledované generaci žen uplatňovalo preferování sňatku pro materiální zajištění před sňatkem z lásky a podobně účelově (asi ne překvapivě) i u nejmladší generace mužů. Tedy dodržování sociální stejnorodosti manželů. Sňatek pod nebo nad stav býval i zdrojem výčitek a ponižování v manželství. Současně to souvisí s prestižním chováním a distancí mezi sociálními skupinami, které však bylo podle pamětí narušováno i respektováno v generaci narozené kolem roku 1875. Lze vidět

⁵⁷ Tamtéž, s. 63–64.

⁵⁸ Tamtéž, s. 160–162.

⁵⁹ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, E.: c. d., s. 134.

⁶⁰ Tamtéž, s. 137–139.

i starý vzor druhých sňatků vdov, které měly vyřešit chod firmy, i nový, dříve jen ojedinělý vzor, kdy vdova řídila podnik sama.⁶¹

Také se potvrzuje pokračování postavení ženy a její uplatnění v rodinných příjmech v chudší středostavovské rodině, kde bylo běžné, že žena v mužově profesi vypomáhala nebo se účastnila nějaké vypomáhající činnosti. Dokládá to i (relativně obtížně ze sociálních důvodů dosažená) profese středoškolské učitelky, což u bohatších středostavovských rodin nemuselo být, jak ukazují např. vzpomínky právníka ve státních službách J. Ročáka, jehož žena s vysokoškolským vzděláním zůstala ve třicátých letech v domácnosti, prý pro relativně nízký plat aspirantky na profesuru (500 Kč za měsíc).⁶²

Zatímco úplně nové je zřejmě legální přerušení těhotenství v době materiální tísně rodiny. Podobné novum představuje rozpad rodiny rozvodem, což potvrzují ve sporadických případech pro generaci narozených kolem roku 1875 vzpomínky J. Ročáka, zatímco generace žijící v meziválečném období se rozváděla již častěji.

A nová je snaha o kvalitní vzdělání dívek z chudších středních vrstev, které byly v první polovině 19. století od knih odháněny, protože se čtení považovalo za lenošeni a zbytečnost. Nová je i dostupnost institucionalizované stipendijní podpory, státní i spolkové, pro zajištění studia chudších dívek. Stejně jako nové a zřejmě výjimečné je studium vdaných žen s předpokládaným dobrým materiálním zázemím.

Zjevně nové a našťěstí přechodné je zavádění vzorů chování nacionálních socialistů do obecných vztahů k Židům a jiným neněmeckým skupinám, které se promítly přehradami i ve sňatkové politice a k předmanželskému zjišťování plodnosti žen, motivovanému povinností dát říši děti.

Lze konstatovat, že tempo změn v modifikacích vzorů chování žen se v meziválečném období zrychlilo a že nové vzory se vyvozovaly z emancipačních snah a zčásti i z ideologických podnětů, které našťěstí zůstaly krátkodobé.

⁶¹ MUSILOVÁ, D.: *Ženy a podnikání*. In: MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J. (eds.): *Studie k sociálním dějinám 10*. Opava 2002, s. 174–81.

⁶² MACHAČOVÁ, J.: *Čeští státní úředníci a pobraničí ve 30. letech. Analýza paměti JUDr. Jaroslava Ročáka*. In: MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J.: *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950*. Opava 2002, s. 114.

Summary

**PATTERNS OF GIRLS' AND WOMEN'S BEHAVIOUR BETWEEN TRADITION AND EMANCIPATION,
GERMAN BORDERLAND 1880–1938**

Jana Machačová

The author analyzes patterns of behaviour of three women's generations (born about 1850, 1875 and 1910) taken down in memoirs of Eva Althammer-Švorčíková and collates them with results from previous researches of behavioural patterns in the 19th century. It validates outlasting of older behavioural patterns in orientation on the role of housewife, fortune in front of love in marriage, favour of social homogeneity. However, it is also obvious, that some of new patterns oriented on careful education of girls, their professional preparation instead of common gaining ground in the congenial families. Institutional securing of support and scholarships for poor students, girls also, was a new possibility from which a new behavioural pattern evolved.

ZAVEDENÍ VÝROBY LODNÍCH PANCĚŘOVÝCH DESEK VE VÍTKOVICÍCH V DEVADESÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ

Zdeněk Jindra

JINDRA, Z.: *The Beginning of the Ship's armour plates production in the Ironwork Vítkovice in the nineties of the 19th Century*

Under the influence of increasing tension in the international relations A. Rothschild and P. Kupelwieser decided to produce partly also the war material in Vítkovice. P. Kupelwieser was inspired when visiting Krupp works (1884). After Krym-war in Russia and civil war in USA the production of ship's armour plates in the world has began. In the eighties, the compound plates from Cammel-Sheffield and the casehardening plates from Schneider-Creusot dominated on the market. In the first half of nineties two new processes of Harvey and Krupp appeared. The beginning of the armour plates production in Vítkovice is connected with the work of then general director Paul Kupelwieser. In 1891–1892, he had already obtained a contract to deliver the armour plates for three warships of Austrian-Hungarian navy. These plates were produced in Vítkovice by its own simple process. Two events in spring 1893 caused the turnover: on 3. 4. 1893 Kupelwieser (adherent of Krupp) resigned from the post of director of ironworks and on 3. 5. 1893 his successor Emil Holz concluded the license-treaty with Harvey Steel Co. A table with all deliveries of Vítkovice armour plates from 1892 to 1897 is presented in the conclusion.

Keywords:

warlike preparations on the sea – the evolution of ship's armour plates in the world – the production of these plates in Austria-Hungary – especially in Vítkovice

Contact:

Univerzita Karlova, Česká republika; zdenek@proxima.net

Podmínky a předpoklady

Když počátkem devadesátých let zařadilo Vítkovické horní a hutní těžířstvo (VHHT) do svého výrobního programu válcování pancéřových desek pro válečné lodě, nebylo to ze strany

jeho managementu nikterak náhodné a už vůbec ne překvapivé strategické rozhodnutí. Mluvílo pro ně více důvodů:

(1) Z širšího hlediska byl přechod firmy k produkci válečného materiálu určován všeobecnou napjatější atmosférou v mezinárodních vztazích a vyšším zbrojním úsilím velmocí, zapříčiněném jejich usilovným zápolením o kolonie a stejně tak o zboží a kapitálové trhy. Habsburská monarchie se k tomuto obecnému trendu přihlásila okupací Bosny-Hercegoviny (1878) a uzavřením Trojspolku s Německem a Itálií (1879–1882), jakož i hospodářskou expanzí na Balkán. Vojenský materiál se více než kdy předtím stal vyhledávaným a dobře placeným výrobním artiklem, a právě to také zřejmě přimělo barona Alberta Rothschilda (1844–1911), jednoho z hlavních majitelů vítkovické hutě, k tomu, aby už v osmdesátých letech vyslovil přání zapojit podnik vedle již probíhajících dodávek lodních konstrukcí přímo do lákavé, dosti lukrativní výroby vojenského materiálu.¹

(2) Stejně tak mohly v té době vedoucím představitelům VHHT stěžejí uniknout nové trendy ve vývoji válečnictví, zejména převratný objev bezdýmného střelného prachu (1888), který rozšířil nové, vyšší kolo v odvětvém přetahování mezi útočnými a obrannými válečnými prostředky, konkrétně mezi stále účinnějším dělem a stále odolnějším pancéřem, použitým v pozemních pevnostech a na válečných lodích. Pro VHHT bylo v návaznosti na jeho dosavadní vývoj a též vzhledem k zařízení jeho ocelářských provozů snazší vstoupit do tohoto zápolení na poli výroby lodních pancéřů; výroba ocelových kanónů jako technicky a též investičně náročnější výrobní proces, vyžadující zaškolený a vysoce kvalifikovaný personál, byla tehdy pro firmu neschůdná.

(3) Vstup do výroby lodních pancéřů plně odpovídal podnikatelským záměrům a též v tomto směru provedeným přípravným krokům podnikového managementu, v jehož čele stanul v letech 1876–1893 jeden z nejlepších hutních odborníků Rakouska, Paul Kupelwieser (1843–1919) v postavení generálního ředitele VHHT.² Už během prvních deseti let svého působení dokázal pozvednout Vítkovice v „*nesporně nejvýznamnější a nejuznávanější železárnou Rakouska*.“³ Nejprve zabezpečil její rozvoj tím, že rozšířil a modernizoval surovinovou a vysokopecní bázi podniku, poté se soustředil na výrobu kvalitní rafinády, kde mohl ve službách právě nastupujícího „věku oceli“, nových způsobů velkovýroby plávkové oceli (besemerování, martinování a tomasování) nejvíce uplatnit své odborné znalosti, rozsáhlé praktické zkušenosti a manažerské schopnosti, získané předtím na báňské akademii v Leobenu, na studijních cestách po hutích v Německu, v Belgii a Anglii a hlavně při řízení oceláren v dolnorakouském Ternitz a v českých Teplících.⁴ Jeho cílem bylo zpracovávat vytavené

¹ Archiv a. s. Vítkovice, fond Vítkovické horní a hutní těžířstvo (= VHHT), sign. 10, 529/103 (Životopisy ředitelů), KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss meines Wirkens in Witkowitz und später in Brioni*, s. 3.

² Srov. jeho biografii MYŠKA, M.: *Technik a manažér v ostravském hutnictví železa Paul Kupelwieser (1843–1919)*. Z dějin hutnictví železa 17/1989, s. 145–180; MYŠKA, M.: *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. Ostrava 1997, s. 211–259; MYŠKA, M. a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 250–251.

³ KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss*, s. 2.

⁴ MYŠKA, M.: *Technik a manažér*, s. 148–153.

železo a ocel na polotovary a zčásti též na tovary, v tom i zbrojní, ve vlastních zpracovatelských a strojírenských dílnách. V tomto ohledu položil základní pilíře na cestě k válcování pancéřových desek tím, že přesvědčil majitele a podílíky VHHT, aby financovali v letech 1887-1888 nejprve výstavbu moderní slévárny oceli (Gußstahlfabrik) a kovářny, vybavené na anglický způsob výkonným hydraulickým lisem.

(4) V těchto záměrech P. Kupelwiesera určitě hodně inspirovala prohlídka největší německé ocelárny a dělovky, Kruppových závodů v Essenu na podzim roku 1884. Podle jeho vzpomínek byl k ní dokonce osobně pozván, jeho paměť selhala pouze v tom, že jeho zápis, uložený v archivu VHHT, tuto návštěvu mylně datuje do roku 1888. Jeho hostitel Alfred Krupp (1812–1887) byl již více než rok po smrti. I když fa Krupp své provozy málokdy někomu ukazovala, zvláště ne cizincům, v jeho případě se mu dostalo skutečně mimořádně vstřícného přijetí a také cti, že mu závod „velmi podrobně“ ukázal sám majitelův jediný syn Friedrich Alfred Krupp (1854–1902). Důvod tak neobyčejné ochoty vyšel najevo, když byl za svého pobytu v Essenu hned třikrát pozván do věhlasného sídla rodiny Kruppů, do vily Hügel, k osobní rozmluvě s tehdy pětasedmdesátiletým Alfredem Kruppem. Podle Kupelwieserova prvního dojmu vypadal starý Krupp „ještě dost svěže,“ sám se však cítil natolik „vysílený“, že přijal svého hosta na lůžku. „*Záhy jsem mohl seznat,“* vzpomínal později Paul Kupelwieser, „*k čemu směřovalo moje pozvání... Starý pán mi sdělil, že nepovažuje svého syna za schopného dále vést po jeho smrti jeho velké závody a pomýšlí proto získat syna svého v Rakousku usídleného bratra, pana Arthura Kruppa z Berndorfu, jako svého nominálního dědice a nejvyššího vedoucího svých závodů.*“⁵ Ze stejných důvodů hodlal Alfred Krupp prověřit osobu Paula Kupelwiesera, neboť hledal k Arthurovi profesně zdatného spolupracovníka pro vedení ocelářského resortu firmy. To se potvrdilo, když o několik měsíců později vyslal do Vítkovic v doprovodu synovce Arthura svého syna Fritze, aby si prohlédl tamní železářny a předběžně sondoval Kupelwieserův postoj k možnosti vstoupit do služeb fy Krupp. Když pak 12. července 1885 vyslechl Fritzovu (zřejmě pozitivní) zprávu o jeho ostravské misi, zaslal 15. července 1885 Kupelwieserovi písemnou nabídku, aby za velmi lákavých podmínek (s ročním platem 80 000 M ve srovnání s vítkovickým celoročním příjmem 24 000 zlatých = ca. 48 000 M) zaujal místo technického ředitele v essenské prokuře.⁶

To, že Kupelwieser tomuto svodu nakonec nepodleh a zůstal ve VHHT, souviselo do značné míry s jeho vypjatou profesní ctížádostivostí pozvednout také Vítkovice v prvořadou rakouskou ocelárnu a ve velkém tu vyrábět rovněž válečný materiál. V tomto přesvědčení ho posílilo i vše, co shlédl v essenské továrně: její vysoké výkony na poli slévání, kování a válcování oceli a stejně tak i zbrojní produkce. Sám pomýšlel nejprve na válcování pancéřových desek, jež muselo rakousko-uherské námořnictvo až dosud dovážet z ciziny, a asi z toho důvodu také zavedl na toto téma řeč při své rozmluvě s Alfredem Kruppem. Nepochybně ho k tomu podnítilo i to, že mu dal mladý Friedrich Krupp při prohlídce továrny nahlédnout do ještě zdaleka nedobudované válcovny kompaundních pancéřových desek, jež se tam

⁵ KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss*, s. 2–3; KUPELWIESER, P.: *Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers*. Wien 1918, s. 161–162.; JINDRA, Z.: *Když Krupp byl dělovým králem*, s. 452 (v tisku).

⁶ KUPELWIESER, P.: *Aus den Erinnerungen*, s. 165-166.

v letech 1884-1886 skutečně zkoušely.⁷ Alfred Krupp mu tehdy řekl, že jeho syn by do této výroby opravdu rád vstoupil, ale že on sám je proti tomu, protože považuje za rozporuplné, aby firma až dosud vyrábějící děla schopná prorazit každý ochranný pancéř nyní vyráběla pancéře odolávající každému dělu.⁸ Vnímaje tedy vše, co viděl v Essenu, jako cenný a napodobení hodný příklad pro Vítkovice, Kupelwieser předložil celou záležitost k rozhodnutí baronovi Rothschildovi s tím, že setrvá na svém místě, projeví-li majitelé hutě dostatek porozumění pro jeho další velkorysé plány a vloží za tím účelem do podniku několik set tisíc zlatých. Albert Rothschild zprvu váhal, ale když od Kupelwiesera slyšel, že výroba pancéřových desek vynese desetinásobek investic vložených do jejich výrobního zařízení, dal k projektu svůj souhlas – s vidinou, že si bude moci koupit ještě větší panství a statek s honitbou než původně zamýšlel. S tímto posvěcením Paul Kupelwieser zůstal na svém místě a na essenskou nabídku rezignoval. V důsledku toho selhal také pokus Fritze Kruppa ho v tomto názoru ještě zviklat, když se za ním v doprovodu Arthura Kruppa a jeho paní o několik týdnů později vypravil do jeho letního sídla v alpském Pörschachu. Rozešli se však v dobrém, o čemž svědčí několikeré následné návštěvy Paula Kupelwiesera v Essenu.⁹

Co ho však čekalo na cestě k jeho záměru zavést ve Vítkovicích výrobu pancéřových desek? V jaké situaci se tehdy tato výroba v Evropě nacházela?

Stav výroby lodních pancéřových desek v druhé polovině 19. století

Za výchozí bod pancéřování válečných lodí se považuje námořní bitva u Sinope (1853), v níž se Rusům podařilo Paixhansovými trhavými a zápalnými granáty v několika hodinách zničit celé turecké plachetní (dřevěné) loďstvo. Francie, jež brzy nato v krymské válce vystoupila spolu s Anglií na obranu Turků, postavila proti těmto granátům plovoucí obrněné baterie děl. Jejich úspěch položil základ pancéřování válečných lodí; prvé z nich, francouzská *Gloire* a anglická *Warrior*, byly spuštěny na vodu v letech 1859–1860. Nehledě na legendární souboj dvou obrněných lodí, *Monitoru* a *Merrimacku*, v následující americké občanské válce, Francouzové mohli právem prohlašovat, že se moderní, parní válečné loďstvo, stavěné ze železa a pobité pancéřovými deskami, „zrodilo“ u nich. Ve stejné době vznikla ve Francii a Anglii výroba lodních pancéřových desek, posléze jedna z nejnáročnějších součástí moderního zbrojního průmyslu. Veřejnosti se poprvé představila na třetí světové výstavě v Londýně roku 1862.

První pancéřové desky byly 11–12 cm silné a tvořilo je vlastně jen několik dohromady snýtovaných železných plechů. Od nich přešlo loďstvo k předkovaným válcovaným deskám z pudlovaného železa, jež byly postupem doby zesilovány až na technicky únosnou mez 55 cm (1876). Angličany v té době zavedená tzv. sendvičová konstrukce, pozůstávající

⁷ Tamtéž, s. 161–162; EHRENSBERGER, E.: *Aus der Geschichte der Herstellung der Panzerplatten in Deutschland*. Stahl und Eisen 42, 1922, s. 1231.

⁸ KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss*, s. 3.

⁹ KUPELWIESER, P.: *Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers*. Wien 1918, s. 158–172; MYŠKA, M.: *Technik a manažér*, passim; JINDRA, Z.: c. d.

z několika vrstev železných plátů prokládaných teakovým dřevem, byla však jen přechodným řešením. V letech 1876–1889, jež se z větší části kryjí s Kupelwieserovým ředitelováním ve Vítkovicích a také s jeho rostoucím zájmem o produkt pancéřových desek, ovládaly trh jednak homogenní, povrchově kalené desky z plávkové oceli, dodávané francouzskou firmou Schneider z Creusotu, jednak kompaundní desky, složené ze dvou třetin ze svářkového železa a z jedné třetiny z plávkové oceli, jež vyráběla anglická firma Cammel & Co v Sheffieldu. V té době se objevil na trhu také ocelářský průmysl německý, ale nereprezentoval jej Krupp, který se v předchozích letech marně pokoušel vyrobit vhodné pancěře z kalené kelímkové oceli, nýbrž Stummova huť v sárském Dillingenu, od roku 1880 výhradní uživatelka anglické výrobní licence v Německu. Firma Krupp ovšem v té době neviděla pádného důvodu, proč by měla následovat Stummova příkladu: zčásti asi proto, že to starý Alfred Krupp považoval za poněkud protismyslné, ale daleko spíše byl zřejmě důležitější tržní důvod: německé válečné loďstvo, budované teprve od roku 1867, jevílo zatím jen malou poptávku po tomto artiklu. Jednak se první německé pancéřované lodě stavěly v Anglii nebo se k jejich stavbě v německých loděnicích dovážel anglický materiál, jednak zaujímal německé válečné loďstvo (stejně jako jadranské loďstvo Rakouska-Uherska) až do prahu devadesátých let svou celkovou tonáží mezi námořními státy naprosto podřadné místo.¹⁰ Tak stálo Německo ještě roku 1890 po Anglii, Francii a Itálii ve světovém srovnání tonáže válečného loďstva na čtvrtém místě (190 000 t) a Rakousko-Uhersko daleko za ním až na šestém místě (66 000 t).¹¹

Každopádně až do té doby pancěř po krátkém vzdorování vždy v soutěžení s dělem podlehl a tuto převahu dělostřelectva ještě více posílilo zavedení Nobelova střelného prachu. S náloží menší o 47 % bylo nyní možné docílit až o 10 % vyšší počáteční rychlosti střely, o 17 % větší průraznosti u ústí a o 10 % většího dostřelu nežli s dosud užívaným prismatickým hnědým prachem.¹² Názorně lze tento vývoj ukázat na technickém zdokonalování Kruppova nejpoužívanějšího 24-cm lodního děla v letech 1868–1890: firma v té době dokázala zdvojnásobit váhu tohoto děla i délku jeho hlavně a při použití větších střel zvětšit ústovou energii střel z 978 na 5 370 mt.¹³ Kruppovo 40cm lodní dělo mohlo nakonec 1 000 m od ústí prorazit železnou desku o síle 693 mm a pobřežní dělo ráže 42 cm vrhlo tisícikilogramové střely až na vzdálenost 8 850 m a 1 000 m od ústí proráželo 990 mm silný železný pancěř.¹⁴

¹⁰ LECKEBUSCH, G.: *Die Beziehungen der deutschen Seeschiffswerften zur Eisenindustrie an der Ruhr 1850–1930*. Köln 1963, s. 32–35; BLOCH, J. von: *Der Krieg*, Bd. III. *Der Seekrieg*. Berlin 1899, s. 210; STERCKEN, W.: *Der Kampf zwischen Geschütz und Panzer*. Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure XXXIX/1895, Nr. 38, s. 1161–1165; EHRENSBERGER, E. *Aus der Geschichte der Herstellung der Panzerplatten in Deutschland*. Stahl und Eisen 42/1922, s. 1229 an.

¹¹ KIMMINICH, O.: *Rüstung und politische Spannung. Studien zum Problem der internationalen Sicherheit*. Gütersloh 1964, s. 193.

¹² STERCKEN, W.: c. d., s. 1130–1131.

¹³ BLOCH, J. von: c. d., s. 133–134.

¹⁴ HUNING: *Die Entwicklung der Schiffs- und Küstenartillerie bis zur Gegenwart*. Berlin – Leipzig 1912, s. 41; Zeitschrift des Vereines deutscher Ingenieure 37/1893, s. 663–664.

V této chvíli přišel pro válečné námořnictvo spásný obrat v podobě legované oceli s příměsí niklu, o něco později též chromu, spolu s novými, účinnějšími způsoby tvrzení těchto legovaných desek. K nové, velmi účinné převaze pancéřů nad dělem přispěly tehdy rozhodujícím způsobem tři firmy. Jako první uvedla na trh na sklonku roku 1890 francouzská fa Schneider/Creusot homogenní desky z niklové oceli a hned nato přenesl Američan H. A. Harvey ideu kompaundní desky na nové nikloocelové desky, jejichž vrchní vrstvu podrobil po pět dnů za vysokého žáru zvláštnímu tvrzení tzv. cementováním v dřevěném uhlí. Harveyovy pancěře okamžitě proslavily nejmladší americkou velkoocelárnu Bethlehem Steel Works (Pennsylvanie), neboť mohly být při stejné odolnosti až o 44 % lehčí nežli kompaundní desky. Jejich všeobecnému zavedení se však postavila do cesty fa Krupp. Podněcována k tomu císařem Vilémem II. a námořní správou dala v letech 1890–1891 nákladem 12 mil. M v Essenu do provozu vlastní válcovnu pancéřových desek, tehdy nejvýkonnější a brzy i neznámější ve světě. Pro začátek se spokojila převzetím anglického způsobu výroby kompaundních desek a spojila se za tím účelem s jeho výhradním uživatelem v Německu, se Stummovou hutí v Dillingenu. Hned však zahájila i vlastní pokusy a v krátké době dosáhla na tomto poli tak pronikavých výsledků, že se stala prakticky tvůrcem nového výrobního a utvzovacího postupu. S použitím niklooceli přešla už v únoru 1892 k výrobě homogenních desek, v příštím roce pak zvýšila odolnost těchto desek tvrzením jejich vrchní strany po šestnáct dnů při žáru 1 000 stupňů svítíplynem a konečně roku 1895 přísadou chromu a dalším zdokonalením utvzovacího postupu (patent na „dvojitý kalení“) dospěla k pancéřovým deskám, jež přímo nesly její jméno a představovaly až do první světové války nepřekročitelný vrchol v produkci lodních ochranných pancéřů. Zkoušky s „Kruppovým pancéřem“ jasně prokázaly jeho nadřazenost nad všemi dosud známými ochrannými pancéři: např. 10 cm silné Kruppovy desky odpovídaly co do odolnosti (při ostřelování dělem stejné ráže) třikrát tak silné staré železné desce anebo více než dvakrát tak silné desce kompaundní či homogenní desce z oceli, ba předčily i nedávno vyrobené desky niklové a chromniklové. Paralelně se v některých zemích používal nejvýše Harveyův způsob tvrzení desek. Fa Krupp tím prakticky dobyla zbrojní monopol, o který se v Německu podělila jen se Stummem, zatímco světu nadiktovala podmínky, za nichž byly její pancěře na prodej.

Mohla je od něho koupit každá země (kromě Francie) a Krupp jimi vskutku brzo záboval Rusko, Nizozemí, Norsko, Švédsko, Japonsko a další státy. Pokud šlo o země s vyspělým hutním průmyslem, ty měly možnost získat v Essenu výrobní licenci za jednorázové „odstupné“ a smluvní „odměnu“ v anglických librách za každou vyrobenou tunu.¹⁵ Mezi země, jež se chopily výroby pancéřových desek na podkladě zahraniční licence, se zařadilo na prahu devadesátých let také Rakousko-Uhersko.

¹⁵ LECKEBUSCH, G.: c. d., s. 35–37; SCHOEDTER, E.: *Eisenindustrie und Schiffbau in Deutschland*. Jahrbuch der Schiffbautechnischen Gesellschaft. Berlin 1903, s. 130; ENGELBRECHT, H. C. – HANIGHEN, F. C.: *Merchants of death*. London – New York 1934, s. 80.

Zahájení výroby lodních pancéřů ve Vítkovicích

Jako přímo „průkopnický čin“ ve vývoji VHHT v osmdesátých až devadesátých letech 19. století se v závodním spise z roku 1914 uvádí dalekosáhlé rozšiřování tzv. zušlechťujících provozů a připojení nových zpracovatelských dílen železa, jež podniku umožnily přivést na trh velkou část v hutí vyrobeného polotovaru ve formě hodnotnějších tovarů.¹⁶ Strategickým záměrem podniku bylo využít všech nejnovějších technických a technologických vymožeností cílevědomě především k tomu, aby se vítkovické železárny budoucně proměnily v jakýsi „rakouský Essen“.¹⁷ Výroba celé řady artiklů, sloužících vojenským účelům, se jevila v době všeobecného zbrojního úsilí jako velmi lákavá; slibovala podniku, který se do takového zbrojení zapojí, velké státní zakázky a také nadměrné výdělků, a to vše nezávisle na konjunkturálních výkyvech. Opíraje se o svolení Rothschilda a Gutmanna použit cca polovinu všech čistých zisků k vylepšování stávajících provozů,¹⁸ Paul Kupelwieser považoval za prioritní přípravný krok ke vstupu do zbrojní výroby zajistit k tomu potřebnou základní surovinu. Podle Kruppova vzoru byly i pro něho nejlepší zbrojním kovem kelímková a martinská ocel, což ve stejné době pochopil také Emil Škoda v Plzni. Kupelwieser se lišil od Škody jen tím, že zamýšlel-li Škoda vyrábět z kvalitní plávkové oceli na prvním místě moderní děla, druhý se chystal vyrábět z ní především na trhu stejně žádané lodní pancěře. Ocelářská výroba byla u nás v té době ovšem v rozkvětu i jinde. Tak se stalo, že jen rok po tom, co byla v Plzni uvedena do provozu Škodova ocelárna (1886),¹⁹ a K. Wittgenstein založil Poldinu huť v Kladně (1889),²⁰ zahájil P. Kupelwieser ve Vítkovicích velkolepou výstavbu velké moderní slévárny oceli, nejprve na bázi prostorných kelímkových pecí (Gußstahlfabrik 1887–1888), kterou vzápětí doplnil přístavbou pěti martinských pecí (1889) a následně zřízením obráběcích dílen a kovárnů, vybavené výkonnými parními buchary, moderním hydraulickým lisem, hoblovkami, ohýbacími stroji a pojezdnými jeřáby.²¹ Teprve po této důkladné a několik let trvající přípravě dozrál konečně čas postavit ve Vítkovicích speciální trať na válcování pancéřových desek. Jednalo se o velmi náročné technické dílo, jakých bylo možné napočítat v tehdejší Evropě a ve světě jen na prstech jedné ruky. Jeho zařízení také stálo hromadu peněz: P. Kupelwieser vyčísлил jeho nemalé náklady na cca 500 000 zlatých.²² Ale to asi nebyla konečná suma a nelze ani předpokládat, že do ní byly zahrnuty také výdaje na dříve či později potřebné zakoupení cizí výrobní licence. Po předchozích, už vícero let trvajících investicích, pociťovali majitelé a těžaři VHHT vybudování drahé válcovny pancé-

¹⁶ *Die Witkowitz Bergbau- und Eisenhütten-Gewerkschaft.* (Witkowitz 1914), s. 7–8.

¹⁷ Archiv VHHT, sign. 10 253/46, rukopis DRAPALA, R.: *Hundert Jahre Eisenwerk Witkowitz 1828–1928.* (Vítkovice 1928), s. 209.

¹⁸ KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss*, s. 2.

¹⁹ JÍŠA, V.: *Škodovy závody 1859–1919.* Praha 1965, s. 75.

²⁰ PURŠ, J. (hlavní věd. redaktor): *Dějiny hutnictví železa v Československu 2.* Praha 1986, s. 160.

²¹ HEYTHUM, A.: *Železárny vítkovické.* Hornický věstník a Hornické a hutnické listy III (XXII)/1921, s. 45; MATĚJČEK, J. – WIESNEROVÁ, E.: *K vývoji Vítkovických železáren 1875–1914.* Průmyslové oblasti 4. Ostrava 1973, s. 95.

²² KUPELWIESER, P.: *Kurzer Umriss*, s. 5.

řových desek, značně zkracující jejich čisté zisky, přece jen za poněkud přílišné zatížení, a to nakonec vyostřilo jejich vztahy s generálním ředitelem do té míry, že Kupelwieser na své místo dne 3. dubna 1893 rezignoval.²³ Jeho vrcholné dílo, vysněná válcovna pancéřových desek s nejvyšším možným výkonem, byla sice ještě téhož roku uvedena do plného provozu,²⁴ ale veškeré plody nesmírné přípravné práce, jež jí po léta věnoval, v podstatě přišly k dobru až jeho nástupci ve funkci generálního ředitele VHHT, Emilovi Holzovi (1840–1915). Ten byl do té doby vedoucím vysokopecního provozu a zástupcem ředitele a získal si v této funkci velké renomé jako průkopník thomasace a tvůrce tzv. duplexního ocelářského pochodu (kombinace Bessemerova a Siemens-Martinova způsobu).²⁵

Vstup do výroby pancéřů: 1893 nebo dříve?

Vezmeme-li za základ dosavadní podniková a historická líčení, pak byla nová válcovna pancéřových spuštěna do výroby v roce 1893. A dokonce při tom hned dosáhla též mezinárodně uznaného úspěchu, který podrobně popsal stálý obchodní zástupce fy Krupp ve Vídni, F. Schmidt-Altherr, v záznamu z listopadu 1893: „*Aby našla pro válečné lodě, nacházející se ve stavbě, co nejlepší materiál pancéřových desek, pozvala (rakousko-uherská – Z. J.) marína ke konkurenční střelbě v Pole, jíž se kromě Kruppa zúčastnily firmy Dillingen, Vítkovice, Vickers a Cammel. Byly oštěřelovány měkké a tvrzené desky. Krupp předložil k pokusu tvrzenou desku. K oštěřelování byly použity granáty od Kruppa a od rakouského závodu Streiteben, jež měly být při té příležitosti rovněž vyzkoušeny co do své kvality.*“ Podle Schmidta-Altherra jen náhodná vada materiálu způsobila, že Kruppova deska byla už po pátém zásahu prorážena a vyloučena. O ostatních soupeřích nemluví, ale zřejmě se jim vedlo podobně. Výsledek, jaký sotva kdo čekal! „*V důsledku toho vyšla fa Vítkovice z konkurence jako vítěz, dostala nato objednávky všech desek pro rakouské námořnictvo a prováděla po této zkoušce v odborných časopisech a denních listech bohapustou reklamu, jež ustala teprve až byl závod nucen získat Kruppův způsob tvrzení pancéřových desek.*“²⁶

Avšak podle dokumentů, zachovaných v archivu VHHT, musíme předchozí líčení v některých bodech opravit. Především mnohé napovídá tomu, že je možné počátky výroby pancéřových desek anebo při nejmenším významných a zdařilých pokusů s jejich výrobou, prováděné v „Gußstahlfabrik“, ve speciálním ocelářském oddělení vítkovických železáren, vybudovaném ještě za vedení P. Kupelwiesera, posunout o dva roky nazpět, do roku 1891. Jako první doklad této skutečnosti můžeme uvést vystoupení admirála Maximiliana svobod-

²³ KUPELWIESER, P.: *Erinnerungen*, s. 139; MÝŠKA, M.: *Technik a manažér*, s. 160, 168.

²⁴ Rok 1893, ale bez dalšího určení na den a měsíc, shodně uvádějí např. publikace: *Die Wlkowitzer Bergbau- und Eisenhütten-Gewerkschaft*. (Witkowitz 1914), s. 9; *Technická práce na Ostravsku*. Moravská Ostrava 1926, s. 328; DRAPALA, R.: c. d., s. 193. Od nich to převzala další historická literatura.

²⁵ MÝŠKA, M.: *Emil Holz*. In: MÝŠKA, M. a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska 2*. Ostrava 2008, s. 134–135.

²⁶ Bericht von F. Schmidt-Atherr über die Beziehungen zwischen der Firma Fried. Krupp und den österreichischen Militärbehörden von Juli 1893 bis Juni 1905. Historisches Archiv Krupp-Essen, sign. WA 7 f 635, fol. 2–3.

ného pána Daublebskyho von Sterneck (1829–1897), vrchního velitele rakousko-uherského námořnictva, který dne 3. prosince 1891 v rakousko-uherských delegacích (společném výboru obou parlamentů habsburské dvojmonarchie) m. j. prohlásil: „*Tak nyní vidíme, že po mnoha letech, kdy byla u nás konstrukce (lodních pancéřových – Z. J.) desek započata a opět opuštěna, teď můžeme opět tyto desky vyrábět doma, a já musím se zadostiučiněním vyzdvihnout, že huť ve Vítkovicích vstoupila do soutěže s anglickou firmou Vickers v Sheffieldu, s Kruppem v Essenu a s Dillingenem v pruském Rýnsku. – V této konkurenci zvítězila a obdržela dodávku desek pro oba monitory (říční válečné čluny, zřejmě určené pro Dunaj – Z. J.) ‚Körös‘ a Szamos. Povzbuzena tímto úspěchem, huť nešetřila námahy ani nákladů, aby vstoupila do další soutěže o dodávky pro křižník C. Kvůli tomu provedené pokusné střelby prokázaly pro Kruppa a Vítkovice rovnocenné výsledky, zatímco Vickers zůstal za oběma pozadu. Je samozřejmé, že jsme dodávky zadali našemu domácímu průmyslu, a to bylo o to snadnější, jelikož cena byla významně nižší.*“²⁷ V posledně uvedeném případě se jednalo o zakázku na dodání homogenních pancéřových desek z uhlíkové oceli, kterou vítkovická huť definitivně sjednala s námořní správou ve Vídni 10. ledna 1892. Desky o celkové váze 592 467 kg byly určeny pro křižník *Maria Theresia* a firma si za ně účtovala 594 603 K, to znamená 963,50 K v průměru za 1 000 kg, zatímco Krupp požadoval za nikloocelové desky v průměru 1 692 K za tunu. Pro námořní správu habsburské říše to byl velmi výhodný obchod, na němž díky Vítkovicím ušetřila celkem 437 100 K.²⁸

Z toho jednoznačně vyplývá, že pod vedením Paula Kupelwiesera se VHHT odvážně pustilo do výroby pancéřových desek už v roce 1891: nejprve si s úspěchem vyzkoušelo jejich zhotovení na dodávce lehčích, nevelkých a méně náročných pancéřů pro říční plavidla,²⁹ aby si vzápětí troufalo na dodávku těžších a větších pancéřů pro první velké námořní plavidlo – křižník. Dokud se ovšem v archivu VHHT nenajdou bližší výrobně-technické podklady, můžeme z kusých poznámek na zachovaných dodacích seznamech soudit, že u všech těchto prvních dodávek se zatím jednalo o poměrně jednoduchý materiál – o „*homogenní pancéř z uhlíkové oceli*“, který mohl být opravdu zhotoven „*vlastním (výrobním) postupem*“, jak se o výrobních počátcích pancéřových desek ve Vítkovicích zmiňuje R. Drapala.³⁰ Něco takového bylo v roce 1891 možné jen proto, že výroba lodních pancéřů ve světě se tehdy nacházela v jakémisi přechodném stavu, kdy se více podniků, starší i novější ocelárny, pokoušely objevit nové výrobní postupy.

Druhou věcí, kterou je třeba uvést na pravou míru, je vysvětlení toho, v čem spočívala skutečná, pravá podstata přelomového roku 1893 ve výrobě pancéřových desek ve vítkovické „*Gußstahlfabrik*“ a k ní přílehlé válcovně a kovárně. Z dosavadní literatury bohužel podrobně neznáme stav a dobu instalace technického zařízení této válcovny a kovárně, všechno však

²⁷ Auszug aus den Verhandlungen der Delegationen, Archiv VHHT, sign. 22, 6450/1559.

²⁸ Panzerplatten-Lieferungen (seznam z 9. 1. 1907, Wien), Aufstellung über Lieferung von Panzerplatten in den Geschäftsjahren 1890/91 bis 1905/06 (seznam z 10. 1. 1907, Witkowitz), Archiv VHHT sign. 22, 6450/1559.

²⁹ Kupodivu tyto monitory nejsou zahrnuty do seznamů, uvedených v předchozí poznámce.

³⁰ DRAPALA. R.: c. d., s. 193.

nasvědčuje tomu, že nebylo instalováno v krátké době ani nějakým jednorázovým aktem; spíše můžeme mluvit o plynulém, několik let trvajícím procesu jejich postupného zařízení, zdokonalování a zkoušení, což ostatně také lépe vyhovovalo finančním možnostem podniku. Potvrzením toho je i skutečnost, že jsem se zatím nikde, ani v archivních pramenech VHHT ani v příslušné literatuře, nesetkal s nějakým přesným datem uvedení válcovny pancéřových desek do plného provozu, natož pak se slavností, jež by s tímto aktem byla bezprostředně spojena; všude se jen povšechně uvádí rok 1893. Proto se mi zdá skoro příhodnější, budeme-li v historii výroby pancéřových desek ve VHHT rozeznávat několik vývojových etap a období od roku 1891 do jara 1893 označíme jako *přípravné stadium* této výroby.

Mezník jara 1893 je možné určitě zdůvodnit i zásadní personální změnou ve vedení VHHT. Až do té doby bylo více méně všechno, co Vítkovice podnikly ve prospěch zavedení výroby pancéřových desek, dílem tehdejšího generálního ředitele VHHT P. Kupelwiesera. Jeho investice do této výroby se ovšem na úkor těžařských zisků rozrostly a protáhly do té míry, že to nezbytně vyvolalo zvýšenou nespokojenost podílníků těžířstva, což nakonec přimělo P. Kupelwiesera, aby 3. dubna 1893 své působení v čele VHHT po sedmnácti letech rázem ukončil.³¹

Pro mezník jara 1893 mluví však daleko důležitější událost – převzetí první zahraniční licence na nejnovější způsob tvrzení pancéřových desek, který si dal m. j. též v Rakousku-Uhersku patentovat Američan H. A. Harvey. Bohužel zatím nevíme, co zakoupení této licence předcházelo a kdo z Vítkovic měl tato jednání, probíhající asi týdny či měsíce, na starosti. Zdá se mi však dost nepravděpodobné, že by jejich iniciátorem a hlavním jednatelem byl P. Kupelwieser. To by naprosto odporovalo tomu, že se už léta shlížel v Kruppovu podniku a pokládal jej ve všem za svůj vzor. Čistě hypoteticky je možné dokonce nastolit otázku, nevznikl-li tehdy mezi vedoucími muži VHHT rozpor, zda se mají pancéře ve Vítkovicích vyrábět podle Kruppova nebo Harveyova způsobu; spory o různé výrobní a finanční otázky mezi P. Kupelwieserem a jeho zástupcem Emilem Holzem byly podle M. Myšky ostatně už letité.³² V té souvislosti se mi jeví v dosavadní literatuře vžitě zdůvodňování překvapivého odstoupení Paula Kupelwiesera z vedení VHHT hlavně finančními neshodami s těžaři jako poněkud vágní a ne dost průrazné; pro tak vážné rozhodnutí musel mít Paul Kupelwieser s velkou pravděpodobností další vážné důvody a v tom případě mohlo být pro něho dost zásadní otázkou, jakou výrobní licenci mají Vítkovice koupit, neboli jakým směrem se bude napříště ubírat jím vybudovaná válcovna pancéřových desek. Časová shoda a následná posloupnost mezi Kupelwieserovou rezignací a podpisem E. Holze, nového generálního ředitele VHHT, pod smlouvou s Harveyem, obojí datované na jaře 1893 (s rozmezím pouhého měsíce, 3. dubna a 3. května), jsou skutečně až příliš nápadné.

³¹ KUPELWIESER, P.: *Erinnerungen*, s. 139; MYŠKA, M.: *Rytíři průmyslové revoluce*, s. 247.

³² MYŠKA, M.: *Rytíři průmyslové revoluce*, s. 247.

Licenční smlouva s Harveyem

Vítkovické železárny uzavřely v průběhu devadesátých let 19. století vícero licenčních úmluv, jež se týkaly výroby válečného materiálu, ale přímo gründerový význam náleží jistě té první. Byla podepsána v Londýně s datem 3. května 1893 mezi VHHT s americkou Harvey Steel Company. Na základě této úmluvy Harvey Co povolovala a VHHT přebíralo rakousko-uherským patentem chráněnou licenci na výrobu válcovaných, kovaných či odlitých pancéřových desek jak pro válečné lodě tak pro pozemní pevnosti. Na druhé straně se Harveyova společnost zavazovala poskytnout VHHT všechny potřebné plány, informace a pomocné služby k úspěšnému zhotovení dotyčných výrobků a současně vyloučit z tohoto výrobního práva jiné osoby či firmy v Rakousku-Uhersku. Vítkovické těžiřstvo smělo kromě dodávek vlastní vládě exportovat Harveyovy pancěře i do ciziny, vyjímaje USA, Francii a Itálii, mimoto do Velké Británie pouze na zvláštní povolení tamní pobočky Harveyovy společnosti. Za to bylo povinností VHHT zasílat Harveyově společnosti po dobu platnosti dotyčného patentu ve dvou ročních splátkách (1. ledna a 1. července) následující poplatky:

- 6 anglických liber za každou tunu jakkoli tlustých Harveyových pancéřů dodaných vládě Rakouska-Uherska;
- 8 anglických liber za tunu u všech desek 6 a více palců³³ tlustých;
- 4 anglické libry za tunu u všech desek pod 6 palců tlustých, dodaných jakékoli jiné vládě než rakousko-uherské.³⁴

Vyplacení licenčních poplatků představovalo sice pro vítkovické těžiřstvo na mnoho let určitou finanční zátěž, ale tato oběť byla nakonec únosná ve srovnání s tím, co mu Harveyova smlouva přinesla pro hladký a výnosný chod válcovny pancéřových desek. Nic už nebránilo tomu, aby se obchody s tímto válečným materiálem mohly nyní zdárně a naplno rozvinout, na prvním místě odbyto doma. Už 15. prosince 1893 byla na programu zasedání těžařské rady VHHT jako druhý bod zpráva generálního ředitele Emila Holze o jeho nedávné úspěšné cestě do Vídně, při níž se mu podařilo dojednat s námořní sekci ministerstva války podmínky pro dodávky pancéřů pro válečná plavidla A, B, C, jež se měla stavět v loděnicích monarchie v následujících třech letech. Pak uplynulo jen půl roku a na vítkovické střelnici se 12. června 1894 konala první přejímka lodních pancéřů, vyrobených pro tyto objekty novou metodou. A brzy se přihlásili též zahraniční zájemci: 12. února 1896 se na zasedání těžařské rady VHHT referovalo o dohodě s ruským ministerstvem námořnictva, že mu bude zdarma dodána jedna pancéřová deska za účelem srovnávací střelecké zkoušky s výrobky konkurence.³⁵ V případě dodávek pro plavidla A, B, C se konkrétně jednalo o nízkotonážní pobřežní obranné lodě *Monarch*, *Wien* a *Budapest*, jež postačilo ochránit pancéřovými pásy z osmiprocenní, Harveyovou metodou vytvrzené niklové oceli. Ale i tak byla jejich cena

³³ Jeden anglický a americký palec (foot, německy Zoll, Fuß) = 0,305 m.

³⁴ Dohoda v německém překladu, pořízená zřejmě pro interní potřebu a parafovaná Emilem Holzem ve Vítkovicích 15. 5. 1893. Archiv VHHT, sign. 10, kart. 663, sl. 4.

³⁵ Protokoly těžařské rady 1893–1900 (Soupis fondů), č. XII z 12. 2. 1896. Archiv VHHT, sign. 150/15.

skoro dvakrát vyšší nežli u pancěrů dodaných v roce 1892 pro křižník *Maria Theresia*: oproti tehdy použité obyčejné uhlíkové oceli, jež stála 963,50 K/1 tuna si nyní VHHT účtovala za jednu tunu 1 856,50 K. A když byla návdavkem k tomu v září 1897 uzavřena s vídeňskou námořní správou smlouva na pancěrování křižníku *Kaiser Karl VI.*, byly ceny za dodaný materiál diferencovány: za desky z desetiprocentní niklové oceli požadovalo VHHT 1 856,50 K/1 tuna, za pancěrové věže 1 974 K/1 tuna, za méně náročné pancěry z osmiprocentní niklové oceli v plochém tvaru 1 601,53 K/t, za ohnuté pancěry 1 719,03 K/t a za spojovací materiál 2 469,60 K/t; ale nakonec činila cena pro celou dodávku v průměru 1 811,73 K/t, to znamená skoro o 45 K méně než v případě pancěrování, jež VHHT vyrobila v roce 1894 pro zmíněné obranné pobřežní loď *Monarch*, *Wien* a *Budapest*.³⁶ Menší ústupek z ceny si vítkovická huť vynahrádila větším kvantem dodávek, jak to vyplývá z následující tabulky. Ta shrnuje všechny dodávky pancěrových desek z Vítkovic až do roku 1897 (z neznámých mi důvodů dva říční čluny *Körös* a *Szamos* z roku 1891 v tomto podnikovém seznamu chybí).

Tab. 1: *Vítkovické pancěrové desky, dodané rakousko-uherskému námořnictvu 1892–1897*³⁷

dodávka uzavřena	válečné loď	kvalita pancěry	váha pancěry v t	cena pancěry v K
10.01. 1892	křižník <i>Maria Theresia</i>	homogenní uhlíková ocel	592,4	594 603
květen 1894	pobřežní loď <i>Monarch</i>	Harveyův z niklooceli	864,4	1 611 193
květen 1894	pobřežní loď <i>Wien</i>	Harveyův z niklooceli	871,2	1 636 222
květen 1894	pobřežní loď <i>Budapest</i>	Harveyův z niklooceli	867,3	1 628 431
7.09. 1897	křižník <i>Kaiser Karl VI.</i>	Harveyův z niklooceli	1 024,6	1 882 806
1896/1897	švédská marína	Harveyův z niklooceli	10,5	14 300
Suma 1892-1897	přes 5 plavidel	většinou Harvey	4 230,4	7 367 555

VHHT získalo hned od počátku devadesátých let v habsburské monarchii výsadní pozici monopolního dodavatele pancěrového materiálu a zachovalo si toto postavení až do konce monarchie. A to se stoupajícími dodávkami po stránce kvantitativní i co do výnosů. V prvním přípravném stádiu od roku 1891 do začátku roku 1893 vyzbrojila huť tímto materiálem pouze tři loď, naproti tomu během následujících šesti let, v *první vývojové etapě 1893–1897*, kdy už využívala Harveyovu licenci, se celková váha dodaných pancěrů zvedla skoro na šestinásobek a jejich kalkulační cena dokonce až na desetinásobek. Jestliže jsme však přesto ukončili tento pozoruhodný seznam úspěšných dodávek a finančních výnosů rokem 1897, stalo se tak proto, že ještě zdárnější výsledky příštích let už očividně spadají do následné, *druhé vývojové etapy* výroby pancěrových desek ve Vítkovicích. Přelom nastal uzavřením nové, rozšířené licenční smlouvy dne 9. května 1898 mezi VHHT na jedné straně a Har-

³⁶ Seznam Panzerplatten-Lieferungen 1892–1902 (vom 9. 1. 1907). Archiv VHHT, sign. 22, 6450/1559.

³⁷ Zdroj: souhrn údajů ze dvou seznamů Panzerplatten-Lieferungen, Wien 9. 1. 1907 a Aufstellung über Lieferung von Panzerplatten, Witkowitz 10. 1. 1907. Archiv VHHT-22, 6450/1559.

veyovou společností a firmou Fried. Krupp/Essen na druhé straně.³⁸ Tato smlouva byla pozoruhodná ze dvou důvodů. (1) Vítkovické těžišstvo mohlo od té doby vyrábět pancéře v ještě vyšší, odolnější kvalitě než dosud: podle metod, jež kombinovaly Harveyův postup s novými výrobními metodami, jež mezitím s velkým zdarem vyzkoušela firma Krupp. (2) Podepsání smlouvy s VHHT zjevně předcházela dohoda o výměně patentů mezi vlastníky dvou jedinečných postupů na výrobu velmi odolných pancéřů, mezi Harveyem a firmou Krupp. Byl to první krok ke kartelizaci výroby pancéřových desek v mezinárodním měřítku, k jehož stvrzení a rozšíření došlo roku 1901, když se pod hlavičkou United Harvey Steel Cie, jež existovala jen na papíře a jíž předsedal Albert Vickers, spojili ke vzájemné spolupráci všichni velcí výrobci pancéřových desek ve světě.³⁹

³⁸ Vertrag, geschlossen den 9. Mai 1898 zwischen der Harvey Continental Steel Co Ltd. in London und der Firma Fried. Krupp in Essen, Deutschland einerseits und der Witkowitz Bergbau- & Eisenhütten-Gewerkschaft in Witkowitz, Mähren andererseits. Archiv VHHT, kart. 683, sl. 10.

³⁹ LEHMANN-RUSSBÜLDT; O: *Die blutige Internationale der Rüstungsindustrie*. Hamburg – Bergedorf 1930, s. 8; MANCHESTER, W.: *Krupp. Zwölf Generationen*. München 1968, s. 218.

Zusammenfassung

DIE EINFÜHRUNG DER SCHIFFS-PANZERPLATTENERZEUGUNG IN WITKOWITZ IN DEN 90ER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Zdeněk Jindra

Die Bedingungen und Voraussetzungen. (1) Die wachsende Spannung in der internationalen Beziehungen führte Albert Rothschild, einen der Hauptbesitzer der Witkowitz Bergbau- und Eisenhütten-Gewerkschaft (WBEG) bereits in den 80er Jahren zur Entscheidung das Werk mehr der Rüstungsproduktion anzuschließen. (2) Die Erfindung des rauchlosen Schießpulvers (1888) entzündete eine höhere Stufe im uralten Wettkampf der Angriffs- und Verteidigungsmittel im Kriegswesen. Für die WBEG war es aus verschiedenen Gründen leichter an diesem Kampf mit der Produktion der Panzerplatten teilzunehmen. (3) Das entsprach auch dem Vorgehen des Managements der WBEG unter Führung des Generaldirektors P. Kupelwieser. (4) Dieser wurde stark durch die Besichtigung der Kruppwerke (1884) inspiriert. Alfred Krupp wollte ihn damals zum Leiter des Stahlressorts seiner Werke gewinnen und schickte im Juli 1885 seinen Sohn Fritz zu diesem Zweck sogar nach Witkowitz. Paul Kupelwieser ließ sich aber nicht überreden, nachdem ihm A. Rothschild versprach mehr Investitionsmittel für die ersehnte Flußstahl- und Panzerplattenerzeugung zu widmen.

Die allgemeine Entwicklung der Panzerplattenerzeugung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Nach der Vernichtung der türkischen Segelflotte bei Sinope (1853) durch die Russen führte Frankreich im folgenden Krimkrieg gegen die Paixhans' Zündgranaten die schwimmenden gepanzerten Geschützatterien ein. Mit dem Bau der ersten Panzerschiffe „Gloire“ und „Warrior“ entstand in Frankreich und England auch die Erzeugung der Panzerplatten für die Schiffe und die Landbefestigungen. Die technische Entwicklung ging voran von einigen zusammengenieteten Eisenplatten zu den gewalzten Puddeleisenplatten, die schrittweise verstärkt wurden. In den 80er Jahren kamen zum Wort die Kompaund-Platten (Cammel-Sheffield) und homogenen Platten aus gehärtetem Flußstahl (Schneider-Creusot). In Deutschland erzeugte damals die Panzerplatten (nach englischem Verfahren) nur die Stumms' Hütte in Dillingen. Aber die immer leistungsfähigere Geschütze hatten in diesem Wettstreit immer wieder die Oberhand. Das änderte sich seit 90er Jahre mit der Einführung der Nickelstahlplatten von Schneider, aber noch wichtiger zeigte sich das Zementierungs-verfahren von H. A. Harvey und der Einstieg der Fa Krupp in diese Erzeugung, die nach kurzer Zeit mit dem lange Jahre unübertrefflichen „Krupp-Panzer“ auf den Markt kam.

Aufnahme der Panzerplattenherstellung in Witkowitz. Als ein Vorbereitungsschritt zur diesen Erzeugung ist der Aufbau der modern eingerichteten Gußstahlfabrik (1887–1888) zu sehen, folgend mit der Einrichtung der speziellen Walzstrasse mitsamt aller Hilfsanlagen. Aber noch vor der vollen Inbetriebsetzung des Walzwerks trat Paul Kupelwieser, der eigentliche Schöpfer dieser Anlage, am 3. 4. 1893 unerwartet von seinem Posten des Generaldirektors ab und an seine Stelle kam sein bisheriger Stellvertreter Emil Holz. Angeblich infolge der Unhelligkeiten mit den Gewerken wegen der Finanzierung der Neuanlagen, aber hypothetisch kann man auch einen konzeptionellen Widerspruch zwischen P. Kupelwieser (Anhänger Krupps Methode) und E. Holz (Anhänger Harveys Verfahren) in Betracht zu ziehen.

Die Anfänge der Panzerplattenerzeugung: 1893 oder früher? Laut offizieller Darstellung der Geschichte der WBEG wurde das neue Panzerplattenwalzwerk im Jahre 1893 in Betrieb genommen. Aber in der Chronik der Gewerkschaft finden wir kein festes Datum, keinen Feiertag dieses Ereignisses. In Wirklichkeit kann man die Anfänge der Panzerplattenherstellung in Witkowitz in das Jahr 1891 zurückschieben. Der Kommandant der österreichisch-ungarischen Kriegsflotte, Admiral M. von Sterneck sprach in den österreichisch-ungarischen Delegationen bereits am 9. 12. 1891 über die erfolgreiche Teilnahme der WBEG an einem Probeschießen in Konkurrenz mit Vickers, Krupp, Stumm-Dillingen und über die folgende Erteilung des Auftrags auf die Panzerung von zwei Donau-Monitoren nach Witkowitz. Kurz darauf siegte WBEG auch im Wettbewerb um die Panzerlieferung für den Kreuzer „Maria Theresia“. Es scheint aber, es handelte sich dabei um ein einfaches Material (homogener Panzer aus Kohlenstoffstahl), der noch nach einem werkseigenen Verfahren hergestellt wurde. Die grosse Wende kam im Frühling 1893 mit dem Wechsel in der Leitung der Gewerkschaft als der neue Generaldirektor E. Holz am 3. 5. 1893 den Lizenzvertrag mit Harvey Steel Co vereinbarte. Das zeitliche Zusammentreffen des plötzlichen Abganges von P. Kupelwieser und der gleich folgenden Unterzeichnung

des Harvey-Vertrags scheint wirklich zu auffallend. E. Holz setzte sich offensichtlich mit dem neuen Harvey-Verfahren durch. Die Harvey-Platten waren momentan qualitativ besser. Man musste für sie hohe Lizenzgebühren zahlen, aber man konnte für sie andererseits die höheren Preise fordern. Die folgende Tabelle resümiert die Panzerplattenlieferungen der WBEG in den Jahren 1892–1897 (ohne zwei Monitore 1891). Auf dieser Grundlage können wir in der Geschichte der Panzerplattenerzeugung in Witkowitz zwischen einem Vorbereitungsstadium (1891–Frühling 1893) und ersten Entwicklungsstadium (Mai 1893–1898) unterscheiden. Mit der Unterzeichnung des neuen Lizenzvertrags vom 3. Mai 1898 zwischen WBEG einerseits und Harvey Co und Krupp andererseits beginnt für das Plattenwalzwerk in Witkowitz das zweite Entwicklungsstadium.

VZTAHY OBCE ZÁBŘEH NAD ODROU K VÍTKOVICKÉMU HORNÍMU A HUTNÍMU TĚŽÍŘSTVU PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU

Pavel Kladiwa

KLADIWA, Pavel: *Relationships between the municipality of Zábřeh upon Odra and Vítkovice Coal and Ore Mining before World War I*

Zábřeh upon Odra was until the second third of the 19th century only a small landed village with pure Czech inhabitants; but in its surroundings grew up one from the biggest industrial business in Habsburg Monarchy, steelworks in Vítkovice. From the beginning of the 20th century, VHHT had been involved in communal affairs of Zábřeh with the goal to get control of the public space because it wanted to build new production plants. Study describes national and social aspects of divergences between Czech municipal leading and Austrogerman concern before WWI.

Keywords:

Czech lands 1848–1918 – business interests and municipality – communal self-government – communal elections – national conflicts

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; pavel.kladiwa@osu.cz

Vesnice Zábřeh nad Odrou vznikla pravděpodobně v kolonizační vlně v polovině 13. století. Až do konce druhé třetiny 19. století měla zcela agrární charakter. Vceňovací operát stabilního katastru evidoval v roce 1843 v Zábřehu 784 obyvatel žijících ve 101 domech a 171 domácnostech, přičemž členové 164 domácností se živili zemědělstvím, čtyř domácností zemědělstvím a průmyslem a zbývajících tří domácností jinou činností. Malá obec měla na ostravské poměry poměrně velký půdní fond 1 690 jiter¹, z toho 1 345 jiter orné půdy. Bylo to více než v případě dvakrát lidnatější Moravské Ostravy, která měla tehdy 1 456 jiter, z toho 1 193 jiter orné půdy; větší půdní fond než Zábřeh měly z okolních obcí Svinov a Slezská

¹ 1jitra = 0,57ha.

Ostrava. V Zábřehu sídlilo podle údajů stabilního katastru 10 půllánků, 18 čtvrtlánků, 11 zahradníků a 58 malých domkářů (chalupníků).²

Poté se poměry začaly měnit. Industrializace ostravského regionu nezůstala bez vlivu ani na život Zábřehu. Obec se bezprostředně dotkla od osmdesátých let 19. století, zejména vlivem železniční vlečky Vítkovice-Svinov, která procházela jejím katastrem. V blízkosti vlečky bylo založeno hned několik průmyslových závodů.³ Do roku 1880 se Zábřeh rozrostl na 1 439 obyvatel, o deset let později měl 3 209 obyvatel, z toho 2 825 české a 174 německé obcovací řeči. Největší populační boom nastal v posledním desetiletí předminulého století, v němž se počet zábřežských obyvatel, hlavně vlivem migrací, zvýšil na 7 563. Německou obcovací řeč udávalo v roce 1900 stále jen 366 osob, avšak v průběhu následujících deseti let jejich počet vzrostl na 1 111 při 9 809 obyvatelích (dále 7 602 česká, 850 polská a 246 cizinců).⁴ V této skutečnosti se již zřetelně zrcadlí narůstající váha Vítkovického horního a hutního těžářství (VHHT), což byl vlastník železáren v sousedních Vítkovicích a v té době již nejvýznamnější chlebodárcé zábřežské populace. Vítkovické železářny postavily přímo na katastru obce Zábřeh novou ocelárnu. V roce 1913 si VHHT postavilo ještě normálně rozchodnou dráhu z Vítkovic do Zábřehu hlavně za účelem dovozu písku ze zábřežských písečných dolů.⁵

Dalšími průmyslovými podniky v Zábřehu byly továrna na dehtové výrobky firmy Julius Rütgers (zal. 1892, největší průmyslový podnik na katastru obce), továrna na cement firmy Adolf Suess&Co., továrna na dehtové výrobky firmy Posnansky&Strelitz (zal. 1886), šachta Bedříška těžářství Marie-Anne (hloubení zahájené roku 1899 však muselo být nakonec zastaveno), a konečně První strojní cihelna s. r. o. (jako jediná z uvedených podniků byla ovládána českým kapitálem).⁶ V roce 1912 se na prvních čtyřech místech daňové poplatnosti seřadily tři právnické osoby – firmy Adolf Suess&Comp. (7 546 K), VHHT (1 783 K), Poznansky&Strelitz (1 717 K) – a majitel realit Ignác Goldberger (1 657 K).⁷

Od počátku 20. století, kdy vítkovické železářny hledaly prostor k územní expanzi (potřebovaly vybudovat nové výrobní jednotky a katastr Vítkovic byl již přetížen), se VHHT začalo bezprostředně angažovat v zábřežských komunálních záležitostech, přičemž mu očividně šlo o vlastní podnikatelské zájmy. Už před obecními volbami v roce 1901 vydal český tábor vedený dosavadním starostou Černým výzvu, aby obyvatelstvo volilo české kandidáty z přiložené kandidátní listiny, neboť slovanský Zábřeh je napaden, ohrožen a usiluje se o jeho

² PAVLICA, T. [MÝŠKA, M.]: *Ostrava ve světle odhadních operátů; stabilního katastru v roce 1843*. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 8. Ostrava 1975, s. 413–415.

³ JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 620.

⁴ *Special-Orts-Repertorium von Mähren*. Wien 1885, 1893, 1918.

⁵ BARCUC, A. – ROHLOVÁ, E.: *Místopis starých Vítkovic (pokračování)*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21. Ostrava 2003, s. 131–132.

⁶ SKÝPALA, O. – ROZEHNAL, L.: *Ostravský sborník a adresář II. ročník, rok 1909–1910*. Moravská Ostrava 1910, s. 150–154.

⁷ Archiv města Ostravy (= AMO), fond Archiv obce Zábřehu (= AOZ), kart. 7.

poněmčení.⁸ Česká strana v těchto volbách potvrdila své postavení v obci. O tři roky později se vedení VHHT rozhodlo, že se bude bezprostředně angažovat v nastávajících obecních volbách v Zábřehu nad Odrou. Vedlo to k eskalaci napětí, neboť radnice ovládaná Čechy nehodlala vyklidit veřejný prostor v obci. Podle tvrzení českého tisku si nechal sekretář VHHT Walter Landauer předvolat zaměstnance železáren bydlící v Zábřehu a vyhrožoval jim pro případ, že by volili Čechy.⁹ Takové výhrůžky rozhodně nepostrádaly účinnosti vzhledem k tomu, že tehdejší obecní volby nebyly tajné – volilo se ústně před volební komisí.

Obecní volby v Zábřehu začaly na konci září 1904, a to volbou třetího volebního sboru nejnižších daňových poplatníků, jak to ostatně prikazoval volební řád. V tomto sboru se o hlasy voličů ucházel i dosavadní starosta obce, rolník Jan Černý. Česká strana i dále nominovala převážně muže existenčně nezávislé na železárnách – čtyři řemeslníky, dva domkáře a správce velkostatku, a vedle nich pouze dva dělníky.¹⁰ Pár hodin po zahájení volebního aktu došlo k otevřenému konfliktu, který vedl ke zmaření voleb. Co se onoho dne stalo? Dejme slovo oběma zainteresovaným stranám, z nichž každá přišla samozřejmě se svou verzí událostí.

Pro vylíčení volební kauzy budeme parafrázovat a z části citovat článek z *Ostravského deníku*, listu české pokrokové strany. Volby třetího voličského sboru byly po polední pauze násilím přerušeny. Vítkovické železářny vyslali na <bojiště> sekretáře Landauera a množství úředníků a mistrů, kteří ovlivňovali dělníky. Dokonce jim rozdávali poukázky na guláš, pivo a kořalku, připravené v blízké hospodě. Mezi německými kandidáty byli dva židé a čtyři úředníci železáren. Po polední pauze prohrávali němečtí kandidáti (67–46 hlasů) s českými (92–64 hlasů). Strhla se mela mezi českými členy volební komise a úředníky a mistry železáren, kteří se stále snažili kontrolovat, jaké kandidáty si volič vybral [svého zástupce do volební komise se železárnám prosadit nepodařilo, česká samospráva to odmítla – pozn. aut.]: „*Vítkovičtí začali rvát, křičet, až se v uších zaléhalo, zdvíhali hole a hnali útokem na volební komisi jako Japonci na Port Artur. Dva členové volební komise sotva stačili sebrat část papírů a utéci, radní Petřík oknem se zachránil. Začali lítati stoly, židle, hole, jeden mrštil sklenicí, která rozbila hlavu jednomu českému voliči...*“¹¹

Blíže k české straně měl i sociálnědemokratický list *Duch času*. Tehdejší sociální demokracie byla ještě internacionální, k rozporu mezi centralisty a autonomisty došlo až o několik let později, avšak VHHT bylo pro tuto stranu na Ostravsku arcinepřítelem číslo jedna z jiného než národnostního důvodu – vládlo tvrdou rukou nad svými zaměstnanci a nepřipouštělo v železárnách nezávislé odbory. „*V Zábřehu bylo přesvědčení voličů spjata v pouta hospodářské odvislosti a vzpouzející se cit utápěn v alkoholu. Zábřežské volby jakoby pro výstrahu demonstrovaly nestvůrnost a ničemnost obecního volebního řádu, přežitku to staré doby... Ústní hlasování je hanebným, nemravným prostředkem k znásilňování neodvislých neb zbabělých voličů, při slabých charakterech svádí ku korumpování voličů, k prodávání hlasů a tím*

⁸ Tamtéž.

⁹ *Ostravský denník*, 27. září 1904, s. 2–3.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ *Ostravský denník*, 29. září 1904, s. 1–2, článek „Úředníci vítkovických závodů rozbili volby!“

i osobního přesvědčení buď za peníze nebo za trochu chlastu... Veřejnou volbou v obci nemůže dělnictvo dát průchod své vůli a svému přesvědčení, jsouc komandováno svými vykořisťovateli i proti svému přesvědčení voliti. Dělnictvo, pomíjející svého vzdělání a sjednocení, nedbale a lehce nátlaku podlehne. To jsme pozorovali při volbách zábrěžských. Již několik dnů před volbami byli voláni oni voliči zábrěžští, kteří pracují ve vítkovických železárnách, k raportu a bylo jim srozumitelně řečeno, jak se mají při volbách zachovat, by existenci v závodu nepozbyli. To také účinkovalo. V uvedený den již od sedmé hodiny ranní táhly zástupy vítkovických dělníků v čele se svými pobaněči k volební místnosti... První zastavení bylo v Heitlingerově putyce, kde pro znásilněné dělnické voliče bylo přichystáno občerstvení... Úředníci z vítkovických mordoven [takto „titulováni“ sociální demokraté vítkovické železářny – pozn. aut.] obsadili místo, kde voliči museli procházet k volební komisi. Každý z popoháněčů měl seznam v rukou a dával pozor, z jakých lístků kdo volí a hned si ho zaznamenali... Komandanti vítkovičtí na tom neměli ještě dost, co již prováděli, chtěli, aby komisař připustil někoho z jich středu do volební komise, aby i tam se přesvědčili, zda-li je dělníci neklamou. Žádosti jich vyhověno nebylo. Volba se zdlouhavě protáhla do půl druhé a pak byla dvouhodinová přestávka. Přes tu dobu posilňovali se voliči na volebním pivu a guláši, takže než došlo k pokračování volby, měli už mnozí té ráže dost, následek toho byl, že dělali křik a po čtvrtém neb pátém voliči byla volba rozbita a komise se svými papíry měla co utíkat...“ Sociální demokraté kritizovali dále skutečnost, že dosavadní česká obecní klika v Zábřehu s nimi nepočítala, neboť radní Petřík jim slíbil v případě uzavření předvolební dohody pouze tři mandáty, což odmítli jako nedostatečné zastoupení.¹²

S poněkud odlišnou verzí příběhu přišel zástupce centrálního ředitele VHHT Adolf Sonnenschein, a to v dopise jednomu ze spoluvlastníků těžářstva, Salomonu Albertu Anselmu Rothschildovi, do Vídně. Uvedl v něm, že na konci září 1904 probíhají obecní volby v Zábřehu a s ohledem na to, že železářny vlastní v Zábřehu velké pozemky a s velkou pravděpodobností budou tímto směrem v blízké budoucnosti rozšiřovat svá výrobní zařízení, mají velký zájem na participaci na obecní správě. Dále poznamenal, že obec hospodařila s penězi velkých daňových poplatníků nezodpovědně. Vzhledem ke zmiňovaným skutečnostem se VHHT rozhodlo spolu s dalšími v Zábřehu situovanými průmyslovými podniky, že zasáhne do volebního boje: „Vytvořili jsme kandidátní listinu, na níž je zastoupen průmysl, zatímco dřívější obecní samospráva sestávala výlučně z česko-klerikálních, průmyslu nepřátelských rolníků. Přirozeně jsme naši kandidátku zpřístupnili našim dělníkům a sdělili jsme jim, že železářny mají zájem na jejím úspěchu. Dále jsme dělníkům pro čas voleb poskytli dovolenou, abychom jim umožnili volit, aniž bychom samozřejmě dopředu věděli, zdali pro nás budou hlasovat. Nepřekročili jsme přípustnou míru agitace, obzvláště zákonná ustanovení. Pro Vaši informaci sdělujeme, že včera začaly volby ve třetím sboru. Když se během voleb zjistilo, že česko-klerikální kandidáti prohrávají, vyprovokovali Češi nepokoje a znemožnili další volební akt. Volby budou znovu vypsaný. Protože vždy dbáme na to, abychom nepřekročili zákon, a voleb se účastníme jen tam,

¹² *Duch času*, 6. října 1904, s. 1–2.

*kde to vyžadují hospodářské zájmy těžářstva, žádáme Vás, abyste případně denunce nechal bez odpovědi. Budeme Vám vděční, když nás o nich budete informovat.*¹³

O pár dnů později odeslal Sonnenschein Rothschildovi další informace: „Česká národní strana se nyní pokouší dát volbám čistě nacionální charakter a obviňuje průmysl, obzvláště VHHT, že chce Zábřeh germanizovat. Toto tvrzení je samozřejmě nepravdivé, jde nám pouze o hospodářské zájmy.

Při minulý týden probíhajících volbách, jež byly Čechy zmařeny, se ukázalo, že pro průmysl by nebylo nereálné, dosáhnout alespoň částečného volebního vítězství. Tomu chtěli Češi za každou cenu zabránit a spojili se se socialisty.

Pro úplnost ještě musíme poukázat na skutečnost, že jsme byli, stejně jako zbývající průmyslníci, připraveni uzavřít kompromis, jenž by průmyslu zajistil odpovídající zastoupení v obecním výboru. Toto však Češi neakceptovali a chtěli nám poskytnout maximálně 3-5 mandátů v prvním volebním sboru. Jak se proslýchá, chtějí Češi interpelovat v zemském sněmu a jednat s premiérem a s baronem Rothschildem. Tvrdí, že jim bylo ze strany ředitelství VHHT přislíbeno, že se nebude o volby starat. Toto tvrzení je nepravdivé...

V každém případě Vás prosíme, abyste deputaci vysvětlil, že těžářstvo [míněno VHHT – pozn. aut.] musí trvat na účasti v obecním výboru. Na tom musíme trvat, neboť ustupování před terorismem Čechů by pro nás mělo v budoucnu neblahé následky.

*Dr. Landauer bude pozítří ve Vídni, sdělte nám, prosím, jestli se s ním chcete setkat, informoval by Vás podrobně o celé záležitosti.*¹⁴

Jak vyplývá z předešlého citátu, česká strana měla v úmyslu zainteresovat v celé záležitosti své poslance na zemském sněmu. Proto Adolf Sonnenschein zasvětil do kauzy – jako preventivní protopatření – i bývalého moravskoostravského starostu a toho času zemského poslance za městskou kurii, Adalberta Johanného, a to dopisem z 8. října 1904. Kromě již výše vylíčené Sonnenscheinovy interpretace událostí v něm bylo zdůrazněno, že v Zábřehu s více než 7 000 obyvateli jsou situovány tři velké průmyslové podniky, a to Suessova cemenárna, Rütgersova továrna na dehet a další továrna na dehtové výrobky Posnansky&Strelitz. VHHT nemá toho času na katastru Zábřehu žádný závod, ale je největším majitelem tamních pozemků a má v nejbližší době v úmyslu expandovat na katastr obce, neboť prostor, jenž je k dispozici ve Vítkovicích, je již plně obsazený. Asi tisícovka zaměstnanců VHHT v Zábřehu bydlí. Hospodářské zájmy uvedených čtyř podniků, které jsou hlavními daňovými plátcí obce, jsou nepopíratelné. Bohužel je dosavadní zábřežské obecní zastupitelstvo, stojící pod diktátem moravskoostravského advokáta JUDr. Edmunda Palkovského, vůbec nerespektovalo. Průmyslníci se proto již před časem rozhodli, že budou trvat na odpovídajícím zastoupení v obecní samosprávě. JUDr. Palkovský jim v rozhovoru objasnil, že o oficiálním volebním kompromisu mezi zástupci průmyslu a českou stranou v Zábřehu nemůže být vůbec řeči, že by ale mohl průmyslu poskytnout několik mandátů v první kurii. Tuto nabídku „strana průmyslu“ vyhodnotila jako neakceptovatelnou. Volby v Zábřehu byly vypsány na

¹³ Archiv a. s. Vítkovice (= AV), fond Vítkovické horní a hutní těžářstvo (= VHHT)-10, kart. 70, dopis ze dne 29. září 1904, překlad z německého originálu.

¹⁴ Tamtéž, zpráva Sonnenscheina Rothschildovi ze 3. října 1904, překlad z německého originálu.

28. a 29. září 1904. Česká vládnoucí klika usilovala o minimalizaci šancí konkurenta. Aby bylo průmyslníkům poskytnuto na přípravu volebního klání co nejméně času, bylo úřední oznámení vyvěšeno v malém formátu v rohu úřední tabule. Průmyslníci se tak dozvěděli o volbách jen s pětidenním předstihem a začali jednat – což Sonnenschein zdůraznil – zcela v souladu se zákonem.

Dále Johannymu popsal průběh nedokončených voleb do třetího sboru voličů. Volební komise byla sestavena výlučně z Čechů, žádost průmyslníků, aby byl do ní inkorporován rovněž jejich důvěrník, byla odmítnuta. Češi záhy zjistili, že zřejmě prohrají, a snažili se tomu všemi způsoby zabránit – hlavně odmítáním osob, které chtěly volit plnou mocí. Jména voličů české strany byly opakovaně a nahlas vyslovovány, zatímco jména voličů protistrany jen jednou a velmi tiše a pokud se tito nedostavili okamžitě k vykonání volby, byli odmítnuti. Českým voličům neznalým čtení byla jména kandidátů nahlas předčítána, německým ne. Volby byly co nejvíce zpomalovány, aby voliči průmyslové strany, nastupující odpolední směnu, nestihli odvolit. Nakonec si česká strana našla záminku k přerušení voleb.

V závěru dopisu Sonnenschein znovu zdůraznil, že průmysl chce pouze chránit vlastní hospodářské zájmy a je ochoten rezignovat na volební boj, pokud se mu v Zábřehu dostane odpovídajícího zastoupení.¹⁵

Nadřízené státní orgány nařídily – přesně podle litery zákona – opakování zábřežských obecních voleb, a to v únoru 1905. Do té doby zůstalo ve funkci staré obecní zastupitelstvo, které si tak prodloužilo své volební období. VHHT se v tomto mezidobí, trvajícím více než čtyři měsíce, všemožně snažilo o navýšení svého volebního potenciálu. Nespoléhalo se jen na hlasy závislých dělníků ve třetím volebním sboru a na hlasy výše uvedených průmyslových podniků v prvním sboru voličů. Pokusilo se ovlivnit i nezávislé voliče prvního a druhého sboru (jednalo se hlavně o majitele pozemků). Mezi nimi se nacházelo i několik stávajících obecních zastupitelů, např. radní Rudolf Šugar, hostinský a majitel zemědělské usedlosti. V Archivu akciové společnosti Vítkovice se dochoval dopis Rudolfa Šugara centrálnímu řediteli VHHT Friedrichu Schusterovi ze dne 21. ledna 1905: „*Spolu s Pitřikem [jedná se o radního Petříka – pozn. aut.] jsme byli ve vaší kanceláři v záležitosti našich voleb a poté jsme Vám měli podat odpověď, což se nestalo. Nyní Vám píši, že jsme vše sdělili našemu panu starostovi a on se zlobil. Nakonec ale slíbil, že bude pro kompromis pod podmínkou, že skončí všechny soudní pře. Dále jsem se starosty ptal, kdy budou volby a on mi odpověděl, proč mi na tom záleží, že se starosty nikdo neptá, kdy budou volby. U nás je ticho, jen mezi poplatníky se mluví, že by bylo nejlépe uzavřít smír Zábřehu s Vítkovicemi. V tom smyslu se také budu starat, abychom se domluvili a nestalo se to, co posledně. Co se mě týká, vyberte si kandidáty do výboru – poplatníky, kteří obci platí a ne takové lidi, co platí málo nebo vůbec nic, a chtějí poroučet. Máme tu též šikovné členy, například Palička, Kolař a Seděnka. Jestli mi budete psát, tak prosím česky, neboť německy neumím.*“¹⁶

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

Schuster potvrdil o tři dny později příjem dopisu a rovněž Šugarovi oznámil, že VHHT sdělilo prostřednictvím sekretáře dr. Landauera panu Petříkovi podmínky, za nichž je ochotno uzavřít kompromis. Za další dva dny, tedy 26. ledna, napsal Šugar odpověď. Oznamuje v ní, že se s Petříkem domluvili na konání důvěrné schůze, která se bude konat v sobotu v Šugarově hostinci za účasti 28 osob ze Zábřehu a z Hulváka. Mají se dostavit i inženýři VHHT Landauer a Hanel, a Šugar prosí, „*aby přijeli a raději s pěknými slovy než se zlymi, jak říká staré přísloví, dobrá vůle koláče peče a zlá hlavu tepe.*“¹⁷

Jednání v tak širokém okruhu lidí však železárnám nevyhovovalo a evidentně chtěly zůstat pouze nepřímými aktéry, jak vysvítá z Schusterovy odpovědi z 27. ledna: „*Landauer a Hanel jsou zaneprázdnění a schůze se nemohou zúčastnit. Dle našeho mínění není vhodné, abyste celou záležitost projednávali s tolika pány. Prosíme Vás, abyste schůzi odbyli bez naší účasti, jelikož panu Petříkovi jsou naše podmínky známy. Doporučujeme Vám, aby schůze vybrala dva či tři důvěrníky, jež budou s námi dále jednat.*“¹⁸

Už se zdálo, že se situace vyvíjí pro VHHT tím nejprůzračnějším způsobem. Ihned po konání schůze informoval Šugar o tom, že na ní byli vybráni kandidáti všech tří sborů pro obecní volby a dále pět důvěrníků, kteří mají jednat s železárnami – rolník, hostinský a radní Rudolf Šugar, rolník a radní František Petřík, hostinský Vincenc Jindra, hostinský Karel Fusek a majitel realit Ignác Goldberger.¹⁹ Přitom Šugar, Fusek i Jindra byli v roce 1901 podepsáni pod výše uvedenou předvolební výzvu namířenou proti železárnám. Posledního lednového dne 1905 se uvedení muži dohodli se zástupci železáren dr. Waltrem Landauerem a Aloisem Hanelem na společné kandidátní listině pro obecní volby. Obě strany měly mít právo ponechat u volebního stolu své důvěrníky,²⁰ aby měly kontrolu, že se volí podle kompromisní kandidátky.

Zanedlouho došlo ke zvratu, jak Šugar kouzelně vylíčil v nedatovaném dopisu adresovaném ředitelství VHHT: „*Ve čtvrtek byla schůze Politického spolku pokrokového a v pátek schůze obecního výboru. Tam proběhla debata o tom, co jsme provedli. Fusek hodil všechnu vinu na mne, Indru [Jindru – pozn. aut.] a Pitřika [Petřika – pozn. aut.]. Starosta řval jak vzteklý pes a kdyby trochu mohl, tak by mne zabil. Tak vás uvědomuji, že z toho kompromisu sešlo, já nechci o ničem slyšet, vy máte hromadu dělníků, sbor dostanete sami a starosta náš ať to zlé vše sám odnese.*“²¹ To už se rychle blížil termín opakovaných voleb a rovněž česká strana mobilizovala síly, seč mohla. Voliči české strany se zavazovali, že odevzdají hlasy pro předem dohodnuté kandidáty. Dosvědčuje to čestné prohlášení voliče prvního volebního sboru, řezníka Albrechta Helbicha: „*Já níže podepsaný zavazuji se tuto svým čestným slovem, že při nejbližší přštíich volbách do obecního zastupitelstva obce Zábřehu nad Odrou jakožto volič v prěm sboru*

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ AMO, AOZ, kart. 7.

²⁰ Tamtéž. To mělo velký význam pro VHHT, které tak mohlo snáze kontrolovat své zaměstnance v průběhu volebního aktu a vyvíjet na ně maximální možný nátlak.

²¹ AV, VHHT-10, kart. 70.

volebním k volbě určitě a v pravý čas se dostavím a že voliti budu věrně úplně a bezvýjimečně dle kandidátní listiny, s níž souhlasiti bude většina pánů voličů.

Od povinnosti této nemůže mne zprostiti žádná příčina at cesta sebe nutnější, at pohřeb, svatba, at nemoc at záležitost osobní, rodinná, hospodářská nebo jakákoliv jiná leda smrt.

V případě nemoci smrtelné může od povinnosti této zprostiti toliko před volbou dané písemné vysvědčení dvou z těchto lékařů: MUDr. Vladimíra Hradečného nebo MUDr. Jana Maje nebo lékařů vůbec, jichž národní české přesvědčení není sporno.

Zároveň se zavazujeme každý jednotlivý z nás, že žáden z nás jednotlivec nepustí se do vyjednávání ohledně nastávajících voleb obecních s kýmkoli, jmenovitě že toho neučiní a ani neustoupí nikdo z nás do vyjednávání s německými neb vítkovickými voliči a závody a jim žádných slibů neučiní.

V případě nedodržení tohoto závazku z mé strany nenamítám ničeho proti veřejnému pranýřování takové hanebné zrady. Listina tato uložena budiž na věčnou paměť do ohnivzdorné pokladny.²²

V polovině února 1905 (14.–16.) nastal očekávaný termín volebního klání. Šestnáctého února informoval *Duch času* o tom, že výsledek právě probíhajících voleb je nejistý a že vítkovický kapitál (tedy železářny) se snaží ovládnout třetí sbor voličů.²³ O pár dní později už tentýž list s radostí konstatoval, že VHHT obecní volby prohrálo. Česká občanská strana vědoma si hrozícího nebezpečí sdělila čtyři dny před volbami sociálním demokratům, že jim přenechává třetí volební sbor. Za jeho kandidáty byli pak vybráni čtyři dělníci a další občané, kteří přistoupili na kompromisní podmínky sociální demokracie. Ve třetím sboru bylo nakonec zvoleno sedm kandidátů železáren a tři zástupci české strany, jež však ovládla první a druhou kurii. Dělníci železáren byli opět pohoštěni v Herlingrově hostinci a při volbách nad nimi bděli mistři a úředníci.²⁴ Sociálnědemokratický orgán upozorňoval i na slabší stránky vítězství české strany: „*Kdyby Pitřík, Šugar a Indra byli zůstali dr. Landaurovi věrnými, byl by I. sbor ztracen... Slabost charakterů ukázala při volbách celá řada občanů. Ač co rolníci, domkáři a živnostníci jsou úplně neodvislími, přece volili s vítkovickými otrokáři. Snad očekávali, že jim za to Vítkovice zaplatí vyšší cenu za pozemky, jež mají na prodej...*“²⁵

Zábřežský hostinský a majitel pozemků Šugar, který se v uplynulých týdnech tolik angažoval v záležitosti uzavření předvolebního kompromisu mezi železárnami a opozičním křídlem české strany, nakonec k volbám vůbec nešel. Svůj postoj se snažil vedoucím mužům VHHT vysvětlit v nedatovaném dopisu: „*Já níže podepsaný Vám s úžasem sděluji, že mi při tom volebním boji bylo úzko, páni Suess a Landauer poslali pro mě a česká strana mě držela, že nesmím ani ven vyjít, a sociální demokraté mi různými vyhrůžkami vybrožovali. Tak prosím, aby se mi to nezazlívalo, že jsem s vámi neblasoval a i kdybych hlasoval, tak bychom toho málo měli, protože páni Čapka a Goldberger odpadli. Dále mi pan Goldberger řekl, že by nedoporučoval*

²² AMO, AOZ, kart. 7.

²³ *Duch času*, 16. února 1905, s. 4.

²⁴ Tamtéž, 23. února 1905, s. 4.

²⁵ Tamtéž, 2. března 1905, s. 3.

*podání rekursu, protože slyšel, že by to vzbudilo něčí pozornost. Dále bych radil, abyste ode mne odkoupili statek, protože by se vám v příštích volbách hodil.*²⁶

Poslední souvětí zřejmě osvětluje hlavní motiv Šugarova velmi vstřícného postoje k VHHT.

Staronovým starostou obce byl v hlasování nově zvoleného zastupitelstva vybrán rolník Jan Černý. Tím však konflikty zdaleka neskončily. Situace se znovu vyhrtila po třinácti měsících činnosti nového obecního výboru. Na počátku dubna 1906 se konala schůze zastupitelstva, na níž se jednalo mj. o rozdělení obecního výboru do sekcí a o žádosti o stavbu německé obecní školy. Ke schůzi se dostavilo 28 členů výboru a dva náhradníci. Starosta Černý nechtěl připustit takové rozdělení členů do sekcí, jaké zamýšlela většina obecního výboru. Na protest proti tomu odešlo šestnáct členů obecního výboru ze zasedání, takže jich zbylo jen dvanáct a dva náhradníci. Tato usnášení neschopná schůze poté rozhodla o ustanovení tří sekcí obecního výboru a dále mj. zamítla žádost o postavení budovy pro německou školu a schválila žádost o zřízení mateřské školy *Matice české* v obci. Osmnáct členů obecního výboru následně protestovalo proti nezákonnému jednání starosty a požádalo moravsko-ostravské okresní hejtmánství o úřední anulování přijatých usnesení.²⁷ Detailnější informace bohužel z archivních materiálů nevysvitají, avšak ze skutečnosti, že mezi 14 členy obecního výboru, kteří se podíleli na sporném hlasování,²⁸ byl i JUDr. Edmund Palkovský (moravsko-ostravský advokát a vůdce staročeků na Ostravsku), můžeme vyvozovat domněnku, že opoziční křídlo proti starostovi Černému bylo v nějakém spojení s VHHT.

„Česká strana“ starosty Černého se ihned postarala o posílení vlastních pozic, a to způsobem, který byl zcela legální, byť ne zrovna etický – machinacemi s udělováním čestného občanství, které bylo plně v kompetenci obecního výboru. Čestní občané totiž získávali automaticky volební právo buď v nejprestižnějším a početně nejužším prvním volebním sboru, tedy mezi nejvyššími daňovými plátcí, anebo v druhém sboru voličů (v Markrabství moravském totiž platil zákaz majorizace daňových voličů v prvním sboru).²⁹ Obecní výbor Zábřehu nad Odrou odhlasoval na svém zasedání dne 14. května 1906 jmenování 26 čestných občanů obce najednou! Mezi nimi figurovali čeští národní vůdci z Čech i Moravy, jako například Karel Kramář, Albín Bráf, Josef Herold, Václav Šílený nebo Václav Perek, a vedle nich moravskoostravští advokáti a zároveň regionální političtí vůdci Karel Fajfrlík, Josef Široký, Antonín Táborský nebo Rudolf Matouš. Nikdo z nich neměl se Zábřehem bezprostředně nic co do činění.³⁰ VHHT proti tomu podalo stížnost, ale neuspělo.³¹ Na stále platící české převaze

²⁶ AV, VHHT-10, kart. 70.

²⁷ Tato žádost je datována 10. dubnem 1906.

²⁸ Viz AMO, AOZ, protokoly obecních sezení obce Zábřehu nad Odrou 1904–1918, kniha č. 2, 4. dubna 1906.

²⁹ Blíže k problematice využívání či zneužívání ustanovení obecního volebního řádu v záležitostech čestných občanů viz KLADIWA, P.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. I. díl: Vývoj legislativy*. Ostrava 2007, s. 63–64; KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. II. díl, 1. svazek: Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 62.

³⁰ AMO, AOZ, protokoly obecních sezení obce Zábřehu nad Odrou 1904–1918, kniha č. 2.

³¹ Tamtéž, kart. 3.

nic nezměnila ani skutečnost, že Zábřeh prohrál boj proti otevření německé školy v obci. Státní orgány byly nekompromisní, neboť počet dětí hlásících se do tohoto ústavu dosáhl zákonem stanoveného limitu, a tak musel zábřežský obecní výbor schválit rozpočet a plány na výstavbu německé obecní školy.³²

V následujících obecních volbách se situace nezměnila, neboť česká strana uhájila své pozice. VHHT se alespoň snažilo posílit své pozice. Centrální ředitelství těžířstva poslalo továrníkovi Rütgersovi koncept žádosti pro obecní samosprávu Zábřehu ve věci uznání virilního hlasu. Podle § 17 obecního zřízení pro Markrabství moravské totiž musel být každý nejvyšší daňový poplatník v obci, který z celkové výše v obci předepsaných přímých daní odváděl minimálně jednu šestinu, bez ohledu na to, jestli byl členem obce nebo ne, pozván ke každému zasedání obecního výboru, na němž se jednalo o kmenovém majetku obce, o obecním rozpočtu, obecních přirážkách a roční uzávěrce hospodaření. Na zasedání měl právo poradního hlasu a mohl se nechat zastupovat zplnomocněným zástupcem.³³ Ředitelství VHHT usilovalo o to, aby Rütgers udělil plnou moc člověku z těžířstva. Julius Rütgers však odvětil dopisem ze dne 10. dubna 1908, že zaslání konceptu využil a žádost odeslal, ale že nevyužije nabídky, aby virilní hlas přenechal VHHT, neboť do obecního výboru nominuje úředníka ze své továrny ve Vítkovicích.³⁴ Obecní samospráva Zábřehu nad Odrou byla i k roku 1908 ovládána českou lokální elitou, v níž hráli prim zemědělci (čtyři rolníci a tři domkáři, k rolníkům patřili pravděpodobně i dva muži označení za majitele domu), řemeslníci a živnostníci (tři řemeslníci, jeden hostinský a jeden obchodník) a učitelé (čtyři, včetně jednoho ředitele školy).³⁵

Na jaře 1911, v době, kdy už se blížil termín dalších obecních voleb, informovalo centrální ředitelství VHHT daňový referát c. k. okresního hejtmanství v Moravské Ostravě, že podle jeho názoru byly od třech obyvatel Zábřehu nad Odrou (mezi nimi byl i starosta Jan Černý) nahlášeny podstatně vyšší příjmy, než odpovídá realitě, a to za účelem zařazení do prvního volebního sboru pro nastávající obecní volby.³⁶ V listopadu 1911 byl uzavřen kompromis pro nadcházející volby obecního výboru v Zábřehu nad Odrou mezi *Národní radou českou*, obcí zábřežskou a VHHT. Dohoda zaručovala české straně v příští obecní samosprávě jen tu nejtěsnější většinu, neboť v ní stálo následující: šestnáct členů výboru a osm náhradníků bude zvoleno z důvěrníků českých občanských stran a čtrnáct členů výboru a sedm náhradníků z důvěrníků těžířstva. Šest radních a starostu navrhne česká strana a čtyři radní těžířstvo, které rovněž obdrží jedno místo důvěrníka v reklamační a ve volební komisi. Vůdci české strany při jednání byli JUDr. Karel Fajfrlík, předseda ostravského odboru *Národní rady české*, a MUDr. Vladimír Hradečný, zplnomocněný zástupce *Národní rady moravské*

³² Tamtéž, protokoly obecních sezení obce Zábřehu nad Odrou 1904–1918, kniha č. 2, 12. prosince 1906.

³³ O tomto ustanovení podrobněji viz KLADIWA, P.: *Lesk a bída I*, s. 27.

³⁴ AV, VHHT-10, kart. 70.

³⁵ SKÝPALA, O. – ROZEHNAL, L.: *Ostravský sborník a adresář II. ročník, rok 1909–1910*. Moravská Ostrava 1910, s. 150–154.

³⁶ 4. května 1911. AV, VHHT-10, kart. 72.

v Brně.³⁷ Oba tito mužové patřili k vůdčím osobnostem *Politického spolku pokrokového v Moravské Ostravě*.

Dohoda mezi zástupci české strany v Zábřehu a VHHT narazila na odpor místního učitelstva a rovněž sociální demokracie na Ostravsku. Na počátku února 1912 uspořádali sociální demokraté veřejnou schůzi v Zábřehu, na níž se jednalo o příštích obecních volbách a kompromisu MUDr. Hradečného s vítkovickými závody. Dosavadní člen obecního výboru Janda označil dohodu za pohřeb českého Zábřehu. Podle sociálnědemokratického poslance Tomáška se jedná o prodání samostatnosti a českého rázu obce. Vítkovické závody jsou oním pohádkovým hrozným, který svými očima dovedl učitovat zvířata, takže mu vlezla sama do tlamy. Jinak si nelze vysvětlit vydání Zábřehu vítkovickým závodům. Letošní poměr sil bude 16:14, za tři roky budou mít železářny všech třicet členů obecního výboru. Podle Jandy pohřbil Hradečný svým kompromisem český ráz Zábřehu. Nakonec by se dal takový kompromis pochopit, kdyby byl zjedнан ze stanoviska prospěchu celé české menšiny na Ostravsku, kdyby za vliv, který se poskytne Němcům v Zábřehu, byly do snesitelné podoby upraveny poměry v Moravské Ostravě, Přívozu a Vítkovicích. To se nestalo a Zábřeh byl vydán na milost vítkovickým závodům. Rovněž další řečník, sociálnědemokratický poslanec Prokeš, považoval kompromis za zradu české věci. Vytýkal zábřežskému obecnímu výboru neschopnost a nečinnost, poněvadž nebránil vnikání vítkovických závodů do obce. Prohlásil, že sociální demokraté se voleb nezúčastní, neboť nominace zástupce železáren do volební komise znemožňuje sociálnědemokratickým voličům při ústní volbě volit svobodně podle svého přesvědčení.³⁸

Lidová strana pokroková, která byla motorem uzavření dohody s VHHT, se hájila následovně: „*Nezaujali jsme k proneseným řečem Tomáška a Prokeše své stanovisko, poněvadž jsme již 21. prosince vzhledem k výtkám ze strany sociálně demokratické uveřejnili směřodlatné vysvětlení Klubu českých členů obecního zastupitelstva v Zábřehu. Nebude od věci upozornit na podstatnou část tohoto prohlášení: «Volební dohoda mezi obcí Zábřehem nad Odrou a vítkovickými závody odůvodněna byla situací, jaká se vytvořila na základě oprávněných voličů pro nastávající obecní volby na straně české a na straně vítkovických závodů a nutnost a účelnost... Dohoda byla podrobně Národní Radou moravskou a jejím Ostravským odborem prozkoumána a schválena. Dotyčné rozhodnutí Národní rady jakož i fakt sám oznámen byl na schůzi Klubu v listopadu 1911, jenž s přednesenými důvody souhlasil. Okolnost, že z taktických důvodů nemohly být důvody uzavřené dohody veřejně vyloženy, nemůže býti dle našeho mínění dostatečným a omluvitelným podnětem k tomu, aby dohoda sama a její obsah byl na veřejnosti prohlášován za čin ze stanoviska národního nepřijatelný...» Kompromis byl schválen po opakovaných poradách jak Národní radou ostravskou, tak také Národní radou brněnskou. Sociální demokracie tohoto okolnostmi vynuceného kompromisu zneužívá k politické agitaci.*“³⁹

³⁷ 20. listopadu 1911. Tamtéž.

³⁸ *Ostravský denník*, 5. února 1912, s. 2–3.

³⁹ *Ostravský denník*, 8. února 1912, s. 2.

Ostravský odbor *Národní rady* se vůči útokům proti uzavřenému kompromisu ohradil o několik dní později s tím, že ho pokládá za vyvážený.⁴⁰

Sekretář ředitelství VHHT Theodor Haerdtl rozeslal před zahájením voleb oběžník vedoucím pracovníkům těžářstva. V něm sděloval, že se od české strany neočekává vzhledem k uzavření kompromisu sestavení protikandidátky, ale pracovníci železáren musí postupovat jednotně a hojně se účastnit voleb, aby se předešlo možnému překvapení ze strany sociální demokracie. Kontrola odevzdaných hlasů je tentokrát velmi přesně možná, neboť vrchní inženýr Schmidt je členem volební komise.⁴¹

Obecní volby se konaly 18.–23. března 1913. Ve volbách byli zvoleni výlučně dojednání kandidáti. Poslední březnový den se stal novým starostou Zábřehu obecní lékař MUDr. Vladimír Hradečný, jenž obdržel 29 hlasů, oproti tomu rolník Jan Černý jen jeden hlas.⁴² Vladimíra Hradečného můžeme jen stěží podezřívat z toho, že by měl v úmyslu, „prodat“ Zábřeh vítkovickým železárnám, vždyť právě on patřil v předchozích letech k hrstce obětavých agitátorů v sousedních Vítkovicích, kteří tam v devadesátých letech 19. století založením několika spolků „rozhýbali“ skomírající český národní život. Tento lékař si zřejmě uvědomoval, že se Zábřeh bude moci díky investicím VHHT rozvíjet podstatně rychlejším tempem.

Existují i indicie nasvědčující tomu, že uzavření dohody v Zábřehu bylo pro VHHT *conditio sine qua non*, bez níž odmítala převzít financování české chlapecké měšťanské školy ve Vítkovicích, která se ocitla ve finančních potížích.⁴³

Dohoda s těžářstvem v sobě skrývala velká úskalí do budoucna, což se projevilo i v odmítavém postoji sociální demokracie nebo učitelstva k ní. Železářny byly de facto naplno vpuštěny do veřejného prostoru obce, o což usilovaly nejméně jedno desetiletí. Sociálně-demokratický poslanec Tomášek měl zřejmě pravdu v tom, že se VHHT nespokojí s pozicí druhého hráče v obci a v příštích obecních volbách bude usilovat o úplné ovládnutí radnice. Se stoprocentní jistotou to však konstatovat nemůžeme – to by musela I. světová válka vypuknout nejméně o tři roky později, než se stalo. Takto musíme zůstat u příslovce „pravděpodobně“. Následující obecní volby se totiž konaly až za I. republiky, za jiných státních poměrů a na základě rovného a tajného volebního práva.

Na postojích zábřežského radního Šugara můžeme dokumentovat, jak může být – především na lokální úrovni – zavádějící zjednodušování tehdejších zájmových konfliktů pouze na etnickou stránku věci. Je pravděpodobné, že vstřícný postoj Šugara, Petříka a některých dalších majitelů pozemků a domů v Zábřehu k VHHT byl motivován vidinou osobní-

⁴⁰ Tamtéž, 14. února 1912, s. 2.

⁴¹ AV, VHHT-10, kart. 72.

⁴² AMO, AOZ, kart. 7.

⁴³ Generální ředitel VHHT Schuster napsal českým zástupcům ve Vítkovicích dopis datovaný 29. 1. 1912, v němž uvádí, že dohoda mezi zástupci české strany v Zábřehu a VHHT narazila na odpor ze strany zábřežského učitelstva. Proto nechce VHHT v současné chvíli pokračovat v jednání s českou stranou ve Vítkovicích a chce vyčkat, jak se vyvine situace v Zábřehu. AV, VHHT-10, kart. 72. O dohodě mezi VHHT a vítkovickými Čechy uzavřené v létě 1912 viz KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída III*, s. 535–536.

ho finančního profitu, neboť se dal v případě dohody očekávat nárůst hodnoty pozemků i realit. Koneckonců koncem února 1912 napsal *Spolek majitelů domů v Zábřehu nad Odrou* ředitelství VHHT, že by se s jeho zástupci chtěl sejít v záležitosti obecních voleb. Dále se jako historikové musíme smířit s tím, že některé faktory jsou obtížně (pokud vůbec) rekonstruovatelné. Jednání tehdejších aktérů (koneckonců i těch dnešních) se nedá stoprocentně vysvětlit jen racionálním rozbořem faktů nastřádaných bytí i tou nejkompexnější heuristikou, větší, či menší vliv sehrály ke konkrétnímu časoprostoru se vztahující osobní motivy, sympatie, či antipatie, kolektivní i individuální postoje a emoce. Rankeovské krédo „*wie es eigentlich gewesen ist*“ je ve skutečnosti nedosažitelným ideálem.

Resumé

**RELATIONSHIPS BETWEEN THE MUNICIPALITY OF ZÁBŘEH UPON ODRA AND VÍTKOVICE
COAL AND ORE MINING BEFORE WORLD WAR I**

Pavel Kladiwa

The study concentrates on one from the consequences of industrialization for one from the municipalities of Ostravian industrial agglomeration. Zábřeh upon Odra was until the second third of the 19th century only a small landed village with pure Czech inhabitants; but in its surroundings grew up one from the biggest industrial business in Habsburg Monarchy, steelworks in Vítkovice. Thereafter came into existence in Zábřeh a few smaller factories profiting from cooperation with Vítkovice Coal and Ore Mining (VHHT) and the population rate of municipality grew rapidly thanks to immigration of workers finding their livelihood in steelworks. From the beginning of the 20th century, VHHT had been involved in communal affairs of Zábřeh with the goal to get control of the public space because it wanted to build new production plants. During the municipal votes VHHT developed pressure on inhabitants of Zábřeh whose existence was dependent on steelworks and through underhand dealings tried to affect a part of local estate owners who expected property benefit from their opportune attitude. Czech municipal leading of Zábřeh defended for ten years from pressure of VHHT with all available means. At the end before the last municipal votes ere WWI, both sides closed compromise settlement, which assured to the Czech side for next three-years-elective period only the closest majority in the municipal self-government. The study tries to prove that under the surface of struggle of the *Czech* municipality with *German* company the varied reality is hidden.

(Translation Hana Šústková)

PROFESNÍ, SOCIÁLNÍ A OSOBNOSTNÍ KULTIVACE V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. A 20. STOLETÍ

Jiří Matějček

MATĚJČEK, Jiří: *Professional, Social and Individual Cultivation in the Czech Lands
in the 19th and 20th Centuries*

During the 19th and 20th centuries patterns changed crucial in the social and individual spheres, but the main aim, especially in the middle and lower class, was the increase of material welfare, reached by growing professional qualification.

Key words:

Patterns – cultivation – Czech Lands – 19th and 20th Centuries

Contact:

CLEO, pracoviště historické sociologie, Kutná Hora; machacova2@centrum.cz

1.

V šedesátých letech 19. století bylo jen 10 % (zřejmě hlavně českého mužského) obyvatelstva (českých zemí) vyučeno v nějakém oboru a 40 % nemělo ukončené základní vzdělání; za první republiky mělo 15 % této populace maturitu a bez kvalifikace bylo už jen 10 % dospělých mužů.¹ V týchž šedesátých letech teprve vrcholila sociální a politická emancipace „moderní buržoazie“, nesměle začínala emancipace dělnictva, v rodinách vládl skoro obecně patriarchalismus a v podnicích striktní vztah „pán - sluha“ a ještě na začátku osmdesátých let heslo „žádné vyjednávání s dělníky“. Do třicátých let 20. století se podstatně rozrostl podíl konsensuálních rodin a odbory byly už od začátku nového století uznávaným partnerem podnikatelů. V šedesátých letech 19. století patřilo ještě asi 80 % populace k nemajetným dolním vrstvám, z většiny stále venkovským, bez vzdělání a kvalifikace a s primitivním (předlogickým) „myšlením“ v obrazech a silně emocionálním, kdy „přání bylo otcem myšlenky.“ Zdá se, že do třicátých let 20. století dospělo kvalifikované dělnictvo k prakticko-

¹ MACHONIN, P. – TUČEK, M. a kol.: *Česká společnost v transformaci*. Praha 1996.

pragmatickému myšlení obvyklému v 19. století u řemeslníků.² To všechno ve zkratce naznačuje profesní, sociální i osobnostní kultivaci obyvatelstva českých zemí, pokrok, který znamenal i postupné zlepšování celkové existence, životní úrovně, kvality života i životního pocitu.³

2.

Kvalitou populace českých zemí a její kultivací se naše historiografie, i osvobozená od marxistických dogmat, zabývá snad spíš nulově, stejně jako vůbec dlouhodobými vývojovými tendencemi společnosti i její obecné kultury. Tento trochu netradiční článek chce stručně nastítnit výsek této problematiky, který je dán jeho titulem. Nemůže ovšem podrobně doložit všechny teze - ty jsou rozvedeny v citovaných pracích; to zároveň dává možnost vymknout se pozitivistické tradici, která praví, že historik nemá přemýšlet, ale registrovat „události“. Tento „výmyk“ bude mít spíš podobu eseje nebo úvahy, než tradiční studie.

V citovaných pracích jsou i přesněji definovány základní pojmy, které tu budeme užívat spíš v jejich intuitivním významu: „kultivace“ rovná se přibližně „pokrok“ (zlepšování), „dekultivace“ (zhoršování), „vývoj“ (změna). Vývoj jako výsledek akcí a interakcí probíhá v základě (či spíš ve výsledku) nezáměrně, kdežto o intuitivně chápaný pokrok se obvykle záměrně usiluje. „Modernizace“ se zdá být víceméně zmodernizovaným termínem pro „pokrok“.

Výsledky, k nimž jsme v citovaných pracích dospěli, ukazují, že nejen v českých zemích, ale v celé evropské společnosti se v 19. a 20. století největší vědomá píle a snaha věnovala profesní kultivaci, tj. zlepšování profesních schopností a vlastností populace, které měly co nejlépe přispívat k ekonomickému růstu, to znamená i k materiálnímu pokroku.

„Největší pozornost a snaha“ znamená, že o profesní zlepšování usilovala největší část populace. Snaha o růst materiálního blahobytu je nejmarkantnější motivace a činnost, pozorovatelná od určité doby v 19. století a pokračující i ve století následujícím. Je to samozřejmě pochopitelné, když uvážíme předchozí stacionární ekonomický i kulturní vývoj, či jen velmi pomalý pokrok, kdy naprostá většina populace, tj. dolní vrstvy bez majetku, žila v trvalé bídě (neuspokojování ani základních biologických potřeb), nebo alespoň nouzi (uspokojování jen základních biologických potřeb). Tato část populace byla sice na bídu – i zneuznání a sociální inferioritu – zvyklá, ale jakmile se ukázaly možnosti, snažila se jí (většinou) zbavit. I sedlákům, v agrární společnosti nejpočetnější části středních vrstev, vadila (jak se zdá vyplývat z pramenů) především robota, teprve pak (dost mlhavě a výběrově) i další nesvoboda, i když někteří příslušníci selských elit chápali reálně i svou sociální situaci.⁴ Sny o sociální svobodě (a pokroku) sdílela na konci 18. století skoro jen hrstka osvícenské inteligence; o padesát let

² MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J.: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Opava 2002. MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J.: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781–1989*. Opava 2008.

³ Poslední hladomor však začal a skončil až v roce 1855. Pokud jde o životní pocit, změnu snad naznačuje srovnání v odevzdanosti a bídě žijícího podruha z 18. století s úspěšným, sebevědomým a vcelku spokojeným průmyslovým dělníkem 20., ale už i poslední čtvrtiny 19. století.

⁴ KUDLICH, H.: *Rückblicke und Erinnerungen*. Budweis, s. d.

později si studentští radikálové představovali politickou svobodu v konstitučním státě. O osobnostní kultivaci usilovaly skoro vždy jen duchovní elity.

Materiální pokrok byl především v 19. století cílem v celé evropsko-atlantické kultuře, zaměřené na aktivitu, a křesťanská odevzdanost situaci, kvietismus, vymyšlená pro prvotní pronásledování a pak pro středověký obecný nedostatek zdrojů, byla opuštěna postupně všemi vrstvami společnosti: snaha o zlepšování pozic zasáhla (u nás hlavně v poslední čtvrtině 19. století) i dolní vrstvy, a pod náporom nových možností mizel i hedonismus „starého měšťanstva“ – vznikla „moderní buržoazie“, usilující o pokrok – nejen materiální.

Je snad nesporné, že během 19. a 20. století dosáhla evropsko-atlantská společnost a s ní i poněkud opožděně české země, dlouho trpící rigiditou většiny vševládné šlechty, obecně omezující možnosti, markantního pokroku v materiální sféře, ale přes různé zvraty (a „efekt kopacího míče“, jímž se stávaly (-jí) malé země ve střetech zájmů velmocí) i v oblasti veřejných záležitostí – součásti sociální sféry. Zároveň se ovšem kultivovaly i způsoby ničení.

3.

Na začátku 19. století, kdy dolní vrstvy představovaly snad 90 % populace, byla tato většina obyvatelstva chudá, nevědomá, převážně odevzdaná do vůle boží a zároveň jen s obecnou kvalifikací (co uměl každý). Život v této vrstvě – z velké části nádeníků – vyžadoval především „shánčivost“, vyhledávání nejrůznějších sezónních a příležitostných zdrojů obživy včetně sběru volných statků, žebrání, drobných krádeží a špičkových zemědělských prací, protože pravidelnější výdělky, zvláště (většinou sezónní) předení a tkaní lnu, zdaleka nestačily uživit. Celou první polovinu 19. století, ale vlastně víceméně až do jeho konce vládl v dolních vrstvách nezáměr o vzdělání i přímo odpor k němu, protože nepřinášelo výhody, ale naopak ubíralo dětem čas, který by mohly věnovat práci. Naprostá většina populace zůstávala bez odborné profese a učitel byl na venkově dlouho považován jen za neúčinného parazita, který okrádá chudý lid o peníze - sobotáles. Sociální blouznivci z rozhraní 18. a 19. století chtěli mimo jiné zrušení školní docházky.⁵ Konzervativní režim, který se etabloval po roce 1792, nepodporoval industriální školství s výukou praktických dovedností; hlavním zájmem bylo vychovávat pokorné a zbožné poddané, ale už přádelní školy, zaváděné za osvícenství, neměly úspěch a po čase zanikaly, protože samotné předení, i když odborně prováděné, nedokázalo venkovskou populaci uživit, a bylo tedy neproduktivní investovat do učení čas i námahu. Stacionární ekonomika sama sebe zpomalovala nedostatkem příležitostí.

Osvícenští kněží i pozdější měšťanští osvětáři většinou zjišťovali, že „lid nechce být osvětčován.“⁶ Týkalo se to nejen dolních vrstev, ale do poslední čtvrtiny 19. století i sedláků, a řemeslníci odmítali poučování městských osvětářů z řad inteligence, „teoretiků, kteří ani nebyli na vandru.“ Nezáměr o učení a pokrok a nezvyk na přemýšlení nebyly jen vlastností dolních vrstev, ale i samostatných malovýrobců. Ještě na konci 19. století si na to stěžoval Alois Rašín a policejní komisař Šindelář v referátě ze schůze sdružení živnostenských spole-

⁵ KUTNAR, F.: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*. Praha 1948.

⁶ Mj. VONDROVÁ-FASTROVÁ, M.: *Paměti z Fastrova mlýna*. Brno 1948.

čerstev napsal, že „je naše (české) živnostnictvo příliš lenivé a bezduché“ a nemá zájem o profesní pokrok a osvětu.⁷ Součástí prakticko-pragmatického myšlení a postojů řemeslníků bylo pravidlo „uč se, co tě užíví,“ z něhož plynul nezájem o obecné vzdělání a z toho zase „maloměstská omezenost“. Konzervativní byla i většina šlechty, podíl „pokrokařů“ mezi rodovou aristokracií představoval jen asi 15 %, asi dvacet až třicet knížecích a hraběcích rodin. Až na hrstku inteligence a nečetné podnikatele byla skoro celá společnost sklonku agrární epochy konzervativní. Přejícné období, kdy radikální Josef II. vyžadoval všeobecné a trvalé zvýšené úsilí, minulo sice zčásti v nadějích, ale i v tajeném odporu. Duchovní ruch, ale hlavně ve sféře materiálních zájmů, a snaha o pokrok vládly jen v protoindustriálních oblastech, kde se napodobovalo a soutěžilo, a rozvíjela se tam třetí sféra ekonomiky, obchod, doprava, peněžnictví a služby, sféra komunikativních skupin, které pracovaly s informacemi, a učení – především k ovládnutí profesí – se tam stávalo nutností k dosažení úspěchu, který začal být cílem. Tak vznikala „Handelsgeist“, soutěživost a snaha o prospěch, které rozvracely starou idylickou rovnost v chudobě.⁸ Podle Hosrova odhadu se v krkonošském podhůří vytvořila asi desetiprocentní skupina podnikavých a majetných, kteří si jako nákladníci a faktori ekonomicky podřídili zbývající většinu.

Uvedené skupiny, jak inteligence, tak příslušníků třetí sféry, zůstávaly celou první polovinu 19. století nepočtené. To samozřejmě souviselo s nízkým stupněm specializace funkcí ve stacionární společnosti a tím i nízkou úrovní profesionalizace (vykonávání jednoho hlavního povolání), o niž se příliš neusilovalo, často z nezbytí. S nechutí učit se a nízkým sebevědomím, plynoucím ze sociální pozice, souvisela tendence české populace, na niž upozorňoval kolem roku 1900 Albín Bráf: usilovat jen o podřízená místa bez odpovědnosti, ale také bez rozhodování, a špatně placená.

Nezájem o učení a vzdělání trval v početných dolních vrstvách, jak už jsem se zmínil, až do konce 19. století, protože extenzivně rostoucí průmysl mohl při relativně nízké úrovni části technologií stále zaměstnávat nekvalifikované „nové dělníky“, v poslední čtvrtině 19. století přicházející hlavně z venkova „za lepším“, vyšším příjmem, než měli v zemědělství nebo při nestálé práci.⁹ Obvykle ve druhé generaci přicházeli tito přistěhovalci na to, že kvalifikovaná práce přináší vyšší mzdu a snažili se získat průmyslovou kvalifikaci. Otvírání nových možností v rámci industrializace se hromadně využívalo, dlouho a obvykle však při zachování navykého způsobu práce – manuální dřiny, která novým mladým dělníkům nevalila, protože na ni byli zvyklí, ale přinášela vyšší životní úroveň, materiální vzestup, který se stal hromadným hlavním cílem, novou obecně vítanou možností. Zvláště mezi polokvalifikovaným dělnictvem bez potřeby učení zároveň stále převládala představa z 18. století, posilovaná pak

⁷ RAŠÍN, V.: *Paměti dr. A. Rašína*. Brno 1994. BRABENCOVÁ, J.: *K otázkám vývoje emancipačních snah českého drobného živnostnictva v 2. polovině 19. století*. In: *Hospodářské dějiny - Economic History* 20/1992, s. 43–61.

⁸ HOSER, J. E. K.: *Das Riesengebirge in statistisch-topographischen und pittoresken Übersicht*. Wien 1803.

⁹ Technologie se v mnoha odvětvích výroby měnily jen pomalu. Horník nebo hutník se v průběhu své kariéry až do prosazení mechanizace nemusel učit nic nového. MATĚJČEK, J.: *Profesní a kvalifikační změny u dělnictva v hornictví a hutnictví železa v českých zemích za kapitalismu*. Slezský sborník 1/1977, s. 1–22.

vulgárně socialistickou ideologií, že hodnoty vytváří jediné práce rukama, tj. dělnická, jediná „skutečná“ práce. Učení tak bylo spojeno s negativně vnímanou buržoazií.

Ve středních vrstvách vzniklo v poslední čtvrtině 19. století „náboženství pokroku“, spojeného s profesní kultivací, ta však byla, jak už jsme naznačili, hlavně věcí inteligence a příslušníků komunikativních skupin třetí sféry, ne stále dost početných malovýrobců.

Celý vývoj 19. století ukázal dost banální věc, že k učení, tj. i k profesionalizaci, se hromadně, mezi „obvyklou“ populací, nestimulovanou touhou po poznání, přistupovalo teprve tehdy, když přinesla (hmotný) prospěch, „užitek“. Duševní námaha spojená s učením byla velmi neobvyklá pro většinu populace, živící se po tisíciletí manuální prací podle více-méně neměnné tradice a patriarchálního přímého řízení. Důležité přitom bylo, že v podstatě industrializace s rozvojem možností tovární práce dávala pracovitým dolním vrstvám nové možnosti „prospěchu“, do té doby latentní, ale novými možnostmi uvolněné touhy „po lepším“, po prospěchu, jehož se dlouho mohlo hromadně dosahovat navyklymi prostředky – manuální prací. Začalo se však ukazovat, že zvýšené výdělky dávají nejen možnost zvýšené spotřeby dosud špatně dostupných „panských“ požitků, například masa a alkoholu, ale i možnost pohodlí, na něž „noví dělníci“ dosud nebyli zvyklí, ale i prodlužování volného času. Noví dělníci se zároveň museli ukázněvat a podřizovat (nejen) pracovním pravidlům a tempu. Obecná disciplinace pracovních sil i „obyvatelstva“ vůbec byla jednou ze zásadních vymožeností industrializace: podstatně přispívala k růstu produktivity práce, ale i celkové pořádanosti.

Tento v podstatě ekonomický proces modernizace jsme nazvali „přirozenou kultivací“, která nebyla závislá na osvětové i mocenské, přímé, vědomé kultivační činnosti elit, ale vyplývala v základě z „užitečných“ nových technologií a tím i měnících se profesních požadavků, směřujících ke kvalifikovanější práci s potřebou učení. To byla další epochální změna, od neučení se přešlo k učení, aspoň (hlavně) profesím, i když „jen“ do funkcí průmyslových „dílních dělníků“.

Profesionalizace byla v českých zemích v podstatě ukončena v prvním desetiletí nového století, když skončila extenzivní fáze rozvoje průmyslu, ustávala masová fluktuace pracovních sil a dělnictvo se stabilizovalo teritoriálně i profesně – větší část získala kvalifikaci. Přesto se při prosazování osvěty stále ozýval požadavek dělníků, aby osvěta byla „praktická“, tj. pomáhala v profesích a při vydělávání peněz.¹⁰

Profesionalizace probíhala v poslední čtvrtině 19. století nejen mezi dělnictvem. I ve středních vrstvách se dlouho udržovala nutnost mít víc zdrojů obživy.¹¹ Střední vrstvy se však profesionalizovaly dříve než dělnictvo, jak na to reagovala a zároveň profesionalizaci stimulovala jejich institucionalizovaně řízená profesní kultivace: školské reformy z let 1868-1869 sice mj. odstranily vliv církve i na triviální školství pro dolní vrstvy a prodloužily školní docházku

¹⁰ POKORNÝ, J.: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2003.

¹¹ MACHAČOVÁ, J.: *Rodina české inteligence v českých zemích v 19. století. Vzory chování, socializační cíle*. In: Studie k sociálním dějinám 19. století 3/1993, s. 7–64. MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J.: *K profesionalizaci obyvatelstva českých zemí v 19. století*. Slezský sborník 4/1995, s. 293–305.

i na vesnických školách, ale jejich reformní pokračování bylo zaměřeno především na profesní vzdělávání středních vrstev.

Do doby první republiky dosáhly i nižší střední vrstvy – nižší zaměstnanci – toho stupně kultivace, jíž se na začátku 19. století vyznačovaly středostavovské elity: kvalifikovanosti, píle a usilovnosti, spolehlivosti, pořádnosti v práci i celkové spořádanosti. Tento proces trval přibližně sto let.¹²

4.

Změny veřejné sféry, skupinových sociálních vztahů a interakcí, politika, jsou u nás probádány až hypertroficky, zvláště v historiografii první republiky. (To nemusí vždycky znamenat, že také adekvátně; zvláště socialistická historiografie vlivem dogmat zakrývala základ politiky, skutečné pozice, vlastnosti a vztahy sociálních skupin.) Veřejnou sférou se tu proto zatím nebudeme zabývat, i když se zdá, že zvláště v poslední době občas začínají „probleskovat“ například staronová dogmata, týkající se emancipace dělnictva, a soustředíme se na interpersonální sociální vztahy v malých skupinách.

I soukromá sféra byla ovšem podstatně ovlivňována veřejnou sférou, do značné míry činností elit, jejichž podíl během 19. století stoupl snad ze dvou na pět procent populace, včetně elit dělnických. Elity přímo ovlivňovaly například školství, podstatnou součástí systému socializace, a vytvářely inovace, které, v závislosti na zájmech a schopnostech skupin je přijímat, postupně pronikaly mezi populaci. Elity se pomocí legislativy, nátlaku a ovlivňováním morálních vzorů snažily vytvořit celkový rámec existence společností, z velké části i pro soukromou sféru, ale i ve veřejné sféře existovala, podobně jako ve sféře profesní, „přirozená kultivace“ – zčásti samovolné a zčásti řízené nebo částí elit probojovávané přizpůsobování vzorů chování měnícím se podmínkám. Tak probíhalo například postupné opouštění patriarchalismu, jak rozvoj ekonomiky a zvýšená sociální mobilita umožňovaly mladým lidem obejít se bez „záchranné sítě“ rodiny a tím i bez autoritativního otcovského řízení. Určitou odnoží této „přirozené“ formy ústupu patriarchalismu byla i emancipace žen: pod vlivem rostoucí potřeby levné pracovní síly v rozvíjejících se službách a touhy i potřeby žen po vlastním nebo zvýšeném rodinném výdělku vznikala „ekonomická“ složka ženské emancipace, do značné míry „živelny“ proces, který vždy ani nemusel ženy osvobodovat od mužské nadvlády. Tento proces měl vědomější větev ve snaze inteligentních středostavovských žen – ženských elit – o uplatnění schopností jinde než jen v rodině a v domácnosti.

Že „samovolný“ ústup patriarchalismu i „umírněná“ ženská emancipace podstatně ovlivnily soukromou sféru, je jisté nesporné.

Markantním jevem, který zasahoval zvláště právě soukromou sociální sféru, byl postupný růst celkové „slušnosti“ v interpersonálních vztazích a interakcích, příklon k celkové spořádanosti, který vyvrcholil za první republiky. Od přísné sociální kontroly vesnického

¹² Skupina nižších zaměstnanců se začala rychleji rozvíjet až s masovou industrializací poslední čtvrtiny 19. století, kdy se zřejmě vytvářela jednak vzestupem z dolních vrstev, ale i sestupem neúspěšných jedinců z „vyšších pater“. Dokládá to uvážení rychlosti růstu početnosti zvláště úřednictva a učitelů. Mj. MACHAČOVÁ, J.: c. d.

společenství (ve skutečnosti církve a selských elit) se nejdřív zvláště ve čtvrté čtvrtině 19. století v souvislosti s masovými migracemi a oslabenou sociální kontrolou v průmyslovém prostředí dostavilo všeobecně konstatované „zdivočení mravů“ – růst hrubosti, násilnosti, kriminality i neodpovědnosti v rodinách ve značně anonymním novém prostředí. Sociální kontrola se začala obnovovat s teritoriální i profesní stabilizací a kultivací a zřejmě i pod vlivem školy, posílení represe i přejímáním vzorů – přizpůsobováním vnější spořádanosti měšťanstva. Emocionálního chování zřejmě poněkud ubývalo i s rostoucí kvalifikovaností, která s sebou přinášela i jistý kulturní vzestup. Je prokázáno například ubývání hospodských rvaček i pranic mezi trhovci, obvyklých v polovině 19. století, a snad i rvaček, kterými kdysi údajně končila každá venkovská tancovačka. Ubývalo i hrubosti a útočnosti v interpersonálním styku na veřejnosti, a násilí zřejmě i v rodinách: jak ustupoval patriarchalismus a rodiny se zmenšovaly, přibývalo konsensuálních rodin i v nižších středních vrstvách zřejmě hlavně za první republiky. Konsensuálního chování přibývalo i v interpersonální sféře vůbec. Za první republiky mizela povýšená strohost i v profesní sféře. Nikdo se už ani nebál „úřadů“.¹³

Do celé populace však ještě ani zdaleka neproniklo empatické chování: chápání a vcitování se do přání a emocí druhých.

I v soukromé sféře měly změny chování výrazně mezigenerační charakter a neměnily se ani tak vlivem racionálních úvah, ale spíš mimovolným napodobováním a přizpůsobováním.

Řešení meziskupinových vztahů elitami bylo samozřejmě silně ovlivněno postoji členů příslušných skupin. Od celkové odevzdanosti zvláště venkovských dolních vrstev se v poslední čtvrtině 19. století dost obecně přecházelo k „moderní nespokojenosti“, sociálnímu kriticismu, který se projevoval zvláště v „turbulentních“ obdobích. Příznačné je, že představy socialistického (spíš protosocialistického) dělnictva ještě z konce 19. století byly zčásti skoro totožné s ideologií takzvaných náboženských (ve skutečnosti sociálních) blouznivců z rozhraní 18. a 19. století, v podstatě negující dobovou kulturu.

Měnily se i postoje sociálních skupin navzájem a sociální stereotypy: Původně často nepřátelský postoj měšťanstva z první poloviny 19. století k sedlákům a vůbec venkovanům se do první poloviny 20. století měnil v uznávání selské majetnosti a rozvážné hospodárnosti, ale zároveň byli „měšťáci“ na venkově občas pozorováni s nedůvěrou, protože „nepracují“. Přezíravý postoj k dělnictvu postupně ustupoval umírněnějšímu „jen dělník“. Republikánské heslo „nevyvyšovat se“ nemohlo zakrýt tradiční všeobecnou vypínavost. Naopak začínala vznikat dělnická přezíravost k „nepracujícím“ vrstvám. Nejpřestížnější osobou se ve středních vrstvách místo šlechtice stal „pan továrník“, v obecné představě nižších vrstev žijící v přepychu a radovánkách. S velkými rozpaky by se bylo přijímalo, že „pracuje“ manažer, advokát, herec nebo kněz.

¹³ Už do podnikového kodexu Vítkovických železáren z roku 1903 se dostal zákaz nejen hrubého, ale i jen strohého jednání s dělníky. Kodex byl součástí podnikového sociálního systému a nebyl vynucen bezmocnou odborovou organizací, ale celkovou sociální „atmosférou“.

5.

Dolní vrstvy neměly až do začátku masové industrializace motivaci k sociálnímu vzestupu a počítalo se, že děti zaujmou inferiorní sociální pozici rodičů. Trvalá podvýživa snižovala celou první polovinu 19. století výkonnost, chyběly materiální zdroje i znalosti. Ve „starých“ středních vrstvách byl cílem skromný blahobyt, lokální prestiž a zajištění dětí. Horní vrstvy s racionálním myšlením, energií, hmotnými zdroji a vzděláním usilovaly o dominanci a udržení pozic. V době masové industrializace začaly dolní vrstvy usilovat o materiální vzestup a v novém století začínali přicházet na studie i chlapci z dělnických rodin.¹⁴ Do konce 19. století zmizela masová podvýživa a epidemie, což byl další epochální výsledek obecné modernizace; měšťanstvo začínalo chápat význam politiky a šlechta si zachovávala svou nadřazenost a nepřizpůsobivost kapitalistickému hospodaření. Továrníci postupně pod tlakem situace ztratili původní tvrdost vůči zaměstnancům a stali se taktičtějšími, dbali na image svých podniků a dětem se snažili zajistit co nejlepší vzdělání. Výkon se stal hlavním motivem vnitřně řízených příslušníků horních a vyšších středních vrstev.

Všeobecný pokrok 19. a první poloviny 20. století se nám může zdát pomalý, ale „vady“ plynoucí z mezigenerační měny vzorů se nedaly překonat v době, kdy si společnost teprve začínala zvykat na rychlejší změny situací. Velký význam měla rodinná výchova, ovlivněná výběrem životních partnerů převážně z jedné (téže) sociální vrstvy – to ztěžovalo přejímání vyspělejších vzorů chování z „vyšší sféry“ a způsobovalo jejich rigiditu ve středních a dolních vrstvách. S tím souvisely porůznu naznačené změny způsobů vyhodnocování skutečnosti („myšlení“) a jednání od primitivního- emocionálního a zvykového přes prakticko-pragmatické myšlení řemeslníků k racionálnímu, případně (dost výjimečně) k empatickému chování.

Jaká kdy byla kvalita života – výsledek kultivace – a jak se vyvíjela a měnila, by vyžadovalo podrobný výzkum stejně jako – také skupinově diferencovaný – životní pocit. První republika dnes připadá dost ideální z hlediska celkové spořádanosti, ale chyběly „moderní vymoženosti“, například dnešní délka života, a ke zkoumání „spokojenosti“ (životního pocitu) by bylo nejdřív vhodné vymyslet adekvátní metodiku studia existence jako celku, aby se postoupilo od zatím jen hodně všeobecných zjištění.

¹⁴ STEINBACHOVÁ, V.: *Sociální původ studentů gymnázia v Domažlicích a ve Stržibře v letech 1918–1938*. In: Studie k sociálním dějinám 7/2001, s. 132–157.

Summary

PROFESSIONAL, SOCIAL AND INDIVIDUAL CULTIVATION IN THE CZECH LADS IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Jiří Matějček

Professional cultivation, preferred by population and authorities too, took the form of professional qualification, which brought the increase of labour productivity and material welfare. In the last quarter of the 19th Century, at the time of mass industrialization, material welfare became the main aim of the lower class too. Social cultivation proceeded in the public sphere as political activities of elites, in the private sphere patriarchy and the rule of men over women disappeared slowly, beginning at the intelligentsia in the 19th century already. Individual cultivation in the form of education was preferred by aristocracy in the 18th Century already, by businessmen since the second half, by craftsmen since the last quarter of the 19th Century. In many branches, workers had not needed education at the end of the 19th century yet, but in the first half of the 20th century most of them were qualified.

VÝTVARNÝ VÝVOJ STÁTNÍCH ZNAKŮ PO ROCE 1918

Tomáš Krejčík

KREJČÍK, Tomáš: *Artistic Development of State Coat of Arms of Czechoslovakia after 1918*

Paper entertains the development of state coat of arms of Czechoslovakia (Czech Republic) accordance with general artistic transformation in the 20th century. There are mentioned some important artists who influenced this theme in painting, graphics, sculpture.

Keywords:

Coat of arms – flag – 1918–2000 – artists – painting – graphics – sculpture

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; tomas.krejcik@osu.cz

Jubilantka prožila svůj život v několika zásadně odlišných režimech, jejichž studiu zasvětila svůj život. Jako státnice jejich spoluobčanů byla občankou několika států, aniž by změnila svou adresu.

Snad není nemístné, abychom si povšimli změn symboliky, které tyto režimy provázely. Státní znak, vlajka a hymna jsou živými znameními národa a státu jak v dobách úpadku, tak v době rozkvětu.¹ Každá generace, každá společenská formace si k němu vytváří vlastní poměr, který je odrazem jejího státoprávního myšlení. O státním znaku se píše básně, vlajka kryje rakve občanů, kteří se zasloužili o stát. Je jen málo symbolů, které by měly emocionálnější náboj než vlajka, posvěcená krví hrdinů. Nevyhneme se ani negativním projevům emocí: vlajka je pálena, znak strhán z budov, hraniční kámen se znakem vyvrácen...

Kromě politického chápání je státní symbolika významná i svou výtvarnou stránkou. Rozvoj a změny státní heraldiky obvykle předznamenávaly vývoj heraldiky i v ostatních sociálních skupinách, pro něž státní erb sloužil jako vzor. Zvláště patrné je to při sledování výtvarného vývoje státního erbu, neboť vysoké nároky na státní reprezentaci způsobovaly, že výtvarné ztvárnění bylo zadáváno předním umělcům nebo uměleckým řemeslníkům.

¹ Ústava České republiky definuje v 14. článku státní symboliku: velký a malý státní znak, státní barvy, státní vlajku, vlajku prezidenta republiky, státní pečeť a státní hymnu.

Úvodem několik slov o heraldických pracích pojednávajících o státním znaku. Literaturu o státním erbu zahajuje nevelká práce Václava Vojtíška, který sám byl aktivním účastníkem většiny anket a komisí, které měly rozhodovat o vzhledu erbu a vlajky.²

Ze strany heraldiků v dalších letech pozornost státní symbolice věnována nebyla, až politické změny po 15. březnu 1939 přinesly stručné popisy znaku Protektorátu, ovšem bez jakéhokoli komentáře, který by asi narazil u cenzury.³

Ani po roce 1945 nebyla státnímu znaku věnována žádná mimořádná pozornost a badatelé spíše řešili otázky vzniku a původu zemských znaků, období po roce 1918 bylo stranou jejich zájmů. Po roce 1948 se heraldika ocitla takřka v ilegality. Ani v dalších letech nenacházíme odbornou literaturu, která by hlouběji zkoumala proměny státního znaku. Rovněž zavedení nového státního znaku v roce 1960 proběhlo bez odezvy, ačkoliv byl mnohými neoficiálně kritizován. Nový prostor k diskusi se otevřel až v roce 1968, kdy se objevila možnost vyjádřit federativní uspořádání vhodnou heraldickou formou. To vedlo k problému případné změny slovenského znaku, přičemž se zastánci starobylého znaku s křížem střetávali nesmiřitelně s obhájci „partizánského znaku“. Politické diskuse roku 1968 o možném uspořádání státu vedly k tomu, že se znovu objevila otázka místa znaku Moravy a Slezska v případném novém znaku federace.⁴ Srpen 1968 ukončil tyto diskuse na oficiální úrovni a diskuse se přenesla do zájmových spolků a společností. Faktograficky přispěl v roce 1970 k tématice Josef Petrář,⁵ který se musel zřejmě vyhnout některým otázkám. Je pravděpodobné, že exil užíval dále symbolů předválečné republiky, ale přehled o tom nemáme.

Zvýšený zájem o státní symboliku byl jistě ovlivněn politickými změnami po roce 1989 a zejména vznikem České republiky, ale chronologie anotovaných prací ukazuje, že badatelský výzkum byl hlubší a trvalý, politický vývoj jej jen modifikoval. Zaznamenat můžeme v souvislosti s tím i zvýšenou publikační aktivitu v oblasti státní heraldiky v průběhu celého novověku, habsburské období přestalo být tabuizováno, ale otázky s tím spojené nejsou předmětem našeho zájmu. Jen okrajově opět můžeme uvést i některé práce, které vyšly v zahraničí, aniž bychom si činili nárok na úplnost.⁶

Diskuse o nutné modifikaci státního znaku začala ještě před rokem 1989, kdy se připravovala nová ústava a otázka státního znaku se ocitla v popředí zájmu heraldiků a právníků. Jeho tehdejší podoba narážela na výhrady především na Slovensku, kde mezi odborníky i širokou veřejností převládá odpor k podobě slovenského znaku z roku 1960. Přípravy ústavy nebyly dokončeny a s tím byly antikvovány i tehdejší názory na státní znak. Některé z tehdejších názorů na podobu státního znaku zazněly na IV. setkání genealogů a heraldiků

² VOJTÍŠEK, V.: *Naše státní znaky staré i nyníší*. Praha 1921. O něm HLAVÁČEK, I.: *O Václavu Vojtíškově jako heraldikovi*. Sborník příspěvků z II. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě. Ostrava 1983, s. 24.

³ *Nové státní vlajky, a pečeti pro Čechy a Moravu*. Erbovní knížka na rok 1940, s. 95. Autorem nepodepsaného textu byl Bohumír Lifka.

⁴ HAVLÍK, L.: *Morava a československý státní znak*. Vlastivědný věstník moravský 20/1968, č. 3, s. 378–384.

⁵ PETRÁŘ, J.: *Český znak*. Praha 1970.

⁶ HUBER, H.: *Wappen - ein Spiegel von Geschichte und Politik*. Karlsruhe 1990, s. 160–167, kde Berthold Waldstein-Wartenberg podal stručný výklad vývoje erbu Čech a Moravy, v němž se nevyhnul dílčím nepřesnostem.

v Ostravě v roce 1988 nebo byly publikovány o něco později.⁷ Ucelený pohled na tehdejší stav názorů ze slovenských pozic podal J. Novák.⁸ Je nutno připomenout, že kompozice znaku Čech a Slovenska byla rozebírána především z výtvarného hlediska, kontrast mezi lvem a dvojranným křížem je obtížné harmonizovat. S důrazem na vexilologickou stránku se problematice věnoval Z. Svoboda.⁹

Byl to především M. Hlinomaz, který v sérii podrobných studií rozebral problematiku vzniku znaku Československé republiky v letech 1918–1920 a chronologicky sledoval další změny státní symboliky. Plasticky vylíčil zejména podíl jednotlivých aktérů v tomto procesu a opravil omyly starší literatury.¹⁰ Jeho studie nakonec zmapovaly období do roku 1990, respektive 1993. Jeho poznámky o znaku sudetské župy z roku 1940 doplnil a opravil K. Müller.¹¹

Státoprávní změny po roce 1989 provázela i živá diskuse o státních symbolech, provázená zájmem laiků.¹² Nemáme asi ani bibliograficky podchyceny četné novinové články, přesahující mnohdy dobrý vkus jak v samotných návrzích, tak ve formě jejich prosazování. Jistě nelze opomenout, že tyto diskuse byly poznamenány napětím ve slovensko-českých vztazích, mezi některými politickými hnutími a stranami na Moravě a ve Slezsku. M. Hlinomaz zachytil část diskusí kolem vzniku erbu České a slovenské federativní republiky při parlamentních jednáních.¹³ Ze slovenské strany se k nim později vrátil L. Vrtěl. Objevily se články, které připomínaly zemské erby populárnější formou. Jakkoliv byly tyto diskuse

⁷ ENGELBRECHT, W.: *Návrh nového státního znaku Československa*. Orlice 1/1990, s. 51–56.

⁸ NOVÁK, J.: *Štátné znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava 1990. Dále ALEXEY, Z. G.: *Das dritte Wappen der Tschecho-Slowakei*. Adler 16/1991, Heft 2, s. 26–29.

⁹ SVOBODA, Z.: *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha 1991. TÝŽ, *Česká státní a vojenská symbolika. Czech State and Military Symbols*. Praha 1996. Na volných listech souběžný angl. a čes. text. Ve stručné podobě týž: *Naše vlajka. Vznik a vývoj české vlajky*. Liberec 2005.

¹⁰ HLINOMAZ, M.: *Ke vzniku českých, slovenských a československých státních symbolů*. Heraldická ročenka 1991, s. 69–87; týž: *Ke státní a zemské symbolice českého státu v období 1526–1918*. *Paginae historiae* 3/1995, s. 163–207; týž: *Přehled právních norem a základní literatury ke státní symbolice na území Česko-Slovenska v letech 1918 až 1990*. In: *Heraldica viva*. Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 7.–8. června 1991 v Pardubicích. Pardubice 1992, s. 33–40; týž: *Vývoj československé státní symboliky v letech 1918–1990*. Sborník archivních prací 42/1992, s. 81–184; HLINOMAZ, M.: *K padesátiletí protektorátní symboliky*. In: Sborník příspěvků IV. setkání genealogů a heraldiků Ostrava 14.–15. 10. 1989. Ostrava 1992, s. 22–24.

¹¹ MÜLLER, K.: *Znak sudetské župy z roku 1940*. Heraldická ročenka (= HR) 1994, s. 135–137. Pozornosti se dočkaly i návrhy znaku tzv. Deutschösterreich, do něhož měly být začleněny části republiky. KLIMEŠ, R.: *Z historie symbolů ireidentismu na území Československa v letech 1918–1919*. In: EXNER, P. (ed.): Sborník přednášek z 1. českého národního vexilologického kongresu. Hradec Králové 1996. Hradec Králové 1997, s. 71–77. Viz též GÖBL, M.: *Wie kamen Hammer und Sichel in das Wappen der Republik Österreich?* Adler 15 (XXIX)/1990, Heft 7, s. 233–238, který publikoval „velký“ znak Deutschösterreich. Ten pak publikoval i CHOCHOLATÝ, F.: *Velký znak "Deutschösterreich" a země Koruny české v letech 1918–1919*. In: *Heraldica Viva*, s. 51–52.

¹² Srov. –jj. (= JÁSEK, J.): „Žakovská heraldika“. HR 1994, s. 143, který hodnotil s nadhledem a ironií.

¹³ HLINOMAZ, M.: *Symbolika České republiky 1993*. Tamtéž 1993, s. 57–61.

i studie někdy poznamenané politickými vývojem, je nesporné, že přispěly k vážnějšímu zamýšlení a k nové analýze pramenů. Opět se obnovila diskuse o znaku Moravy a výsledkem bylo užívání zlatočervené orlice i podrobnější výklad o proměnách moravského znaku v 19. století.

V poslední době se k problematice vývoje státního znaku vrátil P. Sedláček, který podal celkovou syntézu symboliky českého státu s důrazem na období 1526-1918 v podobě výstavního katalogu a posléze v informativním česko-anglickém podání shrnul současný stav.¹⁴

Než se budeme věnovat výtvarným proměnám státního znaku, připomeneme jeho základní proměny, jak reagovaly na politické změny, aniž bychom chtěli popisovat změny znaku podrobněji. Po vzniku republiky se vyrojilo několik návrhů na vzhled státního znaku, což vedlo ještě v roce 1918 k vyhlášení ankety pro stanovení státního znaku a vlajky ČSR. Tím se vytvořily podmínky pro odborné řešení problematiky a zabránilo se různým pokusům, motivovaným prvotním nadšením i politickými tlaky.

Politicky citlivým problémem byla snaha prosadit za znak tzv. legionářský znak, který vznikl v řadách zahraničního odboje a byl známý v cizině a podle dobového názoru „*se hodí na pečeť, jíž bude ztvrzena mírová smlouva.*“ Tato snaha neprošla a příslušná komise se vrátila k řešení, které více přihlíželo k pravidlům heraldiky. V politicky rozjitřené době byla věnována pozornost i detailům. Problémem se mohla jevit koruna na hlavě lva, která mohla vzbuzovat monarchistické reminiscence. Prosadil se návrh prof. G. Friedricha a v textu zákona se objevil termín čelenka.¹⁵ Výtvarně zpracoval návrh F. Kysela.

Poměrně složitá byla geneze vlajky nového státu, která byla nakonec odlišena od podobných vlajek modrým klínem, jehož rozměr byl upravován. Měla být mimo jiné posuzována zkouškou v Národním divadle, kde mělo být s pomocí ventilátoru imitován vítr, ale nakonec se komise spokojila se zkouškou na parníku na Vltavě.¹⁶

Otázka státního znaku byla důkladně probírána na různých politických úrovních, bylo např. nutno rozhodnout o znaku Podkarpatské Rusi. Výsledkem těchto diskusí byl zákon z 30. března 1920, který určoval velký, střední a malý znak republiky, symboly prezidenta a státní vlajku. Trojstupeňovitost znaku vznikla mechanickým převzetím dosavadní rakousko-uherské tradice a některým kritikům se zdála nadbytečnou.

¹⁴ SEDLÁČEK, P.: *Česká panovnícká a státní symbolika*. Praha 2002. Před tím publikoval řadu studií např. SEDLÁČEK, P.: *Epocha orlů (Přehled vývoje znaků rakouského panovníka a státu 1752-1918)*. HR 1999–2000, s. 3–57; týž: *Vývoj heraldické symboliky českého státu*. In: *Heraldika na Slovensku*. Martin 1998, s. 243–249; týž: *Symboly republiky. Symbols of the Czech Republik*. Praha 2008.

¹⁵ HLINOMAZ, M.: *Vývoj*, s. 91.

¹⁶ Tamtéž, s. 94.

Nový **velký státní znak** obsahoval erby Čech, Slovenska, Podkarpatské Rusi, Moravy, Slezska, Těšínska, Opavska a Ratibořska; byl nesen dvěma lvy jako štítonoši a doplněn páskou s heslem: *Pravda vítězí*.¹⁷ Umístění tří posledně zmíněných polí bylo sporné a vyjadřovalo územní nároky nového státu. **Střední znak** republiky byl čtvrcený štít se srdečním štítkem, v němž byl český lev. V prvním poli hlavního štítu byl erb Slovenska, v druhém Podkarpatské Rusi, v třetím Moravy a ve čtvrtém Slezska. **Malý znak**, v němž nesl český lev na prsou erb Slovenska, se vžil nejvíce. Ovšem i on byl záhy kritizován.

O dalších datech jen telegraficky: v souvislosti se zavedením zákona o organizaci politické správy z roku 1927 a vznikem země Moravskoslezské bylo zavedeno alianční užívání erbů Moravy a Slezska. Zcela epizodické a nepřekračující rámec návrhu bylo stanovení znaku státu tzv. Deutschoesterreich, který se pokusili ustanovit Němci z českých zemí. V období tzv. druhé republiky opět vstala otázka úpravy znaku, ale nakonec k žádné úpravě nedošlo. Užíval se střední znak, který nejlépe odpovídal nové situaci okleštěného státu.

Mezi tím v Protektorátu Čechy a Morava začal platit nový státní znak. Jeho oficiální podoba byla zřejmě zvolena tak, aby se odlišovala od pojetí první republiky. Volba padla na pozdně gotickou podobu lva, a ta byla jen nepatrně upravena. Je celkem pochopitelné, že dosud nikdo nedokumentoval výtvarné doklady protektorátu, ale bylo by to jistě záhodné.

Po tomto chronologickém přehledu si všimneme jiných oblastí, kde se používaly nové státní erby a kde můžeme hledat další výtvarné podoby. Exilová vláda, aby zdůraznila svou právní kontinuitu, si ponechala stávající symboliku.

Po roce 1945 nebyla otázka znaku řešena, formálně nebyly zrušeny existující tři formy znaku, ale odstoupení Podkarpatské Rusi antikvovalo střední a velký znak. Nový znak tedy vznikl až v roce 1960. Novou etapu pak znamenal rok 1990, kdy Česká republika obnovila tradici velkého (čtvrcený štít se znaky Čech a Slovenska) a malého znaku. Velký a malý znak byl přijat i v roce 1993 v podobách, jak je známe dnes.

Nyní se dostáváme k vlastnímu rozboru umělecké tvorby státních znaků. Téma se dá sledovat v několika liniích. Jednou z nich je studium heraldických motivů v dílech jednotlivých umělců. Ty můžeme rozdělit do několika skupin, jejichž vymezení je pomocné. Do prvé skupiny patří uznávání umělci, kteří byli pověřováni, aby vytvořili oficiální podobu státního znaku pro mince, papírová platidla, pečeti, známky a další podoby, které vyžaduje zákon. Vedle toho vznikají výtvoři státního znaku z polooficiální nebo soukromé potřeby. Obě tyto skupiny tvoří profesionální sochaři, malíři a grafici. U těchto tvůrců je vytvoření státního znaku jen součástí rozsáhlejší tvorby. A třetí skupinu představují kresby a malby heraldických malířů, mezi nimiž najdeme naopak nejvíce amatérů, kteří jsou na heraldiku takřka výlučně soustředěni.

¹⁷ Pomíjím význam jednotlivých polí, jejichž volba odpovídala politickým ambicím v době vzniku znaku.

Jiná linie heraldické tvorby státního znaku sleduje jednotlivé oblasti umělecké tvorby (malba, grafika, práce v kovu, textilie atd.). A konečně třetí možný pohled sleduje heraldickou tvorbu podle její funkce (erby na mincích, známkách, stavbách, v knižní tvorbě atd.). Takto rozvrženou problematiku v dalším textu můžeme mnohdy jen naznačit, protože stále chybí základní dokumentace.

Výtvarný vývoj statní symboliky začíná v „prehistorii“ československého státu. Ještě v době první světové války se vytvářely symboly jednotek legionářů. Jejich znak navrhl L. Strimpl. Svůj znak měla i Československá národní rada, jehož čtvrceným štítem (Čechy-Morava-Slezsko-Slovensko) procházel stříbrný svazek Svatoplukových prutů.

Tyto artefakty jsou poznamenány ještě secesním výtvarným pojetím. To se projevuje i na návrzích papírových platidel a známek, které vytvořil A. Mucha. Dnes uznávaný a obdivovaný mistr, ale v době, kdy tvořil tyto návrhy, byla secese kritizována z pozic nastupujících generace umělců, kteří tvořili již podle jiných uměleckých zásad. Výraznou osobností v tomto období se stal O. Španiel, který vytvářel návrhy československých mincí a medailí po dlouhá desetiletí.¹⁸ Jeho pojetí státního znaku na mincích je blízké příslušné oficiální podobě publikované v příloze příslušného zákona. Strážlivé pojetí odpovídalo celkovému dobovému cítění a současně bylo blízké funkci platidel. Nevýrazný reliéf je vhodný pro mince jak z hlediska výroby, tak jejich používání. Tomu odpovídalo i použití malého znaku republiky. Na pamětních ražbách byla předepsána střední podoba znaku. Zajímavé je ztvárnění znaku na československých dukátech, kde jsou linie takřka kresleny. Jsou dílem O. Španiela spolu s J. Bendou (1882–1970).¹⁹ Dalšími tvůrci mincovních obrazů jsou O. Gutfreund (1889–1927), J. Horejc (1886–1983) nebo J. Wagner (1901–1957). Více možností měli medailéři při tvorbě medailí, na kterých mohli uplatnit velký znak republiky.

Z dalších generací medailérů je třeba připomenout Z. Kolářského (nar. 1931), který dal českému lvu novou dynamiku a rozvlnil jeho siluetu. Kolářského vzor působil velmi aktivně, což vedlo k velké různosti státního znaku na pamětních mincích, které byly vydávány v sedmdesátých letech. Nepochopení smyslu heraldiky vedlo nakonec k tomu, že od jisté doby začala mincovna umísťovat znak podle příslušné zákonné normy. Heraldika tak byla ochuzena a bohužel ani v poslední době nevidíme tvůrce, kteří by vychutnali možnosti, které heraldická stylizace dává. Kolářského medailéřské dílo můžeme spatřit v Městském muzeu v Lanškrouně, kde je jednou ze stálých expozic Kabinet mincí a medailí Zdeňka Kolářského.

Osobitou podobu dostává státní znak v díle J. Harcuby (nar. 1928). Jeho médiem se stalo ryté a lité sklo, ale i v oblasti mincí a medailí vytvořil úctyhodné dílo. Po roce 1993 byl na mince ražen velký znak republiky, jehož umístění do poměrně malé plochy může být pro některé tvůrce těžkým oříškem. Bravurně tento úkol zvládá právě J. Harcuba, který celkovým zúžením erbu dosáhl dynamického účinku. Jiní autoři si vypomáhali tím, že erbovní figury

¹⁸ HAIMANN, P.: *Slovník autorů a zhotovitelů mincí, medailí, plaket, vyznamenání a odznaků se vztahem k Čechám, Moravě, Slezsku a Slovensku (1505–2005)*. Praha 2006, s. 472–475.

¹⁹ HAIMANN, P.: c. d., s. 32–33. Bohužel ani v tomto nejmladším období se v literatuře setkáváme s omyly. Např. katalog výstavy STEHLÍKOVÁ, D. (ed.): *Svatý Václav, ochránce České země*. Praha 2008, s. 136, č. 92 nejenže uvádí chybně avers a revers 5 dukátu 1929, ale za spoluautora považuje Vratislava Hugo Brunnera.

Čech, Moravy a Slezska umístili do volnější kompozice. Příkladem může být pamětní 2 000 Kč z roku 2002. Z téhož roku pochází pamětní 200 Kč k 750. výročí narození sv. Zdislavy z Lemberka, na níž M. Vitanovský (nar. 1946) umístil heraldické figury z velkého znaku do kosočtverce.

Bohužel další vývoj tyto zdařilé pokusy neakceptoval a Česká národní banka při vypisování soutěží na nové mince netrvá na umístění znaku republiky na líc mince. Umělci tak získají více prostoru pro svou fantazii, ale ráz mincí se blíží více medailím nebo žetonům. Doufejme, že přechod na euro odstraní tyto libůstky. Na pamětních mincích tedy znak republiky vyklidil pole, což u zastánců české státnosti, kteří se tak brání symbolům EU, proběhlo bez povšimnutí.²⁰

Ojedinelá je tvorba státní pečeti, kterou používá prezident nebo jiný představitel státu. Hektičnost počátků Československa je patrná i z jejích počátečních proměn. Bylo nutno rychle vytvořit alespoň provizorní státní pečeť, která se užívala při pečetění ratifikačních listin k mezinárodním smlouvám a úmluvám. Byl na ní štít s českým lvem bez opisu, protože v době jejího vzniku nebyl název nového státu jasný. Zákonem byla státní pečeť definována v roce 1920, ale prozatímní typář byl používán až do roku 1924. I zde se uplatnila zkušenost a úroveň O. Španiela. Byla vyhotovena nová pečetidla. Jedno neslo opis *Republika československá* a v poli byl malý znak. Tento typář opatroval předseda vlády. Druhý typář měl velký znak republiky. Ebenové rukojeti obou jsou dílem D. Pešana,²¹ typáře ryl O. Španiel.²² Vedle toho vznikla i prezidentská pečeť pro písemnosti, které nevyžadovaly spolupodpis odpovědného člena vlády. Odlišovala se příslušným opisem.

Z doby protektorátu se dochoval typář pečeti státního prezidenta, opakující protektorátní znak bez ambicí na osobité výtvarné řešení. Další dvě pečetidla o různých průměrech vznikla až v roce 1960, byla svěřena prezidentu republiky a státní znak byl doplněn po stranách lipovými ratolestmi o třech listech. V roce 1990 se velký státní znak objevil na typáři státní pečeti a typáři pečeti prezidenta České a Slovenské federativní republiky. Změna v roce 1993 si vyžádala i nové pečetidlo. Některá z těchto pečetidel nebo razítek z doby počátku státu ukázala nedávná výstava *Francie a zrození Československa*. Zde je také publikováno razítko československé delegace na mírových jednáních.²³

Vedle toho jsou znaky na známkách daleko statictější. Jejich tvůrci se v grafické podobě více drželi oficiální podoby a známková tvorba nebyla ještě tak bohatá jako je dnes.

²⁰ Mince uvedeny u NOVOTNÝ, V. - MOULIS, M.: *Mince Československa 1918–1992 České republiky a Slovenské republiky 1993–2006*. Hodonín s. d. Další doklady přináší NOVÁK, E.: *Naši prezidenti na mincích, medailích a plaketách*. Praha 2008. Práce vyšla v době přípravy tohoto článku, takže jsem ji bohužel nemohl využít.

²¹ SEDLÁČEK, P.: *Epocha orlů*, s. 36.

²² Na typáři je i jméno Františka Kysely viz i katalog STEHLÍKOVÁ, D. (ed.): c. d., s. 136 č. 92.

²³ *Francie a zrození Československa, společná cesta k demokratické Evropě (1914–1925)*. Katalog výstavy. Praha 2008.

Výzvou i pro heraldickou tvorbu byly úpravy sídel prezidenta republiky, což si obvykle spojujeme s rekonstrukcí Pražského hradu a zámku v Lánech. Méně pozornosti bylo v literatuře věnováno dalším sídlům např. zámku v Židlochovicích nebo v Topoľčankách, pozdější je vytvoření prezidentského apartamentu na zámku v Náměšti nad Oslavou pro prezidenta E. Beneše.

Díky novější literatuře dnes můžeme více ocenit citlivé výtvarné zásahy J. Plečnika (1872–1957), který na Pražském hradě vytvořil nová díla. Jednalo se o citlivé úpravy, které vhodně dotvořily staletou výtvarnou tvář reprezentačního sídla. Polemizovat můžeme s některými interpretacemi Plečnikových orlic nebo orlů, podobné výrazové prostředky bychom našli v tehdejší Itálii. Plečnik přiřkl heraldickým symbolům ve svém díle výrazné místo. Heraldickou tvorbu chápal v duchu středověku – figury dokázal včlenit do výzdoby dveří, stropů atd. Plečnik vystihl symboliku i stylizaci erbovních figur a současně se dokázal přenést přes staletí. Další výtvarníci bohužel tento cit neuplatnili, souvisí to samozřejmě z celkovým vývojem umění ve 20. století.

Státní znak rovněž tvoří součást výzdoby veřejných budov. Vznik republiky v roce 1918 vyvolal potřebu označovat úřední budovy novým státním znakem, kterému předcházelo „odstraňování orlíčků“. Tato povinnost byla přehlušována spontánními projevy nadšení a souhlasu s novým státem, což vytvářelo vhodné zázemí pro tvorbu státní heraldiky. Někde vystačili s plechovou tabulkou, jinde si pořídili trvalejší památku. Od roku 1918 tak vznikala a vzniká velká galerie státních znaků na budovách radnic, soudů a státních úřadů. Některé jsou velmi zdařilé a byly vytvořeny v ateliérech uznávaných umělců. Jindy jsou dílem místního kamenického mistra. Jejich význam z hlediska památkové péče je tedy možno hodnotit z různých úhlů pohledu. Stává se otázkou, zda erb na těchto budovách je jejich úředním označením nebo památkovým předmětem. Pokud je budeme chápat jako označení úřední budovy, bylo by nutno je upravovat podle momentálně aktuální potřeby. To se spontánně často dělo po roce 1948, respektive 1960, kdy v platnost vstoupil nový státní znak, který byl odstraňován po roce 1989. Tak ovšem ztrácíme cenná sochařská díla. Málokdy je odstraněný znak umístěn do příslušného lapidária. Vhodnější je tedy ponechání původního znaku. Problém je v tom, že novější vyhlášky obvykle příkazují, kde by měl být znak státu umístěn, pak by se hromadily znaky na jednom místě fasády. Mnohdy vznikají zajímavé kombinace. Při poslední rekonstrukci budovy lékařské fakulty na Komenského náměstí v Brně byl na vrcholu fasády obnoven na sklonku 20. století původní malý znak Rakouska Uherska, takže císařští gryfové, držící malý znak Rakouska-Uherska, shlížejí na sochu prezidenta Masaryka.

Zůstává trvalým úkolem heraldiků a památkářů tyto artefakty zdokumentovat. Příkladem, jak tyto památky zanikají, mohou být osudy pomníků padlých nebo obětí obou světových válek. Vznikaly krátce po roce 1918, státní znak byl někdy jejich součástí. Na nejstarších z nich najdeme i neoficiální podoby znaku. Obyvatelům českých vesnic zprvu byla asi cizí představa, že by znak na jejich návsi měl obsahovat i znak Slovenska. V oblastech osídlených Němci je patrná snaha vyhnout se státním symbolům. Protektorátní vyhlášky o odstraňování symbolů přechodně zaniklé republiky inspirovaly některé horlivce, kteří z pomníčků odstraňovali dosavadní státní znaky. Snad můžeme k tomu poznamenat, že po

roce 1960 bylo podobných horlivců méně, prvorepublikové znaky tak častěji překonaly komunistický režim.

Reprezentační potřeby hlavy státu zaručovaly tvorbu státního znaku na oficiálních darech. I jejich dokumentace je trvalým úkolem, protože se často jedná jedinečná díla uměleckého řemesla. Jedná se současně o náročný úkol, protože státní dary jsou dnes rozsety po celém světě. Gobelíny, vitráže, díla kovářů, rytců skla nebo zlatníků dokumentují výtvarné podoby státního znaku, ale opět nám chybí jejich přesnější evidence. I jejich kvalita má různou úroveň, z těch významnějších umělců můžeme jmenovat F. Kyselu (1881–1941), K. Svolinského, V. Sychru (1903–1963) a jiné.²⁴

Zcela stranou ponechávám sledování znaku republiky ve známkové tvorbě s odkazem na dosavadní literaturu, která se této problematice věnovala.²⁵ Dobrou příležitostí k prezentaci znaku republiky byla nepochybně také výstava v roce 1928 v Brně.

Další oblastí, na kterou chci upozornit, je výzdoba obřadních síní našich radnic. Střídají se v nich znaky měst se znaky státními. V těch prvních se objevují díla různého podání, státní znak je zde prezentován nejčastěji v oficiální podobě. Při tom by heraldické cítění žádalo společné ztvárnění těchto symbolů. Modernizace těchto prostor nás mohou ochudit o zajímavé výtvary, pokud nebude provedena jejich dokumentace a nebudou vyhodnoceny z hlediska jejich výtvarné kvality. K těmto památkám můžeme přiřadit i sochy českého lva, který tvoří součást budov nebo pomníků, vzpomeňme jen osudy pomníku k výročí republiky se lvem v Bratislavě.

Další funkční oblastí, kde se státní symbolika uplatňuje, je armáda. V armádě se uplatňovaly především vexilologické doklady – vlajky a prapory. Po roce 1918 patřilo k tradici věnovat vojenským útvarům jejich prapory, a tak vznikla řada zajímavých textilních předmětů. Na některých praporech byl užíván tzv. legionářský znak, ale i oficiální státní znaky. Ty byly podle dislokací oddílů doplňovány i znaky měst. Politické změny po roce 1938 je vyřadily z užívání. Po roce 1989 se naštěstí ukázalo, že byly spolehlivě schovány především ve Vojenském historickém muzeu a dnes se vracejí do jeho expozic a publikací. Doufejme, že se časem dočkáme jejich podrobné dokumentace. Po roce 1993 vznikly odznaky jednotlivých armádních částí a v jejich symbolice se státní znak nebo jeho část často objevuje.

Státní symbolika se uplatňuje také v akademickém prostředí, v němž se naše jubilantka pohybuje v posledních letech. Především s ním souvisí tvorba akademických insignií. Vznik vysokých škol po roce 1918, a pak po roce 1990 si vyžádal jejich novou potřebu. Vědecké rady dokáží bouřlivě diskutovat o symbolice svých škol nebo fakult, v níž se státní symboly objevují. Insigniím se věnoval O. Herber a je škoda, že nebylo dopřáno dokončit jeho dlouhodobý studijní zájem o tuto tematiku, ale i tak shromáždil velké množství materiálu. Z něho se ukazuje, že na řetězech se mohl uplatnit celý státní znak. Žezla naopak zdobí

²⁴ Některé doklady přinesl PETRÁŇ, J.: c. d., s. 60–62.

²⁵ Obecněji JURICOVÁ, M.: *Erby na poštových známkách*. In: Heraldika na Slovensku. Martin 1997, s. 184–192; PALÁT, P.: *Československý státní znak v historickém vývoji*. Heraldika. Zpravodaj námětové sekce III, 1976, č. 3, s. 63–87.

jen jeho části, vrchol některých žezel tvoří plastický český lev, na Moravě a konečně i ve Slezsku mohl být někdy nahrazen příslušnou orlicí. Opět můžeme konstatovat, že se jedná většinou o špičková díla předních umělců, kteří tak píší další kapitoly heraldického umění.²⁶ Dobrým příkladem může být symbolika, kterou připravili pro olomouckého univerzitu B. Štorm nebo A. Beran (1907–1990).²⁷ Musíme ovšem konstatovat, že tato symbolika je stále více zahlcována soudobou logomanií, o tom až později.

Další funkční oblastí, která tvoří součást heraldického umění, je knižní tvorba a tvorba exlibris. V knižní tvorbě má heraldická symbolika své pevné místo již po celá staletí. Nemáme dosud podchyceny grafické podoby státních a zemských znaků v posledních desetiletích. I jejich neúplný seznam by byl velmi dlouhý. Jen namátkou připomínáme tvorbu P. Dillingera (1899–1954), např. moravskou orlicí jako frontispice v knížce V. Stupky.²⁸ Jiným příkladem mohou být znaky Moravy Slezska a Slovenska v drobné bibliofilii F. Tábořského,²⁹ které vytvořil K. Svolinský (1896–1986), v jehož díle mají heraldické motivy trvalé místo. Řada nakladatelství nebo redakcí si zvolila některou část státní symboliky svou značkou. Opět mohou připomenout krásného českého lva, který zdobil tisky Státního památkového úřadu z dílny B. Štorma.³⁰ Výčet těchto drobných grafických dílek by byl dlouhý.

Heraldika se uplatňuje i na exlibris, kde zemské znaky patří k oblíbeným motivům. Heraldická exlibris nás přivádějí i k další specifické skupině tvůrců - heraldickým malířům a grafikům. Jedná se většinou o autodidakty, kteří obvykle tvoří právě jen erby a do jiných výtvarných témat se pouštějí jen ojediněle. Jejich díla obvykle zná jen úzký okruh heraldiků a sběratelů, ale jejich místo ve vývoji heraldické tvorby je nedocenitelné. Jen ojediněle jsou jejich díla prezentována na výstavách, častěji publikují na stránkách heraldických časopisů.

Není cílem těchto řádků zhodnotit tvorbu těchto výtvarníků, částečně jsme tak učinili při jiných příležitostech.³¹ Zde připomeňme jen několik jmen. V počátcích republiky dožívá tradice vzniklá v dílech J. Mánesa³² nebo M. Alše, jejich kompozice jsou napodobovány heraldickými kreslíři. Na počátku nové kapitoly stojí všestranně nadaný B. Štorm (1907–1960), který publikoval ve své výrazné stylizaci státní a zemské erby mnohokrát. Jen namátkou připomínáme znaky Čech a Moravy, kterými vyzdobil studii J. Pekaře: *O povstání královny Přemysla proti králi Václavovi I.*, která vyšla v bibliofilské podobě v roce 1941.³³ Zajímavá je také obálka Peřichova Slezska, na níž Štorm namaloval znaky slezských knížectví

²⁶ Z jeho prací např. HERBER, O.: *Insignie-medaille- taláry Univerzity Karlovy*. Praha 1987.

²⁷ ŠANTAVÝ, F. - HOŠEK, E.: *Organizace, pečeti a insignie Olomoucké univerzity v letech 1573/1973*. Olomouc 1980; HERBER, O.: *Medaille na insigniích Univerzity Palackého v Olomouci*. Numismatické listy 32, 1977, s. 15–17.

²⁸ Stupka, V.: *Svědectví krásy a písma*. Brno 1941.

²⁹ TÁBORSKÝ, F.: *Ze studentských cest před půlstoletím*. Praha 1933.

³⁰ KREJČÍK, T.: *Břetislav Štorm – památkář, grafik, architekt, heraldik a spisovatel*. Genealogické a heraldické informace (= GHI) 1997, s. 36–41.

³¹ KREJČÍK, T.: *Heraldika a výtvarné umění*. In: *Heraldica viva*, s. 75–80.

³² KUČHYNKA, R.: *Mánesovy prapory*. Praha 1921.

³³ Práce vznikla za Pekařových studií, k vydání připravil a poznámkou opatřil Josef Hobzek, vydal Katolický Literární Klub a Vyšehrad.

a Kladska, do jehož znaku vložil českého lva, aby tak podtrhl hlavní myšlenku Peřichovy práce.³⁴ V Štormově díle jsou propojena staletí heraldické tradice s požadavky 20. století. Bohužel zůstalo jeho dílo omezeno na malý okruh znalců. Do dějin oficiální heraldické tvorby se zapsal jen na Slovensku, kde navrhl spolu s A. Húščavou tzv. Velký znak republiky, ale ten nebyl nakonec přijat. Pro pochopení jeho heraldické tvorby jsou důležité jeho studie o smyslu a významu heraldické tvorby, v nichž zdůrazňoval smysl pro uspořádání, které své zásady může čerpat z myšlenkového odkazu křesťanské Evropy.³⁵

Do dějin státní symboliky se ze skupiny heraldických autorů zapsal dosud nejvýrazněji J. Louda (nar. 1920). U nás i v zahraničí uznávaný heraldický umělec se dočkal toho, že si jej vybral prezident Václav Havel jako tvůrce státního znaku po roce 1990. Státní znaky mají trvalé místo v Loudově tvorbě.³⁶ Jako neúnavný popularizátor heraldiky napsal a vlastními kresbami doplnil četné studie o zemských znacích, některé publikoval i v zahraničí.³⁷ Jeho výtvarná stylizace je trvale obohacena jeho pobytem v Anglii, odkud si přinesl obdiv k anglické heraldické podobě, kterou dokázal citlivě propojit s domácí tradicí. I on se několi-krát vyjádřil k východiskům své tvorby. Klade důraz na tradici staré tvorby, studium starých vzorů a barevnost erbů. Podle něj studium starých vzorů neznamená jejich kopírování, ale nové přetváření do nových podob.

Pokud se zamyslíme nad posledními řádky nebo pokud si přečteme uvedené studie, nemůžeme si nevsimnout mezery, která se rozevívá mezi vývojem soudobého užitého umění a heraldickou tvorbou. „Ploše“ vzdělávání absolventi výtvarných škol vycházejí ze zcela jiných pozic tvorby. Samoučelné hledání nových tvarů, nedostatky ve vzdělání a honba za rychlým uznáním jim brání poznat myšlenkové bohatství, které je skryto v heraldickém světě figur.

Výsledkem je soudobá logománie. Byli jsme svědky úporných politických tahanic při vzniku krajských znaků. Ale současně s jejich vznikem si krajské vlády vytvářejí krajská loga. Místo toho, aby svou identitu upevňovaly povědomím o své existenci prostřednictvím krajských znaků, vynakládají značné finanční prostředky na tzv. komplexní vizuální prezentace, které se plní optimistickými barvičkami, sluníčky, zelenými stromečky a modrými vlnkami. Lobistické zájmy grafických ateliérů zaplevelují podobnými výtvary i městské prezentace. Tyto grafické projevy budou za několik let směšně nemoderní a kolo nových konkursů se opět může rozběhnout... V souvislosti s naším tématem musíme připomenout, že podobná volnost vládne i v grafické prezentaci některých státních agentur. Kouzlo nechťného pak představuje označení *český výrobek*, které zdobí jednoocasý lev, vazba na státní znak se zcela

³⁴ PEŘICH, L.: *Slezsko. Přehled národnostního vývoje*. Praha 1945.

³⁵ Podobně toto propojení hodnotí KRAJČÍ, P.: *Duchovní prostor podle Břetislava Štorma*. Architekt 2008, č. 12, s. 96–97.

³⁶ KALETA, P.: *Bibliografie Jiřího Loudy za léta 1985–1995*. GHI 1996, s. 31–35; též: *K osmdesátinám heraldiky Jiřího Loudy*. GHI 1999, s. 3–8 a též: *Olomoucký heraldik Jiří Louda*. Střední Morava 6/ 2000, č. 11, s. 88–89.

³⁷ LOUDA, J.: *The double-queued lion of Bohemia as symbol of sovereignty*. In: *L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne*. Actes du IXe colloque international d'heraldique. Cracovie 4-8 septembre 1995. Warszawa 1997, s. 99–10.

ztratila. Více smyslu pro svou značku tak mají v současné době firmy. Značku *Škodovky* zná každý, a ta i při své jednoduchosti prošla řadou výtvarných proměn.

Doufejme, že i zadavatelé jednotných grafických prezentací časem dospějí k názoru, že v symbolice státu je důležitá stálost a tradice. Pravý tvůrce dokáže vdechnou i zdánlivě neměnným heraldickým figurám nový život a přizpůsobit je estetice své době. Ostatně i jednoduchý symbol Evropské unie je možno použít v různých kombinacích a podobách, které jsou výtvarně zdařilé a prozrazují, že je vytvořil umělec s fantazií.

Jubilantce přejeme, aby v jejím dalším životě již nedošlo k žádné proměně státní symboliky, která by byla vyvolána nežádoucími politickými změnami.

Zusammenfassung

DIE BILDENDE ENTWICKLUNG DER STAATSWAPPEN NACH DEM JAHRE 1918

Tomáš Krejčík

Das Staatswappen, die Flagge und die Hymne sind nicht nur in der Zeit des Verfalls, sondern auch in der Blütezeit rege Volks- und Staatskennzeichen. Die Studie achtet auf die Änderungen des Staatswappensbildes nach dem Jahre 1918, die durch die politischen Verwandlungen verursacht wurden. Der Hauptteil der Studie beschäftigt sich mit den bildenden Formen, die das Werk einiger Generationen der Künstler sind. Die Heraldik hat im 20. Jahrhundert eine interessante Kunstentwicklung verzeichnet, die von dem Jugendstil bis zu der ganz modernen Auffassung des Wappens führt. Die Studie zeigt zuerst die Stelle der heraldischen Motive in den Werken der Einzelkünstler. Diese kann man in ein paar Gruppen einteilen, die wir aber nur zur Hilfe definiert haben. Eine andere Linie des heraldischen Schaffens vom Staatswappen folgt Einzelgebiete der künstlerischen Produktion (Malerei, Graphik, Metallarbeiten, Textilien usw.). Und schließlich beschäftigt sich die dritte mögliche Linie mit dem heraldischen Schaffen nach seiner Funktion (Wappen auf Münzen, Briefmarken, Bauten, in der Buchproduktion usw.), wo die bildende Auffassung oft durch das gebrauchte Material beeinflusst wird. Es gibt eine wichtige Aufgabe, eine ausführlichere Dokumentation dieser Artefakten, die oft durch die Wirkung der politischen Veränderungen oder der Gleichgültigkeit und Verständnislosigkeit eingehen, zu machen, weil es sich manchmal um bedeutende Kunstwerke handelt.

(Deutsch von Marek Zągora)

OSTRAVSKÝ STŘED ĀS. SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE V ROCE 1920 POZNÁMKY K REGIONÁLNÍMU ĀINU NÁRODNÍHO VÝZNAMU

Zdeněk Kárník

KÁRNÍK, Zdeněk: *The Middle of Social Democratic Party of Ostrava in 1920. Observations about regional Action with national Importace.*

Right wing of the party (Vlastimil Tusar) was too weak to face them. In this situation, the “right centre” faction (J. Stivín, J. Prokeš) was created within the second biggest party branch – that of Ostrava district –, which helped to keep this branch for reformist powers. Although the reformist minority of the party did not become the majority, it strengthened enough. After the serious fissure in the party emerged – the left wing left the party for Kominterna about a year later – this situation enabled in the Ostrava district the creation of the important base of Social Democratic Party regeneration, second only to that of the Plzeň district.

Keywords:

Political Crisis in ĀSR 1920 – Left and Middle part of Social Democratic Party – Ostrava district

Contact:

Univerzita Hradec Králové, Āeská republika; zdenekkarnik@post

Na jaře 1920 se schylovalo jak ve vnitřní politice ČSR, tak v jejím mezinárodním postavení k událostem, jež byly nabitý nutností brzkého rozhodování o osudech státu. V tomto drobném příspěvku mohu nabídnout jen výklad, který bude podán pouze a jaksí „v kostce“.¹ Ve skutečnosti se právě tehdy rozhodovalo o osudech státu, jehož existence nebyla tak jistá, jak se většinou má...

Teprve tehdy byla provedena *parlamentarizace* ČSR prvními parlamentními volbami v dubnu 1920, resp. následnými státními akty: jmenováním parlamentu odpovědné vlády, schopné v něm obhájit své programové prohlášení a zvolením prezidenta republiky. Tato povrchní formulace neříká ještě, oč šlo: dosavadní struktura státu byla totiž národně revoluční. *Provizornost dosavadního státního zřízení* ostatně naznačil sám nejvýznamnější tvůrce státu a v prosinci 1918 zvolený prezident republiky T. G. Masaryk. Požádal o znovuzvolení podle definitivní ústavy ČSR, třebaže nemusel a předpokládal odpor ke své kandidatuře.

Sestavení vlády bylo daleko složitějším problémem. I jen načrtnout ho přesahuje možnosti této drobné studie. Po složitých již téměř přijatých (při nejmenším byly tři), znovu však odložených variantách řešení bylo přijato rozhodnutí zopakovat menšími rekonstrukcemi vylepšenou rudozelenou Tusarovu koalici, která sice při hlasování parlamentem po úporném úsilí staronového premiéra (jehož to definitivně připravilo o zdraví) i prezidenta prošla, zakrátko jí však situace v premiérově (ve státě daleko největší) politické straně vystavila zlověstně znějící přídomek „dočasná“ (a to s přesně vymezenou lhůtou tří měsíců). Vzijeme-li se do *psyché* tehdejších lidí, pak o to zlověstnější, neboť tak byla známa a proslula vláda Kerenského v Rusku, po níž přišla k veslu známá vláda bolševiků. Onu paralelu vystavili jako svůj vzor především její původci – tj. komunisté v „marxistické levici“ ČSSD.

Tak se obrátí naše pozornost i k mezinárodním událostem. Nijak náhodně, protože téměř naráz se staly právě tehdy znovu prioritou. Od 25. února si vyměňovala ČSR nóty se sovětským Ruskem o oboustranném navázání styků – 10. dubna odeslal svoji (mírně vyhýbavou) Edvard Beneš. To mělo již Německo za sebou zprvu úspěšný Kapp-Lüttwitzův puč, který zdolala vláda jen ve spolupráci s porúrskou rudou armádou. Odražen byl také (za spolupráce Rakouska) Millerandův a Paléologův pokus obrátit čelo francouzské zahraniční politiky ve střední Evropě od ČSR k Maďarsku (a reorientovat Cordon sanitaire na konzervativní koalici Maďarsko-Polsko) a otevřela se cesta k ustavení Malé dohody.

Ohniskem napětí zůstávalo však Polsko, resp. náčelník polského státu Josef Pilsudski, který se potichu (ale s francouzskými generály) rozhodl prolomit požadavek Dohody nenapadat dosavadní východní hranici Polska. Zahájil „východní tažení“ právě ve dnech parlamentních voleb v ČSR, a protože nenarážel na žádný odpor (vláda sovětů v nouzi vyjednávala s Polskem o mír a vojska měla na jiných frontách), „dobył“ už za čtrnáct dní Kyjev. Polsko-ruská válka vyvolala v Evropě směs pozitivních a negativních nálad, ve kterých dominovala však idea dohody o zachování neutrality v konfliktu, jíž se držela i ČSR. Příčinou tohoto

¹ Odkazuji obecně na své studie z šedesátých a devadesátých let 20. století, kdy jsem se problémem intenzivně zabýval.

diplomatičkého tahu nebyly prosovětské postoje,² to spíše rostoucí odpor k polskému expanzivismu, který vlastním zájmům dokázal obětovat stabilizaci střední Evropy a vytvořit základy k rozšíření bolševismu cestou armádního tažení.

Československo se mohlo cítit v té situaci zvláště ohroženo ve svých východních zemích, kde intenzivně pracovalo *podpolí* na realizaci společné hranice polsko-maďarské jako základním stabilizačním faktorem oblasti – a to ne jen cestou Zakarpatí. Jeho dominantní postavou byl na Slovensku působící Béla Tuka. V sledované době ještě nikoli jako tvůrce politické koncepce (i korteš) Hlinkovy strany, ale maďarón, usilující o společnou platformu křesťanských sociálů maďarských a slovenských. Prsty jeho organizace a vlivu spojovaly příznačně Budapešť a Varšavu (přesněji Krakov), počítaly zatím s diverzí a separatismem, připravoval se však již vstup do otevřené akce ihned po vyvolání slovenského národního povstání.

Vývoj vrcholil v okamžiku, kdy začalo přinášet své plody polsko-francouzské dobrodružství východního tažení. Zprvu překvapení bolševici rychle stahovali z jiných front svoje nejobávanější divize, zvláště Buďonného „Konnuju armiju“ a „Čapajevce“. Pak zahájili proti-ofenzívu, jež postupovala od června 1920 stejně rychle na západ, jako před tím Pilsudski na východ. Na jižní frontě se dostala Rudá armáda na 60–70 km od hranic ČSR a na severní frontě obdržel 12. srpna generál Tučačevskij rozkaz k dobytí Varšavy.

To vše jsou jen slova úvodní. Za této situace se stále zřetelněji ukazovalo, že rozhodující pro zvládnutí situace v ČSR jsou poměry v československé sociální demokracii, či přesněji v její „marxistické levici“, neboť právě tehdy nejen mohla, ale přímo musela veřejně jako politický subjekt vstoupit do řešení parlamentní, vládní a vůbec státní krize s praktickými

² Ty hrály ovšem roli. Sympatie většiny socialistického dělnictva v Evropě byly na straně sovětského Ruska. Ne však proto, že by bylo zboljševizováno nebo bylo alespoň probolševické. Převládá názor, že sovětské Rusko má právo na to být zbaveno zahraniční intervence, aby mohlo předvést to, co umí (dnes to zní jako satira; opravdu šlo však o velkou historickou zkušenost; ostatně, bez toho, že by sovětský systém předvedl jak je zhoubný, bychom sotva věděli čeho se musíme vyvarovat i dnes). Na druhé straně Pilsudski tu vystoupil očividně coby agresor, mj. i proto, že chtěl ovládnout kraje, jež byly národně v principu ukrajinské a dal se předpokládat národní odpor Ukrajinců proti polské okupaci a další válečný konflikt. Naděje na ustavení svobodného samostatného ukrajinského státu nebyly v té době totiž ještě pohřbeny. Polská okupace západní Ukrajiny – pokud nebudeme *zatím* brát v úvahu její vyústění – zároveň volens nolens nejen petrifikovala nárok ruské vlády sovětů na okupaci Ukrajiny východní, nýbrž navozovala i možnost sovětské „osvobozené“ války o dobytí Ukrajiny západní. Nelze se v tomto místě vyjadřovat k tragickým osudům Ukrajinců a Ukrajiny detailněji. Její sjednocení se mělo stát však způsobem tím nejhorším. Ukrajince vedla situace k sympatiím s Německem a konzervativními extrémisty (což se projevilo např. i v odlivu ukrajinské emigrace z Prahy do Berlína). Vyústění, jež se dostavilo pak v září 1939, bylo tragické všestranně. Curzonovu britskou hraniční linii realizovala nakonec dohoda dvou nejkruťších imperialismů, Hitlerova a Stalinova. Ta přivedla konečně sjednocení Ukrajiny – ovšem pod vládou SSSR. K osvobození Ukrajiny došlo až po pádu SSSR před koncem 20. století.

Východní tažení vyostřilo i vztah britsko-francouzský, závislý i na rozdílných názorech jak se vypořádat s bolševickým nebezpečím. Ukrajinská armáda byla totiž vyzbrojena Francií a vedli ji vedle polských také francouzští důstojníci.

návrhy. Rozebrat celý tento komplex událostí je ovšem také nad síly tohoto příspěvku. Bude z něj vypreparován a doložen pouze „ostravský příběh“.³

Předně nutno připomenout prakticky historiografií nepostřehnutý zlomový okamžik v historii „marxistické levice“. Stalo se toto: Duchovním všeobecně uznávaným vůdcem „marxistické levice“ byl JUDr. Bohumír Šmeral, přestože se pohyboval na území republiky od okamžiku zrodu levice na počátku roku 1919 pouze pár týdnů. Navíc s ním měl trvalý styk velmi nejistý příslušník tohoto „vnitrostranického útvaru“ Josef Stivín, který si s ním pravidelně korespondoval a který ho zastupoval v nejužším grémiu strany. (Šmeral byl vzdor svému přístupu k činnosti ve straně a odmítnutí poslaneckého křesla za stranu v RNS stále jeho členem.) Podle Šmeralových (Stivínových) pokynů opozice třikrát veřejně vystoupila se samostatným prohlášením (naposled předvolebním 7. března 1920) a bezprostředně po svém zvolení do poslanecké sněmovny tak učinili poslanci, kteří se k ní hlásili, počtvrté. Mezi nimi byl ovšem podepsán i Šmeral, třebaže byl zvolen v nepřítomnosti a podepsal je až dodatečně (stejně jako složil dodatečně i poslanecký slib).⁴ Stalo se v okamžicích, kdy bylo nové třibení v levici již faktem a Šmeral s námahou situaci vracel zpět.

Vyprovokoval je (a promyšleně) Josef Stivín – který ostatně Šmeralovi už v jednom dopise před několika měsíci naznačil, že není s vývojem levice spokojen a že již nebude mlčet.⁵ Nyní vystoupil veřejně a zprvu věcně – ovšem pro domácí vedení levice nepřijatelně, když referoval před celou stranou o zasedání rozšířeného zastupitelstva strany, které se sešlo okamžitě po senátních volbách (28.–29. dubna 1920), aby rozhodlo o dalším postupu levice na této „křížovce dějin“. Bylo totiž jisté, že v rukou „marxistické levice“ leží ustavení a vůbec osud příští vlády a patrně vzhledem k situaci na východě i státu. Oznamoval, že vnitřní skladba strany je totiž podstatně jiná, než se soudí, a že především podstatně jiná je skladba levice. Po odchodu Modráčka se většina strany zbavila „sociálního patriotismu“ a stojí za „starým programem třídního boje“ (jak levice většinou formulovala svoje pojetí politiky). Zatímco menšina se dala na taktiku „revolučního komunismu“; v souvislosti s tím mluvil už (poprvé) o „menšině komunistické“.⁶ Toto rozčlenění strany nabídl Stivínovi sama levice,

³ Širší výklad odkazují na svoji studii *Počátek československé krize a její odklad: prozatímní vláda (duben–červen 1920)*. In: Ad honorem Jaroslav Šůla. Hradec Králové 1998, s. 111–178 a starší studii *Založení KSČ a Kominterny*. Revue dějin socialismu. Praha 1969, s. 163–202.

⁴ Prohlášení poslední bylo vydáno v den volby prezidenta 26. května. Byl na něm podepsán i Šmeral, ovšem in contumaciam; podpis připojil dodatečně, dokonce až v polovině června! Šlo-li o jeho váhání a diskusi s ním, se asi nedozvíme. V každém případě ohlásil Sociální demokrat s nadšením Šmeralův podpis až 17. června 1920. On sám se dostavil do Prahy 3. června a do Národního shromáždění, aby složil slib a vyřídil úřední povinnosti, přišel až 8. června 1920! I potom s podpisem otálel.

⁵ Stalo se už v dopise napsaném ještě do Švýcarska 12. ledna 1920, tedy po Programovém prohlášení marxistické levice ze 7. prosince, v době, kdy začala levice sbírat jedno krajské prohlášení ve svůj prospěch za druhým, aby brzy mohla o sobě říci, že představuje už většinu strany. Stivín tehdy nepovažoval už „další radikalizaci strany za prospěšnou“, choval obavy, „abychom se nedostali příliš nalevo“ apod. (viz Národní archiv (= NA) Praha, býv. Archiv ÚML/Šmeral/91). V pozadí byly ovšem lité spory o postavení kandidátek do parlamentních voleb. Kladno si žádalo na 1. místě nesmlouvavě právě Šmerala a na 2. místě ve vězení se nacházejícího československého komunistu z Ruska Aloise Munu. O Soukupovi tam nechtěli ani slyšet – proč on o Kladno stál, bylo evidentní: volba tam měla stoprocentní šanci na úspěch. Jádro věci tkvělo však hlouběji.

⁶ Právo lidu (stejně jako Rovnost) 30. května 1920, č. 120 (102).

vedená v zastoupení Antonínem Zápotockým, radikálem, který nebyl s to ani pochopit záměry Šmeralova jednání v jejich celku (nemluvě již o tom, že ho „revoluční nedočkavost“ štvála vnitřně k opozici vůči tomuto „váhavému střelci“).⁷

Stivínův výpad proti levici jako komunistické byl ovšem podložen znalostí situace v levici. Nevíme ještě vše, je ale zřejmé, že v této době se již po Evropě shledávali delegáti na II. kongres Kominterny, který byl svolán na 19. červenec 1920 do Moskvy, a že byli kromě jiných již ustanoveni i delegáti za „marxistickou levici“, kteří měli do Moskvy jet, třebaže nemohli zastupovat žádnou stranu.⁸ Ve skutečnosti šlo o kongres ustavující a bolševici pod přímým vedením Leninovým na něj připravili prostřednictvím 21 podmínek přijetí tvrdou delimitaci členství směrem napravo. Měla znemožnit přijetí všech radikálně socialistických stran – či řečeno jinak, jež měla zajistit bolševické straně, že Kominternu povede podřízením všech ostatních jen ona sama.⁹ Neodmyslitelně se s tímto formativním rozhodováním propojila i otázka ofenzívy komunismu do střední Evropy prostřednictvím tažení Rudé armády proti agresi „panského Polska“, protože kongres probíhal v době, kdy Rusko mobilizovalo proti polskému útoku. Jak již víme, vždy obezřetný Lenin právě tehdy prosadil překvapivě ofenzivní řešení s cílem prosadit za pomoci okupace Rudou armádou sovětskou státní moc v Polsku.¹⁰ Úkol pro ČSR zněl Zápotockému jednoznačně: konec váhání a co možná rychle

⁷ Dostáváme se do oblasti dějin virtuálních nikoli z módních důvodů. Od prvních opozičních návrhů zprvu nesmělých a zasahujících postupně stále hlouběji do stranické politiky se po Šmeralových iniciativách nikdy nedostala levice do takové izolace – a to právě v okamžiku, kdy se pro její poslední proklamace vyjádřila většina krajských vedení. Prohrála-li kdysi, pak o pár hlasů (např. v říjnu 1919). A nyní pretendovala evidentně na vedení celé strany. S nahlédem historika je snadné posoudit situaci na konci května 1920 jako další krok na této cestě. Časově na místě to mohl dokázat pouze politik „všemi mastmi mazaný“. Jisté však je, že se nechala levice vmanévrovat do frontálního konfliktu s většinou při hlasování o přijetí nové rudozelené koalice (provázené mj. dalšími ústupky ve prospěch strany). Podle rozboru hlasování lze uvést, že z celku přítomných 73 (což byl poměrně nízký počet; podepsal se na tom chvat svolání zasedání) se pro zamítavý návrh levice, přednesený Zápotockým, vyslovilo jen 11. Byla to fatální porážka Šmeralova úsilí postupovat vpřed vždy *jen krok za krokem, tak, aby ho chápala většina*. Virtuálně vzato si nedovedeme pod jeho vedením cosi odlišného ani představit. Do naznačené konfrontace by zcela jistě nešel. Ukázal to i následující jeho postup nejen v této vládní krizi, ale i později. Ten však nemůžeme ani do konce září 1920 zde sledovat. Patrná je i Šmeralova snaha nelíčit poměry v Rusku jen v růžových barvách. Zpráva agenta o schůzi 13. června v Kladně např. zdůrazňuje, že „nejkrajnější levičáci“ /domyslet můžeme: komunisté/ byli s jeho referátem nespokojeni (NA, PMV/IV/K/4/2 č. 11718 z 13. 6. 1920). Když jsem psal v roce 1960 knihu o dělnických radách a národních výborech, nesouhlasil jsem ještě se Stivínem a Šmerala jsem posuzoval jako váhavého. Na konci šedesátých let jsem nahlížel na situaci již jinak.

⁸ Byli to komunistka a navrátilcec Břetislav Hůla, mladistvý sociálně demokratický radikál a syn Karla Vaňka starosty Brna (a druhdy blízkého přítele Vlastimila Tusara) Miloš a konečně ambiciózní „kladenař“ Antonín Zápotocký, považovaný právem za vůdce hnutí dělnických rad (sovětů) v ČSR.

⁹ Netřeba rozvádět, že např. vedle italské a francouzské socialistické strany či rakouské sociální demokracie byla takovou stranou, pokud by celou stranu dobyla, i „marxistická levice“ (anebo se ustavila jako její většina).

¹⁰ Můžeme se domyslet, že pochopil situaci jako svoji poslední možnost rozšíření revoluce mimo Rusko. Jak jsou důležité někdy fotografie. Doloženo máme jednu z jednacího sálu II. kongresu KI, kdy sálu vévodila velká mapa, zobrazující sovětsko-polskou frontu; na jedné s pravděpodobností, rovnající se jistotě, je před ní zachycen právě Zápotocký. Zapichování praporků drtivým nástupem do centra „panské Polky“ postupující RA, podporovalo samozřejmě představy, že konečně, na úplný závěr občanské války, vstoupí „socialistická revoluce“ do

uchopit vedení strany levicí a prosadit co možná okamžitě přijetí 21 podmínek Kominterny a vstoupit do ní.¹¹ Zatím to mohla být jen hudba budoucnosti. ČSSD byla stále kdesi uprostřed mezi oběma internacionálami. Zmíněné zastupitelstvo strany 28.–29. května odmítlo sice 93 proti 40 hlasům vyslat delegaci na (konečně) ustavující sjezd II. internacionály v Ženevě, dokonce ani „ne k informačním účelům“. Za stejným cílem, tj. informovat se, vyslalo však tři delegáty do Moskvy.¹²

Tato situace nabídla Stivínovi vynutit si uznání nového rozložení ve straně. V dramaticky volající stati *Zrada se plíží pod bradem!* s podtitulem jakoby převzatém ze šmeralovského arzenálu, ale s dikcí rasantního novináře napsal: „*Soudruzi a soudružky, pozor na rozbíječce strany. – Sražte ruku zločinnou!*“¹³ V dalších vystoupeních Stivín útok rozvíjel a odpovídaly mu všechny ostře i mírně levicové listy strany. Působivé bylo jeho varování: *Bděte! Bděte, abychom neskončili v takovém chaosu, jaký zavládl v Maďarsku!* Výsledek byl však jasný a dvojitý: předně se levice dostala do defenzívy a schválení instalace druhé rudozelené koalice proběhlo bez zásadních problémů. Daleko vážnější byl druhý důsledek: Stivín nabídl Šmeralovi, právě se vrátivšímu ze sovětského Ruska, distanci od části levice. Že by to mělo za následek její rozpad, bylo téměř jisté. Šmeral výzvě nenaslouchal, jen ještě tvrději trval na svém postoji „starého sociálního demokrata“, ctícího jednotu strany jako zájem nejvyšší. (To však již odporovalo názorům československých komunistů a s nimi i lidem jako Zápotocký a mezi Němci záhy i Kreibich.)

Náplní Stivínova vystoupení byla i výzva třetí – k formování platformy středu ve straně. Tady se nabídky možnosti však dosti skromné, třebaže mohly sehrát důležitou roli. V dramaticky se vyvíjející situaci, která evidentně radikalizovala nálady členů sociální demokracie nadějemi na brzké úspěchy zásadní povahy, mohl však právě „nový střed“ ve straně

střední Evropy a zahájí v čele s bolševiky novou etapu dějin světové socialistické revoluce. Rozkaz k postupu do nitra Polska byl vydán během kongresu (končil 7. srpna 1920), k obsazení Varšavy až pět dní po jeho skončení.

¹¹ Po návratu z Moskvy veřejně vystupoval Zápotocký až v září. Poprvé na krajské konferenci delegátů zvolených na mimořádný XIII. sjezd strany (v Rakovnicích 19. září). Musel být navýsost překvapen, protože si „svým“ krajem byl jist. Navrhl totiž levicovou rezoluci delegátům, vybraným místními organizacemi (demokratizační reformu organizačního řádu prosadila levice za vládní krize) – a toto plénum ji odmítlo! Musela být upravena tak, jak moduloval přípravu sjezdu Šmeral, tj. aby levice jasně dala najevo dobrou vůli přivítat na sjezdu všechny delegáty, nejen ty, kteří stojí za levicí, v praxi tedy i maximum ze „středu“ (Svoboda 21. 9. 1920). Šmeralovský imperativ: „*My jsme pro jednotu strany, rozbíječci jsou ti druzí!*“ musel být dodržen i teď, v okamžiku téměř jistého vítězství. Šmeral zval všechny, řekneme-li to symbolicky, včetně Antonína Němce, Alfréda Meissnera, Františka Soukupa ad. a jistě včetně formujícího se „nového středu“ strany.

¹² Domnívám se, že se dobře informovaný a bystrý Harry Klepetář (KLEPETÁŘ, H.: *Seit 1918*. M. Ostrau 1937, s. 129) však přece jen mýlí, domnívá-li se, že Tusar vydal pro ně pasy urychleně, protože byl úspěchem levice otřesen.

¹³ Právo lidu 9. května 1920, č. 109. Následovaly dobře mířené rány: „*S touto levicí nejdu!*“ Komu slouží levice „*od té doby co soudruh Šmeral odjel do ciziny?*“ „*Změnili se soudruzi, kteří šli dále, než bylo v intencích mých a soudruha Šmerala?*“ atd. Ptal se, kdo delegoval do Moskvy Břetislava Hůlu. (Ten se vrátil nedávno z Ruska, bylo mu nyní 26 let, do zajetí padl sorva ukončil 5. semestr studia práv, sloužil i v „ruském praporu smrti“, znechucen přešel k bolševikům, oženil se s Ruskou, nyní po návratu chtěl brzy založit komunistickou stranu, brzy vystřízlivěl, živil se překlady z ruštiny včetně Ehrenburga i Dostojevského; 1925 byl vyloučen z KSČ jako oportunist.) Mj., delegovat ho mohl snad jen kladenský krajský výbor strany. Proti jmenování Zápotockého a Miloše Vaňka Stivín námitky neměl.

sehrát roli, ve které reformní pravice selhala. Zapotřebí bylo ovšem přijít s tak radikálními hesly, které by přebily umírněnost vládní snahy jen zachovat, čeho už bylo dosaženo, a nehnat stranu do náručí Kominterny.

Nejprve se podařilo prosadit rezoluce stivínovsly koncipované v Moravské Ostravě v červenci 1920. Konference závodních a odborových důvěrníků je však 5. srpna anulována a 11. srpna usnesla rezoluci, kritizující vládní koalici i parlamentarismus a pozitivně se vyjadřovala k myšlence dělnických rad. Byl to evidentní postup doleva. Ve vnitrostranických otázkách zdůraznila rezoluce však nutnost spolupráce všech směrů a zachování jednoty celé strany.¹⁴ To bylo rozhodující a Sociálnímu demokratu nezbylo než usnesení napadnout a hájit myšlenku, že bezprincipiální jednota strany není řešením. Tím nabídl samozřejmě repliku: kdo že vlastně je tím rozbíječem?! Protože krajský výkonný výbor strany již dlouho před tím přijal programové prohlášení „marxistické levice“ za své, vyhlížela situace jako patová. Ostravský *Dělnický denník* se právem považoval za časopis levice, avšak *Duch času* tu působící se proklamaci vyhnul a opět přísahal na jednotu strany. Krátce nato Stivín v tomto duchu rekapituloval vývoj od vytvoření státu: „zabránili jsme vytvoření samostatné komunistické strany“ (míněno v lednu 1919 – ZK) a nemáme na tom co měnit. Tak se nakonec jeví linie ražená Stivínem a přijatá na Ostravsku jako kontinuum, proti kterému *Dělnický denník* za květnové krize marně protestoval.¹⁵

Ostatně několikrát konstatovali, že hlavním problémem se na Ostravsku stala tehdy znovu těšínská otázka, mluvilo vlastně o tomtéž. Např. policejní záznam o schůzi asi 600 odborových a továrních důvěrníků, zastupujících na 100 000 dělníků, konané 10. května¹⁶ na dole Zárubek, referuje o rostoucím rozhořčení nad jednáním plebiscitní komise, ještě více však nad polskými vojensky a politicky organizovaným terorizováním obyvatelstva, na němž má účast dokonce i polské dělnictvo, organizované v socialistické straně.¹⁷ Pochopitelně jedním dechem se v této souvislosti vyslovují „vřelé sympatie Sovětské republiky... napadené bojechtivými voji zpátečnického, ve službách kapitálu stojícího Polska.“¹⁸ Jak bylo připomenuto na začátku, slily se na Ostravsku problémy sociální a národní shodou okolností v době vyvrcholení zápasu o charakter státu a jeho mocenských struktur právě tehdy v jedno a někdy vítězila nad vším tak nepřehledná změť událostí, že musela na současníky působit jako nezvládnutelný chaos.

Zbývá odpovědět na otázku, zda za takovýchto podmínek má vůbec smysl pokoušet se o odpověď na otázku, přineslo-li vystoupení středu sociální demokracie na Ostravsku nějaké výsledky, jež by se odrazily např. dlouhodobě, ve volebních výsledcích. Jsem sám

¹⁴ OTÁHAL, M.: *Dělnické hnutí na Ostravsku*. Praha 1947, s. 143–147; Státní oblastní archiv (= SOA) Brno, B 40/I/2, č. 19800/20.

¹⁵ *Dělnický denník* 5. května 1920, č. 102.

¹⁶ Tedy v době vítězného „východního tažení“ Pilsudského.

¹⁷ Míněna je nepochybně PPS (Polska partija socialistyczna).

¹⁸ SOA Brno B 40/I/17, č. 6310/20; jde o hlášení policejního komisařství v Moravské Ostravě z 13. května. Nijak náhodou připomíná jiné hlášení z počátku července, že se navzájem v oblasti přebíjejí právě tyto problémy: těšínský a pravo-levý (NA Praha, PMV IV/M/6/1 č. 13866/20, vycházející též ze zprávy policejního komisařství).

velmi skeptický, domnívám se však, že je lepší tak učinit, než neudělat nic, i když výsledek může být jen přibližný a pomocný.¹⁹

V parlamentních volbách v dubnu 1920 získala tu ČSSD 22 242 hlasů, tj. 44,49 % všech odevzdaných hlasů v politickém okrese Moravská Ostrava, zatímco na Moravě a ve Slezsku bez Těšínska, kde volby neproběhly, to bylo jen 18,84 % hlasů (tj. 42,34 % ostravského výsledku).

V prvních parlamentních volbách, následujících po rozkolu s „marxistickou levicí“, resp. s Komunistickou stranou Československa, sekci Komunistické internacionály, obdržela ČSSD na Moravě a ve Slezsku (s odpočítáním okresu Český Těšín) pouze 8,79 % hlasů, tj. o 10,05 % méně než v roce 1920, resp. pouhých 46,65 % svého úspěchu z roku 1920.

Na dvou okresech ostravských²⁰ činil zisk ČSSD 23,15 % odevzdaných platných hlasů, tj. pouhých 52,03 % výsledku z roku 1920. Porovnáním z toho vyplývá, že zatímco v rozměru obou zemí ztratila ČSSD v letech 1920/1925 53,34 % hlasů své původní síly, na Ostravsku to znamenalo pokles na 52,03 % původního úspěchu strany, tj. pokles přes nemalou katastrofu přece jen menší, o 47,97 %.

Onen procentní rozdíl 47,97–52,03, tj. asi 4 %, vypovídá ve prospěch postupu ostravských pokusů o formování středu sociální demokracie – zní tedy odpověď. Vzhledem k tomu, že úsudek je součástí tak složitého zauzlení sociálních a národnostních problémů, lze snadno dojít k závěru, že vypočtený výsledek ukazuje na to, že vliv aktivního středu strany byl sotva významný.

Kupodivu se s tím nemůžeme spokojit. Podstatu této složité otázky nám lépe vysvětlí, zapojíme-li do srovnávání výsledek pravo-levého konfliktu v celku socialistického hnutí a zapojíme-li do výsledku poměr ČSSD-KSČ. Tehdy teprve se ukáže, že musíme vzít v potaz změnu ve správním rozdělení, resp. instalování politického okresu Slezská Ostrava.²¹ Stojíme totiž najednou před zcela odlišnými volebními čísly. V okrese slezsko-ostravském se vítězem stala v roce 1925 KSČ s 31,06 % hlasů ve srovnání s 21,84 % hlasů ČSSD + 1,95 % Polského svazu lidového a dělnického + 0,33 % DSAP (tj. německé sociální demokracie). Avšak v okrese moravskoostravském to bylo zcela jinak. KSČ tu získala pouze 11,84 % hlasů a proti ní stála ČSSD s 23,81 % + 0,27 % PSLD + 2,13 % DSAP.

Zjednodušeně uvedeno v Moravské Ostravě byl poměr mezi sociálními demokraty a komunisty ve volebních výsledcích 1925 vyjádřitelný poměrem 26:12 (resp. 9:4), zatímco na Slezské Ostravě to bylo 24:31 (tj. asi 4:5). V Moravské Ostravě byla ČSSD daleko nejsilnější politickou stranou, zatímco ve Slezské Ostravě jí byla KSČ.

Takto počítán je efekt ostravského vnitrostranického řešení v roce 1920 jistě důležitým faktorem výsledku s poměrně dalekosáhlými následky. Málokde se po těžkém rozkolu

¹⁹ Naznačená skepse mne povede ovšem k tomu, že nejen že budu srovnávat srovnatelné, ale že sondu budu teritoriálně omezovat pouze na jádro a „hlavu“ revíru, politický okres Moravská Ostrava a kvůli zjednodušení budu brát v potaz pouze čísla relativní.

²⁰ Zatím došlo k rozdělení okresu, výsledky voleb v Ostravě Moravské a Ostravě Slezské si byly však velmi blízké, proto je možné z nich vytvořit proporčně upravený průměr s rizikem malé chyby (okres slezsko-ostravský měl asi polovinu voličů co moravsko-ostravský).

²¹ Nijak náhodou nazývaná často „Polská Ostrava“.

s komunisty a radikály udržela ČSSD v čele všech politických stran jako v Moravské Ostravě. Poznamenalo to samozřejmě i vývoj velkoměsta. Musím dodat, že jsem byl touto „hrou čísel“ a její poměrně přesvědčivou mluvou sám překvapen. Bylo by ovšem záhodno tyto výsledky v několika směrech ještě propracovat.²²

²² V potaz byla brána volební čísla ze statistik: *Volby do Národního shromáždění, poslanecké sněmovny v r. 1920.* (Čsl. statistika, řada I, sešit 1) a *Volby do Poslanecké sněmovny v listopadu 1925.* Praha 1926 (Čsl. statistika, řada I, sešit 2). Namísto by bylo jistě zapojit do srovnávání např. i obecní volby 1919 a 1923 a z nich plynoucí změny ve správě měst. Nicméně se domnívám, že výše uvedené výsledky vypovídaly dostatečně a mohly by podnítit zájem historiků o věc.

Summary

**THE CENTRE OF SOCIAL DEMOCRATIC PARTY IN OSTRAVA DISTRICT
IN 1920 OBSERVATIONS ON REGIONAL ACTION OF NATIONAL IMPORTANCE**

Zdeněk Kárník

Internal cause of the crisis was systematic effort of the social democratic left wing to take over the party, to force premature parliamentary elections and then to take over the state – in parliamentary way, under the leadership of Bohumír Šmeral. Right wing of the party (Vlastimil Tusar) was too weak to face them. In this situation, the “right centre” faction (J. Stivín, J. Prokeš) was created within the second biggest party branch – that of Ostrava district, which helped to keep this branch for reformist powers. Although the reformist minority of the party did not become the majority, it strengthened enough. After the serious fissure in the party emerged – the left wing left the party for Kominternu about a year later – this situation enabled in the Ostrava district the creation of the important base of Social Democratic Party regeneration, second only to that of the Plzeň district.

ČINNOST POSLANKYŇ JAROMÍRY BATKOVÉ-ŽÁČKOVÉ V NÁRODNÍM SHROMÁŽDĚNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Dana Musilová

MUSILOVÁ, Dana: *Activity of Woman-deputy Jaromíra Batková-Žáčková in National Assembly of Czechoslovak Republic*

The entry is engaged in the personality and common and political activities of Jaromíra Batková-Žáčková, who was a woman-deputy in the National Assembly of Czechoslovakia in years 1935–1939 and 1945–1948. It intervenes in context of activities of the Parliament and of the National Socialist Party in a given period. It summarises basic biographical data and outlines her career. The focus is given to her activity in the National Assembly, especially to her speeches in the general assembly of the Parliament. She defended women's interests and rights, also interests and right of consumers, civil servants and people who lived in Moravia and Silesia. She exercised her parliamentary mandate very actively. She understood her problem very well. Thanks to her knowledge and abilities, she was elected to supply commission in 1946. After the communistic revolution, she gave up her parliamentary mandate. She went into exile for fear of the witch-hunt.

Keywords:

Czechoslovakia – National Assembly – Woman-deputy – Biography – Common and Political Activity

Contact:

Univerzita Hradec Králové, Česká republika; dana.musilova@uhk.cz

V den, kdy zasedly ženy do lavic prvního československého parlamentu, Revolučního národního shromáždění,¹ se Jaromíra vypravila, ostatně jako každý všední den, do zaměstnání. Pracovala jako úřednice v konzumním spolku v rodné Studénce. Čerstvá absolventka dvoule-

¹ První zasedání Revolučního národního shromáždění se konalo 14. listopadu 1918 v Thunovském paláci na Malé Straně, v sídle bývalého českého zemského sněmu. V letech 1920–1938 zde zasedal senát Národního shromáždění Československé republiky.

té obchodní školy kráčela rychle sychravým listopadovým ránem a těšila se do tepla kanceláře. Jako většina občanů, i ona sledovala s napětím převratné události, které vyvrcholily vyhlášením samostatného československého státu. Se zájmem četla v novinách zprávy o dění v Praze, nemohla jí tedy uniknout informace o osmi poslankyních, které se staly prvními reprezentantkami ženské populace v parlamentu.

Některé z nich znala jménem: Františku Zeminovou,² známou aktivistku liberálních ženských spolků a političku, Ludmilu Zatloukalovou-Coufalovou,³ vůdčí osobnost moravských středostavovských ženských spolků, Boženu Víkovou-Kunětickou,⁴ spisovatelku, političku a první ženu zvolenou v roce 1912 poslankyní v doplňovacích volbách do českého zemského sněmu, PhDr. Alici Masarykovou,⁵ aktivistku ženských a charitativních spolků, dceru univerzitního profesora a prvního československého presidenta Tomáše Garrigua Masaryka. Nic jí naopak neříkala jména Boženy Ecksteinové,⁶ Františky Kolaříkové,⁷ Anny Chlebounové⁸ a Louisy Landové-Štychové.⁹

² Františka Zeminová (1882–1962), původní profesí účetní v knihkupectví, od roku 1897 členka národně sociální strany, 1905 členka ústředního výkonného výboru, v letech 1918–1939, 1945–1948 místopředsdkyně strany, 1898–1938 předsdkyně ženského ústředí strany. Stála u zrodu Ženského klubu českého a Výboru pro volební právo žen. V letech 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění, 1920–1939, 1945–1948 poslankyně Národního shromáždění. Po komunistickém převratu v roce 1948 se vzdala mandátu. Na podzim 1949 byla zatčena a v roce 1950 ve vykonstruovaném procesu s JUDr. Miladou Horákovou a spol. odsouzena k odnětí svobody v délce dvaceti let. V roce 1960 byla amnestována a propuštěna z vězení.

³ Ludmila Zatloukalová-Coufalová (1886–50. léta 20. století), majitelka velkostatku, jedna z nejvýznamnějších osobností liberálního ženského hnutí na Moravě, zakladatelka a vůdčí osobnost Zemské organizace pokrokových žen moravských, členka Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění. Od roku 1919 působila dlouhá léta jako starostka ve své rodné obci Svěsředlicích u Olomouce.

⁴ Božena Víková-Kunětická (1862–1934), původní profesí učitelka, spisovatelka, první zvolená poslankyně českého zemského sněmu (1912), členka národní strany svobodomyšlné, od roku 1919 Československé národní demokracie, v letech 1909–1917 členka výkonného výboru, od roku 1919 ústředního výkonného výboru. V letech 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění, v roce 1925 převzala měsíc před ukončením volebního období mandát senátora Jana Herbena.

⁵ PhDr. Alice Masaryková (1879–1966), původní profesí středoškolská profesorka. Studovala historii, doktorát obhájila v roce 1903. Před první světovou válkou učila na dívčích lyceích v Českých Budějovicích a v Praze. V letech 1915–1916 byla vězněna ve Vídni, 1918–1919 členka Revolučního národního shromáždění, 1919–1938 vedla Československý Červený kříž. Od roku 1939 žila s krátkou přestávkou v letech 1945–1948 v USA.

⁶ Božena Ecksteinová (1871–1930), původní profesí dělnice, později úřednice, od roku 1900 členka sociálně demokratické strany. Působila rovněž v sociálně demokratickém ženském hnutí. V letech 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění, 1920–1929 senátu Národního shromáždění. Byla pokladní a členkou představenstva sociální demokracie.

⁷ Františka Kolaříková (1868–?), původní profesí dělnice, členka sociálně demokratické strany, v letech 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění.

⁸ Anna Chlebounová (1875–1946), členka Republikánské strany venkovského a malorolnického lidu, po roce 1918 členka představenstva a výkonného výboru, aktivistka agrárního ženského hnutí, v letech 1918–1920 člen-

O rok později už pracovala jako úřednice v Jednotě zaměstnanců československých drah v Ostravě-Prívově. Nové pracovní místo však nebylo jedinou změnou v jejím dosavadním životě. Bylo jí sedmnáct a půl roku,¹⁰ do dosažení plnoletosti chybělo ještě několik let, když učinila zásadní rozhodnutí, které ji nasměrovalo do politického života. Na podzim 1919 vstoupila do Československé strany socialistické.¹¹ Její volba nebyla jen výrazem zájmu o politiku, svou roli sehrálo rovněž profesní zaměření. Úředníci představovali důležitou část členstva a voličstva československých socialistů. Strana a její přidružené organizace se chovaly poměrně přátelsky k ženám a nabízely jim možnost zapojit se do politické činnosti. Mladé ženy se zájmem o veřejné a politické dění měly na počátku dvacátých let šanci prosadit se právě v levicově a v středově orientovaných politických stranách, které jim nabízely členství již před koncem 19. století. Patřili k nim rovněž českoslovenští socialisté.

Ženské členstvo Československé strany socialistické bylo poměrně početné a velmi dobře organizované, což straně pomáhalo zejména ve volebním boji. Zahrnovalo úřednice, učitelky, prodavačky, dělnice, ženy v domácnosti sdružené do ženského ústředí v čele s Františkou Zeminovou. Kromě ní měla strana další dvě reprezentativní osobnosti – Františku Plamínkovou¹² a Louisu Landovou-Štychovou. Ani jedna z nich však už neměla po vzniku Československa dostatek času věnovat se s plným nasazením ideovým a organizačním záležitostem ženské stranické organizace. Františka Zeminová a Louisa Landová-Štychová usedly 14. listopadu 1918 v Revolučním národním shromáždění, které navíc v prvních měsících své existence jednalo prakticky nepřetržitě. Prvně jmenovaná byla navíc zvolena v obecních volbách v roce 1919 do zastupitelstva Královských Vinohrad, kde již dlouhá léta žila, a do vedení strany (místopředsedkyně). Františka Plamínková byla v týchž volbách zvo-

ka Revolučního národního shromáždění, 1920–1929 poslankyně, 1929–1935 senátorka Národního shromáždění.

⁹ Louisa Landová-Štychová (1885–1969), vlastním jménem Aloisie Vorlíčková, původní profesí úřednice. Od přelomu 19. a 20. století byla činná v dělnickém, anarchokomunistickém, bezvěreckém a ženském hnutí. Byla postupně členkou tří politických stran: sociálně demokratické (1911), národně sociální (1918) a komunistické (1925). V letech 1918–1920 členka Revolučního národního shromáždění, 1920–1923, 1925–1929 poslankyně Národního shromáždění.

¹⁰ Narodila se 16. ledna 1902 ve Studénce.

¹¹ Strana změnila během své existence několikrát svůj název. Již rok po svém vzniku se přejmenovala na Národně sociální stranu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Dolních a Horních Rakousích. Na sjezdu v roce 1900 přijala název Česká strana národně sociální, v roce 1918 Česká strana socialistická, o rok později Československá strana socialistická a nakonec v roce 1926 Československá strana národně socialistická. HARNA, J.: *Kritika ideologie a programu českého národního socialismu*. Praha 1987, s. 105.

¹² Františka Plamínková (1875–1942), původní profesí učitelka, v letech 1894–1919 učila na školách v Soběslavi, Táboře a v Praze. Současně se začala věnovat veřejné činnosti, zejména v ženském hnutí, spoluzakladatelka Ženského klubu českého a Výboru pro volební právo žen. V roce 1923 založila Ženskou národní radu, zastřešující organizaci ženských spolků převážně liberálního zaměření. Reprezentovala Československo v řadě mezinárodních organizací. V roce 1918 vstoupila do národně sociální strany, v letech 1925–1939 senátorka Národního shromáždění, 1919–1923 členka zastupitelstva a Rady hlavního města Prahy. Dva týdny po atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha byla zatčena a deportována do Malé pevnosti v Terezíně. 30. června 1942 byla popravena v Praze-Kobylisích.

lena do zastupitelstva a následně do Rady hlavního města Prahy. Povinnosti spjaté s výkonem mandátu vázaly většinu sil všech tří klíčových ženských osobností v řadách československých socialistů a současně otvíraly cestu ke kariéernímu vzestupu mladším členkám. Této možnosti využily hned dvě mladé ženy; kromě Jaromíry ještě Milena Kolářová.¹³

Prvním důležitým přelomem v kariéerní a současně v osobní rovině byl pro Jaromíru rok 1922. Zasedla v župním výboru strany v Moravské Ostravě a uzavřela sňatek s Jaroslavem Batkem, úředníkem Československých státních drah. V manželství se postupně narodily dvě děti, syn Jaromír a dcera Jaroslava. Manželství ani péče o děti nijak nezbrzdily její politickou kariéru; spíše naopak.

Od roku 1924 působila jako aktivistka v moravském národně socialistickém ženském hnutí. O tři roky později zaujala pozici zemské tajemnice národně socialistických žen v Brně, na níž setrvala až do roku 1938. Její aktivity se však neomezovaly pouze na moravské národně socialistické ženské hnutí. Byla současně členkou řady dalších spolků – Ženské národní rady, Zemské organizace pokrokových žen moravských, konzumních spolků a Československé obce sokolské. Kromě toho redigovala ženský tisk a sama do něj i přispívala. Do konce dvacátých let dosáhla v moravském národně socialistickém ženském hnutí nejvyšších možných postů.

Ještě úspěšněji však kráčela po stranickém žebříčku. V roce 1926 byla zvolena členkou ústředního výkonného výboru národně socialistické strany. „Předběhla“ svou kariéerní spoluputnici Milenu Kolářovou, která zaujala stejnou pozici až ve třicátých letech.¹⁴ Dostala se do centra dění, kde se seznámila s řadou vlivných osobností. Pro její další kariéru byl velmi důležitý zejména korektní vztah s místopředsedkyní strany Františkou Zeminovou, ženou s neotřesitelnou pozicí a značným vlivem ve straně i v poslaneckém klubu. Bez jejího „požehnaní“ mohly mladé členky na stranickou kariéru sotva pomyslet.

Mnohem méně se Jaromíře Batkové dařilo v osobním životě. Prvorozený syn Jaromír zemřel a její manželství bylo v roce 1933 po jedenácti letech společného soužití rozloučeno. Zůstala sama s pětiletou dcerou Jaroslavou. Dcera se jí narodila 2. srpna 1928, v době, kdy už působila na nejvyšších příčkách stranické hierarchie. Jaromíře bylo v době rozluky 31 let, profese úřednice jí poskytovala dostatečné hmotné zabezpečení, měla veškeré předpoklady postoupit dál v politické kariéře, ale její osobní život se ocitl v troskách.

Osobní krizi kompenzovala dalšími úspěchy v politické rovině. Národně socialistická strana ji zařadila na volitelné místo kandidátky pro volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1935. K její nominaci nepochybně přispěly dlouholeté zkušenosti z politické a veřejné práce, loajální vztah ke straně a dobré kontakty s vlivnými představiteli strany, kteří měli v rukou konečné rozhodování o podobě kandidátek.

¹³ Milena Kolářová, provdaná Šmejcová (1894–1986), původní profesí úřednice, od roku 1917 členka České strany národně sociální, výkonného výboru strany, v letech 1923–1926 politická tajemnice žen národně socialistické strany, zastupitelka a členka Rady hlavního města Prahy, v letech 1929–1939, 1946–1948 poslankyně Národního shromáždění.

¹⁴ Milena Kolářová naopak získala dříve poslanecký mandát (1929).

Do sněmovny bylo zvoleno pouze osm žen: Marie Jurnečková-Vorlová,¹⁵ Irene Kirpal,¹⁶ Františka Zeminová, Jaromíra Batková, Anežka Hodinová,¹⁷ Božena Macháčová,¹⁸ Anna Mrskošová,¹⁹ a ing. dr. Marie Tumlířová.²⁰ Počet zvolených žen se koncem roku rozšířil o Milenu Šmejcovou, která nahradila 20. prosince 1935 poslance dr. Edvarda Beneše zvoleného prezidentem.

Jaromíra Batková byla druhou nejmladší poslankyní a současně členkou Národního shromáždění v meziválečném období, o pouhý rok starší než Božena Macháčová narozená v roce 1903. Obě ženy spojovala rovněž rozluka prvního manželství a posléze uzavření nového sňatku.

Do poslanecké sněmovny vstoupila s mnoha politickými a životními zkušenostmi, které ji předurčovaly k aktivnímu výkonu mandátu. Podobně jako ostatní kolegyně zasedající v poslanecké sněmovně či v senátu přicházela s cílem hájit zájmy a práva žen. Poslanecký slib vykonala 18. dubna 1935. Byla zvolena členkou rozpočtového, sociálně politického a zásobovacího výboru. Během volebního období podala jeden iniciativní návrh, čtyři interpelace a

¹⁵ Marie Jurnečková-Vorlová (1894–1969), původní profesí učitelka a sociální pracovnice, členka sociálně demokratické strany a sociálně demokratického ženského hnutí (místopředsdkyně Ústředního výboru sociálně demokratických žen), v letech 1929–1939 poslankyně Národního shromáždění. Po okupaci žila v emigraci v Londýně. Po druhé světové válce působila na Ministerstvu ochrany práce a sociální péče.

¹⁶ Irene Kirpal (1886–1977), původní profesí vychovatelka, v letech 1917–1938 členka rakouské, od roku 1919 německé sociální demokracie. Působila na řadě stranických postů: členka výkonného výboru, předsednictva, ženské komise strany). V letech 1920–1938 poslankyně Národního shromáždění. V říjnu 1938 emigrovala do Velké Británie, v roce 1946 se vrátila zpět do Československa.

¹⁷ Anežka Hodinová (1895–1963), původní profesí dělnice, 1918–1921 členka sociální demokracie, od roku 1921 KSČ, zastupitelstva hlavního města Prahy, 1925–1938, 1945–1963 poslankyně Národního shromáždění. V roce 1939 emigrovala do Velké Británie, kde působila ve Státní radě. Po druhé světové válce navázala na svou předválečnou veřejnou a politickou činnost. Inicivovala založení Národní fronty žen. Jako první žena v naší historii zaujala v roce 1945 místo ve vedení sněmovny (místopředsdkyně Prozatímního národního shromáždění).

¹⁸ Božena Macháčová (1903–1973), původní profesí dělnice, od roku 1926 členka KSČ, aktivistka komunistického odborového a ženského hnutí. V letech 1935–1938, 1946–1969 poslankyně Národního, 1969–1971 Federálního shromáždění. Od roku 1939 žila v emigraci v Moskvě. Po příjezdu do Československa se vrátila do politického života (členka ÚV KSČ, ministryně výkupu, ministryně spotřebního průmyslu, poslankyně).

¹⁹ Anna Mrskošová (1893–1960), původní profesí účetní, později (spolu)majitelka rodinného statku, uznávaná odbornice v oboru drůbežářství. Založila a provozovala dobře prosperující drůbežářskou farmu. Členka Republikánské stany venkovského a maloroľnického lidu, od roku 1945 KSČ, obecního zastupitelstva, činná rovněž v ženském a v družstevním hnutí. V letech 1934–1939, 1948–1953 poslankyně Národního shromáždění.

²⁰ Ing. dr. Marie Tumlířová (1883–1973), původní profesí úřednice, jako první žena u nás byla promována doktorkou technických věd. Od roku 1921 pracovala na Ministerstvu školství a národní osvěty, nejdříve jako referentka, posléze na pozici vrchní ředitelky. Členka Republikánské strany venkovského a maloroľnického lidu, četných odborných sdružení a ženských spolků. Publikovala řadu odborných textů, zejména z oboru drůbežářství. V letech 1934–1939 poslankyně Národního shromáždění. Po komunistickém převratu odešla do exilu.

promluvila třikrát v plénu, jednou k návrhu, kterým se měnil a doplňoval zákon o přímých daních, dvakrát k návrhu státního rozpočtu na rok 1937 a 1938.²¹

Ve sněmovně hájila ekonomické a sociální zájmy spoluobčanů žijících na Moravě a ve Slezsku, státních zaměstnanců a zaměstnankyň, zejména úřednic a učitelek, a spotřebitelů. V řeči pronesené v plénu sněmovny při projednávání státního rozpočtu na rok 1937 podpořila vládní návrh rozpočtu, vyjádřila se však kriticky zejména k vládní politice ve vztahu k Moravě a Slezsku. „*Především považuji za svoji povinnost zdůrazniti v mezích rozpočtové debaty naléhavost požadavků Moravskoslezské země. Již léta stěžuje si země Moravskoslezská na to, že k jejím sociálním, hospodářským, kulturním a zdravotním potřebám se nebere při sestavování státního rozpočtu takový zřetel, jak by bylo třeba. Rozpočet příjmů a výdajů země Moravskoslezské je rok od roku seškrtáván na úkor sociálních, kulturních a zdravotních potřeb obyvatelstva. Tíseň země Moravskoslezské dokazuje nejlépe 398 mil. Kč dluhů. Původ těchto dluhů je v tom, že na Moravě neměli jsme okresní zastupitelstva, důležitou spojku mezi obcemi a zemí, tak jako tomu bylo v Čechách. To znamená, že to, co dělaly v Čechách okresy, u nás na Moravě musila dělati země, takže máme zemské nemocnice, zemské divadlo, elektrifikaci, prováděnou zemí, zemské zdravotní a sociální ústavy a zemské střední školy, ač v ostatních zemích všechny tyto potřeby obstarávají okresy nebo stát. Marně dožadujeme se už léta inkamerace 800 km okresních silnic, abychom dosáhli příslušného rozpětí sítí státních silnic mezi Moravskoslezskou zemí a zemí Českou. Deputace poslanců a senátorů, jakož i členů zemského výboru Moravskoslezské země tlumočila všechny tyto stížnosti a požadavky panu předsedovi vlády dr. Hodžovi a dostalo se jí slibu, že na všechny potřeby země Moravskoslezské bude pamatováno. Zdůrazňuji zejména naléhavost požadavku, aby ve státním rozpočtu bylo také pamatováno na důležité investice, jako je např. stavba nejvyššího soudu v Brně. Nežádáme, slavná sněmovno, nic jiného, jen abychom i my v zemi Moravskoslezské mohli plniti všechny úkoly, jako je mohou plniti země jiné.*“²²

Při projednávání státního rozpočtu o rok později soustředila pozornost výhradně na ochranu spotřebitelů před neodůvodnitelným zdražováním potravin a jejich znehodnocováním přidáváním (škodlivých) náhražek. Využila bohatých zkušeností z práce v zásobovacím výboru a dokázala velmi dobře argumentovat a hájit zájmy spotřebitelů. Nepostrádala ani nadhled a smysl pro ironický humor. „...*Jediným pozůstatkem z dob působení ministerstva pro zásobování lidu je zásobovací výbor posl. sněmovny. V jednacím řádu posl. sněmovny jsem bohužel marně pátrala po ustanovení, že zásobovací výbor posl. sněmovny má menší pravomoc než výbory jiné. Zdá se to být pravdě nepodobné, ale skutečnost je taková, že ve sněmovní praxi se usnesení zásobovacího výboru posl. sněmovny nepřikládá vůbec žádná důležitost, a máme dojem, že zásobovací výbor posl. sněmovny je považován za určité trpěné zlo. Dokazuje to zejména poslední případ s resolucí zásobovacího výboru posl. sněmovny o snížení ceny cukru, která byla před rokem*

²¹ Digitální archiv poslanecké sněmovny parlamentu České republiky (Digitální archiv PS PČR), Jmenný rejstřík členů poslanecké sněmovny NS, IV. volební období, Batková-Žáčková Jaromíra, Online, cit. 3. 1. 2009, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih>.

²² Tamtéž, Řeč v rozpravě ke státnímu rozpočtu pro rok 1937 pronesená 2. prosince 1936 v poslanecké sněmovně.

postoupena příslušným vládním činitelům k jednání, ale nemohla být postoupena plénu sněmovny k projednání přes to, že tak může učiniti každý jiný výbor posl. sněmovny. I to je doklad, že zájem spotřeby je opomíjen a že se mu nepřikládá takový význam i na odpovědných státních místech, jak tomu má být. (...) Vyslovuji podivení své a také klubovních kolegů nad tím, že úhradové osnovy nebyly také předloženy k projednání zásobovacímu výboru posl. sněmovny. Úhradové osnovy o nových spotřebních daních pojednávají o zvýšení cen důležitých životních potřeb. Proto snad by bylo na místě, když mohla říci své mínění o navrhaných jiných daních výroba, obchodnictvo a živnostnictvo, aby také spotřeba mohla říci své slovo. Ale tak to bohužel je, že výroba a obchod mají oprávnění říci jasné své mínění o tom, co se jejich zájmu dotýká, ale spotřeba musí mlčet. Je to charakteristický doklad, že náš hospodářský život není řízen statní správou, nýbrž je ovládan příliš silnými vlivy výroby a interesovaného kapitálu. Slavná sněmovno, domnívám se, že je třeba říci otevřeně, že spotřeba má právo domáhati se protihodnoty ve formě zvýšené ochrany svých zájmů, alespoň ochrany cenové a ochrany jakosti potravin. Jde o maso, chleb, cukr, mléko, droždí, pivo, lih, textilie a všechny druhy potravin, u nichž se platí obratová daň; jsou to vesměs potraviny, které se denně ocitají na stole každého z nás. (...) Mluvíme, slavná sněmovno, o tom, že všechny tyto úhradové osnovy přijímáme proto, aby byla zvýšena bezpečnost našeho státu, aby byla zabezpečena obrana našeho národa. Nejlepší přípravou k zabezpečení obrany našeho národa je také okolnost, že se postaráme o náležitou výživu a ochranu zdraví našich spotřebitelů před znehodnocováním a falšováním potravin, že dáme službě, která tomuto zájmu slouží, to, čemu se těší jiné obory ochrany naší výroby, našeho obchodu a jiných složek našeho hospodářského života... Snad bychom také potřebovali takové opatření jako ve středověku, kdy se v koších do Vltavy ponořovali ti, kdož zdražovali nebo falšovali potraviny. Jistě však máme povinnost, abychom na ty falšovatele - nereelní výrobce velmi otevřeně upozornili také v zájmu reelních výrobců a proto jako poslanec-žena, jako zástupce spotřebitelů a hospodyň použila jsem této příležitosti, abych zdůraznila, že bereme-li odpovědnost za to, že budou přijaty a uplatněny úhradové osnovy o nových spotřebních daních, že za to vyžadujeme protihodnotu pro spotřebitele, a tou jest zvýšená ochrana jeho zájmů.²³

Výkon poslaneckého mandátu zabíral Jaromíře Batkové většinu dne. Účast na zasedáních pléna i výborů byla povinná, čas vyžadovala rovněž odborná příprava na jednání a setkávání s voliči ve volebním kraji, za který kandidovala. Musela se vzdát své dosavadní profese, protože členové parlamentu s výjimkou vysokoškolských profesorů a svobodných povolání nesměli podle jednacích řádů poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění vykonávat jinou placenou činnost. Poslanecký mandát jí pomohl posílit rovněž pozici ve stranické hierarchii. V roce 1936 se stala členkou předsednictva a místopředsedkyní ústředí žen národně socialistické strany. Podobně jako v roce 1922, znovu spojila kariérní a osobní rovinu. Během parlamentních prázdnin, 11. července 1936, uzavřela sňatek s Bohumilem Žáčkem,²⁴ poštovním tajemníkem v Brně. Období velkých pracovních úspěchů bylo však

²³ Tamtéž, Řeč v rozpravě ke státnímu rozpočtu pro rok 1938 pronesená 15. prosince 1937 v poslanecké sněmovně.

²⁴ Jaromíra Batková nadále užívala jméno prvního manžela. Poslanecký mandát převzala v roce 1935 jako Jaromíra Batková. Po uzavření sňatku se v oficiálních dokumentech poslanecké sněmovny objevuje až do roku 1939

mnohem kratší, než doufala. Hektické projednávání novely občanského zákoníku na jarním zasedání sněmovny přerušily parlamentní prázdniny. Po jejich skončení nebylo ani pomyslení na pokračování jednání o zákoníku. Politická krize vyžadovala soustředit se na její řešení.

Vznik druhé republiky na podzim 1938 ovlivnil výraznou měrou činnost Národního shromáždění. Nejdříve ho opustili zákonodárci a zákonodárkyně, kteří kandidovali ve volebních obvodech ležících na odstoupeném území, zbývající se s výjimkou komunistů a senátorky Františky Plamínkové sdružili do dvou klubů. Sociální demokraté založili klub Národní strany práce, zbývající zákonodárci klub Národní jednoty. Jaromíra Batková-Žáčková zvolila v souladu s ostatními členy poslaneckého klubu klub Národní jednoty. Poslední schůze poslanecké sněmovny Národního shromáždění se sešla 16. prosince 1938. Národní shromáždění sice nadále formálně existovalo, neplnilo však svou funkci. Parlament se stal přebytečným subjektem politického systému a po vzniku Protektorátu Čechy a Morava 16. března 1939 zanikl. S ním i poslanecký mandát Jaromíry Batkové-Žáčkové.

Ohlížela se po novém uplatnění. Jako manželka státního zaměstnance nesměla podle platného vládního usnesení přijatého v říjnu 1938 vykonávat svou původní profesi úřednice. Národně socialistická strana a její ženská organizace, s nimiž byla těsně spjata již od první poloviny dvacátých let, ukončila legální činnost. 1. dubna 1939 nastoupila jako tajemnice žen Národního souručenství. Po necelých šesti měsících byla 1. září 1939 na základě udání, že „v sekretariátě provozuje Benešovu politiku,“²⁵ propuštěna. Dlouho nemohla jako „nespolehlivá osoba“ najít vhodné zaměstnání a nezbylo jí, než zůstat v domácnosti. 1. října 1939 ji navíc zatkl gestapo a zůstala osmnáct dní ve vazbě. Na rozdíl od jiných stranických kolegyně a kolegů měla velké štěstí, protože ji propustili. Navzdory riziku, které jí hrozilo při prozrazení, se zapojila do ilegální činnosti národně socialistických organizací na Moravě. Teprve po třech letech našla vyhovující zaměstnání. 1. října 1942 začala pracovat jako pokladní ve firmě Pučan a Pospíšil v Brně, která vyráběla optické přístroje.

Zůstala zde až do 1. srpna 1945, kdy se vrátila k veřejné a politické práci, nejdříve jako členka národního výboru a zásobovací referentka v Brně-Židenicích. Mohla zde využít znalosti zásobovací problematiky, které se věnovala během výkonu poslaneckého mandátu ve druhé polovině třicátých let. Navíc byla zvolena místopředsdkyní zemského výkonného výboru národně socialistické strany v Brně a současně předsdkyní zemského výboru národně socialistických žen v zemi moravskoslezské.

Následoval další očekávaný krok, členství v Prozatímním národním shromáždění (1945–1946). Poslanecký slib vykonala v přímo symbolický den 28. října 1945. Podobně jako při výkonu prvního poslaneckého mandátu v letech 1935–1939 se věnovala zásobovací, rozpočtové a ženské problematice. Byla zvolena do rozpočtového a zásobovacího výboru.

jako Jaromíra Batková-Žáčková. Po druhé světové válce začala užívat příjmení v opačném pořadí. Pod jménem Jaromíra Žáčková-Batková zasedla v roce 1945 do lavic Prozatímního národního shromáždění. Její jméno se objevuje v dokumentech v různých kombinacích a s různým pravopisem, nejčastěji jako Bátková. Srovnej: Tamtéž, Jmenný rejstřík členů poslanecké sněmovny NS, IV. volební období, Batková-Žáčková Jaromíra, Jmenný rejstřík členů Prozatímního národního shromáždění, Žáčková-Batková Jaromíra.

²⁵ Národní archiv Praha, fond Archiv české strany národně sociální, kart. 505, Političtí pracovníci VI.

Podala dva iniciativní návrhy, třikrát vystoupila v plénu sněmovny k daňové problematice, podala 15 interpelací, převážně ve prospěch moravských a slezských záležitostí a tři dotazy.²⁶ Společně s dalšími čtyřmi národně socialistickými poslankyněmi, JUDr. Miladou Horákovou, JUDr. Boženou Pátkovou, Jarmilou Uhlířovou a Františkou Zeminovou iniciovala přijetí opatření k zajištění kvalitnější péče o těhotné, rodičky a novorozence.²⁷

Ve volbách v roce 1946 opět kandidovala na kandidátce národně socialistické strany a byla zvolena poslankyní Ústavodárného národního shromáždění. Začala pracovat v rozpočtovém výboru, ve výboru pro kontrolu dvouletky a jako náhradnice ve stálém výboru. Stanula v čele zásobovacího výboru, čímž dobyla další, do této doby výhradně mužskou pozici v parlamentu. Patřila k neaktivnějším poslankyním. Podala tři iniciativní návrhy, byla zpravodajkou tří zákonů, pětkrát hovořila v plénu, mimo jiné na téma úpravy platových podmínek a služebního postavení učitelek ručních prací, 22 interpelací, převážně k zásobovací problematice a k postavení žen, a dva dotazy.²⁸

Při projednávání návrhu zákona na úpravu platových podmínek a služebního postavení učitelek ručních prací rekapitulovala dlouhá léta boje ženského hnutí za zlepšení postavení této kategorie učitelského stavu a ocenila snahu vlády zrovnoprávnit ji s ostatními. „*Klub poslanců strany národně socialistické pověřil mě, abych vyslovila uspokojení nad tím, že vládním návrhem zákona o úpravě platových a služebních poměrů učitelek domácích nauk je splněn požadavek zrovnoprávnění, kterého se učitelky domácích nauk po desítky let marně domáhaly. Postavení učitelek domácích nauk zlepšuje se tímto zákonem, který ve svých paragrafech staví je finančně i co do vzdělání na roveň učitelstvu literárnímu na školách obecných i měšťanských. Konstatuji zde s uspokojením, že úsilí národní mučednice, senátorky Františky Plamínkové, která tak poctivě desítky let snažila se dosáhnout zrovnoprávnění učitelek domácích nauk s učitelstvem literárním, je korunováno úspěchem, ze kterého se nejvíce radují osvědčené bojovnice za zrovnoprávnění, v jejichž čele stála i moravská inspektorka Klema Stránecká. (...) Je tu třeba vděčně vzpomenout nesmírných zásluh všech učitelek domácích nauk, které po desítky let snaží se pozvednout kulturní úroveň a vzdělání československé ženy-matky a hospodyně. Vzpomínám vděčně toho nekonečného plahočení učitelek domácích nauk po cestách a necestách, od vesnice k vesnici, v dešti, blátě, mrazu a nepohodě, kterému byly vystaveny z nich ty, kterým bylo určeno, aby učily v několika místech, a vzpomínám tu také jejich píle, příčinnivosti a úžasné obětavosti, již vynaložily, aby naučily naše děvčata šít, plést, háčkovat, zašívát prádlo, vařit a zavařovat, ale také počítat, vychovávat děti, a seznamovaly je tak se všemi ctnostmi a znalostmi, které žena-matka, hospodyně musí znát. (...) Jsme vděční, pánové a paní, ministerstvu školství v čele s panem ministrem dr. Stránským, že tak pádným způsobem je zde oceněn význam výchovného poslání učitelek domácích nauk a výchovy naší mládeže pro rodinný život. (...) Usiluji již léta o to, aby význam práce ženy-hospodyně pro hospodářský život státu byl státními činiteli uznáván. Již v roce 1936 mluvila jsem ve sně-*

²⁶ Digitální archiv PS PČR, Jmenný rejstřík členů Prozatímního národního shromáždění 1945–1946, Žáčková-Batková Jaromíra, Online, cit. 3. 1. 2009, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih>.

²⁷ UHROVÁ, E: *České ženy známé a neznámé*. Praha 2008, s. 71.

²⁸ Digitální archiv PS PČR, Jmenný rejstřík členů Ústavodárného národního shromáždění 1946–1948, Žáčková-Batková Jaromíra, Online, cit. 3. 1. 2009, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih>.

*movní síni slavného Rudolfa o ocenění práce ženy-hospodyně v rodině a v Prozatímním Národním shromáždění podaly jsme my členky klubu poslanců strany národně socialistické dotaz na vládu, zda je ochotna postavit ženu pracující v domácnosti na roveň všem příslušníkům pracujících vrstev národa. Dnes využívám této příležitosti, kterou mně dává právě projednávaný zákon, k prohlášení, že je nutné, aby práce ženy-hospodyně byla označena jako povolání, ke kterému se musí mladá dívka již od nejútlejších let svoji školní výchovou připravovat tak, jako se ke svému povolání připravuje každý pracovník, chce-li ve své práci sobě, svému okolí a celému národnímu hospodářství přinášet užitek.*²⁹

O rok později už měla zcela jiné myšlenky. S rostoucím neklidem sledovala chování komunistických poslanců a poslankyň v parlamentu. Strana, s níž spojila celý svůj dosavadní život, opakovaně kritizovala KSČ za její nedemokratické postupy a kroky, při komunistickém převratu v únoru však nedokázala iniciovat ani koordinovat společný postup protikomunistické opozice. Akční výbory ochromily během několika dnů vnitrostranický život národně socialistické stany. Převratné události posledních únorových dnů ovlivnily rovněž další životní osudy Jaromíry Batkové-Žáčkové. Vzdala se poslaneckého mandátu a odešla do exilu. Zemřela v roce 1991 jako poslední z žen, které zasedly po přiznání rovného volebního práva v meziválečném československém parlamentu.³⁰

²⁹ Tamtéž, Řeč v plénu poslanecké sněmovny pronesená 20. prosince 1946.

³⁰ Veškeré biografické údaje jsou převzaty z publikace MUSILOVÁ, D.: *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice 2007.

Summary

ACTIVITY OF WOMAN-DEPUTY JAROMÍRA BATKOVÁ-ŽÁČKOVÁ IN NATIONAL ASSEMBLY OF CZECHOSLOVAK REPUBLIC

Dana Musilová

Jaromíra Batková-Žáčková represented youngest generation of women-politicians of the National Socialist Party, which entered in the common and political live after 1918. The women membership of the National Social Party was relatively numerous and well organized which helped to the party especially in the electioneering. There were cereuses, teachers, salesladies, workwomen and housewives which were associated into the woman centre headed by Františka Zeminová. Except her; the party had two other presentable personalities; Františka Plamínková and Louisa Landová-Štychová. In addition, younger women from the party, for example Jaromíra Batková or Milena Kolářová, struggled next to elder women political leaders from the first half of the twenties of the twentieth century.

Common and political career of Jaromíra Batková-Žáčková started in 1919 when she joined the National Socialist Party. At that time she worked as a clerkess first in Studénka and then in Ostrava and Brno. Since 1922 she acted as an activist of the national socialist woman movement and in the party leadership Moravská Ostrava and then in Morava. Four years later, she was elected to the central executive committee of the National Socialist Party.

Over time, she gained valuable experiences from common and political activities. She took advantages of these activities later, especially during the execution of her mandate. She stood for election to the Parliament of the National Assembly in the 1935 successfully. Analogous to the other colleagues she came to the Parliament to speak in support of women's rights and interests. She exercised her parliamentary mandate very actively. She defended economical and social interests of fellow-citizens who lived in Moravia and Silesia, of the civil servants, especially cereuses and teachers, and consumers.

Her parliamentary mandate was destroyed after the occupation in March 1939. She returned to the parliamentary work in 1945. She was elected to the supply committee of the Parliament. However, even that time she could not finish her mandate. The communistic revolution in 1948 influenced her next career expressively. She gave up her parliamentary mandate and went into the exile. She died in 1991, last one of women who, after the acknowledgement of the equal suffrage, sat in the interwar Czechoslovak parliament.

POVÁLEČNÁ SPRÁVA OSTRAVY-HULVÁK PROSTŘEDNICTVÍM POMOCNÉHO NÁRODNÍHO VÝBORU (1945–1946)

Blažena Przybylová

PRZYBYLOVÁ, Blažena: *The Post war administration of Ostrava-Hulváky by the Subsidiar National Council (1945–1946)*

Independent national councils, which were assigned the adjective “subsidiary” in August 1945, were established in Moravian Ostrava not only in all city suburbs, but also in some localities immediately after the liberation at the end of April and the beginning of May 1945. They fulfilled their functions until May 1946, when they were abolished. A National Council was established also in the locality of Hulváky on 1 May 1945. Till June 1946, its members, appointed as the representatives of four political parties (Communists, Social Democrats, National Socialists, and People’s Party), were mostly resolving basic issues related to the renewal of life after the war. That included the security in the locality, supplies of provisions and the problem of the German population.

Keywords:

Public administration – National Councils – Ostrava-Hulváky – 1945–1946

Contact:

Archiv města Ostravy, Česká republika; bprzybylova@ostrava.cz

Při volbě tématu svého příspěvku jsem vycházela ze zaměření diplomových prací vedených jubilantkou, profesorkou Ninou Pavelčíkovou, na Ostravské univerzitě. Z této skupiny mě velmi zaujala diplomová práce Jany Jeřábkové *Proměny každodenního života obyvatel Ostravy v období od konce druhé světové války do počátku 60. let 20. století*.¹ Sledování běžného života obyvatel po ukončení válečného konfliktu a v následném desetiletí není stále pořád tak časté a díky tomu skýtá tato doba celou řadu zajímavých témat. Pro mapování poválečného obdo-

¹ Diplomová práce obhájena na katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity 2006. Její část byla také publikována. JEŘÁBKOVÁ, J.: *Kulturní život, využití volného času, stravování a odívání Ostravanů v letech 1945–1953*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23. Ostrava 2007, s. 360–399.

bí se nabízí nejen široká škála úředních dokumentů v archivech, ale navíc lze využít také např. vzpomínek pamětníků. Největší pozornost u velkých měst na sebe strhávají, obrazně řečeno, především centrální instituce, ale za pozornost určitě stojí v případě Ostravy i poněkud opomíjený materiál pomocných národních výborů, které byly v tomto městě ustaveny po osvobození v roce 1945. V něm, i přes poměrně krátký časový úsek necelých dvou let jejich trvání, najdeme řadu doplňujících informací k dějinám jednotlivých městských částí.

Pro svůj exkurz do doby po osvobození jsem si proto zvolila právě činnost tohoto typu národního výboru v Hulvákách. Výběr místa nebyl náhodný, je úzce svázán s mým životem v této místní části. Řadu aktérů, o nichž vypovídá archivní materiál, jsem později potkala denně na ulici, o mnoha z nich jsem slyšela doma vyprávět. Tak se mi naskytla i určitá možnost konfrontace toho, co jsem znala z vyprávění, s tím, co vypovídají úřední akta.

Hulváky tvoří dnes součást ostravského městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky, ale katastrálně je toto území stále začleněno k Zábřehu nad Odrou, s nímž byly Hulváky administrativně spjaty v minulosti. Osada se začala rozvíjet podél říšské silnice, vedoucí z Moravské Ostravy do Opavy, od roku 1889. Tehdy zde první osadník František Prokop postavil u cesty na dnešní ulici 28. října svůj dům. Jeho jméno se zpočátku stalo i základem pro označení jím obhospodařované lokality názvem Prokopec. Přivlastňující jméno se ale nevížilo a místo něho se začalo užívat pro tuto část pojmenování Hulváky, odvozené pravděpodobně z německého termínu pro újezdni cestu Hohlweg,² Hulváky nikdy netvořily samostatnou obec. Do roku 1923 byly spravovány prostřednictvím obecního výboru v Zábřehu nad Odrou jako integrální součást této obce. V roce 1924 byla realizována, sice v okleštěné podobě, myšlenka vzniku Velké Ostravy a k 1. lednu 1924 město Moravská Ostrava absorbovalo sousední moravské obce – Zábřeh nad Odrou (včetně Hulvák) a dále Mariánské Hory, Přívoz, Vítkovice, Hrabůvku a Novou Ves. Přesto se obyvatelům Hulvák v rámci poválečného vývoje podařilo ihned po osvobození v květnu 1945 prosadit vznik samostatného národního výboru, který v průběhu doby získal přídomek pomocný. Na území Ostravy ale nebyl národním výborem tohoto typu ojedinělým.

Ustavování národních výborů na osvobozeném území vycházelo z ústavního dekretu prezidenta republiky č. 18 o národních výborech a prozatímním Národním shromáždění ze 4. prosince 1944.³ Podle článku 1 „na území Československé republiky, které bude osvobozeno od nepřítelů, budížež na základě voleb ustaveny národní výbory, a to místní, okresní, zemské, jakožto prozatímní orgány veřejné správy.“ Bylo v něm sice deklarováno, že se bude jednat o volený orgán, ale v dané situaci nebylo absolutně možné takový úkol splnit. Proto i v denním tisku bylo zdůrazněno, že národní výbor ustavený v Moravské Ostravě 2. května 1945 je pouze prozatímní a že „ve vhodné době budou vypsány volby a občanstvu bude umožně-

² *Dějiny Ostravy*. Ed. K. Jiřík. Ostrava 1993, s. 621.

³ Více k této problematice v Ostravě JIŘÍK, K.: *Vývoj organizace a působnosti národních výborů v Ostravě*. Ostrava socialistická. Ostrava 1971, s. 282–328; TÝŽ: *Správní a územní vývoj města Ostravy*. Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 13. Ostrava 1985, s. 74–126; PRZYBYLOVÁ, B. – ŠERKA, J.: *Muži s mocí. Portréty představitelů města Ostravy 1918–1989*. Ostrava 1999.

no touto cestou uplatnit svůj poměr na složení národního výboru.“⁴ V dalších dnech pokračovala v denním tisku vysvětlující kampaň k existenci, oprávněnosti a výhodnosti národních výborů s důrazem na volby do tohoto orgánu: „*Národní výbory budou voleny lidem, lidem budou kontrolovány a lidem mohou být odvolány. ...Národní výbory se volí z nejlepších představitelů osvobozeného lidu bez ohledu, zda jsou příslušníky některé politické strany. Musí to také býti lidé, kteří bojovali proti fašismu, v tomto boji se osvědčili a prokázali své demokratické a vlastenecké cítění.*“⁵ Prozatímní národní výbor v Moravské Ostravě, jehož třináct členů v čele s předsedou Josefem Lampou, rovněž zvoleného pouze prozatímně,⁶ vzešlo z poměrně rušného vyjednávání zástupců čtyř politických stran, měl podle zákona představovat jediný orgán lidové moci v tomto městě. Jeho jedinečné postavení bylo potvrzeno vládním nařízením č. 4/1945 Sb. o volbě a pravomoci národních výborů ze dne 5. května.

Ve skutečnosti však byla situace zcela jiná. Idea nové instituce veřejné správy byla natolik silná, že hned po 30. dubnu 1945 začaly vznikat místní národní výbory nejen v jednotlivých městských částech, ale dokonce i v místních částech,⁷ takže jejich celkový počet byl nakonec 20. Národní výbor v Mariánských Horách, tedy v městské části, která byla součástí Moravské Ostravy od roku 1924, považoval za nutné či vhodné informovat město hned 3. května 1945 o své existenci a pro oslovení zvolil poněkud netradiční označení „*Bratrský Národní výbor v Moravské Ostravě*“.⁸ Místní národní výbor v Moravské Ostravě-Hulvákách (jedno z prvních oficiálních označení v úředním styku) se zase dne 17. května 1945 označil jako pracovní orgán Národního výboru v Moravské Ostravě. Tyto místní národní výbory neměly žádnou oporu v zákoně, ale přesto se jejím zástupcům dařilo vydobyté pozice hájit a pokračovat v započaté práci. Neocenitelná byla totiž jejich znalost místních poměrů, což výrazně usnadňovalo plnění některých úkolů např. v oblasti zabezpečování nepřátelského majetku, řešení otázky národní spolehlivosti. Nestandardnost situace si uvědomovaly obě dvě strany. Z výše uvedeného oslovení nebo označení je zcela evidentní, že místní národní výbory měly administrativní problém se svým zařazením. Snažily se proto o zabezpečení korektních vztahů v rámci města, ale v rámci vytyčeného teritoria chtěly disponovat určitými pravomocemi. Výhodnější pozici při vyjednávání měl Národní výbor Moravské Ostravy, na jehož straně stál zákon a navazující předpisy. Ale i on váhal, jak postupovat v této nelehké situaci. Navíc palčivým problémem zůstávala otázka platnosti právního aktu začlenění čtyř moravských a osmi slezských obcí do Moravské Ostravy v roce 1941.⁹ Většina postižených obcí s tímto rozhodnutím totiž ani ex post nesouhlasila. Nejistota, zda tento

⁴ *Národní výbor Mor. Ostravy*. Nová svoboda, denní datum ani číslo neuvedeno, s. 2. Jedná se o první vydání Nové svobody asi ze dne 5. 5. 1945, neboť další vydání bylo označeno č. 2 a datováno 6. 5. 1945.

⁵ *Národní výbory – lidové orgány státní a veřejné správy*. Nová svoboda č. 3, 7. 5. 1945, s. 1.

⁶ Josef Lampa byl postaven do čela národního výboru do doby, než se této funkce bude moci ujmout Josef Kotas, který se teprve 2. května 1945 vrátil z emigrace. Výměna předsedů byla provedena 22. května 1945.

⁷ V městské části Zábřeh nad Odrou vznikly tři národní výbory, a to pro Zábřeh a také pro místní části Zábřeh-Družstvo a Hulváky.

⁸ Archiv města Ostravy (= AMO), fond Ústřední národní výbor Ostrava (= ÚNV), inv. č. 308, kart. 34.

⁹ Hrabová, Nová Bělá, Stará Bělá, Výškovice, Heřmanice, Hrušov, Kunčice, Kunčičky, Michálkovice, Muglínov, Radvanice, Slezská Ostrava.

integrační akt z doby nesvobody bude vůbec potvrzen, svazovala ruce v dalším vyjednávání a neumožňovala asi přijmout zásadní rozhodnutí ve věci značného množství místních národních výborů na území města. Počátkem července 1945 ministerstvo vnitra vydalo formou výnosu „*předběžnou informaci o nynějším stavu územní organizace politické správy v zemích České a Moravskoslezské.*“¹⁰ Ve zprávě pro jednání rady z ní předseda Josef Kotas zmínil pouze dva odstavce podstatné pro další postup v Moravské Ostravě. Konstatoval základní fakta o obnovení správního stavu obcí ke dni 29. září 1938, ale ihned uvedl také to nejdůležitější - výjimku z tohoto pravidla, která nerušila platnost vládního nařízení č. 236 z roku 1941. Ta znamenala potvrzení Moravské Ostravy nadále jako města se zvláštním statutem a definitivně zpečetila začlenění dvanácti obcí. Na základě této informace bylo radou přijato usnesení, znamenající přeměnu stávajících národních výborů na pomocné národní výbory. Toto rozhodnutí všemi hlasy schválilo i plenární zasedání 24. srpna 1945.

Jednalo se o poněkud šalomounské řešení, které nadále připouštělo existenci těchto národních výborů, ale zároveň zdůrazňovalo právní legitimitu jediného národního výboru ve městě, který byl důsledně ztotožňován se sídlem – Novou radnicí. Proto asi o týden později byl připraven dokument mající informovat dosavadní místní národní výbory o působnosti jediného národního výboru na území města: „*Ve smyslu směrnice ministerstva vnitra ... ze dne 19. V. 1945 nejsou proto národní výbory, které se ustavily za revolučních dnů v bývalých obcích a městských čtvrtích tvořících dotud jednotné správní území města Moravské Ostravy orgány veřejné správy, nýbrž jen pomocnými orgány Národního výboru v Mor. Ostravě.*“¹¹ Podle poznámky na kopii „*neodešlo*“ nebyl tento dokument snad expedován. Přesto již přijatá usnesení rady a pléna aktivizovala představitele místních správ k prvním krokům, jimiž vyjadřovali svou nespokojenost s omezováním jejich pravomocí. Na poradě předsedů všech národních výborů Ostravského kraje konané 5. září 1945 na Nové radnici z popudu ministerstva vnitra byl nakonec přijat závěr, který by mohl být považován za vítězství zástupců pomocných národních výborů. Bylo dohodnuto, že volby volitelů a delegátů, kteří měli volit okresní a zemské národní výbory, budou probíhat nejen v pomocných národních výborech, které jsou v obcích přičleněných v roce 1941, ale také v těch městských částech, které se staly součástí Moravské Ostravy již v roce 1924. Zcela v rozporu se snahou soustředit veřejnou správu do jednoho orgánu byl druhý požadavek zástupců místních národních výborů, v němž otevřeně deklarovali přijetí takového statutu, který jim ponechá co největší vliv na výkon místní správy.¹² Takto formulovaný pamětní zápis pravděpodobně jen posílil snahu minimalizovat zásahy centra (tj. Moravské Ostravy), jak naznačují jejich další aktivity. Následně byly 13. září 1945 v Mariánských Horách předneseny další argumenty k posílení pravomocí místních orgánů lidové moci. Požadavky zástupců těch městských částí, které byly připojeny již v roce 1924, popíraly totiž zcela účelnost tohoto sloučení.¹³ Na podporu svého tvrzení odka-

¹⁰ AMO, fond ÚNV, inv. č. 308, kart. 34, zpráva ze 6. 8. 1945.

¹¹ Tamtéž, kopie dopisu z 31. 8. 1945.

¹² Tamtéž, pamětní zápis z 5. 9. 1945.

¹³ Schůzky se zúčastnili zástupci národních výborů Mariánských Hor, Přívozu, Vítkovic, Hrabůvky, Nové Vsi, Zábřehu, Hulvák, Zábřehu-Družstva.

zovali jejich zástupci především na spontánní vůli obyvatel vytvořit i v těchto místech národní výbory a zajistit jejich prostřednictvím zvýšenou záruku objektivitu a demokracie.¹⁴ Horlivá jednání neprobíhala pouze v Ostravě, ale deputace zástupců pomocných národních výborů diskutovala na toto téma s ministrem vnitra Václavem Noskem a pověřenými úředníky tohoto ministerstva i v Praze. Výsledkem těchto a dalších pracovních schůzek, které byly svolány ve dnech 18. a 29. října 1945 do Vítkovic, byla memoranda zasláná vládě a ministerstvu vnitra. V nich byly shrnuty všechny obavy o „široké vrstvy obyvatelstva“, ale také naznačen projev dobré vůle akceptovat stávající situaci a vyhovět tak „širším zájmům státu a země“. Značně byly rozehrávány partie mající na mysli blaho lidu, a to např. požadavkem: „V každé z připojených obcí budiž exponována úřadovna se širokou autonomní správou.“ V doprovodném textu zástupci slezskoostravských obcí akcentovali požadavek na vybavení jejich expozitur s dodatkem, že nežádají „nic nového, než to co bylo v roce 1941 odvezeno.“¹⁵

Tato etapa reformy veřejné správy zřizující zcela nové instituce, které svými přídomky národní (výbory) nebo lidové (orgány lidové moci) po šesti letech totality vzbuzovaly v lidech naději na opětovnou možnost ovlivňování věcí veřejných i na nejnižší úrovni, byla v Moravské Ostravě zakončena uznáním existence pomocných národních výborů.¹⁶ Jejich časově nepřilíš dlouhá činnost byla ukončena po volbách do Ústavodárného národního shromáždění 26. května 1946. Výsledky těchto parlamentních voleb byly promítnuty i do nového složení národních výborů, čímž bylo odstraněno dosavadní paritní zastoupení podle politických stran. V případě Ostravy to znamenalo následující rozložení politických sil: 26 poslanců KSČ, 14 národních socialistů, 13 sociálních demokratů, 7 lidovců.¹⁷

Národní výbor v Hulvákách se ustavil spontánně hned 1. května 1945. Tato asi sedmitsícová místní část Zábřehu tak jasně deklarovala svůj vlastní přístup k řešení věcí obecních. Hlavními motivy rozhodnutí byly především značná vzdálenost od úřadu v Zábřehu, obtížná komunikační dostupnost – neexistence přímého tramvajového spojení, nejjednodušší tak byla cesta pěšky - a také naléhavá potřeba okamžitě řešit komplikovanou situaci v řadě sfér každodenního života. Svou roli mohl sehrát i počet obyvatel, protože Hulváky byly sice jen místní částí, ale počtem obyvatel převyšovaly řadu městských částí.¹⁸ Projednávaná problematika se proto nijak neodlišovala od ostatních národních výborů ve městě. Jeho vedení se ujal Eduard Vochala, třiatřicetiletý úředník městské spořitelny, zapálený člen komunistické strany, jak lze vyvozovat z článku *Soudruzi, vpřed*, otištěném v *Nové svobodě*, deníku vydáva-

¹⁴ AMO, fond ÚNV, kart. č. 1, zápis jednání 10. rady ze dne 24. 9. 1945.

¹⁵ AMO, fond Pomocný národní výbor (= PNV) Slezská Ostrava, inv. č. 22, kart. č. 3.

¹⁶ Jejich počet dosáhl čísla 20, protože vedle národních výborů v 18 původních samostatných obcí (přičleněných v roce 1924 a 1941) byla potvrzena i existence dvou národních výborů v místních částech Hulváky a Zábřeh-Družstvo.

¹⁷ JIŘÍK, K.: *Vývoj organizace*, s. 288.

¹⁸ Podle počtu obyvatel v roce 1940 např. Michálkovice 6150, Heřmanice 3360, Nová Bělá 3238, Nová Ves 1952.

ném KSČ pro moravskostravský kraj, dne 7. května 1945.¹⁹ Spolu s ním se na správě obecních záležitostí první den podílelo dalších 7 občanů a od 2. května chod úřadu zabezpečovalo jedenáct osob, dále štábní strážmistr Jaroslav Boda, zástupci bytové komise s předsedou Vojtěchem Ráčkem a komise sociální.²⁰ Podle naléhavosti byly sestavovány další pracovní komise a skupiny, aby zajistily řešení aktuálních problémů.

Poslední dny válečného konfliktu zanechaly v Hulvákách výrazné stopy na majetku. Z 230 domů bylo bombardováním poškozeno více než sto. Osvobozování Hulvák probíhalo ve srovnání s dalšími boji v rámci Ostravské operace relativně bezproblémově. Ale nakonec se ještě v oblasti hulváckého koupaliště a vodárny bojovalo i večer 30. dubna.²¹ Průchod Rudé armády se neobešel také bez drobných excesů. K těm patřily požadavky sovětských vojáků týkající se odevzdání hodinek s charakteristickou větou: „*Davaj časy!*“ Ty ovšem především u mládeže ne vždy nacházely pochopení, a tak o vyhocené situace mezi osvoboditeli a osvobozenými nebyla nouze. Druhým nešvarem bylo rabování sice opuštěných, ale uzamčených bytů. Proto vedení úzce spolupracovalo se zástupci armády, a to s kapitány Pavlem (?) a Nosadem.

I dikce prvního zápisu ze zasedání národního výboru 1. května 1945 naznačuje naléhavost rychlého jednání v oblasti zajištění bezpečnosti osob, majetku, řešení bytové krize a řešení otázky německých obyvatel.²² Po bojích v oblasti koupaliště a vodárny pod Hulváckým kopcem bylo nutné z hygienických důvodů neprodleně zabezpečit odvoz padlých něm. vojáků či příslušníků Volksturmu s ohledem na skutečnost, že se jednalo o oblast s významnými zdroji pitné vody. Na tyto práce byla nasazena asi desítká německých mužů, jejichž úkolem bylo také odstranění nevybuchlé munice. Dalším problematickým okruhem byla otázka zásobování. Potraviny, stejně jako textil, boty apod. stále podléhaly lístkovému systému. Ale bylo nutné zabezpečit, aby potraviny – především chleba – byly vůbec v prodeji. Nebylo možné např. spolehnout se na jedinou místní tržnici, jejímž majitelem byly Vítkovické železárny, v místní závodní kolonii, pro jejíž označení se vžil pouze německý název „*Warenhalle*“, neboť ta byla vyrabována.

¹⁹ „*Dosvištěla germánsko-řáistická knuta, poklesla a zmizela ruka gestapáckého barbara s namířným revolverem. Sovětský voják dobijí a ničí německou bestii, která po dvanáct let, jež se zdály nekonečnými, se sápara, aby ztročila a zdeptala celý svět a která v našich zemích v Československu po šest let vraždila a věznila naše nejlepší soudruhy a občany ... Po šesti letech můžeme konečně ve svém rodném jazyce a ve vlasti tisknout i hlásat osvobozené slovo, můžeme se scházet, organizovat a co hlavně: můžeme myšlenku, ideu, proměňovat v čin. Naše vděčnost Rudé armádě a jejímu nejvyššímu veliteli maršálu Stalinovi je nezměrná ... Ustrnout však na vděčnosti a dících bylo by málo, bylo by také nás, komunistů, nedůstojné ... V jednotlivých čtvrtích města ustavují se již místní organizace strany, v závodech volíme závodní výbory, spolupracujeme v národních výborech, jdeme vpřed a neubneme!*“

²⁰ AMO, fond PNV Hulváky, inv. č. 1, kart. č. 1. Složení Eduard Vochala, Eduard Kubarský, František Kolák, Rychta, Alois Škrabánek, Rajmund Charvát, Hynek Socha, Adolf Pohl, Vladislav Zápalský, Boleslav Cigánek, Emil Nerovský.

²¹ JIŘÍK, K.: *Osvobození Ostravy ve světle vzpomínek a kronik*. Ostrava 1965, s. 84–88, 89–90, 133–135.

²² „*Zbraň – odevzdati – oznámit ihned, kdo je nositelem zbraně – pozor na německé obyvatelstvo, zvláště ty, kteří udávali a poškozovali – zapamatovat – zajistit.*“

Národní výbor zasedal 2. května 1945 stejně jako den předchozí v hasičské zbrojnici na dnešní ulici Varšavské, v rozšířeném počtu. Ale na splnění všech úkolů bylo nutné věnovat se jednotlivým záležitostem soustavně a kompetentně a ne vše se dalo zvládnout pouze vlastními silami. Proto byla hned v počátku navázána užší spolupráce s vojenským velitelstvím v Mariánských Horách, to bylo z Hulvák nejbližší, aby mohla být úspěšně řešena velmi naléhavá otázka bezpečnosti.

Hasičská zbrojnice se stala sídlem národního výboru po celou dobu jeho fungování. V jeho označení panovala značná nejednotnost, ale pro razítko byl zvolen text: „*Národní výbor v Moravské Ostravě, místní skupina Hulváky*.“ Toto označení používaly také Mariánské Hory a Nová Ves. Jeho složení stejně jako četnost zasedání se aktuálně přizpůsobovalo řešeným otázkám. V prvních měsících bylo předsednictvo tvořeno pouze členy KSČ. K paritnímu zastoupení podle politických stran došlo až v červenci 1945, kdy byla zároveň provedena i změna ve funkci předsedy. Na zasedání 26. července 1945 nahradil Eduarda Vochalu, který se stal předsedou místní organizace KSČ, Josef Dolný (člen KSČ), jeho prvním zástupcem byl ustaven z řad sociálních demokratů Vladislav Zápalský. Členové jednotlivých politických stran příliš nespěchali se jmenováním svých zástupců, např. lidovci tak učinili až v září 1945. V předsednictvu pak ještě zasedli za lidovce Alois Wžentek (2. zástupce) a za národní socialisty Štěpán Karpala (3. zástupce). V únoru 1946 rezignoval z pracovních důvodů na svou funkci Josef Dolný, který byl administrativním pracovníkem ve Vítkovických železárnách. Nově byl na tento post komunistickou stranou delegován František Zahel. Obsazení místa tímto způsobem vyvolalo jistou vlnu nevole, neboť František Zahel, byl sice místním dobře znám, ale nespĺňoval podle mnohých asi nejdůležitější požadavek – bydliště v Hulvákách.

V závěrečné fázi existence pomocného národního výboru občany zastupovalo celkem 23 členů ze čtyř politických stran. Z nich každá měla svých šest zástupců, s výjimkou strany národně socialistické, která jmenovala pouze pět členů. K řešení konkrétních oblastí byly jmenovány následující komise: německého majetku, prověřovací, bytová, sociální, trestní, zemědělská a osidlovací.

Národní výbor vedle svých zasedání organizoval také veřejné schůze (do února 1946 celkem 3). Z hodnotící zprávy, připravené pro veřejnou schůzi 15. března 1946, vyplývá, že národní výbor očekával stálejší a větší podporu jeho činnosti obyvateli. Vlna nadšení z osvobození opadla a osočování, vzájemné napadání z obohacování a podobných skutků, začalo patřit ke každodennímu životu. Předseda F. Zahel proto vyzval zúčastněné občany, aby neukazovali „*při jednání v záležitosti národního majetku stíny naší materiální stránky*“ ale naopak, aby ukázali „*ty jasné stránky českého charakteru a povahy*.“ Obdobná výzva, ale jen k členům pomocného národního výboru zazněla z úst předsedy již v červnu 1945.²³

Práce jednotlivých členů národního výboru se postupem doby stabilizovala. Aktuální úkoly v prvních dnech po osvobození předpokládaly plné nasazení, a tak i v první květnové

²³ „*Předseda zdůrazňuje, aby členové výboru měli čistý štít a vždy se mohli prokázat, že se neobohacují z německého majetku, který je teď vlastně naším národním pokladem, čímž přispějí k udržení morálky mezi lidem.*“

dekádě jednání probíhala denně nebo ve dvoudenních intervalech. Koncem května 1945 se situace již natolik konsolidovala, že bylo možné zasedání všech členů svolávat většinou jen jednou týdně. U předsedy, jednatele a bytového referenta se předpokládalo úřadování každý den, a to v rozsahu čtyř hodin denně. Od ledna 1946 pak byly schůze svolávány jen jednou za měsíc. Zasedání se zúčastňovali také zástupci Svazu československé mládeže, místní osvětové rady, škol, Svazu národní revoluce, Národního tělovýchovného výboru, kteří podávali základní informace o své činnosti.

Zásobování bylo v prvních dnech spíše chaotické a značně živelné. Okamžitě se řešily aktuální nedostatky, k nimž patřilo např. zprovoznění dvou místních pekáren, které ale byly německým majetkem. Náznorně vykresluje situaci v zajišťování potravin zápis z jednání schůze národního výboru 28. května 1945, kdy jednání bylo přerušeno v důsledku příjezdu jednoho z členů, Hynka Sochy z Nového Jičína, který přivezl totiž 358 kg mouky, 10 kg soli a 57 kusů vajíček. Určité přilepšení pro obyvatele znamenal i nález 42 pytlů brambor na hulváckém koupališti, které tam zanechalo sovětské vojsko. V červnu byl trh jednorázově obohacen o 15 000 kusů salátů a kedlubnů, které byly dle zápisu z jednání „*zabaveny*“ třem místním bulharským zahradníkům. V listopadu 1945 byli obyvatelé zase vyzváni k pomoci sklizni řepy na polích novoveského dvora. Problematika zásobování potravinami se z jednání národního výboru postupně vytrácela. Jména místních českých obchodníků s potravinami ale nejsou v průběhu celé doby vůbec zmiňována. Z toho lze usuzovat, že komunikace s nimi byla buď bezproblémová anebo se ani neobraceli se svými požadavky na místní národní výbor a snažili se pro své zákazníky zajistit maximum možného sami.

Z obchodů byla jediné větší pozornost věnována železářství a obchodu textilem. Železářství bylo původně židovským majetkem, po dobu okupace bylo vedení předáno německé firmě Janák. Představitelé národního výboru měli eminentní zájem co nejrychleji obchod uvést znovu do provozu, protože železářský sortiment byl velmi potřebný pro obnovu budov poškozených bombardování. Provedení nutné inventury a ustavení národního správce umožnilo otevření až 11. června 1945. V říjnu 1945 se národní výbor snažil příznivě ovlivnit podmínky pro zvýšení možnosti nákupu textilního zboží. Plně podpořil žádost o rozšíření živnostenského oprávnění Antonína Malíka na „obchod látkami a krejčovskými přípravami, zbožím galantním, pleteným a textilním“, protože Žofie Stodolová svůj obchod s textilem po válce začala přeorientovávat na obchod s papírenským zbožím, školními potřebami, kalendáři apod. A druhý obchod textilem, jehož majitelem byl německý živnostník Adametz, přestal existovat, protože jeho zboží Rudá armáda hned 1. května 1945 zajistila a odvezla.²⁴ Dále se snažil intervenovat u Hospodářské skupiny maloobchodu, která rozhodovala o dodávkách, o zvýšení objemu zboží, aby obyvatelé nemuseli tolik cestovat za nákupy do Moravské Ostravy, protože dosavadní dodávky textilu do Hulvák pokrývaly sotva 5 % množství bodů z vydaných lístků na tento sortiment.

²⁴ AMO, fond ÚNV Ostrava, kart. č. 1188, likvidace PNV v Ostravě-Hulvákách; v uvolněném obchodě si zřídila svůj sekretariát místní organizace KSČ.

Hulváky byly lokalitou národnostně smíšenou, a tak po osvobození musel národní výbor řešit všechny otázky související s německým obyvatelstvem – soupisy osob, jejich internaci, zabavení majetku, jeho přidělování apod. Tento bod byl neustále živý a při jeho plnění panoval asi největší chaos. Jednalo se převážně o místní obyvatele, kteří tady žili před válkou, a nacistický režim buď přímo podporovali nebo na druhé straně trpně snášeli. Jejich postoje ale nebyly nijak rozlišovány. Emoce zcela jistě hrály v jednání významnou roli, protože nacistická perzekuce zasáhla také do života místních českých rodin. Celkem 25 mužů a žen zahynulo, většinou v koncentračních táborech. Ti, kteří v nich přežili a vrátili se, byli živou ukázkou zacházení s lidmi v nacistickém režimu. Konfrontace podvyživených, velmi často nemocných bývalých vězňů z koncentračních táborů na ulici s německými obyvateli, ať již kolaborujícími s režimem nebo ne, nutně měla za následek tendenci odsoudit je.

V první fázi byli Němci z Hulvák umístěni do Mariánských Hor. O jejich počtu si můžeme udělat pouze částečnou představu z hlášení za měsíc květen, v němž byla sumarizována práce internovaných. Vykonávané práce byly velmi různorodé, stejně jako jejich místa a délka. Např. na letišti v Hrabůvce bylo nasazeno 46 osob (z toho 26 žen) po dobu jednoho týdne, tři týdny pracovalo 15 žen na koupališti v Hulvákách, čtyři týdny strávilo 18 žen ve dvoře (statku) v Nové Vsi, sekretariát KSČ využil práci čtyř žen v průběhu jednoho týdne. Dalšími pracovišti byly místní školy, vodárna v Nové Vsi, vojenská střelnice (na Plzeňské ulici), tři místní bulharští zahradníci apod. Dozor nad nimi vykonávali dva příslušníci Národní bezpečnostní stráže Jaroslav Boda a Mikeska. Dne 17. května 1945 byla v denním tisku zveřejněna vyhláška náčelníka Národní bezpečnostní stráže, upravující pobyt německého obyvatelstva. Stanovila řadu omezení, zákazů a také povinnost nosit označení „N“ na oděvu.²⁵

Dne 4. června 1945 se započalo se stavbou či úpravou prostor pro internační tábor Němců z Hulvák, který byl situován do prostor původní výletní restaurace Jarko v oblasti dnešního zaslepeného ústí ulice Novoveské do ulice 28. října (naproti tzv. Benátek). Tehdy byla oslovena např. místní stavitelská firma architekta Karla Gajovského, která v té době pracovala ve městě na značném množství zakázek na obnovu škol a dalších veřejných budov, aby zapůjčila své stavební nářadí, především lopaty, sekery a krompáče „*pro stavbu německého internačního tábora v Hulvákách*“. Jak měla tato stavba vypadat nebo v čem měla spočívat, to ze zápisů nevyplývá. Pro účely tábora byl od 4. června do 25. srpna 1945 využíván sál a další tři místnosti v restauraci Jarko. Hulváky se tak zařadily k dalším městským částem, které měly jakýsi, spíše asi provizorní internační tábor. Jeho velitelem byl ustanoven zaměstnanec Vítkovických železáren Emil Nerovský, který byl zároveň i předsedou trestní komise národního výboru.²⁶ Na posledním červencovém zasedání národního výboru v roce 1945 bylo rozhodnuto o zrušení internačního tábora. Zabezpečení jeho chodu přinášelo asi nemalé problémy, neboť již tři dny po založení tábora 7. 6. 1945 byla vydána vyhláška zakazující

²⁵ BORÁK, M.: *Internační tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18. Ostrava 1997, s. 88–121.

²⁶ AMO, fond PNV Hulváky, inv. č. 9, kart. č. 2.

návštěvu internačního tábora i kontakt s civilisty při cestě do práce a zpět. Počátkem července bylo z tábora vysláno do Německa 224 osob.²⁷ Kolik obyvatel německé národnosti bylo celkem umístěno do tábora a kolik jich bylo tady v době jeho ukončení nelze odhadnout. I v zápise ze zasedání dne 26. července 1945 se hovoří pouze obecně o zrušení tábora a odeslání Němců na žňové práce do pohraničí a „zbytek bude předán do internačního tábora v Mariánských Horách.“

S německým obyvatelstvem souvisela i otázka likvidace jejich bytů, zabavení majetku a jeho následné přerozdělování. Zabezpečení uskladněného majetku a rovněž jeho distribuce byly nad síly pracovníků národního výboru. Stížnosti na ztráty a krádeže zajištěných věcí byly velmi časté. Uspokojení všech žadatelů bylo rovněž značně komplikované. Vyřešit požadavky na přidělení šicích strojů, pianin, rádií, jízdních kol, židlí, stolů a dalšího nábytku byl sysifovský úkol. Přednost měly školy obecná a měšťanská, které získaly pro výuku klavíry, šicí stroje a nezbytné židle. Vždy se totiž našel někdo, kdo nebyl spokojen, kdo si stěžoval, kdo intervenoval. Přidělování bytů přešlo velmi rychle do kompetence městského národního výboru v Moravské Ostravě a pomocné národní výbory se staly pouze doporučující instancí, takže alespoň v této oblasti nemusely čelit takovému tlaku místních obyvatel.

Pomocný národní výbor v Hulvákách v průběhu třinácti měsíců své činnosti plně prokázal schopnost jednat a obhájit svou existenci v poválečné době. Živelnost s jakou byl založen, naznačovala značný pocit sounáležitosti obyvatel s místem. Navíc správa Hulvák z úřadu v Zábřehu by asi nebyla příliš funkční a efektivní, takže nakonec nebyl proveden ani žádný krok z centra, který by vedl k jeho likvidaci. To potvrzuje i tolerování plnění některých úkolů prostřednictvím městské části Mariánské Hory, které bezprostředně navazovaly na zástavbu Hulvák na rozdíl od Zábřehu, který byl od nich oddělen poli a lesem. Paritní zastoupení ve výboru podle politických stran, sice vždy v čele s komunistickým předsedou, ještě zaručovalo určitou dávku demokracie, ale síla levice, typická pro Ostravsko, se projevila např. při prosazení svého kandidáta na post předsedy, i když v místě nebydlel. Postoje jeho členů se však od května 1945 do června 1946, pozvolna měnily. Porevoluční idyla pomalu vyprchala a ochota pracovat např. zdarma pro národ vzala za své, když tito nadšenci zjistili, že ostatní si za svou práci nechali zaplatit. Návrat ke každodennímu životu po šesti letech nesvobody nebyl snadný. Ale po dobu existence pomocného národního výboru, tj. do poloviny roku 1946, nedocházelo v této místní části k otevřené konfrontaci politických názorů mezi zástupci jednotlivých stran.

²⁷ Tamtéž, inv. č. 1, zápis ze zasedání 2. 7. 1945.

Zusammenfassung

DIE VERWALTUNG VON OSTRAVA-HULVÁKY DURCH DEN HILFSNATIONALAUSSCHUSS

Blažena Przybylová

Dieser Beitrag zeigt die Tätigkeit des Hilfsnationalausschusses in Ostrava-Hulváky, einem Ortsteil, der ein Bestandteil des Stadtbezirks Zábřeh an der Oder bildete. Nach dem Verfassungsgesetz konnte nur ein Volksausschuss in der Stadt oder in der Gemeinde entstehen. In Ostrava gab es nach der Befreiung der Stadt am 30. April 1945 nicht nur einen Nationalausschuss für die Stadt Moravská Ostrava sondern auch weitere 17 Nationalausschüsse für die einzelnen Stadtbezirke und dazu noch 2 Ausschüsse für 2 Ortsteile im Stadtviertel Zábřeh an der Oder. Die Existenz dieser 19 Nationalausschüsse war offiziell rechtswidrig, trotzdem übten sie ihre Tätigkeit, mit der Bezeichnung als Hilfsvolksausschüsse, für 13 Monaten aus. Sehr wichtig war ihre gute Orientierung in den Ortsverhältnissen. Diese Kenntnisse erleichterten es kompliziertere und zielgerichtete Aufgaben zu erfüllen z. B. die Lösung von Fragen der Nationen Verlässigkeit. Zur Auflösung dieser Hilfsnationalausschüsse kam es nach der Wahl zu der Nationalversammlung im Juni 1946. Der Hilfvolksausschuss in Ostrava-Hulváky begann seine Tätigkeit am 1. Mai 1945. Die Mitgliedzahl stieg von 8 Mitgliedern am 1. Mai 1945 bis zu 23 in der Abschlussphase im Juni 1946. An der Spitze stand der Vorsitzende, der ein Mitglied der kommunistischen Partei war bzw. sein musste. Der Sitz des Ausschusses befand sich in einer Feuerwehration in Hulváky. Sitzungen fanden in den ersten Maitagen täglich oder jeden zweiten Tage statt. Nach der Situationsstabilisierung waren die Sitzungen seltener, Ende Mai 1945 – einmal pro Woche, Januar 1946 – einmal pro Monat. Die aktuellen Probleme haben die Errichtung von spezialisierten Kommissionen (Sozial-, Wohnungskommission- usw.) erfordert. Die grösste Betonung und Aufmerksamkeit wurde auf den Zuständigkeit für Versorgung, Sicherheit, Festlegung der Feindvermögen und Internation der deutschen Bevölkerung gelegt. Die Versorgungsfrage war vor allem in den ersten Monaten nach der Befreiung sehr wichtig. In dieser Zeit angagierteten sich einzelne Mitglieder persönlich in dieser Angelegenheit. Sie fuhrten um Lebensmittel z. B. Salz, Mehl aus anderen Städten zu holen. Im Sicherheitsbereich arbeitete der Hilfvolksausschuss mit dem Nachbarstadtbezirk Mariánské Hory zusammen. Nach der kurzen Episode der Existenz eines Internationallagers für deutsche Bewohner gleich in Hulváky (vom Juni bis August 1945) wurden die Personen, die nicht zu Erntearbeiten im Grenzgebiet im Altvatergebirge ausgesiedelt waren, in das Internationallager in Mariánské Hory übergeben.

Das Alltagsleben kehrte nach 6 Kriegsjahren nicht leicht zurück. Aber der Hilfsnationalausschuss in Ostrava-Hulváky, der die Bewohner in diesem Ortsteil während der 13 Monaten vertrat, arbeitete in den ihm auferlegten Bereichen zur völligen Zufriedenheit der einheimischen Bevölkerung.

ČESKÝ NACIONALISMUS JAKO JEDNOTÍCÍ PRVEK POLITICKÝCH STRAN NÁRODNÍ FRONTY V POLSKO-ČESKOSLOVENSKÉM KONFLIKTU (1945–1947)

Jaromír Pavlíček

PAVLÍČEK, Jaromír: *Czech Nationalism as an ideology of political parties of the National Front in the time of the Czech-Polish dissension in 1945–1947*

The question of the region of Těšín (in Czech, Cieszyn in Polish and Teschen in German) is a concomitant of Czech-Polish relations in recent history. In the dispute over the territory, both sides used the highest calibre weapon - inflamed nationalism. After the forced cession of part of the region in October 1938, the Polish minority, owing to its attitude towards the Czech, was considered part of the occupation and after the war, a Czechoslovak political campaign demanded its expulsion. In time when dispute over Těšinsko became a military conflict, political parties of the National Front of Czech and Slovaks had to take a stand on it. Just after setting free all political parties were succumbed to strong anti-Polish nationalism that corresponded to anti-Czech invectives of Polish press and Katowice radio. Since 1939, reversible nationalistic invectives had become hateful crusade/campaign. Homogeneous attitude of Czech policy began to break down by interference of Soviet diplomacy. At the beginning, the Communist Party of Czechoslovakia left anti-Polish nationalistic platform and in the last phase conflict only national socialists kept anti-Polish attitude. Soviet diplomacy was not interested in tension and dissension between states of its political allies.

Keywords:

history – nationalism – Těšín/Cieszyn conflict – Czech policy – Soviet diplomacy

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; jaromir.pavlicek@osu.cz

V novodobých česko(slovensko)-polských vztazích se jako červená nit táhla tzv. těšínská otázka. Jednotlivé etapy historického sporu jsou dnes oboustranně zpracovány, i když stále existuje řada rozdílných pohledů polských i českých historiků.¹

Polsko-československá konfrontace v roce 1945 měla značný vliv na diferenciaci československé politické scény, tedy ve stranách sdružených v Národní frontě Čechů a Slováků (NF).

Po incidentu 10. června 1945 na Ratibořsku (průnik části 1. čs. obrněné brigády do oblasti Ratiboře) se situace ve vzájemných vztazích vyostřila a bylo zřejmé, že především sovětská politická místa nebudou mít zájem o případné konflikty mezi budoucími spojenci (nebo vazaly), ať byl jejich původ jakýkoliv. Vždyť samotnému Stalinovi velmi záleželo na tom, aby československá vláda v exilu uznala první polskou prozatímní vládu, vytvořenou 1. ledna 1945 v Lublinu z politicky prosovětských sil zastoupených v Polském výboru národního osvobození. Tento akt mu měl totiž pomoci při jednání o polských otázkách na konferenci tří velmocí na Krymu v únoru 1945. Až opakované ujišťování Sovětů, že podporují československé hranice z roku 1938, vedly Beneše 27. ledna 1945 k souhlasu s uznáním polské prozatímní vlády v Lublinu.²

Jak je známo, tento akt však k urovnání starých sporů nevedl. Naopak, euforie z osvobození vedla především u české strany ke snaze získat vše, co bylo za dvě stě let ztraceno, svůj nárok na Těšínsko zdůvodňovala obnovou předmichovských hranic Československa včetně strategického významu, přibýly však i požadavky na bývalé německé území Kladska, Hlubčicka a Ratibořska, kde bylo však nutno operovat historickým právem a pročeskými nároky části tamního obyvatelstva. Případný úspěch československé strany mohl tak kompenzovat ztrátu Zakarpatské Ukrajiny, jejíž „odstoupení“ mocnému slovanskému bratru bylo z právního hlediska velmi diskutabilní.³

Polská strana zdůrazňovala koncepci jednonárodního státu a otázka udržení bývalých území na západě, nemluvě o podržení Těšínska, znamenala také kompenzaci odstoupených východních zemí ve prospěch SSSR, alespoň v očích polského veřejného mínění.

¹ Viz např. BORÁK, M. – GAWRECKI, D. (eds.): *Nástin dějin Těšínska*. Opava - Praha 1992; CHLEBOW-CZYK, J.: *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*. Katowice 1971; KÁŇA, O. – PAVELKA, R.: *Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939*. Ostrava 1970; UHLÍŘ, F.: *Těšínské Slezsko*. Moravská Ostrava 1946. VALENTA, J.: *Českopolské vztahy 1918–1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava 1961. K otázkám československo-polských jednání v letech 2. světové války viz. např. VALENTA, J.: *Polsko a uzavretie československo-polskej spojeneckej zmluvy z r. 1943*. Slovenské štúdie, Historia 9, Bratislava 1967; BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz 1939–1945. Moskva – objetí a pouto*. Praha 1993; TÁBORSKÝ, E.: *Prezident E. Beneš mezi Západem a Východem*. Praha 1993; ŠTOVÍČEK, I. – VALENTA, J.: *Československo-polská jednání o konfederaci 1939–1944*. Československé diplomatické dokumenty 1–4, Historický ústav armády České republiky. Praha 1994; PAVLÍČEK, J.: *Od konfrontace ke spojení*. In: *Historica Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae*, 5/1997, s. 124. s. 89–131; *Projekt „XX. STOLETÍ NA TĚŠÍNSKU“, Zaolží (Polsko-český spor o Těšínské Slezsko 1918–2008)*. Varšava 2008.

² KOŘALKOVÁ, K.: *Vytváření systému dvoustranných smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943–1949)*. Rozpravy ČSAV, řada SV, sešit 3. Praha 1966, s. 33–34.

³ Srov. KAPLAN, K.: *Pravda o Československu*. Praha 1990, s. 67–84.

Problematika Těšínska se zdánlivě zcela lišila od záměrů získání některých částí Horního Slezska. Rozdíl spočíval především v použitých argumentech a jejich váze při posuzování nároků; společný byl ten fakt, že se jednalo o utváření nových státních hranic mezi dvěma státy, jejichž představy byly značně odlišné. Česká část Těšínska byla přece jen prokazatelně součástí předválečného Československa. Pokud velmoci, tedy i SSSR, proklamovaly obnovu ČSR v předmnichovských hranicích, nemělo být pochyb o obnově předválečného rozhraní.

Situace na československé části Těšínska se však bezprostředně po osvobození vyvíjela jinak než ve vnitrozemí. V celé řadě nově se vytvořivších institucí, ať již v národních výborech, v závodních radách, v podnicích či v revolučních milicích získávali Poláci vzhledem ke své početnosti značný vliv. Razantní námitky se začaly z české strany ozývat proti těm Polákům, kteří se sem přistěhovali po polském záboru v říjnu 1938 a především proti těm, kteří za války přijali německou „volkslistu“. Nebyla to jen otázka obecného povědomí české veřejnosti, ale zcela oficiální názor, který v tisku oceňoval tyto lidi jako „polské okupanty“ a poněmčence.⁴ Polská menšina se také nemohla po osvobození opírat ve svých národnostních ambicích o pozitivní komponenty a vystupovat jako „čisté, minulostí nezatížené etnikum“. Naopak byla poznamenána iredentistickou činností ve prospěch sanačního Polska, případnou přihláškou do některých ze čtyř skupin „volkslisty“ a navíc i perzekucí proti zbylému českému obyvatelstvu v „Zaolší“.

Bylo zcela evidentní, že s těmito znameními nedávné, ještě živé minulosti nebyli Poláci na Těšínsku hodnoceni pozitivně. Podle toho také vypadal vztah Čechů tam usedlých, neřku-li těch, kteří se do svých bývalých domovů vraceli. Z toho se pochopitelně odvíjel postoj oficiální nově ustavené české administrativy.

Zcela vyhraněný a nekompromisní byl postoj nacionálně laděných československých politických stran, především národních socialistů. Jejich poslanec F. Uhlíř byl jedním z nejrazantnějších nositelů myšlenky okamžitého odsunu všech Poláků, kteří se na Těšínsko přistěhovali po polském záboru v říjnu 1938.⁵ Politika KSC se sice v řadě poválečných problémů zásadně lišila od názorů národních socialistů, ale v otázce Těšínska v této počáteční fázi byla takřka totožná. Byl to tentýž český nacionalismus, jaký byl uplatňován vůči odsunovaným českým Němcům. Tak jako se nikdo neodvážil zastat se sudetských Němců, pokud tato myšlenka vůbec někoho z Čechů po šesti letech okupace napadla, tak nikdo nebyl ochoten zastat se propolsky smýšlejících Poláků na Těšínsku. Tehdejší krajské vedení KSC v Ostravě mělo ve své vyhraněné „národní“ politice velké problémy právě s řadou komunistů polské národnosti, kteří horovali pro připojení Těšínska k Polsku.⁶

Aktivita českých politických stran sdružených v NF byla značná již v druhé polovině května 1945. Nechyběly návštěvy významných představitelů jak v Moravské Ostravě, tak na Těšínsku. Dá se konstatovat, že naprosto nekompromisně se stavěli za Těšínsko jako součást

⁴ PALLAS, L.: *Šlonzácvtí a vznik tzv. volkslisty*. Slezský sborník 66/1968, s. 327–341.

⁵ UHLÍŘ, F.: c. d.

⁶ PLACĚK, V. *Otázka polské národnostní menšiny na Těšínsku před uzavřením čs.-polské spojenecké smlouvy*. Slb 69, 1971, s. 224–238.

Československa a ostře útočili právě proti Polákům příšlým po záboru a nositelům „volkslist“ č. 1, 2, 3. Narůstajícímu nacionalismu napomáhali lidé, kteří jako v každé revoluční situaci rychle pochopili, čím hesla je třeba provolávat a jaký „kabát obléci“. Poukazoval na to i v případě Těšínska tehdejší krajský tajemník KSČ v Moravské Ostravě V. Nový, který konstatoval, že „je zde řada lidí, kteří prováděli rozvrát za předmnichovské republiky, za Beckovy okupace byli polskými nacionalisty, za Hitlera ochotně vzali „volkslistu“ a teď zneužívají rudý prapor a čestné jméno komunista.“⁷

Situace na Těšínsku v posledních květnových dnech 1945 dostávala nebezpečné obrysy. Polská menšina se cítila ohrožena českými požadavky, především těmi na vystěhování „kolaborujících“ Poláků. O to více upínala své naděje na tzv. bojůvkáře, kteří začali rozšiřovat zprávy o jistých změnách hranic ve prospěch Polska – a to nejen na Těšínsku. Vedle celé řady nepodložených zpráv o shromažďování vojenských jednotek na obou stranách obnovené hranice bylo faktem, že původní československo-polskou hranici obsadily české strážní oddíly již v polovině května 1945 – i když na teritoriu nadále zůstávaly sovětské jednotky. Rychlá reakce české administrativy na změněnou situaci po osvobození Těšínska zaskočila především nejvyšší polská místa ve Varšavě, která o vytvořivší se situaci byla informována nově ustaveným zástupcem vojvody katovického Stefanem Węgie rowem.⁸

Česká politická scéna přece jen projevovala určitou diferencovanost v chystaných požadavcích. Myšlenka získání Horního Slezska samozřejmě nabírala na intenzitě, ale volalo se po trpělivosti a čekání na rozhodnutí velmocí. V záležitosti Těšínska bylo ale naprostou samozřejmostí jeho opětné začlenění do ČSR. Koncem května počátkem června se objevuje záplava rezolucí z institucí, průmyslových závodů apod., které apelují na nejvyšší vládní místa, aby zajistila definitivitu stávajících hranic na Těšínsku a vyzývají k odsunu bývalých polských okupantů a vyřešení dalšího osudu nositelů „volkslisty“.⁹ Provolání čtyř českých politických stran – sociální demokracie, KSČ, národních socialistů a čl. strany lidové – z posledních květnových dnů je zřejmě reakcí na výše uvedené rezoluce a nabádá „lid těšínský“ ke klidu, trpělivosti proti štvání. Zdůrazňuje, že rozhodnutí v otázce těšínské nepadne v Těšíně, ale v Praze, Varšavě a v Moskvě. Pověsti o změnách hranic považuje toto provolání za výmysl provokatérů.¹⁰

Také obsáhlý úvodník *Nové Svobody* z 5. června 1945 znovu opakuje nároky na československé Těšínsko, ale vyzývá k uvážlivému postupu vůči Polákům. Podrobně se zabývá nositeli „volkslisty“ a diferencuje je podle držení jednotlivých stupňů: Češi a Poláci žijící v pohraničí, kteří nekolabovali, nejsou nepřátelé. Ovšem Poláci, kteří přišli za Beckova a Hitlerova režimu, jsou okupanti a nemají tu co pohledávat. Nechtě jsou ihned vyvezeni za

⁷ Národní archiv Praha (= NA), fond Archiv Ústavu dějin KSČ, Generální sekretariát ÚV KSČ 1945–1951 (= SÚA - AÚD KSČ), 100/1, sv. 49, a.j. 378.

⁸ KAMIŃSKI, M. K.: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948*. Warszawa 1990, s. 77.

⁹ NA, fond AÚD KSČ, 100/1, sv. 49, a.j. 378.

¹⁰ Tamtéž, sv. 49, a.j. 379.

hranice. S nositeli „volkslisty“ č. 3 a 4 nelze nakládat jako s nepřáteli, ale prověřeni být musí.¹¹

Jak již bylo řečeno, sovětská diplomacie nemohla mít absolutní zájem na konfliktu mezi spojenci SSSR. Již 17. června začali Sověti plnit roli prostředníka. Ani dvě moskevské schůzky (22. června a 25. června), ke kterým byla donucena jak polská, tak československá strana, nepřinesly řešení, oba protivníci naprosto tvrdě stáli na svých stanoviscích. Velmi výstižně roli sovětské diplomacie v tomto sporu charakterizuje český historik K. Kaplan, když vysvětluje úlohu smiřovatele, ale nikoliv rozhodčího. „*Role smiřovatele obsahovala schopnost připoutat k sobě obě vlády, neboť oběma záleželo na její (sovětské) podpoře v existujícím sporu. A z hlediska mezinárodního tato role neoslabovala, naopak posilovala vedoucí pozici Sovětů ve střední Evropě.*“¹²

V následující oboustranné štvavé nacionalistické kampani v druhé polovině roku 1945 byla však stále patrná jednota československých politických stran. V protipolském duchu vyznívaly jak výzvy komunistů, tak národních socialistů. Vypjatý nacionalismus na obou stranách slavil v těchto měsících skutečně úspěch.

Velkým zklamáním pro československou diplomacii byl svým způsobem závěrečný dokument Postupimské konference, který v otázce poválečných hranic zabezpečil Polsku západní hranice na Odře a Nyse, zatímco nároky československé strany na rektifikaci hranic vyšly naprázdno především v regionech, jejichž správa byla sověty předána Polákům. Těm bylo zřejmé, že z československých nároků na Kladsko, Hlubčicko a Ratibořsko nebezpeční nehrozí. Jak psal polský korespondent v Praze pro *Dziennik Zachodni* E. Osmańczyk, bylo třeba v klidu vyčkat na ukončení české hry. „*Ani Kladska, ani Ratiboře ani Hlubčicka se nezdáme, tak jako se nezřekneme našich práv na Zaolší.*“¹³

Po Postupimské konferenci se polská diplomacie cítila pevnější a vystupňovala svou aktivitu ve zvrácení situace na Těšínsku. V kritice akcí polských nacionalistů a jejich odsuzování se stále shodovaly všechny politické strany NF, plnou podporu měl např. projev místopředsedy vlády lidovce J. Davida na manifestaci českého obyvatelstva spolu se zástupci „Moravců“ z Hlubčicka a Ratibořska na Ostré Hůrce u Opavy dne 23. září 1945. Vedle požadavků na Kladsko, Hlubčicko a Ratibořsko, u nichž místopředseda vlády David doufal, že „*dojdou u bratří Poláků pochopení,*“ polský tisk iritovala zdravice prezidenta E. Beneše všem účastníkům manifestace.¹⁴

V polovině října se československá vláda dokonce zabývala i možností polského vojen-
ského vpádu a náměstek ministra zahraničních věcí slovenský komunist V. Clementis upozorňoval ministry všech politických stran na „pouštění“ neověřených zpráv do tisku, které jen rozdmýchávaly oboustrannou nacionalistickou vlnu. Celá řada ministrů československé vlády, příslušníků stran NF žádala nastolení ostřejšího kurzu, zastavení průjezdů repatričních

¹¹ *Otázka Těšínska neexistuje*. Nová Svoboda, 5. 6. 1945.

¹² KAPLAN, K.: *Pravda o Československu*. Praha 1990, s. 67–84.

¹³ KAMIŇSKI, M. K.: c. d., s. 134.

¹⁴ Tamtéž, s. 150.

vlaků s Poláky z Itálie do Polska a urychlené vystěhování asi 6 000 Poláků z československého Těšínska. Jejich seznamy se dle zprávy ministra Davida již připravovaly.¹⁵

Vyřešení této naprosto neutěšené situace měla přinést jednání v Praze v únoru 1946. Obě dvě strany si uvědomovaly neudržitelnost vzájemných vztahů a smířlivý tón se objevuje jak v polských nótách, tak i v odpovědích ministra zahraničních věcí ČSR J. Masaryka. Právě jeho úsudek velmi realisticky nastínil až negativistickou vizi pro budoucnost. „...*Nabídku (jednání) vítám. Nás se bolestně dotkl poslední vývoj, kdy zhoršení došlo tak daleko, že vznikla obava, aby se ve vědomí našich národů nevytvořila trvalá vzájemná nevráživost, zhoubná pro budoucnost.*“¹⁶

V týdnech před lednovou schůzkou obou stran v Praze se v československých politických kruzích zvažovaly alternativy, s jakými požadavky přijde polská strana a jak by měla československá strana na tyto požadavky reagovat. Faktem bylo, že československá politická jednota, vzniknuvší z nacionalistické vlny po osvobození, se začínala bortit. Sovětská diplomacie ústy sovětského velvyslance v Praze Zorina zesílila tlak na J. Masaryka a bylo zřejmé, že již nebylo možno spoléhat na neutěšené politické poměry v Polsku, protože vítězství levicové koalice postavení polské vlády značně upevnilo a vnitřní situace v Polsku se postupce konsolidovala. Zorin přímo řekl, že jsme zmeškali příhodný okamžik a že nelze počítat s ústupky polské vlády. Dle jeho názoru bylo jak v československém, tak v polském zájmu odložit sporné otázky a vyčistit atmosféru uzavřením spojenecké smlouvy.

Několikadenní jednání v Praze v únoru 1946 byla napjatě sledována československou politickou veřejností, avšak nepřinesla v podstatě žádné řešení. Politická komise, která byla nosná pro další jednání, se od počátku neshodla právě v otázce hraničních sporů. V politických kruzích byly polské požadavky označeny za „nestoudné a nehorázné“ a byla jen otázka času, kdy jednání skončí. Vztahy mezi oběma státy opět citelně ochladly. Ministerstva zahraničních věcí si vyměňovala protestní nóty. Když polský vyslanec Wierblowski předával ministru zahraničních věcí J. Masarykovi jednu z mnoha protestních nót, došlo v podstatě k ostré výměně názorů a jak citoval Masaryk při zasedání vlády: „*Užil jsem vůči Wierblowskému výrazů, a bylo jich hodně, které by žádná stenografistka nepřenesla přes srdce napsat. Wierblowski viděl, že přestřelil, ale já jsem se s ním rozloučil nad obyčej ne srdečně.*“¹⁷

Když se po květnových volbách 1946 stal novým ministerským předsedou československé vlády komunist Klement Gottwald, dostalo se mu urychleného pozvání sovětské vlády k návštěvě Moskvy. Sovětská diplomacie evidentně spěchala, aby ujednání názorů pro pařížskou mírovou konferenci proběhlo včas a také aby spory dvou slovanských států nebyly na mírové konferenci prezentovány. Při osobním rozhovoru Gottwalda se sovětským vůdcem (kde podle Clementise Stalin jednal korektně), Stalin nekompromisně opakoval, že budou (Sověti) velmi rádi, když se vzájemné vztahy polsko-československé rychle urovnají.

¹⁵ SÚA - ÚD KSČ, fond 83, a.j. 171, záznam 88, tajné schůze vlády 19. 10. 1945.

¹⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (= AMZV), GS Žourek, kart. 180/306

¹⁷ AMZV, GS Žourek, kart.180/306. Rozmluva J. Masaryka s Wierblowskim 16. 3. 1946.

Na dotaz J. Masaryka, jak se zachovat ve věci Těšínska, odpověděl Stalin šalamounsky, ale zřetelně: „*Vy máte Těšín a Poláci ‚pretence‘ (Nároky, požadavky, pozn. J. P.).*“¹⁸

Stalinem zdůrazňované rychlé řešení vzájemných vztahů nebylo uzavřeno ani po vzájemném jednání polské a československé delegace v rámci mírové konference v Paříži (19. srpna 1946) a přestože již existoval návrh spojenecké smlouvy, stále nebyl schválen dodatkový protokol o statutu jinonárodních občanů (Poláků a Čechů v obou státech). Právě projednávání dodatkového protokolu znovu rozbouřilo československou politickou scénu. Činnost polských politických stran na československém území všichni jednohlasně odmítali povolit. I samotný předseda vlády Gottwald byl tvrdšími polských požadavků dosti vyveden z míry, ale bylo zřejmé, že tlaku sovětské diplomacie nebude možno dlouho odolávat. „*Co nejdříve přijdou mezinárodní jednání o německé otázce. Tam musíme vystupovat v jednotné frontě se Sovětským svazem a Poláky a na to Sověti naléhají. Musíme některé nepřijemné věci splknout,*“ nabádal představitele politických stran K. Gottwald.

Ministr zahraničního obchodu, národní socialista H. Ripka však absolutně nevěřil, že polská strana sporné záležitosti bude s námi po dvou letech (jak se k tomu v dodatkovém protokolu obě strany zavazovaly) řešit. „*Nemůžeme počítat s tím, že nás bude podporovat Sovětský svaz,*“ ujasňoval názor národních socialistů H. Ripka. Komunista V. Kopecký (ministr informací) se Ripkovi snažil oponovat, že s podporou „*generalissima Stalina počítat jistě můžeme,*“ ale příliš přesvědčivě jeho argument nevyzněl, především pro pravicové křídlo národních socialistů a lidovců.¹⁹

Gottwaldův a později Benešův souhlas se Stalinovým návrhem na uzavření spojenecké smlouvy československo-polské vedl dlouhý spor do konečné fáze. Komunisté v československé vládě postupně „*vycouvali*“ z dříve jednotné nacionalistické protipolské fronty a tam zůstali osamoceni jen národně socialističtí a lidovečtí poslanci. Také tento fakt byl důkazem prohlubující se politické polarizace a rozkladu NF, i když bylo rovněž zřejmé, že spor mezi dvěma státy nemohl být stavem trvalým. Do evropského dění vstoupily zcela jiné problémy, prioritou bylo vytvoření pevného spojeneckého bloku proti Západu a při řešení německé otázky. Sovětská diplomacie se posunula od role smířovatele, přes pozici arbitra až k politickému tlaku na znesvářené spojence. V roce 1946 se tak staly hraniční spory polsko-československé podřadnou záležitostí. Jen málo politiků v obou státech pochopilo, že skutečně samostatná subjektivní československá a polská zahraniční politika již neexistuje. Vítězné levicové síly v obou zemích však tuto závislost na sovětské diplomacii považovaly za pozitivum tehdejšího vývoje.²⁰

¹⁸ SÚA - ÚD KSČ, fond 83, a.j. 268.

¹⁹ Tamtéž, a.j. 278. Záznam tajné části schůze vlády 2. 10. 1946.

²⁰ PAVLÍČEK, J.: c. d., s. 124.

Zakonzervování předmnichovského stavu na Těšínsku se v další vývojové etapě ukázalo jako jediné možné řešení této otázky. Popolštění bývalých německých území Horního Slezska postavilo případné budoucí československé nároky do naprosto nereálné roviny. Polský i český nacionalismus znovuprobuzený bouřlivými poválečnými roky byl dlouhou dobu překážkou jak v diplomatických vztazích obou států, tak především ve vztazích prostých občanů na Těšínsku.

Summary

CZECH NATIONALISM AS AN IDEOLOGY OF POLITICAL PARTIES OF THE NATIONAL FRONT IN THE TIME OF THE CZECH-POLISH DISSENSION IN 1945–1947

Jaromír PAVLIČEK

The question of the region of Těšín (in Czech, Cieszyn in Polish, and Teschen in German) is a concomitant of Czech-Polish relations in recent history. In the dispute over the territory, both sides used the highest calibre weapon - inflamed nationalism. After the forced cession of part of the region in October 1938, the Polish minority, owing to its attitude towards the Czech, was considered part of the occupation and after the war, a Czechoslovak political campaign demanded its expulsion.

In time when dispute over Těšínsko became a military conflict, political parties of the National Front of Czech and Slovaks had to take a stand on it. Just after setting free all political parties were succumbed to strong anti-Polish nationalism that corresponded to anti-Czech invectives of Polish press and Katowice radio. Since 1939, reversible nationalistic invectives had become hateful crusade/campaign. Homogeneous attitude of Czech policy began to break down by interference of Soviet diplomacy. At the beginning, the Communist Party of Czechoslovakia left anti-Polish nationalistic platform and in the last phase conflict only national socialists kept anti-Polish attitude. Soviet diplomacy was not interested in tension and dissension between states of its political allies.

K HISTÓRII VZNIKU PROTIKOMUNISTICKEJ REZISTENCIE NA SLOVENSKU V OBDOBÍ PO 2. SVETOVEJ VOJNE

Vladimír Varinský

VARINSKÝ, Vladimír: *To the History of anti-Communist Resistance
in Slovakia after World War 2*

The key question of this study is an attempt to describe the causes of the birth and character of post-war anti-communist resistance in Slovakia. In contrast to the present historic production, it indicates the possibility to perceive the rise of the run of resistance groups not only as result of actuality but also as result of steadfast prepared schemes from the times of the first Republic of Slovakia already. It presents this idea on the rise and activities of two key anti-communist organizations Slovak Secret Security and Family.

Keywords:

post-war anti-communist resistance – Slovakia – resistance groups – anti-communist organizations – Slovak Secret Security and Family

Contact:

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Slovensko; varinsky@fhv.umb.sk

Na rozdiel od politologickej interpretácie, ktorá vznik protikomunistického odboja posúva výlučne do obdobia rokov 1948–1989, t.j. výlučne do obdobia komunistického režimu,¹ ponovembrová historická veda potvrdila, že už bezprostredne po skončení vojny, ba dokonca ešte pred skončením vojny, vznikali ilegálne odbojové skupiny najmä z radov radikálnych ľudákov, ktoré aj keď prioritne sledovali zachovanie slovenskej štátnosti či štátoprávny zvrat a horovali pre obnovenie slovenského štátu, avšak nie len bez Benešových ľudí a „zradcov“ slovenskej štátnosti ale najmä bez komunistov, preto vnímali svoju odbojovú aktivitu ako protikomunistickú. Rovnako v tomto období protikomunistickú rezistenciu mohli predstavovať aj rôzne legálne realizované aktivity politického či nepolitického charakteru, ktorých realizáciu umožňoval demokratický priestor režimu národného frontu, pokiaľ tieto svojou

¹ ŽALOUDEK, K.: *Encyklopédia politiky*. Praha 1996, s. 291.

aktivitou usilovali eliminovať resp. úplne vylúčiť podiel komunistov na tvorbe štátnej politiky. V našom príspevku sa pokúsime doložiť, že protikomunistická rezistencia mohla byť súčasťou už druhého, t.j. protifašistického odboja a nie len jeho pokračovaním ako to interpretuje zákon č. 219/2006 o protikomunistickom odboji,² realizovala sa jeho prostredníctvom aby v povojnových pomeroch, kreovaných protifašistickou koalíciou (t.j. v pomeroch so značným vplyvom komunistov), mohla legálne pôsobiť. Ústredie komunistov v Čechách a na Slovensku vzhľadom na svoje totalitné ambície vnímalo každú takúto aktivitu celkom prirodzene ako ohrozenie nie len bezprostredných ale najmä svojich strategických zámerov ohľadne kontroly a tvorby štátnej politiky. Následne zneužívali všetky ovládnuté pozície, najmä represívne zložky, aby takúto činnosť identifikovali, často len pomocou vykonštruovaných obvinení, ako protištátnu a tak ju zbavili legality.

Z vyššie naznačeného vyplýva, že rozsah a štruktúru povojnovej protikomunistickej rezistencie nemožno definovať len numerickým výpočtom Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) odhalených ilegálnych skupín či letákových akcií. Rovnako prinajmenšom neúplnou by bola snaha vnímať vznik a narastanie ilegálnych odbojových aktivít na Slovensku v povojnovom období len ako bezprostredný dôsledok nestabilných domácich pomerov, absencie možnosti legálnej opozície, či impulzov od ľudáckej emigrácie.³ Ak odhliadneme od jedinečných prejavov odbojových aktivít, ktorých realizáciu determinovali bezprostredné ťažko predvídateľné udalosti, mnohé z týchto aktivít vychádzali z ideových a organizačných zámerov sformovaných už v období Prvej Slovenskej republiky a boli do značnej miery cielene pripravované.

Máme tu na mysli predovšetkým zábery Kolakovičovej⁴ *Rodiny*, tohto tajného spolochenstva, ktoré vzniklo postupne od začiatku roka 1944 počas tzv. exercícií (duchovných cvičení) vykonávaných Kolakovičom najprv v Rajeckých Tepliciach a neskôr, až do júla 1944, v Trnave, Kláštore pod Znievom, Spišskej Kapitule, Banskej Bystrici a v ďalších mestách na Slovensku, kde Kolakovič organizačne dotváral *Rodinu* na bunkovom systéme.⁵

² Zákon č. 219/2006 o protikomunistickom odboji, § 2, ods. 2.

³ Porovnaj IETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*, Bratislava 1994, s. 129–130.

⁴ ThDr. Tomislav Kolakovič, vlastným menom Poglajen, sa narodil 8. 9. 1906 v Chorvátsku. Skôr ako sa rozhodol byť kňazom Spoločnosti Ježišovej, študoval filozofiu, absolvoval niekoľko semestrov medicíny a získal tiež klinickú prax. Po ukončení základného rehoľného filozofického a teologického štúdia pokračoval v štúdiu kresťanskej filozofie a sociológie na univerzite v Lovani v Belgicku. Na pápežskom Orientálnom ústave v Ríme si doplnil vzdelanie z odboru východnej teológie a liturgie. Celý svoj život zasvätil obrodnému hnutiu v Cirkvi, šíreniu moderného spôsobu apoštolátu, hlavne laického apoštolátu. Zomrel pravdepodobne v roku 1990 v Paríži. VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*, Bratislava 1996, s. 5, 62.

⁵ Aj keď písomné doklady o organizačnej štruktúre *Rodiny* nikdy neexistovali, dôkazy o jej existencii poskytujú protokolárne výpovede J. Vicensa z rokov 1957–1959 vyhotovené počas jeho vyšetrovania na Ruzíni. Ústredná bunka predstavovala riadiaci štáb *Rodiny*. Tvorilo ho asi desať osôb, podľa J. Vicensa Dominik Bartosiewicz, Dr. Vaško, prof. Bugan, prof. Mária Pečiková, J. Šrámek, Rudolf Šesták, Dr. Chura, údajne i biskup Škrábik a samozrejme, aj Kolakovič. Tomuto štábu, ktorý sa nachádzal v Bratislave, podliehali početne neobmedzené primárne bunky, ktoré mali fungovať ako výkonný orgán štábu. Tieto profesijne organizované primárne bunky (študentské, lekárske, kňazské, právnické apod.) boli vedené jednotlivými členmi štábu. Členmi týchto buniek

Hlavným zmyslom tejto organizácie mala byť záchrana kresťanskej a osobitne katolíckej viery v kontexte očakávaných geopolitických zmien v strednej Európe, najmä pred komunizmom a jeho ideológiou marxizmom.

Kolakovič videl v tomto smere ohrozenie v dvoch rovinách. Po prvé preto, že komunizmus prostredníctvom marxizmu opieral svoje politické ambície o radikálny sociálny program, ktorý mohol byť v podmienkach sociálne devastovanej povojnovej Európy masovo prijímaný. Po druhé preto, že komunizmus vďaka víťazstvám Červenej armády mal perspektívne ambície podieľať sa na kreovaní povojnovej Európy, a prinajmenšom krajinám, ktoré vojensky obsadí, mohol vnútri svoj režim s charakteristickou intolericou voči cirkvám a náboženstvu ako takému. Potom cirkev, izolovaná od veriacich, mohla byť postupne zlikvidovaná. Najhoršie bolo to, že katolícka cirkev, a to nie len na Slovensku, i keď jej jednotlivci situáciu vnímali zhodne s Kolakovičom, zostávala fatálne pasívna. Situácia bola zlá, avšak z pohľadu Kolakoviča nie bezvýchodisková. Riešenie videl v koncepcii širokého kresťanského sociálneho programu, ktorý by znemožnil masové rozšírenie ideového a politického vplyvu komunizmu a udržal obyvateľov pod vplyvom katolíckej cirkvi. To však pre cirkev predpokladalo neobmedzovať svoju pastoračnú činnosť len na hlásanie evanjelia, ale prejsť k odhaľovaniu sociálnych nedostatkov v spoločnosti a ich riešeniam. Spolu s osobami činnými vo verejnom živote, a v tomto smere aj s vysokoškolskými študentmi ako ich potenciálnymi nasledovníkmi v povojnovom období, mali aktívne pôsobiť vo svojom okolí v zmysle odbúrania sociálnych nedostatkov aby sa tak v budúcnosti eliminoval vplyv komunizmu na pracujúcich. Uvedené tri skupiny obyvateľstva tvorili základnú štruktúru organizácie *Rodina*. Zámerom Kolakoviča bolo, aby sa katolícky uvedomelé osoby rôzneho povolania organizačne spojili v *Rodine* a takto dosiahli väčší vplyv na verejný a politický život už v období Prvej slovenskej republiky. Aby bolo možné tento zámer realizovať aj v povojnovom období očakávaného nástupu komunizmu, Kolakovič odporúčal členom *Rodiny* vstúpiť do povojnového

sa stali výlučne osoby, ktoré mali s Kolakovičom bližšie styky a ktoré navštevovali jeho prednášky. Tak vznikli bunky na jednotlivých fakultách a v priebehu leta 1944 sa rozšírili po celom Slovensku.

Členovia primárnych buniek mali za povinnosť vybudovať v prostredí, kde žili a pracovali, tzv. sekundárne bunky, zložené zo štyroch až šiestich členov. Podľa J. Vičena vzniklo takýchto buniek pomerne veľké množstvo. Tie však neboli nijako organizačne úzko viazané a vedúci takejto bunky nemal povinnosť viesť zoznamy členov. V organizácii *Rodiny* predstavovali posledný článok, ktorého členovia mali vedieť, že sú členmi organizácie *Rodina*. V zásade malo ísť o osoby nábožensky uvedomelé, ktorých poslaním bolo šíriť program *Rodiny* a mali preto vedieť, čo je jeho cieľom.

Posledným článkom v organizačnej štruktúre *Rodiny* mali byť tzv. terciálne bunky. Tieto, nie väčšie ako dvadsaťčlenné skupiny budovali iba niektorí vybraní členovia sekundárnych buniek. I keď v podstate tieto bunky už netvorili organizovanú skupinu *Rodiny* (jej členovia nemali vedieť o existovaní *Rodiny*), mali pre realizáciu zámerov *Rodiny* veľký význam. Organizátori týchto buniek mali povinnosť nábožensky vplyvať na pracujúcich v rôznych odboroch, aby ich tak ochránili pred komunistickým vplyvom. Zaradovanie do jednotlivých stupňov sa riadilo podľa náboženskej vyspelosti, aktivity a spoľahlivosti tej-ktorej osoby. Riadiaci nižších buniek nemali povinnosť podávať hlásenia o stave členov alebo ich mená vyšším bunkám. Členovia ktorejkoľvek bunky nemali vedieť o iných bunkách; mali mať len všeobecnú predstavu, že niečo existuje pod pojmom *Rodina*. Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (= AMV SR) v Levoči, fond 509-1-3.

obdobia ako osoby nezatažené kolaboráciou s nacistami, najlepšie ako priami účastníci protinacistického odboja.

Charakter prebiehajúcej vojny v ktorej dominoval utajený konflikt medzi dvoma totalitami a očakávané geopolitické zmeny v Európe aj vzhľadom na spoluprácu západných demokracií so Sovietskym zväzom, nedávali Kolakovičovi príliš veľký manévrovací priestor. Domnieval sa, že v tejto situácii záchrana katolíckej cirkvi pred komunizmom je možná len v intenciách protinacistického boja. Už v „prednáškovom“ období svojej činnosti (jeseň 1943), kedy si Kolakovič poukázal na podobnosti nacizmu a komunizmu a ich dôsledkov pre kresťanskú vieru a katolícku cirkev vytváral kvázi teoretické a psychologické predpoklady pre vznik *Rodiny*, upozornil tiež na to, že po Hitlerovom páde bude automaticky diskriminovaný aj Slovenský štát ako jeho spojenec. Potom katolícky či kresťanský charakter Slovenského štátu posúva do nebezpečnej polohy perzekvovania aj katolícku cirkev a vieru.⁶ Bolo preto nutné, v záujme záchranu kresťanskej viery, počítať aj s ilegálnou činnosťou a dokonca aj s účasťou v odboji proti nacizmu, spojenou s nevyhnutnými „obetami“, napr. s možnosťou „obetovania“ slovenskej štátnosti. To bol hlavný dôvod prečo Kolakovič od počiatku vytváral *Rodinu* ako tajné spoločenstvo. Podľa J. Vicena uvádzal aj ďalší dôvod utajenia *Rodiny*, a to okolnosť, že je potrebné učiť sa pracovať v ilegalite, aby sa činnosť mohla plne rozvinúť v dobe, keď už iná možnosť nebude, aby sa členovia *Rodiny* naučili štýlu tajnej práce. V budúcnosti tajným bude len to, čo sa už ako tajné postaví.⁷ Bola to práve táto interpretácia uplatňovania konšpiratívnej práce, ktorá sa v *Rodine* akceptovala. Členovia *Rodiny* v tom čase nepociťovali vážnosť Kolakovičových návrhov na započatie konšpiratívnej práce už počas vojny. Ilegálnu činnosť, ktorú Kolakovič pripravoval, spájali s odbojom, a na ten, ako sa väčšine mohlo zdať, sa len pripravovali. Malo sa tak stať v čase priblíženia frontu, akosi spontánne, v čase predpokladaného prenasledovania cirkvi.

Táto na prvý pohľad nebadateľná názorová neujasnenosť v otázke významu a poslania *Rodiny* v prebiehajúcom konflikte medzi jej členmi a Kolakovičom, sa v súvislosti s vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP) ukázala ako vážna prekážka akcie-schopnosti *Rodiny*. V politických ambíciách povstaleckej Slovenskej národnej rady Kolakovič pomerne rýchlo odhalil cestu, ako vyňať Slovensko z väzby na nacistické Nemecko, k čomu už skôr svojimi prednáškami smeroval. Okamžite sa rozhodol pre odchod na povstalecké územie. Avšak skôr, ako odišiel, usporiadal schôdzu *Rodiny* v miestnosti kancelárie „katolíckej akcie“ v Bratislave. Kolakovič tu zúčastneným objasnil význam SNP pre budúci povojnový vývoj, ale aj svoje zámery využiť účasť v povstaní na realizáciu svojej koncepcie záchranu kresťanskej viery, jej šírenia medzi sovietskymi vojakmi a oslabovania komunistického vplyvu tak v podmienkach odboja, ako aj po oslobodení. Súčasne vyzval členov *Rodiny*, aby sa povstania zúčastnili, keďže predpokladal, že ten, kto sa do povstania zapojí, bude mať po vojne politický vplyv. Pre Kolakoviča bolo dôležité, aby členovia *Rodiny* prišli do povojnového režimu ako ľudia so zásluhami. Nešlo len o všeobecne proklamovanú výzvu. Údajne v tomto

⁶ VICEN, J.: *Vo víre rakov 1938–1988*. Bratislava 1999, s. 38, 39.

⁷ AMV SR v Levoči, fond 509-1-3, Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom zo dňa 25. júna 1957.

smere oslovil každého jednotlivca. Nedosiahol však takú podporu, akú očakával. Pre väčšinu členov *Rodiny*, aj keď s jeho mnohými názormi a odbojovými zámermi súhlasili, bolo jednoducho nepredstaviteľné aktívne vystupovať proti slovenskej štátnosti. *Rodina* ako celok sa preto do povstania nezapojila, čo však neznamená, že by nevyvíjala žiadnu činnosť.⁸ Väčšina členov *Rodiny* s povstaním síce nesúhlasila, avšak pod vplyvom Kolakovičovej výzvy ani sa nestavali proti SNP.⁹ V duchu kresťanských zásad prevládala pomoc „bližnému“, napr. získavaním liekov pre ľudí, ktorí sa zúčastnili povstania, ich ukrývaním pred Nemcami, tiež zaobstarávaním falošných dokladov. Boli však aj takí, ktorí aktívne vstúpili do politického zápasu, a to tak na strane povstalcov, ako i proti nim.

Plnú podporu Kolakovičovým názorom vyjadrili len asi dve, resp. tri osoby.¹⁰ Rovnako pravdepodobne len dve osoby z radov zakladajúcich členov *Rodiny* „odmietli“ Kolakovičovú výzvu a v konflikte ktorý vyvstal sa rozhodli zapojiť do akcií umožňujúcich zachovanie, resp. znovuoobnovenie Slovenského štátu, a to v súčinnosti s nemeckými protipovstaleckými akciami. Konkrétne išlo o vysokoškóla Jozefa Vicena a Dr. Štefana Chalmovského, a keďže išlo o úzkych dôverníkov a obľúbencov Kolakoviča nedávajú dostupné pramene tomuto ich rozhodnutiu zmysluplnú podobu. O isté vysvetlenie sa pokúsil J. Vicen vo svojich spomienkach, kde toto svoje rozhodnutie vysvetľuje ako viac-menej intuitívne.¹¹ Do istej miery to mohli ovplyvniť aj prevládajúce názory v politicky exponovaných katolíckych kruhoch o možnosti zachovania samostatného Slovenska, ak ho oslobodia západné mocnosti, a to otvorením balkánskeho frontu. Rovnako istý vyčkávací priestor v tomto smere ponúkali názory propagované Dr. F. Ďurčanským o skorom vypuknutí nového vojnového konfliktu, tentoraz medzi Západom (s možnosťou využitia zvyškov nemeckej armády) a Sovietskym zväzom, ktoré sa nie len mladým stúpencom slovenskej štátnosti zdali ako racionálne a v zásade i reálne.¹² V súvislosti s týmito úvahami sa zdalo byť rozumné obmedziť rozsah slovenských obetí v záverečnej fáze vojny, aby sa tieto sily mohli aktívne zapojiť do novej fázy vojny na strane Západu a možno i v spolupráci s Nemcami, avšak už na novom základe.

⁸ Zrejme za jedinú *Rodinou* organizovanú akciu počas povstania možno považovať akciu s rozmoženým obrázkom ruskej ikony Iverskej Bohorodičky, ktorú členovia *Rodiny* rozdávali sovietskym vojakom. Akciu riadil Fronec. AMV SR v Levoči, fond 509-1-3. Pozri tiež VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*. Bratislava 1996, s. 26–28.

⁹ VAŠKO, J.: c. d., s. 25–26.

¹⁰ O tom, kolkí členovia *Rodiny* a konkrétne koho Kolakovič prehovoril na odchod do B. Bystrice, sa materiály rozchádzajú. V. Vaško uvádza Vladimíra Jukla a V. Vaška mladšieho. VAŠKO, V.: c. d., s. 25. J. Vicen spomína Dr. Poubisa, Záhoranského a ešte jednu nemenovanú osobu. Vladimír Jukl a medik Silvester Krčméry mali v tom čase byť už v B. Bystrici. AMV SR v Levoči, fond 509-1-3.

¹¹ Údajne rozhodlo označenie Prvej Slovenskej republiky povstaleckým rozhlasom za satelit Nemecka a slovenských politických predstaviteľov za zradcov, kolaborantov a vojnových zločincov. To Vicena najviac dráždilo. Až neskôr, s odstupom osemnástich rokov, keď sa z rozhovoru s Dr. Alexandrom Himerom dozvedel viac o pozadí vypuknutia SNP, ocenil správnosť svojho viac-menej intuitívneho rozhodnutia. VICEN, J.: c. d., s. 287–288, 290.

¹² Išlo predovšetkým o vysokoškólačov, ale i exponentov tzv. Klubu *mladé generácie*, ktorí zaujímali v štátnom aparáte Prvej Slovenskej republiky významné funkcie. AMV SR v Levoči, fond 509-6. Politická činnosť slovenskej emigrácie.

Natiska sa však aj iné vysvetlenie. Ak uvážime, že následné protipovstalecké akcie realizované Vicenom, Chalmovským a ďalšími absolventmi Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (VVŠHM) mali mať hoci len v konečnom dôsledku rovnako protikomunistické zameranie ako zábery Kolakovičovej *Rodiny*, potom rozdiel medzi nimi bol len v spôsobe realizácie. Tieto dva odlišné spôsoby vychádzali z rozdielneho hodnotenia vývoja vojny a v dobe o ktorej pojednávame, nik nemohol jednoznačne tvrdiť ako to nakoniec všetko dopadne. V tejto konštelácii nemôžeme vylúčiť aj vedomé účinkovanie *Rodiny* v protipovstaleckých akciách, ako alternatívne riešenie. Zodpovedalo by to charakteru *Rodiny* ako tajného spoločenstva, ktoré nemalo byť verejne exponované, ale malo prenikať prostredníctvom svojich ľudí do verejných aktivít. Túto hypotézu, avšak len do istej miery, potvrdzuje dvomi zdrojmi potvrdená spravodajská spolupráca Kolakoviča s hlavným exponentom tzv. *Hlások* Dr. Ladislavom Jankovičom. Podľa protokolu o výpovedi Augustina Hubu, absolventa VVŠHM a člena *Hlások*, mal byť tento spolu s istým Imrichom Bokorom vyslaný Dr. L. Jankovičom začiatkom septembra 1944 do Banskej Bystrice za Kolakovičom, aby od neho získal správu o politickej situácii na povstaleckom území. Údajne túto správu aj získal a priniesol aj ďalšie informácie.¹³

Odhladnuc od týchto úvah môžeme konštatovať, že SNP urýchlilo proces názorovej kryštalizácie členov *Rodiny* a aj keď nie z iniciatívy tak isto s vedomím *Rodiny* podnietilo vznik druhého centra protikomunistického odboja na Slovensku, a to spravodajskej organizácie Slovenská tajná ochrana (STO).

STO vznikla ako pokračovateľka činnosti spravodajskej organizácie tzv. *Hlások*¹⁴ v období od januára 1945 do konca druhej svetovej vojny. Obe spravodajské organizácie vznikli z dôvodu zaistiť dostatok informácií pre potrebu slovenskej vlády, avšak STO, na rozdiel od *Hlások*, mala tento zámer realizovať až po obsadení Slovenska Červenou armádou kedy, ako sa predpokladalo, vznikne v západnej zóne slovenská exilová vláda, ktorá bude potrebovať správy o situácii na Slovensku až do doby keď sa na Slovensko opäť vráti. Prípravu STO organizačne zabezpečoval štáb *Hlások*, v ktorom figurovali obaja spomínaní členovia *Rodiny*. Jadro tejto organizácie mali tvoriť členovia *Hlások*, avšak výlučne tí, ktorí pracovali v mieste svojich bydlísk. Nábor prebiehal do marca 1945 a zameriaval sa hlavne na ženy, keďže sa očakávalo, že muži môžu byť po prechode frontu povolani do armády. Takto bolo

¹³ AMV SR v Levoči, fond B 9/II. Zoznam členov a spolupracovníkov spravodajského oddelenia HVHM, fol. 5. O tomto stretnutí podáva informáciu aj protokol o výpovedi s J. Vicenom zo dňa 17. augusta 1957, fol. 2–3, avšak potvrdzuje len stretnutie Hubu s Kolakovičom. AMV SR v Levoči, fond 509-1-5.

¹⁴ Spravodajská organizácia *Hlások* vznikla približne v novembri 1944 z radov absolventov VVŠHM z iniciatívy a pod vedením Dr. L. Jankoviča. Členmi riadiaceho výboru boli aj obaja spomínaní členovia *Rodiny* J. Vicen a Dr. Š. Chalmovský. Ďalšími členmi výboru boli Dr. Fundárek – viedol administratívne a personálne záležitosti, J. Šiky – mal na starosti spolu s Dominikom Kvietkom hospodárenie organizácie, Viktor Magdolen a Kornel Piaček dbali na vytváranie siete informátorov na území Slovenska. AMV SR v Levoči, fond 509-1-5. V dôsledku koordinácie činnosti *Hlások* MNO, konkrétne vedúcim spravodajského oddelenia mjr. A. Matúšom, došlo k rozšíreniu pôvodne plánovanej čisto spravodajskej činnosti *Hlások* o policajné akcie pri odhalovaní účastníkov SNP a tiež pri zatýkacích akciách realizovaných orgánmi Hlinkovej gardy a nemeckými oddielmi. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica 2003, s. 24–27.

získaných asi 150 bývalých členov *Hlások*, roztrúsených po celom území Slovenska, no najviac na západnom Slovensku. Členovia STO, vyškolení v troch spravodajských kurzoch realizovaných v období od februára do marca 1945 v Bratislave, mali vystupovať ako samostatní jednotlivci; mali krycie čísla a navzájom sa nemali poznať. Vo svojich bydliskách mali čakať na priamu výzvu štábu na Slovensku k započatiu činnosti. Tá mala spočívať výlučne v spravodajskej a politickej činnosti. Bola im však naznačená i možnosť organizovať ilegálne politické hnutie, ktoré by realizovalo i spravodajskú činnosť. Čo je dôležité, politickú propagandu vo svojom okolí za zachovanie samostatnosti Slovenska mali začať bez príkazu štábu, hneď po obsadení Slovenska. Táto činnosť však nesmela ohroziť ich bezpečnosť a možnosť ich využitia na spravodajstvo. V žiadnom prípade nesmeli vstupovať do ozbrojených bojov. Uvažovalo sa aj o vytvorení buniek pozostávajúcich z niekoľkých členov STO, no k bunkovej organizácii sa nakoniec nepristúpilo. Inštruovaní boli len v tom zmysle, že keď príde príkaz na započatie činnosti, mali si nájsť spolupracovníkov tak, aby sa poznali nanajvýš dve až tri osoby.¹⁵

Organizačne bolo riadenie STO rozdelené na dve skupiny. Počítalo sa s tým, že hlavný štáb STO bude v zahraničí v úzkom spojení s exilovou vládou. Jeho veliteľom mal byť Dr. L. Jankovič a v štábe mali byť aj ďalšie osoby, ktoré STO budovali, vrátane Dr. Š. Chalmovského. Tomuto veleniu mal byť podriadený ilegálny štáb na Slovensku, ktorý mal podliehať ďalšiemu členovi *Rodiny* J. Vicenovi. Malo ísť asi o 10 osôb, z ktorých Vicen v r. 1957 menoval Ignáca Danáka, Ota Čačku, Kopeckého, Hnidku, Rudolfa Komanderu a Chrobáka. Neskôr, v r. 1962, vo svojej výpovedi svedka v prípade *Kaniok Martin a spol.* počet spolupracovníkov v ilegálnom vedení STO Vicen rozšíril o Antona Tunegu, Alberta Púčika, Vančíka a Hrušku.¹⁶

V tejto chvíli sa celkom prirodzene natíska otázka. Boló takéto exponovanie členov *Rodiny* v zahraničnom a domácom ilegálnom vedení STO úplne náhodné? Podozrenie, že mohli konať v intenciách ideových zámerov *Rodiny*, naznačuje sled ďalších udalostí. Potom čo vedúci predstavitelia Hlinkovej mládeže a STO podľahli všeobecnej panike vyvolanej nepredpokladane rýchlym postupom Červenej armády a neplánovane emigrovali do zahraničia spolu s členmi slovenskej vlády, boli to práve títo dvaja, ktorí na jar 1945 prijali úlohu od Jankoviča vrátiť sa na Slovensko za účelom započatia spravodajskej činnosti na platforme STO. Táto, iste pozoruhodná zainteresovanosť v otázke fungovania STO sa ešte zvýrazní ak zoberieme do úvahy, že ich vyslanie na Slovensko sa neuskutočnilo súčasne ale následne. Najprv bol touto úlohou poverený J. Vicen v máji 1945¹⁷ a až potom, keď sa už vedelo že

¹⁵ AMV SR v Levoči, fond 590-1-4, fol. 5.

¹⁶ Tamtiež, fond A 8, a.j. 1687, prípad *Kaniok Martin a spol.*, fol. 4.

¹⁷ S J. Vicenom odišli aj ďalší členovia domáceho ilegálneho vedenia STO, a to Ignác Danák, Oto Čačko a Anton Tunega. Na priane matičiarov ako iniciátorov ich návratu na Slovensko, konkrétne prof. Hrušovského, sústredených v Kremsmünsteri, bola skupina rozšírená o ďalších mladých vysokoškolákov, členov Hlinkovej mládeže, ktorí v panike opustili Slovensko bez akéhokolvek materiálneho zabezpečenia a navyše bezdôvodne, keďže sa v minulosti nedopustili kompromitujúcej činnosti. Títo však, rovnako ako matičiari, o pravom poslaní Vicenovej skupiny nič nevedeli. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen*, s. 30–31.

J. Vicen 8. júna 1945 v Olomovci upadol do sovietskeho zajatia, bol touto úlohou poverený Dr. Š. Chalmovský. Otázka znie prečo práve Chalmovský? Podľa pôvodných plánov mal zostať v zahraničí a zostávajúcím členom Vicenovej skupiny O. Čáčkovi, A Tunegovi, A Púčikovi a I. Danákovi, ako členom ilegálneho vedenia STO, sa na Slovensko predsa nakoniec podarilo dostať. Nevedeli o tejto skutočnosti v zahraničí? Tak potom prečo Chalmovský práve s týmito osobami začne na Slovensku s oživovaním činnosti STO. Odpoveď na tieto otázky z dokumentov, ktoré sme mali k dispozícii, nie je možné jednoznačne zistiť. Z dokumentov však vieme, že členovia Rodiny, aj keď rozdelení na dve skupiny, pripúšťali legálnu aj ilegálnu politickú činnosť, čo by naznačovalo, že v prípade Vicena a Chalmovského nešlo len o úplne náhodnú osobnú iniciatívu.

S oživovaním protikomunistického odboja na Slovensku na platforme plánovanej STO sa teda začalo niekedy v júni 1945 a bolo spojené s príchodom Dr. Š. Chalmovského na Slovensko.¹⁸ Spolu s O. Čáčkom, A. Tunegom, A. Púčikom, I. Danákom a ďalšími členmi STO založili ilegálnu ozbrojenú organizáciu *Biela garda*, ktorej štáb sa schádzal v poľovníckej chate na Tribeči. Štáb tejto organizácie vydával a rozširoval ilegálny časopis *Slovák* ako tlačový orgán ilegálnej HSLŠ a v rozpore s pôvodnými inštrukciami pripravovali sa aj na ozbrojený odboj. Výzbroj tejto organizácie pochádzala z arzenálu Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (PO HG), ktoré ukryl Tibor Benkovič, ich bývalý člen.¹⁹ Centrum ilegálnej skupiny sa nachádzalo v obci Bojná v okrese Topoľčany. No nešlo len o obmedzenú pôsobnosť v tomto regióne. Podľa výpovede por. K. Baroša, ktorý spolu s ďalšími orgánmi ŠtB likvidoval Chalmovského organizáciu, malo ísť o pomerne rozvetvenú organizáciu, pôsobiacu vo viacerých mestách na Slovensku (napr. Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica), s dosahom v rozširovaní *Slováka* v takmer v celoslovenskom meradle.²⁰

Nie je však vylúčené, že podobných organizácií vytvorených z iniciatívy bývalých členov STO vzniklo na Slovensku viac, len nám doteraz nie je známe ich prepojenie na STO, keďže zrejme ani záujem historikov nešiel týmto smerom. Tieto organizácie buď neboli ŠtB vôbec odhalené (čo potvrdzuje fakt, že letákové akcie pokračovali aj po odhalení viacerých ilegálnych skupín), a preto nemáme o nich žiadnu vedomosť, alebo v protokoloch o ich realizácii údaje v tomto smere chýbajú. Tak tomu bolo napríklad i v prípade dvoch ŠtB odhalených ilegálnych skupín v Bratislave vedených Jozefom Bačkorom a bratmi Hubovcami. ŠtB obidve skupiny realizovala koncom roku 1945, avšak z protokolárnych výpovedí ako i historickej literatúry²¹ sa dozvedáme len o ich vzájomnom prepojení a nič o ich ľudáckej minulosti, konkrétne o ich účinkovaní v *Hláskach*. Keď však nahliadneme do zoznamu absolventov VVŠHM ukáže sa, že všetci traja boli absolventmi tejto tzv. „vodcovskej školy“ a teda

¹⁸ Podrobnejšie pozri I.F.T.Z., R.: *Odkaz živým. Prípady Albeza Púčika a spol.* Bratislava 2008, s. 34–55.

¹⁹ AMV SR v Levoči, fond A7, I. č. 18, sekretariát námestníka MV plk. Klímu. BAROŠ, Karol (3. 6. 1917) bývalý poručík NB; poznatky k jeho osobe, fol. 23.

²⁰ Ilegálna tlačiareň *Slováka* sa nachádzala pri Mošteniciach v okr. Bánovce nad Bebravou. Tamtiež, s. 27.

²¹ Porovnaj napr.: BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápisy na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993, s. 186.

s veľkou pravdepodobnosťou boli aj členmi *Hlások* resp. STO.²² Snaha o utajenie prepojenia povojnového odboja na STO je badateľná najmä v prípade J. Bačkora. Ešte s odstupom niekoľkých rokov v roku 1957 sa J. Vicen usiloval presvedčiť svojich vyšetrovateľov o tom, že J. Bačkor mu bol neznámy človek, s ktorým sa zoznámil viac-menej náhodne v auguste 1945 v Bratislave, a to napriek tomu, že súčasne priznal, že tento od neho požadoval inštrukcie na vedenie spravodajskej činnosti v prospech Slovenskej vlády v zahraničí²³ (t.j. vnímal ho ako vedúceho STO na Slovensku), bol absolventom VVŠHM a preto s veľkou pravdepodobnosťou mu bol známou osobou.

Existujú i ďalšie indicie poukazujúce na prepojenosť povojnového ilegálneho protištátného a vo svojej podstate už protikomunistického odboja na bývalú STO a „snahu“ prameňov túto skutočnosť utajiť. Doposiaľ nezistené množstvo ilegálnych skupín či jednotlivcov z radov bývalých členov STO mohlo zaktivovať svoju činnosť na základe iniciatívy mjr. A. Matúša, ktorý bol vedúcim spravodajského oddelenia Slovenského revolučného odboja (SRO).²⁴ Na tento účel spočiatku využíval stručný výťah členov STO s uvedením ich mien a krycích čísel, ktorý do zahraničia priniesol L. Jankovič. Existovala však ešte jedna kópia originálnej kartotéky STO zostavenej Dr. Fundárkom, ktorú mal k dispozícii mjr. A. Matúš v čase keď pracoval vo funkcii vedúceho spravodajského oddelenia Ministerstva národnej obrany. Medzi členmi SRO v Mníchove sa povrávalo, že mjr. Matúš túto kartotéku spolu s ďalšími tajnými dokumentmi zakopal niekde na Slovensku.²⁵ Keďže mjr. Matúš na jar 1947 vykonal ilegálnu cestu na Slovensko, dá sa predpokladať, že i touto cestou mohla byť STO aktivovaná.²⁶ Túto verziu však potvrdzujú len nepriame dôkazy, pretože línia po ktorej postupoval mjr. Matúš s veľkou pravdepodobnosťou nebola ŠtB odhalená. K dispozícii sú však protokolárne výpovede J. Vicena z rokov 1957–1958, ktoré potvrdzujú, že mjr. Matúš prostredníctvom svojich agentov resp. sám osobne kontaktoval viacerých exponentov STO na Slovensku za účelom rozvinutia spravodajskej činnosti v prospech SRO ale i francúzskej tajnej služby. Ako sme už vyššie naznačili, úspešnosť mjr. Matúša je ťažko zisťiteľná. Treba si však uvedomiť, že STO bola plánovaná pre potreby slovenskej vlády v zahraničí. Po jej zatknutí strácal sa zmysel spravodajskej činnosti, keďže spolupráca s cudzími tajnými službami nebola plánovaná. Tiež treba dodať, že v tom čase, no najmä v druhej polovici roka, na Slovensku všeobecne narastali ťažkosti so získavaním ľudí pre ilegálnu činnosť. Dôvodom bola atmosféra strachu, ktorá prepukla po odhalení tzv. Ďurčanského aféry po tom, ako na verejnosť prenikli informácie o krutých vyšetrovacích metódach ŠtB a OBZ (vojenská roz-

²² AMV SR v Levoči, fond B9/11, i. j. 4, zoznam absolventov VVŠHM.

²³ Tamtiež, fond -509-1-3, protokol o výpovedi J. Vicena z 29. júna 1957, fol. 1–3.

²⁴ Organizácia SRO vznikla v novembri 1945 v Mníchove z iniciatívy Dr. L. Jankoviča a po celé obdobie svojej existencie do roku 1949 mala ambície vystupovať ako zahraničné vedenie spravodajskej organizácie STO na Slovensku. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Činnosť slovenskej politickej emigrácie po r. 1945 – Slovenský revolučný odboj*. Acta Universitatis Matthiae Belii, sekcia spoločenskovedná. Banská Bystrica 1999, s. 226–236.

²⁵ AMV SR v Levoči, fond 509-14, protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957, fol. 6.

²⁶ Mjr. Matúš v čase od februára do marca 1947 organizoval na Slovensku spravodajskú sieť pod hlavičkou SRO, avšak i v súlade s inštrukciami dr. F. Ďurčanského. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Politické akcie dr. F. Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948*. Acta Historica Neosoliensia, roč. IV/2000, s. 118–129.

viedka). Nadväzovanie kontaktov sťažovali aj provokačné akcie zo strany bezpečnostných zložiek, keďže ľudia preventívne oznamovali bezpečnosti všetky podozrivé návštevy. To však, ako ukážeme v ďalšom, zrejme nebolo dôvodom prečo mjr. Matúš nepochodil napr. u A. Tunegu, ktorý v rokoch 1946–1947, po odhalení Chalmovského *Bielej gardy*, žil v ilegale pod menom Trnka. Na druhej strane, podarilo sa mu, čo je zaujímavé, za účinnej pomoci *Rodiny*, prostredníctvom agenta Ota Vítkovského zorganizovať útek Dr. Š. Chalmovského z pracovného tábora v Ústí nad Oravou a previesť ho do zahraničia. Chalmovský sa potom zapojil do spravodajskej činnosti pre Francúzov pod vedením mjr. Matúša.²⁷

Nakoniec to čo sa nepodarilo mjr. Matúšovi, a to nie len v prípade A. Tunegu, úspešne zrealizoval J. Vicen, ktorý v tom čase krátko pôsobil v SRO.²⁸ Od jesene 1946 využíval Františka Paňka,²⁹ ktorý fungoval ako spojka SRO pre Slovensko, za účelom vytvorenia vlastnej spravodajskej siete na Slovensku.³⁰ Výzvy na započatie politickej činnosti na prospech Západu adresoval svojim známym zo skupiny *Rodina* a samozrejme bývalým členom *Hlások* resp. STO. Keďže *Rodina* ako celok v tomto čase uprednostňovala legálne politické akcie odpoveď Dr. J. Šrámka bola negatívna. Naopak pozitívnu odpoveď získal od bývalých členov STO Ota Čačku, Ignáca Danáka, Alberta Púčika, Jozefa Kopeckého a Antona Tunegu, pričom Čačku a Púčika v novembri 1947 Paňko priviedol do zahraničia. Za pomerne krátke obdobie (od novembra 1947 do decembra 1948) sa Vicenovi podarilo, a to najmä prostredníctvom A. Púčika³¹ ako i ďalších bývalých členov STO, vybudovať asi 15-člennú, no veľmi

²⁷ AMV SR v Levoči, fond 509-1-3, protokol o výpovedi J. Vicena z 1. júna 1957, fol. 6.

²⁸ Potom ako sa J. Vicen 9. mája 1946 rozhodol pre emigráciu, krátku dobu (od septembra 1946 do novembra 1947) spolupracoval s Dr. L. Jankovičom v rámci SRO. Avšak ani spolupráca s touto organizáciou, podobne ako predtým s Durčanským, nemala šťastný koniec a v konečnom dôsledku urýchlila rozkladný proces tejto organizácie. Okrem osobitých konfliktov s Jankovičom rozkladné tendencie umocňovala i orientácia členov SRO na dve konkurenčné rozviadky – americkú a francúzsku. Jedno krídlo SRO viedol Dr. L. Jankovič a spolu s mjr. Matúšom sa prihovárali za spoluprácu s francúzskou rozviadkou. Druhé krídlo viedol Dr. J. Míkula a spolu s Vicenom boli za spoluprácu s americkou rozviadkou.

²⁹ F. Paňko v období Prvej Slovenskej republiky študoval na obchodnej vysokej škole v Bratislave. Bol členom spravodajskej skupiny HM a spolu s Dr. L. Jankovičom v r. 1945 emigroval do Rakúska. V Mníchove bol spoluzakladateľom SRO a stal sa spojkou na Slovensko. Vykonal na Slovensko asi 10 ciest v čase od r. 1946 do leta 1948. Od jesene 1946 plnil úlohy aj pre Vicena. Celý čas žil v Mníchove pod menom Franz Kasarda. V lete 1948 ochorel na sklerózu multiplex a v dôsledku onemocnenia mu ochrnuli nohy. AMV SR v Levoči, fond 509-1-3, protokol o výpovedi s J. Vicenom z 3. júna 1957.

³⁰ Podľa dohody dosiahnutej na schôdzke vedenia SRO na prelome rokov 1946–47 v obci Sistrans pri Innsbrucku v Rakúsku mal mať Vicen subordinovaný vzťah s mjr. Matúšom. Všetky získané informácie mu mal poskytnúť a až následne mali spolu rozhodnúť o ich použití. Tautiež, fond 509-6, fol. 21.

³¹ Albert Púčik – nar. 7. 10. 1921 v Dolných Motešiciach, okr. Bánovce nad Bebravou. Ako študent medicíny v r. 1944 absolvoval VV ŠHM v Belušíckych Slatinách. Po vojne vstúpil do KSS a súčasne spolupracoval v *Bielej garde* Dr. Š. Chalmovského pri šírení časopisu *Slovák*. Dňa 3. decembra 1945 bol zatknutý a odsúdený na 7 mesiacov žalára a 6 mesiacov v tábore nútených prác (pracovný tábor). Po prepustení začiatkom novembra 1947 odišiel do americkej zóny v Rakúsku za J. Vicenom. Od tejto doby až do jeho zatknutia 6. januára 1949 pracoval pre J. Vicena ako agent – spojka pre Slovensko. V r. 1949 bol odsúdený na doživotie. V r. 1951 mu bol trest zrušený a spolu s ďalšími Vicenovými spolupracovníkmi (A. Tunega, F. Tesár, L. Gálik) bol poprave-

efektívnu spravodajskú sieť, siahajúcu až do bezpečnostných zložiek, v ktorej vedúce postavenie zaujímal A. Tunega.

Prelomíť narastajúci psychologický faktor strachu a nezájum realizovať spravodajskú činnosť pre cudzie spravodajské centrály sa zrejme nakoniec podarilo ponúknutím novej koncepcie odboja obyvateľstva proti režimu. Zámerom bolo vytvoriť takú formu odboja obyvateľstva proti režimu, ktorá by bola bezpečnostnými zložkami ťažko odhaliteľná, spočívajúca na neorganizovanej „pasívnej rezistencii“ obyvateľstva voči režimu a vzájomnej pomoci proti praktikám komunistických funkcionárov. Aby bola „svojpomoc“ obyvateľstva účinná, potrebovalo dostať dôverné informácie o zámeroch komunistického režimu, čím, ako sa Vicen domnieval, bude možné zabrániť ich realizácii. Tieto informácie mala poskytovať *Biela légia* v zahraničí prostredníctvom svojho vysielачa. *Biela légia* ako politická autorita slovenských záujmov v zahraničí mala tak vytvoriť požadovaný motivačný faktor pre poskytovanie spravodajských informácií do zahraničia. Táto koncepcia odboja riešila aj takpovediac etickú stránku spravodajstva, keďže takto získané spravodajské informácie mali byť v prvom pláne použité na prospech samotného obyvateľstva a až v druhom pláne na spravodajské potreby Američanov.⁵² Takto postavená koncepcia odboja, prioritne orientovaná na ochranu obyvateľstva pred komunistickými praktikami a až v druhom pláne na obnovenie slovenskej štátnosti, Tunegu údajne presvedčila o nutnosti širšie organizovaného politického a bezpečnostného spravodajstva. Tunega sa potom podujal rozšíriť spravodajskú sieť na celé Slovensko.

Ako to nakoniec dopadlo s Tunegovou spravodajskou skupinou je už z historickej literatúry známe. Osudným sa jej stalo zatknutie A. Púčika 6. januára 1949 a na základe jeho výpovede aj ďalších celkom 74 osôb vrátane A. Tunegu hneď nasledujúci deň.⁵³ Napriek tragickým dôsledkom celej akcie J. Vicen sa aj v ďalšom období pokúšal využiť pre tieto zámeny bývalých členov STO, a to napriek tomu, že mohlo ísť už o osoby sledované ŠtB. Na tento účel používal ten istý stručný výťah členov STO ako mal mj. r. Matúš.⁵⁴ Z protokolárnych výpovedí J. Vicena vyplýva, že v novembri 1949 sa takto prostredníctvom svojho agenta Janka Vrábela (krycie meno *Bosnak*) kontaktoval so študentom medicíny.

ný. Tamtiež, fond P 10/3, i. č. 22. Vyhodnotenie vyšetrovacieho zväzku č. 29. Tiež LETZ, R.: *Odkaz živýmu. Prípud Alberta Púčik a spol.* Bratislava 2008.

⁵² Vicen si to predstavoval tak, že bude nutné psychologicky pôsobiť na ľudí v Československu a vyvolať u nich dojem o existencii širokej organizácie. Na tento účel sa počítalo so započatím vysielania rozhlasu *Biela légia*, ktorý, ako sľúbil Vicen Tunegovi, mal začať pôsobiť na jar 1949. Až na základe takto pripravenej verejnosti sa malo prikrôčiť k získavaniu osôb pre plnenie programu *Biela légia* úplne samostatne, bez napojenia na iné osoby. Každá takáto osoba sa mala považovať za člena organizácie, pokiaľ bude plniť smernice *Biely legie*. Ďalej mal byť u týchto ľudí vyvolaný dojem, že organizácia, až to bude potrebné, sa na nich obráti s rôznymi úlohami. Keď bude organizácia *Biely legie* všeobecne známa, mali sa agenti *projektu* obracať na rôznych ľudí v mene *Biely legie* bez toho, aby museli siahodlho vysvetľovať, na čo ich činnosť slúži. AMV SR v Levoči, fond 509-1-5, protokol o výpovedi J. Vicena z 28. augusta 1957.

⁵³ Dňa 21. mája 1949 bol spolu s A. Púčikom, E. Tesárom, I. Gálikom osúdený na doživotné väzenie a v r. 1951 im bol trest zmenený na trest smrti. Tamtiež, fond 509-1-1, i. č. 159, vyhodnotenie archívneho zväzku č. 29.

⁵⁴ Poznámame, že tento zoznam mal Vicen k dispozícii počas celého obdobia až do jeho zatknutia v roku 1957. Tamtiež, fond 509-14, protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957, fol. 6.

ny Pavlom Dráčom, ktorého Vicen dobre poznal z obdobia vojny, keď bol členom spravodajskej skupiny HM (*Hlásky*) a tiež z jesene 1945, keď spolupracovali v Chalmovského skupine *Biele garda*. Aj keď k spolupráci nakoniec nedošlo, keďže sa ukázalo, že P. Dráč a ešte ďalší študent Július Matúš už spravodajsky spolupracujú s mjr. Matúšom a Dr. L. Jankovičom naznačuje to, že bývalí členovia plánovanej STO nezostali mimo organizovania protikomunistického odboja ani v neskoršom povojnovom období.

Čo je však zaujímavé aj v tomto prípade sa stretávame so snahou utajiť prepojenie na bývalú STO. Ako si totiž vysvetliť skutočnosť, že J. Vicen v čase svojho vyšetrovania na Ruziňi (1957–1958), ale i neskôr vo svojich spomienkach spoluprácu, ako i známosť napr. s A. Tunegom do roku 1948 sústavne popiera, čo je však v rozpore s jeho už citovanou výpoveďou z roku 1962, keď svedčil v prípade *Kaniok Martin a spol.*, ale aj s protokolárnymi výpoveďami I. Danáka a A. Tunegu. Pokiaľ bol nútený priznať stretnutie s osobami ktoré boli členmi STO usiloval sa presvedčiť vyšetrovateľov, že k stretnutiu došlo len náhodne (prípád J. Bačkora, P. Dráča), alebo k nemu došlo z ich iniciatívy (napr. A. Tunega).⁵⁵ Bolo to spôsobené len úsilím minimalizovať svoj podiel viny na odhalených protištátnych aktivitách, alebo išlo o zámerné odvádzanie pozornosti vyšetrovateľov od členov STO a tým aj poslanie tejto organizácie? Treba si však uvedomiť, že Vicen sa takto choval so značným odstupom času (v rokoch 1957–1958), t.j. v čase keď by sa už dalo predpokladať, že STO, resp. jej jednotliví exponenti mohli byť už odhalení. Zaujímavý pohľad však v tomto smere ponúka názor samotnej ŠtB, niekedy z päťdesiatych rokov. Ide o všeobecnú správu českých orgánov hodnotiacu protikomunistické organizácie na Slovensku. Podľa tejto správy kostru protikomunistického odboja na Slovensku od konca vojny tvorili dve na sebe nezávislé organizácie, a to STO a *Rodina*, ktoré si zachovali existenciu do súčasnosti(?). Toto ich prežívanie, a to napriek odhaleniu viacerých ilegálnych spolupracovníkov, malo byť spôsobené, konkrétne v prípade STO, prechodom členov organizácie do tzv. druhej ilegality, t.j. došlo k zmene ich pôvodných krycích mien. V prípade *Rodiny* to malo byť spôsobené dômyselnou organizáciou, kopírujúcou bunkový systém uplatňovaný komunistami v ilegalite. Správa záverom konštatuje, že pokiaľ by sa na Slovensku vytvorilo seriózne podzemné hnutie treba rátať s tým, že to bude práve STO, ktorá to zorganizuje. Obe organizácie údajne kontrolovali celé Slovensko a v prípade, že Rusi budú nútení opustiť strednú Európu, pohahky vybudujú nový demokratický politický život.⁵⁶

Pokúsme sa následne ukázať do akej miery boli uvedené organizácie na sebe nezávislé, no najmä akým spôsobom realizovala svoje protikomunistické zábery *Rodina*. V tejto súvislosti je potrebné vrátiť sa do obdobia vzniku SNP kedy aj niekoľkí členovia *Rodiny* provokovaní prebiehajúcim konfliktom a na výzvu Kolakoviča fakticky vstúpili do odboja, hoci väčšina členov obmedzila svoje aktivity na pomoc blížnemu. Vyššie sme už naznačili, že napriek zásadnej protirečivosti odbojových aktivít členov *Rodiny* v konečnom dôsledku sa tieto reali-

⁵⁵ Porovnaj: CINTAVÝ, P.: *Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji*. Bratislava 1995, s. 14–25; AMV SR v Levoči, fond 509-1-4, protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957; Tamtiež, fond 509-1-1, vyhodnotenie Danák Ignác; VICEN, J.: c. d., s. 192–197.

⁵⁶ AMV SR v Levoči, fond 509-6-1. Protikomunistické organizácie na Slovensku (všeobecná správa).

zovali v intenciách protikomunistických zámerov *Rodiny*. Z tohto pohľadu je pochopiteľné, prečo Kolakovič a *Rodina* protipovstalecké aktivity svojich členov v *Hláskach* a neskôr v STO J. Vicena a Dr. Štefana Chalmovského striktné neodmietali. Považovali ich však za nepotrebné, keďže vzhľadom na priebeh vojny nemohli nič zachrániť, zato však mohli skompromitovať ľudí pre povojnové obdobie. Z tohto dôvodu *Rodina* ako celok sa neusilovala o spoluprácu s *Hláskami*. Väčšina členov *Rodiny* vedela o existencii *Hlások*. Naproti tomu z *Hlások* o *Rodine* vedelo len niekoľko osôb.

Nová situácia sa vytvorila po skončení vojny. Zásadné rozdiely v otázke spôsobu a metód vedenia odboja ako i v jeho zameraní začali pôsobiť proti sebe, a tak znižovali účinnosť protikomunistického úsilia *Rodiny*. Najmä Chalmovského oživovanie skompromitovanej HSLS a zameranie odboja proti Československej republike a Sovietskemu zväzu s cieľom obnoviť slovenskú štátnosť, keďže nerozlišovali medzi komunistami a členmi Demokratickej strany a útočili proti všetkým Slovákom, ktorí sa po vojne zapojili do politického a verejného života,⁵⁷ vážne komplikovalo úsilie *Rodiny* o vytvorenie tretej politickej strany, ktorá by legálne vyjadrovala záujmy katolícky orientovaných Slovákov. Napriek tejto skutočnosti, aj keď *Rodina* aktivity Chalmovského odmietala, neurobila nič pre zastavenie tejto činnosti, nevyhlásila ho zo svojich radov, len nebol prizývaný na schôdzky *Rodiny*. Naopak, potom ako bol Chalmovský zatknutý a spolu s ním ďalšie osoby, postarala sa aby súdom vymeraný trest, napriek pretrvávaniu brannej pohotovosti štátu, bol čo najmiernejší. Vyšetrovanie totiž viedol člen *Rodiny* Dr. J. Šrámek.⁵⁸ S pomocou *Rodiny* sa Chalmovskému následne podarilo utiecť z pracovného tábora v Ústí nad Oravou a do zahraničia.⁵⁹ Rovnaký prístup uplatňovala *Rodina* aj k J. Vicenovi. Najprv ho informovala, že je hľadaný ŠtB v súvislosti s prípadom Chalmovský a následne mu zabezpečila úkryt v obci Včeláry v okr. Modrý Kameň. Tu sa ukrýval na hospodárstve istého Sýkoru, člena *Rodiny* pod menom Jozef Krajčo až do 9. mája 1946, kedy emigroval do zahraničia.⁶⁰

⁵⁷ Tamtiež, fond A 17, ilegálna činnosť na Slovensku v rokoch 1938–1947.

⁵⁸ Nie je vylúčené, že Chalmovského vyšetroval aj ďalší člen *Rodiny* Dr. Chmelo. Rovnako však mohlo dôjsť aj k zámene týchto osôb v postupne realizovaných výpovediach J. Vicena. Tamtiež, fond 509-1-3, protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957, fol. 4.

⁵⁹ Tamtiež, protokol o výpovedi J. Vicena z 1. júna 1957, fol. 6.

⁶⁰ Tamtiež, protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957, fol. 1.

Zmyslom povojnovej protikomunistickej činnosti *Rodiny* bolo vylúčenie všetkých komunistov a osôb marxistického zmysľania z riadenia štátnych záležitostí, tým aj obmedzenia ich vplyvu na občanov a upevnenie vplyvu katolíkov voči narastajúcemu vplyvu marxizmu. Tento zámer sa mal realizovať prevažne legálnymi prostriedkami s využitím možnosti parlamentnej demokracie, predovšetkým inštitúcie volieb. V tomto smere sa v Čechách a na Morave počítalo s využitím Československej strany lidovej, ktorá by prijala Kolakovičov kresťansko-sociálny program. Za týmto účelom sa počítalo s vytvorením *Rodiny* v českej časti republiky, predovšetkým získaním stúpencov Kolakovičovho programu medzi funkcionármi tejto strany. Od infiltrácie Lidovej strany sa tiež očakávala pomoc pri iniciovaní vzniku tretej politickej strany na Slovensku, ktorá by sa zásadne líšila od skompromitovanej HSĽS. Prevažná väčšina členov *Rodiny* sa domnievala, že úspešná realizácia tohto programu je možná len na princípe celistvosti Československa. Iba niektorí sa domnievali, že *Rodina* musí podporovať odtrhnutie Slovenska od českých krajín s ohľadom na to, že na Slovensku majú komunisti menší vplyv a bude preto ľahšie s nimi bojovať.⁴¹

S realizáciou týchto zámerov sa začalo už v júli 1945. Prvé kontakty na Československú stranu lidovú sa robili s Dr. Chudobom, Dr. Pecháčkom a Dr. Heidlerom, vrátane niektorých tajomníkov strany. Konkrétne J. Vicen sa prostredníctvom informačnej kancelárie pre katolíkov z cudziny *Pax Romana* dostal do kontaktu s redaktorským štábom katolíckeho vydavateľstva *Výsťah*, kde sa tlačila *Lidová demokracia*. S redaktormi sa dohodol, že v novinách sa upustí od označovania režimu v Prvej Slovenskej republike ako fašistického a v budúcnosti sa zosúladí spoločný postup proti komunistom. S tým cieľom Vicen prijal úlohu akéhosi „cenzora“ v *Lidovej demokracii*.

V novembri 1945 *Rodina* v spolupráci s kanceláriou *Katolíckej akcie* v Prahe zorganizovala presvedčaciu akciu medzi študentmi pri príležitosti 1. svetového zjazdu študentstva. Zmyslom akcie bolo presvedčiť študentov zo Západu o nutnosti zapojiť sa do boja proti komunizmu, aby sympatie voči Sovietskemu zväzu, ktoré získal porážkou fašistického Nemecka, sa nemenili na sympatie voči komunizmu. Iniciátorom akcie bol Kolakovič, ktorý sa v októbri vrátil zo Sovietskeho zväzu.⁴² Presvedčacia práca medzi študentmi z Východu sa sústreďovala na prebudenie záujmu o náboženské otázky, predovšetkým poukazovaním na to, že kresťanská sociálna spravodlivosť je ľudskejšia ako marxistický socializmus. Za týmto účelom prišlo do Prahy väčšie množstvo členov *Rodiny* zo Slovenska, vrátane viacerých kňazov.

⁴¹ Tamtiež, protokol o výpovedi s J. Vicenom z 25. júna 1957, fol. 4.

⁴² Kolakovičova účasť v SNP mala cieľ vytvoriť priestor na kontakt s velením Červenej armády, ktoré malo umožniť stretnutie Kolakoviča so Stalinom a inými sovietskymi predstaviteľmi. Mandát na túto cestu získal od pápeža Pia XII., s cieľom prerokovať možnosti pomoci cirkvi pri povojnovej rekonštrukcii Sovietskeho zväzu a nadviazania diplomatických stykov s Vatikánom. Cestu nakoniec nastúpil 5. mája 1945 prostredníctvom sovietskeho veľvyslancu Zorina. Podrobnosti o tejto ceste, ako i výsledky rokovaní sú neznáme. Materiály sa rozchádzajú i v otázke jeho návratu na Slovensko. V. Vaško uvádza Kolakovičov návrat až koncom augusta 1945 a cestu do Vatikánu až koncom novembra 1945. Dôveryhodnejšie vyznieva informácia od J. Vicena, ktorý uvádza príchod Kolakoviča v októbri (v čase, keď bol Vicen v Nemecku) a návštevu Vatikánu v novembri 1945, v čase konania 1. svetového zjazdu študentstva. Porovnaj: VAŠKO, V.: c. d., s. 35–37; AMV SR v Levoči, fond 509-1-3, protokol o výpovedi J. Vicena z 28. júna 1957, fol. 2.

V rámci legálnych akcií *Rodiny* v Čechách a na Morave boli však realizované aj pokusy na ilegálnu činnosť. Aktívny v tom to smere bol opäť J. Vicen. Tento, v súlade s Kolakovičovým odporúčaním, pokúsil sa nájsť prostredníctvom redaktora *Lidové demokracie* informačný kanál na Západ, ktorý by umožnil poskytovať informácie o situácii v Československu, no najmä o Slovensku. Nemenovaný redaktor ponúkol toto spojenie na istého Američana, ktorý pravdepodobne pracoval na veľvyslanectve. Viac-menej všeobecné správy o situácii na Slovensku vyhotovené Dr. Jurajom Rajcom z Bratislavy a Vicenom však zrejme Američanovi príliš nevyhovovali, keďže požadoval, aby nasledujúce správy pochádzali zo zákulisia politického života a mali teda výraznejší spravodajský charakter. V tomto smere sa však ďalšia činnosť už nerozvinula, keďže Vicen začiatkom decembra 1945 bol *Rodinou* informovaný, že v súvislosti s prípadom *Chalmovský* ho hľadá ŠtB.⁴³

Nepochybne STO a *Rodina* predstavovali dva na sebe nezávislé subjekty odboja. mali odlišný pôvod svojho vzniku, avšak svojím politickým zameraním si boli veľmi blízke. Líšili sa najmä odlišným spôsobom vedenia odboja. Ak poslaním STO bola najmä spravodajská a politická činnosť sústredená na protičeskú a protikomunistickú propagandu (za tým účelom boli na území Slovenska vytvorené sklady papiera a rozmnožovacie stroje) to znamená výlučne ilegálna činnosť, tak diapazón aktivít *Rodiny* bol podstatne širší. Rovnako fungovala v hlbokoj ilegalite, súčasne však predpokladala realizovať svoje zámery prevažne legálnymi prostriedkami, a to v rozmeroch ktoré demokratický priestor povojnového režimu umožňoval. Jednotliví členovia *Rodiny*, až na členov najvyšších buniek organizačnej štruktúry *Rodiny*, mohli ako súkromné osoby aktívne vstupovať do verejného a politického života s cieľom tento v čo najširšom rozsahu ovplyvňovať v intenciách zámerov *Rodiny*. Keďže však väčšina členov *Rodiny* vrátane Kolakoviča sa domnievala, že na zastavenie komunistov nebudú postačovať len legálne akcie, pripúšťala sa možnosť pôsobiť aj neverejne, t.j. ilegálne.⁴⁴ Tým je vysvetliteľné prečo *Rodina* tolerovala ilegálne aktivity Chalmovského a Vicena, nevyhlásila ich zo svojich radov, ale prijala opatrenia, ktoré mali minimalizovať riziko kompromitácie *Rodiny* v prípade ich odhalenia. Súčasne využívala svoje kontakty na STO aby činnosť tejto organizácie neprotirečila bezprostredným záujmom *Rodiny*. Zvažovala sa i otázka aktuálnosti oživovania STO, keďže *Rodina* získala informácie prostredníctvom bývalého poslanca Balka, že bývalá slovenská vláda je v zahraničí vo väzení. Zrejme pod vplyvom tejto skutočnosti, ktorú

⁴³ Tamtiež, fond 509-1-3. Protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957, fol. 4. Informáciu *Rodine* poskytol Dr. Chmelo, ktorý ako vyšetrovací sudca J. Chalmovského vyšetroval. J. Vicenovi správu odovzdal Dr. Szabo. V liste, ktorý sme obdržali od J. Vicena dňa 5. júla 1996, je ako informátor v tomto smere uvádzaný Dr. Braxátor. Uvedený dokument sa nachádza v osobnom archíve autora.

⁴⁴ Tento smer presadzoval Kolakovič, Dr. Vaško, Sabo, Fronc, Sýkora, Dr. Šrámek, Dr. Šesták, ale i ďalší vrátane Vicena. Menšia časť *Rodiny* požadovala venovať sa výlučne náboženským otázkam, a to pokiaľ možno verejne. Svoj postoj zdôvodňovala tým, že čím viac bude presvedčených katolíkov, tým viac sa to musí odraziť aj v politickom živote, a to bez toho, že by *Rodina* do politiky zasahovala sama. Názor tejto skupiny presadzovali zvlášť prof. Pecíková, Dr. Krémery, Jukl, Neuwirth, Štercula, Puobiš, Dr. Chmelo a ďalší. Tamtiež, fond 509-1-3, protokol o výpovedi s J. Vicenom z 25. júna 1957, fol. 4.

si *Rodina* preverila,⁴⁵ no najmä na pranie *Rodiny* sa Vicens nestal členom Chalmovského *Bielej gardy* a svoju ďalšiu protikomunistickú činnosť, až kým neemigroval, realizoval takmer výlučne v intenciách *Rodiny*.⁴⁶

⁴⁵ Za účelom preverenia tejto informácie bol do Nemecka v októbri 1945 vyslaný J. Vicens. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicens*, s. 34.

⁴⁶ Táto výpoveď Vicensa je však v rozpore s výsledkami šetrenia v prípade *Chalmovský*. Počas zatýkacej akcie Chalmovského a jeho skupiny v novembri 1948 (Chalmovský označil Vicensa a Kolakoviča za svojich najbližších spolupracovníkov) bol vo Vicensovom pražskom byte nájdený plný kufor ilegálnych tlačív, ako i spravodajské smernice pre ilegálnu činnosť HČ a HSES. AMV SR v Levoči, fond A7, i. j. 18, sekretariát námestníka MV, fol. 27.

Resumé

TO THE HISTORY OF ANTI-COMMUNIST RESISTANCE IN SLOVAKIA AFTER WORLD WAR 2

Vladimír Varinský

The key question of this study is an attempt to describe the causes of the birth and character of post-war anti-communist resistance in Slovakia. In contrast to the present historic production, it indicates the possibility to perceive the rise of the run of resistance groups not only as result of actuality but also as result of steadfast prepared schemes from the times of the first Republic of Slovakia already. It presents this idea on the rise and activities of two key anti-communist organizations Slovak Secret Security and Family.

DŮSLEDKY POLSKÉ MĚNOVÉ REFORMY NA ČESKOSLOVENSKÉ HOSPODÁŘSTVÍ V ROCE 1950

Arkadiusz Markowski

MARKOWSKI, Arkadiusz: *Consequences of Polish monetary reform for Czechoslovak economy in 1950.*

In the end of 1950, Polish government has introduced a monetary reform. From day to day, society was robbed of life savings. Results of reform were visible also in neighbouring Czechoslovakia. Czechoslovak people have rapidly reacted on the incoming pieces of information by buying goods. In this short article author attempts to present the strength of buying wave which swept through various Czechoslovak regions and the consequences of reform for Polish south neighbour monetary market. Economic relations between two countries are not the subject of the article - author analyses indirect results of Polish monetary reform like changes of demand, income duties, quantity of money in circulation, business income or changes of deposits.

Keywords:

monetary reform – Six-Year Plan – demand – circulation of money – taxes

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; amaski@poczta.onet.pl

V Polsku byl 21. června 1950 schválen zákon o šestiletém hospodářském plánu,¹ který předpokládal vzrůst průmyslové výroby o 158 % ve srovnání s rokem 1949 a v zemědělství o 50 %. Měl to být plán budování základů socialismu v Polsku. Prioritou se stala výstavba těžkého průmyslu podle „nejlepších“ sovětských vzorů, centralizace hospodářství a likvidace veškerých projevů kapitalismu. Plán budování základů socialismu byl spojen s větší propagandou v duchu revolučního elánu a povýšení společenské prestiže mas pracujících. Realizace tohoto plánu však vyžadovala ohromné finanční náklady. 28. října 1950 byla provedena měnová reforma, která měla zajistit státu příliv nových finančních prostředků na investice

¹ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955. *Dziennik Ustaw nr 37*, poz. 344, <http://isip.sejm.gov.pl>.

a snížení velmi vysoké inflace. Podle oficiální propagandy měla za úkol dát polské měně pevný základ, postihnout tezaury, černý trh a čelit spekulaci. Utrpěli tím všichni uživatelé polských zlatých bankovek. Spekulanti volné finanční prostředky směňovali za zlato a cizí měnu, i když zlato, platina a cizí měny byly zakázané.² Ztratili tak nejméně.³

Nový zlotý byl postaven na zlatý základ v poměru 1 Zl = 0,222168 gr ryziho zlata a byl roven 1 rublu. Za jeden dolar bylo možné dostat čtyři zloté. Hotovosti byly vyměňovány v poměru 100:1, úsporné vklady odstupňovány v poměru 100:3 (úspory do 100 tisíc) až 100:1 (úspory přes 1 mil.).⁴ Současně byly přepočteny ceny a mzdy v poměru 100:3. Všichni, kdo drželi pouze hotovost, ztratili ze dne na den 2/3 majetku, podobně osoby, které měly úspory přes 100 tisíc zlatých, a majitelé státních obligací z roku 1945. Stát nerespektoval ani vlastní finanční závazky vůči občanům.

Polská měnová reforma měla nejen vnitrostátní důsledky, ale také se odrazila na situaci v jiných státech včetně Československa. Kromě očividných dopadů v podobě jiných měnových přepočtů v obchodních, pracovních, nákupních a podobných vztazích mezi oběma zeměmi došlo k hlubším změnám ve vnitřním hospodářství Československa, zejména v českých zemích. Změny se odrazily hlavně ve zvýšení tržeb, výnosu z daní, či zmenšení oběhu bankovek.

V důsledku zmíněných polských opatření nedošlo ke změně poměru mezi mzdami a cenami na vnitřním trhu, avšak změnil se kurs polského zlotého k ostatním měnám, vůči nimž se polský zlotý trojnásobně zhodnotil. Dosavadní kurz 100 Kčs = 800 Zl starých se změnil na kurz 100 Kčs = 8 Zl nových, tj. poměr 100:1. Při novém kurzu se všechny platy občanů Československa stanovené v polských zlotých trojnásobně zvýšily, ale na druhou stranu třikrát zdražilo všechno, co mohli občané Československa v Polsku koupit za hotové. Měnová reforma se nedotkla vzájemného obchodního styku, neboť tento styk se prováděl na bázi světových cen franko československo-polská hranice a byl v dané době počítán v Kčs.

Podle zprávy Státní banky československé⁵ se měnová reforma provedená Polskem koncem října 1950 projevila na československém hospodářství zejména zvýšenou koupěchtivostí obyvatelstva, zvláště v oblastech sousedících s Polskem (Ostravsko, Liberecko, Královéhradecko) a ve velkých střediscích (Praha, Brno). V jiných českých regionech a na Slovensku s výjimkou žilinského kraje nedošlo k mimořádným nákupům. Od 1. do 16. listopadu se pohybovaly denní tržby u distribučních národních podniků v českých zemích asi 27 % nad

² Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zakazie posiadania walut obcych, monet złotych, złota i platyny oraz zastrzeżeniu kar za niektóre przestępstwa dewizowe. *Dziennik Ustaw nr 50*, poz. 459 i 460, <http://isip.sejm.gov.pl>.

³ Osoby, které vlastnily cizí měnu, zlato nebo platinu, musely je nahlásit Polské národní bance. Po nahlášení je musely prodat, nebo požádat o povolení jejich dalšího vlastnění.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1950 r. w sprawie określenia stosunku przeliczania niektórych zobowiązań. *Dziennik Ustaw nr 50* poz. 460 i 461, <http://isip.sejm.gov.pl>. Úspory do 100 tisíc byly odstupňovány 100:3, přebytek nad 100 tisíc, ale nepřesahující 500 tisíc, přepočten v poměru 100:2, od 500 tisíc do 1 milionu 100:1,33 a přes 1 milion 100:1.

⁵ Národní archiv Praha (= NA), fond Předsednictva ÚV KSČ 1945–1954, sv. 23, aj. 244.

průměrnými tržbami rozpočtovanými na listopad 1950 (viz tab. 1). Vyvrcholení nákupů se projevilo v prvních dnech druhého listopadového týdne, kdy denní tržby překročily o 50 % předpoklad. Od 9. listopadu dochází k uklidnění a v prvních dnech třetího týdne se tržby pohybovaly již cca 14 % nad průměrnými denními tržbami rozpočtovanými na tento měsíc. Kupovaly se zejména textilie, hodinky, obuv, motocykly, elektrické přístroje, šicí stroje, radia a potraviny, zatímco sklo, porcelán, keramika apod. vykazovaly snížený zájem kupujících. Největší vzestup tržeb zaznamenal n.p. Chronor (viz tab. 2).

Tab. 1: Denní tržba rozpočtovaná na listopad 1950 u distribučních národních podniků v českých zemích (denní plánovaný průměr na listopad 1950 činil 440 mil. Kčs = 100 %)⁶

Den	Faktická tržba	V procentech
31.10.	502	114
1.11.	490	111
2.11.	594	135
3.11.	523	119
4.11.	477	108
6.11.	653	148
7.11.	623	142
8.11.	671	152
9.11.	570	130
10.11.	587	133
11.11.	567	129
13.11.	511	116
14.11.	521	119
15.11.	511	116
16.11.	465	106

V českých zemích se během prvních čtrnácti dnů měsíce listopadu změnila také všeobecná daň, která vynesla 1 951 mld. korun (říjnový výnos za totéž období 1 498 mld.), tedy o 453 mil. Kčs více. Vzhledem k tomu, že odvody daně se asi u poloviny podniků prováděly denně, kdežto druhá polovina platila odvody za celý měsíc až 15. následujícího měsíce, daly se již tehdy předpokládat odvody o dalších 450 mil. vyšší než v říjnu. Zdůrazňuje se přitom, že už říjnový výnos překročil preliminář asi o jednu třetinu. Tabulka 3 zobrazuje nárůst výnosu všeobecné daně v Československu od září do listopadu v prvních polovinách měsíců, který není zachycen ve zprávě Státní banky československé, ale přímo v materiálu pro Předsednic-

⁶ Zdroj: NA, fond Předsednictva ÚV KSČ 1945–1954, sv. 23, aj. 244.

tvo ÚV KSČ. Bohužel nezachycuje tento archivní pramen ultimový (poslední vyúčtovací) den měsíce října.

Tab. 2: Vzestup tržeb u některých distribučních národních podniků v českých zemích proti rozpočtovanému průměru na listopad 1950⁷

Chronor	+141 %
Technomat	+103 %
Medica	+60 %
Jas	+53 %
Mototechna	+50 %
Elektra	+47 %
Pramen	+41 %
Kovomat	+41 %
Obch. domy	+28 %
Textilia	+27 %
Řemesl. potřeby	+27 %

Nadprůměrné tržby měly za následek zvýšenou návratnost oběživa. Za prvních čtrnáct dnů listopadu 1950 klesl objem platidel v oběhu o 3 755 mil. Kčs. Tato návratnost je o 2 828 mil. Kčs vyšší, nežli byla za totéž období v říjnu 1950, a o 2 001 mil. Kčs vyšší než v září, kdy po mimořádném vzestupu potřeby platidel na výkup v předchozích měsících došlo ke zvýšené návratnosti (viz Tab. 4). Pokles oběhu bankovek o 3 724 mil. za prvních čtrnáct dní měsíce listopadu 1950, který byl více než dvojnásobkem největšího poklesu za stejnou dobu v jednotlivých měsících od počátku roku 1950, byl způsoben zejména zprávami z Polska, i když se uvažovalo i o možnosti poklesu oběživa v důsledku vyšších nákupů zemědělců po dokončení sklizňových prací a dodávek.

Avšak vývoj oběživa v českých zemích a na Slovensku potvrzuje, že na reformu reagovaly intenzivně spíše české země, zatímco na Slovensku byly pohyby oběživa menší (viz Tab. 5).

V tomto období se dalo také pozorovat vliv polské měnové reformy na vývoj úsporných vkladů a reforma se přímo dotkla polských dělníků pracujících na Ostravsku, protože mzdy vyplacené v korunách ze dne na den přestaly být atraktivní při novém kurzu polského zlotého. Přírůstek vkladů nebyl nikterak mimořádný. V českých zemích bylo sice možno zaznamenat mírné zvýšení vkladů, ale také zvýšení výběrů a v ojedinělých případech drobení vkladů a splácení úvěrů. Podle zprávy Státní banky československé její výsledný přírůstek na vkladní knížky za dobu od 1. do 14. listopadu 1950 činil 16 mil. Kčs, přičemž české kraje přispěly 24 mil. Kčs, zatímco na Slovensku v tomtéž období ubylo z vkladních knížek 8 mil. Kčs.

⁷ Zdroj: NA, fond Předsednictva ÚV KSČ 1945–1954, sv. 23, aj. 244.

Tab. 3: *Nárůst výnosu všeobecné daně v období 1.–16. listopadu 1950 ve srovnání s příslušnými dny předchozích měsíců⁸*

Den	Září	Říjen	Listopad
1.	70.2	-	123.4
2.	167.4	110.5	241
3.	-	78.7	477
4.	271.3	168.6	621.9
5.	360.5	252.9	-
6.	472.6	424.6	792.4
7.	591.9	528.4	995.3
8.	760.1	-	1 179.4
9.	883.5	606.4	1 394.5
10.	-	747.7	1 658.5
11.	1 036	867.1	1 848.7
12.	1 213.8	1 034.6	-
13.	1 399.2	1 364.6	2 134.2
14.	1 743.8	1 854.5	2 515.4
15.	2 382.9	-	3 440.5
16.	5 337.2	x2 628.1	6 268.2

Měnová reforma měla pro Polsko dlouhodobé účinky. Obrala obyvatelstvo o peníze a nepřinesla očekávané výsledky. Inflace opět narůstala a projevovaly se nedostatky v zásobování v době realizace šestiletého hospodářského plánu a každoročně stoupalo množství oběživa. Koncem roku 1950 bylo v oběhu 4,6 mld. zlotých a koncem 1952 již 6,2 mld. zlotých.⁹ Dopady na československé hospodářství byly podle archivních pramenů krátkodobé a projevíly se hlavně růstem tržeb v prvních dvou týdnech po zavedení reformy. Nápor na trh vyvrcholil 8. listopadu 1950, pak postupně klesal a blížil se plánovanému listopadovému průměru. Pozoruhodný je také větší vliv měnové reformy v regionech sousedících s Polskem, kam se pravděpodobně dostávaly lépe zprávy z Polska než do vzdálenějších koutů Československa. Dokumenty nic takového nedokazují, ale dá se to odhadnout z nákupní vlny, ke které došlo v těchto oblastech hned po reformě v Polsku, kde se ostatně rovněž strhla nákupní horečka v první fázi reformy.

⁸ Zdroj: NA, fond Předsednictva ÚV KSČ 1945–1954, sv. 23, aj. 244. Pozn.: Dny označené pomlčkami jsou neděle nebo svátky. x - předcházejícího dne 15. 10. byla neděle, ultimový odvod byl vykázán dne 17. 10.

⁹ ROSZKOWSKI, W.: *Historia Polski 1914–1993*. Warszawa 1994, s. 216.

Tab. 4: Vývoj oběhu bankovek v Československu za prvních čtrnáct dní jednotlivých kalendářních měsíců od počátku roku 1950 v mil. Kčs¹⁰

31.12. 1949 - 14.1. 1950	1 237
31.1. 1950 - 14.2. 1950	1 279
28.2. 1950 - 14.3. 1950	1 106
31.3. 1950 - 14.4. 1950	1 307
30.4. 1950 - 14.5. 1950	1 001
31.5. 1950 - 14.6. 1950	1 722
30.6. 1950 - 14.7. 1950	955
31.7. 1950 - 14.8. 1950	25
31.8. 1950 - 14.9. 1950	1 697
30.9.1950 - 14.10.1950	846
31.10.1950 - 14.11.1950	3 724; české země 3 080; Slovensko 644

Tab. 5: Vývoj pohybu oběživa v českých zemích a na Slovensku¹¹

1950	české země	Slovensko	ČSR
1.11. 1950	-167	-37	-204
2.11. 1950	+26	+7	+33
3.11. 1950	+332	+146	+478
4.11. 1950	-351	+26	-325
6.11. 1950	-446	-8	-454
7.11. 1950	-586	-47	-633
8.11. 1950	-408	-280	-688
9.11. 1950	-189	-88	-277
10.11. 1950	-48	-92	-140
11.11. 1950	-387	-200	-587
13.11. 1950	-354	+48	-306
14.11. 1950	-533	-119	-652
	-3.111	-644	-3.755

¹⁰ Zdroj: NA, fond Předsednictva ÚV KSČ 1945–1954, sv. 23 aj. 244.

¹¹ Zdroj: tamtéž.

Summary

CONSEQUENCES OF POLISH MONETARY REFORM FOR CZECHOSLOVAK ECONOMY IN 1950

Arkadiusz Markowski

1950 Poland faced serious economic problems due to strenuous country's socialist industrialization. In fact, Polish economy needed a huge money inflow for the approaching six-year investment plan. The Monetary Reform, which was carried out on 28 October 1950, was supposed to be the real solution for gaining new financing indeed. The regime propaganda presented it in light of fighting with speculation and capitalistic spheres. The exchange rate, which was officially set up, however, was much lower than real currency purchasing power those days. As a result, the state budget got extra money but this monetary trick neither stopped increasing inflation nor made the money circulation balanced. In fact, people with savings and cash positions beyond an official threshold as well as bondholders of Treasury bonds issued before 1945 lost immense amount of money. From day to day, two thirds of total private savings evaporated. This Reform had profound implications outside the country as well. In the border regions of Czechoslovakia and large urban centers such as Prague and Brno, where the latest news came from Poland, there was a significant increase of demand for consumer goods like textiles, watches, shoes, motorcycles, electrical equipment, sewing machines or radios. Moreover, consumer staples like food and beverages products were bought intensively. People expressed no interest in buying such products like glassware, porcelain and ceramics.

The monetary situation stabilized in mid-November when everything went back to normal. To sum up the impact, which Monetary Reform had on the economy it was a banknotes' base cut-off and extra gains for the Treasury. Changes in Poland hardly affected area of Slovakia, where increased activity with money exchange was recorded only in the province of Žilina. Importantly to note is that Polish Monetary Reform did not affect trade relations between Poland and Czechoslovakia, as all transactions were nominated in Delivered at Czechoslovak-Polish Frontier, which at that time were calculated based on Czechoslovak crowns.

NAHLÉDNUTÍ DO „PREHISTORIE“ ROMŮ NA OSTRAVSKU

Ctibor Nečas

NEČAS, Ctibor: *Introspection in to the „prehistory“ of Romanies
in Ostravian region*

The article helps to peep in to the first part of Romany past in Ostravian region, in fact to some prehistory, which spreads from the second half of the 17th century to the forties of the last century. Romanies were diffused between other population like strollers or ramblers and only a few families settled down. Paragraphs of decree of Austrian Interior Ministry (1888) and Czechoslovak act (1927) treated them unfairly and opened possibility to run after them. During German occupation was original Romany population living in Ostravian region pressed to Gypsy camps (in Lety and Hodonín, Auschwitz-Birkenau) where except of exemptions was by sequel exterminated.

Keywords:

Romanies – Gypsies – Ostravian region – discrimination and persecution – genocide

Na rozdíl od jihovýchodní a postupně též střední a jihozápadní Moravy, kde jednotlivé rodiny romských kočovníků začínaly poměrně záhy přecházet k polousedlému a nakonec k usedlému způsobu života a na okrajích tamních obcí položily základy k pozdějším bizarním romským osadám, zůstávaly severní Morava a Slezsko podobného vývoje nadlouho ušetřeny. Jmenovanou oblastí zpočátku procházely jenom víceméně pravidelné okružní trasy neustále se přemísťujících Romů a Sintů, což byla podskupina romského etnika z německého jazykového prostředí, a romské osady tu nevyrostly v blízkosti žádné severomoravské ani slezské obce. Stojí za pokus přiblížit a komentovat zjištěná fakta tohoto prvního, vpravdě prehistorického úseku dějinného vývoje.

Na Ostravsku nabízejí nejstarší dosud známé údaje o průchodech tohoto „světem jdoucího“ lidu dva záznamy v rodné matrice z Hradce nad Moravicí.

Podle nich byli v této farnosti pokřtěni 15. dubna 1668 Pavel, syn Davida Jancziho a Zuzany, a 29. ledna 1670 Blažej, syn Matěje Magduse a Magdaleny. Rodiče obou novorozenců jsou v matrice výslovně zapsáni jako „cingari“ nebo „vagabundi“.¹

Údajů podobného typu, svědčících o přítomnosti kočovných či potulných Romů, ve zkoumané oblasti od druhé poloviny 18. století zvolna přibývalo jak v rodných, tak ojedinelé i v některých oddacích matrikách. Církevní ordinariáty, v našem případě buď olomoucké arcibiskupství, nebo vratislavské biskupství (do jehož kompetence náležel obvod nejenom pruského, ale i rakouského Slezska), začaly totiž tou dobou programově podporovat misijní činnost mezi romskými farníky.²

Matriční záznamy o narozeních romských dětí a postupně i o sňatcích romských snoubenců ztrácely na své původní výjimečnosti a informace o Romech na Ostravsku, rozprostírajícím se na rozhraní jednoho moravského a dvou slezských krajů, počínaly přinášet také další evidenční prameny.

Na základě hlášení úřadů světské a duchovní administrativy o tzv. civilizování a kultivaci Cikánů byly u jednotlivých krajských úřadů založeny roku 1842 zvláštní kmenové knihy, které podchycovaly zjišťovanou populaci v kraji přerovském (v obcích Hustopeče nad Bečvou na stejnojmenném panství a Krhová na panství Valašské Meziříčí), opavském (v Bítově na panství Bílovec, v Klokočově na panství téhož jména, ve Velkých Heřmanicích na panství Odry, ve Skřipově na panství Opava, v Nových a Starých Mokřích Lazcích na panství Štítina a v Horní Vsi na panství Vítkov) a těšínském (v obcích Międzyrzycze a Zabrzeg na panství Biała a Chotěbuz, Mosty, Návsi a Skoczów na panství těšínském).³

Podle evidovaných příjmení lze soudit, že přítom mohlo jít jak o romské, tak rovněž o sintske familianty. K Romům patřily s velkou pravděpodobností rodiny Burianských (69 jmenovců), Balaszů (36) a Ferků (12), k Sintům rodina Hauerova (9), Kirschova (7), Laubingerova (5) a Schlichtingerova (2).

Všem poskytovalo živobytí buď tzv. malé nebo také cikánské kovářství, či koňské handlířství, anebo provozování hudby a všelijaké zábavné činnosti, tedy veskrze práce a služby, vázané na územní pohyb. Rodiny tudíž v uváděných obcích přečkávaly zpravidla jen zimu a ve zbývajících měsících v roce kočovaly v souladu s poskytovanými profesemi v okolí svých zimovišť. Pokud se na tato místa, vhodná a užívaná k přezimování, pravidelně vracivaly, stavěly si tam později namísto stanů a nuzných chýší jednoduché malé domky a časem pak získávaly v místech svého čím dál tím stálejšího pobytu domovské právo; to se stalo např. v Hustopečích, Klokočově, Krhové nebo ve Skřipově a rovněž v Chotěbuzi, Návsi a v Mostech. V posledně uvedených obcích se s těmito Romy a jejich potomky setkal František Sláma, který také popsal tehdejší jejich diasporu a cirkulační pohyb v odborném, dnes už téměř zapomenutém časopiseckém příspěvku.⁴

¹ Zemský archiv Opava (= ZAO), Rodné matriky farnosti Hradec n. Moravicí, I/1, pag. 46 a 49. Za laskavé upozornění děkuji mořkovskému genealogovi Martinu Pytrovi.

² ZAO - pobočka Olomouc, Arcibiskupská konzistoř Olomouc (= ACO), kart. 222, inv. č. 67, sign. A.

³ Moravský zemský archiv Brno (= MZA), fond B 14 st., kart. 4654.

⁴ SLÁMA, F.: *O cikánech na Těšínsku*. Slovanský sborník 6/1887, s. 133–137 a 154–158.

Vedle kočovných a individuálně se usazujících romských rodin, procházely nebo projížděly Ostravskem, pověděno jazykem bezpečnostních složek, také tlupy a bandy tzv. potulných cikánů. Jejich příslušníky je nutno psát malým začátečním písmenem, neboť se k nim počítali vedle etnických Romů rovněž také všichni neromští tuláci.

Potulné skupiny cestovaly pěšky nebo na koňských povozech a tábořily na zvláštních, k tomu účelu vyhrazených prostranstvích. Ta se nacházela ve vznikající ostravské městské aglomeraci, než tam bylo potulným cikánům zakázáno vstupovat, poněvčas na oderských, křovinami zarostlých březích v Zábřehu nad Odrou, v zaniklých lesících Vrbina ve Vítkovicích nebo Studňa v Krmelíně, na parcelách do toho času nezastavěné moravskoostravské Cihelní a dalších ulic.⁵

Častěji a také raději ovšem potulní Romové, provázení četnými neromskými tuláky, pobývali na zastrčených místech ve volné přírodě, a vyhýbali se tak neustálým kontrolám četnických hlídek, hajných nebo polních hlídačů. Někdejší jejich tábořiště dodneška připomínají různá toponyma, obsahující slovo cikán a z něho odvozené lexikální jednotky. Jsou to např. jména lesních oddělení (Cigánský placek v Háji ve Slezsku, Cyganovec v Hradci nad Moravicí), terénních útvarů (Cigánský dul v Bělé), zdrojů pitné a užitkové vody (Cygaňski mostek v Karpentné, U cigánky v Nové Bělé) aj.⁶

S tím jak Romové opouštěli tradiční zdroje své obživy, spojené s řemeslnými, přepkupnickými a jinými dovednostmi, a nahrazovali je příležitostnou nádeničinou, výpomocí a poslouhou, ale také nedovolenými činnostmi (hazardními hrami, věštěním a zaklínáním, prostitucí) a zejména drobnou majetkovou delikvencí (polním a lesním pychem, krádežemi drůbeže, potravin a šatstva), dostávali se do rozporu jak s hodnotovým systémem a pravidly chování většinové společnosti, tak i do přímých konfliktů s trestním právem, což se vyskytovalo řidčeji u usedlíků než u kočovníků a tuláků.

Proti potulným cikánům byl vydán jednak výnos rakouského ministerstva vnitra (14. září 1888), jednak československý zákon (15. července 1927) a prováděcí k němu nařízení (26. dubna 1928).⁷ Jednotlivá ustanovení těchto legislativních norem se očividně neshodovala a rozcházela s ústavně zaručenou rovnoprávností občanů.

Domácím potulným cikánům vystavovaly okresní úřady od konce dvacátých let minulého století zvláštní cikánské legitimace, případně i kočovnické listy, a současně jim vyhlášky zemských úřadů zakazovaly vstup do areálů některých měst a obcí (zákaz se ve Slezsku vztahoval na sídla všech tamních politických okresů a dále na obce Chotěbuz, Jablunkov, Mosty, Svibice a Třinec na okr. Český Těšín, na Bohumín, Karvinou a Třinec na okr. Frýštát a rovněž na obec Slezskou Ostravu na okr. Frýdek, kdežto na Moravě se týkal mj. Velké

⁵ Periodická hlášení Okresního hejtmantví v Moravské Ostravě z let 1889–1918 o potírání tzv. cikánského zlořádu - MZA, fond B 14 ml., kart. 7907–7909.

⁶ Toponymický materiál, který shromáždil Rudolf Šrámek se svými diplomanty viz Archiv Ústavu pro jazyk český AV ČR, pobočka Brno.

⁷ MAYRHOFER, E.: *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst*. 3. Wien 1897, s. 665–667 a Sbnz. č. 117/1927 a č. 68/1928.

Moravské Ostravy, vytvořené krátce předtím připojením Přívozu, Mariánských Hor, Nové Vsi, Vítkovic, Hrabůvky a Zábřehu nad Odrou.⁸

Kočovné a tím spíše potulné skupiny cizího původu, pokud se jim poštěstilo proniknout na Ostravsko z hornoslezského, haličského nebo slovenského prostředí, nebyly tolerovány a četnické stanice je všechny odesílaly šupem tam, odkud přišly.

Určitou výjimku představoval z tohoto hlediska tzv. cikánský král Michał II. Kwiek. Tento zámožný polský Kalderaš, tj. Rom zabývající se výrobou a trhoveckým prodejem měděného nádobí, frekventoval se svým doprovodem vícekrát nejenom na Ostravsku, ale i na celém státním území. V letech 1932–1933 se zdržoval nejprve v Přívoze, pak delší čas v pražských Strašnicích a nakonec i v jiných městech ve středních a východních Čechách. V průběhu následujícího roku 1934 se objevil v Bohumíně a po návratu z cesty do Košic a Užhorodu bydlel přechodně v Karvině a ve Frenštátu pod Radhoštěm, odkud se vypravil znovu na Podkarpatskou Rus, a potom odjel do jižních Čech, kde mu zabránil v dalším pobytu, respektive pohybu výnos Okresního úřadu v Písku, který jej definitivně vyhostil z československého území.⁹

Situace potulných skupin se radikálně zhoršila na sklonku třicátých let minulého století, kdy bylo proti způsobu jejich života realizováno několik mimořádných a v pozdějších důsledcích vlastně likvidačních opatření. Po okupaci našeho pohraničí Německem a těšínského území Polskem začali odtud do Česko-Slovenska vypovídat všechny držitele cikánských legitimací a kočovnických listů, vydaných československými okresními úřady. Opačně zase naše pohraniční orgány bránily překračovat nově nadiktované hranice těm, u nichž byla zjištěna domovská příslušnost do sudetských obcí nebo na Těšínsko.

Extrémní zlovolnost se tehdy odehrála v Paskově, kde velitel četnické stanice odeslal čtyři rodiny potulných cikánů do Sudet. Ty však byly odtud vráceny zpět s odůvodněním, že platné doklady je opravňovaly operovat na našem území. Aby přešel kontrole německé pohraniční strážě, odeslal četnický velitel rodiny na zabrané území znovu, tentokrát však mimocelní cestou. Tam ale byli cikáni zanedlouho opět zajištěni a vykázáni zpátky k nám, kde po příchodu prohlásili, že „budou raději v Česko-Slovensku nežli v Německu, tam že je hlad a bída a u nás že mají zatím právo ke kočování.“¹⁰ Dalším trampotám učinili konec teprve až sami, když se v tichosti ztratili kdesi na území okleštěného Ostravska.

Potulování a kočování zůstalo však povoleno jen na samém počátku Protektorátu Čechy a Morava. Bezprostředně po přepadení Polska nařídilo totiž 2. září 1939 říšskoněmecké ministerstvo vnitra vytvořit zvláštní pohraniční pásma, v nichž kromě jiných příkazů bylo „*potulování se cikánů a po cikánsku zakázáno.*“¹¹

⁸ Úřední věstník Zemské správy politické pro Slezsko 28. 3. 1928 a Úřední list pro správní obvod Zemské správy politické na Moravě 11. 5. 1928.

⁹ Itinerář umožňují rekonstruovat relace bezpečnostních složek (Národní archiv Praha (= NA), fond Ministerstvo vnitra, Stará registratura, kart. 2773), články periodického tisku (Polední ostravský deník, Lidové noviny) a policejní oznámení (Ústřední policejní věstník).

¹⁰ MZA, fond B 40, kart. 2399, čj. 8868/39.

¹¹ Reichsgesetzblatt 1939, I-2, s. 1578-1581 a Věstník nařízení Reichsprotektora Böhmen und Mähren 1939, s. 111–117.

Do jednoho z takovýchto pásem patřil i úřední obvod Vrchního zemského rady v Moravské Ostravě, jehož přednosta se proto obrátil na všechny jemu podřízené okresní úřady, aby se neodkladně zbavily veškerých potulných cikánů a přinutily je k odchodu do vnitrozemí. Potulné skupiny byly pak postrkem hnány na Frýdecko a Místecko a případ od případu přes Valašskomeziříčsko a Vsetínsko dál směrem na Holešovsko. Ani tam se však mnozí z těchto hnanců příliš neohřáli a někteří, pro něž se těžko hledala obec s jednoduchým ubytováním, nastoupili po určité přestávce k novým nuceným pochodům.

Z Místecka byly např. vypuzeny a přikázány obci Lipové šestičlenná rodina Barbory Danielové a mnohačlenná rodina Matěje Křištofa a ze Vsetínska obci Třebeticím celkem 44 osob; šestičlenné rodině Rajmunda Paffnera z Valašskomeziříčska se podařilo cestou přes holešovský okres zmizet, kdežto jiným rodinám se taková příležitost nenaskytla, takže šestnáctičlenná rodina Františka Křištofa byla odeslána šupem na okres Kroměříž, sedmičlenná rodina Kateřiny Křištofové na okres Přerov a desetičlenná rodina Jiřího Daniela spolu se šestičlennou rodinou Marie Buriánské až na okres Uherské Hradiště.¹²

Všeobecný zákaz kočování a násilný přechod cikánů k uselému životu byl pak završen výnosem protektorátního ministerstva vnitra 30. listopadu 1939. Každému, kdo by se ve stanoveném termínu do dvou měsíců neusadil, bylo opakovaným ministerským výnosem z 13. února 1940 pohroženo, že bude zařazen do kárného pracovního tábora.¹³ Okresní a policejní úřady podávaly pak o probíhajícím usídlování periodické zprávy, které však v archivním fondu Policejního ředitelství v Moravské Ostravě absentují.

V kárných pracovních táborech byli po dobu nanejvýše tří měsíců vězněni dospělí muži, kteří se údajně štítily práce a nemohli prokázat, že zajišťovali sobě a svým rodinám řádnou obživu.¹⁴

Zařízení, jež zahájila provoz 10. srpna 1940 v Čechách v Letech u Písku a na Moravě v Hodoníně nedaleko Kunštátu, měla být podle příslušného služebního předpisu určena pro „*praceschopné potulné cikány a jiné tuláky stejným způsobem žijící, řemeslné žebračky a osoby žijící ze žebroty (dětí apod.), řemeslné hazardní hráče, notorické zahaleče, povaleče a osoby žijící z nečestných výdělků (prostitute apod.) vlastních nebo jiných mužů.*“¹⁵

Jakkoliv tento taxativní výčet uváděl na prvním místě cikány, přesto se tito podíleli relativně málo na celkovém počtu internovaných káránců. Na Moravě jich přitom dodávaly nejvíce a nejčastěji okresní úřady z Uherského Brodu a Uherského Hradiště. Policejní ředitelství v Moravské Ostravě dodalo do Hodonína dohromady jenom 10 cikánských káránců.¹⁶

Přípravy ke konečnému řešení romské otázky byly pak provedeny v rychlém sledu za sebou v průběhu roku 1942 a doslovně přitom kopírovaly obdobné brutální postupy, jaké byly nasazovány v mírném předstihu nebo souběžně v Říši a v ostatních okupovaných evropských zemích.

¹² MZA, fond B 40, kart. 2400–2401.

¹³ NA, ZČV, kart. 800.

¹⁴ Sbn. č. 72/1939.

¹⁵ *Služební předpis o kárných pracovních táborech*. Praha 1939, čl. 18.

¹⁶ MZA, fond B 40, kart. 2397, měsíční výkazy káránců od září 1940 do prosince 1941.

Nejprve publikovala 9. března 1942 protektorátní vláda nařízení o preventivním potírání zločinnosti.¹⁷ Podle jeho ustanovení mohla kriminální policie uvalovat ochrannou vazbu na zločince z povolání a na asociály, za jejichž možný příklad byli opět uváděni cikáni. Vazba se vykonávala buď v protektorátních sběrných táborech, na které byly přeměněny původní kárné pracovní tábory, anebo v koncentračním táboře v Auschwitz. Počet cikánských asociálů, kteří byli vězněni ve sběrných táborech, respektive transportováni do osvětimského tábora, zůstával napořád relativně nízký, a tudíž i z Ostravska zahrnoval stále pouze jednotlivé vězně cikánského původu.

Jedním z nich byl moravskoostravský Viktor Mrňka, který se pokusil z Hodonína uprchnout. Byl však vypátrán a z trestu pak odtransportován do koncentračního tábora v Auschwitz. Když tam pokus o útěk krátce po příjezdu znovu zopakoval, byl po dopadení vsazen do pověstného bunkru, tj. do táborového vězení, a za nejbližší selekce odveden na popraviště.¹⁸

Poněvadž evidence romského obyvatelstva byla do té doby neúplná a nespolehlivá, vydal 10. července 1942 generální velitel neuniformované protektorátní policie po vzoru říšského vůdce SS rozkaz o boji proti tzv. cikánskému zlořádu, na základě něhož byli pak sepsáni všichni „cikáni, cikánští míšenci a cikánským způsobem žijící osoby.“¹⁹

Soupis podchytil 2. srpna 1942 na celém státním území přes 6 500 jednotlivců, které v součinnosti s místními četnickými stanicemi úřady kriminální policie rozdělily do dvou částí. Ve větší z nich zůstali ponecháni ti, kteří pracovali a měli trvalá bydliště; dospělí vyfasovali namísto občanských průkazů cikánské legitimace a formou závazného reversu vzali na vědomí, že budou ihned předáni do preventivní policejní vazby, pokud by se chtěli vyhýbat práci nebo opouštět místa trvalého pobytu, případně jestliže by se nestarali, aby jejich rodinní příslušníci vedli spořádaný život a děti aby chodily do školy. V menší části podchycených osob se naopak ocitli ti, kteří byli navrženi do policejní preventivní vazby nebo měli předpoklady pro její uvalení. Všichni tito opravdoví a mnozí jenom domnělí asociálové byli i se svými rodinami nahnáni do nově otevřených cikánských táborů, které vznikly přeměnou z dosavadních sběrných táborů.²⁰

Cikánským táborem v Hodoníně prošlo za dobu jeho existence takřka 1 400 vězňů z nejrůznějších koutů Moravy. Ostravské provenience byli příslušníci dvou devítiletých rodin, totiž rodiny Mrňkovy z Moravské Ostravy a Valoškovy z Mariánských Hor, a dále pak více než sedmdesátiletého rodu Buriánských, jakož i původních rodin z Opavska, Bílovec-ka a Novojičínka, které po hraničních změnách posunuly svůj akční rádius o kus dál směrem na východ, než tam zastavily jejich potulnou chůzi či jízdu zákazy kočování; jednalo se o dvaadvacetiletou rodinu Kirschovu, dvacetiletou rodinu Křištofovou nebo Kryštofovou,

¹⁷ Sbn. č. 89/1942.

¹⁸ IWASZKO, T.: *Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim. Zeszyty Oświęcimskie* 7, 1963, s. 3–53.

¹⁹ *Bekämpfung des Zigeunerunwesens*. Prag 1942.

²⁰ *Tätigkeits- und Erfolgs- (Ergebnis-)Bericht des Generalkommandanten des nichtuniformierten Protektoratspolizei für die Zeit vom 1. 7. 1942 bis 31. 3. 1943*. Prag 1943.

osmnáctičlennou rodinu Pupucovu a šestnáctičlennou rodinu Paffnerovu. Z Ostravska bylo tak v hodonínském táboře internováno nejméně 168 vězňů.²¹

Jaký byl další jejich osud, naznačuje příklad Burianských: 13 z nich v Hodoníně zemřelo, 10 bylo propuštěno a dvěma se podařilo utéci, zatímco 9 bylo transportováno do koncentračního tábora v Auschwitz a 38 do cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau. Podobné strastiplné dny, týdny a měsíce čekaly v internaci rovněž na rodiny Mrňkovu a Valoškovu, stejně jako na převážně sintské Kirschovy, Křištofovy, Pupucovy nebo Paffnerovy.

Na základě výnosu říšskoněmeckého ministerstva vnitra z 16. prosince 1942 měli být na území Říše a okupovaných zemí, počítaje v to rovněž Protektorát Čechy a Morava, vybráni „cikánští míšenci, cikáni-Romové a příslušníci cikánských kmenů balkánského původu“ a bez ohledu na stupeň jejich míšení koncentrováni se všemi svými rodinnými příslušníky v tábořovém komplexu v Auschwitz-Birkenau, konkrétně v jeho táboře B-II-e, který se neoficiálně označoval jako rodinný tábor cikánů nebo prostě cikánský tábor.²²

Do tábora bylo za dobu jeho trvání hromadně nebo individuálně deportováno více než 21 000 vězňů, z nichž pocházelo 62,5 % z Říše a 20,9 % z Protektorátu Čechy a Morava.²³ Romové z Ostravska včetně jeho částí, k jejichž násilnému odtržení došlo po mnichovském diktátu v roce 1938, byli do tábora dodáváni mocí v transportech, vypravovaných zčásti z říšskoněmeckého, převážně však z protektorátního území. Podle toho, jak jednotlivé transporty přijížděly, byli pak jejich účastníci rozděleni podle pohlaví a zapsáni do evidenčních knih. Z vězňů a vězeňkyň, pocházejících ze sledovaného regionu, měli nejnižší vězeňská čísla v evidenční knize mužů Antonín Burianský (Z-50) a v evidenční knize žen, jejíž první strany jsou poškozené, Anastázie Balaszová (Z-52); tato a bezprostředně následující jména patřila usedlým Romům z Těšínska, kteří byli do Auschwitz-Birkenau hromadně transportováni 3. března 1943; naopak nejvyšší vězeňská čísla dostali František Lagrin (Z-10089) a Marie Kryštofová (Z-10789), kteří přibyli násilně individuálním způsobem, ona 30. května 1944, on vůbec posledním zapsaným transportem 8. července 1944.

Do cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau bylo celkem deportováno na 5 300 českých Romů a Sintů (z toho 4 495 z území Protektorátu Čechy a Morava a více než 800 z Říše). Stav dochované dokumentace nedovoluje odhadnout, jak se na těchto obludných položkách podíleli vězňové z Ostravska. Jisté je doposud pouze to, že nucenou tábořovou koncentrací přežila z nich jenom hrstka jednotlivců. Tvořili ji Štěpán Kirsch, Alois Křištof, Antonín Pupuc, Irena, Marie a Terezie Burianské, Antonie Kryštofová, Františka Paffnerová a Aloisie a Marie Pupucovy.

To tedy jinak řečeno znamená, že původní romská a sintska populace z ostravského teritoria se stala obětí genocidy, a byla tak fakticky vyhubena. Za minulým příběhem autochtonů tím spadla opona, aby se zanedlouho rozevřela znovu před přítomnými příběhy migrantů, zobrazovanými v tvorbě jubilující Niny Pavelčíkové.

²¹ *Andr'oda taboris. Seznam vězňů protektorátních cikánských táborů 1942–1943.* Brno 1987.

²² Archiv Ministerstva vnitra ČR, sign. 114-4-441.

²³ *Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau 1–2.* München – London – New York – Paris 1993.

Summary

INTROSPECTION IN TO THE „PREHISTORY“ OF ROMANIES IN OSTRAVIAN REGION

Čtíbor Nečas

Romanies whose presence in Ostravian region is documented from the second half of the 17th century, lived in infrequent diasporas in the midst of major population. They moved like strollers or ramblers and only a few of them came over semi-residential to residential way of life. Originally, they provided their livelihood by traditional professions (so-called little smithery, horse traders, gong in music and other forms of amusement). Later they lived of only by casual labours and services (day labour, help to peasants, home crafts) which they complemented with illegal activities (divination, spell, magic), parasitism (begging, prostitution and hazard) and offences against property (rape of the forest and field, thefts of poultry and food). Constantly hourly, they had used illegal activities and so they got into conflicts not only with fundamentals of social behaviour but also with paragraphs of criminal law. Two main legislative rules (decree of Austrian Interior Ministry 1888 and Czechoslovak act 1927) issued and appointed not only against ethnic Romanies but also against non-Romany loafers and other social outcasts, removed these people equality of rights with other citizens and leaved them open to diverse possibilities of persecution. Anti-Romany discrimination and persecution culminated during German occupation, when except of a few exemptions almost whole Romany population from the examined region and Protectorate was pressed to so called family camps for Gypsies (Lety, Hodonín and Auschwitz-Birkenau) and became victim of genocide.

POJEM „CIKÁNA“ V PRÁVNÍCH NORMÁCH OD ZAČÁTKU 20. STOLETÍ DO ROKU 1945

Petr Lhotka

LHOTKA, Petr: *The Definition of „Gypsy“ in juridical rules from the beginning of the 20th century to 1945*

The author tries in this article to describe the evolution of the definition „Gypsy“ in juridical rules of Czechoslovak republic and Protectorate of Bohemia and Moravia. Juridical rules pre and post war keep consistently writing of definition „gypsy“ with little type, juridical rules from the period of the Protectorate use the definition of „Gypsy“ with capitals. Foremost the list from August 2 1942 segregated from the group of „gypsies“ a smaller group of „Gypsies“, where only ethnic Romanies came under. In the decree of preventive abatement of delinquency from March 1942 is the definition of „gypsy“ a synonym to the definition „asocial“. Himmler's issue from December 1942 about deportations of Romanies to Auschwitz represents a new change in definition of „Gypsy“. Issuing of this decree meant fact, that certain ethnic group is completely asocial.

Keywords:

Asocial – gypsy – discrimination – holocaust – laws

Contact:

Česká republika; lhotka@gmail.com

Pojem „Cikán“ - apelativní pojmenování Romů v evropském prostoru - se v průběhu 20. století částečně proměňoval, přičemž byla zachována kontinuita některých jeho znaků. V následujícím textu budou zmíněny konkrétní právní předpisy, které „Cikána/cikána“ definovaly, resp. ve kterých jsou takto označené osoby subjektem těchto právních norem. Pozornost bude věnována první polovině 20. století na území tehdejšího Československa. V samotném textu budou používány pojmy „cikán“ a „Cikán“ v závislosti na kontextu, aby byla zachována původní dobová terminologie.

Ačkoliv žijí Romové v Evropě po staletí, za národnostní nebo etnickou menšinu byli uznáni poměrně nedávno a v mnohých státech na toto uznání teprve čekají. Snahy o definici pojmu menšina na půdě Organizace spojených národů se objevují v roce 1950, kdy jsou tyto skupiny definovány svojí snahou na zachování etnické, náboženské a jazykové odlišnosti nebo jiných charakteristik zřetelně odlišných od většinové populace, měly by zahrnovat dostatečný počet osob a být loajální ke státu, kde žijí. Tato definice byla v roce 1979 přeformulována do definice, že menšina představuje početně menší skupinu obyvatel, jejíž příslušníci mají příslušnost ke státu, ve kterém žijí a vykazují vůli pro zachování vlastní kultury, náboženství nebo jazyka. Další z definic z roku 1985 hovoří o tom, že menšina je skupina obyvatel státu s kolektivní vůlí k přežití a dosažení rovnosti s většinou.¹

Z výše uvedeného je patrné, že snaha o nalezení právní definice pojmu národnostní popř. etnická menšina ve vztahu k Romům v první polovině 20. století je nemožné, když je tato definice dodnes nejednoznačná. Jediný pokus definovat Romy jako zvláštní etnickou skupinu byl součástí rasistické politiky nacistického Německa a byl založen na pseudovědeckých předpokladech tzv. dědičnosti sklonů k zločinnosti. Cílem těchto definic se stala identifikace jednotlivých osob jako potenciálních obětí.

Pokud bychom měli mluvit o pojmu „cikán“ v právních dokumentech na území historických českých zemí (Čechy, Morava a Slezsko), potom se na počátku 20. století dostáváme na území tehdejší Rakousko-uherské monarchie. Právní předpisy od poloviny 19. století definovaly především tzv. domovské právo a v souvislosti s tím různé předpisy směřující k omezení kočování, po případě i donucením k práci (donucovací pracovny, polepšovny) a upravovaly i provádění dopravy zadržených osob (hnanecké předpisy).

Nejvýznamnějším předpisem ve vztahu k Romům v tehdejší rakouské části monarchie se stal výnos vídeňského ministerstva vnitra č. 14015/1887 ze dne 14. září 1888 o potírání cikánské trýzně. Podle tohoto předpisu byli cizozemští cikáni považováni za obtížné cizince, kteří mají být deportováni za hranice země. Tento bod se vztahoval i na Romy, popř. další osoby považované za cikány, pokud by přišli z uherské části monarchie. Dospělé osoby, považované za cikány, příslušné do tehdejšího Předlitavska, mělo čekat stíhání pro potulku, odstrk do domovské obce, dodání do donucovacích pracoven nebo polepšoven. Nařízení také umožňovalo přijetí dalších lékařských nebo veterinárních opatření.² Z výše uvedeného nařízení vycházela také snaha o evidenci pohybu kočovných a potulných skupin.³ Podle údajů pro samotné Čechy bylo v období 1907–1909 zadrženo celkem 37 246 kočovných cikánů, z nichž bylo 2 522 (7 %) považováno za cizince s bydlištěm mimo Předlitavsko. Postřkem bylo ve sledovaném období dopravováno 1 094 osob (3 % zadržovaných) a do donucovacích pracoven bylo dodáno 21 osob. Pro srovnání bylo v roce 1900 na Moravě zadrženo 1 011 cikánů, z nichž bylo 112 (tj. 12 %) osob stíháno, v nadpoloviční většině případů pro potul-

¹ LORD, Ch.: *Národnostní menšiny v Evropě a ve světě: Politické otázky*. In: GABAL, I. a kol.: *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha 1999, s. 26.

² NEČAS, C.: *Špalíček romských miniatur*. Brno 2008, s. 69.

³ Hlášení moravských obcí pro léta 1889–1918 viz NEČAS, C.: *Moravští Romové a Sintové na sklonku 19. a počátku 20. století*. Časopis Matice moravské (= ČMM) 121/2002, s. 83–99.

ku.⁴ K zadržením docházelo zřejmě opakovaně, protože podle odhadů mělo v roce 1916 žít v Rakousku asi 16 000 Romů (především Bukovina, Čechy a Morava), v Uhrách na základě soupisu z roku 1893 bylo zjištěno 169 906 osob považovaných za Romy (především Sedmihradsko a Banát).⁵ Podle dobových poznatků Romové kočovali ve čtyř až dvanácti členných skupinách, k nimž se přidávali nezaměstnaní a tuláci. Z bezpečnostního hlediska docházelo zřejmě k zlepšování situace, když v roce 1907 bylo žalováno 6 287 osob a odsouzeno 5 228 osob považovaných za cikány a v roce 1914 již šlo pouze o 2 087 žalovaných a 1 498 odsouzených osob.⁶ Etnický původ těchto osob není znám, ale vzhledem k jejich označení za „cikány“ lze předpokládat, že šlo o osoby stíhané na základě výše zmíněného předpisu z roku 1888. Jak vyplývá z této právní normy a z její realizace byli tzv. cikáni definováni především na základě svého způsobu života, který byl ovšem považován za typický znak etnických Romů.

Vznik samostatné Republiky Československé v roce 1918 nepředstavoval zásadní zvrat v přístupu k Romům (resp. cikánům). Nadále platily rakousko-uherské předpisy. Byla zachována právní kontinuita. Jedním z opatření uplatňovaných proti tzv. potulným cikánům byla možnost zavedení zvláštního režimu ze zdravotnických nebo veterinárních důvodů. Především vzhledem k situaci na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde se rozmohlo pašování dobytka ze sousedních zemí, ve kterých se vyskytly epidemické choroby hospodářských zvířat, bylo přijato nařízení vlády č. 21/1921 Sb., ze dne 20. ledna 1921, o vydání předpisů, o ochraně před morem skotu.⁷ Tento předpis předpokládal možnost vyhlášení pásma se zvláštním režimem, především v pohraničním pásmu 30 km od hranic, kde by byla prováděna revize dobytka. V ust. § 5 citovaného nařízení bylo doslova uvedeno, že „*Cikáni a ostatní potulné osoby, jež by mohli mor skotu dále roznést, mohou býti vykázáni z pásma...*“ Případně mohli být „takové osoby“ internovány.⁸ Norma tedy počítala s tím, že existují „cikáni“, jako určitý okruh osob, odlišných od ostatních „potulných osob“, který je dostatečně znám, protože nemusí být dále definován.

Zájem na řešení tzv. cikánské otázky byl soustředěn na otázky zajištění bezpečnosti proti údajnému nebezpečí ze strany kočovných skupin. Z tohoto důvodu byla tato otázka záležitostí policejních složek, které nejpalcivější problém spatřovaly v identifikaci a evidenci cikánů jako prostředku k efektivnímu vyšetřování případné trestné činnosti. Již od dvacátých let se objevují pokusy o nějakou formu evidence cikánů.⁹

⁴ MACHAČOVÁ, J.: *Vývoj zákonodárství o Cikánech v českých zemích 1848–1918*. Slezský sborník 92/1994, č. 1, s. 12–22.

⁵ Národní archiv Praha, fond Zemský úřad - policejní, kart. 284, 11. 6. 1916, referát P. Smutného.

⁶ Tamtéž.

⁷ Nařízení vlády republiky Československé č. 21/1921 Sb. ze dne 20. 1. 1921.

⁸ Tamtéž, ust. § 5.

⁹ V roce 1923 dostal, na vlastní žádost, povolení k vedení evidence potulných cikánů František Muzikář, velitel četnické stanice v Kuřimi. Evidence byla prováděna od roku 1923 do roku 1926 podle profesí dopadených osob a tento pokus byl ze strany nadřízeného zemského četnického velitelství hodnocen jako neuspokojivý a nedostatečný. Viz Národní archiv Praha (NA), fond Ministerstvo vnitra, Stará registratura, kart. (= MV SR) 1318, sign.

V roce 1926 byla v sousedním Bavorsku přijata zákonná úprava, která podle hlášení četnické stanice v Novém Údolí zahrnovala mj. soupis a vydání cikánského klíče (3 600 cikánů), legitimace, zákaz kočování tlup větších než jedna rodina s tresty v délce 3 měsíce vězení (výkon trestu zásadně na jaře a v létě).¹⁰ V Československu byl proveden v roce 1925 četnickými stanicemi soupis Romů a následně byl dne 15. července 1927 přijat zákon č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech (dále jen zákon o cikánech).

Vzorem pro tuto zákonnou úpravu se stal francouzský zákon o kočovnicích z roku 1912, který zavedl pro kočovníky zvláštní antropometrické knížky, a také bavorský zákon o Cikánech, tulácích a povalecích z roku 1926, z něhož bylo použito především ustanovení o postupu při vydávání kočovnických povolení a organizace postupu úřadů.

V zákoně o potulných cikánech byla obsažena definice osob, na něž se působnost zákona vztahovala a které byly označeny pojmem „potulní cikáni“. Podle zákona se za takové osoby pokládali: „...cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku - hlavně v zimě - stále bydliště.“¹¹ Zákonem tak byly postiženy dvě skupiny: „cikánů z místa na místo se toulající“ a ostatních tuláků, kteří po „cikánsku“ žijí. Definice pojmů „cikán“ a „cikánský život“ v zákoně chyběla. Ačkoliv se zákon snažil o potírání určitého způsobu života, tak tento způsob života byl bez dalšího přisouzen skupině „cikánů“.

O zaměření zákona proti určitému (kočovnému) způsobu života vypovídá ustanovení o nutnosti vydání kočovnického listu¹² pro kočování s vozidly nebo s rodinou. Kočovnický list přitom nahrazoval jiná oprávnění k provozování kočovných řemesel nebo kočovných „podniků zábavných“.¹³ Podle vládního nařízení č. 68/1928 Sb., jímž se provádí zákon ze dne 14. července 1927, č. 117 Sb. z. a n., o potulných cikánech, ze dne 26. dubna 1928, bylo držení kočovnického listu podmíněno tím, že žadatel je držitelem cikánské legitimace.¹⁴ Cikánská legitimace se tak stala „kvalifikačním“ předpokladem k získání kočovnického listu.

Cikánská legitimace byla zvláštním průkazem totožnosti, kterou od prvoinstančních orgánů měl obdržet každý „potulný cikán“ starší 14 let.¹⁵ Do tohoto průkazu totožnosti byla uvedena osobní data, popis osoby, otisk prstů a dále v něm měla být zapsána omezení vyplývající z případného policejního dohledu. Děti mladší 14 let měly být zapsány do průkazů osob, s nimiž žily. Povinností držitelů cikánských legitimací bylo mít tento průkaz stále u sebe a na požádání jej předložit oprávněnému orgánu. Povinností bylo také hlášení všech změn uvedených v legitimaci do osmi dnů a případnou ztrátu legitimace do tří dnů nejbližší

13/4/7, 1925-30, sdělení ZČV Morava ze dne 5. 2. 1923, zpráva četnického štabního důstojníka v Brně pplk. O. Bláhy ze dne 18. 12. 1926.

¹⁰ Tamtéž, zpráva ZČV ministerstvu vnitra ze dne 12. 5. 1927.

¹¹ Ust. § 1 zákona č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech.

¹² Tamtéž, ust. § 5 odst. 1.

¹³ Tamtéž, ust. § 5 odst. 5.

¹⁴ Ust. § 6 odst. 1 vládního nařízení č. 68/1928 Sb., jímž se provádí zákon ze dne 14. července 1927, č. 117 Sb. z. a n., o potulných cikánech.

¹⁵ Ust. § 4 odst. 1 zákona č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech.

četnické stanici.¹⁶ Podle prováděcí vyhlášky mohla být cikánská legitimace potulnému cikánu odňata pouze v případě, že se dodatečně zjistí jiná než československá státní příslušnost a nedisponuje zvláštním povolením ministerstva vnitra.¹⁷

Zákon o potulných cikánech dále obsahoval zákazy držení jakýchkoli zbraní, zákaz kočování a táboření ve skupinách přesahujících rámec rodiny a dále zakazoval pobyt „cizozemským potulným cikánům“.¹⁸ Podle dalšího ustanovení zákona o cikánech mohly být určeny území a obce, do nichž byl potulným cikánům vstup zakázán.¹⁹ Zákonem bylo také umožněno odebírání dětí.²⁰

Důležité bylo také ustanovení povinnosti podrobit se soupisu a evidenci spolu s antropometrickým a daktyloskopickým zjišťováním, spojeným s povinností nevzdalovat se z určitého místa.²¹ Podle prováděcí vyhlášky měli být evidováni všichni potulní cikáni, kteří byli československými občany nebo se tu zdržovali s povolením ministerstva vnitra a jsou starší 14 let. Děti mladší 14 let měly být evidovány spolu s osobami, s nimiž žijí. Pro evidenci vzniklo ústředí pro evidenci potulných cikánů, které bylo podřízeno ministerstvu vnitra a bylo dále oprávněno vydat bližší předpisy o způsobu vedení evidence.²² Spolu s tím byl nařízen soupis všech potulných cikánů zdržujících se na československém území. Odvolání proti zapsání do soupisu nemělo stanovený odkladný účinek.²³ Samotný soupis proběhl na základě výnosu ministerstva vnitra č. 25 452/5 ze dne 15. června 1928 od léta 1928 do léta 1929.

Za porušení stanovených povinností byly určeny tresty 1–3 měsíců vězení.²⁴ Dalšími formami trestů byla dražba majetku a propadnutí věci.²⁵ Za neoprávněné kočování (bez kočovnického listu) hrozil trest 1 měsíce vězení spojený s možností dražby zabavených zvířat a vozidel.

V souvislosti s přijetím zákona o potulných cikánech bylo novelizováno vládní nařízení č. 198/1922 Sb., o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky.²⁶ Podle tohoto novelizovaného nařízení bylo stanoveno, že všechna odsouzení cikánů mají být zapisována do zvláštního úředního rejstříku trestů, který pro celou republiku povede státní zastupitelství v Brně.²⁷ Trestní listy cikánů měly být označeny v horním rohu písme-

¹⁶ Tamtéž, ust. § 4 odst. 2.

¹⁷ Tamtéž, ust. § 4 odst. 3.

¹⁸ Tamtéž, ust. §§ 6–9.

¹⁹ Tamtéž, ust. § 10.

²⁰ Tamtéž, ust. § 12.

²¹ Tamtéž, ust. §§ 2, 3.

²² Ust. § 1 vládního nařízení č. 68/1928 Sb., jímž se provádí zákon ze dne 14. července 1927, č.117 Sb. z. a n., o potulných cikánech.

²³ Tamtéž, ust. § 2 odst. 5.

²⁴ Tamtéž, ust. § 13 odst. 1.

²⁵ Tamtéž, ust. § 13 odst. 2.

²⁶ Viz. zákon č. 171/1927 Sb.

²⁷ Ust. § 14 vládního nařízení č. 198/1922 Sb., o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky.

nem „c“. Podle jednoho z dalších ustanovení museli být odsouzeným cikánům sejmuty otisky prstů a následně odeslány pražskému policejnímu ředitelství, které vedlo sbírku otisků prstů.²⁸

Po dvou letech existence zákona o potulných cikánech, hlásilo Ústřední četnické pátrací oddělení v Praze, které se stalo orgánem k provádění zákona, že ke dni 12. listopadu 1930 bylo v českých zemích vydáno 11 537 cikánských legitimací (včetně 174 duplikátů) a v roce 1929 bylo za pomoci evidence objeveno 311 hledaných osob. Podle odhadů se v evidenci nacházelo asi 1 000 tzv. necikánských osob a 32 osobám byly cikánské legitimace odebrány. Počet daktyloskopovaných osob (23 000 osob) převyšoval počet vydaných cikánských legitimací. Tento nepoměr byl vysvětlován tím, že v letech 1927–1928 byly otisky prstů odebírány i dětem starším 10 let a usazeným Cikánům.²⁹ Důvodem k odebrání cikánských legitimací bylo jejich posouzení, jako „necikánských kočovníků“, pro které legitimace představovaly překážku při jejich zaměstnání, nebyli dosud trestáni a žili po většinu část roku na jednom místě. Sběrka otisků prstů v roce 1930 posloužila zjištění pachatele trestného činu v 15 případech.³⁰

Celkem bylo v období první republiky vydáno asi 36 000 cikánských legitimací. Zákon o potulných cikánech a na něj navazující opatření se stal nástrojem diskriminace Romů. Diskriminační charakter zákona lze spatřovat v tom, že za jednu skupinu osob postižených tímto zákonem byla označena skupina „cikánů“, za které byli považováni jednak etničtí Romové a jednak osoby, které žily způsobem života, údajně typickým pro etnické Romy – totiž kočováním, resp. touláním.

Vydávané cikánské legitimace se staly cejchem, označením, kterého se snažili někteří z jejich nositelů zbavit, když se odvolávali proti zařazení do soupisu.³¹ Jejich žádosti byly příslušnými prvoinstančními úřady zamítány většinou s odůvodněním, že v zákoně o potulných cikánech, ani v prováděcí vyhlášce není stanoveno, že by existovala možnost odnětí cikánských legitimací. Úřady tyto žádosti odmítali s odůvodněním, že žadatelé nemají subjektivní nárok na odebrání cikánské legitimace. Až v roce 1942 vydal Nejvyšší správní soud³² v této věci rozsudek, podle kterého se může žadatel kdykoliv domáhat změny tohoto stavu, protože zápis v soupise ani cikánská legitimace nejsou rozhodnutími schopnými právní moci. Soupis byl považován za pouhou evidenční pomůcku a cikánská legitimace za osvědčení o vlastnostech určité osoby. Znamenalo to, že vydání cikánské legitimace ani pojetí do soupi-

²⁸ Tamtéž, ust. § 38.

²⁹ Národní archiv Praha (= NA), fond Ministerstvo vnitra, Stará registratura, kart. 1318, sign. 13/4/7, 1925–30, dopis Ústředního četnického pátracího oddělení ze dne 13. 11. 1930 ministerstvu vnitra.

³⁰ MAREŠ, F.: *Bilance a evidence cikánů za rok 1930*. In: Bezpečnostní služba I/1931, č. 4, 15. 2. 1931, s. 57–59.

³¹ K tomu např. HORVÁTHOVÁ, J.: *Dílčí příspěvek k zamýšlení nad povahou a působením zákona č.117/1927 Sbzn., o potulných cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce (Na základě nepublikovaných písemných a ústních pramenů)*. In: DVOŘÁK, T. – VLČEK, R. – VYKOUPIIL, L.: *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 311–321.

³² Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, č.j. 1541/40 ze dne 8. 7. 1942, citováno podle ASPI-systému právních informací, verze 11 Pro Windows, ASPI ID: JUD17626CZ, ASPI a.s., Praha, 2008.

su nejsou správnými akty, které by zakládaly nebo měnily subjektivní práva jednotlivých osob. Znamenalo to sice možnost dovolávat se vynětí ze soupisu kdykoliv, ale bez možnosti odvolání, resp. soudního přezkumu. Cikánská legitimace byla osvědčením o existenci určitého osobního stavu, ale tento stav nezakládala. Pro případné vynětí ze soupisu tak bylo rozhodující prokázání skutečnosti, že určitá osoba není „potulným cikánem“, především, že má stále bydliště. „Potulný cikán“ tak byl podle zákona osobou, která byla „etnickým Cikánem“ a neměla stále bydliště ve smyslu zákona o cikánech. V případě ostatních osob (Necikánů) musely být tyto osoby navíc označené za štítící se práce. Diskriminační vůči Romům byla skutečnost, že jednu ze dvou podmínek pro označení za potulné cikány splňovali již svým etnickým původem.

V roce 1933 se dostávají v Německu k moci nacisté, kteří dosavadní chápání pojmu „cikán“ překračují, když do tzv. cikánské otázky postupně aplikují rasové teorie. Pro tehdejší kriminální policii bylo zařazování Romů mezi kriminogenní populaci běžné, ale až do nástupu nacismu se neprojevoval otevřený rasismus. Většina protiromských opatření byla odůvodňována prevencí kriminality. Od kriminální biologie, která se zaměřila na zkoumání „sklonů k zločinu“ z hlediska biologické dědičnosti, byl jen krůček k označení Romů za dědičně kriminální skupinu na základě jejich společného původu. Již v přednacistickém Německu tak došlo k stigmatizaci Romů jako asociální skupiny obyvatel.

Na výzkumech Roberta Rittera, který se stal hlavní osobou v rasovém výzkumu Romů, lze demonstrovat směřování nacistického pojetí „Cikánů“. Od roku 1932 prováděl Ritter rasově hygienické výzkumy tuláků a „cikánských míšenců“.³³ Od roku 1936 se stal vedoucím Výzkumného ústavu rasové hygieny a populační biologie při říšském ministerstvu vnitra. Zpracováním podrobné kartotéky o německých Romech napomohla tato instituce k provedení genocidních opatření. Vypracováním posudků se později Ritter a jeho spolupracovníci přímo podíleli na posílání Romů do koncentračního tábora v Osvětimi. V zákonných opatřeních namířených mj. proti Romům nebylo až do roku 1938 jasně deklarováno, že jde o opatření z rasových důvodů. I přesto se dá hovořit o nacistickém rasovém pronásledování Romů bez jeho explicitního vyjádření v tehdejších nacistických normách. Romové byli zahrnováni jednak ke skupinám postižených sterilizací a jednak ke skupině tzv. asociálů, na něž se vztahoval výnos o preventivním potírání zločinnosti z roku 1937. Navíc již v komentářích k tzv. norimberským zákonům jejich autoři Stuckart a Globke napsali, že „*cizí krev v Evropě mají pouze Židé a Cikáni*.“ Zatímco nacistická definice Žida byla dána norimberskými zákony, neexistovala jednota v názoru na definici „Cikána“.

Definice Cikánů a cikánských míšenců byla provedena na základě pěti znaků. Mezi tyto znaky patřila sounáležitost k romské komunitě, znalost romštiny, uznávání romského zvykového práva a především vzhled a genealogické zkoumání rodokmenu. Tzv. cikánští míšenci byli v očích nacistických rasových teoretiků „nebezpečnější“. Proto platilo, že za cikánského míšence bude považována osoba, která má mezi svými osmi předky, alespoň

³³ ZIMMERMANN, M.: *Verfolgt, vertrieben, vernichtet. Die nationalsozialistische Vernichtungspolitik gegen Sinti und Roma*. Essen 1993, s. 26.

jednoho Roma. Hledisko bylo přísnější než u tzv. židovských míšenců. Na základě této definice byla potom prováděna jednotlivá rasistická opatření nacistických úřadů. V roce 1940 Ritter napsal: „Výsledky našeho výzkumu dovolují charakterizovat Cikány jako lidi s primitivním ethnologickým původem, jejichž mentální předpoklady jim nedovolují skutečnou sociální adaptaci.“³⁴

Na počátku čtyřicátých let byla pro nacisty připravena definice Cikána podle údajů Ritterova rasově-hygienického institutu. K zařazení Romů mezi neárijské obyvatelstvo došlo již po přijetí tzv. norimberských zákonů v roce 1935. Na základě antropologických a genealogických výzkumů bylo v letech 1935-1940 definováno, jaké osoby mají být považovány za Cikány a cikánské míšence. Navíc byl sestaven soupis všech takto označených osob, který byl dokončen 23. března 1943.³⁵ Až do vydání Himmlerova výnosu z 16. prosince 1942 o posílání Cikánů a cikánských míšenců do koncentračního tábora v Osvětimi bylo jedním z cílů rasově-hygienického institutu vypracování podkladů pro přijetí tzv. proticikánského zákona. Zřejmě z důvodů stálého zvyšování moci Himmlera a jeho SS v nacistickém systému nedošlo k formulaci tohoto zákona.

V nacistickém aparátu lze tedy vysledovat podle Zimmermanna tři základní linie pronásledování Romů. První z nich byla reprezentována kriminální policií a říšským vedoucím SS H. Himmlerem. Vzhledem k Himmlerově posedlosti v hledání „árijských kořenů“ měla být zachována ta část Romů, která si zachovala tzv. rasovou čistotu. Odtud také vyplývalo rozdělení Romů na Sinty a ostatní. Z těchto předpokladů vycházely i prováděcí směrnice k Himmlerovu výnosu o posílání Romů do koncentračního tábora v Osvětimi. Druhá linie nacistického pohledu na Romy vycházela z komentáře k tzv. norimberským zákonům. Zde byli Romové označeni za neárijské obyvatelstvo, což znamenalo uplatňování podobných kritérií jako u Židů. Třetí linie nacistické politiky vůči Romům byla reprezentována ministrem propagandy Goebelsem a Bormannem z Hitlerovy kanceláře. Ti mezi Romy nerozlišovali a požadovali uplatnění nařízení na všechny Romy bez výjimky.³⁶

Na konci třicátých let se počet Romů u nás začal zvyšovat o německé Romy-Sinty přichající před nacismem. Odtud byli tito pro úřady nežádoucí migranti vyhošťováni na základě ust. § 9 zákona č. 117/27 Sb., o potulných cikánech, zpět. Situace se zhoršila po připojení pohraničních oblastí Československa k Německé říši v říjnu 1938. V důsledku těchto změn došlo u nás k radikalizaci veřejnosti ve vztahu k Romům a protiromská kampaň se zejména na stránkách dobového tisku stále stupňovala.

³⁴ MÜLLER-HILL, B.: *Murderous Science. Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies and Others in Germany 1933–1945*. Oxford 1988, s. 62.

³⁵ Tamtéž, s. 63.

³⁶ ZIMMERMANN, M.: c. d., s. 42.

Vyvrcholením tohoto období, které předcházelo zřízení Protektorátu Čechy a Morava, bylo přijetí zákona o kárných pracovních táborech, do kterých měli být umístění práce schopní muži starší osmnácti let, kteří nemohli prokázat způsob obživy.³⁷ Zákonná norma byla schválena, ale její realizace se posunula až do období protektorátu.

Dne 15. března 1939 obsazují nacisté zbytek Československa a vyhlásují Protektorát Čechy a Morava. Podle údajů Ústředního četnického pátracího oddělení žilo v tomto období na území protektorátu celkem 14 000 Romů.³⁸ Novým podmínkám se přizpůsobuje i státní správa, protože „*autonomie Protektorátu je omezena zájmy Říše.*“³⁹ Dalším krokem byl výnos říšského protektora o vybudování německé správy a německé bezpečnostní policie ze dne 1. září 1939, který v ust. § 2 stanovil vedení říšského protektora nad autonomní protektorátní správou a stanovil v ust. § 12 podřízení protektorátní kriminální policie její německé obdobě.⁴⁰ Podřízenost protektorátu byla vyjádřena také tím, že říšské právní předpisy byly účinné pro protektorát v případě, že to z nich vyplývá a jejich účinnost byla stanovena na den následující po jejich publikaci v Říši.⁴¹

Na základě organizační struktury německé policie byla centrálním úřadem pro řešení tzv. cikánské otázky Ústředna pro potírání cikánství v rámci Říšského kriminálního úřadu (RKPA).⁴² V organizační struktuře protektorátního ministerstva vnitra se záležitostmi evidence potulných cikánů zabývalo jeho páté oddělení, které se zabývalo také záležitostmi kárných pracovních táborů.⁴³ Přímé omezení pohybu znamenalo přijetí nařízení o pohraničních pásmech v září 1939, které mj. zakázalo: „*Potulování cikánů a po cikánském způsobu jest v pohraničním pásmu zakázáno.*“⁴⁴ Nařízení bylo vydáno říšským protektorem a respektovalo ustanovení zákona o potulných cikánech o možnosti zakázat takovým osobám vstup na určitá místa jen zdánlivě. Tato norma již byla říšskoněmeckým předpisem, který se týkal území protektorátu.

V rámci protektorátního ministerstva vnitra proběhla na podzim 1939 diskuze o dalším směřování v postupu proti potulným cikánům. Nakonec bylo rozhodnuto, že k legislativním změnám nedojde a vše bude realizováno prostřednictvím administrativních opatření.⁴⁵ Ačkoliv Ústřední četnické pátrací oddělení s návrhem nesouhlasilo, pro údajnou

³⁷ Vládní nařízení ze dne 2. 3. 1939 o zřízení kárných pracovních táborů, č. 72/1939 Sb. a vládní nařízení ze dne 28. 4. 1939 č. 188/1939 Sb.

³⁸ NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno 1981, s. 24.

³⁹ Čl. 3 Výnosu Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava, č.2/1939 Věstníku Říšského protektora Čech a Morava.

⁴⁰ Ust. §§ 2,12 Výnos o vybudování německé správy a policie ze dne 1. 9. 1939, Věstníku Říšského protektora Čech a Morava.

⁴¹ Věstník ministerstva vnitra v Praze XXI/1939, 9.5.1939, s. 100.

⁴² VOŽENÍLEK, J. – SVATUŠKA, L.: *Říšskoněmecká policie*. Příloha Věstníku ministerstva vnitra v Praze XXI/1939, 4. 8. 1939, s. 177.

⁴³ *Organisace Ministerstva vnitra*. Příloha č. 6 Věstníku Ministerstva vnitra. XXI/1939.

⁴⁴ Ust. § 4 Nařízení o pohraničních pásmech, č.3/1939 Věstníku Říšského protektora Čech a Morava.

⁴⁵ NA, fond Ministerstvo vnitra I, Nová registratura (= MV NR), 1936–53, Vyjádření 1. oddělení ministerstva vnitra ze dne 29. 11. 1939.

nerealizovatelnost při zjišťování domovských obcí,⁴⁶ byla vydána vyhláška protektorátního ministerstva vnitra o zákazu kočování. Oběžníkem z 30. listopadu 1939 protektorátní ministerstvo vnitra informovalo zemské úřady v Praze a v Brně takto: „*Podřízeným úřadům a orgánům buď uloženo vyzvat všechny (potulné) Cikány, aby se do konce ledna 1940 trvale usadili a zanechali kočování. Kočovnické listy budtež jim odňaty. Kdo neuposlechne, bude zařazen do kárných pracovních táborů.*“⁴⁷ Na základě této vyhlášky došlo do začátku února 1940 k usazení všech dosud kočujících Romů. Četnickým stanicím byl svěřen dohled nad nově usazenými Romy, kterým bylo zakázáno vzdalovat se z místa pobytu. Trvalé usazení a zákaz kočování bylo již krokem, který překročil hranice zákona o potulných cikánech v tom smyslu, že v případě nuceného usazení ztrácel tento zákon v podstatě smysl, protože měl především regulovat pohyb kočovníků. Zároveň to bylo opatření, inspirované příkladem z Německa, kde bylo kočování zakázáno na podzim 1939 v souvislosti s prováděním soupisu Cikánů a cikánských míšenců.

Již před vznikem protektorátu schválila vláda nařízení o kárných pracovních táborech, ve kterých měli být internováni muži bez zaměstnání. Předpokládalo se, že se bude jednat mj. o romské muže. Kárné pracovní tábory byly otevřeny v srpnu 1940 v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (Romové tvořili pouze několik procent z internovaných). Stále byl uplatňován zákon o potulných cikánech, když bylo v roce 1940 vydáno 422 cikánských legitimací (z toho 294 duplikáty). Legitimace byly vydány i 40 osobám bez státní příslušnosti a spisy o cikánech na Slovensku v počtu 23 148 spolu s daktyloskopickými kartami byly dne 3. října 1940 předány slovenskému ministerstvu vnitra.⁴⁸

Od roku 1942 byla přijata protektorátní protiromská opatření kopií říšskoněmeckých předpisů. Po příchodu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora německý tlak na protektorátní úřady zesílil. Již před jeho nástupem bylo vládním nařízením ze dne 15. května 1941 nařízeno, aby všechna sdělení pro trestní rejstřík cikánů, vedený v Brně, byla zasílána také trestnímu rejstříku v Berlíně.⁴⁹ Podle nařízení říšského protektora ze dne 11. listopadu 1941 se rozšířila působnost německého zákona ze dne 28. března 1933, o ochraně národa a státu a byla umožněna mj. internace v koncentračních táborech pro tzv. asociály neněmecké státní příslušnosti. Pravomoc byla dána německým orgánům, pokud půjde o „říšské zájmy“.⁵⁰ Státní sekretář K.H. Frank jménem úřadu říšského protektora nařídil předsednictvu ministerské rady vypracovat návrh vládního nařízení o preventivním potírání zločinnosti podle německého vzoru.⁵¹ V průběhu listopadu a prosince 1941 proběhly

⁴⁶ Tamtéž, Vyjádření Ústředního četnického pátracího oddělení ze dne 16. 11. 1939

⁴⁷ NA, Zemský úřad, kart. 854, č.j. 36/245/39, výnos ministerstva vnitra z 30.11.1939 o zákazu kočování

⁴⁸ MAREŠ J.: *Nejnovější poznatky o cikánech*. Bezpečnostní služba 11/1941, č. 4, s. 105.

⁴⁹ Ust. § 2 vládního nařízení č. 214/1941 Sb., jímž se doplňují předpisy o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky.

⁵⁰ *Nařízení říšského protektora ze dne 11. 11. 1942*. In: Věstník nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě 61/1941, 27. 11. 1941.

⁵¹ NA, fond MV NR, kart. 296, pokyn Úřadu říšského protektora k vypracování návrhu nařízení o preventivním potírání zločinnosti.

porady zástupců protektorátních ministerstev, všeobecné kriminální ústředny a zástupce německé kriminální policie. Zástupce německé kriminální policie A. Lyss v této souvislosti mj. upozornil na nutnost „řešiti otázku cikánskou.“⁵²

Prvním opatřením zahajujícím nacistické řešení „cikánské otázky“ se stalo vládní nařízení č. 89/1942 Sb. ze dne 9. března 1942, o preventivním potírání zločinnosti. Protektorátní norma byla kopií stejnojmenného říšskoněmeckého výnosu šéfa německé policie a SS Heinricha Himmlera z roku 1937. Nařízení zavádělo tzv. policejní preventivní vazbu, která mohla být uvalena kriminální ústřednou v Praze nebo oddělením kriminální policie při brněnském policejním ředitelství. Preventivní policejní vazba byla časově neomezená a vztahovala se na tzv. asociály. V zákoně byla zvláštní část věnovaná tzv. Cikánům a osobám žijícím po cikánském způsobu. Tyto osoby mohly být uvězněny za předpokladu, že by opustily bez povolení místo pobytu. Kriminální ústředna měla v případě „cikánů“ právo vyjadřovat se k vydání jakéhokoliv živnostenského oprávnění a jako jediná měla právo nadále vydávat kočovnické listy.

Okruh osob, na které se zákon vztahoval, zahrnoval jednak tzv. zločince ze zvyku a z povolání (tj. osoby třikrát trestané), ale také tzv. asociální osoby. Tzv. asociální chování „...projevuje, kdo svým, byť i ne zločinným chováním namířeným proti pospolitosti dává na jevo, že se do pospolitosti včleniti nehodlá; jsou to na př. osoby, které drobnými, ale stále se opakujícími přestupky se vymykají veřejnému pořádku (žebráci, tuláci, cikáni a osoby po způsobu cikánském kočující...)“⁵³ Pojem „cikán“ se tak stal synonymem pro „asociální chování“, které bylo podle ust. § 6 odst. 1 písm. e) citovaného zákona důvodem k uvalení preventivní policejní vazby. V důsledku nařízení o preventivním potírání zločinnosti bylo možné „cikány“ na neomezeně dlouhou dobu internovat. Tato norma udělala z pojmů „cikán“ a „asociál“ právem uznané synonymum.

Preventivní policejní vazba mohla být vykonávána jednak na území protektorátu v donucovacích pracovnách v Praze-Ruzyni, v Pardubicích a v Brně (pobočka v Olšovci) a dále v bývalých kárných pracovních táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, které byly přejmenovány na sběrné tábory. Nejhorší variantou pro osoby, na něž se zákon vztahoval, pak byl transport do koncentračního tábora Auschwitz I. Od dubna 1942 do února 1944 byly skutečně tyto transporty do koncentračního tábora prováděny.⁵⁴ Na rozkaz německé kriminální policie byly transporty vypravovány za doprovodu protektorátní uniformované policie do Ostravy, kde byly přebírány německou policií, která je doprovázela až na místo určení - koncentračního tábora Auschwitz I. V těchto transportech, jimiž bylo odvezeno několik set osob, tvořili Romové až na dvě výjimky malou část.

Dne 12. března 1942 došlo v souvislosti s celkovým trendem, kdy se otázka „Cikánů“ stala součástí tzv. preventivního potírání zločinnosti, ke včlenění Ústředního četnického pátracího oddělení do Všeobecné kriminální ústředny v Praze.⁵⁵

⁵² Tamtéž, intervence kriminálního rady (KRIPO) A. Lysse.

⁵³ Vládní nařízení č. 89/1942 Sb., ze dne 9. 3. 1942, o preventivním potírání zločinnosti.

⁵⁴ K tomu viz Moravský zemský archiv Brno (= MZA), fond Kriminální ředitelství Brno, kart. 326.

⁵⁵ Tamtéž, fond B 55, Zprávy četnických stanic, kart. 111, Výnos ministerstva vnitra ze dne 11. 3. 1942.

Události dostávaly rychlý spád. Protektorátní ministerstvo vnitra rozeslalo podřízeným úřadům státní správy dne 22. června 1942 oběžník, v němž nařídilo přípravu soupisu všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“.⁵⁶ Tento soupis měl především vyjasnit a doplnit dosavadní evidenci těchto osob. Především „cikánští míšenci“ a osoby žijící kočovným životem se podle tehdejšího názoru ministerstva vnitra dosud vyhnuli evidenci. Přípravy pro tento soupis měly být drženy v tajnosti tak, aby se osoby, které měly být pojaty do soupisu, neměly možnost tomuto soupisu vyhnout.

Na počátku července 1942 došlo k reorganizaci protektorátní policie,⁵⁷ což bylo výrazem dalšího přizpůsobování protektorátních úřadů potřebám nacistů, resp. jejich podobnosti s německým vzorem. Výnos o potírání cikánského zlořádu byl vydán 10. července 1942 a nařizoval především soupis všech „Cikánů a cikánských míšenců“ na území protektorátu. Jinak byl tento výnos kopií obdobného říšskoněmeckého nařízení z roku 1938, které bylo již uplatněno proti Romům žijícím na odtrženém území přičleněném k Německu po mnichovské dohodě.

Na základě tohoto nově přijatého opatření byl nařízen soupis „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“. Ten byl proveden příslušnými orgány, tj. četnictvem a policií ve dnech od 1.–3. srpna 1942.⁵⁸

Hlavním koordinátorem soupisu se stala kriminální ústředna v Praze, která měla při provádění soupisu k dispozici ostatní policejní složky. Okresní úřady měly zajistit průběh soupisu organizačně a postarat se o jeho vyhlášení. Starostové jednotlivých obcí pak měli sestavit seznamy všech osob, na které se soupis vztahoval, a v případě nutnosti zajistit i pomoc s předvedením těchto osob k soupisu.

Dnem soupisu se stal 2. srpen 1942, kdy jednotlivé četnické a policejní orgány na podkladě údajů předvedených osob vypracovaly obsáhlou dokumentaci o každé rodině i o jednotlivci. Byly vyplněny dotazníky protektorátního i říšskoněmeckého vzoru, spolu s daktyloskopickými kartami a fotografiemi. Rozhodnutí, zda se jedná o Roma nebo romského míšence, bylo v první instanci ponecháno na jednotlivých policejních úřadech provádějících soupis.

Výsledky soupisu byly vyhodnocovány až do konce prvního čtvrtletí roku 1943. Podle takto získaných údajů se soupisu podrobilo celkem 11 860 osob. Z tohoto počtu bylo policejními orgány označeno 5 830 osob za Cikány a cikánské míšence, 5 108 osob bylo označeno za osoby žijící po cikánském způsobu a konečně bylo napočítáno celkem 948 osob žijících na volné noze, pobývajících ve vězení, v nemocnicích atp. Ve druhé skupině tzv. osob žijících po cikánském způsobu bylo policií za Romy považováno jenom 266 osob.⁵⁹ Po uplatnění rasových kritérií tak bylo na základě soupisu podchyceno asi 6 500 etnických Romů a romských míšenců, kterým byly odebrány kočovnické listy, s odůvodněním, že

⁵⁶ Tamtéž, Zemský úřad, kart. 3108, oběžník ministerstva vnitra z 22. 6. 1942.

⁵⁷ NA, MV, dodatky, kart. 53, Reorganizace protektorátní policie.

⁵⁸ Státní okresní archiv Rajhrad, sign. C-66150/70, inv.č. 13 (kniha), oběžník kriminální ústředny o soupisu Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu.

⁵⁹ NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno 1981, s. 36.

prodejem údajně nekvalitních výrobků okrádají venkovské obyvatelstvo. Odebrání kočovnických povolení „Cikánům“ vycházelo již z vládního nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti, které nařídilo, že kočovnické povolení může vydat pouze kriminální ústředna a dosavadní povolení zanikají.⁶⁰ Neromským kočovníkům byla kočovnická povolení ponechána.

Většina z osob podrobených soupisu a označených za Cikány nebo cikánské míšence byla propuštěna po udělení policejní výstrahy, kdy se tyto osoby musely zavázat, že se nebudou vzdalovat z místa svého stálého pobytu. Na menší část osob podrobených soupisu byla uvalena preventivní vazba zavedená vládním nařízením č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti, v tzv. cikánských táborech. Všichni Romové měli odevzdat protektorátní průkazy totožnosti a napříště se měli prokazovat pouze cikánskými legitimacemi.

Do nově zřízených táborů měly být zařazovány romské rodiny, které splňovaly podmínky pro uvalení preventivní policejní vazby. Účelem táborů bylo podle ministerského výnosu vychovat „*Cikány, cikánské míšence a osoby potulující se po cikánském způsobu*“ k práci, pořádku a kázni.

Nově přijatá protiromská opatření byla již prováděna nově ustaveným Generálním velitelstvím neuniformované protektorátní policie, které od 1. července 1942 nahradilo dosavadní organizaci protektorátní policie způsobem, který zaručil německé vedení a velení protektorátní policie. Nově reorganizovaná protektorátní policie se dostala pod vedení Úřadu říšského protektora.⁶¹ Cílem reformy protektorátní policie bylo posílení vlivu okupačních úřadů a přizpůsobení protektorátních orgánů organizačnímu modelu německé policie. Nejvyšším článkem organizace se stal úřad Generálního velitele neuniformované protektorátní policie. V Čechách a na Moravě byly zřízeny pro tyto země úřady Inspektorů neuniformované protektorátní policie. Tyto úřady se staly rozhodujícím činitelem v provádění protiromských opatření, které až do roku 1942 provádělo protektorátní ministerstvo vnitra.

Podrobné pokyny k provádění nařízení o potírání tzv. cikánského zlořádu byly vydány 23. července 1942.⁶² Pokyny upravovaly především provedení soupisu „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“ a případné dodání osob podrobených soupisu do tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

V roce 1942 se tzv. cikánská otázka blížila ke svému „konečnému řešení“. Stoupala potřeba pracovních sil a nové zdroje byly nacisty hledány v intenzivnějším využití otrocké práce vězňů. Na podzim 1942 byla na jednání H. Himmlera jako šéfa SS a O. Thieracka z říšskoněmeckého ministerstva vnitra konstatována nutnost „*předání asociálních elementů k výkonu trestu říšskému vůdci SS ke zničení prací.*“⁶³

⁶⁰ Ust. § 18 odst. 2 a 3 vládního nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti,

⁶¹ NA, fond Generální velitel neuniformované protektorátní policie (= GVNPP), kart. č. 2, Tätigkeits- und Erfolgs-(Ergebnis-)Bericht des GKNP, 1. 7. 1942–31. 3. 1943, fol. 3.

⁶² Zvláštní příloha k Policejnímu věstníku pro Protektorát Čechy a Morava 4/1942.

⁶³ KENRICK, D. – PUXON, G.: *The Destiny of Europes Gypsies*. New York 1972, s. 32.

Rozkaz šéfa německé policie a SS Heinricha Himmlera z 16. prosince 1942 o deportacích Cikánů a cikánských míšenců do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau se svou územní působností již výslovně vztahovalo také na území protektorátu. Nacistickými rasovými teoretiky byli Romové žijící v českých zemích považováni většinou za tzv. cikánské míšence, pro které neměly připadat v úvahu žádné výjimky z prováděných represivních opatření.

Himmlerův výnos byl 29. ledna 1943 doplněn prováděcími předpisy, které formou spěšného dopisu rozeslal hlavní úřad říšské bezpečnosti (RSHA).⁶⁴ Všichni Cikáni, cikánští míšenci a neněmečtí příslušníci romských skupin balkánského původu měli být uvězněni v koncentračním táboře Auschwitz II.-Birkenau. Celá akce se neměla vztahovat na „čistokrevné“ Sinty (němečtí Romové) a Lallery. Dále neměli být do koncentračního tábora umístěni Romové mající za manželky plnoprávné příslušnice německého národa a Romové mající trvalé zaměstnání a žijící usazeně. Tito Romové žijící na svobodě se měli podrobit sterilizaci.

Nařízení o deportacích se vztahovalo na území Velkoněmecké říše a také na protektorát, Belgie, Holandsko a Lucembursko. Z těchto území měla být veškerá romská populace soustředěna do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau.

Transporty protektorátních Romů lze rozdělit na dvě části. První část byla tvořena transporty Romů žijících až dosud na svobodě, druhou část tvořily transporty sestavené z vězňů protektorátních cikánských táborů. Původním záměrem zřejmě bylo nejprve vypravit transporty sestavené z vězňů protektorátních cikánských táborů. Epidemie tyfu, která vypukla v obou táborech, měla za následek přehodnocení tohoto plánu. Jako první byli odvezeni Romové dosud žijící na svobodě.⁶⁵

Sestavování transportů nařizovala německá kriminální policie, podobně jako v případě tzv. asociálních transportů vypravovaných podle vládního nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti. Samotné provedení pak bylo svěřeno protektorátní kriminální policii a četnictvu. Poslední slovo o zařazení jednotlivců do těchto transportů měla německá kriminální policie. Až do Ostravy byly transporty provázeny protektorátním četnictvem. Na hranicích si je přebrala německá policie, která je doprovodila až do Osvětimi.

Nařízení H. Himmlera z 16. prosince 1942 se stalo východiskem pro genocidu Romů v koncentračním táboře Auschwitz II.-Birkenau. Podle jednoho z dalších nařízení H. Himmlera měl být majetek Romů uvězněných v koncentračním táboře Auschwitz II.-Birkenau konfiskován ve prospěch Říše.⁶⁶

Majetek Romů uvězněných v tomto koncentračním táboře byl na základě říšskoněmeckého zákona o nakládání s majetkem nepřátel národa a státu ze dne 14. července 1933 konfiskován podobně jako u dalších nacisty pronásledovaných skupin a jednotlivců. Příslušnými orgány pro provádění tohoto zákona bylo Gestapo, spolu s RSHA a kriminální policií.

⁶⁴ SÚA Praha, fond 109-4-991, spěšný dopis RSHA Berlín o provedení výnosu ze dne 16. 12. 1942 (29. 1. 1943).

⁶⁵ SÚA Praha, fond GKNP II, sign. 1622/II, Zpráva velitele bezpečnostní policie a SD ze dne 20.2.1943.

⁶⁶ MROZ, L.: *Martyrologia Cygánów. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce*. Warszawa 14.-17. 5. 1983, s. 12.

Až do převzetí zabaveného majetku těmito orgány byl konfiskovaný majetek spravován státní policií (Stapo).⁶⁷

Pro území protektorátu se stalo základní „zákonou“ normou nařízení o nakládání s majetkem v Protektorátu Čechy a Morava vydané 4. října 1939.⁶⁸ Toto nařízení plnilo na území protektorátu podobnou roli jako výše zmíněný říšskoněmecký předpis ze dne 14. července 1933. Rozšíření působnosti nařízení o „nepřátelském majetku“ bylo provedeno říšskoněmeckým ministerstvem vnitra 26. ledna 1943, tedy tři dny před vydáním prováděcích směrnic RSHA k deportaci Romů do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau.⁶⁹

Generální velitelství neuniformované protektorátní policie vyložilo způsob nakládání s majetkem osob deportovaných do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau ve svém dopise ze dne 21. června 1943.⁷⁰ Podle nařízení o potírání cikánského zlořádu ze dne 10. 7. 1942 měl být majetek deportovaných prodán ve veřejných dražbách jednotlivými obcemi podle místa, kde se majetek nalézal. Výnosy z těchto dražeb měly být uloženy u příslušných soudů. Jednalo se především o majetek zabavený při provádění transportů do cikánských táborů na území protektorátu v srpnu 1942. Tento majetek měl být od jednotlivých soudů převeden do správy kriminálnímu ředitelství v Brně, resp. pracovištím kriminální policie v Jihlavě, Olomouci, Moravské Ostravě a ve Zlíně.

Veškerý majetek deportovaných propadal ve prospěch Německé říše a disponovat s ním byla na Moravě oprávněna brněnská úřadovna Gestapa. Zabezpečení majetku měly provést jednotlivé obce. Část zabaveného majetku opatrovalo kriminální ředitelství v Brně (majetek deportovaných v transportech ze 7. a 19. března 1943).

O nezastřeném rasovém základě pronásledování Romů vypovídá také vládní nařízení č. 119/43 Sb. ze dne 3. května 1943 o vybírání sociální vyrovnávací dávky v Protektorátě Čechy a Morava. Vzhledem k probíhajícím deportacím do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau neměl tento předpis praktickou účinnost, ale bylo v něm charakterizováno postavení Romů v ust. § 2 odst. 3: „*Cikáni jsou: 1) úplní Cikáni (Cikáni pravého původu) a 2) míšenci s převážnou nebo rovnou částí cikánské krve. V pochybnostech rozhoduje ministerstvo vnitra.*“ Toto vládní nařízení ukládalo v ust. § 1 vybírání zvláštní přírážky k důchodové dani od „*Poláků, židů a Cikánů.*“⁷¹

Také další právní normy důchodového a sociálního zabezpečení Romy diskriminovaly, když je spolu se Židy a Poláky zařazovaly do méně výhodných kategorií důchodového a sociálního systému. Například důchodovou daň podle vládního nařízení č. 233/1943 Sb., ze dne 9. srpna 1943, o dani důchodové, měly všechny výše zmíněné skupiny platit v nejvyšší kategorii (bez ohledu na jiné skutečnosti) a jejich rodiny podléhaly témuž daňovému reži-

⁶⁷ DÖRING, H. J.: *Die Zigeuner im NS-Staat*. Mainz 1962, s. 155.

⁶⁸ Tamtéž, s. 219.

⁶⁹ NA, fond 109-4-1088, spěšný dopis RSHA ze dne 29. 1. 1943.

⁷⁰MZA, fond Policejní ředitelství Brno, kart. 27, pokyn pro Inspektora neuniformované protektorátní policie na Moravě, 21. 6. 1943.

⁷¹ Vládní nařízení č. 119/43 Sb. ze dne 3. 5. 1943 o vybírání sociální vyrovnávací dávky v Protektorátě Čechy a Morava.

mu.⁷² Podobným způsobem byly upraveny daňové odpisy zaměstnavatelů vládním nařízením č. 105/1943 Sb., ze dne 22. dubna 1943, o srážce důchodové ze mzdy, která zaměstnavatelům znemožňovala daňové odpisy v případě „Cikánů“.⁷³ Podle ust. § 3 odst. 2 vládního nařízení č. 250/1943 Sb., ze dne 27. srpna 1943, o podpoře při včleňování do práce ztratili „Židé a Cikáni“ nárok na podporu v nezaměstnanosti.⁷⁴

Za legislativní tečku za pronásledováním protektorátních Romů lze považovat nařízení Generálního velitele protektorátní neuniformované policie ze dne 20. dubna 1944, ve kterém byla nařízena výměna osobních průkazů z „rasově-biologického hlediska“.⁷⁵

Z výše uvedených protektorátních právních předpisů bylo jako první zrušeno dekretem prezidenta republiky č. 99/1945 Sb., vládní nařízení č. 233/1943 Sb., o dani důchodové.⁷⁶ Další výše uvedené diskriminační předpisy z doby protektorátu byly zahrnuty do seznamu právních předpisů, které byly označeny za protiústavní. Obecně tak byly do tohoto seznamu zahrnuty „*předpisy diskriminující židy, Poláky a cikány (osoby jim v době nesvobody naroveň stavěné) ve veřejném nebo soukromém životě.*“⁷⁷ Jmenovitě bylo tou samou vyhláškou zrušeno také vládní nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti. Další z norem, které byla věnována pozornost, zákon o potulných cikánech č. 117/1927 Sb., byl zrušen až v roce 1950 přijetím nového trestního zákona správního č. 88/1950 Sb., ze dne 12. července 1950, který tuto prvorepublikovou normu spolu s předpisy o policejním vyhošťování a dohledu výslovně zrušil.⁷⁸

Za poznámku dále stojí způsob psaní pojmu „C/cikán“. Zatímco právní normy před a poválečně se důsledně drží psaní pojmu „cikán“ s malým písmenem, tak právní normy z doby nacistické okupace užívají pojmu „Cikán“ s velkým písmenem prakticky od doby vydání rozkazu Heinricha Himmlera z 16. prosince 1942 k deportacím do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau. V období mezi březnem 1942 (nařízením o preventivním potírání zločinnosti) a mezi prosincem 1942 (rozkaz Heinricha Himmlera) došlo ke změně, zřejmě na základě výnosu o potírání cikánského zlořádu z června 1942 a především soupisu z 2. srpna 1942, který oddělil ze skupiny „cikánů“ menší skupinu „Cikánů“, do které patřili pouze etničtí Romové.

Z výše uvedeného je taky patrné, v čem se prvorepublikový „cikán“ podobal „Cikánu“ z období protektorátu. Diskriminace prvorepublikového zákona byla založena na definici pojmu „potulný cikán“, který zahrnoval příslušnost k romské komunitě jako jednu z podmínek pro uplatnění tohoto zákona. Nacistické pronásledování Romů s sebou přineslo

⁷² Ust. § 32 odst. 7 a 8 vládního nařízení č. 233/1943 Sb., ze dne 9. 8. 1943, o dani důchodové.

⁷³ Ust. § 36 odst.2 vládního nařízení č.105/1943 Sb., ze dne 22. 4. 1943, o srážce daně důchodové ze mzdy

⁷⁴ „Židé a Cikáni nesmějí pobírat podporu při včleňování do práce.“

⁷⁵ NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno 1994, s. 46.

⁷⁶ Čl.1 odst.1 bod 5) dekretu prezidenta republiky č.99/1945 Sb., ze dne 13. 10. 1945, o úpravě přímých daní za kalendářní roky 1942–1944 a o úpravě poplatků a daní obchodových.

⁷⁷ Vyhláška ministra vnitra 1983/1946 Ú.l. I, ze dne 13. 11. 1946, o některých předpisech z doby nesvobody, které se svým obsahem přičí znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy.

⁷⁸ Ust. § 150 zákon č. 88/1950 Sb., Trestní zákon správní.

posedlost rasovou teorií a v případě Romů uplatnění teorií o biologické podmíněnosti zločinu. V protektorátu byl tento nacistický přístup nejzřetelněji uplatněn v nařízení o preventivním potírání zločinnosti, kde je pojem „cikán“ synonymem k pojmu „asociál“. Tímto způsobem byl v podstatě vyjádřen výsledek pseudovědeckého rasového zkoumání, který došel ke stejnému závěru. Himmlerův výnos o deportacích Romů do Osvětimi představoval novou změnu v definici „Cikána“. V tomto případě byla Romům fakticky přiznána etnicita v tom smyslu, že byli považováni za skupinu se společnými etnickými kořeny a hodnotami. Spolu s tím bylo završeno chápání pojmu „cikán“ jako synonyma k slovu „asociál“. Vydání tohoto nařízení v podstatě znamenalo, že určitá etnická skupina je jako celek asociální. V tomto ohledu jsou i dnes nebezpečné názory, které automaticky přičítají Romům sklony k asociálnímu chování, resp. k dědičnosti takového chování.

THE DEFINITION OF „GYPSY“ IN JURIDICAL RULES FROM THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY TO 1945

Petr Lhotka

The definition of „Gypsy“ - appellative nomination of Romanies in European room during the 20th century changed partly, some of attributes kept their continuity. Law regulations of the 19th century defined mostly so called home right and in connection with it regulations for reduction of stroll or forced labour. The most important regulation relative to Romanies in Austrian part of monarchy became decree of Vienna Ministry of Interior from 1888 about abatement of Gypsy's anguish. How ensues from this juridical rule and its realization were so called gypsies defined above all on the base of their way of life, which was considered to be typical for ethnic Romanies.

After rise of independent Czechoslovakia was in law act number 117/1927 about knocking gypsies definition of persons who were considered for gypsies and they were called „strolling gypsy“. Discrimination of this first republican law act was based on definition „strolling gypsy“, which implied affiliation to Romany community as one from the conditions for application this act.

1933 the Nazis came in power, who outstep present conception of definition „gypsy“ applying by sequel racial theories. Nazi persecution of Romanies brought application of theory about biological condition of malefaction and the most of anti-Romany measures was substantiated by prevention of criminality. From 1942, Protectorate anti-Romany measures adopted as a copy of German ones. The first measure beginning Nazi solution „Gypsy question“ betided governmental decree number 89/1942 about preventive abatement of criminality. As a consequence of that, it was possible intern „gypsies“ for unlimited long time. This rule did from the definition „gypsy“ and „asocial“ a synonym acknowledged by law.

Himmler's issue from December 1942 about deportations of Romanies to Auschwitz represents a new change in definition of „Gypsy“. Issuing of this decree meant fact, that certain ethnic group is completely asocial. Other law rules, concerning pension and social insurance, also discriminated Romanies posting them to the same less advantageous category with Jews and Poles. Discriminatory instructions from the period of Protectorate were designated 1946 as unconstitutional. Another rule, act about strolling gypsies number 117/1927 was discharged as late as 1950.

SOUPIS ROMŮ DOMOVSKY PŘÍSLUŠNÝCH DO RAKOUSKÉHO SLEZSKA Z ROKU 1910

Radek Lipovski

LIPOVSKI, Radek: *A Register of Romanies with registered residence
in Austrian Silesia in 1910*

This article presents a register of Romanies who were registered as residents of Silesian towns in the Austrian Empire. The register was drawn up in 1910 by the Silesian provincial government. The Romanies on the list were registered as residents in these towns; however, it appears that many of them were not actually living there at the time. Despite this fact, the register shows in a very concrete way how many Romanies had the right of residence in Austrian Silesia, as well as providing demographic and social data about their way of life. Some analyses could be carried out based on this register, e.g. the territorial origin of Silesian Romanies, their families and relationships, and their livelihoods. Of course, such analyses must be taken as a guide only, as the register was not fully accurate; the data included all Romanies who had been resident in the towns in the past. In addition, analysis is limited by the method of registration, which was based on a formal place of residence and did not reflect the actual place where the Romanies were living.

Keywords:

Romany people – register – residence – Austrian Silesia – historical demography

Contact:

Ostravská univerzita v Ostravě, Česká republika; radek.lipovski@osu.cz

Ve Státním okresním archivu ve Frýdku-Místku se dochoval pramen s názvem *Verzeichniss der im Herzogtume Schlesien heimatberechtigten Zigeuner*,¹ který nechala sestavit c. k. slezská zemská vláda se sídlem v Opavě 16. dubna 1910. Soupis „Romů“² se vyskytoval ve fondu Okresního úřadu ve Frýdku, takže byl pravděpodobně všem slezským okresním úřadům zaslán, ale zatím nebyl nikde publikován. Skládá se ze tří archů svázaných šňůrkou a je psán ručně, latinkou, v německém jazyce. Frýdek jako statutární město rozhodně nepatřil na počátku 20. století k místům s častým výskytem nebo dokonce pobytem Romů, zato okresem se jich pohybovalo podle četnických hlášení více. Hlavně byli policejně stíháni v Hrušově³ (dnes součást Ostravy). Domovskou příslušnost ovšem neměl do okresu Frýdek jediný Rom. Možná právě určitá neváživost vůči romskému etniku a snaha o pečlivé sledování jeho pohybu okresem zapříčinila dochování tohoto zajímavého pramene.

Soupis byl zhotoven již v dubnu 1910, takže nesouvisel s celostátním sčítáním lidu, jež proběhlo až na konci roku. Spíše vycházel z podobné akce provedené na Moravě v roce 1909.⁴ Nesl určité charakteristické rysy dobové statistiky, které však musely být přizpůsobeny stylu života romského obyvatelstva. Vzhledem ke kočovnému způsobu života uváděl místo pobytu zaznamenaných osob jen jako „obvyklé bydliště“ či „rajon pobytu“. Nebylo zjišťováno náboženské vyznání, obcovací řeč, ani znalost čtení nebo psaní. Soupis sice zahrnoval rubriku o zaměstnání či povolání, ale většinou nebyla vyplněna. Problémem se stal také rodinný stav osob. Romská komunita nerozlišovala zákonné a nezákonné manželství.⁵ Její příslušníci v řadě případů neuzavřeli sňatek oficiálně, a to ani v dané době již povolenou civilní formu, a proto před úřady nevystupovali jako manželé. Ženy měly tedy zapsán údaj „konkubine“ a u dětí se vyskytoval záznam o nelegitimním původu.

Vzhledem k ojedinelosti dochování takových pramenů bylo přistoupeno k jeho edici (viz příloha). Edice soupisu v původní formě by však byla velmi komplikovaná a dosti nepřehledná. Originální materiál obsahoval rubriky „Post Zahl“ (pořadové číslo), „Politischer Bezirk“ (politický okres), „Heimatgemeinde“ (domovská obec), „Vor- und Familienname“ (jméno a příjmení), „Vulgar (Spitz) Name“ (přezdívka), „Geburtsort und Geburtsjahr“ (mís-

¹ Státní okresní archiv Frýdek-Místek (= SOKA FM), fond Okresní úřad (= OÚ) ve Frýdku, Evidence cikánů, péče o cikánské děti, cikánské legitimace a kočovnické listy, stíhání cikánských přestupků aj., inv. č. 780, sign. III, kart. 631.

² Terminologie pojmenování romského etnika, či jednotlivých jeho sub-skupin, byla vícekrát v literatuře rozebírána. Viz např. BUDILOVÁ, L. – JAKOUBEK, M.: *Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce. Cigánská příbuzenská síť*. In: BUDILOVÁ, L. – JAKOUBEK, M. (eds.): *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň 2007, s. 28; NEČAS, C.: *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno 2005, s. 13–16. V této studii bude používán současný oficiální termín „Rom(ové)“, třebaže dobové terminologii neodpovídá.

³ SOKA FM, fond OÚ ve Frýdku, Evidence cikánů, inv. č. 780, sign. III, kart. 631.

⁴ NEČAS, C.: *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc 1997, s. 49.

⁵ Týž: *Romové ve světle kmenových knih Moravskoslezského gubernia z roku 1842*. *Historie/Historica* 10/2003, s. 75.

to a rok narození), „Beschäftigung“ (zaměstnání), „Gewöhnlichen Wohnort (Aufenthaltsrayon)“ (obvyklé bydliště, rajon pobytu) a „Anmerkung (Familienmitglieder, persönliche Verhältnisse u. s. w.)“ (poznámka, členové rodiny, osobní poměry atd.). Zahrnoval jen osoby, které by se daly označit jako „přednostové domácnosti“, zatímco ostatní příslušníci (nukleární) rodiny byli zapsáni do rubriky „poznámky“, přitom často ve značně zmatečné podobě a bez uvedení řady údajů včetně jmen. Tito příslušníci byli tedy v edici zařazeni k „přednostům domácností“ s jejich pořadovým číslem. Pro tyto účely byla zavedena rubrika „rodinný stav“, ve které byl uveden druh příbuzenství. Vytvořily se tak jednotky podobné „domácnostem“ v klasických sčítáních lidu. V rubrice „poznámky“ pak byly zařazeny anotace dvojího druhu – původní a dodatečné. Původní poznámky byly uvedeny přímo v soupisu, avšak mohly být v různých rubrikách, zatímco dodatečné poznámky byly vytvořeny autorem pro lepší orientaci v ostatních údajích. Rozeznat je lze podle jazyka, tzn. původní poznámky byly zapsány německy, dodatečné česky. Názvy rubrik byly uvedeny česky, protože některé byly přidány a některé rozděleny. Ostatní údaje byly ponechány německy včetně názvů lokalit a správních oblastí.

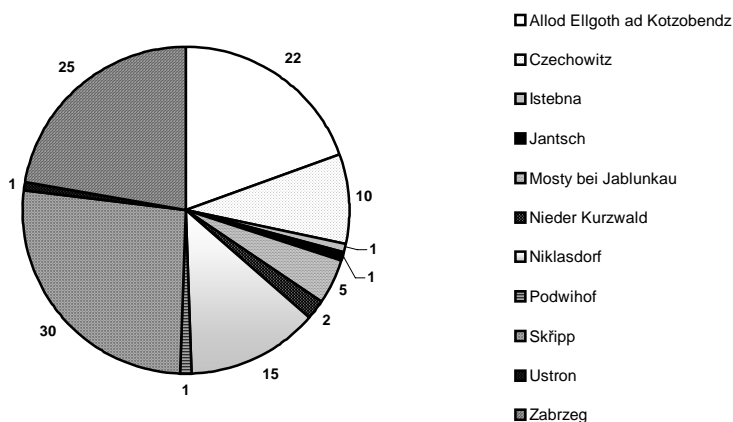
Teritoriální původ a způsob obživy Romů

Domovská příslušnost byla v soupisu uvedena pouze u „přednostů domácností“, což značně komplikuje analýzu podle teritoriálního původu. Bezpochyby lze připsat stejnou domovskou obec manželkám a dětem těchto přednostů, ale problém zůstává u jejich konkubín, dětí v konkubinátu, popř. vnuků a pravnuků. Vzhledem k jejich zapsání do soupisu jim byla v následující analýze přiznána rovněž domovská příslušnost přednostů domácností, ačkoliv pravděpodobně měli jinou. Podle tohoto postupu příslušeli Romové zjištění soupisem z roku 1910 do politických okresů Bílsko-venkov (33,6 %), Těšín (24,8 %), Bílovec (26,5 %), Opava-venkov (1,8 %) a Jeseník (13,3 %).

Celkem zachytil soupis v Rak. Slezsku 113 romských obyvatel. V okrese Bílsko-venkov pobývali Romové v obcích Czechowice, Międzyrzecze Dolne (Nieder Kurzwald), Ustroń a Zabrzeg, tzn. především v blízkosti města Bílska s výjimkou Evy Balaszové v Ustroni. V okrese Těšín byli příslušni ke statku Lhota u Chotěbuze (Allod Ellgoth ad Kotzobendz), obcím Istebné a Mosty u Jablunkova, v okrese Jeseník do Mikulovic (Niklasdorf) a v okrese Bílovec do Skřipova. Nedaleko posledně jmenované obce ležely také lokality Jančí (Jantsch) a Podvihov spadající již k okresu Opava, do kterých příslušeli zbylí dva Romové, z čehož jeden, Johann Burianski, uprchl z vězení v Bílovcí a nacházel se neznámo kde. Na Opavsku se tedy koncentrovalo romské osídlení podle domovské příslušnosti téměř výhradně do obce Skřipov, což byl zajímavý rozdíl oproti situaci v roce 1842, kdy kromě Skřipova pobývalo značné množství Romů také ve Starých a Nových Mokřých Lazcích a Bílově. Na Těšínsku nastaly menší změny v osídlení. V roce 1842 zde Romové žili v obcích Chotě-

buz, Międzyrzecze, Mosty u Jablunkova, Návsi, Skoczów a Zabrzeg.⁶ V porovnání se soupisem z roku 1901 došlo k významnější změně na Opavsku, kde v tomto roce mělo 24 Romů domovskou příslušnost do Vítkova-Horní Vsi,⁷ ale v roce 1910 již žádný příslušník romského etnika.

Graf 1: Absolutní počty Romů příslušných do obcí Rakouského Slezska k roku 1910

Bohužel nelze pro příliš torzovité údaje provést podobnou analýzu podle místa narození nebo rajonu pobytu. O velkém počtu Romů nebylo známo, kde v době soupisu pobývali. Typickým se tento problém stal u všech skřípovských Romů. Ani jeden se nevyskytoval ve své domovské obci. Na Těšínsku a v obci Mikulovice na Jesenicku měly podle uvedených míst pobytu rodiny Romů „usedlejší“ charakter. Většinou se zdržovaly v místě své domovské příslušnosti. Usedlost těchto Romů se projevovala také výkazem způsobu obživy či zaměstnání. Hermann Wuchinger, Karl Wuchinger a Martha Wuchingerová z Mikulovic vykazovali trhoví prodej a Franziska Wuchingerová dokonce dělnickou práci v továrně. O usedlosti Wuchingerů svědčí i poznámka, že rodina Karla Wuchingera měla v domě č. p. 67 vlastní byt a spořádanou domácnost. Jejich obživa však zřejmě spočívala v pouťovém prodeji a atrak-

⁶ Tamtéž, s. 72–73.

⁷ Týž: *Romové na Moravě a ve Slezsku*, s. 417. Ctibor Nečas uvedl v této práci lokalitu Mosty, která byla v místním rejstříku označena jako Mosty u Českého Těšína, ale pravděpodobně se jednalo spíše o Mosty u Jablunkova, kde byla tradice osídlení Romů dlouhodobější, což potvrzuje soupis z roku 1910.

cích. Podle Ctibora Nečase se živilí komediantstvím.⁸ Romové z Těšínska měli zaznamenanu nejčastěji nádenickou práci a řemesla související s kovářstvím včetně opravování deštníků (Anton Burianski z Chotěbuze). Podobně se živilí pravděpodobně i Romové z okresu Bílsko-venkov, u kterých ovšem bylo uvedeno, že žádné zaměstnání neměli. Johann Dominik Burianski měl zapsáno krejčovství, ale vykonával ho ve věznici v Mírově. Filomena Burianská byla uvedena jako pomocnice komediantů.

Rodinné a příbuzenské vztahy

Rodinné a příbuzenské vztahy nelze v podstatě na základě takového soupisu zkoumat. Manželství lze chápat jako dlouhodobé soužití muže a ženy za účelem plození, rození a výchovy potomků,⁹ čímž se dají započítat i konkubináty a nemanželské děti, ale stále zůstává problém romských sňatkových vzorců a rodinných vztahů. Těžko lze aplikovat model nukleární rodiny na tehdejší svazky, i když soupis se ho v podstatě pokusil použít, protože uvedl jméno „hlavy rodiny“ a k němu do poznámek ostatní členy, což měli být manželka a děti, popř. vnukové a pravnukové. Svazky v zaznamenaných rodinách byly nepochybně složitější. Například Wuchingerové v Mikulovicích tvořili pravděpodobně jednu vícegenerační a složenou rodinu. Nejstarší členka, Anna Wuchingerová (* 1833), mohla stát v čele této rodiny, protože v romských skupinách mívaly starší ženy často určitou dominantní pozici.¹⁰ Dále se v rodině nacházeli zřejmě sourozenci Hermann (* 1866), Franziska (* 1872), Karl (* 1876) a Martha (* 1877) s dětmi. Franziska a Martha mohly být také snachami Anny Wuchingerové, ale v takovém případě by byli uvedeni jejich manželé, tzn. synové Anny a bratři Hermana a Karla. Pravděpodobně se spíš obě dívky provdaly za muže nemající domovské právo do Slezska, takže manželé nebyli v soupisu uvedeni, což však neznamenalo, že by v té době nebyli u svých rodin přítomni. Franziska a Martha jako konkubíny těchto mužů nemohly v očích úřadů získat jejich domovskou příslušnost. Proto byla v prameni zachycena spousta žen se svými dětmi, ale bez manželů. Podobně Eva, Anna a Sofie Ferkové ze Zabrzegu u Bílska byly zapsány bez manželů, přestože s nimi pravděpodobně žily, a to mimo své domovské obce. Jako úřední konkubíny měly stále příslušnost do Zabrzega po svých rodičích, ale dvě pobývaly v Haliči a jedna v Pierscieci u Skoczowa.

⁸ Tamtéž, s. 182.

⁹ BUDILOVÁ, L. – JAKOUBEK, M.: c. d., s. 29.

¹⁰ Tamtéž, s. 21.

Pravděpodobně měla do každé lokality příslušnost jedna konkrétní rodina nebo jednotlivců. V Czechovicích žili Balaszové, v Zabrzegu Ferkové, v Mostech u Jablunkova Balaszové, v Chotěbuzi Burianští, ve Skřípu také Burianští a v Mikulovicích Wuchingerové. Vytvářeli spíše rozšířené a složené rodinné domácnosti, i když pochopitelně záleželo na způsobu obživy, života a momentální situaci. Udržování širokých rodinných svazků nevycházelo jen z vnitřního pocitu sounáležitosti, ale mělo i sebeobranný charakter. Sjednocujícím faktorem se stal jakýsi „vnější nepřítel“, tzn. ostatní lidé.¹¹ Bohužel v tomto případě nelze zcela říci, do jaké míry se dané rodiny snažily držet pohromadě, protože soupis neukazoval skutečný pobyt konkrétních osob ke konkrétnímu datu ve Slezsku.

¹¹ FABIANOVÁ, V.: *Posuny v hodnotovej orientácii súčasnej rómskej spoločnosti v niektorých lokalitách okresu Spišská Nová Ves*. In: POLÁKOVÁ, E. (ed.): *Rómovia včera, dnes a zajtra*. Nitra 2000, s. 58.

Zusammenfassung

VERZEICHNIS DER NACH ÖSTERREICHISCH-SCHLESIEN HEIMATZUSTÄNDIGEN ROMA VOM 1910

Radek Lipovski

Aus der Zeit vor der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik existieren nicht viele Verzeichnisse der Roma für tschechische Länder, besonders nicht für Schlesien. Daher hat man sich entschieden, dieses Verzeichnis in diesem Artikel zu veröffentlichen. Es zählt 45 Roma und ihre in Bemerkungen eingeschriebenen Familienangehörige, die aus österreichisch-schlesischen Orten stammten. Unter der Bezeichnung „Familienangehörige“ muss man die Mitglieder einer „Kleinfamilie“ im modernen Sinne verstehen, obwohl die Roma-Familien sicherlich ganz anders ausgesehen haben. Wahrscheinlich kann man in jedem Ort max. eine oder zwei Familien finden. Die gleichen Namen unter der gleichen Adresse weisen darauf hin, dass diese Roma zu der gleichen Familie gehörten. Das kann man aber nicht mit Sicherheit sagen und deswegen wurde die Edition dieses Verzeichnisses an das Original angepasst. Das heißt, dass die „Familienangehörigen“ zum „Verzeichnenden“ (Familienoberhaupt) der Übersicht halber zugeschrieben wurden. Ebenso muss man auch mit den Konkubinen und ihre Kindern verfahren, weil die Roma oft keine gesetzliche Ehe geschlossen haben. Am besten kann man die Analyse nach der territorialen Herkunft der Roma vornehmen, weil sie jeweils eine bestimmte Heimatzuständigkeit besaßen. Die schlesischen Roma waren zu einigen Orten in den Bezirken Bielitz (Land), Teschen, Wagstadt, Troppau und Freiwaldau zugehörig. Selbstverständlich lebten manche von ihnen nicht dort, sondern sind in verschiedene, oft unbekannte Orte, gezogen. Mit dem Verzeichnis wurde auch versucht zu untersuchen, welchen Berufen die Roma nachgegangen sind, aber diese Aufgabe ist nicht vollständig gelungen. Lediglich in Orten mit ansässigeren Personen war die Untersuchung erfolgreicher. Dort hatten die Roma meistens traditionelle Berufe. Sie waren z.B. Schmiede oder ähnliche Handwerker, Tagelöhner, Markthändler (Marktfiranten), wahrscheinlich auch Komödianten. Diese Edition wurde für andere Forscher vorbereitet, um die im Bezirksarchiv Frydek-Místek vorkommende Quelle nutzen zu können. Sie bietet also die Grundlage für weitere Nachforschungen.

Pořadové číslo	Politický okres	Domovská obec	Příjmení	Jméno	Přezdívka	Rodinný stav
1	Bielitz (Land)	Czechowitz	Balasz	Anton	Maniok Ryba	
1			Balasz	Karolina		gattin
1			Balasz	Anna		tochter
1			Balasz	Susanna		tochter
1			Balasz	Anton		sohn
1			Balasz	Rudolf		sohn
1			Balasz	Augustin		sohn
1			Balasz	Pauline		tochter
1			Balasz	Marianna		tochter
2	Bielitz (Land)	Czechowitz	Balasz	Marianna	Maniok	
3	Bielitz (Land)	Nieder Kurzwald	Balasz	Eva		
4	Bielitz (Land)	Nieder Kurzwald	Balasz	Georg		
5	Bielitz (Land)	Ustron	Balasz	Eva		
6	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Josef		
6			Ferko	Marie		gattin
6			Ferko	Marie		tochter
6			Ferko	Pauline		tochter
6			Ferko	Anna		tochter
6			Ferko	Katharina		tochter
6			Ferko	Josef		sohn
6			Ferko	Anton		sohn
6			Ferko	Stefan		sohn
7	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Adolf		
7			Ferko	Pauline		gattin
7			-	Vinzenz		sohn
7			-	Marie		tochter
8	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Eva		
8			-	Marie		tochter
9	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Anna		
9			Ferko	Teofil		sohn
9			Ferko	Paul		sohn

Místo narození	Rok narození	Zaměstnání	Obvyklé bydliště rajon pobytu	Poznámky
Czechowitz	1868	keiner	Czechowitz	
Willamowitz				roz. Barbiński
Czechowitz	1859	keiner	unbekannt	
Zabrzeg	1850	ohne	Gerichtsbezirk Bielitz	
Bonkau	1867	ohne	unbekannt	
Ustron	1875	ohne	unbekannt	
Dzieditz	1844	ohne	Zabrzeg	
				roz. Balasz
Teschen	1886	ohne	Dzieditz	
				roz. Bongilaj
				nemanželské
				nemanželské
Czechowitz	1849	ohne	Galizien	"Witwe nach Stefan Ferko"
				nemanželské
Czechowitz	1869	ohne	Galizien	sestra Josefa Ferka
				nemanželské
				nemanželské

Pořadové číslo	Politický okres	Domovská obec	Příjmení	Jméno	Přezdívk	Rodinný stav
10	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Sofie		
10			Ferko	Emilie		tochter
11	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Anna		
12	Bielitz (Land)	Zabrzeg	Ferko	Eva		
12			Ferko	Eva		tochter
12			Ferko	Anna		tochter
12			Ferko	Marie		tochter
13	Freiwaldau	Niklasdorf	Wuchinger	Anna		
14	Freiwaldau	Niklasdorf	Wuchinger	Hermann	Neugebauer	
15	Freiwaldau	Niklasdorf	Wuchinger	Franziska		
15			Wuchinger	Aloisia		tochter
15			Wuchinger	Anna		tochter
15			Wuchinger	Aloisia		tochter
15			Wuchinger	Mlina [?]		tochter
16	Freiwaldau	Niklasdorf	Wuchinger	Karl		
16			Wuchinger	Josefa		gattin
16			Wuchinger	Rosa		tochter
16			Wuchinger	Raimund		sohn
16			Wuchinger	Marie		tochter
16			Wuchinger	Franz		sohn
17	Freiwaldau	Niklasdorf	Wuchinger	Martha		
17			Wuchinger	Rudolf		sohn

Místo narození	Rok narození	Zaměstnání	Obvyklé bydliště rajon pobytu	Poznámky
Zabrzeg	1849	ohne	Zabrzeg	
Nieder Kurzwald	1839	ohne	Nieder Kurzwald	"Witwe geb. Balasz"
Lauterbach in Böhmen	1833	Erwerbsunfähig	Niklasdorf	
Zuckmantel	1866	Marktfirant	Niklasdorf	"lebt im Konkubinat mit Karoline Kirsch" (Nezapočítána, protože žádné další údaje se nedochovaly.)
	1872	Fabriksarbeiterin	Niklasdorf	
Niklasdorf	1893			nemanželské
	1896			
	1906			
	1903			
Palzee, Frankenstein, Prusko	1876	Marktfirant	Niklasdorf	"diese Familie hat im Hause No 67 eigene Wohnung u. geordneten Hausstand"
Chilnama [?], Böhmen	1876			roz. Varra
Meltsch, Troppau	1902			
Buchelsdorf, Freiwaldau	1904			
Niklasdorf	1906			
	1909			
	1877	Marktfirant		
	1897			
Brenna, Bielitz	1834	Schmied	Kotzobendz, Boguschowitz	
	1820			

Pořadové číslo	Politický okres	Domovská obec	Příjmení	Jméno	Přezdívka	Rodinný stav
18			Burianski	Barbara		konkubine
18			Burianski	Anna		tochter
18			Burianski	Josef		enkel
18			Burianski	Robert		enkel
18			Burianski	Fanny		enkel
18			Burianski	Rosalie		enkel
18			Burianski	Stefanie		enkel
18			Burianski	Marianna		tochter
18			Burianski	Franziska		enkel
18			Burianski	Marianna		enkel
18			Burianski	Marianna		urenkel
18			Burianski	Barbara		urenkel
19	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Marianna	karil (blind)	
20	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Anton	Antos	
21	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Adam		
21			Balasz	Pauline		konkubine
22	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Filomena		
23	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Johann	Bansa	
23			Balasz	Herese		konkubiné
24	Teschen	Allod Ellgoth ad Kotzobendz	Burianski	Johann Dominik	Stefko	
24			Balasz	Marie		gattin
25	Teschen	Istebna	Balasz	Johann	Lizo	
26	Teschen	Mosty bei Jablunkau	Balasz	Franz		
26			Balasz	-		kind
26			Balasz	-		kind

Místo narození	Rok narození	Zaměstnání	Obvyklé bydliště rajon pobytu	Poznámky
Brenna, Bielitz	1834	Schmied	Kotzobendz, Boguschowitz	
	1820			
	1864			
	1890			Annino dítě
	1910			Annino dítě
	1904			Annino dítě
	1905			Annino dítě
	1907			Annino dítě
	1865			
	1888			Mariannino dítě
	1900			Mariannino dítě
	1897			Františčino dítě
	1898			Františčino dítě
Althammer oder Ostrawitz	1833	ohne	unbekannt	"schielend" (šilhavá)
Zabfeh a/d Oder	1865	Regenschirm- reparierer	unbekannt	syn šilhavé Marianny (nemanželský)
Kl. Kuntschitz, Freistadt	1873	Schmied	Galizien	
Galizien bei Saybusch				
Gross Kunt- schitz, Freistadt	1871	Komödianten- gehilfin	unbekannt	sestra Adama Burianského
Wendrin	1873	Maurertagelöhner	Umgebung Bielitz	
Zabrzeg				
Radwanitz	1860	Schneider	Umgebung Bielitz	Schneiderei in der k.k. Strafanstalt zu Müräu (Mírov)
Galizien				"kirchlich zur Ehe getraut worden sein bis jetzt Kinderlos"
Teschen	1871	lebt von Gnadenga- ben	Istebna, Jaworzynka, Koni- akau	"lediger Stand"
Mosty bei Jablunkau		Tagelöhner	Mosty bei Jablunkau	
	1902			

Pořadové číslo	Politický okres	Domovská obec	Příjmení	Jméno	Přezdívk	Rodinný stav
27	Teschen	Mosty bei Jablunkau	Balasz	Anna		
28	Teschen	Mosty bei Jablunkau	Balasz	Vinzenz		
29	Troppau (Land)	Jantsch	Burianski	Johann		
30	Troppau (Land)	Podwihof	Burianski	Kopic	Pupuč	
31	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Marie		
32	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Josefa		
33	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Johanna		
34	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Anton	Martin	
35	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Philippine		
35			Burianski	Marie		tochter
35			Burianski	Mathilde		tochter
35			Burianski	Johann		sohn
35			Burianski	Albina		tochter
35			Burianski	Josefa		tocher
35			Burianski	Emma		tochter
36	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Martha		
36			Burianski	Reinhold		sohn
36			Burianski	Richard		sohn
36			Burianski	Marie		tochter
37	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Antonie		
38	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Josef		
39	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Johann		

Místo narození	Rok narození	Zaměstnání	Obyklé bydliště rajon pobytu	Poznámky
	1904			
Mosty bei Jablunkau		Tagelöhner	Mosty bei Jablunkau	
Mosty bei Jablunkau		Tagelöhner u. Schmied	Mosty bei Jablunkau	ledig
	1865	Vagant	ungeblich in Ungarn	"derselbe ist aus dem Gefängnisse des k.k. Bezirksgerichtes in Wigstadt entflohen und ist seit dieser Zeit unbekanntes Aufenthaltes"
unbekannt		Kesselschmied	Bezirk Troppau	"im Jahre 1904 hinterliess ein Weib. Über Familienverhältnisse ist nichts bekannt"
unbekannt	1836		unbestimmt	
unbekannt	1840		unbestimmt	
unbekannt	1826		unbestimmt	
Kailowitz, Troppau	1868		unbestimmt	
unbekannt			unbestimmt	
Schlakau, Troppau	1882			"Mutter heisst laut Taufschein Josefa"
Troppau	1885			
Troppau	1887			
Stollnhau, Šumperk	1893			
Olmütz	1896			
Stollnhau, Šumperk	1900			
unbekannt	1870		unbestimmt	
Troppau	1888			
Troppau	1892			
Gilchwitz, Troppau	1898			"Mutter heisst Clotilde"
	1880		unbestimmt	
Babitz	1876		unbestimmt	

Pořadové číslo	Politický okres	Domovská obec	Příjmení	Jméno	Přezdívka	Rodinný stav
40	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Regina		
40			Burianski	Anton		sohn
40			Burianski	Josef		sohn
41	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Genovefa		
41			Burianski	-		kind
41			Burianski	-		kind
41			Burianski	-		kind
41			Burianski	-		kind
42	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Aloisia		
43	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Marie		
44	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Anton		
45	Wagstadt	Skřípp	Burianski	Franz		

Místo narození	Rok narození	Zaměstnání	Obvyklé bydliště rajon pobytu	Poznámky
unbekannt	1854		unbestimmt	
Chrostihau, Prusko	1898			
Rudlzu	1899			
Skřípp	1875		unbestimmt	
unbekannt			unbestimmt	
Schlakau, Troppau	1882		unbestimmt	
unbekannt			unbestimmt	
Rausen, Jägerndorf	1851		unbestimmt	

POHLED Z DRUHÉ STRANY HISTORIE (pamětní vzpomínky Barbory Čížkové)¹

Marek Jakoubek

JAKOUBEK, Marek: *A View from the other Side of History*
(*the Memoirs of Barbora Čížková*)

The edition presents a commented transliteration of the memoirs of Barbora Čížková, a former inhabitant of the only Czech village in Bulgaria – Vojvodovo. The memoirs cover many aspects of the (ex)Vojvodovo villager's life in Bulgaria as well as in South Moravia, where almost all Vojvodovan Czechs and Slovaks settled after remigration following World War II. The edition is supplemented by informative commentaries and prefaced by a short introduction explaining the background to the manuscript in the context of the history of Vojvodovo and its Czech (ex)inhabitants. A brief review of other manuscripts written by Vojvodovo (ex)villagers as well as of existing specialized literature concerning Vojvodovo is also presented.

Keywords:

Vojvodovo – Czech compatriots – Bulgaria – Memoirs – Barbora Čížková

Contact:

Západočeská univerzita v Plzni, Česká republika; jakoubek@ksa.zcu.cz

Úvod

Vojvodovo bylo jedinou českou obcí v Bulharsku. Roku 1900 jej založilo několik desítek rodin protestantů z české obce Svatá Helena, nacházející se dnes v rumunském Banátu. „České“ dějiny Vojvodova pak v zásadě končí nedlouho po 2. světové válce, kdy se v letech 1948-1950 prakticky všichni jeho čeští obyvatelé vystěhovali v rámci státem řízených migrací do Československa a usadili se v několika obcích pohraničního regionu jižní Moravy.

¹ Edice je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni 2009.

Vojvodovo se v poslední době, po desítkách let nezájmu, těší čím dále tím větší pozorností. Kromě řady dílčích specializovaných studií² je doposud patrně nejvýznamnějším bodem tohoto zájmu vydání monotematické publikace *Dějiny Vojvodova*,³ která v bádání o Vojvodovu a jeho obyvatelích znamenala zlom hned dvojí. Jednak tato kniha uceleným způsobem shrnovala stav tehdejšího bádání o dané problematice, současně se ale také jednalo o první dílo, na jehož stránkách se takřkájící dostali ke slovu i samotní někdejší vojvodovští obyvatelé. Vzhledem ke skladbě celé publikace, jejíž základní korpus tvoří komentovaný překlad stejnojmenného textu bývalého vojvodovského starosty Neco Petkova Necova, je ovšem toto dílo zvláštním způsobem nereprezentativní: zdaleka nejvíce prostoru v něm zabírá text Bulhara, který, právě jakožto Bulhar, nepatřil ke společenství vojvodovských Čechů, kteří Vojvodovo jako takové založili a až do poválečných, Československou republikou na základě mezistátních dohod řízených, reemigrací v něm vždy představovali zásadní většinu určující charakter celé obce. Otázkou, proč kroniku Vojvodova sepsal Bulhar, se již před námi zabýval Vladimír Penčev, který jako jednu z možných a vzhledem k nemožnosti falzifikace patrně navždy pouze hypotetických odpovědí předkládá „*české vlivy, neboť v českých zemích má vesnická kronikářská tradice velice bohatou a významnou historii, což by do určité míry mohlo vysvětlit angažovanost Neco Petkova, vesnického předáka, v dané věci.*“⁴ Největší slabinou této hypotézy je ovšem, jak sám Penčev vzápětí dodává, skutečnost, že „*takové vysvětlení nijak neobjasňuje skutečnost, že řeč je o Bulharovi, zatímco logičtější by bylo, kdyby autorem byl Čech.*“⁵ Ačkoli pak Penčev ve své studii ve hledání motivů sepsání *Dějin Vojvodova* pokračuje a zaobírá se i dalšími možnými důvody a vlivy (jmenujme ještě např. lokálpatriotismus veřejně výrazně se angažujícího Necova reflektujícího fakt, že s odchodem Čechů se nezvratně a navždy mění osud Vojvodova), zakončuje svůj rozbor dané otázky poměrně pesimistickým závěrem, že je „*zřejmé, že pravdu bychom mohli hledat jak zde, tak i někde zcela jinde,*“⁶ přičemž s odstupem několika let od publikace dané studie můžeme tento závěr pouze zopakovat. Uvedená linie Penčevovy stati je tedy dnes stejně slepá jako tehdy; jiné linie této práce se však ukázaly být nesporně nosnými a následováníhodnými, přičemž asi nejdůležitější z nich bylo v dané studii poprvé explicitně otevřené téma technologií identity společenství Vojvodovských Čechů z hlediska její písemné realizace. Penčev ve své stati vychází z teze, že jedním z charakteristických rysů vyjádření identity určité skupiny je právě její písemná fixace. Vlastním předmětem jeho studie je pak komparativní rozbor ve vztahu k technologiím iden-

² Např. BUDILOVÁ, L.: *Některé aspekty příbuzenství a sňatkových vzorců u „vojvodovských Čechů“*. Český lid/Etnologický časopis 95/2008, č. 2, s. 127–142; HIRT, T. – JAKOUBEK, M.: *Idea krajanského hnutí ve světle konstruktivistického pojetí národa: proměny kolektivní identity vojvodovské náboženské obce*. Český lid 92/2005, s. 337–366.

³ JAKOUBEK, M. – NEŠPOR, Z. – HIRT, T. (eds.): *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*. Plzeň 2006.

⁴ PENČEV, V.: *Po serpentinite na (sebe)(drug)o poznavaneto*. Problemi na balgarskija folklor 10/2005, sv. 10, s. 428–433, zde str. 430.

⁵ Tamtéž, s. 430.

⁶ Tamtéž, s. 430.

tity využitých mechanismů a médií společenství bulharských (resp. vojvodovských) Čechů a společenství bulharských Slováků (přesídlenců z plevenských vsí Gorna Mitropolja, Brašljanica a Mrtvica /dnes Podem/). Je-li tomu tak, že nastolení daného tématu a konceptuální perspektivy považujeme za nosné a přijímáme je, v případě výsledků, k nimž Penčev dochází, musíme naopak zaujmout postoj kritický, resp. odmítavý. Závěr jeho studie vyznívá totiž tak, že s realizací a fixací identity v textuální formě se v případě společenství vojvodovských Čechů v zásadě nesetkáváme a tato poloha technologií identity u dané komunity takřka plně absentuje. Je pravdou, že když v roce 2005 Vladimír Penčev svůj text „*Po serpentinách sebezpoznání a poznání toho druhého*“ publikoval, skutečně se zdálo, že jím předložený popis odpovídá reálnému stavu věcí. Již jen s odstupem tří let však můžeme říci, že se tehdy jednalo v zásadě o jakýsi optický klam: textuální manifestace specifické identity vojvodovských Čechů totiž existovaly, jen se o nich nevědělo, neboť byly známy takřka pouze jen členům společenství vojvodovských Čechů, jejich potomkům a přátelům.⁷ Tato situace se však již – především díky výzkumům realizovaným mezi přesídlenci z Vojvodova – změnila, takže dnes nejen že víme, že rukopisné textuální realizace identity vojvodovských Čechů jsou poměrně hojné, ale v poslední době se s nimi měla díky publikaci několika těchto textů možnost seznámit i širší veřejnost.⁸ Jedním z takto zveřejněných textů přitom byla i *Historyje rodu Čížkových a Karbulových* Barbory Čížkové, která je také autorkou textu, představujícího jádro této edice. Hlavní část *Historyje* vznikla v roce 1990 a v následujících letech byla ještě doplněna. V případě textu, jehož přepis prezentujeme níže a jehož sepsání spadá do roku 1995, se tedy jedná o jakýsi návrat k vojvodovskému tématu s odstupem několika let. Tato skutečnost byla přitom současně i důvodem, proč jsme jako materiál pro další edici zvolili právě níže prezentovaný text: oba texty se navzájem výrazně doplňují a z celé řady důvodů je na ně možno pohlížet jako na celek; teprve až s publikací současné edice je tedy možno považovat náš původní záměr – prezentovat pozoruhodné rukopisy Barbory Čížkové s vojvodovskou tematikou – za hotový.⁹

Text Barbory Čížkové předkládáme čtenáři v poloze historického pramene. Využívání lidových záznamů jako historických pramenů má u nás poměrně dlouhou tradici, stejně jako jejich systematické zveřejňování v nejrůznějších podobách, ať již časopisecky či v různě profi-

⁷ Na daném místě zmínit, že Penčev prováděl své opakované výzkumy v samotném bulharském Vojvodovu, nikoli na jižní Moravě, kde však od konce poválečných reemigrací sídlí naprostá většina (ex)vojvodovčanů a jejich potomků – právě proto se místní dění nalézalo takřka mimo jeho zorný úhel.

⁸ Jedná se zejména o (název není původní) „Stručné dějiny Vojvodova jako výsledek splývání horizontů Jána Michalka a Lýdie Faboukové“ tvořící část (str. 11–18) textu JAKOUBEK, Marek: *Osud Vojvodova*. In: JOVOVA-DIMITROVA, S. – MAJCHRAKOVA, L. (eds.): По пътя кам познанието. Sofia 2006, s. 9–20 a „Historyji rodu Čížkových a Karbulových“ zveřejněnou in: JAKOUBEK, Marek: *Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky*. Edice „*Historyje rodu Čížkových a Karbulových Barbory Čížkové*“, Český lid/Etnologický časopis 95/2008, č. 4, str. 383–399.

⁹ Nejpochopitelnější variantě zveřejnění obou textů společně v edici jediné zabránil prostý fakt, že v době publikace *Historyje* nebyl rukopis tvořící základ přítomné edice autorovi znám.

lovaných edicích,¹⁰ přičemž neabsentují ani danou problematiku reflektující odborné monografie.¹¹ Jak ve své recentní studii *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*, jejíž úvodní partie podává jistý rekapitulační přehled zásadních momentů české diskuze k danému tématu, poznamenává Eduard Maur, byly rukopisné záznamy lidové provenience zpočátku „*chápány hlavně nebo i výlučně jako důležitý zdroj informací pro lokální dějiny a pramen dokumentující způsob života lidu a jeho tradiční kulturu.*“¹² Záhy však, již na přelomu 19. a 20. století, poukázal Josef Pekař na další dimenzi, vzhledem k níž je možné tyto materiály využít. Jak na úrovni teoretické tak i konkrétním rozbořením Dlaskových a Vavákových *Pamětí*¹³ ukázal, že „*se o ně lze opřít při studiu myšlenkového světa venkovského obyvatelstva (pozdější historici by řekli mentality lidových vrstev, ti dnešní by mluvili spíše o představách – reprezentacích), jeho reakci na dobové události a na vlastní situaci.*“¹⁴ V obou těchto polohách skýtají rukopisné záznamy Barbory Čížkové velice bohatý materiál, k jehož analýze (nejen) ve vytyčených intencích se nám však nyní nedostává prostoru.

Ediční poznámka

Originál textu tvoří stránky 78–82 (na původní stránkování v edici odkazujeme prostřednictvím číslic v závorkách na začátku každé odpovídající sekce) sešitu velikosti A4 nadepsaného na deskách „*Psáno mým dětem! Barbora Čížková Drnholec.*“ Sešit obsahuje 78 číslovaných stran, přičemž číslování sleduje zvláštní schéma zápisů, k jejichž četbě nalezneme na předsádce sešitu návod předepsaný B. Čížkovou: „*Děti budete nejdřív číst pravou stranu sešitu a levou až pokračování po pravé straně přečtení od 1.*“ Sešit obsahuje rukou psané zápisy z let 1963–2004, z nichž naprostá většina má charakter odpovídající titulu celého díla, tj. jedná se o více méně osobní komentáře B. Čížkové psané jejím dětem a vnoučatům. Právě stránky 78–82 pak tvoří v celém díle výjimku, neboť obsahují informace o životě v rodné obci Barbory Čížkové, bulharském Vojvodovu.

Při přípravě edice *Pohled z druhé strany historie (pamětní vzpomínky B. Čížkové)* jsme se důsledně řídili *Zásadami vydávání novověkých historických pramenů* I. Štovička a kolektivu.¹⁵ Text je tedy důsledně transliterován a zejména kvůli případnému lingvistickému rozbo-

¹⁰ K patrně nejznámějším z nich patří *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, Praha 1941 a SKOPEC, J. (ed.): *Paměti F. J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816*. Praha 1907–1938.

¹¹ Viz např. SLAVÍK, B.: *Písmáci selského lidu*, Praha 1940; NAHODIL, O. – ROBEK, A.: *České lidové kronikářství*. Praha 1960 či KUTNAR, F.: *Zamyslení nad lidovou literaturou pamětní a písmáckou*. Vědecké práce Zemědělského muzea 1982, č. 22, s. 77–85.

¹² MAUR, E.: *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*. In: KARLOVÁ, Š. – LIŠKOVÁ, V. – STOČES, J. (eds.): *Historická dílna I. Sborník příspěvků přednesených v roce 2006*. Plzeň 2006, s. 78.

¹³ Viz např. PEKAŘ, J.: *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. In: PEKAŘ, J.: *O smyslu českých dějin*. Praha 1990, s. 365–375, resp. PEKAŘ, J.: *Paměti Františka Josefa Vaváka*. In: PEKAŘ, J.: *O smyslu českých dějin*. Praha 1990, s. 314–356.

¹⁴ MAUR, E.: *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*. in: KARLOVÁ, Š. – LIŠKOVÁ, V. – STOČES, J. (eds.): *Historická dílna I. Sborník příspěvků přednesených v roce 2006*. Plzeň 2006, s. 78.

¹⁵ ŠTOVÍČEK, I. a kol.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002.

ru textu nebyly opravovány gramatické a stylistické chyby ani ostatní různá jazyková specifi-
ka. Vzhledem k jejich množství však již není na lingvistické zvláštnosti textu upozorňováno
v poznámkách; pouze na místech, kde by zjevný vliv bulharštiny znesnadňoval soudobému
českému čtenáři porozumění, jsme připojili vysvětlující komentář. Další poznámky jsme
k textu připojili též na místech, kde jsme se domnívali disponovat doplňující informací hod-
nou zveřejnění. Přepis textu byl pořízen z kopie originálu, která se nachází v archivu autora.¹⁶
Za poskytnutí rukopisu, svolení k jeho publikaci a cenné komentáře (nejen) k historii Voj-
vodova a jeho obyvatel patří samozřejmě vřelý dík paní Barboře Čížkové.

PSÁNO MÝM DĚTEM (výňatek)

Barbora Čížková

(78) rok 95

Milé děti tak jsem sama v Mikulově a chci napsat i o našem stěhování do čech je právě výročí
45 let co jsme se přistěhovali 23 května 1950 roce. Z krásného vojvodova když vše květlo
agaty voně se nesla dědinou slavici zpívali v korunach stromu i u Čížku v korunách lípi. a mi
se chistali na dalekou cestu do neznáma 15. 5. 50 roce odjel taťka Miroslav z 8 ovečkami
slepíčka z 8 kuřaty a bedny ze zavazadli do Červeného Břehu tam to celá dědina překládali na
Vlak který jel tranzit do čech. 18. 5. 50 roce ráno v 7 hod. jsme opouštěli vesnici ty 2 noce
jsme spali na slámě ve světnici a rano odjížděli Rozárce bylo 8 let mě 28 taťkovi 32 dědovi
76 let. To se nedá vypsát co bylo nářku ve Vojvodově od nás i od pozostalých bulharu co nás
doprovázeli na nádraží. Děda se sebou vez i fenku Džudy byla stará jak Rozárka měli jsme ji
rádi a děda si ji vzal sebou nesmělo se to a dal ji k ovcim a tak přišla až sem s námi za 3 roki
zemřela v Drnholci. 6 dní jsme jeli vlakem. V kupeti jsme byli mi 3 Rozárka na noc byla ve
spacím vlaku teta Noemi ze strejdou a Bohumil též na noc ve spací vagonu. 6 neděl jsme
bydleli u tety Oli v Přerově¹⁷ proto jsme jím i hodně zavázání. Teta Oli měla Mirečka malé-
ho veřer nám vařila i moje rodiče tam byvali a mi všeci jezdili do Drnholce do práce. Děda
byval u Dolfi Čížka a chodil k nám jíst to bylo, peněz sme neměli a jen co sme si přivezli to
sme jedli večer Oli až něco uvařila to víte to byl jen sýr který sme si dovezli vše bylo na lístki
chleb a sádlo na pole ani zelenina nebila v obchodě se neprodávala a nasázené sme nic neměli

¹⁶ Kopie byla pořízena se souhlasem B. Čížkové během terénního šetření na jižní Moravě v červnu 2008.

¹⁷ Tj. v Novém Přerově.

to byli kruté chvíle práce po krk všecko zarostlé vohnice¹⁸ se jen žlutla a nechci si ani na ten čas zpomínat proto takí ty naše drahé tak richlo umírali žalem a velkou změnou života, do kos-

(79)-tela jsem chodili kde nam kdo uvolnil svetnici. Ale ve 52 roce jsme požádali na narodním víboře o starou stavbu povolili nam to a tak začala oprava od základu a Bohu díky sme měli vlastní schromáždění a trvá do dnes ale už jíh zustalo málo. mladí se rozutekli do světa staré zemřeli a tak Pan to má ve své péči. 1900 roku se naše rodiče loučili z Helenou¹⁹ a stěhovali se do Bulharska založili vesnici a pojmenovali ji Vojvodovo. To byli pár mladých rodin moje Babička Karbulovi z dvouma klukama můj otec a stríc Joza. Táta měl 6 let a st.²⁰ 4. Čížkovi měli tetu Etelku a Rudolfa ten zemřel na týfus. Pitru rod Křivánku rod Kováříku rod Kňourku rod. Hruzu Dvorsku ty zakládali vesnici baráki uducany hlínou a byli trvanliví pokrytý doškama. Topili bodláčím v peci a pole co jim bulhaří přidělili se jmenovalo hladový pole²¹. Museli moc hnojit chlévskou mrvou když chtěli něco vipěstovat. Bulharsko jim přidělilo hektár na osobu. Po válce bylo byda o lidi v Bulharsku tak volali do sousedních státu o lidi abi obidleli zem turci z Bulharska po tureckem jhem bylo 500 let a pak zvířezili bulhaří a vipudili turci a tak tam bylo volné místa. Moc krásně se nám žilo v Bulharsku pokud jsme byli soukromníci. Byla to jen česká vesnička 200 čísel. žili jsme si spokojeně přátelství a zbožně. repatrírali jsme 2 vinohrady 10 hekt. pudy barák peníze nám bulhaří proplatili do koruny 6 milionu sme měli vazanej vklad.²² A dyž padli peníze tak nám dali 6 tisíc dědovi 2000 sme dali za pomník za 4000 sme si dali zakázku na ložnici za muj podíl od rodičuch sem si koupila mašinu šicí²³ a jinak sme neměli ani korunu ale Bohu díky hlad jsme nikdy neměli a s vyrou v Spasitele a jeho pomoci vždy jsme počítali. On nás miloval a zustal k nám štědrí. Díky. B. Čížková

¹⁸ Tj. Ohnice polní (*Raphanus raphanistrus*).

¹⁹ Obec Svatá Helena v rumunském Banátu – jedna z českých banátských obcí.

²⁰ St. = strejček Józsa (bratr tatínka B. Čížkové).

²¹ České označení *Hladové pole* je překladem bulharského jména daného místa *Gladno pole*; podle některých pramenů ovšem toto označení nepochází – jak zní lidová verze – z faktu, že by dané místo bylo „hladové“ (tj. neúrodné), ale vzniklo zkomolením původního názvu *Gladko pole*, tj. Rovné pole (dané místo je výrazně rovinaté a „hladké“).

²² V souladu s § 7. (odst. 1) *Dekretu presidenta republiky ze dne 19. října 1945 o obnovení československé měny* („Veškeré vklady jakéhokoliv druhu /vkladní knížky, vkladní listy, běžné účty a pod./ u poštovních spořitelců, peněžních ústavů a peněžních podniků v Československé republice, pokud nebyly učiněny v nových platidlech, jsou počínajíc dnem 1. listopadu 1945 vázány“), byl peněžní majetek občanů blokován ve formě vázaných vkladů u finančních ústavů, což znamenalo, že přesídlencům bylo znemožněno disponovat volně s jejich finanční hotovostí, uloženou ve finančních ústavech, kam jim byla v rámci československým státem zajištěných odkupů jejich majetku v zemích původu, jako součásti mezistátními dohodami řízené poválečné reemigrace krajanů, automaticky uložena. Vzhledem k tomu, že v případě přesídlenců představovaly tyto (nemalé – předmětem odkupu byly i stavby a pozemky) zdroje často jejich jediné finanční rezervy, stavěla je tato situace do nesmírně těžkých podmínek, které chápalí výrazně úkorně („podvedli nás“) a na které vzpomínají s hořkostí ještě dnes. Nutno však ještě doplnit, že pokud převod financí na vázané vklady přesídlencům finanční zdroje „pouze“ zablokoval, pak reforma v roce 1953 (s výměnným kurzem 50:1) je o ně již definitivně připravila.

²³ Později dopsáno: „ta špatně šyje“.

(80) Tak ráda vzpomínám na zašlé překrásné časi. Jako dítě krásné dětství spomínám a je mi milo u srdce jak sme šlapali bláto když přšelo nebilo suchího ani pěšiny a mi v opánkách i ve sněhu často nohi promáčené večer sme to sušili na peci která se topila s letní kuchině v troubě máma hrála jídlo i snídani. To sme si vzali od večere pogáčki²⁴ neb štrudle s turkem²⁵ nikdo nás neobletoval neb chleb ze sádlem škvarki vařilo se až večer. Do pece se dali fazole neb brambory s žebrem na trajfus²⁶ v pekáči se upekli neb kosti na políčku neb sármi²⁷ ale to bylo až sváteční jídlo zeli z masem na pekáči. Jara byli nejchudčí maso klobáši skončili nic se nezavařovalo eště se to neznalo. Zelenina eště nebila ani v obchodě nebilo co koupit. Až v létě kuřata kachny neb malí prasátka sme zabíjeli²⁸ maso málo telata malí měsíční sme zabíjeli abi sme měli mléko na odstředivku jen za to byli lévi²⁹ a vajíčka³⁰ to bylo na sůl na petrolín cukr málo jen po válce. To sme vařili třtiny cukroví madžun abi sme s tím sladili.³¹ Já to nemohla jíst s mím žaludkem i Tata Karbulu to nemohl jíst máma mu štrudli z mákem udělala a s cukrem osladila vždy sem si kousek vzala abi to nevěděli. Jen jednou neb dvakrát do roka nám naši koupili nějaké bombony dyž byl panair (veletrh) Jinak na vánoce sme dostali balíček pod stromeček s cukrovím. A to tu radost nedovedu vipsat jakou sme měli a jak sme se těšili bratři običejně dostali baterku nebo varhanki³² nuž ribičku. Pak zasvítili pod postelí až ji visvítili. Nám holkám šátky neb zástěru to bylo vše. Ale tolik radosti a štěstí dnes děti nezažijou. Také sme jich bylo 6 sourozencu všeci sme spali v jedny světnici. bylo až 25-30% pod nulou. Ale zabíjački to byl svátek rodinskej všeci sme se scházeli a večere se dělala pak se spívalo nebilo televize nebilo rádio ani eletrika³³ ani vodovod. Byli dobitki krávi koně telata prasata to všecko se napájelo ručně studně 24 m. hluboká řezalo se pleví na řezance míchalo dobitku hnůj házel podestýlalo tahala sláma topit do pece. Uhlí sme nevědě-

²⁴ *Pogače*, jak říkají (ex)vojvodovské hospodyně, „jsou všelijaké“; jejich základ tvořilo těsto s rozemletými škvarky („to těsto bylo vyválené ve škvarkách“); výsledný produkt pak mohl být upraven jak naslano, tak i nasladko.

²⁵ Tj. dýně. K problematice českého slova „turek“ viz: KUZMOVA, M.: *Za tucíte i tikvite (ili po vāprosā za motivacijata na edno češko ustojčivo sravnenie)*. In: JOVOVA-DIMITROVA, S. – MAJCHRAKOVA, L. (eds.): *Po pātja kām poznanieto*. Sofia 2006, s. 98–104.

²⁶ Tj. trojnožka.

²⁷ *Sarma* (jedn. č.) – závitky ze zelných nebo révových listů plněný masem a rýží; tradiční bulharské (resp. balkánské) jídlo.

²⁸ Později připsáno: „i holubi mladé“.

²⁹ Lev – bulharská měna.

³⁰ Výkup vajec byl dalším způsobem, jak přijít k peněžní hotovosti. Každý večer obcházeli obec *jajčari* (*jajčar* – bulharsky „obchodník s vejci“), kteří vejce vykupovali, aby je posléze, když se jich nashromáždil dostatek, odvezli na prodej do Orjachova. *Jajčari* byli obvykle dva až tři, přičemž se jednalo o doplňkový způsob obživy netěšící se obecně nijak vysoké prestiži. V pozdním vojvodovském období byli *jajčary* Józsa Hružú, Štěpán Hružú a Petr Kňourků.

³¹ *Madžun* – bulharský sirup. Okrájená cukrová třtina, kterou si vojvodovčané sami pěstovali, se vozila do sousední obce Krušovica, kde se z ní vařením a přesováním získával výsledný sirup, který se ve Vojvodově používal jako sladidlo.

³² *Varhanki* – tj. malou harmoniku.

³³ Elektrický proud by do Vojvodova zaveden až v roce 1947.

li ani jak vipadá. Dralo se péří dodyrki se dělali to bylo děcká radost a mikuláše se prováděli slavně. Drtili kukuřici prasatum.

(82)³⁴ Já celé dětství i mládí sem chodila hrát loutki. V sobotu odpoledne pro děti večer pro dospělé a vždy bylo plno lidí. Ale ráda sem chodila i do kostela do nedělní školi zlatý tekst sme měli každou neděli. Strejček Bedřich a Venouš Hruza nás učili do dnes je mám ráda a mám je v úctě. Jako děvče doma sem měla překrásné mládí. Poslouchala sem naši a pracovala sem a oni zato mě odměňovali. Koupili mi všechno co druzí děvčata neměli sloužit sem nemusela ale já sem si toho moc vážila všade mi dovolili ale já je nesklamala v čas kteří mi určili sem zachovávala. Jen jedno při mě bylo špatné až dnes si to uvědomuji byla sem namyšlená. Asi pro to že měli chlapci o mě zájem a já si troufla. Děkuji Bohu že sem nepadla do hříchu kterého sem se bála jak čert kříže. Vdávala sem se v 18 letech a to sem hodně přemýšlela který to má být ten praví. Bohu díky dal se ten život prožívat i s jeho výhody a nevýhody mislím už jako vdaná. Za svobodna sem měla ráda každé políčko na kterém sem měla řádky spočítané z paměti 150 hekt. polovic pšenice polovic kukuřice na každém poli kolik krstáču³⁵ pšenice stálo to vše sem vedla v paměti. Dyž se sekávalo pobříšla se dělali ráno časně za rosi to vše mi je i tej milé. I když opánki mačkali uschli 30% nad nulou a osiny píchali na nohou eště dnes sliším cvrčky cvrkat dyž sme šli žnout tuluzinu³⁶ v září ve 4 hod. předednem dyž byla rosa jinak by se odolili lystí na kukuřici která byla jediné krmivo pro krávi a ovce stébba na topení. a to byl podzim. kád³⁷ zelí se nakiselilo máku sme měli dýně na štrudle byli povidla chebdinky³⁸ madžun syr sádla vždy dosita³⁹ zabíjeli sme 2-3 prasata a tak sme žili překrásnej život. Chodilo se na spěvi na modlitebnou v neděli do schromáždění žádnej v neděli nepracoval. Vánoce pomlaska svatodušní svátky sme moc světili spěvi a básně sme měli a na Vánoce a nový rok sme chodili zpívat pod okny buď zbor mladých neb zbor starších čtverhlasně. Moc sme uměli zpívat. Cvičil nás p. Popov⁴⁰ byl zpěvák. Na hoře⁴¹ ve schro-

³⁴ Celou stranu 81 zabírá následující nápis (lomítka označují začátky, resp. konce řádek): „Bába Karbulova Stárkova / žila s tátou necelých 11 let v dobrém / manželském vstahu a rostonala se a / za 5 neděl zemřela 10. XI. 1974 roku / mám krásné vzpomínky na ní / Pokoj prachu její. (podtržení v originále – MJ).

³⁵ Krstáč – mandel, panák; z bulharského *kržstec*.

³⁶ Tuluzina – stonek kukuřice (srbochorvatsky a regionálně bulharsky).

³⁷ Později dopsáno: „sud“.

³⁸ *Chebďinky* – plody bezu chebdí (*Sambucus ebulus*). Z chebdinek se vařením získávala ceněný hustý sirup, používaný jako součást řady pokrmů (placek, pogáčků etc.) a považovaný za vynikající lék na potíže dýchacího traktu.

³⁹ „My jsme věřili sádlu“ říkají staří vojvodovčané. Důsledkem faktu, že ve Vojvodově se smažilo převážně na sádle bylo, že se pěstovalo poměrně málo slunečnice („tak půl měřice“), z níž se lisoval olej. Olej se pak používal do salátů a na smažení koblih a *smaženice* (sladké těsto s náplní ořechovou, makovou, povídlou ad.).

⁴⁰ Bulhar Simeon Popov byl od r. 1937 metodistickým kazatelem ve Vojvodovu. Po odchodu Čechů byl komunisty obviněn z proamerické špionáže a uvězněn. Po svém propuštění r. 1954 se nesměl vrátit do Vojvodova, a tak odešel do Šumenu, avšak pastorační činnost mu byla povolena až roku 1960.

⁴¹ Od dvacátých minulého století bylo Vojvodovo rozštěpeno na dva tábory: darbistický a metodistický, přičemž konfesní rozpor následovala stavba samostatného darbistického kostela. Od té doby byl vzhledem ke své poloze darbistický kostel nazýván „horní“ a metodistický kontrastně „dolní“. K problematice náboženského rozkolu

máždění st. Franta Dobiáš samouk ale zpíval perfektně čtverhlasně. To byla naše zábava a rádi sme chodili na zpěv. Mládež v létě chodívala do lesa tam sme se scházeli i z mládeží z Krušovice s bulharskou. Měli jsme známé. A tak to byl ten překrásnej čas mého dětství a mládí

psala B. Čížková na památku dětem

ve Vojvodově viz: PENČEV, V.: *Tempus edax rerum aneb O minulosti a současnosti vojvodovských Čechů*. In: JAKOUBEK, M. – NEŠPOR, Z. – HIRT, T. (eds.): c. d., s. 90–105; NEŠPOR, Z. R. – HORNOFOVÁ, M. – JAKOUBEK M.: *Čeští nekatolíci v Rumunském Banátu a v Bulharsku III. Část třetí – Vojvodovo, obec denomináčního typu*. Lidé města 2001, č. 5, s. 62–86.

Summary

A VIEW FROM THE OTHER SIDE OF HISTORY (THE MEMOIRS OF BARBORA ČÍŽOVÁ)

Marek Jakoubek

The edition “A View from the other Side of History” consists of commented transliteration of (the selected parts of) the manuscript of memoirs of Barbora Čížková – a former inhabitant of the only Czech village in Bulgaria: Vojvodovo. The time span of the memoirs covers the period ranging from the foundation of Vojvodovo (1900) to years following the migration to the Czechoslovakia after WWII. A great variety of topics is presented in the memoirs, e.g. the life of the Czechs in Vojvodovo, the migration to the Czechoslovakia, family relations and many others. The short introductory note about the history of Vojvodovo and its Czech inhabitants and about the author of the manuscript – Barbora Čížková, is supplemented.

Obrazová příloha

▲ (1) Křest ve Vojvodově, 1930
(ve vlastnictví B. Čížkové)

◀ (2) Barbora Čížková roz. Karbulová
za svobodna (ve vlastnictví B. Čížkové)

▲ (3) Na vojvodovské ulici
(ve vlastnictví L. Faboukové)

▲ (4) „Tuk počiva Petar Matej Filip s. Vojvodovo Na
18. I. 1948 g.“ (zde odpočívá Petr Matěj Filip r. 1948,
ve vlastnictví B. Čížkové)

▲ (5) Vojvodovo - práce na poli
(ve vlastnictví manželů Dobiášových, Březi)

▲ (6) Vojvodovská vlaková stanice (ve vlastnictví manželů Kovaříkových)

▲ (7) „Táta dyž se křtil v 1927 roce“
(ve vlastnictví B. Čížkové)

◄ (8) Na vojvodovské ulici - dívky při sbírání nádobí na svatbu (ve vlastnictví L. Faboukové)

NĚMECKÁ MENŠINA V ČESKÉM VEŘEJNÉM MÍNĚNÍ¹ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE Několik poznámek k etnickému klimatu v postevropském Čase²

Blanka Soukupová

SOUKUPOVÁ, Blanka: *The German Minority in the Czech Public Opinion after World War II. A few notes about the ethnic climate in post-European times*

The text analyzes the opinions, positions and behaviour of the Czech public preceding and accompanying the displacement of the Czech Germans after World War II. Immediately after the war, still in a climate of optimism and great national unity, in a climate of illusion about the possibilities of unification of the democratic West and the socialist East, the Czech public succumbed to a further illusion: belief in the fact that the displacement would insure calm within the state. Generally, the displacement was explained as necessary because of disloyal behaviour of the Czech-German minority in the state. Nevertheless, the displacement was also backed by historical arguments: the Communists explained it as redress for Bilá Hora. In leftist rhetoric the term “fifth column” also appeared – a label for the extreme disloyalty of the Czech Germans. German stereotypes from the times of the Czech National Revival were also activated. Nevertheless, in connection with party-power structuralization of Czech society there also appeared the first critical opinions of the reality of the dislocation. Only a few critics of the displacement from the ranks of the democratic public pointed to the dismal conditions in the borderlands, the economic loss caused by the departure of the best experts and the non-use of assimilation potential of the Czech nation, and the unsolved question of mixed marriages. The vast majority of the Czech public, however, accepted the ethnic homogeneity of the state as necessary and as a historic gift.

¹ Veřejnost byla pro účely této studie definována jako soubor veřejně pronesených nebo uveřejněných názorů a soudů. Částečně se dotýkám i názorů širších vrstev obyvatelstva, pokud byly ve své době zaznamenány.

² Text byl vypracován v rámci řešení Výzkumného záměru UK v Praze, FHS *Antropologie komunikace a lidské adaptace* (MSM 0021620843).

Keywords:

Eviction – transfer – German minority – Czech public – borderland

Contact:

Univerzita Karlova v Praze, Česká republika; 6446@mail.fhs.cuni.cz

Motto: „...vláda se zavazuje zbavit republiku všech nevhodných Němců a Maďarů...“³

„Lidé se odvažují čehosi nového, kladou nadějný počátek, ale pak jejich pokus ztroskotá,“⁴ tak začíná jedna z úvah důsledně interdisciplinárního sborníku textů historika Bedřicha W. Loewensteina. V dramatických středoevropských a českých dějinách 20. století se iluze zelené louky, na níž bude zbudován spravedlivý hodnotový řád a zajištěn věčný mír (zpravidla s naléhavým dodatkem pro naši budoucnost, pro naše děti), navozovala opakovaně po každé zásadní politicko-společenské změně. Takovýto staronový nebo novostaráy příběh se objevil i v poválečném Československu, kde dostal označení *národní a sociální revoluce*.⁵ I v tomto případě sen o zcela novém začátku vycházel z ireálné myšlenky, že se obnovené vítězné Československo může vyvázat z dozvuků, které přináší konec každé války, z jisté destabilizace poměrů, z hospodářsko-sociálního propadu, z všestranných nejistot, z demoralizace společnosti a ze zhoršení každodenních mezilidských vztahů (ze zhrubnutí společnosti).⁶ Zárodek nového života, tzv. *tančící bod*,⁷ byl ovšem v trvajícím postevropském čase, v Evropě zbavené tradic a principů evropanství,⁸ velmi brzy zadupán do země.

V prvních poválečných měsících však panovala v české společnosti velká radost z národní záchrany a obrovský optimismus provázený (a zpětně posilovaný) značnou názorovou jednotou v otázce vysídlení Němců a Maďarů a vytvoření národního státu, v otázce pozemkové reformy a znárodnění.⁹ Panoval také všeobecný vděk a téměř všeobecné sympatie

³ LAUŠMAN, B.: *Za práva lidu*. Právo lidu 48/1945, č. 1 z 12. 5. 1945, s. 1.

⁴ LOEWENSTEIN, B. W.: *Starý příběh. Masová psychologie a teorie nacionalismu*. In: LOEWENSTEIN, B. W.: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno 1997, s. 133.

⁵ -us.: *Masaryk a dnešek*. Národní osvobození XVII, č. 6, 8. 1. 1946, s. 3.

⁶ Varování českých demokratických novinářů zaznívalo především jako reakce na kruté chování českých policejních sborů vůči německé menšině (před tzv. gestapismem). CHÁB, V.: *Gestapismus*. Tamtéž, č. 20, 24. 1. 1946, s. 1.

⁷ Mýtus o tančícím bodu vnesl do českého veřejného mínění Jan Slavík, středoškolský profesor, ředitel Slovanského archivu v Praze, publicista. Nová Evropa měla být postavena na spolupráci Západu a Východu – slovanské jednotě pod ruským vedením. SLAVÍK, J.: *Tančící bod nové Evropy*. Tamtéž, č. 1, 1. 1. 1946, s. 1.

⁸ Těchto tradic a principů se začala Evropa zříkat s nástupem hitlerismu. Proces ztráty evropanství byl dovršen, jak napsala filozofka Jaroslava Pešková, akceptováním polarizace Východ – Západ v polovině 20. století. PEŠKOVÁ, J.: *Role vědomí v dějinách*. Praha 1998, s. 72.

⁹ KALINOVÁ, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. In: *Česká společnost po roce 1945*, sv. 1. Praha 2004, s. 85.

vůči Sovětskému svazu a Rudé armádě. Tyto takřka celospolečenské nálady podchytili nejcitlivěji komunisté, kteří z nich dokázali udělat jedinečný mocenskopolitický nástroj.¹⁰ Jejich vysoce autoritativní vůdčové opakovaně veřejně deklarovali, že záchrana českého národa a obnovení Československé republiky byly dílem komunistického Sovětského svazu a jeho vojenské síly.¹¹ Ani předváleční českoslovenští demokraté, včetně prezidenta Edvarda Beneše,¹² ovšem nepochybovali o tom, že se Evropa dostala pod výrazný vliv Sovětského svazu, věřili však v možnost rovnováhy mezi demokratickým Západem a socialistickým Východem, ve sblížení západních demokracií a sovětského Ruska.¹³ „*Veliké západní demokracie přiblížily se k sovětskému Rusku,*“ psal Jan Slavík v deníku *Národní osvobození* šéfredaktora Lva Sychravy a odpovědného redaktora Václava Chába, v deníku vydávaném Československou obcí legionářskou.¹⁴ Někteří z československých demokratů pak podleli iluzi o osobité československé cestě pod vedením Sovětského svazu. Ferdinand Peroutka, šéfredaktor poválečného týdeníku *Dnešek* a prvorepublikové *Přítomnosti*, názorově sblížené s Hradem, symbol československé demokratické žurnalistiky, charakterizoval v březnu 1946 sovětské Rusko jako nejmocnější evropský stát, který zastínil i Anglii. *Novou epochu dějin*, kterou podle něho začala druhá světová válka, vnímal jako důsledek politické prohry kapitalismu i jako důsledek velkého válečného vítězství Sovětského svazu a nutnosti hospodářské výstavby země. Naopak francouzský politický vliv se propadl. Samotné Československo se podle Peroutky změnilo na socialistický stát s depresiemi obtížných začátků. Hvězdnou historickou hodinu socialistického Ruska, do níž nikdy nedospělo Rusko carské, však nehodnotil jako tragédii: podle něho totiž socialismus v sobě zahrnoval dvě možnosti. Mohl proměnit Československo na policejní stát a lidi na průměrné občany bez vůle, bez možnosti vyniknout, naplněné vzájemnou nevráživostí, nebo mohl otevřít společnosti cestu k vrcholným výkonům. Uzavření se druhé alternativě, vítězství zájvosti nad tvořivostí, k němuž faktický vývoj směřoval (podle *Dnešku* to naznačil i proces s válečným zločincem K. H. Frankem, respektive nebezpečí ovlivňování nezávislého soudnictví),¹⁵ by ovšem podle Peroutky znamenalo obehnat socialistické Československo hermeticky uzavřenou zdí. Lidé mohou uznat nepotřebnost svobody, ale pouze

¹⁰ K heslům, která užívali komunisté, srovnej souhrnně KALINOVÁ, L.: c. d., s. 96.

¹¹ „*Bez Sovětského svazu, bez Rudé armády, bez Stalina, nebylo by svobody národa ani republiky,*“ zaznělo v rezoluci pražské KSČ na aktivu konaném již dva dny po osvobození. *Lid je zdrojem veškeré moci.* Rudé právo 7/1945, 13. 5. 1945, s. 1. „*Bez ní by nebylo nás, Evropy, bez ní by nebylo evropské civilizace,*“ zdůraznil Zdeněk Nejedlý, univerzitní profesor, komunistický ministr školství a osvěty, na adresu sovětské armády 12. května 1945, ve výroční den smrti Bedřicha Smetany. *V duchu Bedřicha Smetany.* Rudé právo 7/1945, 13. 5. 1945, s. 1; *Vývrhelové zaplatí strašnou pokutu.* Právo lidu 48/1945, č. 2, 13. 5. 1945, s. 1.

¹² Aby zajistil Beneš státní suverenitu Československa, přistoupil na spojení se Sovětským svazem. KAPLAN, K.: *Československo v letech 1945-1948.* Praha 1991, s. 7. K zahraničněpolitické orientaci Československa srov. i KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945-1948.* Praha 1990, s. 6-13.

¹³ Souhrnně k vývoji Benešovy politiky vůči Rusku KALINOVÁ, L.: c. d., s. 27-30, 41.

¹⁴ SLAVÍK, J.: c. d.

¹⁵ er (pravděpodobně Bohumír Šembera, redaktor Lidové demokracie): *K. H. Frank stojí před námi.* Dnešek I, č. 3, 3. 4. 1946, s. 13. Řadu kritických postřehů k poválečné společenské situaci přinášely i *Obzory a Vývoj*, periodika Československé strany lidové.

za cenu rozsáhlých represí.¹⁶ Pro řadu demokratů však bylo matoucí i to, že se českoslovenští komunisté, podle Peroutky známí svou neschopností ke koalici a k diskusi, vpředvečer svých vítězných voleb v květnu 1946 z taktických důvodů představovali jako státotvorná strana, která si uvědomuje svou klíčovou odpovědnost za další československý vývoj.¹⁷

Nejdůležitějším rysem nového českého života se mělo stát organizované plošné vystěhování, odsun většiny českých Němců, v českém veřejném mínění hodnocený jako návrat Němců do jejich vlasti. Ve své podstatě šlo však o akt protievropský. Ovšem myšlenka, že je německé centrum za hranicemi, zatímco Češi mají pro své národní vyžití pouze teritorium českých zemí, zakotvila ve většinovém českém myšlení již v poslední třetině 19. století.¹⁸ Stanovisko k odsunu musely vyjádřit veřejně všechny významné osobnosti této doby. Prezident Edvard Beneš hovořil 17. května 1945 na Staroměstském náměstí v Praze o nekompromisním *vylikvidování* českých Němců v zájmu státu, respektive o *odgermanizování* českého života (vlasti, kultury, hospodářství, politiky) a vytvoření jednotného národního státu.¹⁹ 15. června 1945 v Plzni použil neméně výmluvný obrat *vyčištění republiky od zrádných elementů*.²⁰ Prokop Drtina, národněsociální ministr, na mírové manifestaci své strany v Lucerně v květnu 1945 charakterizoval, ještě pod vlivem německých krutostí během pražského povstání a znepokojujících zpráv o brutalitě Němců v osvobozeném pohraničí,²¹ „*vyčištění republiky od Němců*“ jako „*příkaz chvíle pro každého a dějinný úkol naší generace*.“²² Dále aktivizoval stereotyp Němců jako kolonistů a cizinců, stereotyp pocházející z devadesátých let 19. století: „*Němci jsou ... cizozemci, přivandrovalci a kolonisti, jak konstatoval sám prezident Masaryk, když se vracel jako vítěz po minulé válce. Kolonisace německá do českých zemí trvala vlastně celých tisíc let nepřetržitě a často byla násilná. Přesto však Němci u nás usídlení nikdy s námi nesrostli, vždy byli cizím vředem na našem těle. Projevilo se to znovu v jejich henleinovském protičeském šílení v minulém desetiletí. Ať si tedy jdou tam, kam je srdce táhne a kam jít sami chtěli: Heim in 's Reich! ... musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned ... Každý*

¹⁶ PEROUTKA, F.: *Když spáť procitne...* Dnešek I, č. 1, 27. 3. 1946, s. 1–2.

¹⁷ PEROUTKA, F.: *Hlavní úkol naší politiky*. Tamtéž, č. 4 18. 4. 1946, s. 49. Obdobný názor vyslovil v Dnešku i Josef Hudec, sociálnědemokratický politik a poslanec, redaktor Práva lidu. HUDEC, J.: *Povolební mediace*. Tamtéž, č. 11, 6. 6. 1946, s. 161.

¹⁸ K myšlence Němců jako kolonistů a Čechů jako „*domorodého*“ národa v mladočeské propagandě srov. SOUTKOVÁ, B.: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000, s. 17.

¹⁹ *Zůstaneme věrni svým tradicím*. Večerní Rudé právo, č. 4, 17. 5. 1945, s. 1; *Věřím ve velikou a tak toužebně a vlastenecky připravovanou všeobecnou národní obnovu*. Právo lidu 48, č. 6, 17. 5. 1945, s. 2. 12. května 1945 pronesl Beneš protiněmecký projev v Brně. Německý národ v něm označil za velikou lidskou nestvůru. DLE STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991, s. 58 (zde a na s. 59 i další časové protiněmecké projevy).

²⁰ *Pracující Plzeň vítá presidenta republiky*. Práce I, č. 35, 16. 6. 1945, s. 1. V obdobném duchu se nesl i prezidentův projev v Táboře. *Republiku musíme odgermanizovat*. Lidová demokracie I, č. 33, 17. 6. 1945, s. 1.

²¹ Např. národněsociální Svobodné slovo přineslo informaci o možném zatopení dolů v severočeské hnědouhelné pánvi. -jbr.-: *Československá armáda do pohraničí*. Svobodné slovo I, č. 6, 18. 5. 1945, s. 2.

²² *Demokracie zajistí věčnost národa*. Tamtéž, č. 6, 18. 5. 1945, s. 1.

z nás musí pomoci v čištění vlasti.²³ Jan Slavík popsal odsun v legionářském *Národním osvobození* v lednu 1946 jako velikou etnografickou revoluci, která byla důsledkem porážky krajně nebezpečného útočníka.²⁴ Odjezd prvního vlaku s bývalými německými spoluobčany 25. ledna 1946 byl proto *Národním osvobozením* označen za „historický den v dějinách českého národa.“²⁵ Národohospodář Jiří Hejda charakterizoval odsun v dubnu 1946 jako velký *dar roku 1945*, dar, který položil českému národu do rukou osud, dílo, jež nemá historickou paralelu. Nejvýznamnější poválečný český čin byl podle něj předpokladem pro bezpečnost budoucích českých generací.²⁶

V českém veřejném mínění a v české společnosti panoval tedy prakticky obecný souhlas s tím, že Češi byli k odsunu dohnáni, respektive že se jedná o preventivní opatření proti novému německému útoku. Československá strana lidová pojmenovala příčiny vysídlení Němců (v její terminologii *vyloučení z naší státní pospolitosti*) ve svém programovém prohlášení z poloviny roku 1945 následovně: státní zrada, povstání a vyhlazovací boj proti českému národu.²⁷ Helena Koželuhová, lidovecká poslankyně, pak na adresu Němců dodala: „...máme oprávněný důvod nepovažovat Němce za lidi.“²⁸ Takovéto myšlení se zaštiťovalo národněpolitickým mýtem českých zemí jako prastarého slovanského prostoru, který byl germanizován a nyní bude znovu osídlen slovanským živlem, a především stereotypem geneticky dané německé výbojnosti a nezničitelnosti, právě tak jako německé neschopnosti poučit se z dějin.²⁹ Komunisté pak vykládali odsun jako odčinění Bílé Hory, která měla podle národního pojetí českých dějin rozhodnout o poněmčení českého prostoru.³⁰ Strach z Německa, který se stal konstantou moderního českého myšlení, a pocit morální převahy nad německým národem zaslepoval ovšem i předválečné demokraty. Odsun, který měl probíhat od prosince 1945 do srpna 1946, byl navíc schválen v Postupimi (17. července–2.

²³ Dr. Prokop Drtina – Pavel Svatý. Tamtéž, č. 7, 18. 5. 1945, s. 2.

²⁴ SLAVÍK, J.: c. d.

²⁵ *Národní osvobození* XVII, č. 22, 26. 1. 1946, s. 1.

²⁶ HEJDA, J.: *Odsun Němců a naše výroba*. Dnešek I, č. 4, 18. 4. 1946, s. 54–57.

²⁷ *Československá strana lidová při budování nové republiky*. Lidová demokracie I, č. 27, 10. 6. 1945, s. 1.

²⁸ KOŽELUHOVÁ, H.: *První kroky*. Praha 1945, s. 28–30.

²⁹ Např. Jan Slavík v *Národním osvobození* v lednu 1946 napsal: „Jsou to staré slovanské země, ale slovanští národové nikdy nepomysleli na to, aby germanizované země Němcům odníмали výbojem. Byli k tomu dohnáni vražděným německým útokem. Jsou nuceni učinit opatření proti možnosti nového německého přepadu. Že by Němci byli děsnou pobromou navždy vyléčeni z 'víry v zakravené meče', je velmi nepravděpodobné. Národ, který na výbojně výpravě se dostal až na Volhu, nevzdá se přes noc grónských method.“ SLAVÍK, J.: c. d. Představu o údajně typických německých vlastnostech a projevech německého myšlení (nadutosti, strachu před autoritou, bezohlednosti, krutosti, výbojnosti, nereálném pohledu na dějiny a současnou společnost) pomáhala upevňovat i levicová satira a humor (zejména týdeník *Dikobraz*). – Někdy české veřejné mínění zdůrazňovalo i vliv špatné výchovy. Např. dr. František Zvěřina, redaktor Vyšehradu, psal o německých dětech odkojených mlékem Hitlerjugendu. *Proč nemůžeme s Němci žít pod jednou střechou?* Lidová demokracie I, č. 151, 10. 11. 1945, s. 2.

³⁰ Srov. např. titulky a komentáře Rudého práva k manifestaci na Bílé hoře v červnu 1945. *Odčinujeme Bílou horu*. Rudé právo, č. 45, 28. 6. 1945, s. 3; *Historická manifestace na Bílé hoře. Svobodný národ účtuje s cizáctvím*. Tamtéž, č. 47, 1. 7. 1945, s. 1; *Bílá hora odčiněna. Čtvrt milionu účastníků velké národní manifestace*. Tamtéž, č. 48, 3. 7. 1945, s. 1.

srpna 1945)³¹ a tisk informoval o jeho vysoce humánním provádění.³² „Zavazadel všude víc, než bylo dovoleno, dokonce hračky, panenky, švadleny si nesou šicí stroje, obuvník celou dílnu. Tisíc marek každému do kapsy; jídla z vlastního nákupu na sedm, z úředního přidělu na tři dny, cestou přilepšuje čs. armádní kuchyně. Zásoby dobrého uhlí, na prýčnách lze vyspávat, transport má lékařskou a sanitní četú,“ líčily *Svobodné noviny* transport z Mariánských Lázní v únoru 1946.³³ Morální oprávnění a pečeť dějinné spravedlnosti dodávaly odsunu zprávy o organizovaném hromadném vraždění Židů,³⁴ o smrtelném ohrožení českého národa během druhé světové války, o vyhlazení Lidic v červnu 1942,³⁵ svědectví přeživších koncentráčníků,³⁶ zprávy o bestiálním chování wehrmachtu,³⁷ informace o nacistických zločinech, o nichž jednal norimberský tribunál, případně materiály z archivu Konrada Henleina, vůdce sudetských Němců.³⁸ Mimořádné významné byly i zprávy zveličující činnost sítě českoněmeckých teroristických organizací v pohraničí Wehrwolf.³⁹ Jako jejich akci charakterizovalo *Svobodné*

³¹ Veřejné mínění si jednání vyložilo jako jednoznačný souhlas odsunu ze strany velmocí. Srov. např. komunistické veřejné mínění *Komunisté o rozhodnutí Velké trojice v Postupimi. Náš požadavek odsunu Němců zásadně uznán*. Tamtéž, č. 74, 3. 8. 1945, s. 1. Dále srov. odborářskou Práci. *Zbavíme se všech Němců*. Práce I, č. 75, 4. 8. 1945, s. 1. Sociálnědemokratické Právo lidu napsalo: „Postupim ... znamená, že osud Němců u nás je zpečetěn.“ *Německý militarismus a nacismus budou zničeny*. Právo lidu, č. 72, 5. 8. 1945, s. 1. Viz také UHLÍŘ, A.: *Národní stát*. Svobodné noviny I, č. 80, 26. 8. 1945, s. 1. Srov. i Lidovou demokracii. *Náš požadavek odsunu Němců zvítězil*. Lidová demokracie I, č. 71, 3. 8. 1945, s. 1. Prokop Drtina označil závěry Postupimské konference za *historické vítězství*. Svobodné slovo I, č. 73, 5. 8. 1945, s. 1. Hodnocení z pozic historiografie srov. STANĚK, T.: *Vysídlení Němců z Československa. Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa (1918–1948)*. Ostrava 1992, s. 47; týž: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*. Praha 1993, s. 8.

³² Srov. např. informaci o prvním transportu pražských Němců z internačního tábora v Modřanech. *Z Prahy odjel první transport Němců*. Národní osvobození XVII, č. 58, 9. 3. 1946, s. 1.

³³ ŠIDÁK, J.: *Odsun Němců*. Svobodné noviny II, č. 31, 6. 2. 1946, s. 2.

³⁴ Srov. např. Národní osvobození XVII, č. 3, 4. 1. 1946, s. 1.

³⁵ Právě osud Lidic vedl prezidenta Beneše k potvrzení teze o německé kolektivní vině. „Nemohu od celého tobo nekulturního zjevu lidického vraždění z června 1942 německý národ jako celek odloučit. Činím německý národ jako celek za nacism ... odpovědným,“ prohlásil Beneš v červnu 1945 na národní pouti v Lidicích. *Poutí národa do Lidic*. Rudé právo, č. 31, 12. 6. 1945, s. 1. Srov. i *Prezident dr. Beneš v Lidicích*. Právo lidu 48, č. 27, 12. 6. 1945, s. 1. Viz i *Oběti Lidic národ nikdy nezapomene*. Lidová demokracie I, č. 28, 12. 6. 1945, s. 1. *Prezident republiky nad hrobem národních mučedníků v Lidicích*. Práce I, č. 31, 12. 6. 1945, s. 1; Svobodné slovo I, č. 27, 12. 6. 1945, s. 1.

³⁶ Např. MUDr. Františka Bláhy. *Český lékař z Jihlavy generálním svědkem o koncentračních táborech*. Národní osvobození XVII, č. 6, 8. 1. 1946, s. 1.

³⁷ „Wehrmacht předčila ještě ve své zločinnosti pověstné oddíly SS,“ napsal list Národní osvobození v lednu 1946. Hbs. (Jiří Hrbas, novinář a dramaturg): *Další poučení z norimberského soudu*. Tamtéž XVII, č. 6, 8. 1. 1946, s. 3.

³⁸ *Sudetští Němci chtěli národnostní otázku řešit válkou*. Tamtéž XVIII, č. 11, 14. 1. 1947, s. 1.

³⁹ Např. Práce, list odborového hnutí, informovala v článku F. Němce, pražského novináře, na konci července 1945 o tom, že pohraniční stráž zneškodnila skladiště třaskavin. NĚMEC, F.: *Zločinná činnost nacistických vlkodlaků*. Práce I, č. 68, 27. 7. 1945, s. 2. Hladinu veřejného mínění měla rozčeřit i informace o připravovaném atentátu na komunistické ministry Klementa Gottwalda a Zdeňka Nejedlého. *Nová zločinná akce Němců*. Tamtéž I, č. 96, 30. 8. 1945, s. 2; *Němci chystali atentát na čs. ministry*. Svobodné noviny I, č. 83, 30. 8. 1945,

slovo a sociálnědemokratické *Právo lidu* i výbuch v muničním skladišti v Krásném Březnu 31. července 1945, po němž byl rozpoután masakr⁴⁰ na tamějším německém obyvatelstvu.⁴¹ Zprávy tohoto typu měly urychlit vysídlení českých Němců.⁴² Nejdůležitějším argumentem pro odsun však bylo nelояální chování německé menšiny ve třicátých letech 20. století, menšiny, která údajně zneužila prvorepublikové demokracie k přípravě odtržení pohraničí českých zemí. „*Pokusili jsme se až do r. 1938 a zejména v roce 1938 dohodnouti se s nimi (s českými Němci – poznámka BS) v duchu opravdu liberálním a opravdu lidsky. Všecky naše pokusy totálně zklamaly,*“ prohlásil Edvard Beneš po svém potvrzení ve funkci prezidenta v říjnu 1945 k prozatímnímu Národnímu shromáždění.⁴³ Zejména zásluhou KSČ se zrodil mýtus o českých Němcích jako „*avantgardě germánské imperialistické armády, ... cizáckých a zrádcích.*“⁴⁴ Stereotyp Němců jako páte kolony použil poprvé pravděpodobně generál Ludvík Svoboda na lidové manifestaci na Staroměstském náměstí v květnu 1945.⁴⁵ V červnu téhož roku mluvil o německých menšinách jako o páte koloně Josef David, náměstek předsedy vlády.⁴⁶ V srpnu 1945 se pak objevil v komunistickém deníku *Rudé právo*.⁴⁷ V poválečném

s. 2. V září 1945 psalo *Právo lidu* o dopadení 200 nebezpečných Němců. *Němci v ČSR zůstali vlkodlaky*. *Právo lidu* 48, č. 107, 16. 9. 1945, s. 1. K problému honu na wehrwolfy srov. STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*. Praha 1996, s. 138–152.

⁴⁰ K tomu STANĚK, T.: *Perzekuce*, s. 131–137; týž: *Vysídlení*, s. 43; týž: *Odsun*, s. 76–78.

⁴¹ Svobodné slovo, *Právo lidu* a *Práce* převzaly výsledky šetření komise vedené Ludvíkem Svobodou, ministrem obrany, a Václavem Noskem, ministrem vnitra. Např. kol: *Vlkodaci musí být zlikvidováni*. Svobodné slovo I, č. 71, 3. 8. 1945, s. 1–2; *Pátou kolonu vyřídíme rychle a energicky*. *Právo lidu* 48, č. 69, 2. 8. 1945, s. 1; *Katastrofa v Ústí n. L. dilem německé sabotáže*. Tamtéž, č. 71, 4. 8. 1945, s. 1; VOZKA, J.: *Ústecký zločin sabotáže. S nacistickými Němci bude neúprosně zúčtováno. S německou pátou kolonou se vypořádáme rychle a energicky*. *Práce* I, č. 72, 2. 8. 1945, s. 1. V reakci na tyto výsledky napsal Ivan Herben, šéfredaktor Svobodného slova, syn spisovatele a novináře Jana, článek *Dábel mluví německy*, v němž dospěl k názoru, že: „*Český otec, který nevychovává dítě k nenávisti vůči německé lži kultuře a nelidskosti, je nejen špatný vlastenec, ale také špatný táta.*“ Svobodné slovo I, č. 96, 2. 9. 1946, s. 1.

⁴² Srov. např. stať J. Vaňka, od roku 1921 redaktora a v letech 1945–1948 šéfredaktora *Práva lidu*. VANĚK, J.: *Poučení z Ústí nad Labem*. *Právo lidu* 48, č. 69, 2. 8. 1945, s. 1. „... *činnost werwolfů bude zlikvidována jen tím, když vystěhujeme všechny Němce,*“ psala *Práce* po ústeckých událostech. *Velitel werwolfů vypovídá. Všichni Němci v úloze vlkodlaků*. *Práce* I, č. 77, 7. 8. 1945, s. 1.

⁴³ *Poselství presidenta republiky k prozatímnímu Národnímu shromáždění*. Tamtéž 48, č. 143, 29. 10. 1945, s. 1. Dále viz *Velké mravní a politické dostiučinění*. Svobodné noviny I, č. 134, 29. 10. 1945, s. 1.

⁴⁴ Obrat *avantgarda germánské imperialistické armády* použil Vlado Clementis, státní tajemník ministerstva zahraničních věcí, v červnu 1945 v rozhlasovém projevu. *Nedáme se ničím odvrátit od energického řešení otázky Němců a Maďarů*. *Rudé právo*, č. 33, 14. 6. 1945, s. 1. (Podle Svobodného slova vyslovil i termín pátá kolona. Svobodné slovo I, č. 29, 14. 6. 1945, s. 1.) Dále srov. i *Pátá kolona z Československa musí pryč*. Svobodné noviny I, č. 20, 14. 6. 1945, s. 2. Clementis zdůraznil tisíciletou českou zkušenost s „*germánským imperialismem*“, respektive hlavní segmenty německé viny: Mnichov, masakr studentů, Lidice, cílené vraždění české elity. „*Přáda cizáků a zrádců do rukou českého lidu,*“ psalo *Rudé právo* v červnu 1945. *Rudé právo*, č. 40, 22. 6. 1945, s. 1.

⁴⁵ *Hold národa padlým hrdinům*. *Právo lidu* 48, č. 3, 14. 5. 1945, s. 2.

⁴⁶ st- (Josef Strnad, ředitel Slovenské knihovny v Praze, publicista): *Význam dekretu o konfiskaci půdy*. Svobodné noviny I, č. 30, 26. 6. 1945, s. 2.

programu akčního výboru sociálnědemokratické strany byli čeští Němci charakterizováni jako *předvoj německé reakce a nacismu*.⁴⁸ O *vyčištění republiky od páté kolony* hovořil také prezident Beneš 16. června 1945 v Táboře.⁴⁹

„*Nejde tu o pomstu, ale o přísnou a tvrdou spravedlnost,*“ prohlásil v květnu 1945 v poslanecké sněmovně Václav Nosek, komunistický ministr vnitra, k vysídlení českých Němců.⁵⁰ Zdeněk Novák, komunistický publicista, jeden z komunistických vězňů v Buchenwaldu, pak se zadostiučiněním sledoval vznik internačních táborů pro české Němce: „*Jak je to dlouho, kdy jsme my seděli bezmocně za ostnatým drátem... A dnes – jedeme domů a koncentrační tábory se plní Němci.*“⁵¹ K požadavku odsunu se přihlásili také představitelé evangelické⁵² a katolické církve, včetně kardinála Josefa Berana.⁵³ Úsilí generálního vikáře biskupské konzistoře v Litoměřicích o vyjmutí německých katolických kněží z odsunu se tak setkalo s odmítnutím ve vlastních řadách.⁵⁴ Reprezentace národní československé církve husitské se pak přihlásila ke svému aktivnímu podílu na současném vývoji.⁵⁵ Paralelně se však také dožadovala majetku po českoněmecké evangelické církvi.⁵⁶

Nejsilnější politickou silou se bezprostředně po válce stala Komunistická strana Československa.⁵⁷ Komunisté, kteří nezastírali, že k vyhánění Němců docházelo již bezprostřed-

⁴⁷ Šlo o reakci na události v Ústí nad Labem. *Vypořádáme se s pátou kolonou!* Rudé právo, č. 73 z 2. 8. 1945, s. 1. – Svobodné slovo stejný termín používalo prokazatelně již v červnu 1945.

⁴⁸ FOUSTKA, R. N. (Radim Neumann): *Čs. sociální demokracie a Němci a Maďaři*. Právo lidu 48, č. 19, 2. 6. 1945, s. 2.

⁴⁹ Beneš připomínal i své marné pokusy o národnostní smír s Němci před Mnichovem. Tamtéž, č. 32, 17. 6. 1945, s. 2.

⁵⁰ *Ministr vnitra s. V. Nosek v poslanecké sněmovně*. Večerní Rudé právo, č. 6, 19. 5. 1945, s. 1. *Republiku nutno očistit od Němců, Maďarů a kolaborantů*. Právo lidu 48, č. 8, 19. 5. 1945, s. 1.

⁵¹ NOVÁK, Z.: *Po šesti letech do nového života. Cesta z Buchenwaldu do Prahy*. Večerní Rudé právo, č. 9, 24. 5. 1945, s. 1.

⁵² Přesto však na konci roku 1945 souhlasilo vedení Českobratrské církve evangelické s tím, že Němci mohou vstoupit do českých sborů. STANĚK, T.: *Odsun*, s. 335. Podle *Naší doby, revue pro vědu, umění a život sociální*, majitele a vydavatele Jana Laichtera a redaktora Josefa Macka, se jednalo o 15 až 25 000 německých evangeliků, kteří by vytvořili asi 5 % členstva evangelických sborů a kazatelských stanic. Českoněmečtí evangelici zdůvodnili svou žádost o přijetí tou skutečností, že do roku 1918 tvořili s českými evangelíky jeden celek. Dále se odvolali na Komenského Jednotu bratrskou. Synos si byl vědom toho, že přijetí českých Němců je velmi nepopulární, přesto vydal následující usnesení: „*Jest dojísta lépe začleniti německé evangeléky do církve české než nechati je tvořiti vlastní církev nebo zrušiti ji a nechati její členy sobě samým bez jakéhokoliv vlivu z české strany na jejich náboženský život.*“ Své rozhodnutí objasnil lojalitou ke státu. N.: *Po světě církevním a náboženském*. Naše doba 1946/duben.

⁵³ Tamtéž, s. 85–86.

⁵⁴ TENNER, Š.: *Němečtí kněží zůstanou u nás?* Národní osvobození XVII, č. 8, 10. 1. 1946, s. 5.

⁵⁵ CHÁB, V.: *Poselství, které se nevěšlo*. Tamtéž, č. 15 z 18. 1. 1946, s. 1.

⁵⁶ chb. (CHÁB, V.): *Pastýřský list biskupa čs. církve v Praze*. Tamtéž, č. 158, 13. 7. 1946, s. 3.

⁵⁷ V únoru 1946 bylo 46 % předsedů národních výborů členy strany. Dále získali komunisté dvě křesla místo předsedů a pět klíčových ministerstev. RATAJ, J.: *KSČ a Československo I. (1945–1960)*. Praha 2003, s. 10, s. 20.

ně po válce (Zdeněk Nejedlý v rozhlasovém projevu 3. února 1946),⁵⁸ pak vytvářeli mínění, že aktem, který otevřeně nazývali „čištění“, případně *vysídlení*, *transfer*, je završena „*husitská revoluce*“. České reformační hnutí se svým bytostně evropským rozměrem – úsilím o zvnitřnění, zkvalitnění víry – tak bylo – opět paradoxně – využito k popření principu evropanství. Zdeněk Nejedlý ve svém razantním rozhlasovém projevu 3. února 1946 aktivizoval výrok Mistra Jana Husa: „*Spíše hada na řadrech zabřeješ, než Němec bude dobře smýšlet s Čechy.*“⁵⁹ Obdobně rozhodné výroky však zazněly i na prvním sjezdu vojáků zahraničního odboje.⁶⁰ Václav Nosek oživil na podzim 1946, po ukončení vysídlení většiny českých Němců (k 1. 11. bylo podle Národního osvobození vystěhováno 2 170 598 osob),⁶¹ v projevu na půdě Národního shromáždění tezi Františka Palackého, tvůrce české národní historiografie, o českých dějinách jako nepřetržité obraně proti německému tlaku.⁶² Schválení Benešových dekretů bylo v Národním osvobození komentováno jako uzákonění výsledků národní revoluce.⁶³

To, že jde o tančící bod, o rok Jedna, si ovšem české veřejné mínění jenom namlouvalo: ve skutečnosti v syrové poválečné době vyvěřely na povrch všechny negativní české stereotypy o Němcích známé již z druhé poloviny 19. století: stereotypy o německé drzosti, panovačnosti, předstírané statečnosti,⁶⁴ německé výbojnosti směrem na Východ. Česká strategie soužití s Němci za první republiky, vyjádřená myšlenkou jsme na sebe vzájemně osudem odkázáni, byla zaměněna za strategii třetí republiky: nechceme s nimi žít a máme na to právo. V polovině roku 1946 Jan Masaryk, ministr zahraničních věcí, na pařížské konferenci konstatoval, že se menšinové smlouvy propadly do historie.⁶⁵ Československá idea národního státu tedy bezesporu neodporovala politice světových demokratických velmocí.⁶⁶ Pokud se objevil lidský soucit s Němci opouštějícími rodný dům, byl v drtivé většině případů přehlušen veřejnými deklaracemi, že je uskutečňován vyšší český a světový zájem, že jde o revoluci proti příslušníkům národa kolektivně odpovědného za válku a fašismus, krutého již v dětství. „*Rozvrátili dům, kde byli hosty, vybijeli hospodáře. A proto se náš národ dnes brání a odmítá spolupříteli s těmi, kteří po staletí žili z našich mozolů, zneužívali každé politické situace proti nám a vraždili naše ženy, děti a muže. Nechceme, aby u nás znovu vyvstalo pařeníště zrady, aby přišli noví Henleinové a Frankové,*“ konstatoval František Dvořák, zástupce šéfredaktora

⁵⁸ *Historický význam odsunu Němců*. Národní osvobození XVII, č. 30, 5. 2. 1946, s. 2.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Dle *Programové prohlášení*. Tamtéž, č. 60, 12. 3. 1946, s. 1.

⁶¹ *Aby se Němci již nikdy nemohli vrátit*. Tamtéž, č. 291, 19. 12. 1946, s. 1.

⁶² NOSEK, V.: *Dokončujeme odsun Němců*. Tamtéž, č. 246, 25. 10. 1946, s. 1 (z projevu prezidenta Beneše 17. 12. 1946 k členům úřadu pro odsun).

⁶³ Tamtéž, č. 51, 1. 3. 1946, s. 2. – Vyhánění Němců těsně po válce charakterizovalo Národní osvobození jako „*spontánní akci našeho lidu*“. HŘIVNA, K.: *Odsun Němců se blíží ke konci*. Tamtéž, č. 225, 1. 10. 1946, s. 3.

⁶⁴ SOUKUPOVÁ, B.: c. d., s. 33, 50–51, 108.

⁶⁵ Dle Národní osvobození XVII, č. 176, 4. 8. 1946.

⁶⁶ Politolog Jan Rataj uvedl, že ochrana národnostních menšin nebyla zahrnuta ani do Všeobecné deklarace lidských práv schválené valným shromážděním OSN (1948). RATAJ, J.: c. d., s. 26.

⁶⁷ Srov. např. SYCHRAVA, L.: *O tom našem barbarství*. Národní osvobození XVII, č. 26, 31. 1. 1946, s. 1.

Práce, bezprostředně po ústeckých událostech 31. července 1945.⁶⁸ V těchto intencích byly vnímány v českém veřejném mínění také anglosaské hlasy proti odsunu⁶⁹ a usnesení Světové konference protestantských církví, která zavrhl odsun jako urážku křesťanského svědomí.⁷⁰ Jan Loewenbach pak na stránkách *Dnešku* odbyl v květnu 1946 americké kritiky nehumanosti odsunu jako výtky *falešných humanitářů*.⁷¹ Pozornost byla věnována i německým osobnostem (Thomas Mann, Karel Kreibich), které s tzv. odsunem vyslovily souhlas.⁷² Pravděpodobně nejzajímavější byl v této souvislosti Kreibichův článek *Konec sudetského německví* otištěný v komunistické *Tvorbě*, týdeníku pro kulturu a politiku, řízeném Stanislavem Kostkou Neumannem, v srpnu 1945. Již v úvodních větách vystoupil Kreibich, rodák ze Cvikova (1883), komunistický publicista, spoluzakladatel Komunistické strany Československa, poslanec a senátor, s požadavkem likvidace sudetoněmecké politiky a německé menšiny. Německé menšiny podle něho selhaly; stupeň jejich loajality stoupal s autoritativností režimu. Za Rakouska a Rakouska-Uherska nedokázali Němci (včetně sociálních demokratů) přistoupit na princip národnostní rovnoprávnosti. Požadavek úplného sebeurčení obhajovali až po rozpadu monarchií. Za první republiky ve své neloajální politice pokračovali. Zatímco v Německu dostal Adolf Hitler většinu hlasů, až když byl u moci, v Československu obdržel většinu již v roce 1935. Jako pokračování Henleinovy politiky hodnotil Kreibich konkurenční politiku Wenzela Jaksche, českoněmeckého sociálnědemokratického politika, v britské emigraci. V závěru se Kreibich postavil za požadavek občanství pouze pro tzv. československé vlastence, kteří uznají většinový požadavek slovanského charakteru státu. Němci měli podle něho projít procesem převýchovy, aby se zbavili představy, že jsou národem vyšší rasy. Česká trpělivost se podle Kreibicha již vyčerpala Mnichovem. Němci měli proto přijmout svůj krutý osud, aby se zabezpečilo obnovení demokracie a humanity. „*Není pochyby, že tento transfer Němců z republiky znamená jistou krutost. Ale co je toto vystěhování přibližně 2 1/2 milionů obyvatelstva několik kilometrů přes hranice v porovnání s tím, jak Němci za této*

⁶⁸ DVOŘÁK, F.: *Boj Čechů s Němci ukončen*. Práce I, č. 76, 5. 8. 1945, s. 1.

⁶⁹ Např. liberální list Manchester Guardian přinesl článek proti odsunu, který Ivan Čermák komentoval slovy: „*Chamberlainovská Anglie měla na problém soužití Němců a Čechů svůj recept. Ví, jak se ... osvědčil. Zápád a odsun Němců*. Lidová demokracie I, č. 37, 22. 6. 1945, s. 1. (Na závěry britského listu reagoval i sovětský deník „Novoje vremja“, obhajující československé stanovisko. Sovětský list se rozepisoval o německé neloajalitě vůči státu, Henleina označil za prvního evropského Quislinga. Dále obvinil Němce z aktivní podpory německého okupačního režimu. Velké kritiky se dostalo i Jakschovi. Informace o článku přinesla Lidová demokracie. *O vystěhování Němců z ČSR*. Tamtéž, č. 40, 26. 6. 1945, s. 2). Druhý příklad: chichesterský biskup přirovnal odsun k nacistickým zločinům. Svobodné noviny otiskly nesouhlasnou reakci lorda Jowitta. *Odsun Němců v Horní sněmovně*. Svobodné noviny II, č. 27, 1. 2. 1946, s. 2. Třetí příklad: v britské dolní sněmovně se jedna z poslankyň znepokojovala nad osudem vysídlovaných německých dětí. V reakci na toto prohlášení ve Svobodném slovu Ivan Herben, jeho šéfredaktor a autor práce *Ďábel mluví německy* (Praha 1945), dokládal vysoce kruté jednání německých dětí. Svobodné slovo I, č. 131, 14. 10. 1946, s. 1.

⁷⁰ Podle Národního osvobození XVII, č. 48, 26. 2. 1946, s. 1. Českobratrská církev evangelická argumentovala nutností zabezpečit stát. Současně se však přimlouvala za humánní provedení odsunu. Podle *Odsun Němců*. Tamtéž, č. 64, 16. 3. 1946, s. 1.

⁷¹ LOEWENBACH, J.: *Americké veřejné mínění o nás*. Dnešek I, č. 10, 30. 5. 1946, s. 156.

⁷² SYCHRAVA, L.: *Spravedlivá revoluce*. Národní osvobození XVII, č. 27, 1. 2. 1946, s. 1.

války hnali desítky milionů lidí sta kilometrů sem tam po celé Evropě? Není také pochyby, že to postihne tu a tam i nevinné – ale čím se provinily ony miliony nevinných lidí a všichni ti, kteří byli Němci zavražděni? Jisté je, že Němci to nebudou chtít pochopit. Nikdy nepochopí, že i jim se může stát alespoň desátý díl toho, co oni působili jiným, že i oni musí na válku dopláceti,“ uzavíral Kreibich.⁷³ Kreibichova tvrdá sebereflexe spadala do období, kdy se diskutovala otázka odchodu německých antifašistů. Česká demokratická veřejnost se přimlouvala za možnost volby: důstojný odchod nebo spořádaný život mezi Čechy, bez možnosti vytvářet německé enklávy.⁷⁴

Jak však prožívala tančící bod a jaké strategie budoucnosti volila podle českého veřejného mínění německá menšina?

Její dramatický příběh se odehrával převážně v pohraničí. Samotné pohraniční pásmo, kde Němci převážně sídlili, bylo v den osvobození podle komunistického deníku *Rudé právo* plně jásajících Čechů. Jejich národní rivalové se stáhli do svých domovů.⁷⁵ Demokratický a komunistický satirický tisk ovšem upozorňoval na tu skutečnost, že noví vládcí přicházející v přechodném revolučním období do pohraničí – národní správci – neměli často ani potřebné řídicí schopnosti, ani nezbytné morální kvality. Napjaté poměry vyhrotil i ten fakt, že v první vlně osídlovali pohraničí lidé bez zemědělských zkušeností, kteří neuměli ani hospodařit, ani nakrmit a podojit dobytek. Realitou „periferie republiky“ se tak staly vykradené domy a byty, právě tak jako toulající se hospodářská zvířata, vyhnaná z domovských statků novými bezradnými majiteli.⁷⁶ (Tomuto novinářskému obrazu odpovídají i výsledky antropologických výzkumů pohraničí. V osmdesátých letech 20. století jsme v rámci studentských výzkumů severomoravského pohraničí zaznamenali i případy, kdy zkušení němečtí zemědělci nové majitele učili hospodařit a společně s nimi vytvářeli na přechodnou dobu jistý modus vivendi. Často měl ovšem podobu otrocké práce původních vlastníků.) Obraz Svitav v komunistickém *Rudém právu* v červnu 1945 naopak upozorňoval na tisícovou kolonu Němců proudících na východ, na hromadnou sebevraždu utopením lidí „se špatným svědomím“, na povinnost Němců hlásit se každé ráno o práci, na německé ženy v dirndlech čistící kasárna.⁷⁷

Na základě prezidentského dekretu byli Němci 2. srpna 1945 zbaveni státního občanství.⁷⁸ Ti, kteří byli zařazeni do odsunu, volili údajně nejružnější strategie nejisté budoucnosti: od sebevraždy⁷⁹ přes trpnou rezignaci a čekání, od snahy vyhnout se odchodu za pomoci

⁷³ KREIBICH, K.: *Konec sudetského němectví*. Tvorba XIV, č. 5, 23. 8. 1945, s. 67–69, citát s. 69.

⁷⁴ ČÁDA, F.: *Česká jména v českém pohraničí!* Svobodné noviny I, č. 1, 14. 8. 1945, s. 1.

⁷⁵ *České vlajky v teplých ulicích*. Rudé právo, č. 9, 15. 5. 1945, s. 2.

⁷⁶ „Tragedií dobytka“ uvedl do tisku Michal Mareš. MAREŠ, M.: *Přicházím z periferie republiky (Odsun Němců) IV*. Dnešek I, č. 19, 1. 8. 1946, s. 301. – Jeho reportáž velmi tvrdě napadla Tvorba, v níž byl Mareš obviněn ze neinformovanosti. *Odsun Němců a „Dnešek“*. Tvorba XV, č. 33, 14. 8. 1946, s. 527.

⁷⁷ Svob. Hon.: *Osvobozované pohraničí*. Rudé právo, č. 35, 16. 6. 1945, s. 2.

⁷⁸ Souhrnně k dekretům, které se vztahovaly na Němce, viz STANĚK, T.: *Vystídlení*, s. 48–51. Dále viz ŠEBES-TÍK, J. – LUKEŠ, Z.: *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce*. Příručky pro národní výbory 9. Praha 1946.

⁷⁹ STANĚK, T.: *Vystídlení*, s. 42; týž: *Perzekuce*, s. 51–52.

úplatků, případně sňatku Němky s českým občanem (zpravidla starousedlíkem),⁸⁰ až po úsilí odchod urychlit,⁸¹ a získat tak v poválečném Německu větší šance na byt a zaměstnání. Dobrovolný odchod mohla podle *Národního osvobození* motivovat i očekávaná změna politických poměrů (komunistický převrat označovaný jako komunistický puč).⁸² České veřejné mínění, bez ohledu na zvolené strategie budoucnosti, ovšem v českých Němcích stále vidělo zpupnou menšinu deklarující z taktických příčin loajalitu: „*Stále stejní. Lichotivá slova o síle čs. armády, loajální odsouzení toho, co se dělo v koncentračních táborech a o čemž přirozeně německý národ neměl ani nejmenší tušení, dokonalé předstírání pasivní poslušnosti vyšších rozkazů, to všechno je vynuceno situací, to všechno je jen taktický ústupek, to, čemu oni sami říkají nordická lest. A pod tím vším intensivně cítíte ty staré zpupné Němce, čekající na svůj den.*“⁸³

První veřejná kritika provádění odsunu se objevila již v září 1945 v lidoveckých *Obzorech*. Šlo o reflexi amerického odsudku tvrdého chování některých mladých Čechů k Němcům a vysoké úmrtnosti v pracovních táborech pro Němce. Zvláště s první kritikou vyslovil tisk souhlas, který se ovšem stal pouze východiskem k požadavku urychlení organizovaného odsunu.⁸⁴ Ve druhé polovině roku 1946 vycházela kritika již z ekonomických zájmů Československa. Odsun Němců v době žní, odsun německých horníků apod.⁸⁵ byly hodnoceny jako velké hospodářské ztráty.⁸⁶ V mnohých oblastech musela být zastavena těžba. Lidovecké *Obzory* kritizovaly vývoz odborníků, kteří začali v Bavorsku zakládat konkurenční průmysl.⁸⁷ Do tohoto pragmatismu však znovu zaznívaly ojedinělé hlasy kritizující krutosti páchané na Němcích (nepřímo je připouštěl i prezident Beneš),⁸⁸ tíživé podmínky v internačních táborech (lidovecké *Obzory* redigované Ivo Ducháčkem, poslancem Československé strany lidové, a Pavlem Tigridem)⁸⁹ a samotný fakt odsunu. „*Vousatí Robinsonové se*

⁸⁰ Na tuto strategii upozornil etnolog Jaroslav Otčenášek. OTČENÁŠEK, J.: *Němci v Čechách po roce 1945. Na příkladu západního Podještědí*. Praha 2006, s. 109.

⁸¹ Na tyto dvě strategie poukázal Michal Mareš v červenci 1946 v Dnešku. MAREŠ, M.: *Přicházím z periferie republiky II*. Dnešek I, č. 15, 4. 7. 1946, s. 231.

⁸² *Národní osvobození XVII*, č. 122, 26. 5. 1946, s. 3.

⁸³ LANGER, L.: *Není jiné cesty*. Svobodné noviny I, č. 91, 7. 8. 1945, s. 2.

⁸⁴ *Námítky proti odsunu*. *Obzory I*, č. 4, 15. 9. 1945, s. 52.

⁸⁵ MAREŠ, M.: *Přicházím IV.*, s. 299, s. 300. Na druhé straně Právo lidu otisklo zprávu o rezoluci českých horníků železnorudného dolu Krušná Hora v berounském okrese za odsun. *Smyslenka o „německé nenabraditelnosti“*. Právo lidu 48, č. 88, 25. 8. 1945, s. 2. Naopak čeští skláři z Kamenického Šenova se vypravili v únoru 1946 na Hrad s požadavkem, aby byl odsun německých odborníků zastaven. *President o odsunu Němců*. Dle Svobodné noviny I, č. 34, 9. 2. 1945, s. 1.

⁸⁶ Již v dubnu 1946 otiskl Hejda v Dnešku úvahu, v níž předpověděl nutnost reorganizace průmyslu a zchudnutí společnosti. *Odsun Němců a naše výroba*, s. 57. K hospodářským problémům vzhledem k odsunu srov. STANĚK, T.: *Vysídlení*, s. 73.

⁸⁷ F. K.: *Vyhánění Němců z pohraničí a jeho následky*. *Obzory II*, č. 32, 10. 8. 1946, s. 499.

⁸⁸ Viz projev v Mělníku 14. října 1945. *Němci musí od nás odejít*. Práce I, č. 135, 16. 10. 1945, s. 1; Právo lidu 48, č. 131, 16. 10. 1945, s. 1.

⁸⁹ *Obzory* se vyslovily proti krutostem k Němcům, současně však připomínaly, že většina nepravostí se stala těsně po osvobození (s tím zčásti souhlasí i historická literatura – srov. STANĚK, T.: *Vysídlení*, s. 53) a že (údajně) souvisela s německým zpupným a vyzývacím chováním. *Transfer Němců a tisk*. *Obzory I*, č. 8, 13. 5. 1945,

sekyrou a pilou nerozuměli ani česky ani čisté němčině, někteří z nich vůbec ještě neviděli vlak. Ale byli odsunuti, státní zájem toho sice ani tak nevyžadoval,“ psal na adresu odsunu šumavských dřevorubců, u nichž by asimilace údajně netrvala ani deset let, Michal Mareš, zastánce odsunu „s rozmyslem“, již na počátku července 1946.⁹⁰ Jeho další návrh v *Dnešku* v srpnu 1946 počítal s přesídlením českoněmeckých zemědělských rodin, mentalitou blízkých Čechům, do českého vnitrozemí. V tomto případě se uvažovalo o jakési řečechzici, respektive jazykové asimilaci.⁹¹ Podle Mareše měli být potrestáni pouze nacisté a odsunuti jen pracovní neschopní lidé. Ostatní Němci by byli totálně pracovní nasazeni a hmotně zabezpečeni. Odměnou za jejich loajalitu měl být staronový domov, v němž měli ovšem začít žít jako Češi. Velkou roli v asimilačním procesu mohla sehrát česká škola. „Neschopné odsunout a provinilce trestat! Ano! Uzavřením německých škol a povinností docházek německých dětí do českých škol mohli jsme ale na podkladě asimilačním mítí z velké části vyřešenu otázku populační. Z mnohého děcka, jak známe z dějin, stal se dobrý Čech, nyní se tak mohlo státi hromadně. Totálně nasadit, dáti najíst, a netrvalo by to dlouho, co by se definitivně poznalo, kdo musí nezbytně pryč.“⁹² Nakonec však i ve veřejném mínění drtivě převážily názory, že čeští Němci svou šanci na společné soužití s Čechy promarnili už před Mnichovem. Spisovatel František Langer vnesl do veřejného mínění skeptickou poznámku o hodných Němcích. Jeho úvahu evokoval byt, který mu přidělili po úřednickovi gestapa, jenž byl v soukromí jistě řádným občanem.⁹³ V říjnu 1946 byl odsun prakticky ukončen.⁹⁴

Ukončení odsunu bylo komentováno českými veřejnými činiteli s velkým zadostiučiněním. „Zradili nás,“ řekl 17. prosince 1946 Edvard Beneš členům úřadu pro odsun o příči-

s. 116. Opakovaně upozornily i na problém českých dětí zařazovaných do odsunu. *Co se děje ve světě*. Obzory II, č. 7, 16. 2. 1945. Podle Práce (článek Jaroslava Vozky, redaktora Práva lidu) Obzory podlehly falešné humanitě. VOZKA, J.: *Falešná humanita k Němcům*. Práce I, č. 177, 4. 12. 1945, s. 1. Zprávy o spokojenosti zahraničních novinářů se stavem internačních táborů rozšiřovalo s oblibou Svobodné slovo. DUŠEK, J.: *My se internovaným Němcům nemstíme*. Svobodné slovo I, č. 60, 21. 7. 1945, s. 3; *Zástupce Reutera o česko-německém pohraničí*. *Odsun Němců podle zřetelů lidskosti*. Svobodné slovo I, č. 62, 24. 6. 1945, s. 1. Také Právo lidu přinášelo informace o uspokojivých výsledcích kontrol v těchto střediscích. -Stk.-: *Jak žijí Němci v internačních táborech*. Právo lidu 48, č. 58, 20. 7. 1945, s. 2. K tomuto problému viz i STANĚK, T.: *Vystídlení*, s. 56. K úmrtnosti v táborech týž: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Opava 1996, s. 161–167; týž: *Odsun*, s. 68–69.

⁹⁰ MAREŠ, M.: *Přícházím II*, s. 234.

⁹¹ MAREŠ, M.: *Přícházím IV*, s. 301.

⁹² Tamtéž, s. 300. V reakci na názory tohoto typu otiskl Dnešek článek *Nerozumíme si* Josefa Grni, předsedy Svazu národní revoluce, právníka. Podle Grni se stal odsun morální odplatou, nikoliv aktem msty nebo politické represe. Nucenou práci Němců označil za *typický nacistický vynález*, asimilaci (v jeho terminologii odnárodňování) za výlučně německou politicko-mocenskou strategii. GRŇA, J.: *Nerozumíme si*. Dnešek I, č. 24, 5. 9. 1946, s. 369–370.

⁹³ LANGER, F.: *O hodných Němcích*. Svobodné noviny I, č. 56, 28. 7. 1945, s. 1–2.

⁹⁴ Podle oficiálních československých údajů bylo do amerického pásma vysídleno 1 415 135 a do sovětského 750 000 osob. STANĚK, T.: *Vysídlení*, s. 75. K 1. listopadu 1946 zbývalo na území Československa 265 000 až 270 000 Němců. Týž: *Německá menšina*, s. 22. K pohybu německého obyvatelstva srov. i SRB, V.: *Demografický profil německé menšiny v Československu*. Český lid 75, 1988, č. 1, s. 31.

ně vysídlení českých Němců. Připouštěl, že bylo ublíženo i slušným Němcům, považoval to však za běžný průvodní zjev revoluce.⁹⁵ Josef Hudec psal v Peroutkově *Dnešku* pod příznačným titulkem *Česká země je konečně naše* o odsunu jako předpokladu k úplnému osvobození českého národa a vyřešení problému státní bezpečnosti: „*Vystěhování Němců. Byl to úkol historický, a teprve po jeho provedení je možno mluvit o osvobození našeho národa. Kdyby Němci zůstali zase národnostní menšinou v osvobozeném Československu, zůstal by problém stále jako zející a stále se rozjitrňující rána na těla a v těle československého státu. Klid našeho státu, jeho stabilita a pocit bezpečnosti jsou závislé na vyoperování cizího tělesa z těla státu.*“⁹⁶

Od počátku se však počítalo s určitým počtem Němců, kteří v Československu zůstanou.⁹⁷ Otevřeně se ovšem hovořilo o tom, že tito antifašisté a nepostradatelní odborníci budou v českém státě samovolným způsobem rychle počestěni. Diskutovanou, zejména na stránkách *Dneška* a *Lidové demokracie*, se pak stala otázka smíšených česko-německých manželství,⁹⁸ která byla údajně řešena asymetricky. Německé ženy získávaly státní občanství bez problému, zatímco Českám, jejichž němečtí manželé byli v pracovních táborech, hrozil odsun.⁹⁹ Jejich muži mohli být do odsunu zařazeni, a ženy stály před rozhodnutím, zda manželka následovat.¹⁰⁰ Lidovecký deník kritizoval především nesprávný výklad ústavního dekretu prezidenta republiky z 2. srpna 1945, na jehož základě zacházely úřady s českými ženami ze smíšených manželství jako s Němkami, krutý osud dětí z těchto manželství, dětí, které budou odsunuty s nerozlučenými rodiči, v obecné rovině pak „*plytvání vlastními lidmi.*“¹⁰¹

Závěrem. Rok 1945 žádným tančícím bodem nebyl. Také analýza českého veřejného mínění o německé menšině ukázala, že šlo pouze o vyhocené pokračování a vyústění předchozího vývoje. Mnichovské trauma, státní, stranické a osobnostní zájmy na pozadí nových mezinárodních problémů aktivizovaly negativní mínění o Němcích a umožnily obhájit maximalistickou ideu národního státu. Zvláště komunisté zdůrazňovali podporu Sovětského svazu ve věci odsunu.¹⁰²

Vysídlením Němců nebyl ovšem podle veřejného mínění problém zlikvidován. Již v prosinci 1946 se František Kafka, pracovník ministerstva zahraničních věcí, zastáncem teze

⁹⁵ Podle *Aby se Němci*.

⁹⁶ HUDEC, J.: *Česká země je konečně naše*. Dnešek I, č. 32, 31. 10. 1946, s. 480.

⁹⁷ V červenci 1945 ujistil Beneš jednoho ze zpravodajů britského tisku, že u nás zůstane asi 500 000 Němců. Podle *Lidová demokracie* I, č. 61, 22. 7. 1945, s. 1. „*Vždy jsem soudil, že jistý počet ... u nás zůstat může,*“ řekl prezident Beneš delegaci sklářů z Kamenického Šenova v únoru 1946. Podle *Národní osvobození* XVII, č. 34, 9. 2. 1946, s. 2.

⁹⁸ K tomu srov. STANĚK, T.: *Odsun*, s. 165–168, s. 318–331.

⁹⁹ Peroutka označil tyto ženy jako *mlčenlivé trpitelky*. PEROUTKA, F.: *Mlčenlivé trpitelky*. Dnešek I, č. 14, 27. 6. 1946, s. 210.

¹⁰⁰ F. H.: *Mlčenlivé trpitelky*. Dnešek I, č. 10, 10. 5. 1946, s. 147. Dnešek poskytl prostor pro emocemi sevířenou stížnost těchto žen. Jedna z Česek ze smíšeného manželství psala: „*Proč trpím od našich lidí a za co?*“ Tamtéž, č. 43, 16. 1. 1947, s. 687.

¹⁰¹ L. T.: *Ještě smíšená manželství*. *Lidová demokracie* I, č. 150, 6. 11. 1945, s. 1–2; L. T.: *Pořádek do věci smíšených manželství*. Tamtéž, č. 167, 25. 11. 1945, s. 1.

¹⁰² Srov. STANĚK, T.: *Odsun* s. 127.

o nezničené podstatě Německa: výbojně pangermánské ideologii, přimlouval za požadavek rozptýlu vysídlené menšiny. Mělo se tak zabránit vzniku iredentistického centra požadujícího „návrát do Sudet“.¹⁰³ Jen výjimečně se věnoval tisk problému soužití vysídlených Němců v nové vlasti s tamějším obyvatelstvem. Pokud toto téma otevřel, pak psal o hluboké antipatii říšských Němců k soukmenovcům, na něž byla přenesena vina za prohranou válku, případně o dvou hermeticky uzavřených skupinách.¹⁰⁴

Část českých demokratů si však byla vědoma toho, že tzv. odsun zatíží česko-německé vztahy i do budoucna. V polovině roku 1947 na výstavě věnované obětem nacismu v Památníku osvobození v Praze pojmenoval Edvard Beneš, vynikající prognostik, příčinu této zátěže: německý pocit křivdy. Prezident ho ovšem odmítl jako neoprávněný: „*Za chvíli bude svět sentimentálně vykládat, co všechno Němci zkusili. Ano zkusili! ... Za čas – možná že za pět, možná že již za dva roky – budou Němci vytýkat náš nacionalismus, náš národní šovinismus, až přijdou se stížnostmi, že jsme vyhnali tolik a tolik Němců z našich krajin, až budou vypočítávat, jaké hodnoty Němci u nás ztratili ... a až přijdou s požadavkem, že chtějí takové a takové odškodnění. Musíme jim odpovídat, že ani haléře nedáme, dokud oni nezaplátí do posledního krejcaru, co za protektorátu zde nakradli a uloupili, dokud do posledního krejcaru nezaplátí, co zde u nás zničili.*“¹⁰⁵

¹⁰³ KAFKA, F.: *Německý mrak nad námi*. Dnešek I, č. 38, 12. 12. 1946, s. 601.

¹⁰⁴ Např. článek J. Žáka, středoškolského profesora, publicisty (České slovo, Svobodné slovo) ŽÁK, J.: *Německo dnes*. Tvorba XV, č. 30, 24. 7. 1946, s. 472–473.

¹⁰⁵ *Němci se budou bránit. Prezident republiky o nás a Němcích*. Národní osvobození XVIII, č. 151, 29. 6. 1947, s. 2. Něco podobného ostatně konstatoval již Josef Hudec, který si uvědomoval, že vysídlení bude znamenat velkou zátěž pro českoněmeckou mentalitu, a to po několik generací: „... Němci nebudou ovládání pocity viny, nýbrž budou stále ještě pohlížeti na vyklizené území jako na své vlastnictví, které zde zanechali a po němž nepřetržitou touží. Odcházejí zajisté s pocity zloby a s pocity zástí, jež budou dědit i další generace.“ HUDEC, J.: *Česká země*, s. 499.

Jen naprosto výjimečně ale zazněly veřejně hlasy těch, kteří litovali násilného přervání multietnicity a multikulturnosti českých zemí. „*Národnostně smíšený ráz Československé republiky dodával naší demokracii zvláštního rázu ... Ohled na jinozárodní vrstvy obyvatelstva mírnil československý nacionalismus, tlumil politické vášně, nabádal k politické rozumnosti. Národnostní problém byl neustálým mementem naší vnitřní politiky. Tohoto mementa teď budeme zproštěni,*“¹⁰⁶ napsal v říjnu 1945 v liberálním časopise *Naše doba, revue pro vědu, umění a život sociální* (vydavatel Jan Laichter) Josef Macek, národohospodář hlásící se ke vzoru Labour Party. Naopak Václav Nosek se domníval, že „*generace příští budou nám blahorečit za rozřešení tohoto ožehavého problému*“.¹⁰⁷ Svým způsobem mu dával zapravdu i strážlivý Edvard Beneš, jenž upozorňoval na tu skutečnost, že menšiny tíhnou k tomu, aby se staly většinami.¹⁰⁸

¹⁰⁶ K.: *Naše doba* LIII/1945, č. 1, říjen, s. 28.

¹⁰⁷ čt-: *Vnitřní osídlení v republice*. Veliký a mnohostranný úkol. Svobodné noviny I, č. 103, 22. 9. 1945, s. 2.

¹⁰⁸ V rozhovoru s publicistou A. Guy Bettanym. Dle čt-: *President Beneš o zdejších Němcích*. Svobodné noviny I, č. 51, 22. 7. 1945, s. 1.

Summary

**THE GERMAN MINORITY IN THE CZECH PUBLIC OPINION AFTER WORLD WAR II.
A few notes about the ethnic climate in post-European times**

Blanka Soukupová

The text analyzes the opinions, positions and behavior of the Czech public preceding and accompanying the displacement of the Czech Germans after World War II. Immediately after the war, still in a climate of optimism and great national unity, in a climate of illusion about the possibilities of unification of the democratic West and the socialist East, the Czech public succumbed to a further illusion: belief in the fact that the displacement would insure calm within the state. Generally the displacement was explained as absolutely necessary as a result of disloyal behavior of the Czech-German minority in the state. But the displacement was also backed by historical arguments: the Communists explained it as redress for *Bílá Hora*. In leftist rhetoric the term "fifth column" also appeared – a label for the extreme disloyalty of the Czech Germans. German stereotypes from the times of the Czech National Revival were also activated. But in connection with party-power structuralization of Czech society there also appeared the first critical opinions of the reality of the dislocation. Only a few critics of the displacement from the ranks of the democratic public pointed to the dismal conditions in the borderlands, the economic loss caused by the departure of the best experts and the non-use of assimilational potential of the Czech nation, and the unsolved question of mixed marriages. The vast majority of the Czech public, however, accepted the ethnic homogeneity of the state as necessary and as a historic gift.

Obrazová příloha

▲ (1) *Provokativní kresba údajně idylického odsunu Němců z českých zemí v roce 1946.*

Kresba J. Wišo. *Dikobraz 10/1946, 6. 3., s. 7*

▲ (2) *Nedobrovolný odchod tzv. národních hostů (Němců, kteří byli přesídleni do protektorátu z vybombardované Německé říše za druhé světové války) ve světle levicové karikatury. Dikobraz 6/1945, 29. 8., s. 3*

▲ (3) *Tzv. zlatokopové v pohraničí českých zemí.*

Kritická kresba J. Bidla v levicovém Dikobrazu.

Dikobraz 12/1945, 10. 10., s. 3

ROMOVÉ V POHRANIČÍ ČESKÝCH ZEMÍCH PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Helena Nosková

NOSKOVÁ, Helena: *Czechoslovakia's Romanies and Border Regions
after World War II*

The aim of the paper is to bring near to a reader Romanies' after-world situation in Czechoslovakia, particularly to tackle the relationship between Czechoslovak majority and Romanies coming from Slovakia. The relationship, which was shaped by the president's laws, administrative regulations, and promotion in the media made it possible to shifting Romanies at the periphery of society. This is evidenced by the ascribed role to Romanies in settlement of evacuated border regions and by their labelling as "inadaptable people" making deeper their isolation.

Keywords:

*Romanies in Czechoslovakia – national minorities – border regions – after-world
migration – settlement – presidential decrees*

Contact:

Ústav soudobých dějin AV ČR, Praha, Česká republika; noskova@usd.cas.cz

Jaký byl vztah československé vlády, politiků, Čechů a Slováků k Romům v prvních letech po válce? Tuto otázku si klademe během studia archivních pramenů v různých archivech České a Slovenské republiky. Jistý druh pramenů nalézáme v centrálních archivech, kde je problematika Romů okrajová, často nepojmenovaná, takže badatelé tyto prameny nepovažují za relevantní k dané problematice. Nehledají pak hlubší souvislosti mezi minulostí a současností. Prameny v okresních archivech jsou konkrétní a vypovídají o vztahu majority k minoritě. V letech těsně po válce v tomto vztahu stále rezonovala rétorika totalitní třetí říše a vztah k tehdejším cikánům měl mnoho záporných rysů. Bylo to také proto, že původní starousedlické romské obyvatelstvo (Sintiové), které Češi a Moravané považovali za své a zcela asimilované ve prospěch majority, nacisté takřka vyhladili a do českých zemí přicházeli etnicky odlišní slovenští Romové, Romové

z Maďarska, Rumunska, odstoupené Podkarpatské Rusi atd.¹ Etnické odlišnosti slovenských a olašských Romů vyvolaly obranné postoje v nacionalisticky naladěném českém obyvatelstvu a našly své místo v zákonech, nařízeních a vyhláškách.

Pokusím se nyní přispět alespoň několika poznámkami k dnes již historickému materiálu, který se týká postavení Romů v Československu v prvních poválečných letech, a to s důrazem na českou část republiky.

Po opětovném přečtení dokumentu Charty 77 *O postavení Cikánů-Romů v Československu (13. prosince 1978, č. 23)*, na který mě znovu upozornil přetisk v *Romano džaniben* 12/1999, jsem se pro pochopení historických souvislostí vrátila ke studiu právních dokumentů a archivních materiálů z let 1945–1947, kdy Československo mělo řešit postavení národnostních a etnických menšin na svém území. Řešení jejich postavení se promítlo do vnitřní politiky prostřednictvím zákonů a opatření. Do Československa se vraceli také příslušníci menšin, kteří byli v druhé světové válce deportováni do táborů nucených prací a do koncentračních táborů. Po válce se vrátila jen nepatrná část českých Romů, necelých 600 osob. Po letech zpětně zjišťujeme, že k poválečné situaci Romů nemáme žádné prameny; o ostatních minoritách nemáme kromě strohých zákonů a směrnic rovněž zprávy. Ani nové zákony však nevypovídají o zájmu české a slovenské společnosti o válečný osud její předválečné romské minority, o návrat této minority do životních podmínek, které měly dalším obdobně perzekvovaným občanům Československa právě tyto nové zákony a jim odpovídající směrnice zajistit. Zákony měly zaručit lepší existenci také krajanům, kteří se navraceli z ciziny.

Pro Romy v Československu nadále platil zákon č. 117/1927 o potulných cikánech, který byl zrušen až v roce 1950. Ačkoliv se vztahoval jen na osoby kočovné a potulné, majoritní společnost ho vnímala jako zákon, který do své působnosti zahrnul veškeré romské obyvatelstvo, tudíž všechny Romy chápala v duchu tohoto zákona. V letech 1945–1950 zasáhly Československou republiku, zejména pohraniční oblasti rozsáhlé migrace různých skupin obyvatel, které často měnily místo pobytu jak ve vnitrozemí, tak v různých pohraničních regionech, a právě Romové byli vědomě různými přípisy z těchto migrací vyčleňováni a na základě různých opatření neměli na přesídlování nárok.

Na Slovensku byli Romové za Slovenské republiky diskriminováni vyhláškou z 20. dubna 1941. Vyhláška je zahrnala do lesních táborů a odřízla je od slovenské majoritní společnosti. Tím je zbavila možnosti obživy, takže rok 1945 zastihl slovenské Romy v zoufalých poměrech.²

Představu, do jaké míry tehdejší politici řešili postavení stávajících i nových minorit, můžeme získat studiem nových zákonů, vládních nařízeních a na ně navazujících směrnic. Dokreslují také poválečný stav české a slovenské společnosti a její vztah k minoritám.

¹ Podrobně se touto otázkou zabývají ve svých publikacích Eva Davidová, Nina Pavelčíková, Milena Hübschmanová a další autoři.

² Podrobnou charakteristiku romského obyvatelstva v Československu v poválečných letech přináší nejnovější publikace: PAVELČÍKOVÁ, N.: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945–1975)*, Ostrava 1999.

V tomto příspěvku se soustředíme jen na romskou menšinu. Budeme se věnovat pouze zákonům, které mohly ovlivnit poválečný život Romů, umožnit anebo ztížit, či přímo znemožnit jim nové začlenění do společnosti.

Zákony a nařízení Československé republiky ve vztahu k Romům

Chtěla bych upozornit na některé skutečnosti z několika právních dokumentů, které mohly zapůsobit na majoritní českou a slovenskou společnost právě tak v duchu širě pojatého *slovanského nacionalismu* jako v duchu mnohem konkrétnějšího dobového *českého a slovenského poválečného nacionalismu*. Pro romskou minoritu naopak byly předznamenáním další lhostejnosti, nepochopení a zatracení jen pouhých náznaků empatie ze strany majority, která měla v budoucnu přerůst v nadřazenost a záporný vztah vůči minoritě. Pokud by existovalo něco tak mýtického jako v některých politických ideologiích uváděná *národní psychologie*, mohl by být poválečný vztah české a slovenské majority vůči Romům, umocněný vnitropolitickým postojem stran Národní fronty a vládních institucí vůči národnostem a etnickým menšinám, počátkem budování *národní psychologie s xenofobními rysy* na straně jedné a s vytvářením *negativistických postojů* na straně druhé.

Důvodů se nabízí několik. Část jich mohla mít kořeny v minulosti, v rozbití Československa v důsledku mnichovské dohody, kdy se Češi a Slováci setkali s vyhraněným německým nacionalismem. Ten pak znamenal holocaust pro české a slovenské Židy a Romy, nechtěné migrace pro Čechy, které mohly přerůst rovněž ve fyzickou likvidaci.

Neuznání mnichovské dohody ze strany mocností již v průběhu války vedlo české politiky k přípravě na důsledné řešení menšinové otázky. Průkazný byl vliv Sovětského svazu a jeho politiky vůči menšinám, se kterým se dostatečně seznámili komunističtí politici během svého exilu v Moskvě za druhé světové války. Mnohé nové publikace ruských i dalších zahraničních autorů vypovídají o řešení romské problematiky těsně po VŘSR, v jejímž důsledku sovětské orgány vypudily gramotné i vzdělané starousedlické Romy z velkých měst (zejména z Petrohradu a Moskvy) a „rozptýlily“ je po různých sovětských republikách v nehostinných podmínkách. Bývalé starousedlé Romy tak donutili opět migrovat (kočovat) a hledat lepší podmínky pro život. Podle Stalinovy teorie (byl ministrem pro národnosti) nebylo možné Romům důvěřovat, a proto jejich kumulace v regionech nebyla vhodná.³ V důsledku válečných katastrof pak ztratili všichni Romové domovské právo ve velkých městech, kde jim při poválečném novém přihlašování obyvatel města již nebyl povolen pobyt. Byli opět donuceni k migracím, ty ale zakázal 5. 10. 1956 výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR „*O zapojení kočujících Cikánů do pracovního procesu*“. Tehdejší národnostní politika československé vlády dokazuje uplatnění sovětských metod. S tím rozdílem, že v SSSR bylo důrazněji využíváno třídní hledisko, které sovětské politiky doporučovali i politikům československým – tedy nikoliv Maďarů, ale pouze maďarská aristokracie, průmyslníci apod., nikoliv Cikáni, ale pouze kočující Cikáni.

³ Dokumenty jsou uloženy v Ruském státním ekonomickém archivu v Moskvě, fond 5675, č. 14, Přesídlenecký oddíl NKVD, od roku 1924 Všesvazová přesídlenecká komise Ústředního výboru KSSS, která se změnami v názvu pracovala do roku 1956.

Po druhé světové válce mezinárodní situace umožnila, aby se Československo pokusilo vypořádat s neslovanskými národnostmi na svém území transferem. Dvě další menšiny, židovská a romská, byly téměř zlikvidovány v koncentračních i pracovních táborech. Obě byly svým původem neslovanské a z národnostního hlediska obtížně vymezené. U obou (pokud se o Romech v Čechách vůbec uvažovalo, měly zákony platnost na území celé republiky, a na Slovensku žila početná romská menšina) se pak asi předpokládalo, že se přikloní k některé ze slovanských národností, tedy že se asimilují. Nové zákony se o Romech ani Cikánech nezmiňovaly. Pouze vyhlášky, soupisy a korespondence hovoří o „cikánech“, později o „nepřizpůsobivém obyvatelstvu“.

Dekret prezidenta republiky ze dne 21. června 1945 o *konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa* vycházel z konkrétních poválečných podmínek. V první části hovoří o neslovanském obyvatelstvu a rovněž o zrádcích a kolaborantech, kteří samozřejmě mohli být české, slovenské i jakékoliv další slovanské či neslovanské národnosti. Ve druhé části dekret hovoří o přidělování zemědělského majetku tzv. přidělcům, a to podle § 7. Přidělenci pouze *slovanské národnosti* mohli získat půdu, pokud to byli:

- a) deputátníci a zemědělství dělníci (až do 12 ha zemědělské půdy),
- b) malozemědělci ve výměře doplňující jim zemědělský majetek nejvýše do 12 ha zemědělské půdy,
- c) mnohočlenné zemědělské rodiny, které mohly získat půdu ve výměře doplňující jí dosud vlastněný zemědělský majetek,
- d) obce a okresy, kterým byla zkonfiskovaná půda přidělována k veřejným účelům,
- e) stavební, zemědělská a jiná družstva, složená z oprávněných uchazečů podle písm. a), b), c) a f),
- f) dělníci, veřejní a soukromí zaměstnanci a maloživnostníci pro stavbu vlastního domu anebo na zřízení zahrady do 0,5 ha.

V okresech, kde nebyl dostatek uchazečů *slovanské národnosti*, zůstával majetek ve správě Národního pozemkového fondu.

Měsíc poté vyšel dekret prezidenta republiky ze dne 20. července 1945 o *osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci*, který opět vycházel ze stávajících podmínek a z historických zkušeností. Dekret v podstatě zopakoval přidělovací možnosti jen pro osoby *slovanských národností*, státně a národně spolehlivé. Bod f) v paragrafu 2 byl oproti předchozímu rozšířen takto: f) jiní než pod písmenem a) uvedení dělníci, veřejní a soukromí zaměstnanci, maloživnostníci a sociálně slabí příslušníci svobodných povolání pro stavbu vlastního domu anebo na zřízení zahrady, do výměry 0,5 ha.

Podle paragrafu 3 téhož zákona měli přednostní právo na přiděl půdy oprávnění uchazeči, kteří se vyznamenali a zasloužili v národně osvobozovací boji, zejména vojáci a partyzáni, bývalí političtí vězni a deportovaní, jejich rodinní příslušníci a zákonní dědicové, jakož i rolníci poškození válkou.

V citovaných paragrafech zákonů nebyli nikde uvedeni příslušníci jiných neslovanských národností, např. Židé, Romové (Cikáni nebo osoby cikánského původu, což bylo tehdejší

označení Romů), či jiné osoby neslovanských národností, které trpěly rovněž perzekucí, deportacemi, účastnili se národně osvobozenického boje apod. I zde se počítalo zejména u Židů, že jsou komunitou s ohledem na své náboženské vyznání, ale jinak že se hlásí k české nebo slovenské národnosti. Jaké stanovisko by zaujal k Romům, nebylo zřejmé.

Tvůrci dekretů, zákonů a dalších směrnic hodlali poskytnout přiděl majetku vskutku jenom těm uchazečům, kteří prokázali slovanskou národnost. Vycházeli z dobových souvislostí a z mezinárodní situace, která přála slovanským národům, protože právní akty měly pomoci odčinit ztráty na životech, na majetku a strádání, kterému byly tyto národy vystaveny v letech druhé světové války.

Pouze § 3 skýtal pro bývalé politické vězně, deportované, partyzány a vojáky naději. Ani v něm však nebyly zmíněny jiné neslovanské národnosti, a tak se nabízí otázka, které zařazení mělo větší váhu anebo rušilo předcházející, zda prokázaná příslušnost ke slovanství, anebo prokázaná příslušnost k neslovanství, byť spojená s perzekucí, deportací do tábora nucených prací nebo do koncentračního tábora. Je zřejmé, že zákonodárci si byli vědomi fyzické likvidace českých a moravských Romů. Nepředpokládali, nebo přímo zamítali možnost, že by do českých zemí přišli Romové z jiných zemí včetně Slovenska, kteří by měli zájem a mohli na základě své dosavadní kvalifikace hospodařit na přidělených zemědělských usedlostech, odvádět splátky a v podstatě se vyrovnat oněm proklamovaným slovanským zemědělcům.

Na Slovensku byla situace jiná. Romové zde byli, a zda je instituce hodlaly považovat za Slováky jako takové a podle jejich zájmu je případně osídlovat, anebo zda vycházely z dobových zkušeností, že tyto „*děti okamžiku*“⁴ nebudou mít zájem a budou chtít díky svému způsobu života setrvat v postavení přivěšku majority, a proto jim nehodlaly ze zákona tuto možnost poskytnout, nelze v současnosti odpovědně zodpovědět. Tento předpoklad nelze ani doložit dobovými písemnostmi.

Jediným dokumentem o vztahu slovenských politiků a slovenských vládních orgánů k Romům je záznam ze zasedání sboru pověřenců ze dne 6. prosince 1945, z něhož vzešel příspěv pro Osídlovací úřad pro Slovensko. V příspěvu se dočteme, že 3. prosince začal nábor 250 maďarských pracovních sil - živitelů. Tito živitelé měli natrvalo přesídlit do mosteckého uhelného revíru i se členy svých rodin, avšak v omezeném počtu - pouze tři osoby na živitele. Průměrný věk přesídlenců nesměl přesáhnout 45–50 let. Do přesídlení neměly být zařazeny asociální živly (v závorce napsáno „*cigáni*“).⁵ Citovaný záznam dokládá skutečnost, že na jižním Slovensku žili mezi místními Maďary také Romové, kteří byli jako celek pokládáni za asociální živly, které nemají být přesídlovány do pohraničí. Neměli být zaměstnáni, ani kdyby měli zájem o práci v dolech v námezdním pracovním poměru. Neměli být zaměstnáváni ani tam, kde nebyli žádní zájemci.

Písemné prameny k problematice Romů z roku 1945 se v českých archivech nevyskytují.

K naplňování výše uvedených zákonů přistupoval lidský faktor. Skutečnost, že rozhodování o udělení přidělu měly v rukou rolnické komise místních správních komisí nebo

⁴ PAVELČÍKOVÁ, N.: c. d., s. 11.

⁵ Záznam je uložen ve Státním národním archivu v Bratislavě, fond Úřadu předsednictva Sboru pověřenců, II-1, 1945–1960, karton č. 4.

komise národních výborů, mohla podstatně ovlivnit výběr uchazečů. Z dosavadního studia archivních pramenů i ze vzpomínek pamětníků nevyplývá, že by v první vlně osídlování získali občané romského původu přiděly zemědělské půdy, stavení nebo jiný nemovitý a movitý majetek. Také však není doloženo, že by o přiděl žádali a byli odmítnuti. Jen stěží si ale dokážeme představit, že člověk označovaný úřady za asociála bude mít odvahu žádat několik institucí a jejich komisí o jakýkoliv přiděl. Tím spíš, že byl opět vykázán na periferii společnosti.

Na druhé straně je prokazatelně doloženo, že obyvatelstvo romského původu do pohraničí přicházelo již v roce 1945, přicházely celé rodiny, aby zde jejich členové pracovali jako námezdní zemědělství dělníci, čeledíni apod. Romové pracovali na statcích v západních Čechách, které získávali do přidělu např. příslušníci československé zahraniční armády, partyzáni a další účastníci odboje. Pokud tito bývalí příslušníci zahraničních armád svoji usedlost a své Romy opustili, stali se z Romů migranti v pohraničí, kde hledali jakoukoliv možnost obživy. Migrace za obživou dokazuje, že buď nemohli získat zemědělské usedlosti a zemědělskou půdu přidělem jako přidělenci slovanských národností, anebo nic získat nechtěli a vyhledávali již doložený paternalismus u nových představitelů majority. Pokud ho ztratili a nenalezli nový, zůstávali v postavení outsiderů. Takové bylo koneckonců jejich postavení i v dalších evropských státech. Poválečná majoritní společnost měla starosti sama se sebou a k těmto tradičním vztahům a výmluvným prosbám zůstávala až na výjimky nevíšmavá.

Postoj institucí k Romům byl vágní. Ve statistických odhadech z let 1945–1947, kdy se národnost nejišťovala, byli uváděni jako obyvatelé ze Slovenska, odkud také přicházeli. V tisku, zejména v *Rudém právu*, se o nich psalo jako o cikánech, kteří přicházejí ze Slovenska nebo z jiných zemí. Postoj tisku však nebyl vágní, byl negativní (viz. níže).

Dekret prezidenta republiky č. 108 Sb. ze dne 25. října 1945 *o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy* již nezdržoval přidělování majetku pouze zájemcům slovanské národnosti. V oddílu 2 jmenoval mezi oprávněnými uchazeči osoby poškozené válkou, národní, rasovou nebo politickou perzekucí, osoby vracující se do pohraničí atd. Zde se črtala reálná možnost, aby byli přidělem odškodněni i občané, kteří trpěli rasovou perzekucí, tedy Židé a Romové.

Osídlovací úřad tento majetek přiděloval a určoval závazky, které přidělenec přebíral. O přidělcích, jejich vhodnosti pro danou obec rozhodovaly přidělové komise místních národních výborů a okresních národních výborů. Tyto komise také mohly zvyšovat přidělovou cenu až o jednu čtvrtinu a také mohly zájem nevhodných účastníků zcela eliminovat a nevyhovět jim s odůvodněním, že jejich profese není pro vybranou obec vhodná a že dávají přednost jinému zájemci.

Ani u přidělování tohoto nemovitého a movitého majetku nejsou známy údaje, na jejichž základě by byl majetek přidělen Romům. Také zatím není známo, že by Romové o přiděl žádali a byli odmítnuti. Rovněž není známo, že by badatelé zabývající se poválečnou historií Romů zkoumali prameny z tohoto pohledu a hledali souvislosti o postavení Romů v Československu po druhé světové válce a např. osídlování pohraničí. Přitom je nesporné, že Romové neboli Cikáni či osoby cikánského původu mohli být již výkladem znění zákonů a směrnic prakticky vyřazeni

z možnosti získat příděl zemědělské půdy a usedlost. O praktické vyřazení se pak mohly v konečném důsledku postarat místní rolnické komise a přídělkové komise národních výborů.

Zdá se, že vládní orgány ani nepočítaly s možností, že by Romové chtěli a mohli vlastnit půdu, trvale se na ní usadit a převzít závazky spojené s budoucí úhradou, kterou mohly příslušné komise také značně zvýšit. Pro tento odhad či spekulaci však nebyl důvod, protože již v meziválečném období značná část Romů na našem území žila usedlým způsobem života. Jediným vysvětlením, které se zde nabízí, je automatické přebírání sovětské politiky vůči Romům a její aplikace na místní poměry.

Rozhodně však tradiční přístup k Romům neopravňoval ani politiky ani vládní instituce, aby je do budoucna opět omezovali v přístupu k vlastnictví a činili z nich jenom námezdní pracovní síly nebo přímo asociální živly, kterým upíraly právo na pracovní poměr třeba v profesí pomocný kopáč v uhelných dolech, jak tomu bylo na Mostecku.

Romové v pohraničí českých zemí v letech 1945–1954

Čeští Romové vracející se z pracovních a koncentračních táborů a také slovenští Romové pravděpodobně vůbec neusilovali o příděl konfiskovaného majetku podle zmíněných dvou dekretů. Nebyli natolik informováni o zákonech, aby mohli požadovat jakýkoliv příděl zemědělského nemovitého nebo movitého majetku, živnosti apod. Nutně museli mít obavy z budoucích splátek za získaný příděl a z dalších závazků, které by z budoucího vlastnictví vyplynuly. K rovnoprávnému začlenění do poválečné společnosti jim chyběla gramotnost, ale ta scházela i některým dalším osídlencům, jimž se přesto podařilo tento počáteční handicap překonat. Romové se však nesetkali se vstřícností ze strany majority; ta byla přesvědčena, že nemohou vlastnit majetek, protože nedokáží hospodařit a majetek spravovat.

Pokud však některým náborářům z českých podniků na prahu dvouletky scházely námezdní pracovní síly, vážili cestu na Slovensko a získávali Romy. Romové si těchto nabídek velmi vážili a přijímali je. O náborech Romů z východního Slovenska na práce do Čech, kde je čekaly podle jejich vlastních slov mnohem lepší existenční podmínky, vyprávějí oni sami. Jejich vzpomínky jsou otištěny v *Romano Džaniben II* 12/1995.

Žádná instituce však na Romy nepamatovala a nevyšla jim vstříc, aby je seznámila s právy a povinnostmi osídlence na rozdíl od péče, kterou instituce věnovaly přistěhovalcům z různých zemí. Pracovníci institucí neuvažovali o tom, že by stejná péče plynoucí ze zákonů a směrnic o osídlování mohla být využita ve prospěch Romů stejně jako ve prospěch krajanů. Nestalo se tak asi díky původně malému počtu českých Romů, který narůstal teprve postupně migracemi Romů ze Slovenska a v důsledku lhostejnosti politiků, politických stran, vládních institucí a celé majoritní společnosti vůči této malé minoritě. Nestalo se tak i v důsledku již zmiňovaného zařazení všech Romů mezi asociály.

V roce 1946 nacházíme o Romech jenom ojedinelé poznámky v archívních pramenech, např. že se v regionu „objevili cikáni.“ Některé slovenské instituce, například Matice slovenská, která bděla nad usídlováním Slováků v různých regionech pohraničí, se o slovenských „cikánech“, kteří se také dostali např. na Ašsko, vyjadřuje pod vlivem místních slovenských přesídlenců také záporně:

„Pristahovanie Slovákov do Aše sa začíná koncom roku 1945. Sú to väčšinou repatrianti a vojaci zahraničného odboja. Pristahovanie väčších skupín je už vidieť začiatkom roku 1946, sú to dokonca organizované transporty. Nedostatok pracovných síl pri stálom odsune Nemcov je veľmi citelný a tak sú na Slovensko vysielaní agenti, ktorí na sľuby nie sú ani moc skúpi. Samozrejme, že pri výbere závisí na "kuse" bez prihliadnutia k jeho mravnosti osobnej a národnej. Tým sa sem dostávajú živly podkopné a Maďari, ktorí nám na národnej cti tuná nepridali. O cigánoch a povalačoch ani nevravím.“⁶

V letech 1946–1947 se dostávají do okresů a obcí z ústředí přípisy o sledování „cikánů“ a podávání zpráv. Některé okresy přijímaly romské osídlence za své (Česká Lípa), jiné se snažily je ze svého obvodu vykázat.

Slovenské úřadovny se v roce 1947 snažily zabránit odchodu Romů do Čech. Záznam z porady přednostů oblastních úřadoven Osídlovacího úřadu pro Slovensko konané 1. 3. 1947 v Bratislavě, uložený ve Státním oblastním archivu v Košicích, vypovídá o výměně obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem a o náborech pracovních sil ze Slovenska do Čech. O Romech se na jednom místě píše: „*Pokiaľ ide o Cigáňov, nesnažiť sa dávať ich do náboru. Cigáni majú byť odsunutí až v druhej etape, kedy budeme odsunovať stavebných a priemyselných robotníkov.*“

V některých archivech najdeme písemnosti typu „*opatrenia proti výčinom Cigáňov*“. Takové nalezneme ve Státním národním archivu v Bratislavě, fond ÚP SNR 1944–1960, fond Pověřenectva vnitřní a další; dále jsou ve Státním okresním archivu v Žilině, fond Úřadu ochrany práce, fond ONV Rajec 1946–1960. O Romech se psalo v tisku, zejména v *Rudém právu*, z něhož jsou následující ukázky.

Jak cikáni "pečují" o dobytek: podivné pastvinářské družstvo⁷

„Na základě zprávy o nadměrném úhynu dobytka v doupovském pastvinářském družstvu v Heřmanovicích se na místo dostavili příslušníci Sboru národní bezpečnosti a zjistili, že je zde zaměstnáno 25 cikánů, k ruce mají slovenského gazdu Štefana Košu a dozor vykonává lesní inženýr Tibor Deneš; zvířata hynou žízni, hladem a zimou (cikáni v mraze ani nevycházeli ze svých přibytků, dokonce ze zlomyslnosti vytloukli okna chlévů).“

„Cikánské odvody do pracovních táborů: pokus pracovního úřadu v Košicích, jak dostat cikány do práce, se zdařil...“⁸ Odvodem do pracovních táborů se v Košicích řešila otázka zařazení cikánů do pracovního procesu. V řízení, v jehož rámci se zjišťovalo, kdo z cikánů pracuje, chce pracovat a kdo se práci vyhýbá (jednalo se o 50 cikánů), tito byli následně odvedeni do pracovních táborů. „...Pracovní tábory mají přinutit všechny ulejšky, příživníky a kořistníky (mezi ně patří, z větší části, i cikáni) k práci,“ pokračuje *Rudé právo*.

Romskou problematikou se komunistické *Rudé právo* zabývalo i v roce 1948 v článku *Počet cikánů v Čechách stoupá*.⁹ „*Soupisem stanicemi SNB v srpnu minulého roku bylo zjištěno*

⁶ Slovenský národný archív Martin, MOMS, AŠ 1947.

⁷ Rudé právo č. 8, 10. leden 1947, s. 3. Text je krácen.

⁸ Rudé právo č. 115, 17. květen 1947, s. 1.

⁹ Rudé právo, č. 54, 5. březen 1948, s. 1.

v českých zemích do 15. listopadu 1947 opět asi 18 000 cikánů.“ To je, jak pokračuje článek, o 16 000 osob více než v květnu 1945 po skončení druhé světové války, kdy v Čechách se snížil počet cikánů odhadem na 1 000 osob, protože mnoho cikánů zahynulo v koncentračních táborech nebo při válečných událostech a dále uvádí: „Vzestup lze vysvětlit přestěhováním cikánů ze Slovenska a sousedních států.“

Rudé právo vyhodnotilo počty Romů v článku *Kolik je u nás cikánů*:¹⁰ „Podle soupisu cikánů žilo na Slovensku 84 438 cikánů a jiných osob žijících cikánským životem. V českých zemích je 16 700 cikánů.“

Život v pohraničí se po roce 1948 nadále komplikoval nejen odlivem Slováků na Slovensko. V tajné zprávě o situaci v pohraničí z roku 1951 se píše: „Hustota obyvatelstva v pohraničních okresech je ve srovnání s průměrem krajským i celostátním velmi malá. Přitom značnou část osídlenců v pohraničí tvoří rodiny cikánů a reemigrantů z Rumunska, Bulharska a Maďarska, zpravidla s velkým počtem dětí. Tím data o hustotě obyvatelstva zkresluje skutečný stav ve srovnání s vnitrozemím, neboť skutečný počet osob, které se mohou podílet na plnění hospodářských a politických úkolů je podstatně menší než ve vnitrozemí...“

Děti vyrůstají bez lékařského dozoru a péče. Úmrtnost kojenecká je poměrně vyšší než ve vnitrozemí (na Tachovsku 124 z 1 000). Úmrtnost žen po porodu je též značně vyšší.

Rozšířený je i alkoholismus, při čemž pijí i děti, které si kořalku nosí dokonce i do školy.

Školy nejsou namnoze pro nedostatek finančních i materiálových prostředků udržovány. Docházka dětí jiných národností je nedbalá, někde 50 %. Pokud děti chodí do školy, nelze vůbec mluvit o včasné docházce, poněvadž musejí pomáhat při zemědělských pracích. Školy jsou pro děti mnohých osídlenců velmi vzdálené a v zimních měsících se do školy vůbec nedostanou.

Práce učitelů je velmi ztížená. Musí vychovávat nejen děti, ale často i rodiče.¹¹

V pohraničí se tvořila nová poválečná společnost, kde i Romové hledali své místo. V polovině padesátých let začal jejich příliv do pohraničí mírně vzrůstat, protože jiných pracovních sil do místního zemědělství a továren se nedostávalo. Vznikaly obce osídlené vyšším procentem Romů na Ostravsku, v západních Čechách (Aš, Milhostov, Cheb, Sokolov, atd.) i v severních a východních Čechách (Chomutov, Liberec, Jablonec nad Nisou, Most, Litvínov, Ústí nad Orlicí atd.) Ale i nestabilní nová společnost v pohraničí stavěla Romů na okraj svého společenství, anebo je přímo vylučovala. Školní kroniky obcí vykazují až 30 % zastoupení romských dětí. Vnitřní odbory národních výborů se od roku 1951 programově věnují nepřizpůsobivému obyvatelstvu cikánského původu, které se snaží usídlit ve vyčleněném bytovém fondu horší kvality, působit na něj osvětou apod. Romské obyvatelstvo není národnostní, ale sociální problematikou, která pak přerůstá do dalších desetiletí. Je tlumena sociální politikou, převráceným socialistickým systémem hodnot a udržováním Romů v nekvalifikované základně placených sil. Tlumení těchto sociálních potíží končí v roce 1989. Od té doby hledáme cestu k jejich odstranění. Tkví ve vzdělávání a přijetí minority, nikoliv v jejím vyloučení.

¹⁰ Rudé právo, č. 242, 16. říjen 1948, s. 2.

¹¹ Národní archiv v Praze, Archiv ÚV KSČ, fond 2,3 a.j. 323.

Závěr

První dojem, který lze získat studiem některých zákonů, archivních pramenů může být pouze intuitivní a spontánní. Může však být impulzem pro hlubší studium některých neuralgických bodů soužití Čechů, Slováků a romské minority. Může být impulzem pro zkoumání přenosu sovětských metod do tak citlivých oblastí každodenního života jako je soužití majority s minoritami.

Domnívám se, že v letech 1945–1947 vnitřní politika stran a jejich politici přispěli k opětovnému tradičnímu vydělení Romů ze společnosti, k němuž napomohlo dlouhodobé přetrvávání zákona o potulných Cikánech z roku 1927, který, ač se původně vztahoval jenom na určité osoby, byl jaksi aplikován na celou minoritu, a tak se trvale zapsal do vědomí majority. K vydělení přispěly i výše uvedené nové zákony, z nichž je patrné, že představitelé politických stran právě tak jako členové vlády rezonovali jen s problémy většinové společnosti.

Jedním z měřítek naplnění principů demokratické vlády je její politika zaměřená na ochranu svých menšin. Vztah k romské minoritě signalizuje, že československá vláda v letech 1945–1948 buď Romy opomíjela, anebo nebyla ve vztahu k romské minoritě demokratická. Její politika byla odrazem vztahu většinové společnosti k Romům, která s nimi jako s rovnoprávními občany nepočítala. Stanice SNB existenci Romů připomněly. První poválečné řešení romské problematiky nepojalo Romy do nového zákonodárství. Vnitřní politika vůči nim byla improvizovaná.

Pokud nebudou analyzovány všechny důsledky vnitřní politiky vůči Romům v letech první Československé republiky, tj. od roku 1918, a v letech po ukončení druhé světové války, pokud nebudou analyzovány také postoje většinové společnosti od roku 1945 do současnosti, nebude možné ani odstranit přetrvávající následky.

Summary

CZECHOSLOVAKIA'S ROMANIES AND BORDER REGIONS AFTER WORLD WAR II

Helena Nosková

The first impression, one can get studying some acts, archival records could be only intuitive and spontaneous. It could be an impulse for deeper study of some neuralgic points of co-existence of Czechs, Slovaks and Romany minority. It could be an impulse for examination of transfer Soviet methods to so delicate area of everyday life as co-existence of majority with minorities. I think that 1945–1947 inner policy of political parties and their politicians helped to traditional setting off Romanies from the society. The long lasting of the act from 1927 about strolling Gypsies, which initially relating only to some persons, was applied on whole minority and thus came into awareness of majority. Also acts mentioned above helped setting off, it is obvious that representatives of political parties just so members of government expressed only problem of majority society. One from the criteria of fulfilling the principles of democratic rule is its policy towards protection of minorities. Relation to Romany minority signalizes, that Czechoslovak government 1945–1948 either ignored Romanies or was not democratic towards them. Its policy was reflection of relationship of the majority society to Romanies, which did not count them to equal citizens. Police stations put in mind of Romanies. The first after war solution of Romany problems did not include Romanies into legislation. The inner policy towards them was improvised. As far as will not be analyzed all results of inner policy towards Romanies during period of the first Czechoslovak Republic, it means from 1918, and during after war years and as far as will not be analyzed the attitudes of majority society from 1945, would not be possible clear away outliving aftermaths.

KYSUČANIA NA OSTRAVSKU PO ROKU 1945

Ol'ga Šrajerová

ŠRAJEROVÁ, Ol'ga: Kysuce 's Inhabitants in Ostrava Region after 1945 year

The subject of this contribution is economic relations between regions Ostrava and Kysuce, which are two completely different areas. It 's concentrated on the development of Kysuce 's inhabitants ' migration to Ostrava 's industrial region since the end of the Second World War to present days. The contribution weighs up both positive and the negative effects of this process.

Keywords:

Ostrava region – Kysuce 's inhabitants – working migration – industrialisation

Contact:

Slezský ústav SZM, Opava, Česká republika; srajerova@szmo.cz

Kysuce - pri vyslovení tohoto mena sa nám vybaví malebný kút zeme ležiaci na pomedzí troch štátov Českej republiky, Poľska a Slovenska, kraj bohatý na prírodné krásy, ale odjakživa veľmi chudobný, ťažko skúšaný, zápasiaci s nedostatkom pracovných príležitostí, kraj s neúrodnými kamenitými poličkami – grapami, na ktorých sa urodilo len trochu kapusty, zemiakov a ovsu a aj tieto plodiny sa museli dobývať krvopotnou prácou. Kysuce znamenali kraj chudobných ubiedených, ale nesmierne pracovitých ľudí, ľudí veľmi milých, ochotných a obetavých, ktorí neváhali rozdeliť sa s vami s posledným kúskom ťažko zarobeného chleba.

Kysučania odjakživa zápasili s nedostatkom obživy, hľadali jej zdroj často mimo svoje domovy, migrovali za prácou, hnaní žitia nevôľou putovali za skyvou chleba neraz do ďalekej cudziny. Ich spojenie s rodnou hrudou, ale bolo nesmierne silné a tak sa vraceli v snahe zveľadiť ten kúsok pôdy, ktorý vlastnili a stále pokladali za hlavný zdroj svojej obživy. V myslí zostávali roľníkmi, pripútanými k pôde, hoci pracovali v priemyselných prevádzkach, pretrvával u nich patriarchálny spôsob uvažovania a pôdu stále pokladali za základnú existenčnú istotu.

Boli to práve Kysučania, ktorí zohrali významnú úlohu pri industrializácii Ostravska, kam prichádzali už pred vznikom prvej Československej republiky, aby tu našli prácu.

V období prvej republiky patrili Kysuce k hospodársky aj sociálne nejzaostalejším oblastiam nového štátu. Viac ako 60 % obyvateľstva sa tu živilo poľnohospodárstvom a lesníctvom a iba 16 % priemyslom a živnosťami, nenachádzal sa tu žiadny väčší priemyselný závod. Začiatkom roku 1920 bolo na Kysuciach iba 30 menších drevárskych podnikov – píl, v ktorých pracovalo v priemere okolo 20 robotníkov. Väčšími podnikmi bol len závod Akciovej spoločnosti pre zužitkovanie a spracovanie dreva v Čadci s 532 robotníkmi a sukénka – Hornouhorská textilná továreň v Čadci zamestnávajúca okolo 500 robotníkov. Jej výroba bola však v roku 1922 úplne zastavená a možnosť zamestnať sa v závodoch v Žiline a Rajci dostalo len 180 Kysučanov, ostatní zostali bez práce.¹

Podobný osud stihol v dvadsiatych rokoch minulého storočia aj ostatné drobné priemyselné prevádzky na Kysuciach. Ani obdobie konjunktúry neznamenalo pre Kysučanov výraznejšiu zmenu a veľká časť z nich bola nútená hľadať si prácu mimo svoje domovy. Za prácou mimo oblasť Kysúc v rámci republiky odchádzalo asi 14 000 robotníkov. Z toho v Moravskej Ostrave, vo Vítkoviciach a v Hornom Sliezsku pracovalo v baniach asi 800 kysuckých robotníkov, v hutách asi 1 500 a v rôznych stavebných a priemyselných organizáciách našlo zamestnanie asi 1 200 robotníkov. Celkom teda asi 3 500 Kysučanov odchádzalo v danom období za prácou na Ostravsko.²

Ďalšia časť Kysučanov si našla uplatnenie v Žiline a okolí. Ani žilinský ani ostravský priemyselný potenciál ale nebol taký veľký, aby pokryl všetky voľné pracovné sily z Kysúc. Značná časť Kysučanov si preto hľadala zdroj obživy mimo priemysel v sezónnych poľnohospodárskych prácach, v podomovom obchode, v zamestnaniach založených na vlastných zdrojoch – súkenníctve, drevorubačstve, povozníctve, výrobe plátna, v rôznych doplnkových zamestnaniach – najmä v drotárstve, alebo vo vystaňovalectve. Len v rokoch 1923–1931 napr. odišlo za prácou do cudziny 5 834 Kysučanov.³

Do života Kysučanov sa premietali všetky udalosti politického i hospodárskeho života danej doby. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov minulého storočia ich postihla svetová hospodárska kríza nielen tým, že sa postupne obmedzovala a úplne zastavovala výroba v domácom drevárskom priemysle, ale Kysučania strácali zamestnanie aj na Ostravsku. Nezamestnanosť na Kysuciach prudko narástla, v roku 1932 bolo vo vtedajšom okrese Čadca 8 381 ľudí bez akejkoľvek práce. Nezamestnanosť sprevádzal hlad a žobrota. Nedostatočné možnosti obživy sa odrazili aj v zdravotných a kultúrnych pomeroch Kysucúc – podvýživa, hlad, zlé bytové pomery, šírenie chorôb, vysoká doječenská úmrtnosť, bieda sociálna bola

¹ STEINER, J.: *K hospodárskému vývoji priemyslových oblastí na Slovensku 1918–1938* (rukopis uložený ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě), s. 48; Slovenský denník 4, č. 166, 24. 7. 1921, s. 5.

² Štátny okresný archív (= ŠOKA) Čadca, fond Okresný národný výbor (= ONV) Čadca, kart. 24, inv. č. 2768/46.

³ PAVLÍK, A.: *Niektoré ekonomicko-sociálne problémy na severozápadnom Slovensku v rokoch 1918–1929*. Zborník Pedagogického fakulty Univerzity Komenského Trnava Historika 1970, s. 33–60; GERÁT, M. (ed.): *Kysuce*. S. l. 1980; PRANDA, A.: *Pričiny vzniku a rozvoja doplnkových zamestnaní na Kysuciach*. Slovenský národopis 13/1965, s. 436.

násobená zaostalou kultúrnou, ešte na začiatku 20. storočia boli dve tretiny obyvateľstva Kysúc negramotné.

Dedičstvo, s ktorým Kysučania vstupovali po oslobodení v roku 1945 do nového štátu nebolo vôbec veselé a len ťažko a zdĺhavo sa ho v nasledujúcich rokoch zbavovali.

Na hospodárskych a sociálnych pomeroch Kysúc sa podpísali veľmi nepriaznivo vojnové udalosti. Z prevádzky bola vyradená železničná doprava, zničené boli mnohé mosty a prerušené telefónne spojenie. V priemyselných podnikoch, ktoré obnovili svoju výrobu, pracovalo iba 1 500 osôb. Mnohí Kysučania naďalej odchádzali za prácou na Ostravsko. Podľa výsledkov prvého povojnového súpisu obyvateľstva v roku 1946 uviedlo v okrese Čadca, že pracuje v baníctve, hutníctve a pri spracovaní kovov – teda na Ostravsku – cekom 1 813 ľudí a v okrese Kysucké Nové Mesto cekom 582 osôb. Za to na druhej strane kvitol čierny obchod a viac ako 200 Kysučanov sa živilo podomovým obchodom. ONV v oboch kysuckých okresoch vydali ešte v roku 1946 celkom 402 „úradných oprávnení na vykonávanie opráv kuchynských nádob a náradia vôbec“ tzv. drotárskych legitimácií. Až v roku 1952 Rada ONV zrušila ich vydávanie.⁴

Pretrvávajúcou bolesťou kysuckého kraja v povojnovom období bol tiež alkoholizmus. Chudobní kysuckí ľudia akoby v alkohole utápali svoje starosti a problémy. Napríklad len v Turzovke sa nachádzalo v roku 1947 celkom 34 krčiem a hostincov.⁵

Po oslobodení sa aj na Kysuciach prejavila zrejماً snaha o uskutočnenie procesu industrializácie. Výsledky spriemyselnovania Kysúc boli nevalné, obyvatelia nemali žiadnu profesionálnu skúsenosť s prácou v priemyselných prevádzkach, okrem robotníkov pracujúcich na Ostravsku, väčšina obyvateľstva sa stále živila málo produktívnym poľnohospodárstvom. Podľa zistených štatistických údajov v roku 1947 bolo v produktívnom veku 66 139 Kysučanov, z toho v poľnohospodárstve našlo zamestnanie 30 758, tj. 46,5 % z nich, v priemysle pracovalo iba 1 576, tj. 2,4 % a až 25 044 obyvateľov Kysúc bolo stále odkázaných hľadať si prácu mimo domov. Teda viac ako tretina Kysučanov migrovala za prácou; niektorí našli uplatnenie v okolitých slovenských regiónoch, najmä v blízkej Žiline a prevážná väčšina z nich pracovala v baniach a hutách Ostravska a Třinecka.⁶

Miestne orgány štátnej správy, majúce záujem o rozvoj industrializácie, sa opakovane obracali na ústredné orgány s požiadavkami na výstavbu priemyselných prevádzok na Kysuciach. Takmer každý mesiac prichádzali do Prahy a do Bratislavy delegácie z oboch kysuckých okresov, predstavitelia okresov zasielali tiež memorandá a petície s požiadavkami na spriemyselnovanie oblasti na Ministerstvo priemyslu do Prahy, alebo na Povereníctvo priemyslu a obchodu do Bratislavy. Požiadavky boli často konkrétne, racionálne odôvodnené – zamerané napr. na budovanie a rozvoj drevárskeho, stavebného či textilného priemyslu, teda odvetví tradičných, pre ktoré tu boli miestne zdroje. Vyskytli sa však aj

⁴ 20 rokov svobodných Kysúc. Čadca 1965.

⁵ ŠOKA Čadca, fond ONV Čadca, kart. 30, inv. č. 5309/1947.

⁶ Rozvrstvenie pracovných síl na Kysuciach, ŠOKA Čadca, fond ONV Čadca, kart. 34, inv. č. 17 801/47.

požiadavky menej konkrétne často až nerálne podľa zásady, dajte nám akúkoľvek tovareň, len nech zamestná čo najviac ľudí.⁷

Vo všetkých požiadavkách sa výrazne odrážali miestne pomery v kysuckej oblasti – nedostatok surovinových a energetických zdrojov na jednej strane a prebytok voľných pracovných síl na strane druhej. Preto bola väčšina požiadaviek orientovaná na výstavbu spotrebného a drevárskeho priemyslu. V máji 1947 bol dokonca vytvorený v Čadci z iniciatívy miestnych orgánov štátnej správy Výbor pre priemyselnenie Kysúc, ktorý vo svojej rezolúcii v júli 1947 adresovanej slovenským orgánom žiadal, aby bol pre Kysuce pridelený taký priemysel, ktorý by poskytol pracovné príležitosti aspoň pre 15 000 miestnych obyvateľov. Výbor argumentoval prebytkom pracovných síl, výhodnou polohou na košicko-bohumínskej trati, dostatkom stavebnej plochy a stavebného materiálu.

Výsledkom týchto snáh bola obnova a vybudovanie niekoľkých priemyselných závodov – textilných Slovena, Kysuca v Čadci a v Turzovke, strojárskych (Adlo- pumpy v Čadci), potravinárskych (JA-PA v Čadci) a drevospracujúcich (Slezák vo Vyskej nad Kysucou, Drevoindustria v Turzovke, Drevokombinát v Krásne nad Kysucou). Boli vybudované na báze strojného zariadenia premiestneného na Kysuce z podnikov v českom pohraničí.

Prvým väčším podnikom, ktorý poskytol pracovné príležitosti pre viac ako 4 000 Kysučanov boli Závody presného strojárstva ZPS vybudované v Kysuckom Novom Meste začiatkom päťdesiatych rokov. Rozšírila sa výroba aj v textilnom priemysle v Slovene v Čadci a výroba v Sigma Pumpy. Bola vybudovaná pobočka závodu Tatra v Čadci a svoju výrobu rozšírili tiež stavebné podniky. Celkom tak v roku 1961 pôsobilo na Kysuciach 22 priemyselných podnikov, ktoré zamestnávali 19,3 % všetkého ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Počet pracujúcich v poľnohospodárstve klesol na 32 %. Najväčšie počty zamestnancov vykazovalo strojárstvo (6 757 osôb), drevospracujúci priemysel (2 036) a textilný (1 419 osôb). Napriek pokračujúcemu procesu priemyselňovania domáci priemysel neposkytoval dostatok pracovných príležitostí pre miestne obyvateľstvo a stále zostávala významným zdrojom obživy pre Kysučanov práca na Ostravsku.

Po skončení druhej svetovej vojny zápasilo Ostravsko s akútnym nedostatkom pracovných síl. Extenzívny rozvoj ťažkého priemyslu bol nesmierne náročný na mužské pracovné sily, ktorých nedostatok sa prejavoval najmä po odsune nemeckého obyvateľstva.

Vysokú potrebu pracovných síl v odvetviach baníctva, hutníctva a stavebníctva nestačil miestny pracovný trh saturovať a tak sa hľadali zdroje pracovných síl aj mimo danú oblasť. Ostravsko a priľahlé severomoravské pohraničie sa tak stalo jednou z hlavných oblastí slovenskej imigrácie.⁸

⁷ ŠOKA Čadca, fond ONV Čadca, kart. 23, inv. č. 1141/46; *Makov žiada priemyselnenie*. Cieľ 3, č. 208, 4. 8. 1949, s. 3.

⁸ KOVÁŘ, J. – PROKOP, R.: *Slovenské obyvateľstvo v Ostravské průmyslové oblasti*. Ostrava. Příspěvek k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16. Ostrava 1991, s. 56–88.

V OKR bola napríklad už v júli 1945 akútna potreba získať aspoň 5 000 pracovníkov, pričom celková potreba predstavovala 15 000 pracovných síl. Napätá situácia sa riešila organizovaným náborom pracovníkov vo všetkých oblastiach republiky, mzdovou preferenciou odvetví baníctva, hutníctva a stavebníctva a postupujúcou bytovou výstavbou v oblasti. Pretože ani vojnovou rozrušené slovenské hospodárstvo nedokázalo na druhej strane poskytnúť dostatok pracovných príležitostí pre všetkých svojich záujemcov, prichádzali títo často hromadne a neraz aj nelegálne bez evidencie Okresných úradov ochrany práce na Ostravsko.⁹

Prichádzali nielen kvalifikovaní robotníci a remeselníci ale aj bezzemkovia, poľnohospodárski robotníci či kovoľníci a drobní poľnohospodári, z ktorých sa regruovali pomocní pracovníci v priemysle a v stavebníctve. Pochádzali z rôznych kútov Slovenska, najčastejšie z tých oblastí, ktoré boli najviac postihnuté vojnovými udalosťami – z oblasti východného, juhozápadného a severného Slovenska. Početná bola tiež skupina slovenských reemigrantov zo zahraničia.

Na Ostravsko sa sťahovali najmä mladí slobodní muži v produktívnom veku a prichádzali aj mladé rodiny, aby si prácou v priemysle zlepšili svoju sociálnu pozíciu a získali určité finančné prostriedky do začiatku spoločného života. Slováci dochádzajúci na Ostravsko do práce denne, či týždenne bývali spočiatku v hromadných ubytovniach. Po prechode do trvalého zamestnania získali pomerne rýchlo byt a mnohí z nich sa usídlili v oblasti natrvalo. Pretože prevládajúcim odvetvím ich činnosti bol priemysel, väčšiu koncentráciu dosahovali slovenskí obyvatelia v obciach mestského typu, kde sa ponúkali aj lepšie existenčné podmienky.

Príchod (pristahovanie) Slovákov na Ostravsko znamenal pre nich nielen zmenu geografického a etnického prostredia, ale aj zmenu ich sociálno profesnej pozície. Priniesol presun medzi výrobnými odvetviami, predovšetkým z poľnohospodárstva do priemyslu. Túto horizontálnu mobilitu sprevádzala mobilita vertikálna, v ktorej prevládal vzostup cestou zvyšovania kvalifikácie.¹⁰

Slováci boli na Ostravsku prijímaní kladne, ako potvrdzuje napríklad citát z *Ostravského úderníka*, závodného časopisu OKR z konca roku 1945: „Slováci sú dobrí robotníci, sú privykli robote a my im musíme pomáhať, kde len môžeme. Ktorí z nich chcú zostať tým umožníme, aby sa mohli pristahovať so svojimi rodinami. Nepochybujeme, že Slováci keď sa uplatnili na celom svete ako pilní a snaživí robotníci, uplatnia sa aj na Ostravsku v našich baniach.“¹¹

Práca na Ostravsku bola pre slovenských obyvateľov veľmi atraktívna, vyššie mzdy, lepšie zárobkové možnosti ako aj už spomínaný nedostatok možnosti uplatnenia doma, viedli od konca roku 1945 často k hromadnému príchodu Slovákov predovšetkým práve zo

⁹ ŠRAJEROVÁ, O.: *Odchádzka Slovákov za prácou na Ostravsko po druhej svetovej vojne*, Slezský sborník 92, 1994, s. 238–242.

¹⁰ HERNOVÁ, Š.: *Kotázce sociální mobility Slováků v ostravské průmyslové oblasti*. Slezský sborník 1969, s. 227–234.

¹¹ Ostravský úderník 1, 15. 12. 1945, s. 10.

susedných Kysúc. Úrady ochrany práce v Ostrave evidovali v priebehu roku 1946 takmer tisíc slovenských pracovníkov, ktorí sa zamestnali v ich obvode. Koncom novembra 1946 evidoval ostravský Okresný úrad ochrany práce celkom 11 142 mužov a 1 040 žien celkom 12 182 pracujúcich zo Slovenska. Vo februári 1947 ich počet narástol na 13 468 osob.¹²

Rastúce obavy z možného nedostatku pracovných síl aj na Slovensku viedli slovenské a ústredné úrady k úprave a regulácii nábora pracovných síl pre potreby Ostravska. Podľa dohody medzi Povereníctvom sociálnej starostlivosti a Ministerstvom sociálnej starostlivosti mali realizovať nábor pracovných síl na Slovensku len úrady ochrany práce a nie súkromníci. Toto opatrenie malo zabrániť aj ilegálnemu odchodu Slovákov do českých krajín, hoci úplne odstrániť ilegálne príchody pracujúcich sa nepodarilo.

V druhej polovici roku 1947 sa množili slovenské ponuky na štvormesačnú uhoľnú brigádu na Ostravsko, väčšinou šlo o pracovné sily ktoré už v OKD pracovali v predchádzajúcich rokoch. Tieto akcie však narážali na pochopiteľný odpor slovenských úradov – prebytok pracovných síl na Slovensku bol totiž hlavným argumentom pre uskutočnenie industrializačnej politiky Slovenska. Napriek tomu sa koncom roku 1947 ukázalo, že vzájomný styk medzi susednými okresnými úradmi ochrany práce bol obojstranne výhodný. Vďaka blízkosti kysuckej oblasti rozvinula sa najintenzívnejšie spolupráca práve medzi ostravským a čadčianskym úradom, ktorá vrcholila koncom roku 1947. V obvode OÚOP v Čadci sa nachádzalo 300 a v obvode OÚOP v Kysuckom Novom Meste 200 pracujúcich z radov maloroľníkov, ktorí by radi našli obživu v priemyselných závodoch na Ostravsku.¹³

Väčšina (viac ako 40 %) Kysučanov pracovalo v uvedenom roku v hutníckom a strojárskom priemysle, na druhom mieste boli stavebné a pomocné stavebné práce (25,6 %) a tretie miesto zaujímalo baníctvo (18,6 %).¹⁴

Obidva kysucké okresy boli na základe dohody ústredných a slovenských orgánov vyčlenené na orgnizovanie voľného nábora pracovných síl pre potreby Ostravska. Nábor brigádnikov pre OKD, Vítkovické železiarne, pre stavebné firmy aj pre potreby Třineckých železiární tak pokračovali aj v ďalšom období. Ako vyplývalo napríklad zo zápisnice Rady KNV v Ostrave, v priebehu roku 1949 bolo zo Slovenska prisunutých takmer 500 pracovníkov do baní. Ďalší organizovaný nábor pre OKD sa uskutočnil na jar 1950 a jeho výsledkom bolo získanie celkom 404 osôb z toho 136 bolo Kysučanov. Výsledok tohoto nábora nebol uspokojujúci okrem iného aj preto, že sa uskutočnil v nevhodnom ročnom období, v čase konania jarných poľnohospodárskych prác.¹⁵

Pre ostravské huty bola v roku 1950 stanovená kvóta pre nábor slovenských pracovných síl na 1 800 pracovníkov a hoci prišlo až 2 333 brigádnikov, napokon ich zostalo

¹² Archiv města Ostrava (= AMO), fond Okresní úřad ochrany práce Ostrava (= OÚOP), Měsíční situační zpráva z r. 1947, kart. 1.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, kart. 9.

¹⁵ Zemský archiv Opava (= ZAO), fond Krajský národní výbor Ostrava (= KNVO), kart. 2169, kart 2667, sig. 406. 1.

iba 1 527. Rovnako dopadol aj nábor pre stavebníctvo, kde z plánovanej kvóty 3 100 slovenských brigádnikov sa podriilo získať len 1 200 pracovných síl, z toho 518 predstavovali stavební robotníci z okresu Čadca.¹⁶

Hoci boli tieto aj ďalšie náborové pracovných síl organizované oficiálne okresnými úradmi ochrany práce (neskôr odbormi pracovných síl ONV), ich výsledky sú dôkazom toho, že neboli realizované dôsledne s ohľadom na kvalitu získavaných brigádnikov. Na prvom mieste stála kvantita a tak na prácu do ostravských závodov prichádzali neraz aj pracovníci, ktorí nemali žiadnu predstavu o práci vo veľkých priemyselných prevádzkach, mali skreslené informácie a neoprávnené mzdové požiadavky, boli bez akejkoľvek pracovnej disciplíny, nespoľahliví v dochádzke do práce. Ich fluktuácia bola vysoká hlavne v čase konania poľnohospodárskych prác, kedy požadovali neraz až štvormesačnú poľnohospodársku dovolenku. Nedostatočne využívali tiež pracovnú dobu a kvôli vlakovému alebo autobusovému spojeniu z práce odchádzali pred skončením smeny.

Treba však spomenúť, že problémy sa vyskytovali aj na druhej strane, keď niektoré podniky nespĺnili sľuby dané pri náboře týkajúce sa kvality ubytovania, vyplácania odlučného, ošacovacieho príspevku, náhrady cestovného či pravidelných lekárskejších prehliadok, alebo získania bytu. Nespokojnosť prejavovali slovenskí robotníci tiež s výškou mzdy, zvlášť pracujúci v stavebníctve. Tieto a ďalšie faktory boli príčinou neraz aj hromadného odchodu pracovníkov naspäť na Slovensko.¹⁷

Za prácou na Ostravsko prichádzali Slováci nielen v rámci organizovaných náborov, ale veľmi často aj nelegálne bez súhlasu príslušných slovenských úradov. V snahe legalizovať ich pobyt, sa do desiateho dňa každého mesiaca evidovali novopriechodzí pracovníci, ani toto opatrenie však neumožnilo zachytiť všetkých slovenských pracovníkov v ostravskej oblasti. Všetky údaje o ich počtoch v povojnovom období tak možno pokladať za neúplné. Mnohí z nich sa tu usídlili natrvalo, založili si rodiny, integrovali sa do českej majoritnej spoločnosti a žijú tu už v tretej generácii, predstavujú základ dnešnej početnej slovenskej národnostnej menšiny. Časť slovenských robotníkov sa po splnení svojich pracovných záväzkov vrátila naspäť na Slovensko a vytvorila odborný káder v novovzniklých slovenských podnikoch, kde zúročila svoje skúsenosti nadobudnuté pri práci na Ostravsku. Ďalšia, nemalá skupina Slovákov, predovšetkým Kysučanov, odchádzala za prácou na Ostravsko aj v ďalších rokoch a mnohí odchádzajú dodnes. Slovenskí robotníci zohrali významnú úlohu pri rozširovaní a budovaní ostravskej priemyselovej oblasti.

Práca v ostravských priemyselných podnikoch bola pre Kysučanov príťažlivá aj v ďalších povojnových decéniach, ani výstavba priemyselných prevádzok v rodnom kraji a takmer desaťnásobný nárast počtu pracovných príležitostí, od roku 1945 do roku 1960, nestačil pokryť všetky voľné pracovné sily a práca na Ostravsku bola pre Kysučanov stále veľmi atraktívna. Bola to nielen atraktívnosť ekonomická, atraktívnosť zárobkových

¹⁶ ZAO, fond Vládní komise pro výstavbu Ostravska (VKVO), kart. 4, sig. 225, fond KNVO, kart. 2669, sig. 406.5, fond VKVO, kart. 14, inv. č. 150–154.

¹⁷ ZAO, fond KNVO, kart. 2167, 2667; KOVAČ, A.: *Skúsenosti z náboru pracovných síl pre Ostravsko v Žilinskom kraji*. Plánované hospodárství 1954, s. 514–516.

možností, ale aj spoločenská vybavenosť životného prostredia, ktorá motivovala Kysučanov k dochádzke za prácou do tejto oblasti.

Pri sledovaní dochádzky Kysučanov za prácou na Ostravsko, nemožno popri uvedených nesporných pozitívach, nespomenúť aj faktory skôr negatívne, akými bol dopad tejto pracovnej migrácie na celý sociálny systém Kysúc. Kysučania prácou v ostravskej priemyselnej oblasti získavali finančné prostriedky pre zlepšenie životnej úrovne svojich rodín, prostriedky realizovali doma, na Kysuciach si budovali nové domy, vybavovali domácnosti, zlepšila sa kultúra ich bývania, obliekania aj stravovania. Na druhej strane treba vidieť aj únavu z dlhého a častého cestovania, druhú smenu, ktorá ich čakala pri práci na malých poličkach, absenciu mužov – otcov pri výchove detí, nedostatok času na spoločenský život, ktorý sa odbýval najčastejšie pri posedení v hostincoch. Kritické hlasy poukazujúce na túto stránku pracovnej migrácie Kysučanov sa objavovali na stránkach miestnej aj odbornej tlače od konca 60. rokov minulého storočia. Pretože však neboli v danej dobe žiadúce, dostala sa napríklad aj publikácia Alexandra Hirnera venovaná sociologickej analýze Kysúc na index¹⁸ a zdôrazňovala sa skôr kladná stránka pracovných migrácií, ktoré pokračovali aj v ďalších rokoch. Pri nábore pracovných síl pre potreby ostravského priemyslu sa začínalo od 60. rokov 20. st. viac dbať aj o kvalitu pracovných síl. Kysuce plnili plány nábory pracovníkov aj baníckeho dorastu pre učebné obory na Ostravsku na viac ako 100 %. Ešte v roku 1980 dochádzalo za prácou na Ostravsko takmer 3 000 Kysučanov. Dochádzka za prácou pretrváva prakticky dodnes, aj keď od konca 80. rokov so zahájením transformácie ekonomiky a s postupujúcim útlmom ťažkého priemyslu došlo k rapidnému poklesu počtu pracovných miest na Ostravsku (od roku 1989 do r. 1995 na 43 %) a tým aj k výraznému poklesu počtu Kysučanov v tejto oblasti.¹⁹

Tieto okolnosti sa nepriaznivo premietli aj do ekonomickej situácie Kysúc, zvýšila sa miera nezamestnanosti, čo malo samozrejme negatívny dopad na sociálnu oblasť a viedlo k zvýšeniu sociálneho napätia. Miera nezamestnanosti v okrese Čadca kulminovala začiatkom roku 2000, kedy dosiahla až 22 %, v súčasnosti osciluje okolo 10 %, stále ešte značná časť obyvateľstva v produktívnom veku odchádza za prácou do Žiliny a do ČR. Sú to najmä mladí a kvalifikovaní ľudia, ktorí zvyšujú negatívne saldo migrácie.²⁰

¹⁸ HIRNER, A.: *Sociologická analýza Kysúc*. Bratislava 1970.

¹⁹ PROKOP, R. – KOLÁŘ, J.: c. d., s. 56–88; TLAŠKOVÁ, E.: *Migrace jako zásadní fenomén vývoje Ostravska*. Viz http://aa.ecn.cz/img_upload/.

²⁰ Operačno-strategický zámer okresu Čadca. Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Čadci, 2004, s. 11.

Záverom môžeme konštatovať, že spojenie Kysúc s Ostravskom, týchto dvoch diametrálne ekonomicky odlišných oblastí, zohrávalo a zohráva významnú úlohu v živote obyvateľov oboch regiónov. Na jednej strane predstavovali Kysuce nezanedbateľný zdroj pracovných síl pre ostravskú priemyslovú oblasť, na strane druhej Kysučania prácou v priemyslových podnikoch Ostravska získavali potrebný zdroj obživy, zlepšovali životnú úroveň svojich rodín a získavali aj pracovné návyky, ktoré zúročovali neskôr pri práci v priemyslových podnikoch vybudovaných na Kysuciach. Spojenie týchto oblastí sa premietalo aj do budovania a rozvoja euroregiónu Beskydy, práve poloha Kysúc na pomedzí troch štátov je vyzdvihovaná ako klad pri príprave strategických plánov rozvoja celej kysuckej oblasti.

Summary

KYSUCE'S INHABITANTS IN OSTRAVA REGION AFTER 1945 YEAR

Ol'ga Šrajerová

The presented study follows the working migration of Kysuce's inhabitants to Ostrava industrial area since the first Czechoslovak republic to this date. The emphasis is stressed to period after the Second World War. The Kysuce's inhabitants played very important role in industrialisation of Ostrava region. The job in the Ostrava industry factories was very attractive for them, not only for economic reasons, but also because the attractive environment and life style. Kysuce's inhabitants acquired financial aids to improve the quality of them lives, including quality of the housing, clothing and meal. Ostrava region on the other side acquired the necessary workers. The working departure of Kysuce's workers had at the first an economic reason and it had positive and negative impact and persists to contemporary time. From the end of the 80th last century in the working migration decreasing mainly by reason of progressive process of economic change and drop of coal mining.

ROMŠTÍ IMIGRANTI V OSTRAVĚ Sonda do šedesátých let 20. století

Eva Davidová

DAVIDOVÁ, Eva: *Romany Immigrants in Ostrava – Sound into the 60ties of the 20th century*

The article is a contribution to post war Romany migration from Slovakia to the Czech and Moravian industrial regions. It brings forward about some of important changes after their migration on the example of concrete locality – Ostrava city, during the 60ties of the 20th century. It apprizes of results from the author 's research done during the end of the 60ties by untraditional method-analyze of register cards of all Romany inhabitants in this city. She documents on categories of place and date of birth the fount environment of these immigrants, who came here from the east Slovakia, from the Spišská Nová Ves district, mostly. She cites their age composition for which is very typical youth of this ethnic-high representation of children up to 15 and on the contrary paucity of older people generation. Utterly new, she brings by asset even the location-ecological analyze of Romany immigrants in frame of Ostrava, when for the first time all streets with Romany population living there (including number of family members and flat households- at those times 496 families living in 361 flat households) were identified. In addition, she accentuates in her sound, which migration pertains to groups and families of Slovak and Hungarian Romanies (Rumungre), who came here and slowly settled. That happened on the contrary of a smaller group of Oláh Romanies (Vlachike), who were settled by force. It was disconnection of their precedent itinerant life, not a migration.

Keywords:

Romanies – Roma communities – migration – post-war mobility – living conditions – migratory movement – case study

Contact:

Jihočeská univerzita České Budějovice, Česká republika; eva.davidova@quick.cz

Poválečný vývoj romského etnika přinesl zcela zásadní změny jeho sociálního postavení i způsobu života a přímo souvisí s migrací ze slovenského prostředí do průmyslových oblastí českých zemí. Rozsáhlý migrační pohyb Romů, který vedl k jejich postupné urbanizaci a disperzi mezi ostatní obyvatelstvo, začal rozevírat nůžky mnoha problémů, pro ně kvalitativně zcela nových.

Jednou z hlavních cílových lokalit romských migrantů se stalo Ostravsko, zejména město Ostrava. Na něm se v této sondě pokusíme rozšířit spektrum migračních procesů o některé výsledky z mého výzkumu ekologické analýzy a změn života romského etnika v Ostravě, v časovém výseku šedesátých let 20. století. Analýza podstatných poznatků z tohoto průzkumu celé tehdejší populace ostravských Romů je základem našeho textu.¹

Nejdříve si shrneme některé skutečnosti a dostupná data. V oblasti Ostravsko-Karvinska žilo v letech 1969-1970 podle evidencí 5 500 Romů, zatímco v celém tehdejším Severomoravském kraji 11 591. Ve městě Ostrava je udáván počet téměř 3 000 Romů, i když skutečnost byla zřejmě ještě vyšší, protože řada z těchto imigrantů byla hlášena jen k přechodnému pobytu. Jejich počet se později silně zvyšoval další migrací i v důsledku silné populační expanze, kdy průměr růstu romského obyvatelstva byl až 6,4 % ročně.² (Pro porovnání informace: v současné době žije v Ostravě podle odhadů už více než 30 000 Romů).

Romští migranti, kteří přišli na Ostravsko v průběhu prvních poválečných let, se usazovali nejvíce v samotném městě, kde velká část z nich žije již od roku 1946. Až později začali ve větší míře přicházet také do Karviné, Opavy a Českého Těšína a v roce 1951 do Orlové. Okolo roku 1955 přišla velká migrační vlna do Doubravy, Dolní a Horní Suché, v roce 1958 pak do Hlučína a dalších míst regionu.³

¹ DAVIDOVÁ, E.: *Cikánské (romské) etnikum v Ostravě. Ekologická analýza a problém vývojových změn Cikánů-Romů v městském průmyslovém prostředí*. II. Praha – Ostrava 1970 (Sociologický výzkum města Ostravy 40), interní tisk; PAVELČÍKOVÁ, N.: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004, č. 12, s. 98: „...Eva Davidová v této době realizovala mimo jiné rozsáhlou a velmi zajímavou sondu do života romských obyvatel Ostravy. Zmapovala v ní historii, původ a rozmístění romského obyvatelstva města, ale také jeho struktury a celkovou sociální ekologii. Její výzkum přinesl množství nových poznatků, jeho publikace je vlastně prvním z pokusů o odborné fundování zpracované romské tematiky v tak velkém rozsahu. Analýza výzkumu vyšla bohužel pouze v malém počtu výtisků jako hektografická dvoudílná zpráva. V letech normalizace byla řada poznatků z této práce a dalších výzkumů potlačována, teprve v průběhu osmdesátých let na ně navázala E. Davidová a další autoři (T. Haišman a d.) sérií výzkumů v rámci úkolu Cikáni v průmyslovém městě.“ (pozn. 85 na s. 98).

² DAVIDOVÁ, E.: *Romano drom – Cesty Romů 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, s. 151–168. Olomouc 1995. K historickému vývoji a situaci Romů na Ostravsku zejména PAVELČÍKOVÁ, N.: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945–1975)*. Ostrava 1999.

³ DAVIDOVÁ-ZÁBRANOVÁ, E.: *Cikánské obyvatelstvo v Orlové, Doubravě a Karviné*. Radostná země VIII/1958, s. 9 a d. (kde jsem se jako první už v padesátých letech pokusila nahlédnout do života tohoto zde nového etnika); táž: *K cikánské problematice na Ostravsku a Karvinsku*. Radostná země X/1960, s.73–80.

Migrační pohyby jsou příčinou měnicích se dat, v průběhu let uváděných. O tři roky dříve, k 31. prosinci 1967, žilo v Ostravě 2 696 Cikánů/Romů. Podle šetření Státního statistického úřadu,⁴ realizovaného na základě zadání tehdejších politických orgánů a usnesení vlády č. 502 z roku 1965, žilo v Československu roku 1967 celkem 223 993 *cikánů* (název této etnické skupiny byl používán tehdy s malým „c“), z toho 59 467 v českých krajích. Po linii národních výborů – komisí rad ONV a KNV pro otázky cikánského obyvatelstva – bylo toto šetření provedeno zadáním ministerstva vnitra z 13. listopadu 1967, výkazem nazvaným *O počtu a pohybu cikánského obyvatelstva k 31. 12. 1967*. (Dokládá tím koncepci tohoto statistického zjišťování s cílem zjistit tehdejší počet, stav a pohyb Romů v porovnání se situací po realizovaném *soupisu kočujících a polokočujících osob* v únoru 1959 v rámci jejich násilné asimilace v padesátých letech.)

Ve výsledcích tohoto šetření je v Severomoravském kraji uvedeno tehdy 10 788 Romů/*cikánů*, z nichž nejvíce – 2 696 v Ostravě a 2 173 v okrese Karviná. Meziroční migrační přírůstek v kraji v daném období je 756 lidí (přistěhovalých 1 225 a vystěhovalých 469), z toho v samotné Ostravě migračních přistěhovalých je uvedeno 190 a vystěhovalých 132 *cikánů*.

Podle dalšího šetření Federálního statistického úřadu, provedeného jen o rok později,⁵ žilo koncem roku 1968 v ČSSR 226 467 *občanů cikánské národnosti* (jak se v roce 1968 terminologicky už uvádělo, ačkoliv za národnost Romové uznání v té době nebyli). Toto číslo udávalo pouze „počet těch *Cikánů*, kteří řádně nebydlí, nepracují, jejichž děti nechodí řádně do školy“ apod., zde tedy chybějí ti, kteří nevyžadují péči komisí pro cikánskou otázku rad ONV, kteří se „civilizovali.“ Údaje o počtu těch „civilizovaných“ *Cikánů* se značně rozcházejí. Zdá se však, že nejbližše skutečnosti je odhad cca 70 až 80 tisíc z odhadu o počtu celkem asi 300 000 tehdy v Československu žijících *Cikánů*.⁶

Zajímavé jsou i údaje z celostátního cenzu – sčítání lidu, domů a bytů k 1. prosinci 1970, jehož interně publikované výsledky poskytují i počty *cikánského obyvatelstva*. V porovnání s předchozím uvedeným šetřením uvádějí totiž nižší počet Romů za celou republiku 219 554, z nichž v České republice 60 279, v Severomoravském kraji naopak počet vyšší 12 156 a v Ostravě dokonce 3 241 žijících Romů.⁷ Tato čísla mohou dokládat narůstající imigraci a početní přírůstky romského ostravského obyvatelstva v mezidobí tří let (1967–1970), ale mohou svědčit také o ne zcela dokonalých údajích.

Uvedená statisticko-demografická šetření, zejména z roku 1967 a 1970, poskytují mnoho cenných informací o romském obyvatelstvu šedesátých let: o jeho počtu a věkové struktuře, zaměstnanosti, bydlení, sociálně-zdravotních ukazatelích, o školním vzdělání dětí

⁴ Československá statistika, skupina B, svazek 21 – *Cikánské obyvatelstvo k 31. 12. 1967*. Praha 1968 (interní tisk).

⁵ *Cikánské obyvatelstvo k 31. 12. 1968* podle krajů a okresů viz *Demografie* 3/1969, s. 229 an.

⁶ *Mínění o cikánech a o řešení cikánské otázky*, Ústav pro výzkum veřejného mínění Praha 1971, s. 9 (interní publikace).

⁷ *Cikánské obyvatelstvo ve výsledcích sčítání lidu, domů a bytů*. In: *Zprávy a rozborů*, svazek 25, Federální statistický úřad, Praha 1973.

a mládeže - podle krajů a okresů, ale v zařazení podle zadaných skupin, rozdělených podle stupně tzv. společenského přizpůsobení (s jehož principem nelze zcela souhlasit, ale není předmětem našeho textu ho zde analyzovat).

V druhé, podstatné části textu budeme analyzovat některé výsledky uvedeného výzkumu ostravského romského etnika v šedesátých letech.⁸ Pokusila jsem se v něm rozšířit stávající poznatky netradiční metodou – analýzou údajů přihlašovacích karet obyvatelstva, kdy vzorkem je celé romské obyvatelstvo Ostravy té doby.⁹

K příchodu romských migrantů do Ostravy

Na kategorii místa narození a roku příchodu daných rodin imigrací do tohoto města jsem se pokusila poprvé alespoň zčásti analyzovat původ a migrační proudy cikánského-romského etnika, přicházejícího do Ostravy, kde se od konce padesátých let a v průběhu let šedesátých 20. století projevil výrazně už vliv migrace. Zatímco většina dospělých ostravských Romů byla narozena na Slovensku, u dětí školního věku tomu bylo už jen v 37 %. Tento měnicí se poměr se výrazně jeví zejména v obvodu Ostravy 1 – v obvodu jejich tehdy největšího soustředění, kde v šedesátých letech 20. století žilo 43 % ze všech v Ostravě bydlících Romů.

Z dětí do 15 let se v tomto novém domově narodila již více než třetina, další třetina ještě na Slovensku a zbývající, menší část v ostatních českých krajích, což dokládá i postup jejich migrace.

Z tehdejšího počtu 472 cikánských žáků ve věku 6–15 let v Ostravě jich už většina v roce 1964 pocházela z rodin, žijících už řadu let v Čechách či na Moravě, ať už v Ostravě (202 těchto dětí – tj. 43 %, či jinde v Severomoravském kraji – 9 %) nebo se z rodin, které se pohybovaly či migrovaly mezi různými místy českých zemích, či přicházejí na Ostravsko ze Slovenska, ze své rodné cikánské osady (*romano gav*). Většina romských dětí už tedy v polovině šedesátých let prožila svůj dosavadní život v Ostravě či v prostředí českém, resp. moravském a původní slovenské prostředí, odkud jejich rodiče přišli, na ně nemělo přímý vliv.

V samotném městě Ostrava žilo k 1. lednu 1969 podle evidence národních výborů 2 142 Romů, kteří představují tedy vzorek našich respondentů, z něhož následující poznatky a údaje vycházejí. Vzhledem k tomu, že tyto evidence zahrnují pouze trvale hlášené obyvatelstvo a že poměrně hodně Romů/Cikánů bylo hlášeno jen k přechodnému pobytu, je oprávněný předpoklad, že ve skutečnosti jich zde už tehdy žilo mnohem více, odhadem téměř tři tisíce. Tento počet se v pozdějších letech silně zvyšoval nejen další migrací, ale i v důsledku populační expanze, kdy průměr růstu romského obyvatelstva byl uváděn 6,4 % ročně.

Pro romské etnikum v Ostravě byl v padesátých a šedesátých letech 20. století charakteristický právě pohyb mezi původním prostředím na Slovensku a mezi Ostravou, resp. Ostravskem a dalšími průmyslovými či pohraničními oblastmi českých zemí.

⁸ DAVIDOVÁ, E.: *Cikánské (romské) etnikum v Ostravě*.

⁹ PAVELČÍKOVÁ, N.: *Romové v českých zemích*. s. 98.

Podíváme-li se na tento pohyb a otázku jejich migrace zpětně, lze tu z hlediska vývoje vysledovat několik nejzávažnějších motivů. Počáteční migrační vlny i do tohoto města a ostravského regionu byly v podstatě dvojího druhu: první skupinu tvořili převážně romští muži, kteří sem přijeli v prvních poválečných letech za existencí – za prací, někteří i za možností bydlení pro své rodiny, které je později následovaly – i když se mnozí spokojovali s dočasným bydlením v ubikacích či objektech, určených k demolicí. Druhou, větší skupinu představovali tehdy již převážně ti Romové, kteří se sem stěhovali, natrvalo či přechodně, s úmyslem najít zde kromě zaměstnání a dobrého výdělků i možnost bydlení a lepších životních podmínek pro své rodiny. Mnozí už bydleli v bytech, přidělených jim národním výborem nebo závodem, pro který pracovali. Většinou však to byly byty starší, horší kvality a bez příslušenství, v nichž v rámci domácnosti žily početné romské rodiny a jejich, často i nehlášené příbuzní nebo známí. Příznačná přitom byla, nejen pro Ostravu, praxe přidělovat těmto rodinám byty i do těch částí města nebo do bloků, jejichž bytový fond je nekvalitní a v němž se přirozeně uvolňují byty odstěhováním místního obyvatelstva, které při takovémto vzniku „cikánských bloků a ulic“ navíc často samo o své přestěhování usiluje. Tato soustředění, která se mnohdy stávají nežádoucími ghetty, se rozrůstají tím, že k rodinám v těchto lokalitách přicházejí rodiny další, spřízněné obvykle příbuzensky nebo lokálně – z jejich romské osady na Slovensku, ze zdrojového prostoru jejich migrace. V druhé polovině šedesátých let už počet těchto soustředění klesl, i když některé zůstaly v centru města a v Přívoze, v Mariánských Horách a v Porubě, kde vznikly nové velké „cikánské bloky“ – domy čp. 408 a 409 v Hornické ulici.

Ani z této druhé skupiny romských osídlenců však ne všichni dokázali svůj imigrační záměr naplnit a překonat problémy i konflikty, související s přechodem do pro ně nového, zcela odlišného prostředí a se sžíváním se s ostatním obyvatelstvem, navíc brzděného značnou předsudkovostí. Proto se mnozí z nich vraceli zpět do svých rodných komunit na Slovensku, s nimiž byli svázáni pevným citovým poutem a kde se stále cítili ve svazku těchto společenství více doma, ve větší jistotě. Docházelo tedy i ke zpětné migraci.

Skutečnost, že v novém prostředí Ostravska – podobně jako i v lokalitách dalších – se značná část romských migrantů nedokázala adaptovat ani vnějším, materiálním životním způsobům a že i zde žila v určité společenské izolaci a navíc mnohdy bez své širší příbuzenské pospolitosti, byla tedy u řady z nich, nejen v tomto období, hlavním motivem zpětné migrace. Na druhé straně však ty rodiny, které v Ostravě zůstaly, i z těchto důvodů neztrácely až do konce šedesátých let pocit vzájemné soudržnosti a sounáležitosti, který se jako důsledek asimilačních tlaků na romské etnikum začal rozpadat spolu se změnami jejich hodnot až v letech sedmdesátých.

Procento migrujících romských rodin ze Slovenska se v následujících časových obdobích postupně snižovalo, ale mírně se zvýšil příliv již i z jiných míst Čech a Moravy, které hledaly tak místo ke svému trvalému usazení. V šedesátých letech 20. století však šlo o přelom první a druhé generace romských osídlenců, kteří na Ostravsko přišli v počáteční poválečné migrační vlně v rozmezí let 1946–1960.

Zdrojovou zemí, resp. prostředím, odkud většina Romů do Ostravy přicházela, bylo Slovensko. Romské – „cikánské osady“ jsou hlavním zdrojovým prostorem romské poválečné migrace do českých a moravských lokalit, včetně Ostravy.

Většina romských imigrantů přišla do Ostravy z tehdejšího Východoslovenského kraje, a to 56,8 %, o mnoho menší procento – 17,5 % z bývalého Středoslovenského kraje, a stejné procento pak ze západního Slovenska. Počet imigrantů z kraje Východoslovenského byl zde dokonce ještě o 17 % vyšší ve srovnání s jejich tehdy v tomto kraji uváděným počtem Romů.

Podle uvedeného místa narození byla migrace Romů tedy největší z východního Slovenska – téměř 57 % tehdy hlášených Romů v Ostravě. Absolutně i relativně nejvyšší počty romských rodin přicházely – a dodnes zde většinou žijí – z okresu Spišská Nová Ves (35 %) a z okresu Poprad (22,5 %). Šlo o výraznou řetězovou migraci příbuzensky i sousedsky spjatých rodin i jednotlivců z několika cikánských osad převážně z těchto dvou okresů. Méně zastoupeni byli už tehdy imigranti z okresu Humenné a Prešov, jejichž relativní podíl koncem šedesátých let 20. století klesá, zatímco zejména z okresu Spišská Nová Ves stále postupně stoupal.¹⁰

Zcela jiná byla situace u olašských Romů/Cikánů (*Vlachike Roma*), u nichž nešlo o dobrovolnou ani řízenou migraci, ale o násilné usazení v únoru roku 1959 (na základě zákona č. 74/58 Sb.), o přerušení jejich předchozího nomádského, resp. kočovného života. Hodně olašských rodových skupin, patřících převážně do skupiny *Lovare* (koňští handlíři), se pohybovalo po Ostravsku již od začátku padesátých let. Muži provozovali tehdy ještě své tradiční řemeslo – obchodování s koňmi, založeném na znalosti koní, jejich léčení a následném prodeji. Velká skupina těchto *Lovarů* přijela právě v době soupisu do Hlučína, kde měla v Ostravské ulici tábor, sestávající z pojízdných vozů a maringotek. I ona žila do té doby společným způsobem života, charakterizovaným mnoha znaky endogamní rodové společnosti, s autoritou vedoucí osobnosti – *vajdy, mujála*.

Násilným usazením v únoru 1959 byla pak roztržena a rozdělena do šesti lokalit - do Třince, Příbora, Oder, Klimkovic, Komárova u Opavy a Hlučína, kde rodiny z této rodové skupiny žily ještě pak dlouho i v maringotkách a vozech bez kol. Tato rodově spřízněná skupina Stojkoviců, Kudrikoviců a Rafaeloviců žije zde dodnes, hlavně v samotné Ostravě a v Karvině. Jednotlivé rodiny se početně rozrostly, ale ani v nových podmínkách neztratily pocit dřívější soudržnosti, navštěvují se a provozují společně své, i když nové způsoby obživy. Stále se svým způsobem sami izolují nejen od okolní společnosti, ale i od ostatních Rumungrů, zde usazených romských imigrantů. Zatímco ženy z těchto olašských skupin ještě v šedesátých letech uchovávaly řadu projevů tradičního způsobu života – ve způsobu oblečení, stravě a hlavně ve specifice rodiny a příbuzenské skupiny (*nipos*), jejich muži se po vnější stránce začali v nové situaci zdánlivě přizpůsobovat okolí – *gadžům*. Postupně změnili svůj

¹⁰ Příčiny tohoto stavu by hlouběji ukázal výzkum preference míst migrace jednotlivých lokalit v českých krajích, v závislosti na původním prostředí slovenských a tzv. maďarských Romů (což nebylo již v dalších letech realizovatelné). Jedná se však bezesporu hlavně o řetězovou migraci, v závislosti na spřízněných rodinách a rodových skupinách, které první migranty do daného prostředí českých krajů postupně následovaly (pozn. E. D.).

způsob oblečení na městský, i když doplněný stále zlatými řetězy a dalšími doplňky, prezentovali se luxusními automobily.

Především si nacházeli jiné způsoby obživy – nikoliv zaměstnání – poté, co jim byla vzata hlavně možnost provozování překupnictví a koňského handlířství, které bylo závislé na pohyblivém, kočovném či alespoň polokočovném životě. U mnohých těchto skupin po jejich násilném usazení jde zvláště výrazně o nově vznikající jevy ve způsobech jejich obživy – u mužů překupnictví drog, podvody či krádeže. U části žen a dívek začal tehdy i zvláštní druh zdánlivé prostituce, zde ovlivněné specifickým prostředím průmyslové Ostravy, kde vždy dočasně pracovalo mnoho osamocených mužů. Ze strany olašských Romů to byla však předem domluvená hra, kdy za spolupráce ženy a jejího muže šlo ve skutečnosti jen o získání peněz zákazníka. Skutečnou prostituci by tyto ženy neprovozovaly, protože to bylo, resp. je v rozporu s vnitřními zákony a hodnotami jejich skupin, stále dodržovanými.

Naprostá většina romských imigrantů Ostravy však byla a dodnes je ze skupin a rodin usedlých slovenských i maďarských Romů, nazývaných „*Rumungre*“.

Ekologická analýza – rozmístění romského obyvatelstva v Ostravě v šedesátých letech¹¹

Největší koncentrace – nahuštěnost romského obyvatelstva byla tehdy v Ostravě 1, z toho hlavně v Přívoze, kde žilo 43 % ze všech Romů, trvale přihlášených ve městě Ostravě. Se značným odstupem následovala Ostrava 2 (12,9 %), Ostrava 6 (12,7 % a Slezská Ostrava 12 %, teprve za nimi pak Ostrava 8-Poruba, kde tehdy žilo jen 4,1 % (kde naopak v dalších desetiletích Romů přibývalo), Ostrava 4 (3,4 %) a Ostrava 7 (2,4 %). Pokud šlo o větší koncentrace – o předchozí „typická cikánská soustředění“ v rámci Ostravy, ke konci šedesátých let se už ukázala zlepšená situace. Zanikla již tato soustředění v závodních dřevěných ubikacích, tzv. baráčích, typických pro způsob bydlení a života Cikánů/Romů v prvních poválečných migračních obdobích, zejména pro roky 1946–1965. Ještě v roce 1966 byl největší počet těchto soustředění v Ostravě 1 (kde jich bylo 30), v Ostravě 8 – v Porubě (20), v Mariánských Horách (7), ve Slezské Ostravě (6) a ve Vítkovicích (4 z nich). Řada romských rodin ještě však žila i nehlášeně v prázdných objektech, určených pro demolici.

V Ostravě 1 žili tehdy Romové ponejvíce v centru a v Přívoze – v ulici Poděbradova, Mariánskohorská, Newtonova, Mánesova, Cihelní, Hornopolní, v ulici Stodolní, Hlubinská, Hájkova, Palackého, Elišky Krásnohorské a Niny Popové.

V Ostravě 2 žili Romové nejvíce v ulici Švermova a Slavníkovců, Mojmírovců a Železárenská, v Ostravě 5 – ve Slezské Ostravě v ulici Lanová, Michálkovická a na třídě 28. října, v Ostravě 3 v ulici Erbenova, Nerudova, Frýdecká a v La Passionare, v Ostravě 6-Hrušově hlavně v ulici Bohumínská a Lasallová, v Ostravě 7 v Radvanicích v Trnkovecké ulici. V Ostravě 8-Porubě byly tehdy Romy obydlené hlavně dva bloky – „cikánské domy“ dvou-

¹¹ V uvedeném výzkumu v roce 1969 jsem se pokusila na vzorku ostravského obyvatelstva zkoumat i jeho rozmístění a koncentraci v jednotlivých správních obvodech města, kdy získané údaje byly zakresleny do tzv. bodové mapy zahuštěnosti bydlení tohoto obyvatelstva v rámci Ostravy podle čtvrtí, oblastí, ulic, bloků a domů (pozn. E. D.).

letkového typu v Dělnické ulici čp. 408 a 409, v nichž tehdy žilo 8 velkých rodin v celkovém počtu 55 lidí; několik rodin zde žilo už v sídlištních bytech.

Olašští Romové měli dlouho své největší a z hlediska rodově-příbuzenských vztahů velmi důležité soustředění ve Škroupově ulici v Ostravě 1, v druhé polovině šedesátých let již však zrušené. V říjnu roku 1969 bydleli pak v dalších ulicích Ostravy 1 – v Kratochvílově, S. K. Neumanna, Žofinské a v Engelmüllerově, ve Vítkovicích ve Vrázově ulici, v Kunčičkách v ulici Frýdecká a v Porubě-Svinově na ulici Gottwaldova.

V průběhu let se v rámci Ostravy měnil jak celkový počet Romů, tak i jejich rozmístění v rámci jednotlivých obvodů města. V poválečných desetiletích šlo o pohyblivou a měnící se složku obyvatel, z nichž většina se zde postupně usadila.

Věkové složení romského etnika v Ostravě

V závislosti na migračních vlnách se v Ostravě mění i věková struktura romského obyvatelstva, které sem migrací přicházelo a postupně se usazovalo. V první poválečné vlně, kdy sem přicházeli za prací hlavně jednotliví muži a jejich rodiny, tj. ženy s malými dětmi a generace nejstarší zůstávaly ještě zatím v původním slovenském prostředí, byla věková struktura romských imigrantů pochopitelně nižší. Jejich rodiny přicházely za nimi však velmi brzy, když manžel či jiný blízký příbuzný zde kromě trvalé práce našel pro ně i možné bydlení. V další migrační vlně už přicházely většinou celé rodiny, což dokládá i změna ve věkové struktuře této populace v Ostravě šedesátých let 20. století.

Mladost romského etnika, jako jedna z jeho nejpodstatnějších specifík, je v tomto období už i zde zcela výrazná. Děti do 14 let představovaly v roce 1969 998 osob, tj. 46,5 % z celkového zde tehdy žijícího, resp. evidovaného romského obyvatelstva. Spolu s věkovou skupinou 15–19 let (10,5 %) tedy děti a mladí v rámci romského etnika převažují více než polovinou (58 %).

Mladí lidé 20–29 let představovali tehdy (v počtu 221 osob) 15 % romské ostravské populace, věková skupina 30–34 let 7,6 %, 35–49 let 14,9 %. Starší generace věkové skupiny 50–59 let tvořila jen 2,6 % a nejstarší (nad 60 let a více) pouze 2,9 % zde žijících Romů. Tato věková struktura tehdy v Ostravě trvale žijících Romů vynikne ještě více v porovnání s věkovým rozložením jak celku obyvatel tehdejšího Československa, tak s údaji o průměrném věkovém složení cikánského/romského obyvatelstva. V rámci celkové populace žilo tehdy pouze 22,9 % dětí do 14 let, zatímco 49 % v rámci populace romské.

O výrazné progresivitě věkové struktury romského obyvatelstva celkově svědčí zejména na poměr počtu dětí k počtu osob v poprodukčním věku: ke konci šedesátých let byl u Romů téměř devětkrát (8,9) větší než u celku obyvatel, kde už tehdy tato věková skupina představovala 20 % obyvatel. Zatímco vysoký podíl dětí a mladších lidí souvisí se stále relativně vyšší plodností, reprodukci romských žen i se specifikou rodiny, naopak výrazně nízké procento Romů starších věkových skupin naznačuje mnohé problémy a neobjasněné příčiny jejich stále vyšší úmrtnosti a nižší střední délky života v porovnání s celkem obyvatel.

Zachycením poměru krajních věkových skupin demograficky vypočtením tzv. koeficientu K je možné zjistit biosociální dynamiku romské populace: při počtu věkové skupiny

dětí do 14 let Romů v Ostravě (998 osob) v poměru k věkové skupině nad 60 let (63) je koeficient věkové struktury K 15,8 %. U ostravského obyvatelstva je tento koeficient tedy ještě výraznější, jen 2,2 ve srovnání K u Romů v českých zemích (12,6), což je zde způsobeno především právě vlivem migrace.

Pokud jde o Ostravu let 1968–1969, skupina tisíce (998) romských dětí do 14 let zde žila v 267 rodinách, v nichž na jednu rodinu připadaly v průměru téměř čtyři děti (3,7). Zbývajících 94 rodin či jednotlivců bylo bezdětných nebo v Ostravě děti neměly, protože v těchto rodinách romských migrantů často zůstávaly v domovském prostředí na Slovensku, v péči babičky či ostatních příbuzných. Téměř třetina rodin (z našeho průzkumu) měla však více než pět dětí do 15 let už sebou v Ostravě, dvě rodiny dokonce 14 dětí.

Věk je tedy i u romského etnika významný diferenační faktor jeho sociální struktury. Věkové složení samo o sobě do jisté míry charakterizuje reprodukční typ každé populace a naznačuje i její budoucí vývoj. U romské populace jde o jeho vzrůstající početní nárůst, který se zvyšoval právě v šedesátých letech. (I když se později tento nárůst již postupně snižoval, přesto je stále výrazně vyšší v porovnání s majoritním obyvatelstvem, kde dochází ke stárnutí populace. Ze získaných údajů v našem výzkumu bylo možné vypočítat i průměrný věk v Ostravě tehdy žijících Romů, který byl velmi nízký – 21 let, zatímco průměrný věk všech obyvatel tohoto města byl v té době 33,6 let.

Celkový počet trvale hlášených 2 142 Romů představovalo 496 rodin, žijících v 361 bytech, resp. bytových domácnostech v uvedených obvodech města. (pojem cenzová domácnost je užíván v demografických analýzách a při sčítání lidu – v našem výzkumu šlo experimentálně o pokus těchto údajů pro další poznání využít).

Početnost rodin a bytových domácností

V Československu koncem šedesátých let 20. století žilo podle statisticko-demografických údajů 44 000 cenzových domácností romského obyvatelstva, které v porovnání s celkovou populací charakterizoval vyšší podíl rodin a podstatně nižší podíl domácností jednotlivců. V rámci České republiky z 12 555 těchto domácností jich žilo téměř 80 % v úplných rodinách, z toho s dětmi do 15 let 65 % a bez dětí 14 %. Neúplných rodin bylo tehdy 12,6 %, z celku všech těchto rodin bylo 78,5 % z nich se závislými dětmi. V Ostravě žilo v té době 496 romských rodin v 361 bytech, resp. bytových domácnostech.¹²

V našem výzkumu v roce 1969 šlo tedy rovněž o pokus orientačně zjistit velikost, typ a základní strukturu bytových, resp. cenzových domácností romské populace, hlášené k pobytu ve městě Ostrava.¹³

¹² Pokud jde o pojmy, vycházeli jsme přitom ze sociologicko-demografického vymezení pojmu byt, bytová domácnost, rodina a manželský pár, resp. pár ve vztahu druh-družka, a pojmu bytová domácnost jakožto souboru osob, bydlících v jednom bytě. Bytové domácnosti byly členěny na jednocenzové, dvou-, tří- a čtyřcenzové. (pozn. E. D.)

¹³ Od roku 1961 byl v Československu pro potřeby sčítání lidu formulován a uznán typ dvougenerační rodiny, resp. cenzové domácnosti, kdy z důvodů pochopení změněných skutečností ve struktuře a funkci rodiny byla provedena i změna „definice domácnosti“ a formulovány dvě základní skupiny domácností: rodinné domácnosti

Na jeden „cikánský byt“ (jak bylo uváděno) v Ostravě připadalo v průměru 6 obyvatel (5,9), z toho 3,2 dospělých (resp. nad 15 let) a překvapivě málo dětí – v průměru 2,7 přítomných dětí do 15 let v jednom bytě. Pokud jde rodiny, žijící v jednom bytě (1,4 rodiny v průměru, což je jistě zkrslující, pro nás jen orientační údaj), tedy tři rodiny žily ve dvou bytech.

S příčinou této skutečnosti zřejmě souvisí především věkové složení ostravské romské populace s vyšším zastoupením mladých jednotlivců a často i neúplných rodin, přicházejících sem tehdy ještě i dočasně za prací a kdy část dětí zůstávala v péči starých rodičů v původním slovenském prostředí. A pokud jde o početnost těchto rodin, žijících v bytových domácnostech, ukázalo se přesto, že zde žilo téměř 12 % romských domácností až osmičlenných, více než 10 % sedmičlenných a stejné procento pětičlenných, v té době dokonce i několik domácností osmnácti až šestadvacetičlenných. Podle správních obvodů byl nejnižší průměrný počet rodin na bytovou domácnost v Ostravě 6, kde v 65 % bytů žila jen jedna rodina a naopak ve 13,5 % zdejších romských bytových domácností žilo dokonce po čtyřech rodinách. Překvapující bylo, že naproti tomu Ostrava 1 s nejvyšší koncentrací romského obyvatelstva nepřesahovala větší početností rodin v jednotlivých bytech. Ve vztahu k roku příchodu těchto Romů do Ostravy se viditelně potvrdil předpoklad, že nadprůměrný počet členů rodin v jednotlivých bytech je u těch Romů, kteří přišli do Ostravy v první migrační vlně v letech 1947–1956. Rodiny těch, kteří sem imigrovali později, bydlí často i v bytech svých příbuzných, již déle v Ostravě usazených.

Pokud jde o vztah období příchodu a druhu bytové domácnosti ostravských Romů, nejrozšířenějším typem je domácnost jednocenzová, tedy manželé s dětmi, základní párová rodina s dětmi. Tento typ je podle roku jejich imigrace zastoupen nejvíce v období let 1956–1964. Tehdy jich do Ostravy přišlo 108, tj. 55 %, zatímco v letech 1965 až 1969 jich přišlo 54 – tj. 41,5 % ze všech tohoto typu v daném období.

V průběhu tří migračních období (včetně období let 1948–1955) dochází ke změně v rozložení druhů těchto domácností, ve vztahu k období jejich příchodu do Ostravy:

nosti, jejichž jádrem je buď manželský pár s dětmi nebo bez dětí (úplné rodiny) nebo aspoň jeden z rodičů ale spoň s jedním dítětem (neúplné rodiny), a nerodinné domácnosti - vícečlenné nebo jednočlenné. Z tohoto členění jsme v uvedeném výzkumu vycházeli. Viz SRB, V.: *Úvod do demografie*. Praha 1965, s. 102–103.

Tab. 1

Domácnosti	1947–1955	1956–1965	1965–1969	celkem (%)
jednocyzenové	62,4	76,3	75,1	75,4
dvoucyzenové	20,9	18,2	13,9	16,7
třicyzenové	16,7	3,5	3,9	4,3
čtyř-a vícecyzenové	-	2,0	7,1	3,6

Jde viditelně o prudký pokles dvoucyzenových domácností rodičů a dětí, kde se zřejmě projevovala i sílící tendence mladých dvojic bydlet spíše sami, žijí-li již manželským životem či ve vztahu druh-družka. Snižoval se i počet domácností, resp. rodin bez dětí a jednotlivců, kteří sem v prvním migračním období přicházeli jen sami. Je možné, že tyto posuny upozorňují ve větším celku na první závažnější proměny z tradiční romské široké, extenzivní rodiny v rodových pospolitostech na více individuální, nukleární rodinu, převažující v současné rodině majoritní společnosti. Jde bezesporu o vliv nového imigračního prostředí, navíc o vlivy velkého průmyslového města, v důsledcích však ne vždy pozitivní.

Možno však v této souvislosti konstatovat, že rodiny romských imigrantů si v novém ostravském prostředí dále uchovávaly svou specifickou a větší uzavřenost, i když nelze zobecněně stále tradovat její tradiční, předchozí strukturu, početnost a neměnné vnitřní vazby. Míra a doba uchování si vlastních, vnitřních rodinných a rodinně-příbuzenských vztahů nebo jejich postupné rozleptávání je jedním z rozhodujících faktorů v procesu soužití romského etnika v rámci majoritní společnosti. Nezbytnost zachování si vlastní etnické specifiky, resp. stanovení hranic této míry etnicity na straně jedné a míry akceptování životních norem a hodnotového vzorce okolní společnosti včetně vlivu sociální diverzity na straně druhé však stále bude hrát důležitou roli.

Přestože jsme si vědomi, že na základě přihlašovacích karet na matrikách národních výborů nemůžeme zcela správně analyzovat skutečně existující situaci, postavení a životní podmínky ostravských romských imigrantů, možno snad tyto nové poznatky posoudit alespoň jako podnětné a v mnohém směru za přínosné.

Uvedené dílčí poznatky z období šedesátých let 20. století upozorňují na některé závažné změny romského etnika po jeho migraci do pro ně nového, cílového prostředí. Shrnující text považujeme tedy za případovou studii, za sondu v dané lokalitě a v čase.

Summary

**ROMANY IMMIGRANTS IN OSTRAVA
Sound into the 60ties of the 20th century**

Eva Davidová

The article is a contribution to post war Romany migration from Slovakia to the Czech and Moravian industrial regions. It brings forward about some of important changes after their migration on the example of concrete locality – Ostrava city, during the 60ties of the 20th century. It apprizes of results from the author 's research done during the end of the 60ties by untraditional method-analyze of register cards of all Romany inhabitants in this city. She documents on categories of place and date of birth the fount environment of these immigrants, who came here from the east Slovakia, from the Spišská Nová Ves district, mostly. She cites their age composition for which is very typical youth of this ethnic-high representation of children up to 15 and on the contrary paucity of older people generation. Utterly new, she brings by asset even the location-ecological analyze of Romany immigrants in frame of Ostrava, when for the first time all streets with Romany population living there (including number of family members and flat households-at those times 496 families living in 361 flat households) were identified. In addition, she accentuates in her sound, which migration pertains to groups and families of Slovak and Hungarian Romanies (Rumungre), who came here and slowly settled. That happened on the contrary of a smaller group of Oláh Romanies-Vlachike, who were settled by force. It was disconnection of their precedent itinerant life, not a migration.

SNAHY TZV. RUSKÝCH OPTANTŮ O NÁVRAT Z UKRAJINY V ŠEDESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ

Jaroslav Vaculík

VACULÍK, Jaroslav: *The Efforts of So called Russian Optants To Return From Ukraine in the 1960's*

This work focuses on the efforts of post-war Ukrainian emigrants to the USSR from the east of Slovakia who endeavoured to return to Czechoslovakia in the nineteen sixties. Their efforts, however, met with resistance from the Soviet party and state authorities.

Keywords:

history – 1960's – Ukraine – emigrants from Slovakia

Contact:

Masarykova univerzita v Brně, Česká republika; Vaculik@posta.ped.muni.cz

Vracející se volynští Češi v roce 1947 potkávali tzv. ruské optanty, tj. československé občany ruské, ukrajinské a běloruské národnosti, kteří podle reemigrační dohody z 10. července 1946 optovali pro sovětské státní občanství a přesídlovali z Československa (zejména z východního Slovenska) do SSSR, kde měli být usídleni na hospodářstvích, která opustili Češi. Osoby, které takto optovaly a přesídlovaly, pozbyly přechodem státní hranice československé státní občanství a nabyly státní příslušnost SSSR. Lhůta pro přesídlení do SSSR byla stanovena do 15. března 1947.¹

V souvislosti s přípravou reciproční československo-sovětské opční dohody vyjádřila Ukrajinská národní rada (UNR) v Prešově požadavek, aby její delegáti byli přibráni k československo-sovětským jednáním. K tomu československé ministerstvo zahraničních věcí 4. března 1946 sdělilo, že „*bylo by přibrati zvláštní zástupce UNR do delegací pro SSSR pouze v případě oprávněného zájmu této instituce.*“² Nedostatečná informovanost ukrajinské repre-

¹ ČERNÝ, J. – ČERVINKA, V.: *Státní občanství ČSSR*. Praha 1963, s. 88.

² Národní archiv Praha (= NA), fond Úřad předsednictva vlády (= ÚPV), k. 1033, záznam ÚPV z 5. 3. 1946.

zentace o stavu a výsledcích jednání o opci umožnila vznik řady problémů.

Na 1. celostátní konferenci Antifašistické fronty Slovanů v Maďarsku, která se konala ve dnech 27.–28. července 1946 v Békeščabě, totiž československý vládní zmocněnec pro výměnu obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem dr. Daniel Okáli prohlásil, že československá vláda vyjednává rovněž o možnosti výměny Ukrajinců z východního Slovenska za Čechy a Slováky z Ukrajiny.³ Zpráva o tomto projevu v denním tisku způsobila mezi ukrajinským obyvatelstvem na východním Slovensku paniku. Podle ONV v Medzilaborcích, „*tento projev se dostal do nezapadlejších vesnic a velmi zle zapůsobil na morálku těchto lidí. Lidé mají nyní velkou nedůvěru k vládě Národní fronty, ztratili chuť do práce. Mladší se chtějí přestěhovat na západ nebo vůbec emigrovat. Lidé jsou poplášení, že budou nuceně přestěhováni do SSSR, ačkoliv byli vlasteneckou složkou ČSR.*“⁴ Na tuto situaci byl nucen reagovat místopředseda vlády Viliam Široký v dementi, ve kterém označil slova dr. Okáliho jako „*nepravdivá a neopodstatněná*“.⁵ Také UNR vydala prohlášení, podepsané jejím předsedou Vasilem Karamanem a generálním tajemníkem dr. Ivanem Rohál-Ilkivem, ve kterém se pravilo, že „*jednání o přesídlení Ukrajinců z východního Slovenska se nekonalo a nekoná.*“⁶

Na základě dobrovolnosti však z ČSR podle dohody z 10. července 1946 přesídlilo počátkem roku 1947 celkem 2 550 rodin s 8 556 osobami, z toho z českých zemí 164 rodiny a 362 osoby. Výdělečně činných bylo 5 171, z toho 4 564, tj. 88,2 %, byli zemědělci. Tzv. ruští optanti zanechali v ČSR majetek v ceně 273 472 527 Kčs.⁷ Šlo především o sociálně slabší vrstvy, které se domnívaly, že přesídlením a usídlením na někdejších usedlostech volynských Čechů zlepší svou sociální pozici.

Češi, kteří cestou z Volyně potkávali vlaky s optanty, je varovali před banderovci, kolchozy, bídou a nedostatkem. Ministr státní bezpečnosti Ukrajiny genplk. Savčenko psal ministrowi státní bezpečnosti SSSR, že „*nepřátelské elementy z prostředí Čechů, kteří se přesídlili z SSSR do ČSR, vystavili přesídlence (ruské optanty – J. V.) aktivní protisovětské propagandě.*“⁸ Ale na legální návrat již bylo pozdě. Optanty udivovalo, že lidé na Ukrajině cestovali i na střeších osobních a nákladních vagonů, na stanicích nacházeli spousty žebrajících válečných invalidů, okrádali je zloději. Cestou viděli německé vojenské zajatce, kteří pracovali na obnově válkou zničených objektů nebo se vraceli ze zajetí do vlasti. Také pozorovali válkou zničené továrny, mosty, vesnice i městečka. Ve stanicích Čop a Mukačevo vlaky s optanty stály v průměru 25–30 hodin.⁹ K dopravě optantů Lvovská dráha přistavovala vagony bez dveří nezpůsobilé pro převoz lidí. Nedostatečný byl styk sovětských zplnomocněnců v ČSR a

³ Tamtéž, dopis MZV ÚPV z 16. 8. 1946.

⁴ Tamtéž, dopis ONV Medzilaborce ÚPV z 5. 8. 1946.

⁵ Pravda (Bratislava), 6. 8. 1946.

⁶ Národní osvobození, 18. 8. 1946.

⁷ NA, Ministerstvo práce a sociální péče (= MPSP), kart. 269, souhrnná zpráva MSP z 6. 10. 1948.

⁸ KRUŠKO, Š.: *Optanty*. Prjašiv 1997, s. 256.

⁹ Centralnyj deržavnyj archiv hromadských objednaň Ukrajiny Kyjev (= CDAHOU), fond 1, soupis 24, spis 4/21, aj. 5 693, dopis instruktora oddělení ÚV KS/b/U pro západní oblasti Krykuna zástupci tajemníka ÚV KS/b/U pro západní oblasti A. S. Stojancevovi ze 4. 4. 1947.

v překladové stanici Mukačevo. Např. 4. dubna 1947 na československém území stálo deset transportů čekajících na přijetí v SSSR a stanice Mukačevo je nemohla přijmout. Přitom Lvovská dráha telegrafovala do ČSR, že přesun optantů může probíhat bez překážek. Železničáři Lvovské dráhy nutili optanty ke korupci. Např. náčelník stanice Stryj ve Lvovské oblasti tvrdil, že nemůže vlak vypravit, protože nemá volnou lokomotivu. Teprve po úplatku 300 rublů náčelník lokomotivu našel. Někteří optanti po příjezdu do Rovna a seznámení se sovětskou realitou utíkali zpátky do ČSR. Přitom českoslovenští železničáři optanty varovali, aby do SSSR nejezdili.

Řada nedostatků byla zjištěna při převozu optantů z nádraží do míst osídlení. Ve Zdolbunovském a Ostrožském okrese Rovenské oblasti jednotlivé skupiny přesídlenců v důsledku špatné organizace dopravy převáželi ze stanice do vesnic tři až čtyři dny. V okrese Kozin téže oblasti v březnu 1947 jedna skupina přesídlenců byla převážena ze stanice do jednotlivých vesnic celých šest dní. Při převozu byla mnohdy používána náhodná auta, nebyla zajištěna ochrana majetku, docházelo ke krádežím a optanti museli převoz řidičům platit. V Kozině byli přesídlenci ponecháni tři až čtyři dny na ulici a na dvoře okresního sovětu. Vlak, který přibyl do Rovna 8. března 1947, byl vyložen až třetí den po příjezdu vzhledem k nepřipravenosti místních orgánů a neodpovídající organizaci dopravy do určených vesnic. Ve Volyňské oblasti skupinu přesídlenců, která přibyla do Lucku 19. března 1947, převáželi čtyři dny. Ze stanice Senkevičovka převáželi optanty v březnu 1947 do Horochovského okresu Volyňské oblasti 15 dní. Nikdo z představitelů okresních orgánů je nepřivítal.

Ruští optanti byli usídleni v Rovenské a Volyňské (Lucké) oblasti Ukrajiny. V Rovenské oblasti v okresech Rovno, Ostrožec, Hočša, Verba, Kozin, Zdolbunov, Dubno, Mlynov a Mizoč. V době od 2. února do 25. dubna 1947 do železničních stanic Rovno, Zdolbunov, Dubno a Verba přibýlo 30 vlaků s přesídlenci. K 1. červnu 1947 obdrželi 1 744 domy, zbývající rodiny získaly byty. Celkem 1 803 zemědělské rodiny obdržely 6 989 ha půdy. K 20. listopadu 1947 bylo v Rovenské oblasti usazeno 1 858 rodin, a to ve 41 lokalitách.

Ve Volyňské (Lucké) oblasti se ruští optanti usídlili v okresech Senkevičovka, Kiverce, Torčin, Teremno, Luck, Horochov a Turijsk. Podle stavu k 1. září 1947 do Volyňské oblasti přesídlilo 670 rodin, které s sebou převezly 217 koní, 992 krav, 430 prasat, 837 ovcí a 2 137 ks drůbeže. Celkem 655 zemědělských rodin obdrželo 3 451 ha půdy.¹⁰

Iluze o zlepšení svého sociálního postavení rychle ztráceli, když hned po příjezdu na Volyň narazili na tvrdou realitu tamního života. Špatná organizace přesídlovací akce ze strany sovětských přijímacích orgánů vedla k tomu, že dny a noci trávili bez střechy nad hlavou na železničních stanicích, neboť české usedlosti z velké části mezitím obsadili ukrajinští přesídlenci z Polska, a místní ukrajinské obyvatelstvo se k nim chovalo nevrážlivě a ptalo se jich, proč přijeli, že je tam nikdo nezval. Lepší přístup nenacházeli ani ze strany úřadů, které otálely s vydáváním dekretů o novém vlastnictví. Všeobecná bída a nedostatek panující na tehdejší západní Ukrajině nacházející se na pokraji občanské války mezi ukrajinskými nacionalisty a bolševickým režimem, počínající nucená kolektivizace zemědělství a důsledky sucha vedly

¹⁰ KRUŠKO, Š.: c. d., s. 203–207.

k touze po návratu do ČSR, která se projevovala pokusy o ilegální přechody sovětsko-československé hranice končícími tresty odnětí svobody i snahami o dosažení legálního souhlasu s vycestováním.

Na Volyň přišli lidé z různých vesnic a okresů východního Slovenska, z různého prostředí, odlišných majetkových poměrů, lidé s rodinami i jednotlivci, nábožensky založení i ateisté, inteligenti i negramotní. Všichni přesídlili do nového, neznámého prostředí. Málokdo věděl, co je zde může očekávat. Po jejich příchodu začala adaptace, tj. trvalý proces vzájemného ovlivňování a přizpůsobování. Výhodou bylo, že přesídlenci přišli z vesnice do vesnice a že je spojoval slovanský původ. Nepovažovali se však za Ukrajince, ale za Rusíny, Rusňáky, Rusy. Mluvili s rusínským nebo slovenským akcentem a lišili se také náboženstvím (byli řeckými katolíky).

Samy stranické orgány přiznávaly řadu závažných nedostatků při usídlování optantů. Např. ve vesnici Lipiny, okres Teremno, kde Češi zanechali 84 obytných domů, ani jeden nezískali optanti, neboť úřady zde usídlily přesídlence z Polska. Lepší domy obsadili místní a okresní straničtí a státní funkcionáři. Optanti ale byli umísťováni po dvou až třech rodinách v jednom bytě, což vedlo k jejich velké nespokojenosti s představiteli místních orgánů. Orgány KS/b/U přiznávaly, že optanti potřebují materiální pomoc, zvláště rodiny s dětmi. Uváděly příklad optantky ve vesnici Lipiny, o. Teremno, která byla vdovou po partyzánovi se šesti dětmi od dvou do devíti let a neměla obilí na osev ani potraviny. Přestože se obrátila se žádostí o pomoc na okresní i oblastní sovět, nedostala ji. Ve vesnici bylo ještě deset dalších matek s dětmi, které nedostávaly státní podporu. K 1. dubnu 1947 ještě nebyla rozdělena půda, značná část rolníků byla bez koní a neměla zemědělský inventář. Na pomoc zemědělským optantům bylo sice vyčleněno 860 q zrna, ale okresy neměly zjištěno, kdo potřebuje pomoc. Stranické orgány neměly přehled o počtu členů KSČ a Svazu mládeže mezi optanty.¹¹

Stranické orgány musely přijímat opatření pro odstranění nedostatků. Jednalo se především o oblastní výbory KS/b/U v Rovně a Lucku. Přestože z Rovenské a Volyňské oblasti vyjelo do ČSR mnohem větší množství reemigrantů, než byl počet optantů z ČSR, české statky nedostali. To vedlo optanty k tomu, že hledali vhodné místo usídlení v různých okresech. Také tajemník ÚV KS/b/U Lazar Kaganovič kritizoval skutečnost, že bytový fond, který se uvolnil po odjezdu volyňských Čechů nebyl v prvé řadě předáván optantům z ČSR. V mnoha případech byli optanti umísťováni do domů, kde již žilo několik rodin přesídlenců z Polska, což vzbuzovalo jejich nespokojenost a vytvářelo konfliktní situace.¹² Kaganovič požadoval poskytnout nezbytné množství českých domů k usídlení optantů.

Přelomovým rokem pro optanty byl rok 1950, kdy začali bolševici připravovat zřízení kolchozů. Optanti se začali zbavovat „nadbytečného“ dobytka. Co na jaře 1951 zasel, to již sklídl kolchoz, mohli si ponechat jen jednu krávu a tele. Museli se také zapojit do činnosti tzv. istrebitelnych batalionů, které měly za úkol chránit obyvatelstvo před ilegálně působícími

¹¹ CDAHOU, fond 1, soupis 24, spis 4/21, aj. 5 693.

¹² Tamtéž, dopis L. Kaganoviče tajemníku Volyňského oblastního výboru KS/b/U Profatilovovi z dubna 1947.

ukrajinskými nacionalisty (banderovci). Drželi noční stráž, hlídky, absolvovali cvičné i ostré poplachy.¹³

Poměry na Ukrajině optanty neuspokojovaly a tito usilovali o návrat do ČSR. Snahy, které začaly již v roce 1947, vyvrcholily počátkem šedesátých let, kdy optanti adresovali ÚV KSSS velké množství dopisů se žádostmi o umožnění návratu do ČSR. Na dotaz ÚV KSSS odpověděl ÚV KSU, že v roce 1963 žilo v Rovenské oblasti 1 641 rodin optantů, ve Volyňské oblasti 347 rodin a v Zakarpatské oblasti 346 rodin. Část rodin přesídlenců vyjela do Donbasu a dalších oblastí SSSR.¹⁴

Ze zprávy oddělení administrativních orgánů ÚV KSU zasláné do Moskvy vyplynulo, že řada optantů vstoupila v letech 1947-1963 do KSSS, z toho 162 v Rovenské, 30 ve Volyňské a 11 v Zakarpatské oblasti. Mnoho mladých se stalo členy VLKSM (LKSMU). Jako poslanci místních sovětů bylo na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století zvoleno 60 optantů v Rovenské, 12 ve Volyňské a pět v Zakarpatské oblasti. Tyto údaje, podle názoru kyjevského ústředního stranického sekretariátu, nepotvrzovaly tvrzení autorů dopisů zasláných ÚV KSSS o nesprávném vztahu k přesídlencům z ČSR.¹⁵

Sekretariát odmítl obvinění z porušování zákonnosti příslušníky KGB, zodpovědnost za střelbu a vypálení bytu přesídlelce ve Špakově v Rovenské oblasti prý měli ukrajinští nacionalisté. Zpráva přiznávala pokusy o nezákonné přechody státních hranic, za které byli přesídlenci odsouzeni na jeden rok zbavení svobody. V letech 1948-1963 požádaly o legální trvalý výjezd do ČSR 2 504 osoby, sovětské orgány jej povolily jen 560 osobám, ale 22 odmítlo vydat vstupní vízum československé velvyslanectví. Své žádosti o návrat do ČSR optanti odůvodňovali slučováním rodin. Podle názoru kyjevského stranického ústředí, „*pro vyhovění žádostem o masový výjezd do Československa podklad není.*“¹⁶

Příčinou velkého množství žádostí, mnohdy skupinových, prý byla nepřátelská činnost autorů dopisů adresovaných ÚV KSSS v Moskvě. Autoři dopisů prý přistoupili k různým výmyslům a pomluvám sovětské skutečnosti, připravovali texty hromadných žádostí, sbírali pro ně podpisy, rozšiřovali zprávy o údajném nedostatku pracovních sil na Slovensku v souvislosti se stavbou nových podniků a o velmi vysoké životní úrovni v Československu. Hlavní organizátor právník Josef Marušin (nar. 1925) údajně vyjadřoval své nacionalistické názory. Důvodem značného počtu dopisů přesídlenců se žádostí o výjezd do Československa prý byla nedostatečná masová politická práce stranických a státních orgánů všech tří oblastí osídlených optanty. Proto ÚV KSU uložil oblastním orgánům zesílit masově politickou práci mezi přesídlenci a přijmout opatření k vytvoření nezbytných materiálních podmínek těm rodinám, které to potřebují.

V Zakarpatské oblasti žilo k 15. květnu 1963 celkem 346 rodin přesídlenců z ČSR, kteří sem postupně přijeli z Rovenské a Volyňské oblasti. Nejvíce, 275 rodin, žilo v Perečině.

¹³ HORBAL, I.: *Ukrajina, Volyň, Podcurkov, roky po přesídlení*. Zpravodaj SČVP, 2008, č. 2, s. 2.

¹⁴ CDAHOU, fond 1, soupis 24, spis 4/21, arch. jednotka 5 693, informace oddělení administrativních orgánů ÚV KSU ÚV KSSS o sovětských občanech-přesídlencích z ČSR, 1963.

¹⁵ Tamtéž, informace oddělení administrativních orgánů ÚV KSU, 1963.

¹⁶ Tamtéž.

Celkem 320 rodin žilo ve vlastních domech, ostatní v komunálních bytech. V lednu až březnu 1963 bylo v oblasti podáno 38 žádostí o výjezd, v dubnu až květnu osm žádostí.¹⁷ Jednou z příčin nespokojenosti přesídlenců a podávání kolektivních žádostí bylo omezování výjezdu optantů, kteří k tomu měli vážné důvody. V době prověrky prováděné kyjevským ústředím obdržely orgány ochrany veřejného pořádku Zakarpatské oblasti žádosti o výjezd 20 rodin optantů, z toho 14 mělo v Československu své rodiče nebo děti. Všem 20 rodinám byla žádost zamítnuta. Případy neodůvodněného odmítnutí výjezdu byly i ve Volyňské a Rovenské oblasti. Snahy o trvalý výjezd do Československa zasáhly hlavně mládež. V Zakarpatské oblasti byli iniciátory snah o návrat i členové VLKSM a KSSS. Např. 26. října 1963 se na výkonný výbor Zakarpatské oblasti dostavilo 200 optantů žijících v Užhorodě a Perečině, z toho sedm členů KSSS, kteří se dožadovali souhlasu s výjezdem do Československa.¹⁸

Ve Volyňské oblasti v polovině května 1963 žilo 1 789 optantů z ČSR. Nejvíce jich pracovalo v zemědělství (586), méně v průmyslu (331). Všechny děti školního věku chodily do školy, z toho 16 bylo v internátních školách. Na vysokých a středních odborných školách studovalo 38 osob, mnoho přesídlenců absolvovalo tyto školy v předchozím období. Podle Volyňského oblastního výboru KSU, „*převážná většina přesídlenců je spokojena s návratem do vlasti*“ (myšlena Ukrajina).¹⁹ V průběhu března až dubna 1963 navštívili straniční funkcionáři všechny rodiny přesídlenců a státní orgány přijaly opatření ke zlepšení materiálních podmínek některých z nich. V jednotlivých obcích byly uskutečněny schůze, na kterých bylo přesídlencům vysvětlováno, že nejsou důvody k výjezdu do Československa. Byly organizovány přednášky a besedy o úspěších sovětské Ukrajiny, zvláště Volyňské oblasti, o perspektivách rozvoje ekonomiky a kultury a o právech a povinnostech sovětských občanů.

V Rovenské oblasti žilo 1 641 rodin optantů z ČSR, 24 hromadné žádosti o výjezd podalo 500 osob. S těmito lidmi prováděly stranické orgány kolektivní a individuální besedy a byl zjišťován stav jejich materiálních podmínek. Podle oblastních stranických orgánů, jen část optantů „*podlehla vlivu provokatérských elementů*“ a po provedení objasňovací práce přesídlenci, kteří podepsali žádosti, „*pochopili svůj omyl a zavázali se, že více nepodlehnu provokativní činnosti protisovětských elementů.*“²⁰ Podle Rovenského oblastního výboru KSU, autoři hromadných žádostí, které byly podány na přelomu let 1962–1963, neuváděli žádné konkrétní příčiny a motivy. Kromě kolektivních žádostí počátkem roku 1963 obdržely stranické a státní orgány 116 individuálních žádostí. Dalších 70 žádostí obdržela milice. Mezi organizátory akce byli i členové KSSS. Po provedeném nátlaku někteří z nich „*uznali svůj omyl a oznámili, že nadále kolektivní žádosti psát nebudou.*“²¹

¹⁷ Tamtéž, aj. 5 788, dopis Zakarpatského oblastního výboru KSU oddělení administrativních orgánů ÚV KSU z 15. 5. 1963.

¹⁸ Tamtéž, aj. 5 933, dopis ÚV KSU tajemníkovi Rovenského OV KSU O. I. Denysenkovi z 28. 1. 1964.

¹⁹ Tamtéž, aj. 5 693, informace Volyňského oblastního výboru KSU ÚV KSU z 16. 5. 1963.

²⁰ Tamtéž, informace Rovenského oblastního výboru KSU z 16. 5. 1963.

²¹ Tamtéž, spis 5 788, dopis Rovenského OV KSU ÚV KSU z 30. 5. 1963.

Přes tuto nátlakovou kampaň někteří přesídlenci dále usilovali o výjezd do Československa. Iniciativa vycházela od přesídlenců žijících v Zakarpatské oblasti, kde vznikl výbor v Užhorodě, jehož předsedou byl Josef Marusin, učitel anglického jazyka na střední škole, absolvent Právnické fakulty Moskevské státní univerzity. Výbor tvořilo několik členů, kteří odpovídali za jednotlivé oblasti Ukrajiny. Organizoval sběr finančních prostředků na svou činnost. Předseda výboru Marusin byl ochoten předat celou záležitost i Mezinárodnímu soudu.

Stranické orgány uváděly, že většina optantů žije v dobrých podmínkách, našli práci v průmyslu, kolchozech a sovchozech, děti navštěvovaly školy.²² Aby zabránily podávání nových žádostí o výjezd, snažily se poskytovat optantům materiální pomoc, jako byly opravy komunálních bytů, materiál k opravě soukromých domů, jednorázová finanční pomoc či zvýšení důchodů.²³

Státní bezpečnost zadržela dopis (tzv. Presumpce) adresovaný ÚV KSČ v Praze a ÚV KSSS v Moskvě, který odeslali 9. května 1962 optanti žijící v Užhorodě a Perečinském okrese Zakarpatské oblasti. Ve stanovisku optantů se tvrdilo, že poválečnou strategií prezidenta Beneše bylo deportovat slovenské Ukrajince, především komunisty a partyzány, kteří ohrožovali jeho snahu připojit ČSR k západním zemím. Naproti tomu ukrajinské obyvatelstvo požadovalo připojení Prešovska k sovětské Ukrajině. Jedinou autoritu vidělo v osobách sovětského konzula v Bratislavě a velvyslance v Praze. Sovětské velvyslanectví prý neprohlédlo Benešovu politiku a souhlasilo s opcí výměnou za volyňské Čechy. Slovenští Ukrajinci byli prý „Benešovou vládou“ postaveni před dilema – buď přesídlí do SSSR nebo vláda nebude uznávat existenci ukrajinského národa: „*My, komunisté, jsme nemohli nereagovat na výzvu sovětské moci k přesídlení.*“²⁴ Aktivní ukrajínští komunisté agitovali pro přesídlení, např. Josef Marusin získal více než 100 rodin. V únoru 1963 dopis projednala komise ÚV KSU v Kyjevě, která dospěla k závěru, že pro výjezd do Československa není důvod a žádosti musí být podávány individuálně. V březnu 1963 přijal sekretariát ÚV KSU usnesení *O výsledcích prověrky dopisů ÚV KSSS* a uložil oblastním orgánům zesílit masově politickou práci mezi přesídlenci. S předsedou výboru optantů Marusinem byla „provedena odpovědná preventivní práce“ 28. srpna 1963.²⁵

Někteří optanti žijící v Rovenské oblasti začali prodávat své domy a odjíždět do Zakarpatské oblasti, aby byli blíže československé hranici. Oblastní výbor KSU proto vyslal do lokalit s přesídlenci pracovníky stranických a státních orgánů, aby zjistili příčiny podávání žádostí o výjezd do Československa. Dostali za úkol vést objasňovací práci mezi „českými“ (sic!) přesídlenci. Žádosti vysvětlovali jako „*nepromyšlený krok způsobený šířením informací, že*

²² Tamtéž, dopis Zakarpatského OV KSU oddělení administrativních orgánů ÚV KSU z 15. 5. 1963.

²³ Tamtéž, spis 5 693, dopis Volyňského OV KSU ÚV KSU z 30. 5. 1963.

²⁴ VANAT, I.: *Volyňská akce*. Prjašiv 2001, s. 204.

²⁵ CDAHOU, fond 1, soupis 24, spis 4/21, aj. 5 693, stanovisko k dopisu zástupce předsedy KGB Ukrajiny B. S. Šulženka z 30. 8. 1963.

všichni přesídlenci se budou vracet do Československa.²⁶ Značný počet optantů prý nepodlehli „této provokaci a vyslovoval pobouření nad skutky svých krajanů.“²⁷

Na ÚV KSSS se obrátilo 81 bývalých členů KSČ žijících na Zakarpatsku, kteří požadovali zařadit na program červnového pléna projednání žádosti o přesídlení českých (sic!) Ukrajinců do Československa. V červnu a červenci 1963 stranickým a státním orgánům znovu začaly přicházet žádosti přesídlenců o výjezd. V této době bylo jen z Rovenské oblasti odesláno 36 skupinových žádostí s 1 031 podpisy. Oblastní výbor KSU odsoudil „nesprávné chování“ člena KSSS N. Turka, pracovníka cukrovaru v Mizoči, který se aktivně zúčastnil psaní hromadných žádostí o výjezd.

Počátkem roku 1964 nechal ÚV KSU provést prověrku situace na místech, oblastní výbory měly provést opatření k posílení masové politické práce a zlepšení materiálních podmínek přesídlenců. Podle ÚV KSU podmínky absolutní většiny optantů byly uspokojivé a neodlišovaly se od životní úrovně místního obyvatelstva. V roce 1964 bylo členy KSSS již 214 optantů, 490 mladých vstoupilo do VLKSM, do místních sovětů bylo vybráno 113 přesídlenců.²⁸

V březnu 1964 jen v Rovenské oblasti obdržely příslušné orgány tři kolektivní žádosti, které podepsalo 112 lidí, a 47 individuálních žádostí. Povolení k výjezdu dostala pouze jedna osoba. Stranické orgány a organizace měly přesvědčovat iniciátory žádosti o nesprávnosti jejich konání. K rodinám, které podepsaly žádosti, mělo být vysláno 50 stranických funkcionářů k „provedení individuální práce“.²⁹ Ve vesnicích, kde žili optanti, měli pořádat přednášky, besedy, tematické večery, čtenářské konference, filmová představení a koncerty. Členové společnosti Znanije jen v Rovenské oblasti přednesli v roce 1963 více než 100 přednášek.

V březnu 1964 se ÚV KSSS zabýval dopisem skupiny sovětských občanů – přesídlenců z Československa. Doporučil stranickým a státním orgánům objasnit přesídlencům, že výjezd za hranice může být povolen jen na základě individuálních žádostí. Uložil stranickým, státním, komsomolským, odborovým a kulturním organizacím zapojit přesídlence do společensko-politického života s cílem zvýšení jejich politické a pracovní aktivity. Mladé lidi pak posílat na střední odborné a vysoké školy.³⁰

Cenné údaje o situaci optantů v roce 1964 obsahuje zpráva tehdejšího aspiranta Filozofické fakulty Univerzity P. J. Šafaříka (UPJŠ) v Prešově Mikuláše Mušinky z února 1965 adresovaná předsedovi ÚV Kulturního svazu ukrajinských pracujících dr. Vasilovi Kapišovskému.³¹ Mušinka přicestoval na Volyň v prosinci 1964.³² Ve své zprávě, která byla

²⁶ Tamtéž, aj. 5 788, dopis Rovenského OV KSU oddělení administrativních orgánů ÚV KSU ze 17. 9. 1963.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, aj. 5 933, dopis ÚV KSU tajemníkovi Rovenského OV KSU O. I. Denysenkovi z 28. 1. 1964.

²⁹ Tamtéž, dopis Rovenského OV KSU ÚV KSU z 27. 3. 1964.

³⁰ VANAT, I.: c. d., s. 212.

³¹ *Sposterežennja nad žyttjam čechoslovackych pereselenciv u Rovenskoj oblasti na Ukrajinі.* In: Čo dala – vzala našim rodákam optácia. Košice – Prešov 2002, s. 65–71.

dále postoupena tajemníku ÚV KSS Vasilu Bílakovi, uváděl, že v roce 1947 do SSSR odešla dobrovolně nejpokrokovější skupina ukrajinského obyvatelstva s tím, že na sovětské Ukrajině najdou lepší život. Ale hned po přechodu hranice narazili na tvrdou realitu, část jejich majetku byla cestou ukradena. Ubytování bylo v nevyhovujících podmínkách, místní Ukrajinci je přijali nepřátelsky. Pokusy o návrat do ČSR narazily na odpor sovětských orgánů. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let museli vstoupit do kolchozů. Neměli možnost si předplatit ukrajinské noviny a časopisy vycházející v ČSR. Byli vystaveni útokům ukrajinských nacionalistů, kteří si v noci brali jejich potraviny i peníze. Životní úroveň optantů byla nižší než na východním Slovensku, v šedesátých letech neměli běžné domácí vybavení jako pračky, ledničky či televizory. Chybělo autobusové spojení, děti musely chodit do školy mnoho kilometrů.

Žádosti o přesídlení docházely i v roce 1965. Motivem bylo slučování rodin a vyšší životní úroveň v Československu. Za prvních deset měsíců roku 1965 bylo kladně vyřízeno 497 žádostí, většina žadatelů se přestěhovala na východní Slovensko. Přitom na sovětském ministerstvu zahraničních věcí ležely další dva tisíce žádostí.³³

Návrat optantů (reopce), který započal v polovině šedesátých let, nabýval stále většího rozsahu. K 30. srpnu 1967 se do Východoslovenského kraje vrátilo 1 227 rodin s 5 058 osobami. Z 3 687 osob starších 15 let mělo československé občanství jen 293, dalších 451 osob si podalo žádost o jeho udělení, 2 943 zatím žádost nepodalo, protože podmínkou bylo uvolnění ze státního svazku SSSR a pětiletý pobyt na území Československa. Z 1 371 dětí, které přišly s rodiči, bylo 862 školou povinných, z toho 621 navštěvovalo školy se slovenským vyučovacím jazykem, 232 s ukrajinským a osm s maďarským.³⁴ V roce 1968 vznikl v Prešově Akční výbor reoptantů z SSSR v čele s dr. Josefem Marusínem, který tehdy pracoval na Právnické fakultě UPJŠ v Prešově a poté na ústředním výboru Kulturního svazu ukrajinských pracujících. V dopise ÚV KSČ z 8. dubna 1968 požadoval urychlit udělení československého státního občanství, a to jednorázovým aktem, neboť reoptanti mj. nemohli obnovit svou stranickou příslušnost v KSČ.³⁵

Po sovětském vpádu v srpnu 1968 Akční výbor svou činnost zastavil. Problém návratu optantů se stal znovu aktuální až po roce 1989, kdy Československo a SSSR začaly řešit otázku návratu Čechů a Slováků postižených černobylskou katastrofou. V návaznosti na československo-sovětskou dohodu z roku 1991 uzavřela slovenská vláda v roce 1993 dohodu s Ukrajinou o přesídlení ukrajinských občanů slovenského původu na Slovensko. Ke slovenské národnosti se přihlásili i bývalí optanti, kteří se chtěli vrátit do staré vlasti. Tak se z tzv. ruských optantů stali slovenští reoptanti.

³² MUŠINKA, M.: *Moja expedícia k optantom v Rovenskej oblasti roku 1964*. Tamtéž, s. 58–64.

³³ VANAT, I.: c. d., s. 213.

³⁴ Tamtéž, s. 204–220.

³⁵ Tamtéž, s. 220–223.

Summary

THE EFFORTS OF SO CALLED RUSSIAN OPTANTS TO RETURN FROM UKRAINE IN THE 1960'S

Jaroslav Vaculík

The re-emigration of Czechs from the former Russian Volhynia governorship to the Czechoslovak Republic took place in 1947 based on of the Czechoslovak-Soviet agreement of 1946. Czechoslovak citizens of Ukrainian, Russian and Belarusian nationality were allowed to emigrate from the Czechoslovak Republic to the USSR on a reciprocal basis. 8 556 persons, mostly communists, partisans and soldiers from the 1st Czechoslovak Army Corps in the USSR, with their entire families, opted for Soviet citizenship and immigrated to the USSR. Most of these people were from underprivileged sections of society, who believed that emigration and settlement on the former farms of the Volhynia Czechs would improve their social standing.

However, they were confronted with the harsh reality as soon as they crossed the border. Some of their property was stolen on the journey, they were placed in unsatisfactory accommodation, and the local Ukrainians gave them an unfriendly welcome as competitors in the division of the property of the Volhynia Czechs. Attempts at a return to the Czechoslovak Republic met with resistance from the Soviet authorities. 1949 they were forced to join collective farms. They were unable to subscribe to Ukrainian newspapers and magazines published in the Czechoslovak Republic. They were subjected to night attacks from Ukrainian nationalists, who confiscated their food and money. The standard of living of those opting for emigration was even lower than that in eastern Slovakia.

In the first half of the nineteen sixties, they collected signatures on petitions and money for spokesmen who were to communicate their requests for departure to Czechoslovakia to the pertinent authorities in Kiev and Moscow. Only a number of individuals managed to obtain authorisation to leave to visit their closest relations. Some tried to obtain Czechoslovak citizenship by marriage and thereby enable other members of their families to return. Their mass return from the Ukraine, of a rather disorganised nature, began in 1966 because of invitations from relatives.

ROMSKÉ DĚTI NA ŠKOLÁCH V UHERSKÉM BRODĚ

Jiří Pavelčík

PAVELČÍK, Jiří: *Romany Children on schools in Uherský Brod*

Terrain examination carried out during November and December 1999 in frame of project GA ČR 409/99/0390 on five schools in Uherský Brod. We got at experiences of teachers with learning Romany children and we did enquiry about attitude of Romany children from a few chosen classes of these schools.

Key words:

Romany community in Uherský Brod – teachers' experiences – Romany children attitudes

V rámci grantového úkolu, který byl zaměřen především na historii a současné postoje a sociální pozice romského obyvatelstva na Ostravsku, jsme se rozhodli provést srovnávací sondu také v Uherském Brodě, kde žije na rozdíl od severní Moravy a Slezska tradiční komunita moravských Romů. O její historii jsem napsal již několik studií.¹ Metodickým základem zjišťování byla kombinace kvantitativních a kvalitativních metod – předem vypracovaných dotazníků pro ředitele a učitele škol a následný rozhovor s částí z nich. Výzkum jsme ve shodě s cílem grantového projektu orientovali na zkušenosti učitelů s výukou romských dětí. V navazující anketní sondě (formou anonymních dotazníků, z nichž nebyl jasný cíl výzkumu) pro žáky vybraných tříd jsme se pak pokusili zachytit vzájemné vztahy školáků různého etnického původu, plány dětí do budoucna apod. Zjišťování proběhlo pod záštitou okresního školního úřadu v Uherském Hradišti. Zástupce vedoucího PaedDr. Libor Daňhel (dnes ředitel ZŠ ve Sptyhněvi), který je sám romského původu, projevil o výzkum mimořádný zájem. Vyzádal si jeho výsledky jako podklad pro plánování další práce s romskými dětmi na školách v tehdejší okrese.

¹ Viz např. PAVELČÍK, J.: „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. Slovácko XI/1999, s. 183–197; týž: *Romská populace na Uherskobrodsku ve druhé polovině 20. století*. In: DVOŘÁK, T. – VLČEK, R. – VYKOUPILOV, L. (eds.): *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 387–390 aj.

Je samozřejmě třeba zdůraznit, že při terénním průzkumu jsme museli respektovat skutečnost, že všichni uherskobrodští Romové se v té době hlásili k české národnosti. Proto jsme při posuzování výpovědí postupovali na základě znalosti historických souvislostí místní romské populace a zdravotně-sociálního výzkumu jejich příslušníků, který uskutečnila ve městě v letech 1997–1998 Marie Hladišová.²

První sledovanou školní institucí bylo Gymnázium J.A. Komenského v Uherském Brodě. V době výzkumu na něm nestudovalo žádné dítě romského původu. Podařilo se však zjistit, že školu absolvovaly v sedmdesátých a osmdesátých letech dvě romské dívky. Jedna z nich byla vychována v náhradní majoritní rodině, po úspěšném dokončení gymnázia se přihlásila k nástavbovému studiu na zdravotní škole a pracuje zřejmě dosud jako zdravotní sestra. Druhá přešla ve druhém ročníku na konzervárenskou školu ve Bzenci, do Brodu se už nevrátila, podle údajů vedení školy pracovala nějakou dobu ve vystudovaném oboru.

Základní škola č. 1 (Mariánské náměstí) neposkytla vzhledem k zjišťovaným skutečnostem dostatek relevantních informací, např. ředitelka neměla s výukou romských dětí žádné zkušenosti. V letech 1996–1999 bylo celkem sedm dětí z tohoto ústavu přeřazeno do zvláštní školy, z toho zřejmě tři byly romského původu. Důvodem převodu byly podle vedení školy nedostatečné výsledky těchto dětí ve výuce. Při dalším dotazování jsme získali výpověď jednoho z pedagogů, který před dvěma lety učil romského žáka, který v současné době (1999) navštěvoval 6. ročník této školy. Podle jeho svědectví byli spolužáci vůči němu tolerantní a nevyskytly se žádné větší kázeňské ani výukové problémy, do školy dochází pravidelně.

Výsledek pokusu o kontakt se ZŠ č. 2 Na výsluní byl původně zcela negativní. Ředitelství školy odmítlo vyplnit anonymní dotazník a jakkoliv se vyslovit ke vzdělávání romských dětí. Došli jsme k závěru, že důvodem tohoto postoje byla skutečnost, že pod vedení této školy byla v době výzkumu zařazena zvláštní a tzv. pomocná škola, kterou v současné době absolvovalo několik romských dětí. Od učitelů této zvláštní školy se nám podařilo získat řadu zajímavých informací. S jejich pomocí jsme nakonec získali i výpověď jedné pedagožky zdejší ZŠ. Uvedla v ní, že po dobu pěti let své pedagogické práce se s přestávkami setkala s několika romskými žáky. Podle ní tvořili zpravidla ve třídě uzavřenou skupinu, důvod spatřovala jak v barvě pleti, tak i v jejich odlišném chování. Přesto mezi nimi a ostatními žáky byly vcelku dobré vztahy, udržovaly spolu kontakt po celou dobu školní docházky. Zdůraznila výraznější nadání romských dětí pro část humanitních předmětů, zejména však výrazné schopnosti a větší zájem o hudební, výtvarnou a tělesnou výchovu i o některé druhy sporty (např. fotbal).

² HLADIŠOVÁ, M.: *Zdravotní stav původní romské populace v Uherském Brodě*. (Diplomová práce) Olomouc 1999.

Na zmíněné zvláštní škole (ZvŠ) v devíti ročnících z celkového počtu 94 žáků bylo v době výzkumu celkem pouze osm dětí, u nichž se podařilo prokázat romský původ. Dvě z nich byly přeřazeny ze základní školy, ostatní přihlásili jejich rodiče do zvláštní školy od první třídy přímo. Dodatečným dotazováním jsme zjistili, že romští rodiče si neuvědomují rozdíl mezi zvláštní a běžnou základní školou a rozhodující je pro ně skutečnost, že ve zvláštní škole jejich děti dosahují lepších studijních výsledků. Jedna z matek dokonce konstatovala, že když tu bude mít její dcera samé jedničky, může jít studovat i „na doktorku“. V roce 1999 navštěvovaly romské děti převážně základní stupeň ZvŠ (po jednom v první, třetí a páté třídě, dvě ve druhé), tři z nich chodily do osmé třídy a představovaly celkem téměř 20 % jejich žáků.

Zajímavé podrobnosti o romských žácích ZvŠ a o jejich rodinném zázemí jsme zjistili při individuálních pohovorech s jejich učitelkami. Všechny měly během své praxe poměrně bohaté zkušenosti s prací s romskými dětmi. Podle poměrně rozsáhlého svědectví jedné z nich pochází všech osm romských žáků jejich školy celkem ze tří rodin, které žijí ze sociální podpory (invalidita, nezaměstnanost). Rodiče sami absolvovali vesměs také zvláštní školu, resp. pouze základní vzdělání. Hlavním důvodem častých neúspěchů dětí ve výuce nejsou dle mínění této respondentky jejich horší rozumové schopnosti, ale rodinné prostředí a nezáměr rodičů o školu. V posledních letech se tato situace ještě zhoršila, u dětí se projevuje velmi nízká ctížádost, pohodlnost, zavádění tzv. prodloužených víkendů, které rodiče vesměs omlouvají nevěrohodnými důvody. Paní učitelka tento jev opět připisuje celkové vysoké nezaměstnanosti rodičů, která negativně ovlivňuje vztah nejen k učení, ale k jakékoliv práci.³ Rodiče se školou nespolupracují, navštíví ji pouze v případě, že jsou přímo pozváni, pokud se u jejich dětí vyskytnou nějaké problémy.

Ve vztahu pedagoga k romskému žákovi jednoznačně upřednostňuje respondentka individuální přístup. S kolegy se shoduje také v tom, že romské děti jsou pohybově nadané, mají zájem o hudbu a tanec. Romsky mluví jen někdy s rodiči, ale znají v originále texty romských písní, které často a rády zpívají. Kulturu svého etnika s výjimkou písní neznají, o nabízené předplatné časopisu Kereka neprojevil nikdo zájem. Na druhé straně ovšem romským dětem chybí možnost vyžití ve speciálně zaměřených kroužcích, mají zájem zejména o činnost ve folklorních souborech. Dvě romské dívky např. aktivně spolupracují v souboru Olšavěnka, který vychovává dorost pro uherskobrodský majoritní folklorní soubor Olšava. Část romských dětí také s oblibou navštěvuje různé dobrovolné kroužky při škole. Mezi ostatními spolužáky jsou Romové celkem oblíbení, děti samy nemají vůči sobě žádné předsudky, hodně záleží na rovném vztahu učitele ke všem žákům. Vzhledem k poměrně nepočtenému zastoupení Romů mezi žáky nepracuje na škole romský asistent. Učitelky mají možnost se dozvědět o specifické romské kultuře z literatury, která je k dispozici ve školní knihovně, jsou mezi ní

³ V této souvislosti je zajímavé svědectví dnes již emeritní učitelky, která při výzkumu vypověděla, že v letech svého působení na jedné z uherskobrodských škol měla zajímavou zkušenost se zdejší romskou komunitou. Té podle ní „vládla“ energická starší žena, která byla jakousi spojkou mezi rodiči a školou. V případě problémů s některými dětmi si ji vedení školy pozvalo, ona pak sjednala přímo v příslušné rodině pořádek a pak byl delší dobu klid.

také romské pohádky. Ve školních osnovách by měly být zmínky o romské kultuře a historii, ale jen ve stejném rozsahu jako u ostatních kulturních oblastí. Respondentka sleduje pořady o Romech v televizi, myslí si, že často dosahují zcela opačného efektu, než je zamýšleno. Sama nerozlišuje u svých žáků ani u dospělých, jakého jsou původu, ale jejich skutečné lidské kvality. Na základě svých zkušeností soudí, že integrace Romů do majoritní společnosti je možná, ale musí vycházet ze stejných požadavků a podmínek jako u všech ostatních obyvatel. Výpovědi ostatních učitelek zvláštní školy jsou ve většině bodů velmi podobné. Zdůrazňují např. také nutnost fungování tzv. přípravných prvních a druhých tříd na ZŠ, které by umožnily romským školákům rychlejší a úplnější integraci. V dalším rozhovoru zaujal názor, že by bylo vhodné vytvářet užší kontakty a život v jednom kolektivu dětem různého etnického původu.⁴ Také společnost dospělých by měla být vedena k větší toleranci vůči odlišné kultuře, představitelé veřejného života by měli mnohem razantněji zasahovat proti rasistickým projevům.

Významným přínosem pro celý výzkum se stala spolupráce s poslední z vytypovaných škol – ZŠ Pod vinohrady. Její učitelé mají v podstatě stejný rozsah zkušeností z práce s romskými dětmi jako zvláštní škola, shodou okolností právě v době výzkumu ji navštěvovalo také celkem osm romských žáků (1,15 % všech žáků školy). Ani jeden z nich nebyl v posledních letech přeřazen do zvláštní školy. Celkem tři Romové navštěvovali v roce 1999 druhou třídu, po jednom romském žáku bylo ve třetím až pátém ročníku. Zbývající dvě dívky absolvovaly osmou třídu ZŠ. Tento jev nebyl v nedávné historii této školy ničím zvláštním, podle zástupkyně ředitele ji pravidelně romské děti celkem úspěšně absolvovaly. Vedení školy sleduje také další osudy svých žáků – podle něj se romské dívky občas hlásí na učiliště kuchařské nebo krejčovské, chlapci odcházeli do zemědělství nebo na pomocné stavební práce, dříve pracovali také jako dělníci v brodské Zbrojovce. S romskými rodiči má škola podobné zkušenosti jako ostatní pedagogové, zvyšující se absenci se snaží důsledně kontrolovat, spolupracuje také s oddělením sociální péče o mládež.

Základní škola Pod vinohrady (na okraji rozsáhlého panelového sídliště) je pozoruhodná tím, že už na konci devadesátých let se tu vytvořilo v několika třídách doslova multi-etnické prostředí. Vedení školy nám doporučilo rozhovor s třídní učitelkou jedné z osmých tříd, která měla v tomto směru bohaté zkušenosti. Vyučovala češtinu a výtvarnou výchovu. Pocházela z Dolního Němčí a tradiční romskou komunitu z Uherskobrodsko znala už od svého dětství. Při rozhovoru např. uváděla, že s jejím otcem hrával taroky a vedl v hospodě různé rozhovory se „štamgasty“ romský předák z blízké vesnice – příslušník početného romského rodu Vaškových. Do její třídy v době výzkumu docházely nejen zmíněné dvě romské dívky, ale také jeden Vietnamec, židovský míšenec, děti slovenského původu, mezi českými žáky byli místní rodáci i přistěhovalci z jiných oblastí Moravy i Čech. Toto pestré společenství podle jejího svědectví nevytvářelo skupiny podle etnického původu, ale podle zájmů a povahových vlastností. Multi-etnické prostředí zcela stírá rozdíly v kulturních návycích, které si děti přinášejí z domova. Obě romské žákyně v její třídě jsou díky tomu plně integro-

⁴ Tento názor se nám pak zajímavým způsobem promítl v anketním dotazníku pro školní děti – viz další text.

vané, jedna z nich je velmi energická a dokáže se výrazně prosadit mezi ostatními děvčaty. Třídní má celkem dobré zkušenosti i se spoluprací s matkami romských žákyň, které občas navštěvují školu i mimo třídní schůzky. Neformální skupiny tohoto typu podle jejího pozorování udržují kontakty i po absolvování školy, pokud žijí dále v blízkosti školy.

Anketní dotazník určený žákům se realizoval z důvodů pochopitelných z kontextu na dvou posledně jmenovaných školách. V obou případech se ho zúčastnili všichni přítomní žáci osmých tříd. Obsahoval celkem sedm otevřených, obecně formulovaných otázek. Z odpovědí vyplynulo, že s výjimkou jednoho Vietnamce děti považují za svou mateřštinu češtinu. Z rodičů mluví s dětmi i mezi sebou také většina česky, pouze v jedné romské rodině (pocházející ze Skalice) se používá častěji slovenština. Rodiče vietnamského hochy používají doma kromě mateřštiny i francouzštinu. (Uvedl, že sám rozumí zčásti i čínštině, není jasné, kde se s ní setkal). Romští žáci vesměs potvrdili odjinud známou skutečnost, že jejich prarodiče ještě užívají romštinu a děti jim rozumí, i když mluvit romsky neumí (s výjimkou jednoho hochy ze ZvŠ). Všichni žáci 8a ZŠ se učili anglicky, jeden z nich znal zčásti italštinu, jedna dívka uvedla také němčinu.

Další otázky se týkaly vzájemných vztahů mezi dětmi. V této souvislosti jsme si zvláště všímali romských dětí, protože téměř všechny ostatní vypovídaly jednoznačně, že se ve škole i mimo ni kamarádí navzájem se všemi spolužáky i sousedy. Romské dívky ze zvláštní školy uváděly jako své nejbližší školní kamarádky jak romské děti, tak i „gadže“, jeden Rom dokonce dával přednost kamarádům z řad majority. Ostatní děti neprojevíly žádný negativní vztah vůči romským spolužákům. Na základní škole dva z majoritních školáků (jedna dívka a jeden chlapec) jmenovali již zmíněnou Romku, tři hoši měli ve zvláštní oblíbenosti svého vietnamského spolužáka. On sám uvedl, že ve škole i mimo ni má pouze české kamarády (což je zajímavé, neboť ve městě žije poměrně velký počet vietnamských rodin; ovšem jejich vztahy jsou zřejmě složitější, než jsme schopni postihnout). Mimo školu závisí kamarádské vztahy dětí na prostředí, ve kterém se běžně pohybují – děti ze zvláštní školy pocházejí často z okolních vesnic, v nichž se jen výjimečně v době výzkumu vyskytovaly romské či jiné jinonárodní rodiny. Na otázku po šikaně všechny děti odpověděly, že slovu rozumí. Děti ze zvláštní školy tvrdily, že se s ní nesetkaly. Z žáků základní školy čtyři dívky a čtyři hoši uvedli, že byli jejími svědky, není jasné, zda i oběťmi. V žádném případě však nesouvisela s etnickým původem.

Poslední okruh otázek se týkal plánů dětí do budoucna. Podobně jako u rodičů i u dětí ze zvláštní školy se potvrdilo, že si neuvědomují, jakým je pro ně tento typ výuky handicapem. Vyskytly se totiž vedle reálných plánů – jeden z Romů volí řemeslo tesaře, dívky kuchařku nebo číšnici či prodavačku - také plány značně nereálné. Jedna z dívek chce být lékařkou, další dvě chtějí pracovat s dětmi jako vychovatelky, jiná chce být ošetřovatelkou. Stejný cíl měla ovšem i energická Romka z osmé třídy ZŠ. Její vietnamský spolužák vyjádřil přání stát se manažerem.

Uváděná sonda samozřejmě nebyla natolik reprezentativní, abychom z ní mohli činit obecnější závěry. Především se nám nepodařilo dost jasně prokázat, zda existoval v době průzkumu nějaký výraznější rozdíl mezi dětmi slovenských Romů žijícími v Ostravě a původní tradiční komunitou v Uherském Brodě. Vedení a jednotliví učitelé brodských škol

většinou přistupovali k výzkumu celkem vstřícně a shodovali se v názoru, že děti bez rozdílů etnického původu mají stejné nadání a předpoklady pro život v integrované společnosti. Zároveň potvrzovali, že hlavním handicapem romských dětí je jejich rodinné prostředí. Za nejzajímavější můžeme považovat výsledky dosažené v multikulturním prostředí třetí ze základních škol, i když i ty musíme samozřejmě posuzovat s určitým odstupem. Potvrdit by je mohl jedině opakovaný a širěji zaměřený výzkum, který se dosud bohužel nepodařilo realizovat.

Summary

ROMANY CHILDREN ON SCHOOLS IN UHERSKÝ BROD

Jiří Pavelčík

The article is about brief evaluation of research, which was carried out in frame of grant charge 1999 in Uherský Brod. It should have enabled comparison with results of examination of Romany population in Ostrava. Our sound was not so representative that we could make any general conclusions. Above all it did not succeed to prove clearly enough, that in the time of research existed any bigger difference between children of Slovak Romanies living in Ostrava and the original traditional community in Uherský Brod. The school leading and particular teachers of the schools in Brod acceded to the research favourably. They accorded in the opinion, that children without distinction of ethnicity have the same talents and assumptions for life in integrated society. At the same time they affirmed, that the main handicap of Romany children is their family surroundings. For the most interesting, we can regard results made in multi-cultural environment of one from the basic schools, which of course must be considered with some conveyance. These results could affirm only repeated and broader research, which we have not realized yet.

ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE HISTORICA 16

Vydala Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2009

Sborník OU č. 244/2009

Vědecký redaktor: Prof. PhDr. Dr. h. c. Milan Myška, DrSc.

Výkonní redaktoři: Mgr. Jana Grollová, Ph.D., Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D.

Obálka: Nela Parmová

Tisk: OFTIS Ostrava

Vydání: první

Počet stran: 345

Náklad: 150 ks.

Doporučená cena ... včetně DPH

ISBN 978-80-7368-645-1

ISSN 1213-8452